

Medzinárodná vedecko-odborná
k o n f e r e n c i a

SÚČASNÝ STAV
A MOŽNÝ VÝVOJ
KVALITY ŽIVOTA
RODINY
PROFESIONÁLNEHO
VOJAKA

23. - 24. októbra 2014

**Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika
Liptovský Mikuláš
Katedra spoločenských vied a jazykov**

organizovala pod záštitou rektora Akadémie ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika

brig. gen. doc. Ing . Borisa ĎURKECHA, PhD.

v spolupráci s

*Európskou asociáciou vedy o bezpečnosti so sídlom v Krakove
Pedagogickou univerzitou v Krakove
Vroclavskou univerzitou vo Vroclave
Vysokou školou verejnej a individuálnej bezpečnosti v Krakove*

medzinárodnú vedecko-odbornú konferenciu

**«SÚČASNÝ STAV A MOŽNÝ VÝVOJ KVALITY ŽIVOTA
RODINY PROFESIONÁLNEHO VOJAKA»**

v termíne

23.-24. októbra 2014

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

**Uniwersytet
Wrocławski**

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Garant:

Brig. gen.doc. Ing. Boris ĎURKECH, CSc., rektor, Akadémia ozbrojených síl gen. M.R.Štefánika, Liptovský Mikuláš, Slovensko

Vedecký výbor:

Prof. PhDr. Beáta BALOGOVÁ, PhD., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov, Slovensko

PhDr. Karol ČUKAN, PhD. Vedúci oddelenia kvality života odboru sociálnej politiky SEĽUZ MO SR, Slovenská republika

Dr. hab. Jacek DVORZECKI, Fakulta verejnej správy Vysokiej školy Policie, Szczytno, Poľsko

Dr. hab. Leszek Fr. KORZENIOWSKI, prezident Európskej asociácie vedy o bezpečnosti so sídlom v Krakove, Poľsko

Prof. UP dr. hab. inž.Andrzej KOZERA, Pedagogická univerzita v Krakove, Krakov, Poľsko

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, Vroclavská univerzita, Poľsko

doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD., Akadémia ozbrojených síl generála M. R. Štefánika, L. Mikuláš, Slovensko

Doc. Karol MURDZA, PhD., Akadémia policajného zboru, Bratislava

Dr. Juliusz PIWOWARSKI, rektor, „Apeiron“, Vysoká škola verejnej a individuálnej bezpečnosti, Krakov, Poľsko

Prof. PhDr. Dušan POLONSKÝ, CSc., Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Fakulta sociálnych vied

prof. dr.m.vied. Nataliya VOLNENKO, Charkovská národná univerzita cestnej dopravy v Charkove, Charkov, Ukrajina

Organizačný výbor :

PhDr. Miroslav KMOŠENA, PhD., KtSVaJ AOS L.Mikuláš

PhDr. Mária MARTINSKÁ PhD., KtSVaJ AOS L.Mikuláš

Mgr. Adrián SIPKO, PhD., KtSVaJ AOS L.Mikuláš

PhDr. Zuzana KORČOKOVÁ, PhD., kvestúra AOS L. Mikuláš

PhDr. Róbert HURNÝ, KtSVaJ AOS L.Mikuláš

Dr. Małgorzata STOCHMAL, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław

Tat'jana PAULÍKOVÁ, KtSVaJ AOS L.Mikuláš

Recenzenti:

doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD., Kt SVaJ AOS gen. M.R.Štefánika, L. Mikuláš, Slovensko

Doc. Karol MURDZA, PhD., Akadémia policajného zboru, Bratislava

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, FSV Vroclavskej univerzity, Vroclav, Poľsko

Dr. hab. Jacek DVORZECKI, Fakulta verejnej správy Vysokiej školy Policie, Szczytno, Poľsko

prof. dr.m.vied. Nataliya VOLNENKO, Charkovská národná univerzita cestnej dopravy v Charkove, Charkov, Ukrajina

Editori zborníka:

PhDr. Mária MARTINSKÁ PhD., KtSVaJ AOS L.Mikuláš (vedecký redaktor)

Mgr. Adrián SIPKO, PhD., KtSVaJ AOS L.Mikuláš (vedecká redaktorka)

Zborník elektronických verzií recenzovaných príspevkov na CD – nosiči.
Rukopis neprešiel jazykovou úpravou.

ISBN: 978-80-8040-499-4 (Elektronický zborník príspevkov – CD nosič)

OBSAH

Hlavný referát:

MATIS Jozef

KVALITA ŽIVOTA RODINY PROFESIONÁLNEHO VOJAKA (*THE QUALITY OF LIFE OF MILITARY PROFESSIONALS*)

7

Koreferát:

BALOGOVÁ Beáta

POSÚDENIE KVALITY ŽIVOTA RODINY PROFESIONÁLNEHO VOJAKA S DÔRAZOM NA VÝKON POHOTOVOSTNÝCH SKUPÍN (*ASSESSMENT OF FAMILY LIFE QUALITY OF PROFESSIONAL SOLDIER WITH AN EMPHASIS ON THE PERFORMANCE OF STANDBY GROUPS*)

28

Diskusné príspevky

BARANOWSKA Aneta

WPLYW SŁUŻBY POZA GRANICAMI KRAJU NA JAKOŚĆ ŻYCIA RODZINY WOJSKOWEJ – CASUS POLSKI (*THE INFLUENCE OF THE SERVICE ABROAD ON THE THE QUALITY OF LIFE OF MILITARY FAMILIES. THE CASE OF POLISH*)

39

BEREZUTSKYI Viacheslav

BEREZUTSKAYA Natalia

СРЕДСТВА ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ СОЛДАТ (*PERSONAL PROTECTIVE EQUIPMENT OF SOLDIER*)

55

BERKY Ľuboš

ZAMYSLLENIE NAD PROGNOZOU VÝVOJA KVALITY ŽIVOTA RODINY PROFESIONÁLNEHO VOJAKA (*REFLECTION OVER DEVELOPMENT FORECASTS QUALITY OF LIFE FAMILY PROFESSIONAL SOLDIERS*)

65

CZIRÁK Pavel

HARMONIZÁCIA PRACOVNÉHO A RODINNÉHO ŽIVOTA VOJENSKÉHO PROFESIONÁLA (*THE HARMONIZATION OF WORK AND FAMILY LIFE OF MILITARY PROFESSIONALS*)

72

ČUKAN Karol

RODINA PROFESIONÁLNEHO VOJAKA AKO OBJEKT ZÁUJMU REZORTU OBRANY (*FAMILY PROFESSIONAL SOLDIER AS AN OBJECT OF INTEREST OF THE DEFENSE SECTOR*)

80

DOJWA-TURCZYŃSKA Katarzyna

RODZINA WOJSKOWA W II (1918-1939) I III RZECZPOSPOLITEJ. WYBRANE ASPEKTY SOCJOLOGICZNE (*A MILITARY FAMILY IN THE SECOND "1918-1939" AND THIRD REPUBLIC OF POLAND. SELECTED SOCIOLOGICAL ASPECTS*)

89

DWORZECKI Jacek

SYSTEM VYSOKÉHO ŠKOLSTVA V POĽSKU - NÁČRT PROBLEMATIKY (*HIGHER EDUCATION SYSTEM IN POLAND - OUTLINE OF THE PROBLEM*)

109

GĄSKA Anna

TENDENCJE PRZEMIANY WSPÓŁCZESNEJ RODZINY (*TENDENCES OF TRANSFORMATION OF A MODERN FAMILY*)

127

HOFMAN Daria

MATERIALNE WARUNKI ŻYCIA ŻOŁNIERZY ZAWODOWYCH W ŚWIETLE BADAŃ EMPIRYCZNYCH (*MATERIAL LIVING CONDITIONS OF PROFESSIONAL SOLDIERS IN THE LIGHT OF EMPIRICAL RESEARCH*)

135

HURNÝ Róbert

RODINA AKO PILIER OBČIANSKEJ SPOLOČNOSTI A ŠTÁTU OČAMI HEGELA (*FAMILY AS A PILLAR OF THE CIVIL SOCIETY AND STATE THROUGH HEGEL'S EYES*)

143

JUSZCZAK Krzysztof

BURNOUT JAKO MIARA JAKOŚCI LUDZKIEGO ŽIVOTA (*BURNOUT AS A MEASURE OF HUMAN QUALITY OF LIFE*)

154

KOZERA Andrzej ZAWÓD PROKURATORA W SYSTEMIE ZARZĄDZANIA BEZPIECZEŃSTWEM PUBLICZNYM. (OCCUPATION ATTORNEY SAFETY MANAGEMENT SYSTEM PUBLIC.)	163
KOZERA Łukasz ZAWÓD NAUCZYCIELA W SYSTEMIE EDUKACJI I BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO. (THE TEACHING PROFESSION IN THE EDUCATION SYSTEM AND PUBLIC SAFETY.)	174
KUŹNIAR Zbigniew SZLACHTA Aleksander PODOFICEROWIE ZAWODOWI W OKRESIE PRZEMIAN STRUKTURY ZAWODOWEJ WOJSKA POLSKIEGO A ICH ŻYCIE RODZINNE (NON-COMMISSIONED OFFICERS IN THE REGULAR ARMY IN THE PERIOD OF TRANSFORMATIONS OF THE PROFESSIONAL STRUCTURE OF ARMED FORCES OF THE REPUBLIC OF POLAND BUT THEM FAMILY LIFE - SELECTED ASPECTS)	190
ЛЕЩЕНКО Александр Витальевич ЛЕЩЕНКО Рита Ивановна МЕДИКО-СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ВНЕЗАПНОЙ СЕРДЕЧНОЙ СМЕРТИ. (MEDICAL AND SOCIAL ASPECTS OF SUDDEN CARDIAC DEATH.)	200
LIBERACKI Marcin MARCINIAK Krzysztof PRAWNE DETERMINANTY UDZIAŁU POLSKICH ŻOŁNIERZY W MISJACH POZA GRANICAMI KRAJU (LEGAL DETERMINANTS OF THE PARTICIPATION OF POLISH SOLDIERS IN MISSIONS OUTSIDE THE COUNTRY)	212
LUDZIEJEWSKI Zdzisław SPOŁECZNO EKONOMICZNE POZYCJE I ROLE KOBIETY W POLSKIEJ RODZINIE W DOBIE CIĄGLYCH PRZEMIAN (SOCIO-ECONOMIC POSITIONS AND ROLES OF WOMEN IN A POLISH FAMILY IN TIMES OF CONSTANT CHANGE)	222
MACIEJEWSKI Jan USS-LIK Aneta MIĘDZY RODZINĄ, A SŁUŻBĄ. PROBLEM WYBORU – NA PRZYKŁADZIE FUNKCJONOWANIA PRACOWNIKÓW SŁUŻBY CELNEJ NA POGRANICZU POLSKO – BIAŁORUSKIM (BETWEEN THE FAMILY AND THE SERVANTS. THE PROBLEM OF CHOICE - FOR EXAMPLE, THE FUNCTIONING OF THE CUSTOMS OFFICERS AT THE POLISH - BELARUSIAN BORDER)	233
MACIEJEWSKI Jan WIKTOROWICZ-SOSNOWSKA Monika PROBLEMATYKA UZALEŻNIEŃ W WOJSKU POLSKIM (ADDICTION PROBLEMS IN THE MILITARY POLISH)	246
MARTINSKÁ Mária TÉGLAŠIOVÁ Jana SKÚSENOSTI V PRÁCI S RODINAMI VOJAKOV PÔSOBIACICH MIMO ÚZEMIE SLOVENSKEJ REPUBLIKY (EXPERIENCE IN THE WORK WITH FAMILIES OF SOLDIERS OPERATING OUTSIDE THE SLOVAK TERRITORY)	258
MARTINSKA Mária ROPSKI Janusz, BEZPIECZEŃSTWO JAKO KATEGORIA SEMANTYCZNA I ZJAWISKO SPOŁECZNE (SECURITY AS A SEMANTIC CATEGORY AND SOCIAL PHENOMENON)	276
MATIS Jozef ROPSKI Janusz BEZPIECZEŃSTWO EDUKACJI WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE (THE SAFETY OF EDUCATION IN THE MODERN WORLD)	284
MAZUR Jadwiga MICHALCZYK Tadeusz GLOBALIZACJA A POZIOM I JAKOŚĆ ŻYCIA RODZINNEGO ABSOLWENTÓW SZKÓŁ WYŻSZYCH WOJSKOWYCH (GLOBALIZATION AND THE LIVING STANDARDS AND QUALITY OF FAMILY LIFE OF GRADUATES OF MILITARY ACADEMIES IN POLAND)	291

MIKULKA Zdeněk NEKVAPILOVÁ Ivana SALIGER Radomír PÉČE O RODINY VOJENSKÝCH PROFESIONÁLŮ ZEMŘELÝCH PŘI VÝKONU SLUŽEBNÍ ČINNOSTI (<i>CARING ABOUT THE FAMILIES MILITARY PROFESSIONALS WHO PASSED AWAY</i> <i>DURING SERVICE.</i>)	307
NOSKOVIČOVÁ Lucia POSTAVENIE TEHOTNEJ POLICAJTKY V ZÁKONE A JEJ OCHRANA (<i>THE STATUS OF PREGNANT</i> <i>FEMALE POLICE OFFICER IN THE LAW AND HER PROTECTION</i>)	322
PASTWA-WOJCIECHOWSKA Beata PIOTROWSKI Andrzej JAKOŚĆ ŻYCIA SŁUŻBY WIĘZIENNEJ OFICERÓW – KOBIETY (<i>THE QUALITY OF LIFE OF PRISON</i> <i>SERVICE FEMALE OFFICERS</i>)	330
POKLEK Robert PRACA W WIĘZIENIU A SAMOPOCZUCIE I ŻYCIE OSOBISTE FUNKCJONARIUSZY SŁUŻBY WIĘZIENNEJ (<i>RELATIONS BETWEEN WORKING IN PRISON WELL-BEING AND PERSONAL LIFE OF</i> <i>THE PRISON SERVICE OFFICERS</i>)	343
POLONSKÝ Dušan KVALITA ŽIVOTA - JEHO STRUČNÉ VYMEDZENIE A SPÔSOBY MERANIA (<i>QUALITY OF LIFE - A</i> <i>CONCISE DEFINITION AND MEASUREMENT METHODS</i>)	350
POSPÍŠIL Roman ZVLÁDÁNÍ NÁROČNÝCH SITUACÍ RODINY VOJENSKÉHO PROFESIONÁLA (<i>COPING WITH</i> <i>STRESSFUL FAMILY SITUATION OF A PROFESSIONAL SOLDIER</i>)	375
ROPSKI Janusz BEZPIECZEŃSTWO I JAKOŚĆ ŻYCIA W W KONCEPCJACH PERSONALIZMU (<i>SAFETY AND LIFE</i> <i>QUALITY IN N THE CONCEPTS OF PERSONALISM</i>)	388
TOMA Peter DROPOVÁ Miriam AKO PLATNÁ PRÁVNÁ ÚPRAVA OVPLYVŇUJE KVALITU ŽIVOTA PROFESIONÁLNEHO VOJÁKA OZBROJENÝCH SÍL SLOVENSKEJ REPUBLIKY (<i>HOW IS A LIFE OF A PROFESSIONAL</i> <i>SOLDIER OF THE SLOVAK ARMED FORCES AFFECTED BY LEGISLATION</i>)	395
VOLNENKO Nataliya ВНЕЗАПНАЯ СЕРДЕЧНАЯ СМЕРТЬ У МОЛОДЫХ СПОРТСМЕНОВ (<i>SUDDEN CARDIAC DEATH</i> <i>IN YOUNG ATHLETES</i>)	404
VOLNENKO Nataliya TURENKO Anatoliy СИСТЕМА «ЧЕЛОВЕК-АВТОМОБИЛЬ-ДОРОГА»: ПРОБЛЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ (<i>THE SYSTEM «HUMAN-CAR-ROAD» PROBLEMS OF THE SECURITY</i>)	413

KVALITA ŽIVOTA RODINY PROFESIONÁLNEHO VOJAKA

THE QUALITY OF LIFE OF MILITARY PROFESSIONALS

Jozef MATIS

ABSTRAKT

Hlavný referát rieši dva od seba neoddeliteľné problémy. V prvej časti analyzuje základné všeobecné prístupy k životnému štýlu a jeho vzťah ku kvalite života. Sú v nej naznačené možné prístupy k vymedzeniu kvality života vojenských profesionálov a to pomocou operacionalizovaných sociálnych ukazovateľov tejto kvality. V druhej časti sú popísané všeobecné prístupy k vymedzeniu rodiny (užší a širší prístup) a jej základných funkcií. Ďalej je v tejto časti vymedzený možný prístup k poňatiu rodiny vojenského profesionála a sú v nej naznačené možné kompenzácie eliminujúce neplnenie základných funkcií pre tento typ rodiny.

Kľúčové slova: Životný štýl. Vojenský profesionál. Kvalita života. Rodina. Vojenská rodina.

ABSTRACT

This paper addresses two main inseparable problems. The first part analyzes the basic general approaches to lifestyle and its relationship to quality of life. There are outlined possible approaches to defining the quality of life of military professionals by operationalized social indicators of quality. The second section describes general approaches to the definition of family (narrower and broader meaning) and its basic functions. Furthermore, in this part of the definition of a potential approach of the concept of the family of military professional and there are indicated possible compensation eliminating non-performance of the essential functions for this type of family.

Key word: Lifestyle. Military Professional. Quality of life. Family. Military family.

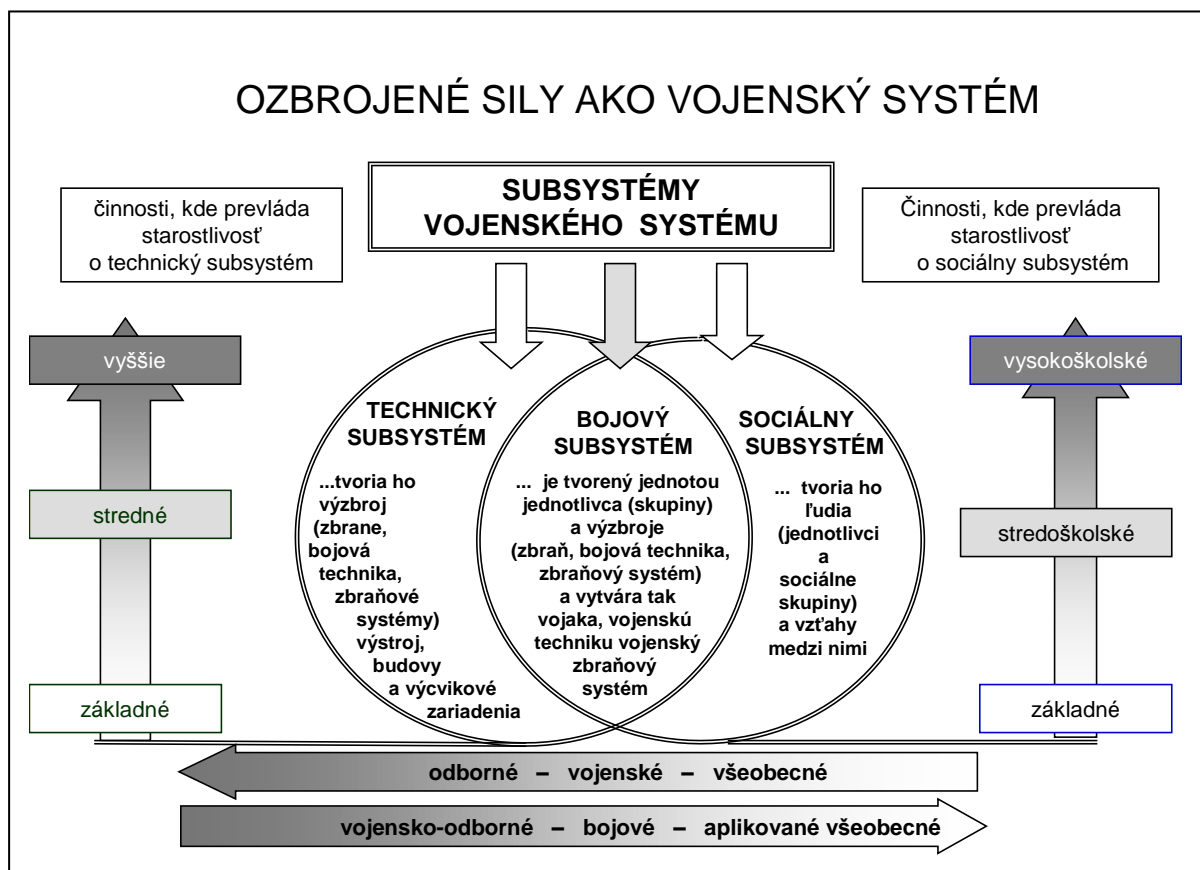
ÚVOD

Vznik plne profesionálnych ozbrojených síl Slovenskej republiky v januári 2006 priniesol celý rad nových problémov a výziev, na ktoré je potrebné pružne reagovať. Ukázalo sa, že profesionálne ozbrojené sily potrebujú pre splnenie úloh súčasnej vojny¹ nielen výzbroj (zbrane, zbraňové systémy a bojovú techniku) a výstroj (vojenské odevy, stany, poľné kuchyne, mapy atď.), ale aj kvalitne pripravených príslušníkov (profesionálnych vojakov) schopných tieto úlohy realizovať. Vojenský systém, akým profesionálne ozbrojené sily sú, pozostáva z dvoch podsystemov: z *vojensko-technického podsystemu* (výzbroj a výstroj) a z *vojensko-sociálneho podsystemu* (profesionálni vojaci). Ich zjednotenie nastane vtedy, ak sa pre efektívne použitie vojensko-technického podsystemu kvalitne pripraví podsystem vojensko-sociálny (Pozri Obrázok – 1). Znamená to, že v *processe profesionalizácie sa v rovine individuálnej uskutoční premena profesionálneho vojaka vo vojenského profesionála*.²

¹ POLONSKÝ, D. – MATIS, J.: *Profesionalizácia armády a príprava vojenských profesionálov*. Liptovský Mikuláš. VA SNP. 1994. s. 16 – 26

² Pozri práce: MATIS, J.: *Sociologický pohľad na vojenské povolanie*. Liptovský Mikuláš. VA SNP. s. 34 – 49 a POLONSKÝ, D. – HAMAJ, P.: *Úvod do sociol'gie práce*. Liptovský Mikuláš. LIA. 2002 s. 74 – 82

V prvej časti textu je uskutočnená analýza základných všeobecných prístupov k životnému štýlu a vymedzenie jeho vzťahu ku kvalite života. Sú v nej naznačené možné prístupy k vymedzeniu kvality života vojenských profesionálov. V druhej časti sú popísané prístupy k vymedzeniu rodiny a jej základných funkcií. Tento postup je aplikovaný na možný prístup k vymedzeniu rodiny vojenského profesionála.

Obrázok-1: Možné grafické vyjadrenie vojenského systému

1 KVALITA ŽIVOTA A ŽIVOTNÝ ŠTÝL

Kategória "kvalita života" bola prvý krát použitá "Rímskym klubom" a to v roku 1968. Bol ňou vyjadrený synergetický efekt humanistických iniciatív Rímskeho klubu v danom období. Ide teda o syntetickú kategóriu, ktorá v sebe zahŕňa organizáciu ľudského života, skúmaného z aspektu: biológie, psychológie, sociológie, ekonómie, kultúry, práva a iných vied a vedných disciplín. Svojim bohatým obsahom sumarizuje množstvo indikátorov biologickej, psychologickkej, ekonomickej, sociálnej a kultúrnej reality (sociálne ukazovatele), ktorú je ťažko vtesnať len do niekoľkých premenných.

Na najvšeobecnejšej úrovni možno konštatovať, že kvalita života predstavuje proces, v rámci ktorého si človek, žijúci prostredníctvom sociálnych skupín v určitej konkrétnej spoločnosti, vytvára svoje - t. zn. individuálne podmienky života. V nich kladie dôraz najmä na vlastnú aktivitu. Vychádza pritom z toho, že on si je sám sebe tvorcom vlastnej (individuálnej) kvality života. V tomto prípade vystupuje človek (jednotlivec, individualita) ako subjekt ale zároveň aj objekt vlastného snaženia sa (aktivity), čím vo svojej podstate realizuje svoj vlastný sociálny rozvoj (socializuje sa). Kvalita života je pojem globálneho charakteru, ktorý vyjadruje tri hlavné faktory a to: *pohodu*, *zdravie* a *dobré životné podmienky*. Súčasne s nimi sa berú do úvahy objektívne a subjektívne aspekty. Kvalita života sa chápe tiež ako výsledok vzájomného pôsobenia sociálnych, zdravotných, ekonomických a enviromentálnych podmienok, ktoré sa dotýkajú individuálneho, skupinového a celospoločenského rozvoja. Kvalita života ako taká predstavuje nielen objektívne podmienky pre dobrý život ale i subjektívne prežívanie dobrého života.¹

Za objektívnu stránku kvality života sa považuje proces naplňovania sociálnych a kultúrnych záujmov a potrieb, ktorý sa realizuje najmä v závislosti od materiálneho dostatku, spoločenskej akceptácie jednotlivca a stavu jeho fyzického a psychického zdravia. Za subjektívnu stránku kvality života sa považuje dobrý životný pocit, pohoda a spokojnosť s okolím. Pocit šťastia by nemal byť v rozpore s princípmi ľudskosti a humanity. Preto je kvalita života významnou mierou determinovaná kvalitou ľudí, ktorá sa môže chápať ako cieľavedomý a plánovitý proces rozvíjania vedomostí, zručnosti a spôsobilosti ľudí - ich edukácia (výchova a vzdelávanie), s cieľom pripraviť ich pre realizáciu zmien, ktoré vedú k celkovému zvýšeniu kvality života a zmene životného štýlu.

"Kvalitu života" možno vymedziť aj ako tú stránku spôsobu života, ktorá súvisí s kvalitou, štandardom uspokojovania materiálnych a duchovných potrieb ľudí. Označuje tie súčasti spoločenského, skupinového a individuálneho života, ktoré nie je možné zachytiť výlučne kvantitatívnymi charakteristikami. Vyjadruje kvalitatívnu stránku životného štýlu so syntetickým obsahom zahrnujúcim celý komplex životných prejavov, charakterizovaných:

- *subsystémom činností*, ktorými ľudia rôznymi spôsobmi uspokojujú svoje potreby a utvárajú svoje záujmy v *oblastiach*: pracovnej, mimopracovnej a voľného času;
- *subsystémom medziľudských vzťahov a stykov* (s interakčnou, komunikačnou a percepčnou stránkou), ktorý tvorí rôzne sociálne väzby;

¹ JUSKO, P.: Základy sociálnej politiky. Banská Bystrica: UMB, 2002.. s. 186. ISBN 80-8035-5575-3

- *subsystémom hodnôt, noriem a ideí*, ktoré sú s týmito činnosťami a vzťahmi utvárané a tvoria vo svojej podstate subsystém *osobnostných kvalít jednotlivca*, vyjadrujúci jeho: spôsob myslenia, spôsob cítenia a spôsob konania
- *subsystémom vplyvov tradícií*, histórie, kultúrnej dedičnosti a minulých štýlov spôsobu života – zvyky, obyčaje a tabu.
- a napokon *subsystémom prejavov poznávania, hodnotenia, tvorby a využívania materiálnych a duchovných hodnôt*, ktorý sa prejavuje: vzťahom k prírode a tiež k materiálnym a duchovným hodnotám spoločnosti.¹

Z iného aspektu je kvalita života definovaná ako "... historický podmienená úroveň životných procesov, v rámci ktorých človek i spoločenstvo reprodukuje a rozvíja svoju existenciu. ... možno ju charakterizovať ako kvalitu života priemerne rozvinutej industriálnej spoločnosti s vysokým stupňom štátneho paternalizmu, homogenizácie životných foriem a sociálnych istôt a s nízkou účinnosťou motivačných, výkonnostných mechanizmov."²

Pri tomto nejednoznačnom termíne (kvalita života) nejde o životný štandard a o prestíž z pohľadu materiálnej a duchovnej spotreby a jej demonštráciu teda o vyjadrenie životnej úrovne), ale ide o to: ako konkrétny blahobyť slúži jednotlivcovi (tiež skupine alebo spoločnosti); akú úroveň uspokojenia ekonomických, politických, kultúrnych a sociálnych záujmov potrieb zabezpečuje tento štandard; ako a čím je limitovaná možnosť získavania a využívania existujúcich materiálnych statkov a ako a čím je limitované uvedomenie si možností, ktoré sú pre jednotlivca (skupina alebo spoločnosť) k dispozícii.³

Teda v ponímaní kvality života nejde o to „čo“ a v akom množstve, prípadne aj kvalite, ale o to „ako“ a s akým efektom slúži a môže slúžiť konkrétnemu jednotlivcovi (sociálnej skupine, spoločnosti). V konečnom dôsledku ide o hodnotové preferencie a o ich ovplyvňovanie a následné uspokojovanie v rámci danej spoločnosti. Pochopiť kvalitu života nemožno bez vymedzenia jej miesta v životnom cykle človeka (skupina, spoločnosť), ktorý je tvorený *spôsobom života, životným štýlom a každodennosťou*.

Každodennosť je ponímaná buď ako všednosť, teda ako neustále sa opakujúce denné sociálne činnosti v materiálnej alebo duchovnej sfére človeka alebo ako sféra existencie človeka v spoločnosti – nielen doma v súkromí.

¹ MATIS, J.: Spôsob života a životný štýl. L. Mikuláš: LIA, 2002. s. 11 a 32. ISBN 80-968719-8-6.

² STANEK, V. a kol.: Sociálna politika. Bratislava: Sprint, 1999. s. 183 ISBN 80-888848-45-8

³ ŽILOVÁ, A.: Globalizácia, kvalita života a chudoba. In: *Zborník z príspevkov z vedeckej konferencie z medzinárodnou účasťou*. „Kvalita ľudského života a ľudské práva v kontextoch sociálnej práce a vzdelávania dospelých“ Prešov: FF PU. 2002. s. 42 – 43. ISBN 80-8068-088-4

Nedá sa stotožniť s celým životom spoločnosti, ale iba s jeho odrazom v jednotlivcovi, čo sa prejaví v spôsobe života ľudí a životnom štýle jednotlivca (sociálnej skupiny). Každodennosť je vrchná vrstva danej sociálnej reality – jej obal. V nej sa hromadia všetky prejavy jadra každodennosti, tvoreného celistvou a súvislou vrstvou sociálneho života jednotlivcov, ktorá prerezáva všetky jeho sféry. Dotýka sa pritom skoro všetkých stránok života jednotlivcov, vrátane práce, výchovy, vzdelávania, verejnej aktivity, rodinného života, súkromia – zdravie, osobné záujmy, potreby, hodnotový systém atď.¹ Pojem *spôsob života* sa začal používať neskôr. Zo začiatku sa používal pojem životný sloh, ktorý bol prevzatý z architektúry a umenovedy (gotický sloh, barokový sloh atď.). V súčasnosti sa používajú dva pojmy: *životný štýl* a *spôsob života*, ktoré vyjadrujú rôzne aspekty života konkrétneho jednotlivca, danej sociálnej skupiny či spoločnosti . (Obrázok – 2)

Obrázok - 2: Grafické vyjadrenie vzťahu medzi pojmami spôsob života a životný štýl

¹ ALIJEVOVA, D.: Každodennosť ako objekt sociologického skúmania. Sociológia 19, 1987, č. 4, s. 393 - 409)

Prístup jednotlivých autorov, predovšetkým sociológov, k vymedzeniu obsahu týchto dvoch pojmov je rôzny: Podľa niektorých autorov sú to dva rovnocenné pojmy, podľa iných je životný štýl javovou formou spôsobu života, pretože v životnom štýle je vyjadrená forma vzťahu človeka k iným ľuďom, veciam a pod., teda individuálny rys človeka. Podľa iných autorov je životný štýl pojem významovo užší ako spôsob života, pretože nositeľom spôsobu života je celá spoločnosť a nositeľom životného štýlu sú jednotlivci a sociálne skupiny - teda jej subjekty. Ďalší ponímajú životný štýl ako kvalitatívne vyšší stupeň spôsobu života a kultivácie všetkých jeho zložiek. Posledná skupina sa prikláňa k tomu, že nie je potrebné osobitne odlišovať tieto pojmy. Považuje striktné odlišovanie týchto pojmov za nefunkčné, ktoré iba komplikuje a sťažuje ich operatívnosť.

My sa prikláňame k autorom, ktorý chápu životný štýl ako pojem, ktorý je svojim významom užší než pojem spôsob života. Ak vychádzame z toho, že spoločnosť je tvorená sociálnymi skupinami, v ktorých žijú jednotlivci, potom musíme pripustiť, že tieto subjekty si vo všeobecne platných podmienkach vytvárajú osobitý, t. zn. svoj vlastný spôsob života (životný štýl), ktorý sa prejavuje: v osobitých formách správania sa a konania; v osobitých vonkajších znakoch a dokonca v tvorbe, ktorá reflektuje a zdôrazňuje osobitosť týchto sociálnych skupín vytváraním subkultúry ako kultúrneho výrazu vlastnej skupiny.

Životný štýl umožňuje presnejšie charakterizovať individuálne zvláštnosti pojmu spôsob života jednotlivca alebo osobitosti spôsobu života celej sociálnej skupiny. Môže sa vymedziť ako osobitý typ správania sa a konania jednotlivca alebo sociálnej skupiny, s trvalými osobitosťami správania sa a konania, spôsobmi, zvykmi, sklonmi a pod. Posudzuje sa na základe vonkajších foriem života jednotlivca a sociálnej skupiny. Vychádzajúc z vymedzenia pojmu životný štýl môžeme hovoriť o dvoch typoch životného štýlu. Nositeľom jedného je dané individuum – tzv. životný štýl individua (osobný alebo individuálny životný štýl) a nositeľom druhého je konkrétna sociálna skupina – tzv. životný štýl sociálnej skupiny (skupinový životný štýl).

a) *Skupinový životný štýl* (skôr spôsob života danej skupiny) je súhrn viac menej vyabstrahovaných typických spoločných rysov spôsobu života, resp. niektorých jeho hlavných a určujúcich momentov, ktoré sú charakteristické pre väčšinu členov sociálnej skupiny (sú to väčšie alebo veľké sociálne skupiny, ktorých členovia sa navzájom väčšinou nepoznajú, ale majú niečo spoločné, čo je dôležité pre vytváranie skupinového životného štýlu – napr.: profesijné skupiny, skupiny športovcov, skupina vysokoškolských študentov a pod.).

b) *Osobný životný štýl* je životný spôsob jednotlivca, ktorého jednotlivé časti sú zosúladené, vychádzajú zo spoločného základu, majú spoločné jadro, resp. určitú jednotiacu líniu – jednotný "štýl", ktorý sa prelína všetkými podstatnými činnosťami, vzťahmi a zvykmi nositeľa daného spôsobu života – životného štýlu.

Kvalita života je závislá od variantnosti spôsobu života, ktorej charakteristickým rysom je odraz životných podmienok v spôsobe života spoločnosti a v životnom štýle sociálnych skupín a jednotlivca, čo sa prevažne prejavuje v ich dichotomických (trichotomických) diferenciách a to napr.:

- podľa pohlavia (životný štýl muža alebo ženy);
- podľa typu bydliska (mestský alebo dedinský štýl života);
- podľa veku a etapy (fázy) životného cyklu (životný štýl dieťaťa, životný štýl dospelujúceho, životný štýl dospelého a životný štýl starého človeka);
- podľa vzdelania (životný štýl človeka so základným, stredným či vysokoškolským vzdelaním) a pod.

Táto diferenciácia spôsobu života jednotlivých spoločností alebo životného štýlu daných sociálnych skupín alebo jednotlivca môže byť aj podrobnejšia, potom v nej ide o diferencovanie napr. podľa týchto znakov:

- zdravotného stavu (životný štýl zdravotne postihnutého – zrakovo, fyzicky a iné);
- rodinného stavu (u mužov a žien životný štýl slobodného, ženatého rozvedeného alebo vdovca, či životný štýl slobodného z dieťaťom, alebo ženatého bez dieťaťa);
- profesie (životný štýl lekára, policajta, vojaka atď.);
- doby (čas) zamestnania (životný štýl trvalo zamestnaného dopoludnia, popoludní alebo večer, či striedavo a pod.).

Životné podmienky (subjektívne ale tiež objektívne) ovplyvňujú a sú zdrojom utvárania rôznych spôsobov života alebo životných štýlov. Kritéria ich diferenciácie nie sú samozrejme trvalo platné, nemajú absolútnu platnosť a nepôsobia automaticky. Tieto kritéria sa však nemusia vždy výrazne prejavovať vo všetkých súčiastiach a rovinách spôsobu života alebo životného štýlu, t. zn. vo všetkých činnostiach, vzťahoch a životných zvykoch danej spoločnosti, sociálnej skupiny alebo jednotlivca. Životné podmienky ako základ diferenciácie spôsobov života (životných štýlov) v tejto diferenciácii pôsobia iba relatívne a rámcovo, to znamená, že pôsobia len ako určitá pravdepodobnosť alebo tendencia k určitému typu spôsobu života.

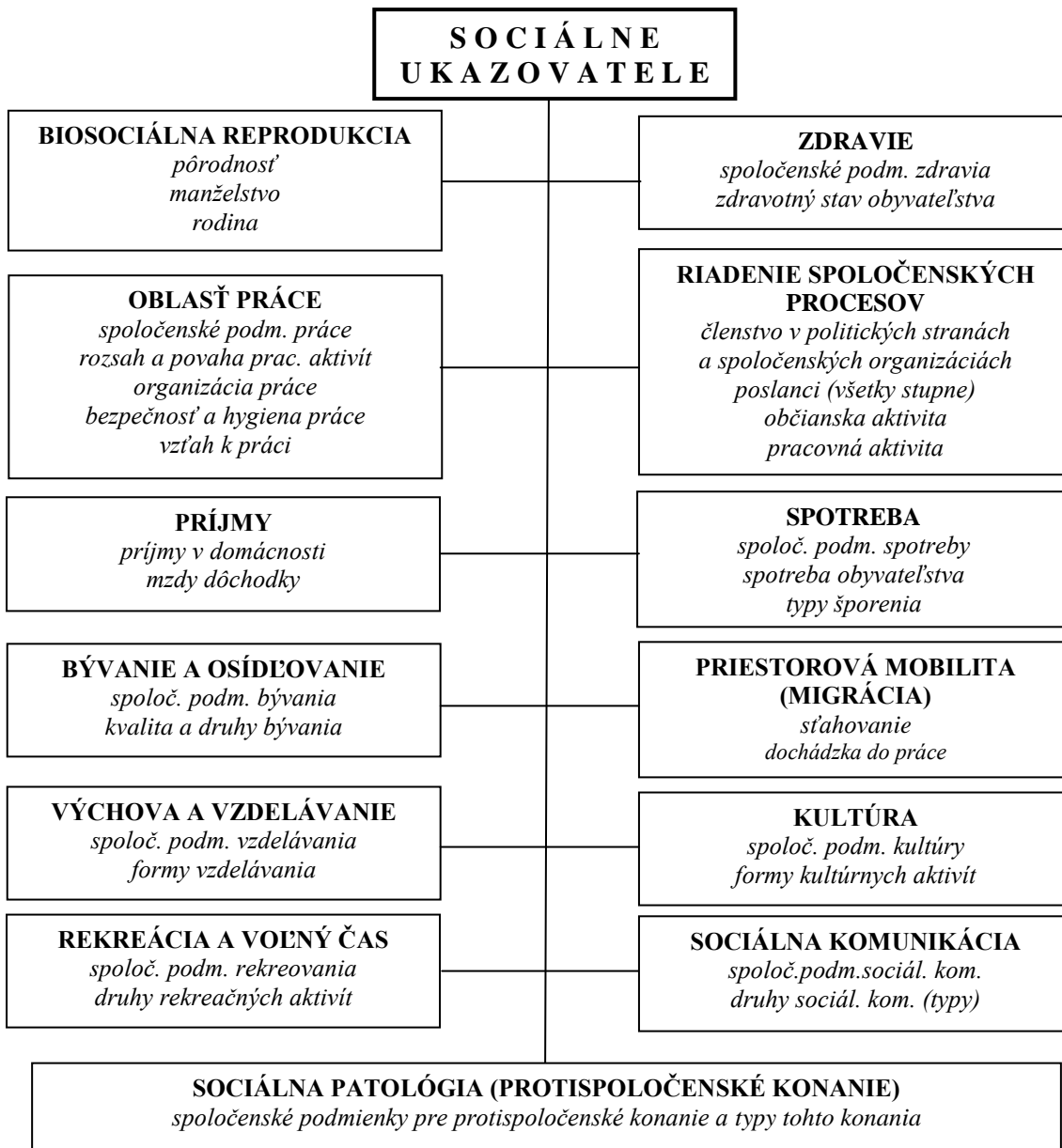
Životné podmienky vymedzujú rámeč, či mantinely, v ktorých si môže jednotlivec, celá sociálna skupina, či spoločnosť svoj spôsob života (životný štýl) konkretizovať, špecifikovať a modifikovať. Tieto mantinely zodpovedajú modelu alebo vzoru spôsobu života (životného štýlu) v konkrétnych životných podmienkach. Celé spoločnosti, sociálne skupiny i jednotlivci, majú v týchto hraniciach (mantineloch) rôzne možnosti výberu – alternatívy. Môžu dokonca tieto hranice aj prekročiť, ale musia potom počítat' so sankciami alebo prinajmenšom s nesúhlasom svojho okolia.

Možno teda hovoriť o tzv. *alternatívnych spôsoboch života* (životných štýloch). Pritom sa alternatíva všeobecne poníma ako možnosť voľby medzi dvomi alebo viacerými spôsobmi riešenia (spravidla protikladnými), ako voliteľný spôsob riešenia, eventuálne ako možnosť. Nevyhnutnou podmienkou alternatívneho spôsobu života (životného štýlu) je existencia rôznych spôsobov života (životných štýlov) a možnosti výberu medzi nimi. Alternatívny spôsob života (životný štýl) je možno vymedziť ako *voliteľný spôsob života* (životný štýl). Aby to bolo predovšetkým vedecké, je potrebné presne vymedziť túto voliteľnosť (alternatívu) – t. zn. zodpovedať otázky:

- Alternatíva k čomu a v čom?
- V akom smere alternatíva?
- Na základe čoho alternatíva?

Alternatívne spôsoby života majú napriek osobitostiam všeobecnú štrukturálnu schému, zjednodušene vyjadrenú komponentmi ako sú: *činnosti, vzťahy, potreby a záujmy a psychické formy*, tvoriace ich obsah. Tieto komponenty nevyhovujú vyjadreniu zložitosti a hĺbke *obsahu* spôsobu života. Zjednodušené poňatie štruktúry spôsobu života nevyhovuje pretože je abstraktné a neberie do úvahy kvalitatívnu rôznosť jednotlivých sfér spoločnosti. Rozšírime ju o oblasť: biosociálnej reprodukcie; zdravia; práce; účasti na riadení; príjmov; spotreby; bývania; priestorovej mobility (migrácia); vzdelania; kultúry; regenerácie síl (rekreácia); sociálnej komunikácie a napokon oblasť protispoločenského konania – patológie. Takto vymedzené oblasti spôsobu života sa ešte dajú ďalej rozčleniť a to na jednotlivé priame alebo nepriame sociálne ukazovatele.

Tieto sociálne ukazovatele (indikátory) na strane jednej bližšie charakterizujú danú oblasť a na strane druhej umožňujú kvantitatívne meranie spomínaných oblastí, ktoré tvoria obsah a štruktúru spôsobu života v danej spoločnosti. Ďalšie členenie týchto oblastí na jednotlivé priame alebo nepriame sociálne ukazovatele môže mať a v štatistike jednotlivých spoločností (štátov) spravidla aj má, túto podobu (Obrázok – 3):

Obrázok – 3 Sociálne ukazovatele spôsobu života ¹

Z uvedeného možno urobiť záver, že daná spoločnosť musí zdokonaľovať materiálne a duchovné podmienky spôsobu života, čoho predpokladom je:

- dosiahnutie kvalitatívneho a nielen kvantitatívneho skoku v jeho základni, zvýšením konečných spotrebných efektov celého komplexu hospodárstva,
- výchova členov spoločnosti k novému spôsobu života, ktoré ho budú aktívnymi spolutvorcami.

¹ KLOFÁČ, J. – TLUSTÝ, B.: *Sociologie II.* Praha: Svoboda. 1968;

Z aspektu diferenciacie spôsobu života a životného štýlu sa môžu porovnávať dva vyhranené modely spoločnosti:

- model, v ktorom sa daná spoločnosť usiluje o jednotný, monolitný spôsob života o homogenitu, ktorý ak chce spoločnosť vytvoriť musí eliminovať akékoľvek alternatívne životné štýly a to pomocou k tomu vytvorených inštitúcií a tiež usilovať o obmedzenie rozdielov v spôsoboch života, čo je prakticky nemožné, pretože k odstráneniu tejto diferenciacie by bolo potrebné odstrániť rozdiely v zdrojoch jej vzniku, t. zn. rozdiely v životných podmienkach a rozdiely v osobnostiach ľudí.
- model, v ktorom daná spoločnosť uznáva a presadzuje pluralitu v celkovom spôsobe života a to v oblasti (sfére) ekonomickej, politickej, kultúrnej a sociálnej. Tým, že spoločnosť rešpektuje a podporuje rozdielnosť osobnosti a rôznorodosť životných podmienok, vytvára predpoklady pre rešpektovanie a podporu celého spektra možných spôsobov života (životných štýlov) a to vrátane alternatívnych spôsobov života a životných štýlov.

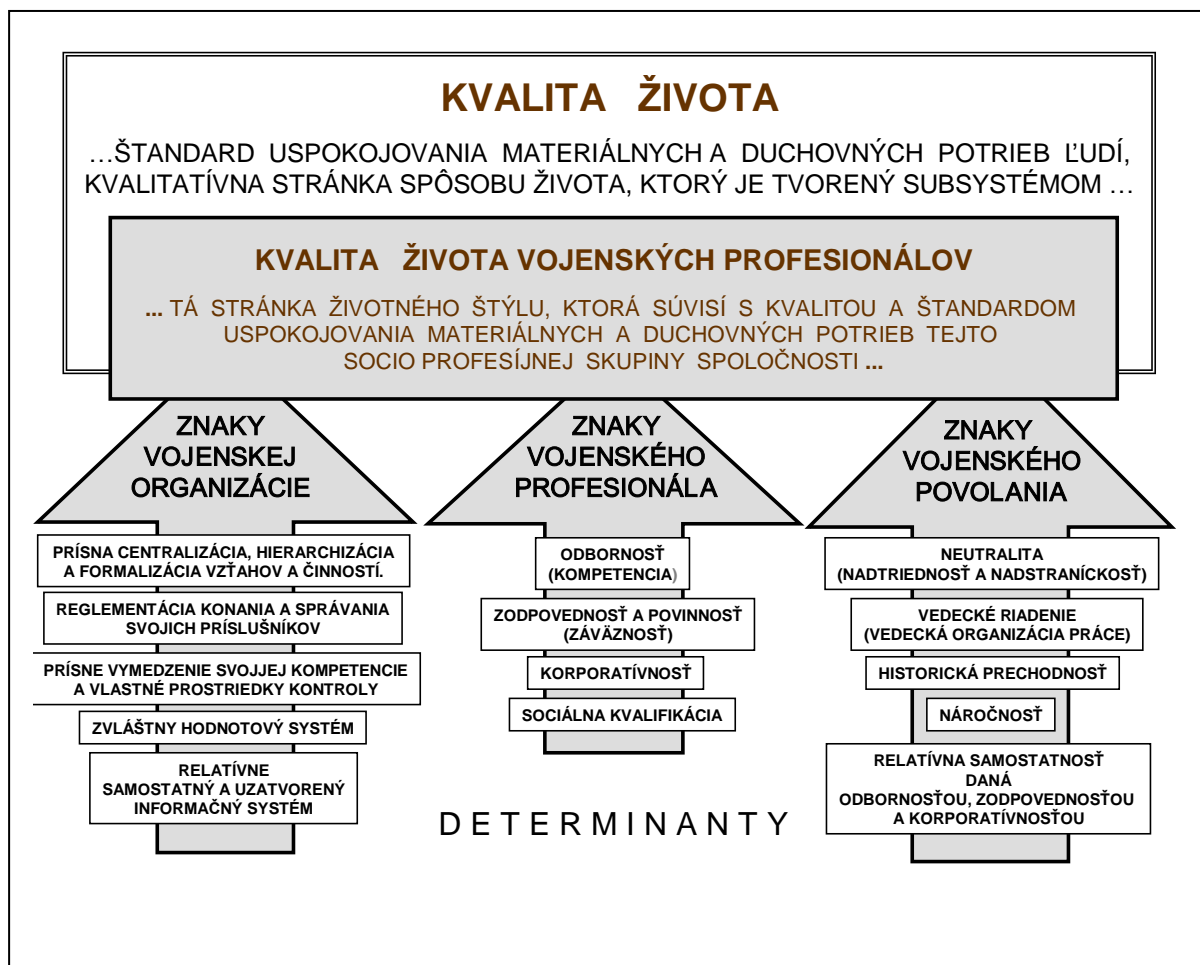
Na záver tejto časti je potrebné zvýrazniť, že kvalita života jednoznačne súvisí so spôsobom života a životným štýlom, pretože tvorí spoločne so životnou úrovňou jednu z ich stránok. Kvalita života obyvateľstva je sledovaným ukazovateľom života spoločnosti. Jej zvyšovanie je súčasťou naplňania cieľov v celej oblasti sociálnej politiky v danom štáte a to počnúc jednotlivcom a končiac zoskupeniami štátov.¹

Keďže kvalita života ako jedna zo stránok životného štýlu danej spoločnosti sa dotýka aj jej sociálnych skupín (národy, národnosti, socio-profesijné skupiny a pod.), nemôže zstať stranou ani osobitá sociálna skupina spoločnosti, jej subinštitúcie štátu – armády (ozbrojených síl), ktorou je skupina vojenských profesionálov (profesionálnych vojakov). V ďalšom sa teda venujme kvalite života tejto sociálnej skupiny.

2 KVALITA ŽIVOTA VOJENSKÝCH PROFESIONÁLOV

Kvalita života vojenských profesionálov charakterizuje tú stránku ich životného štýlu, ktorá súvisí s kvalitou a štandardom uspokojovania materiálnych a duchovných potrieb tejto socio-profesijnej skupiny spoločnosti. Jej obsah tvoria všetky všeobecné zložky spôsobu života (životného štýlu) sociálnej skupiny vojenských profesionálov, ktoré sú významne ovplyvnené osobnostnými kvalitami vojenských profesionálov a znakmi vojenského povolania. Do značnej miery sú limitované tiež znakmi vojenskej organizácie – jej kultúrou, predovšetkým kultúrou organizácie alebo organizačnou kultúrou. (Obrázok – 4)

¹ Správa o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky za rok 2001. MPSVaR, 2002, s. 14 .

Obrázok – 4: Grafické znázornenie kvality života vojenských profesionálov

Na kvalitu života vojenských profesionálov, ktorá sa prejavuje v ich životnom štýle, majú teda významný vplyv: 1. *osobnostné kvality vojenských profesionálov*, tvorené: odbornosťou, zodpovednosťou, korporatívnosťou a sociálnou kvalifikáciou -- schopnosť viesť a byť vedený; 2. *znaky vojenského povolania*, ku ktorým patria: neutralita (nadstraníckosť); vedecké riadenie (manažment); náročnosť (fyzická a psychická); historická prechodnosť (možnosť zániku vojenského povolania) a relatívna samostatnosť, ktorá je daná: odbornosťou, zodpovednosťou a korporatívnosťou; 3. *znaky vojenskej organizácie*, ku ktorým patrí: prísna centralizácia, hierarchizácia a formalizácia vzťahov; reglementácia jednotlivých činností; presné vymedzenie kompetencie, vlastné prostriedky kontroly; osobitný hodnotový systém a relatívne samostatný informačný systém. Súčasťou je kultúra organizácie, teda jej: filozofia; symboly; sociálne normy a vzory správania a sociálne inštitúcie.¹

¹ MATIS, J.: Kvalita života vojenských profesionálov a kultúra vojenskej organizácie (organizačná kultúra). Zborník z pracovného seminára „Organizačná kultúra OS SR“. Bratislava. MO. 2005

Kvalita života všeobecne a kvalita života vojenských profesionálov osobitne sa dá cez priame a nepriame ukazovatele jednotlivých oblastí životného štýlu bližšie charakterizovať. V ozbrojených silách Slovenskej republiky nie sú v súčasnosti tieto ukazovatele ešte operacionalizované. Východiskom pre nás môže byť prístup, v ktorom sa prikloníme k týmto základným ukazovateľom kvality života vojenských profesionálov:

- *biologicko-reprodukčné ukazovatele*, kde by nás zaujímala najmä: úmrtnosť vojenských profesionálov a ich priemerná dĺžka života; počet detí (regrutačný zdroj OS SR); typy manželstiev (aj registrované partnerstvo mužov a žien); a rodina vojenského profesionála;
- *ukazovatele zdravia (zdravotného stavu)*, kde sa zamerať najmä na: podmienky zdravia vojenských profesionálov (legislatíva, štruktúra zdravotníckych zariadení v OS SR) a ich skutočný zdravotný stav (počty práceneschopných, dĺžka práceneschopnosti, typické onemocnenia vojakov – choroby z povolania a pod.);
- *ukazovatele výkonu vojenskej práce (vojenského povolania)*, kde sa zamerať najmä na otázky: bezpečnosti a hygieny práce; rozsah a povahu pracovných aktivít (štandardy povolania a profesií); organizácie práce a napokon vzťahu k práci (vojenskému povolaniu);
- *ukazovatele riadenia spoločenských procesov*, kde sa zamerať na zapojenie vojenských profesionálov do aktivít mimo vojenského prostredia (ako občanov), s dôrazom na ich: politickú orientáciu (členstvo v politických stranách nie je im ale dovolené); ich zastúpenie v poslaneckých zboroch všetkých stupňov a ďalších občianskych a pracovných aktivít;
- *ukazovatele príjmov*, zamerané na zmapovanie všetkých reálnych príjmov vojakov a ich rodín, kde možno zaradiť nielen mzdu, ale tiež rôzne renty, dôchodky, príjmy v domácnosti (kompenzácia nákladov vlastnými výrobkami a produkciou v záhradke, dielni, vinohrade a pod.), poistenia, pôžičky a dokonca i výhry;
- *ukazovatele spotreby*, zamerané na zistenie štruktúry spotreby vojakov (byt, strava, šport, zdravie, relax, vzdelanie, kultúra a pod.) a prevažujúce typy sporenia (úvery, poistenia);
- *ukazovatele bývania*, zamerané na: kvalitu bývania (subjektívna spokojnosť vojakov s bývaním); druhy bývania (vlastné, nájomné či družstevné byty alebo domy; jedno- alebo viac izbové byty) a podmienky vytvárané OS SR pre bývanie (legislatívne, finančné a iné);
- *ukazovatele mobility*, vyjadrujúce zmapovanie a stručnú analýzu: sťahovania vojenských profesionálov (počet, vzdialenosť, ochota–neochota) a dochádzky do práce (vzdialenosť, dĺžka odlúčenia, typ dopravného prostriedku, spôsob kompenzácie zo strany OS SR atď.);
- *ukazovatele výchovy a vzdelávania*, zamerané na: zmapovanie podmienok pre vzdelávanie profesionálnych vojakov, vytvárané ozbrojenými silami a na popis a analýzu základných foriem vzdelávania vojenských profesionálov v OS SR;

- *ukazovatele rozvoja kultúry*, kde dôraz položiť na: stručný popis podmienok pre rozvoj kultúry v OS SR a efektívnosť ich využívania (legislatívne, materiálne, finančné, organizačné, ideové a personálne) a na popis a analýzu foriem kultúrnych aktivít v OS SR;
- *ukazovatele rekreačných aktivít a využívania voľného času*, zamerané na: popis a analýzu efektívneho využívania voľného času príslušníkmi OS SR (legislatíva, materiálne, finančné, organizačné, personálne a iné zabezpečenie) a na analýzu jednotlivých druhov rekreačných aktivít, využívaných vojenskými profesionálmi ich rodinou alebo iba deťmi, zamerané na domáce alebo zahraničné, posádkové alebo celorepublikové zariadenia atď);
- *ukazovatele sociálnej komunikácie*, zamerané na: analýzu sociálnej komunikácie vo vnútri OS, medzi OS a verejnosťou (formálne alebo neformálne) a na analýzu prevládajúcich typov tejto komunikácie v OS SR i mimo nich;
- *ukazovatele sociálnej patológie v OS SR*, kde dôraz položiť: na zistenie podmienok pre protispoločenské konanie a na analýzu najčastejších typov tohto konania v OS SR.¹

Je potrebné vziať do úvahy vnútornú štruktúru ozbrojených síl, ktorá by mala výraznou mierou vplývať na tvoriaci sa životný štýl profesionálnych vojakov (skôr vojenských profesionálov) a to diferencovane minimálne po kategóriách: 1. mužstvo a poddôstojníci a 2. dôstojníci a generáli.

Keďže významným prvkom (aktívny činiteľ) ktorý kvalitu života vojenského profesionála zásadne ovplyvňuje je jeho *rodina*, venuje sa v poslednom období významná pozornosť analýze problematiky vojenských rodín ako sociálneho javu aj v Ozbrojených silách Slovenskej republiky.

3 RODINA A VOJENSKÁ RODINA

V súčasnej profesionálnej armáde sa okrem iných problémov dostávajú do popredia tiež otázky, ktoré sa dotýkajú rodín príslušníkov armády – sociálnej skupiny profesionálnych vojakov. Ak sa chceme zaoberať rodinou profesionálneho vojaka, je potrebné vymedziť prístup ku skúmaniu tohto sociálneho javu.

Rodina sa dotýka každého človeka, a to dvojakým spôsobom: na jednej strane je to najužšia späťnosť so skúsenosťami z detstva, kde sa javí ako *orientačná rodina*, do ktorej sa človek narodil, na druhej strane možno hovoriť o *reprodukčnej rodine*, ktorá je späťnosť so skúsenosťami väčšiny dospelých ľudí z jej založenia a rozvoja.

¹ Pozri bližšie práce: KLOFÁČ, J. – TLUSTÝ, B.: *Sociologie II*. Praha: Svoboda. 1968; SUCHÝ, J.: Spoločenská funkčnosť spôsobu života Sociológia roč. 19., 1987, č. 6, s. 601 – 615; TOKÁROVÁ, A.: K metodologickým otázkam výskumu a hodnotenia kvality života. In: *Kvalita života v kontextoch globalizácie a výkonovej spoločnosti*. Prešov: FF PU. 2002. s. 11 – 29. ISBN 80-8068-087-6;

Rodina prezentuje základnú sociálnu skupinu, ktorá predstavuje určitý útvar spoločnosti. Jej štruktúra sa realizuje buď ako vzťah rodiny k spoločnosti ako celku alebo ako vzťah rodiny k iným sociálnym skupinám. Môže sa realizovať aj cez obidva spomínané vzťahy.

Štruktúra rodiny je jednoduchá a vedie k tomu, že jej ciele majú základný charakter a splývajú s primárnymi a sekundárnymi potrebami a záujmami.

Ciele rodiny sa môžu, ale nemusia stotožňovať s cieľmi celej spoločnosti. To je závislé predovšetkým od sociálnej úrovne a od povahy vzorcov spoločenského konania (rol), ktoré sú v rodine prijaté a uznávané.

Spoločenská podstata rodiny spočíva v spojení ľudí ako výrazu ich interpersonálnej potreby. Nie je výrazom služby spoločnosti. Aj do rodiny sa premieta zložitá celospoločenskej sociálnej štruktúry.

K rodine preto nemožno pristupovať len ako k sociálnej skupine, ale pretože je zapojená do rôznych spoločenských procesov (od ekonomických až po biologicko-reprodukčné), aj ako k sociálnej inštitúcii. Rodina samotná má však svoje vlastné zákonitosti svojho fungovania, čo je limitované zákonmi vývoja ľudskej spoločnosti. Preto rodina získava charakter inštitúcie, aj keď je svojou povahou skôr útvarom prirodzeného osobného života človeka. Skutočnosť že rodinu – ako sociálnu skupinu, či inštitúciu manželstva – pozná každá spoločnosť, sociológovia vysvetľujú dvoma pohľadmi: funkcionalistickým a konfliktualistickým.

Funkcionalistický pohľad zvyrazňuje ten fakt, že ak má spoločnosť efektívne fungovať, musí plniť svoje základné funkcie. Na plnení týchto funkcií sa podieľa aj rodina.

Konfliktualistický pohľad na rodinu zdôrazňuje, že rodina i inštitúcie manželstva a rodinného života znevýhodňujú niektorých členov rodiny voči iným. Vychádzajú tak z celospoločenského útlaku a protirečení. Niektorí dokonca tvrdia, že už vzťah lásky obsahuje vnútorné protirečenie, ktoré môže prerásť do konfliktu.

V súčasnosti sa za rodinu považuje predovšetkým manželský pár s deťmi. Táto nová (moderná) predstava úplne vytlačila predstavu pôvodnú (stredovekú), ktorej význam bol podstatne odlišný a v podstate mal dve krajnosti:

– prvou krajinou je rodina ponímaná ako *veľká "domácnosť"*, teda spoločenstvo ľudí, ktoré býva spoločne pod jednou strechou, ktoré spoločne hospodári a podlieha jednej bezprostrednej autorite – hlave rodiny. Tento stav prežíval v podstate až do polovice 19. storočia a jeho obraz je zachovaný v realistickej literatúre tohto obdobia.

– druhou krajinou je rodina chápaná predovšetkým ako "systém širokého pokrvného príbuzenstva". V tomto poňatí sa rodinou (hlavne u šľachty a patricijov) myslelo približne to isté ako rod – t. zn. veľká skupina ľudí, ktorá zväzkom krvi udržiavala jednotu moci a majetku. Najpodstatnejšou bola sieť moci, do ktorej boli v prípade potreby dosadzované i osoby pokrvne nepríbuzné (tzv. clientele).

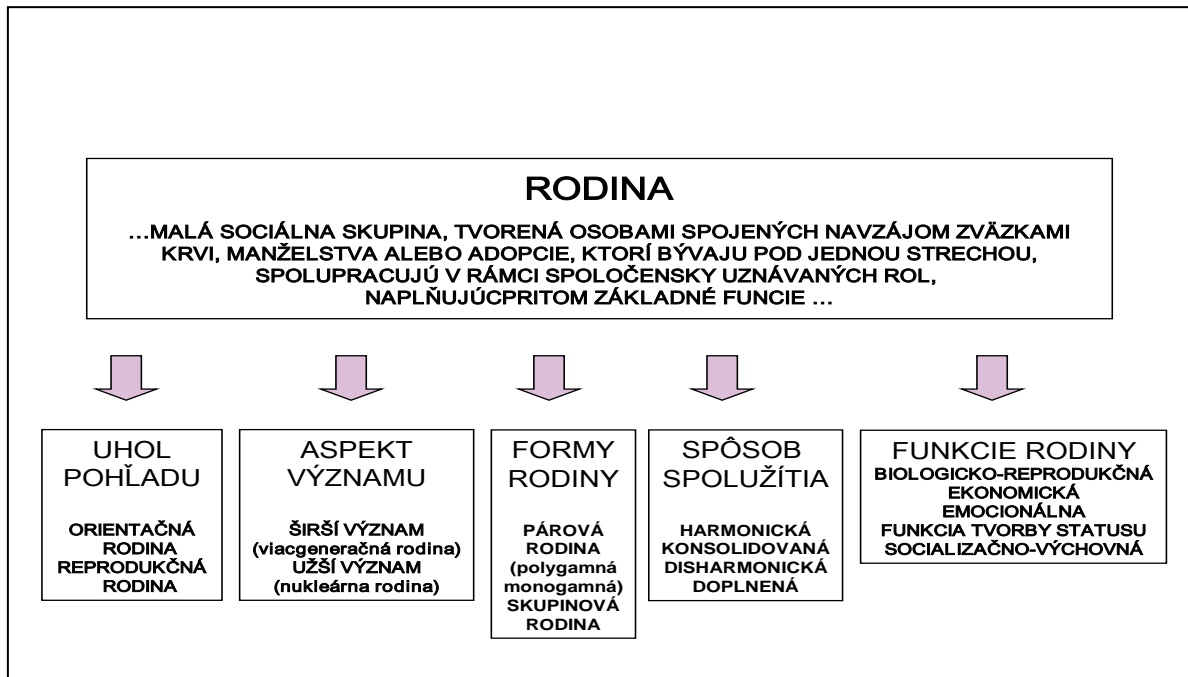
Moderná predstava súčasnej rodiny nezodpovedá žiadnemu z týchto dvoch poňatí. V súčasnosti prevláda ponímanie rodiny, ktoré chápe rodinu ako zložitý a mnohostranný sociálny jav. Jeho podstatou sú dva druhy horizontálnych a jeden vertikálny druh medziľudských vzťahov. K horizontálnym vzťahom v rodine patria vzťahy medzi rodičmi a vzťahy medzi deťmi. K vertikálnym vzťahom patria vzťahy medzi rodičmi a deťmi.

Existuje veľa rôznych definícií rodiny, v ktorých je rodina vymedzovaná ako bio-sociálna skupina, ktorá je na začiatku vývinu ľudskej spoločnosti jej základným sociálnym prostredím a neskôr ju sprevádza ako jej nevyhnutná a podstatná súčasť, v ktorej sa realizujú niektoré spoločensky a individuálne potrebné činnosti a vzťahy. Tieto vzťahy a činnosti nemôžu na seba prevziať iné spoločenské inštitúcie či organizácie.

Rodina sa chápe v dvoch významoch: *v širšom* ako tzv. *viacgeneračná rodina*, do ktorej patrí okrem rodičov a detí i ostatné príbuzenstvo a *v užšom* ako tzv. *nukleárna rodina*, ktorá je tvorená iba rodičmi a deťmi.¹ Najčastejšie sa uvádzajú tieto jej základné znaky:

- rodina je spoločensky schválená forma stáleho spolunažívania;
- skladá sa z osôb spojených navzájom zväzkami krvi, manželstva alebo adopcie;
- jej členovia bývajú spravidla pod jednou strechou;
- jej členovia medzi sebou spolupracujú v rámci spoločensky uznanej deľby rolí;
- čím väčší je pohyb členov rodiny, tým slabšie sú rodinné zväzky, pretože sa nenapĺňujú stanovené sociálne roly jej členov (pokles statusu rodiny);
- psychické narušenie jedného člena rodiny pôsobí rušivo na celú rodinu;
- v každom type spoločnosti existuje starostlivosť o deti a prestarnutých príbuzných ako súčasť rodinných vzťahov;
- vo všetkých civilizovaných spoločnostiach existuje zákaz incestu (pohlavného styku medzi pokrvnými príbuznými – krvismilstvo).

¹ Pozri práce: SZCZEPANSKI, J.: Spektrum spoločnosti. Praha 1968. s.36; MARUŠIAK, M.: Rodina a manželství. Praha 1964. s. 26-27; BLÁHA, I. A.: Sociologie. Praha. Acad,mia 1968. s. 151; SOPÓCI, J. a BÚZIK, B.: Základy sociológie. Bratislava. SPgN, 1995. s. 88; BAUMAN, Z.: Sociologie. Praha. Orbis 1966. s. 182 a ďalšie

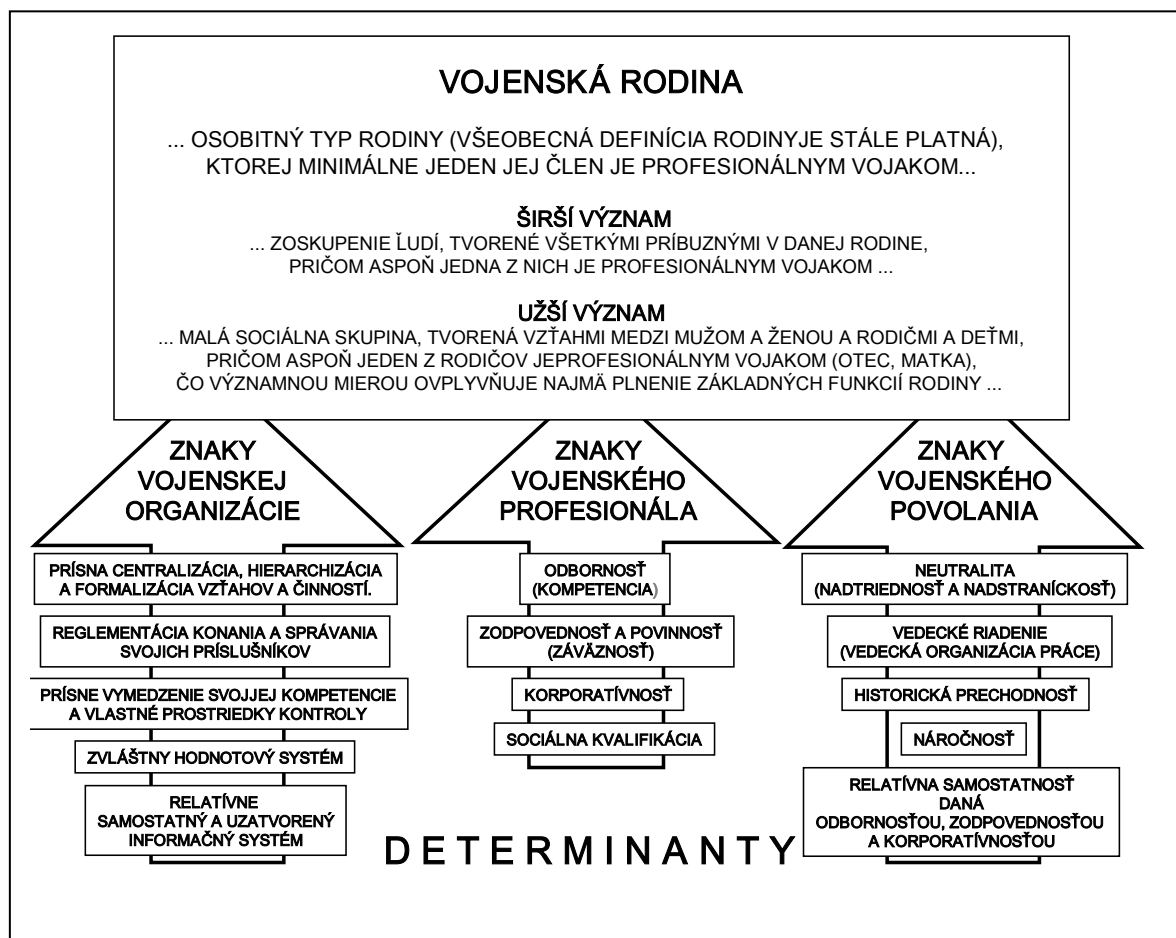

Obrázok – 5: Diferencovanie rodín a ich funkcie

Rodina je malá sociálna skupina odlišná od manželstva, ktorá plní základné funkcie (biologicko-reprodukčná, socializačná, ekonomická a citová). Jej členovia sa riadia stálymi vzormi správania, ktoré sú vymedzené nielen osobnými a citovými vzťahmi medzi nimi, ale sú formované aj zvonka a to širším štrukturálnym systémom a stupňom jeho rozvoja. Rodina bola a vždy bude objektom inštitucionalizácie a má črty silnej formalizácie. (Obrázok – 5).

Rodina vzniká z neformálnych vzťahov (láska, známosť dvoch ľudí), ktoré sa formalizujú uzatvorením manželstva. Rodiny vznikajú aj vtedy, keď sa neformálne vzťahy neformalizujú do formálnych zväzkov. Vznikajú aj bez uzatvorenia manželstva (oficiálny sobáš). To znamená, že obojpohlavná dvojica žije v špecifickom vzťahu "druh – družka" alebo jednopohlavná dvojica (dvaja muži alebo dve ženy) žije tiež v špecifickom vzťahu „registrovaný partner“.

Osobitým typom rodiny je **vojenská rodina** ponímaná v týchto významoch, ako: *vojenská viacgeneračná rodina* alebo *rodina profesionálneho vojaka*. Obidva druhy vojenskej rodiny a vzťahy medzi nimi sa pokúsme stručne vymedziť. Východiskom sú dva aspekty: *prvým* je skutočnosť, že rodina významnou mierou ovplyvňuje výkon vojenského povolania vojenským profesionálom a *druhým* je fakt, že aj vojenské povolanie významnou mierou kladne alebo záporne ovplyvňuje fungovanie rodiny vojenského profesionála, najmä naplňovanie jej základných funkcií. (Obrázok – 6)

Obrázok – 6: Vojenská rodina

V *širšom význame* sa vojenská rodina chápe ako zoskupenie ľudí, ktoré zahŕňa všetkých príbuzných žijúcich v danej domácnosti, pričom aspoň jeden z nich je profesionálnym vojakom. Vzhľadom k tomu, že takáto rodina v sebe zahŕňa viac generácií (rodičia, prarodičia, ujovia, tety, sesternice i bratanci) možno ju označiť termínom „*vojenská viacgeneračná rodina*“.

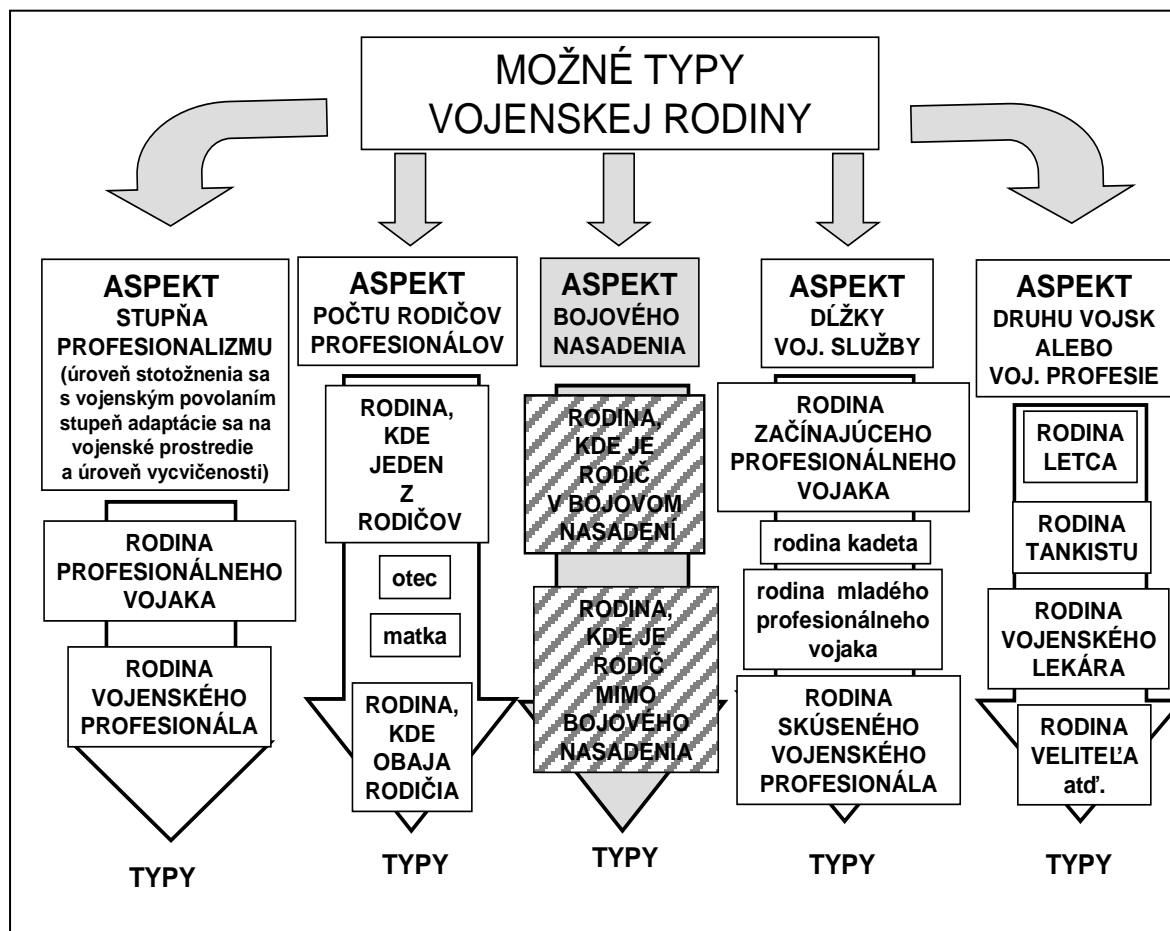
V *užšom význame* sa vojenská rodina chápe ako sociálna skupina, ktorá zahŕňa vzťahy medzi mužom a ženou a rodičmi a deťmi. Aj keď táto skupina osôb spojená zväzkom manželstva, pokrvnosti alebo adopciou býva v spoločnej domácnosti a navzájom spolupracuje podľa spoločne určených a vnútorne vymedzených rol, skutočnosť, že aspoň jeden z rodičov je profesionálny vojak, významne ovplyvňuje plnenie základných funkcií rodiny. Takto chápanú vojenskú rodinu možno označiť termínom „*rodina profesionálneho vojaka*“.¹

¹ MATIS, J. – POLONSKÝ, D.: *Rodina vojenského profesionála*. Liptovský Mikuláš. VA. 1997. ISBN 80-8040-045-8

Z uvedených prístupov k ponímaniu vojenskej rodiny vyplýva, že v užšom prístupe budeme hovoriť o „rodine profesionálneho vojaka“ a to vtedy, ak aspoň jeden z rodičov je profesionálnym vojakom. V tomto prípade sa neberie do úvahy prípad, kedy sú profesionálnymi vojakmi v rodine deti, pretože vychádzame z toho, že deti negarantujú napĺňanie základných funkcií rodiny. Tým, že jeden z rodičov, ktorí napĺňovanie funkcií rodiny garantujú, je profesionálny vojak, má takáto rodina určité obmedzenia. Rodinu profesionálneho vojaka možno ešte ďalej diferencovať a to:

- z aspektu dosiahnutia stupňa profesionalizmu (t. zn., úroveň stotožnenia sa s vojenským povoláním a úroveň výcviku a tiež stupeň adaptácie sa s vojenským prostredím), profesionálneho vojaka, ktorý je v tejto rodine rodičom na: *rodinu vojenského profesionála* alebo len *rodinu profesionálneho vojaka*;
- z aspektu počtu rodičov v profesionálnej službe na rodinu profesionálneho vojaka, v ktorej je vojenským profesionálom: *iba jeden z rodičov* a to buď otec alebo matka (môžu to byť znaky ďalšej diferenciácie) alebo *obidvaja rodičia*.
- z aspektu druhu vojsk alebo vojenských profesií na: *rodinu vojenského letca, rodinu príslušníka PVO, rodinu vojenského lekára*, atď. alebo tiež na rodinu *veliteľa, štábného pracovníka* alebo *vojaka priamo realizujúceho úlohy*.
- z aspektu dĺžky profesionálnej služby jedného alebo oboch rodičov na: *rodinu začínajúceho profesionálneho vojaka* (tu je možno zaradiť aj špecifický typ rodiny začínajúceho profesionálneho vojaka – rodinu vojenského kadeta); alebo *rodinu vojenského profesionála* (profesionálny vojak, ktorý získal kvality vojenského profesionála a rodina tento jeho status buď akceptuje alebo aspoň neodmieta).
- z aspektu bojového nasadenia na: *vojenskú rodinu mimo bojové nasadenie* alebo *rodinu vojaka nasadeného do operácie* (vojenská misia). (Obrázok – 7)

Z uvedených aspektov vyplýva, že osobitným typom vojenskej rodiny, ponímanej v užšom význame – teda rodiny profesionálneho vojaka, je *rodina vojenského profesionála* a *rodina vojenského profesionála vyslaného na vojenskú misiu* (tzv. *rodina vojenského misionára*). Je potrebné postupne pripustiť fakt, že každá rodina vojenského profesionála prejde obdobím, kedy bude vojenský profesionál nasadený do vojenskej misie (cyklus bojového nasadenia). Rodina vojenského misionára je preto len dočasnou kategóriou, označujúca iba momentálny stav.

Obrázok – 7: Typy vojenských rodín

V súčasnosti vzniká nový pojem, označujúci *rodinu vojenského veterána* – teda rodinu vojenského profesionála, ktorý sa viackrát zúčastnil vojenskej misie. Týmto rodinám bude potrebné venovať zvýšenú pozornosť, pretože najmä nasadenie vojenského profesionála do vojenskej misie a návrat z nej významne ovplyvňuje napĺňanie základných funkcií rodiny. Preto je nevyhnutné vplyv nasadení do vojenských misií vhodne eliminovať alebo aspoň sociálnymi programami kompenzovať.

Zmeniť sa musí prístup v ponímaní kompenzácií. Nemožno ich považovať iba za cieľ daného sociálneho programu pre zmiernenie dopadov profesionálnej služby na vojenskú rodinu. Kompenzácie sú prostriedkom udržania kvality života vojenských rodín a nie náklady navyše. Sú neoddeliteľnou súčasťou nákladov na výkon vojenského povolania. Kvalitu života profesionálneho vojaka a jeho rodiny je potrebné zabezpečiť tak, aby sa kompenzácie vo všetkých troch rovinách (celospoločenská, armádna a individuálna) stali súčasťou ich životného štýlu. Kompenzácie nie sú milodarom, ktorý vojenská organizácia ako zamestnávateľ poskytne alebo neposkytne, lebo na ne nemá prostriedky. Kompenzácie tvoria súčasť zabezpečenia každého procesu vo vojenskej organizácii.

Ak sa totiž kompenzácie nestanú súčasťou zabezpečenia každého procesu v danej vojenskej organizácii, nebudú mať tieto procesy tvorivý charakter – nebudú tak impulzom vyvolávajúcim invenciu (nápaditosť) a kreativitu (tvorivosť). Neumožnia členom vojenskej rodiny a vojenskému profesionálovi rozvíjať tvorivé myslenie, a to ako po kvantitatívnej, tak kvalitatívnej stránke. Kompenzácie im potom neumožnia rozvíjať fluenciu (množstvo nápadov), flexibilitu (rozmanitosť nápadov), originalitu (pôvodnosť nápadov) a elaboráciu (schopnosť ďalej rozvíjať originálne nápady a realizovať ich). Kompenzácie sa preto stávajú obsahom prorodínnej politiky a to nielen štátu, ale tiež ozbrojených síl.

ZÁVER

Na záver je potrebné zdôrazniť, že problematika kvality života rodín vojenského profesionála je zložitá a previazaná s otázkami harmonizácie práce a života príslušníkov ozbrojených síl a to najmä profesionálnych vojakov. Teoretická reflexia tejto problematiky, by sa mala stať východiskom pre praktické opatrenia v rezorte obrany, zamerané na komplexný prístup k otázkam sociálneho zabezpečenia príslušníkov ozbrojených síl Slovenskej republiky a ich rodín v ďalšom období. Základným východiskom je komplexný prístup spoločnosti k zabezpečeniu vojenského povolania, chápaného u dôstojníkov a generálov a čiastočne u poddôstojníkov ako celoživotné zamestnanie.¹

Môžeme konštatovať, že sa do rozhodovania manažmentu ozbrojených síl Slovenskej republiky (velitelia) na všetkých stupňoch velenia zatiaľ nedostala problematika starostlivosti o kvalitu života rodiny vojenského profesionála. Táto starostlivosť je neoddeliteľne prepojená s prorodínne orientovanou politikou, ktorá sa poníma ako vytvorenie takých pravidiel zo strany zamestnávateľa (vojenská organizácia, ozbrojené sily), ktoré rešpektujú špecifickú skupinu zamestnancov a ich potreby a tak jej uľahčujú zvládanie pracovných a rodinných rol.

Politika priateľská rodine, ktorú považujú niektoré organizácie aj za neplatové sociálne výhody zamestnancov či za vynucované pomery na trhu práce, alebo ako výhody vynucované legislatívou² a naopak niektoré ju chápu ako legitímnu súčasť ľudských zdrojov, sa nestala zatiaľ súčasťou ich myslenia a rozhodovania. Výsledkom je ich postoj, ktorý považuje snahu zamestnancov riešiť svoje rodinné problémy za ich slabosť, alebo skôr za ich nepripravenosť na výkon vojenskej profesionálnej služby. Toto je jedna zo základných príčin toho, že sa v ozbrojených silách Slovenskej republiky zatiaľ nedarí komplexne riešiť problematiku kvality života rodín profesionálnych vojakov, rodovej rovnosti a harmonizácie práce a rodiny.

¹ Pozri práce: MATIS, J.: *Sociologický pohľad na vojenské povolanie*. Liptovský Mikuláš. VA SNP. s. 34 – 49 a POLONSKÝ, D. – HAMAJ, P.: *Úvod do sociológie práce*. Liptovský Mikuláš. LIA. 2002 s. 74 – 82

² MAREŠ, P.: Zaměstnání, rodina a dítě v dynamice moderní společnosti. In SIROVÁTKA, T. et al. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: Albert. 2006.s. 42. ISBN 80-7326-104-9

LITERATÚRA:

- BAUMAN, Z.: Sociologie. Praha. Orbis 1966
- BLÁHA, I. A.: Sociologie. Praha. Acad,mia 1968
- ALIJEVOVA, D.: Každodennosť ako objekt sociologického skúmania. Sociológia 19, 1987, č. 4, s. 393 - 409)
- JUSKO, P.: Základy sociálnej politiky. Banská Bystrica: UMB, 2002.. s. 186. ISBN 80-8035-5575-3
- HABERLOVÁ, V. – KYZLINKOVÁ, R.: *Rodinné potreby zamestnanců*. Praha: VÚPaSV. 2009. ISBN 978-80-7416-053-0
- KLOFÁČ, J. – TLUSTÝ, B.: *Sociologie II*. Praha: Svoboda. 1968
- MAREŠ, P.: Zaměstnání, rodina a dítě v dynamice moderní společnosti. In: SIROVÁTKA, T. et al. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: Albert. 2006.s. 42. ISBN 80-7326-104-9
- MARUŠIAK, M.: Rodina a manželství. Praha 1964
- MATIS, J.: *Sociologický pohľad na vojenské povolanie*. Liptovský Mikuláš. VA SNP. 1995
- MATIS, J.: Kvalita života vojenských profesionálov a kultúra vojenskej organizácie (organizačná kultúra). *Zborník z pracovného seminára „Organizačná kultúra OS SR“*. Bratislava. MO. 2005
- MATIS, J.: Spôsob života a životný štýl. L. Mikuláš: LIA , 2002. ISBN 80-968719-8-6
- MATIS, J. – POLONSKÝ, D.: *Rodina vojenského profesionála*. Liptovský Mikuláš. VA. 1997. ISBN 80-8040-045-8
- POLONSKÝ, D. – MATIS, J.: *Profesionalizácia armády a príprava vojenských profesionálov*. Liptovský Mikuláš. VA SNP. 1994. s. 16 – 26
- POLONSKÝ, D. – HAMAJ, P.: *Úvod do sociológie práce*. Liptovský Mikuláš. LIA. 2002 s. 74 – 82. ISBN 0-968746-2-4
- SOPÓCI, J. a BÚZIK, B.: Základy sociológie. Bratislava. SPgN, 1995. ISBN 80-08-00042-2
- STANEK, V. a kol.: Sociálna politika. Bratislava: Sprint, 1999. ISBN 80-888848-45-8
- SUCHÝ, J.: Spoločenská funkčnosť spôsobu života Sociológia roč. 19., 1987, č. 6, s. 601 – 615;
- SZCZEPANSKI, J.: Spektrum spoločnosti. Praha 1968
- ŠIPIKAL M. a kolektív: 2007. *Zosúladovanie pracovného a rodinného života v krajinách Európskej únie (osvedčené príklady z praxe)*. Banská Bystrica. Regionálne európske informačné centrum Banská Bystrica, Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Printed in Slovakia 2007. ISBN 978-80-8083-433-3
- TOKÁROVÁ, A.: K metodologickým otázkam výskumu a hodnotenia kvality života. In: *Kvalita života v kontextoch globalizácie a výkonovej spoločnosti*. Prešov: FF PU. 2002. s. 11 – 29. ISBN 80-8068-087-6;
- ŽILOVÁ, A.: Globalizácia, kvalita života a chudoba. In: *Zborník z príspevkov z vedeckej konferencie z medzinárodnou účasťou*. „Kvalita ľudského života a ľudské práva v kontextoch sociálnej práce a vzdelávania dospelých“ Prešov: FF PU. 2002. s. 42 – 43. ISBN 80-8068-088-4

Doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD.

Vedúci Katedry spoločenských vied a jazykov
Akademia ozbrojených síl gen.
M.R.Štefánika. Lipt. Mikuláš 03101
jozef.matis aos.sk

Recenzoval:

Prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, Vroclavská univerzita, Vroclav, Poľsko
Doc. Karol MURDZA, PhD., Akadémia policajného zboru, Bratislava, Slovensko

POSÚDENIE KVALITY ŽIVOTA RODINY PROFESIONÁLNEHO VOJAKA S DÔRAZOM NA VÝKON POHOTOVOSTNÝCH SKUPÍN (ZBOROV)

ASSESSMENT OF FAMILY LIFE QUALITY OF PROFESSIONAL SOLDIER WITH AN EMPHASIS ON THE PERFORMANCE OF STANDBY GROUPS (CORPS)

Beáta BALOGOVÁ

ABSTRAKT

Autorka v predmetnom príspevku sa pokúša odpovedať na otázku, ako je možné zlepšovať kvalitu života rodiny profesionálneho vojaka v kontexte posúdenia náročnej životnej situácie v rodine, ktorá bola (je, alebo môže byť) pod kuratelou pohotovostných skupín (zborov). Akcentujú pohotovostné skupiny (zbory) ako novú formu profesionálnych tímov v armáde, ktorých cieľom je zaisťovanie bezpečnosti v časopriestore, na ktoromkoľvek mieste a v ktoromkoľvek čase.

Kľúčové slová: sociálna práca, rodina profesionálneho vojaka, náročná životná situácia, posúdenie, pohotovostné skupiny (zbory).

ABSTRACT

The author in the article tries to answer the question of how to improve the quality of life of a professional soldier in the context of a difficult life situation assessment in the family, which was (is or could be) under the custody of stand-by groups (corps). By accentuating of the stand-by groups (corps) as a new form of professional teams in the army, the aim of which is providing the security in space-time at any place and at any time.

Keywords: socialwork, family of professional soldier, difficult life situation, assessment, stand-by groups (corps).

ÚVOD

Organizátori konferencie jej realizáciou reagujú na „*Súčasný stav a možný vývoj kvality života rodiny profesionálneho vojaka*“, ktorý súvisí s pokrokom vývoja hypermodernej spoločnosti a stavu vývoja profesionálnej armády v podmienkach Slovenska. S aktívnym výkonom profesionálneho vojaka úzko súvisí aj kvalita života jeho rodiny, vychádzajúc zo systémového ponímania rodiny, ktorá sa nasadením jeho člena v pozícii profesionála zaradeného do pohotovostných skupín (zborov), dostáva do náročnej životnej situácie.

V tomto kontexte vnímame pohotovostné skupiny (zbory) ako novú formu profesionálnych tímov v armáde, ktorých cieľom je zaisťovanie bezpečnosti v časopriestore, na ktoromkoľvek mieste a v ktoromkoľvek čase. Môžeme ich vnímať ako paralelu k *Integrovanému záchrannému systému*, ktorý pôsobí v „civilnom“ prostredí Slovenskej republiky.

1 SPOLOČENSKÝ POKROK A JEHO DÔSLEDKY

G. Lipovetsky (2013) poukazuje, že turbulentný vývoj hypermodernej spoločnosti so sebou prináša pokrok¹ do spoločenských procesov. Podľa neho sa začala celá problémová oblasť dlhodobých spoločenských procesov spojovať s predstavou, že vývoj spoločnosti, či už prebieha priamočiara bez konfliktov, alebo dialekticky s konfliktami, musí byť automaticky zmenou k lepšiemu, zmenou v zmysle pokroku. Dostávame sa tak do situácie vychýlenia kyvadla od jedného k druhému, nemenej jednostrannej orientácii. Prostredníctvom názoru Eliassa (2006) prichádzame k hypotéze, ktorou predpokladáme, že historický pokrok neprebehol izolovane od spoločenských zmien a tieto zmeny sa neuskutočnili v pokojnom (statickom) a nemennom stave. Pohyb, zmena, vývoj, pokrok jedinca prebiehal súčasne so zmenou spoločenskou a tieto zmeny determinovali jeho život.

Validnosť tejto hypotézy nevyvrátil ani všeobecne platný názor, na ktorý autor poukazuje vyjadrujúc tvrdenie, že ľudia súčasnej spoločnosti sú „civilizovanejší“, než boli skôr, alebo, že ľudia patriaci k iným spoločnostiam sú „menej civilizovaní“, či snáď „barbarskejší“ než príslušníci našej vlastnej spoločnosti. Hodnotové akcenty takýchto výpovedí sú jasné, avšak skutočnosti, ku ktorým sa vzťahujú, nie sú až také jasné. To z časti súvisí s tým, že empirické výskumy dlhodobých transformácií osobnostných štruktúr (a zvlášť riešenia ľudských afektov) pri súčasnom stave sociologického poznania robia výskumníkom ťažkosti.

V popredí sociologického záujmu v súčasnosti stoja relatívne krátkodobé procesy a spravidla len tie problémy, ktoré sa vzťahujú k danému stavu spoločnosti. Dlhodobé transformácie spoločenských, a tým aj osobnostných štruktúr súčasná sociológia pustila zo zreteľa. Na druhej strane pokrok nevzniká len ako výsledok rozvoja vedy a techniky, ale je výsledkom hlavne rozvoja človeka. A ako akcentuje F. Novosad² so smerovaním, že svet, v ktorom žijeme, je skutočne našim výtvorom, je naozaj otvorenou knihou, zrkadlom našich bytostných síl a vždy znovu v rozmanitých podobách sme konfrontovaní s paradoxnými dôsledkami tvorivosti a aktivity človeka. Základným problémom dnešných spoločností už nie je zvládnuť sily prírody, ale zvládnuť sily, ktoré sa uvoľňujú v procesoch ľudských interakcií, v súčinnosti a konfliktach skupín, individuí, tried, národov a štátov.

¹Slovo pokrok je dnes v jazyku vedy a bežnom jazyku komunikácie azda jedným z najfrekvencovanejších termínov. N. Eliass (2006) upozorňuje, že tento termín získal v priebehu storočí niekoľko konotácií. Termín pokrok ako osvietenecská kategória prechádza v novoveku ostrou kritikou a je nahrádzaný termínom sociálne inžinierstvo. Neskôr pojmom progres, či civilizačný progres alebo proces civilizácie až ku kultúrnemu pokroku. U všetkých pojmov však rezonuje slovo civilizácia a kultúra.

² NOVOSAD, F.: *Vysvetľovanie rukami*. Bratislava : Iris. 1994. s. 8. ISBN 80-88778-36-0.

Dnes sa človek ocitol v konfrontácii so svojimi vlastnými výtvormi, keď je potrebné koordinovať ľudskú súčinnosť v planetárnych rozmeroch, myslenie je nútené samo seba chápať predovšetkým ako kritiku, ako anticipáciu a projekciu. Rozvoj kritického, anticipačného a projektívneho myslenia sa stáva nevyhnutnou podmienkou reprodukcie a vývoja všetkých sfér spoločenského života, kde privilegované postavenie získava veda.

Základné teoreticko-metodologické inšpirácie pre spoločenské vedy v súčasnosti vychádzajú z výskumov orientovaných na formuláciu a riešenie globálnych problémov ľudstva, z výskumov štrukturujúcich zóny kontaktu medzi biologickou a sociálnou formou pohybu hmoty od genetiky cez neurofyziológiu až ekológiu. Súvisia tiež s výskumami, ktoré sú orientované na „zrkadlenie“ človeka v produktoch jeho činnosti (semiotika, cognitivescience), na skúmanie foriem koordinácii a racionalizácie konania ľudí (teória riadenia a organizácie, praxeológia).

Preto výskumy zamerané smerom k zisťovaniu dopadu spoločenského pokroku na jedinca možno vnímať ako cestu k riešeniu situácii s ním súvisiacich, čoho dôkazom, je aj potreba kreovania profesionálnej armády v podmienkach Slovenska. Jej poslanie má rôzne úlohy v spoločenskom dianí, tak v medzinárodnom tak aj národnom priestore; tak v stave vojenských zásahov, ako aj voči civilnému obyvateľstvu. V národných podmienkach sa jej úlohy vo verejnosti najčastejšie spájajú s pomocou v čase krízových situácií: prírodných katastrof, či hromadných nešťastí. Verejnosť očakáva, že vybraní profesionáli budú vstupovať do týchto životu ohrozujúcich situácií s plným nasadením, často si neuvedomujú, že sú ohrozené ich vlastného života.

V praxi sa tak objavuje fakt, že pomáhajúci profesionáli, sociálneho pracovníka a pracovníčku nevnímajú, a ich rodiny sociálnu intervenciu v stave krízovej situácie nedostávajú. Pozornosť sa primárne sústreďuje len na primárne ohrozenú klientelu. Natíska sa otázka, ako zabezpečiť sociálnu oporu aj pre profesionálneho vojaka a jeho rodinu a aké prostriedky posúdenia (diagnostiky) tejto rodiny využiť.

2 POSÚDENIE (DIAGNOSTIKA) NÁROČNEJ ŽIVOTNEJ SITUÁCIE RODINY PROFESIONÁLNEHO VOJAKA

Vychádzajúc z paradigmy, že sociálna práca je niektorými autormi chápaná ako profesionálny systém podpory určený pre jednotlivca a skupiny, u ktorých sa kumuluje chudoba, telesné alebo duševné postihnutie, stigmatizujúce spôsoby správania a spoločenské znevýhodnenie vedie k dlhodobým a intenzívnym sociálnym problémom.

Keďže vykonávateľom sociálnej práce je sociálny pracovník a pracovníčka, následne sa od neho očakáva, že dá do rovnováhy požiadavky potrieb klientov s potrebami spoločnosti, avšak táto rovnováha je možná iba za predpokladu, že potreby klienta a spoločnosti nie sú v napätí. To si vyžaduje vysokú mieru erudície a kompetencii sociálneho pracovníka a pracovníčky, ktorá spočíva v našom ponímaní v schopnosti posudzovania situácie (v našom prípade situácie v rodine profesionálneho vojaka) a možnostiach sociálnej politiky, konkrétne sociálnych služieb a opatrení sociálnej práce v záujme rešpektovania sociálnej spravodlivosti. Musil¹ exploruje, že spoločným znakom sociálnej práce a ostatných pomáhajúcich profesií je pomoc ľuďom v ťažkých životných situáciách.

Na rozdiel od ďalších pomáhajúcich profesií sa sociálna práca zaoberá predovšetkým interakciami medzi človekom a jeho sociálnym prostredím v záujme zabezpečenia *sociálneho fungovania reflektujúc požiadavky ekosystému*, v ktorom žije. A práve kontext reflexie sociálneho fungovania je predmetom *posúdenia*². Azda najvýstižnejšiu definíciu posúdenia ponúka P. Navrátil³, ktorý zdôrazňuje, že „závažnosť procesu posúdenia, ktoré je dané nielen okolnosťami, ktoré jeho potrebu vyvolali, ale zvlášť tým, že od jeho výsledku závisí ďalší postup sociálneho pracovníka, do určitej miery aj osud osôb, ktoré sú posudzované. Preto mnoho autorov pripisuje procesu posudzovania mimoriadnu hodnotu.“

V predtraktovanej problematike posúdenia náročnej životnej situácie rodiny profesionálneho vojaka, ktorého fyzické a duševné zdravie je ohrozené rizikovým zásahom pohotovostnej skupiny (zboru), ktorej je súčasťou, vychádzame z konštruktivistického myslenia, ktoré dnes stojí oproti doteraz častejšie používanému objektivistickému postupu, zdôrazňujúc primárne systémový prístup práce s rodinou.

Za najprogresívnejších zástancov systémového prístupu v sociálnej práci a v posudzovaní môžeme uviesť Pincusa a Minahanovú,⁴ ktorí vytvorili najbežnejšie používaný rámec „systémov“ na organizovanie zložitostí a ktorý dáva sociálnym pracovníkom a pracovníčkam už štvrté decénium smerovanie ich práce. Menovaní autori tvrdia, že sociálne problémy jednotlivcov sa vzťahujú hlavne k vzájomnému vzťahu medzi nimi samotnými a systémami zdrojov v ich živote.

¹ MUSIL L.: *„Rada bych Vám pomohla, ale...“* Brno : Marek Zeman. 2004. 243 s. ISBN 80-903070-1-9.

²O nutnosti existencie posúdenia sme sa presvedčili aj pri našich skúmaníach, keď od roku 2006 pri analýze procesu sanácie vybraných rodín sa ako nevyhnutná súčasť objavila požiadavka posúdenia situácie v konkrétnej posudzovanej rodine. Práve tu sme si ujasnili referenčný rámec sledovanej problematiky a stotožnili sme sa s termínom posudzovanie, napriek mnohým skeptickým perspektívam prezentovaných niektorými autormi.

³ NAVRÁTIL, P.: Posouzení životní situace: úvod do problematiky. In *Sociální práce/Sociální práca*, ISSN 1213-6204, roč. 7, č. 2007/1, s. 72.

⁴ PINCUS A. - MINAHAN A.: *SocialWorkPractice. Model and Method*. Itasca : Peacock. 1973 355 s. ISBN 978-0875-8113-21.

Tieto systémy zdrojov delia na tri typy prezentujúc štyri vzájomne pôsobiace systémy (systém poskytovateľa služby zameraný na zmenu, systém klienta, cieľový systém a systém aktivít), ktoré mapujú aktivity pracovníka a pracovníčky v každej situácii. Používajú termíny „problém“, „klient“ a „prípád“.

Výhodou systémového prístupu je, že pomáha sociálnemu pracovníkovi a pracovníčke analyzovať prácu (úsilie o zmenu) takým spôsobom, ktorý objasňuje účel rôznych kontaktov a aktivít, ako aj vzťahov, ktoré má s rôznymi zainteresovanými stránkami. V posudzovaní sú identifikované rôzne úlohy, ktoré by sa mali dosiahnuť v priebehu pôsobenia sociálneho pracovníka a pracovníčky, aby sa vybudoval systém aktivít a sociálny pracovník a pracovníčka získali širšiu perspektívu celkovej situácie, hlavne v súvislosti s mobilizáciou ľudí a ich zdrojov. Navyiac chráni sociálnych pracovníkov a pracovníčky pred pocitom, že všetko musia robiť osobne a priamo a poukazuje na to, kde je možné naraziť na odpor a ako možno najlepšie presvedčiť jednotlivcov, aby pokračovali v úsilí. Poskytuje tiež perspektívu, ktorá stanovuje, kde by sa mal pracovník a pracovníčka nachádzať v každej situácii, a prípadne aj v akom poradí môžu byť úlohy najlepšie riešené a kým. Stanovením úplného zoznamu cieľov a posúdením, či niekto iný môže doň pribudnúť, sú sociálny pracovník a pracovníčka inšpirovaní, aby rozšírili svoj pohľad, a aby neobmedzovali svoje myslenie.

Preskúmanie systémov poskytuje užitočný kontrolný zoznam na vyhodnotenie a zabráňuje tomu, aby sa sociálni pracovníci a pracovníčky sústreďovali iba na jednu časť situácie a to podporuje opätovné posúdenie so zapojením potenciálnych klientov, klientok a členov, členiek potenciálneho systému aktivít. Z tohto procesu vyplýva plán akcie s preskúmaním členstva štyroch systémov.

Termín „systémový“ sa používa aj v iných prístupoch. Najbežnejšie z nich sú však rodinné systémy, ktoré sa pozerajú na rodinu, ako na systém vytvorený zo subsystémov: manželský, rodičovský a súrodenecký. Medzi rôznymi subsystémami sú hranice. Hranice môžu byť viac alebo menej permeabilné (priedušné), aby bolo možné vzájomné pôsobenie a výmena, alebo môžu byť viac alebo menej rigidné uchovávajúc vnútri tajomstvá a vonku to ostatné. Ak vonkajšia hranica rodiny je rigidná, môže sa dívať na rodinu všeobecne a možno urobiť rodinu nebezpečnejším miestom, ak je v nej člen s hrubým správaním.

Systémové prístupy v posudzovaní rodín nemôžu pozostávať iba z nazerania na jednotlivcov a na ich správanie, ale na to, ako to ovplyvňuje iných, alebo akú funkciu to má v systéme, ale tiež poukazuje na štruktúru alebo hierarchiu v rámci rodiny (napríklad premenlivosť jej vonkajších aj vnútorných hraníc).

Tam, kde sú hranice príliš otvorené, alebo premenlivé, systém môže byť zaplnený prílišným počtom zmyslových dojmov, psychikou jednotlivcov, nedostatkom jasností týkajúcich sa osobných hraníc a identity, a tak výsledkom je nestabilita. Tam, kde sú hranice príliš pevné alebo nemeniteľné, výsledkom je narušený rast, vývin a kreativnosť; „*získavame stabilitu za cenu nesmiernej defenzívy*“.¹

V systemickom pohľade na rodinu, môžeme vidieť, že nech sa čokoľvek deje v jednom subsysteme, ovplyvní to ostatné časti. Napríklad, problémy v manželskom subsysteme ovplyvnia súrodenecký subsystem, problémy správania u jedného člena môžu byť výsledkom dysfunkcie kdekoľvek v systéme. Takže nie je to iba jednotlivec, ktorý by mal byť posudzovaný, ale celý systém. Podobne, pozitívna zmena v jednej časti systému môže mať pozitívny efekt kdekoľvek v systéme, a to môže byť predmetom posudzovania a najužitočnejšia intervencia bude vykonaná čo s najväčším efektom, t.j., tam kde je najlepší „*bod pôsobenia*“.² A práve v tomto kontexte je nevyhnutné vidieť a posúdiť situáciu profesionálneho vojaka a jeho rodiny.

3. MOŽNÉ INTERVENČNÉ OPATRENIA SOCIÁLNEJ PRÁCE

Prvoradým princípom intervenčného prístupu sociálnej práce je nevyhnutnosť vnímať náročnú životnú situáciu profesionálneho vojaka a jeho rodiny ako člena pohotovostnej skupiny - zboru (grupy dyspozycijnej)³ ako krízovú intervenciu so všetkými atribútmi krízy. V kontextuálnom vymedzení vychádzame z definície D. Vodáčkovej⁴ podľa ktorej je krízová intervencia odborná metóda, ktorá vychádza z ľudsky prirodzených foriem pomoci a podpory v kríze a rozvíja ich pomocou civilných, odborných a reflektovaných postupov. V zaužívanej spoločenskej konotácii predstavuje negatívne hodnotenú, drastickú zmenu. Menovaná autorka nám v aplikačnej rovine sociálnej práce ponúka inšpiratívny kontext teórie literatúry explorujúc, že tento dramatický okruh je zhustenou analógiou príbehu krízy v ľudskom živote. Ak by sme mali krízu vymedziť v časopriestorovo, autori sa zhodujú na rozpätí od pár hodín po šesť týždňov s tým, že zvládnuť akútnu krízu možno za niekoľko hodín.

¹ Skinner, s. 290, In: MILNER, Judith, O'BYRNE, Patrick. *Assessment in Socialwork*. London : Macmillan Press LTD, 2009. 278 s, ISBN 978-0-230-21862-8.

² Manson a O'Byrne, 1984, s. 7, In: MILNER, Judith, O'BYRNE, Patrick. *Assessment in Socialwork*. London : Macmillan Press LTD, 2009. 278 s, ISBN 978-0-230-21862-8.

³ MACIEJEWSKI, J.: *Grupy dyspozycyjne – analiza socjologiczna*. Wroclaw. Wydawnictwo Uniwersitetu Wroclawskiego. 2014. s. 51 – 156. ISBN 978-83-229-3442-5

⁴ VODÁČKOVÁ, D.: Krízová intervence. In Matoušek, O., et. al. *Encyklopediesociální práce*. Praha : Portál, 2013. s. 259. ISBN978-80-262-0366-7.

Benefity krízy v živote človeka sú nesporné. Aj keď kríza na jednej strane ohrozuje, berie istoty, konfrontuje človeka s doteraz neznámou budúcnosťou, je zdrojom silných emócií, v určitých prípadoch núti ľudí veľmi vážne sa zaoberať otázkami života smrti. Kríza má zároveň veľký formatívny a rastový potenciál, prestupujúc hierarchický rozmer osobnosti. Osobnosť sa v procese prekonávania krízy učí, vyvíja a tvorí. Možno konštatovať, že bez krízy niet rastu. Preto už dnes nemožno opomenúť význam *postraumatického stresu* prispievajúceho k rozvoju osobnosti.

Zároveň je to aj využívanie špeciálnych metód a techník terapie rodín, konkrétne *sociálnej terapie*. Definujúc sociálnu terapiu ju považujeme za samostatnú odbornosť, ktorá sa zameriava na pôsobenie v hraničnej oblasti medzi psychoterapiou a sociálnou prácou.¹ Širšiu definíciu ponúka E. Zakouřilová² vidiac sociálnu terapiu ako „špecifický druh odbornej intervencie, ktorej cieľom je dosahovať priamym a nepriamym pôsobením žiaduce zmeny v správaní klienta aj vo vzťahu k jeho sociálnemu okoliu, riešiť situáciu, ktorá bezprostredne ohrozuje klienta, predchádzať vzniku rizikového správania a podmienok, ktoré môžu jeho vznik podporovať“.

O. Matoušek v *Slovníku sociální práce*³ vychádza z D. L. Milnea odlišuje termíny sociálna terapia, terapia a socioterapia. Sociálna terapia (socialtherapy) je podľa autora profesionálna intervencia zameraná na podporu klientových významných blízkych osôb „starostlivosť o starajúcich“. Sociálna terapia vidí rozhodujúci činiteľ v sociálnej podpore. Stresujúce udalosti ľudia zvládajú vďaka formálnej a neformálnej pomoci iných ľudí, pomáhajúci profesionál je len jeden z nich. Jeho pomoc by mala mať na zreteli, čo robia iní aktéri v klientovom sociálnom svete. Avšak terapia (therapy) je podľa neho obvykle používaná v zmysle liečby, ide o liečebný program, ktorého cieľom je zmiernenie, či odstránenie nežiaduceho stavu jednotlivca alebo rodiny. V pôvodnom význame znamená podporu⁴. V Matouškovom ponímaní u socioterapie (sociotherapy) ide o súbor opatrení slúžiacich k priaznivému ovplyvneniu stavu a situácie osôb, ktoré sú z hľadiska vzniku a vývoja negatívnych javov rizikové, alebo sa už ocitli v sociálnej núdzi. Socioterapia ich smeruje k sociálnej rehabilitácii a integrácii. Sociálnou rehabilitáciou sa rozumie obnovenie sociálnych vzťahov a praktických schopností a zručností, ktoré sú dôsledkom sociálneho handicapu a spôsobu života danej osoby narušené.

¹ ÚLEHLA, I.: *Umění pomáhat*. Písek : Renaissance, 1996. ISBN neuvedené.

² ZAKOUŘILOVÁ, E.: *Sociální terapie*. Praha : IMS. 2008. s. 7. ISBN 80-86976-14-3.

³ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Praha : Portál. 2003. s. 216. ISBN 978-80-7367-368-0

⁴ tamtiež; s. 240

Súčasťou je výcvik v psychosociálnych zručnostiach, tzv. psychosociálny tréning, vedúci k zvyšovaniu sociálnych kompetencií. Psychosociálny tréning predstavuje cielečný nácvik praktických techník zameraný na získanie alebo znovunadobudnutie zručnosti, ktoré sú nevyhnutné na samostatné zabezpečovanie nevyhnutných potrieb.¹

E. Zakouřilová² poukazuje na špeciálne techniky sociálnej terapie s argumentáciou, že najdôležitejšie je zistiť, ktoré potreby si klient a klientka chce uspokojiť, čo nechce, čo je jeho najväčším problémom (pravdepodobne vždy pôjde o zhluk viacerých problémov s kauzálnou závislosťou) a čo prežíva. Zároveň upozorňuje, že na tieto zistenia nepostačuje rozhovor s klientom a klientkou, nakoľko sa klient a klientka bude vyjadrovať len vo vedomej rovine, neobsiahneme tak nevedomú rovinu a skutočnú motiváciu. Špeciálne techniky nám tak pomôžu zachytiť aj túto rovinu, zvlášť ak ich po určitom čase budem opakovať a zisťovať, či došlo k zmenám.

Prínos špeciálnych techník v socioterapii je v tom, že slúžia: diagnostike – posúdeniu; porozumeniu klientovi/klientke a pochopeniu ich správania; bližšiemu poznaniu; nadviazaniu zmysluplného pracovného vzťahu medzi terapeutom/terapeutkou a klientom/klientkou; k motivácii; zvýšeniu záujmu o ďalší priebeh terapie; podpore vzájomnej komunikácie; uplatneniu fantázie; získaniu iného pohľadu na situáciu a problém; zisteniu varovných signálov, či odkrytiu problémových miest v živote; orientácii v problémoch klienta/klientky, ich pomenovaní a hľadaniu riešenia; získaniu spätnej väzby; seba vyjadreniu; vyjadreniu mnohých pocitov, emócií, tendencií a postojov; spracovaniu emocionálneho napätia; vytýčeniu ďalšej práce s klientom/klientkou a k upevneniu sociálnej role. Prostredníctvom špeciálnych techník klient, klientka prezentujú svoje ťažkosti, požiadavky, očakávania a želania, uvedomujú si svoje myšlienky v danej situácii a ich súvislosti so svojim konaním a prežívajú celý rad pocitov, emócií a predstáv. Navyše, keď klient, klientka si sám identifikuje vlastné pocity a porozumie im, aj v priebehu záťažových situácií, môže mať väčšiu šancu tieto situácie lepšie chápať a vďaka tomu aj účinne zvládať. Ide o psychoterapeutickú triádu: „prežívanie-vedenie-konanie“, ktorej význam je možné prevziať aj do socioterapie a tým zefektívniť jej proces. Autorka zároveň akcentuje, že voľbu a spôsob prevedenia metód a techník je potrebné prispôbovať charakteru problému, veku klienta, klientky a jeho zrelosti, jeho mentálnemu a psychickému zdraviu, stavu a nálade, počtu, momentálnym časovým a priestorovým možnostiam. A v neposlednom rade aj tomu, čo chceme danou technikou dosiahnuť.

¹ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Praha : Portál. 2003. s. 219. ISBN 978-80-7367-368-0

² ZAKOUŘILOVÁ, E.: *Sociální terapie*. Praha : IMS. 2008. ISBN 80-86976-14-3.

ZÁVER

Na základe zhodnotenia prezentovaných úvah môžeme s istou opatrnosťou vysloviť určité závery a odporúčania pre posúdenie a intervenciu práce s rodinou profesionálneho vojaka ako člena pohotovostnej skupiny (zboru):

- je dôležité, aby existovali rôzne nástroje a mechanizmy štátnej rodinnej politiky (aj politiky Armády slovenskej republiky), ktoré budú rodinu podporovať, tak v situáciách, ktoré ohrozujú jej fungovanie, ale aj v bežných každodenných situáciách a krízach,
- rodiny, ktoré budú ohrozené existenčnými problémami v dôsledku smrti, či choroby ich člena, budú vyžadovať kontinuálnu intervenčnú pomoc zo strany pomáhajúcich profesionálov,
- je potrebná existencia rodinného sociálneho pracovníka a pracovníčky (špeciálneho rodinného radcu), ktorých úlohou bude zabezpečiť sociálne fungovanie týchto rodín. Ich úloha je nielen kuratívna, ale primárne preventívna, s cieľom zamedziť vzniku kríz, ktoré ohrozujú fungovanie rodiny,
- dôležité je zdokonaľovať (diagnostické) nástroje posúdenia rodín, ktoré využíva pri svojej práci sociálny pracovník, pracovníčka, s cieľom efektívneho intervenčného pôsobenia z hľadiska sociálnej práce.

Z týchto záverov je možné vyvodiť úlohy sociálneho pracovníka, pracovníčky pri práci s rodinou profesionálneho vojaka. Špecifická stránka tohto povolania je v komplexnom prístupe k sociálnemu klientovi a jeho rodine, k vzniknutým sociálnym problémom, ktoré chápe v celom kontexte. Teoretické poznatky v sebe integrujú čiastkové prístupy iných pomáhajúcich profesií a odrážajú sa v ich aplikácii do praxe a to:

- predchádzať vzniku alebo vyhroteniu sociálnych problémov (sociálna prevencia),
- rozpoznávať a odhaľovať príčiny sociálnych problémov,
- pomáhať pri prekonávaní osobných a spoločenských determinovaných ťažkostí sociálnych klientov (poradenské služby),
- sprístupňovať pomoc sociálnym klientom (etika sociálnej práce),
- sprístupňovať možnosti vzdelávania,
- uľahčovať komunikáciu sociálnych pracovníkov s klientom a armádou s cieľom riešiť sociálne problémy (riadenie sociálnej práce).

Rodinný sociálny pracovník, pracovníčka by sa tak stali základným funkčným prvkom systému opory rodiny. Zmyslom ich práce by malo byť sprevádzanie rodiny, jej členov, situáciami súvisiacimi s etapami života a vývoja rodiny, a to ako pri bežne riešiteľných záťažových situáciách, tak aj v prípade náhlej alebo akútnej núdze, tak aj v situáciách, kedy rodina a profesionálny vojak trpia dlhodobými vážnymi problémami. Mal by to byť kvalifikovaný a supervidovaný profesionál, ktorý má prehľad a poznatky o všetkých dostupných službách všetkých úrovní podpory rodiny a jeho úlohou je rodine a profesionálnemu vojakovi.

Sociálny pracovník, pracovníčka pri sanácii rodinného prostredia podľa Levickej¹ (2004) by nemal zabudnúť, že jeho úlohou okrem iného je tiež:

- poskytovať všetkým členom rodiny vhodnú psychosociálnu oporu,
- viesť rodinu k dosahovaniu vytýčených cieľov a k prekonávaniu prekážok,
- posilňovať funkcie rodiny ako celku,
- posilňovať nezávislosť, slobodu a sebadôveru jednotlivých členov rodiny,
- viesť ich k vzájomnej úcte a tolerancii,
- pomôcť im získať potrebné sociálne kompetencie,
- urobiť reštrukturalizáciu vzťahov v rodine,
- umožniť, aby rodina úplne prevzala iniciatívu a zodpovednosť.

Záverom možno explorať, že žiadne poúdenie životnej situácie rodiny profesionálneho vojaka by nemalo byť „raz a navždy dané pre všetkých“, je to pokračujúci proces, ktorý sa zdokonaľuje s prebiehajúcimi intervenciami. Práve z dôvodu, že situácie, ktoré prebiehajú sa odohrávajú v turbulencii spoločenského vývoja – pokroku, ktorý kladie mnohé požiadavky na správanie jej členov. Cieľom je zabezpečiť sociálne fungovanie rodiny, ktoré má dnes kľúčové postavenie v koncepciách ľudského blahobytu a výraznou mierou ovplyvňuje verejnú politiku, kde profesionálna armáda a sociálna práca patrí.

Vo svojom odporúčaní vychádzame z definovania sociálneho fungovania H. Bartlettovej,² ktorá rozpracovala pojem sociálneho fungovania ako teoreticko-metodologické východisko sociálnej práce. Zameriava sa na dva pojmy: na pojem úlohy (conceptoftask) a na pojem zvládania (conceptofcoping).

¹ LEVICKÁ, J.: *Metódy sociálnej práce*. Trnava : VeV. 2004. 122 s. ISBN 80-89074-38-3.

² PALOVIČOVÁ, Z.: Pojem sociálneho fungovania a problém zodpovednosti. In *Morálniodpovednosť a její aspekty*. Praha : Filosofia, s. 61-88, 2013. ISBN

Podľa autorky sociálne fungovanie označuje skutočnosť, že medzi ľuďmi a prostredím prebieha neustála interakcia. Prostredie kladie na človeka požiadavky, formuluje očakávania, definuje isté sociálne roly, na ktoré človek musí reagovať. Zvládanie sa týka ľudského úsilia riešiť situácie, ktoré môžu byť vnímané ako sociálne úlohy, životné situácie alebo problémy života. Súhlasiac s myšlienkou, že pojem sociálneho fungovania je kľúčom k pochopeniu cieľov sociálnej práce ako profesie – v tomto prípade v rámci posúdenia rodiny profesionálneho vojaka ako člena pohotovostnej skupiny (zboru).

LITERATÚRA:

- ELIAS, Norbert. 2006. *O procese civilizace. I.* Praha : Argo, 338 s. ISBN 80-7203-838-9.
- LEVICKÁ, Jana. 2004. *Metódy sociálnej práce.* Trnava : VeV. 122 s. ISBN 80-89074-38-3.
- LIPOVETSKY, Gilles. 2013. *Hypermoderní doba.* Praha : Prostor. 148 s. ISBN 978-8072-60283-4.
- MATOUŠEK, O. 2003. *Slovník sociální práce.* Praha : Portál. ISBN 978-80-7367-368-0.
- MILNER, Judith, O'BYRNE, Patrick. *Assessment in Socialwork.* London : Macmillan Press LTD, 2009. 278 s, ISBN 978-0-230-21862-8.
- MUSIL Libor. 2004. „*Rada bych Vám pomohla, ale...*“ Brno : Marek Zeman. 243 s. ISBN 80-903070-1-9.
- NAVRÁTIL, Pavel. 2007. Posouzení životní situace: úvod do problematiky. In *Sociální práce/Sociální práce*, ISSN 1213-6204, roč. 7, č. 2007/1, s. 72-86.
- NOVOSAD, František. 1994. *Vysvětlování rukami.* Bratislava : Iris. ISBN 80-88778-36-0.
- PALOVIČOVÁ, Zuzana. 2013. Pojem sociálneho fungovania a problém zodpovednosti. In *Morálnodpovednosť a její aspekty.* Praha : Filosofia, s. 61-88, ISBN
- PINCUS Allen, MINAHAN Anne. 1973. *SocialWorkPractice. Model and Method.* Itasca : Peacock. 355 s. ISBN 978-0875-8113-21.
- ŠPATENKOVÁ, N. 2011. *Krízová intervencie pro praxi.* Praha : Grada. 200 s. ISBN 80-2470-586-9.
- VODÁČKOVÁ, Daniela. 2013. Krízová intervence. In Matoušek, O., et. al. *Encyklopedie sociální práce.* Praha : Portál, s. 259-261. ISBN 978-80-262-0366-7.
- ÚLEHLA, I.: *Umění pomáhat.* Písek : Renaissance, 1996. ISBN neuvedené.
- ZAKOŮŘILOVÁ, E. 2008. *Sociální terapie.* Praha : IMS. ISBN 80-86976-14-3.

prof. PhDr. Beáta Balogová, PhD.

Inštitút edukológie a sociálnej práce,
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove,
Ul. 17. Novembra č. 1, 080 01 Prešov
beata.balogova@unipo.sk

Recenzoval:

Doc.RSDr. Jozef.Matis,PhD. Akadémia ozbrojených síl,L.Mikuláš, Slovensko
Doc. Karol MURDZA, PhD., Akadémia policajného zboru, Bratislava, Slovensko

WPLYW SŁUŻBY POZA GRANICAMI KRAJU NA JAKOŚĆ ŻYCIA

RODZINY WOJSKOWEJ – CASUS POLSKI

THE INFLUENCE OF THE SERVICE ABROAD ON THE THE QUALITY OF LIFE OF MILITARY FAMILIES. THE CASE OF POLISH

Aneta BARANOWSKA

ABSTRAKT

Celem niniejszego tekstu jest ukazanie wpływu służby żołnierzy polskich poza granicami kraju na jakość życia rodziny wojskowej. Zakłada się, iż udział żołnierzy w misjach poza granicami kraju niesie dla nich (i ich rodzin) wymierne skutki nie tylko w aspekcie psychicznym i zdrowotnym ale również społecznym i bez wątpienia wpływa wymiernie na poczucie jakości życia. Badania pokazują, iż do pozytywnych skutków udziału w misjach pokojowych zaliczyć można poprawę warunków materialnych i możliwość zaspokojenia potrzeb ekonomicznych. Z kolei do negatywnych konsekwencji zakwalifikować należy m. in. możliwość rozbitcia rodziny, osamotnienie jej członków i problemy wychowawcze z dziećmi. Analizy pokazują, iż techniczne osiągnięcia w zakresie środków komunikowania się nie są w stanie zastąpić osobistego, codziennego kontaktu.

Słowa klucze: rodzina wojskowa, instytucja zachłanna, służba poza granicami kraju, jakość życia

ABSTRACT

The primary objective of this paper is to show the influence of the service of Polish soldiers abroad on the quality of life of military families. The participation of Polish soldiers in international missions has a measurable effect on them (and their families), not only in terms of psychological and physical health but also in social aspect, and no doubt the influence on the quality of life. It examines at internet forums to make the balance of benefits and losses. There is no doubt, that the positive result of the service of Polish soldiers abroad is the improvement of material conditions, the chance to satisfy the needs connected with money. Among the negative consequences it may be mentioned the destruction of the family, isolation of the members of the family and educational problems with children. The progressive technology is not able to replace a personal day-to-day contact.

Key words: military family, greedy institution, service abroad, quality of life

WSTĘP

Więź łącząca rodzinę i nowoczesną armię wynika głównie z wzajemnego uwarunkowania ich sprawności funkcjonalnej. Procesy i zjawiska zachodzące w obrębie jednej z omawianych instytucji posiadają bowiem istotne znaczenie dla drugiej. Badania pokazują, iż sprawność żołnierza w wojsku uwarunkowana jest istotnie jego sytuacją rodzinną, ta ostaną zaś zależy od materialnych i pozamaterialnych warunków wykonywania zawodu. Obie te instytucje wysuwają względem swoich członków wysokie wymagania, oczekując rzetelnego wypełniania zobowiązań oraz czasu, energii i lojalności. Z uwagi na powyższe cechy można nazwać je, za Coserem, instytucjami zachłannymi¹. Rodzinę i armię łączy fakt, iż każda z tych instytucji chciałaby w jak największym stopniu skupiać uwagę i energię swoich członków oraz zaangażować ich w swoje działania.

¹ A. Levis COSER, *Greedy Institutions; Patterns of Undivided Commitment*, New York i London 1974, s. 4.

Taka roszczeniowa postawa ma jednak negatywny wpływ na wykonywanie ról społecznych poza daną instytucją. Amerykańska badaczka Mady Weschsler Segal podkreśla, iż zestaw wymagań, jakie wojsko stawia swoim podwładnym (a także ich rodzinom) jest unikatowy i różny od tych stawianych pracownikom wykonującym zawody cywilne. W rolę żołnierza wpisane jest m. in. ryzyko odniesienia uszczerbku na zdrowiu oraz utraty życia, mobilność, okresowa separacja od rodziny (szkolenia, kursy, poligony) i służba poza granicami kraju. Rodzina z kolei, według, oczekuje od swych członków przede wszystkim emocjonalnego oddania, okazywania uczuć najbliższym, silnej identyfikacji i sumiennego wypełniania obowiązków, przypisanych rolem rodzinnym¹. Podjęcie przez żołnierza decyzji o wyjeździe na misję prowadzi do ścierania się żądań dwóch prezentowanych powyżej instytucji i ma wpływ na wewnętrzne poczucie zadowolenia i satysfakcji z sytuacji życiowej całej jego rodziny.

1 WOJSKO I RODZINA JAKO DWIE NAJWAŻNIEJSZE, SPOŁECZNE PLATFORMY FUNKCJONOWANIA ŻOŁNIERZY

Przedmiotem analiz w niniejszym tekście będą subiektywne aspekty jakości życia środowisk wojskowych mierzone poziomem szczęścia i zadowolenia z życia rodzinnego. Oglądowi badawczemu zostaną poddane rodziny żołnierzy-„misjonarzy”. Zostanie w nim podjęta próba odpowiedzi na następujące pytania:

Jak służba poza granicami kraju wpływa na jakość życia żołnierzy i ich rodzin?

Jakie czynniki wyznaczają jakość życia rodzin żołnierzy- „misjonarzy”?

Jakie są pozytywne/negatywne aspekty oddziaływania służby poza granicami kraju na rodzinę wojskową?

Jak służba poza granicami kraju oddziałuje na współmałżonków żołnierzy - „ misjonarzy” i ich dzieci?

Czy wojsko jako organizacja pracownicza nadąża za zamianami we współczesnej rodzinie?

Czy jest coraz mniej zachłanna a bardziej elastyczna czy na odwrót?

Istnieje wiele powodów dla których podejmuje się w tym tekście próbę chociażby częściowego naświetlenia niektórych problemów z jakimi borykają się rodziny żołnierzy pełniących służbę poza granicami kraju. Warto zwrócić uwagę choćby na kilka z nich.

¹ W. Mady SEGAL, *The Military and the Family as Greedy Institutions*, “Armed Forces & Society”, vol.13, No 1, s. 15.

- Po pierwsze, zawód żołnierza poprzez szczególność obowiązków i wymogów w niego wpisanych implikuje specyfikę funkcjonowania rodziny wojskowej na tle rodziny polskiej w ogóle a także rodzin innych kategorii społeczno-zawodowych.
- Po drugie z przeglądu badań z zakresu socjologii wojska i socjologii rodziny wynika, iż niewiele jest opracowań naukowych na temat powiązań i zależności między pracą zawodową żołnierza a rodziną.
- Po trzecie życie polskich żołnierzy pełniących służbę poza granicami kraju (a także ich rodzin) to świat zamknięty, odizolowany, rządzący się własnymi prawami.

Niewiele wiemy jako społeczeństwo na temat różnych aspektów życia żołnierzy biorących udział w misjach pokojowych, najczęściej nasze wyobrażenia na ten temat (często niewiele mające wspólnego z rzeczywistością) są kreowane przez media. I wreszcie ze względu na ogromną złożoność i wielorakość uwarunkowań funkcjonowania żołnierzy w obrębie dwóch społecznych światów, jakimi są rodzina i wojsko.

2 IMPLIKACJE TEORETYCZNE

Społeczny kontekst jakości życia rodzinnego żołnierzy pełniących służbę poza granicami kraju najlepiej wyjaśnia teoria systemowa. W nauce pojęcie systemu (gr. *systema* – zestawienie, połączenie) stosuje się do obiektów bardzo różnego rodzaju i na terenie właściwie wszystkich dyscyplin, przy czym każda z nich nieco modyfikuje jego znaczenie. System to mówiąc najprościej, *zbiór elementów wzajemnie powiązanych ze sobą i otoczeniem*¹.

W bardziej rozbudowanych określeniach mówi się że system stanowi względnie izolowaną, wyodrębniającą się z otoczenia całość, która jest skoordynowanym wewnątrz i mającym w miarę trwałą strukturę układem elementów oddziaływujących na siebie nawzajem, a także na system jako całość. Cechy elementów i relacje między nimi uwarunkowane są ich przynależnością do systemu. System nigdy nie tkwi w próżni; własności otoczenia oddziałują na system i zarazem ulegają zmianie pod wpływem działania danego systemu². Powyższa charakterystyka odnosić się może do systemów bardzo różnej natury, w tym także systemów społecznych i kulturowych.

¹ Ludwigo von BERTALANFFY. 1976. Historia rozwoju u status ogólnej teorii systemów, w: G. J. Klier (red.) *Ogólna teoria systemów Tendencje rozwojowe*. Warszawa: PWN, s. 37.

² Marek ZIÓŁKOWSKI. 2006. Teorie systemu i funkcjonalizm, w: Aleksandra Jaśńska Kania i inni (red.) *Współczesne teorie socjologiczne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, s. 363; Marek ZIÓŁKOWSKI. 2002. System, w: *Encyklopedia Socjologii*, t 4: S-Z, Warszawa: Oficyna Wydawnicza, s. 140.

Przejawy myślenia systemowo obecne były w myśli społecznej od samego jej początku. Ujęcie systemowe pojawiło się między innymi w działach E. Durkheima, a następnie u przedstawicieli funkcjonalizmu w antropologii: A. Radcliffe-Browna i B. Malinowskiego. Pojęcie systemu najpierw używane najczęściej w odniesieniu do całego społeczeństwa globalnego z czasem uległo generalizacji i relatywizacji¹. Próbowano wyodrębnić podstawowe własności strukturalne wszystkich systemów i zastosować ujęcie systemowe także do mniejszych układów w ramach społeczeństwa.

Pojęcie systemu we współczesnej socjologii odnosi się przede wszystkim do systemów społecznych (jako odrębną kategorią wyróżnia się często systemy kulturowe). Wśród wszystkich innych systemów systemy społeczne wyróżniają się tym, że ich podstawowymi elementami składowymi są ludzie pojmowani jako istoty społeczne (a nie tylko jako ciała fizyczne czy organizmy biologiczne). W poszczególnych koncepcjach owe podstawowe elementy składowe ujmowane są na dwa sposoby: albo jako aktorzy (przede wszystkim aktorzy indywidualni), czyli jednostki ludzkie z ich świadomością, interesami, wartościami, potrzebami czy rolami, ale także aktorzy zbiorowi tacy jak grupy czy organizacje albo jako działania aktorów skierowane na siebie nawzajem i na system jako całość.

Na wykorzystanie teorii systemów w badaniach nad małżeństwem i rodziną (prowadzonych na gruncie socjologii i psychologii) znaczący wpływ miało powołanie przez J. Millera i M. Mead w 1954 roku Towarzystwa do Badań Systemów Ogólnych, które przyczyniło się do umocnienia pozycji ogólnej teorii systemów. Od tego czasu rodzina coraz częściej była traktowana jako samoregulujący się system, w którym członkowie sprawują względem siebie kontrolę. W miarę wdrażania ogólnej teorii systemów do systemów społecznych między innymi w małżeństwie czy rodzinie, podejmowane były przez badaczy próby uściślenia założeń tej koncepcji przez wprowadzanie niezbędnych kategorii pojęciowych i zabiegów metodologicznych.

W odniesieniu do społecznych systemów na uwagę zasługują szczególnie cztery założenia:

- Wszystkie części (elementy) systemu są ze sobą powiązane. Założenie to stanowi podstawę do odejścia od modelu wnioskowania na podstawie sekwencji przyczynowo-skutkowej do stosowania modelu cyrkularnego, który na zasadzie sprzężenia zwrotnego zakłada, że ktoś (coś) może być równocześnie przyczyną i skutkiem;

¹ Piotr SZTOMPKA. 1971. Logika analizy funkcjonalnej w socjologii i antropologii społecznej, w: S. Nowak(red.), *Metodologiczne problemy teorii socjologicznych*, s. 219.

- Poprawne rozumienie systemu jest możliwe jedynie wówczas, gdy rozpatruje się go jako całość. Powyższe założenie posiada istotne a razem bezpośrednio odniesienie do badań psychologicznych i socjologicznych nad rodziną, dobitnie dowodząc że taka grupa społeczna, jaką stanowi rodzina, jest czymś realnym i większym niż tylko zbiór jednostek.
- Zachowanie w obrębie danego systemu wpływa na jego otoczenie, otoczenie zaś na system. Stwierdzenie to odwołuje się do modelu sprzężenia zwrotnego i hipotezy wzajemności, gdyż w systemie dzieje się tak, że rezultaty wyjściowe (output) systemu stają się zarazem źródłem informacji wejściowej (input) do tego systemu.
- Systemy te są heurystykami, a nie rzeczywistością; są tylko umysłowymi sposobami ujmowania oraz rozumienia tej złożonej i dynamicznej rzeczywistości, jaką jest małżeństwo, rodzina czy inne grupy społeczne, a nawet zespoły przedmiotów czy zjawisk fizycznych. Powyższe założenie, które może wydawać się kontrowersyjne, mocno podkreśla znaczenie uprzednich założeń dotyczących systemu, tzn. że system należy traktować w kategoriach całości oraz wzajemnych powiązań¹.

W myśl powyższych wywodów rodzina (która na gruncie nauk społecznych najczęściej bywa ujmowana jako instytucja, grupa społeczna, czy środowisko wychowawcze) może być również definiowana jako system złożony z pojedynczych aktorów pozostających w interakcji podczas wspólnego życia. Jest jednak więcej niż sumą osobowości swoich członków, jest odrębną całością. W systemie rodzinnym podstawowego znaczenia nabierają istniejące między poszczególnymi członkami rodziny wzorce relacji.

System rodzinny posiada granice wewnętrzne i zewnętrzne. Granice wewnętrzne wyznaczają stopień przepływu informacji pomiędzy poszczególnymi osobami. Granice zewnętrzne odgradzają rodzinę od innych szerszych systemów i jednocześnie umożliwiają komunikację pomiędzy rodziną a innymi systemami społecznymi, z którymi współpracuje, wypełniając swoje rozliczne funkcje. Stopień otwarcia systemu na wymianę informacji z otoczeniem jest zależny od granic systemu, to znaczy od ich „przepuszczalności”. Członkowie rodziny stanowią dla siebie wzajemny układ odniesienia, są źródłem wzorów zachowań, aktywności, postaw, a także informacji na temat akceptowanych w rodzinie wartości. Zakłada się, iż wyjazd żołnierza na misję powoduje zmiany, które dotyczą całego systemu rodziny.

¹ Teresa ROSTKOWSKA. 2008. *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia*, wyd. 1, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 44 ISBN 978-83-7326-523-3.

Zmiany te wiążą się z koniecznością nabywania przez członków rodziny nowych doświadczeń i umiejętności, a co za tym idzie z potrzebą dostosowywania się do zmieniającej się sytuacji.

Ponadto wpływa on na zmiany w ocenie własnego życia, jak również w ocenie funkcjonowania całego systemu rodzinnego. Zgodnie z założeniem teorii systemowej zmiany w ocenie jakości życia rodzinnego mogą być powodowane: zmianami strukturalnymi zaistniałymi w systemie rodzinnym, rozluźnieniem lub zacieśnieniem więzi rodzinnych, zmianami dotyczącymi przepuszczalności granic w podsystemach rodzinnych bądź pełnionymi rolami czy zmianami w zakresie komunikowania.

3 RODZINA WOJSKOWA W ŚIECI

W dalszej części tekstu, przyjmując nurt badań interpretatywnych, dokonuję analizy forów internetowych poświęconych problemom rodzin wojskowych, których członkowie służyli poza granicami kraju w ostatnich sześciu latach (wybrałam ten okres czasowy, gdyż od sierpnia 2008 roku rozpoczął się proces profesjonalizacji polskiej armii, który wywarł ogromny wpływ na jej dzisiejszy obraz i funkcjonowanie zarówno Sił Zbrojnych RP jak i personelu wojskowego).

Analizie zostały poddane fora najbardziej reprezentatywne dla danego tematu. Komentarze na nich dokonywały głównie kobiety (męskie głosy pojawiały się bardzo rzadko). Wpisy dotyczyły w przeważającej części tzw. tradycyjnych małżeństw wojskowych (mężczyzna pozostaje w stosunku służby). Już pierwsza ich lektura utwierdziła mnie w przekonaniu, iż stanowią one materiał empiryczny pozwalający na wnioskowanie o jakości życia współczesnej rodziny wojskowej poprzez pryzmat bezpośrednich doświadczeń żon żołnierzy zawodowych.

Postanowiłam sprawdzić w jaki sposób kobiety postrzegają rzeczywistość wojskową i adoptują się do kultury wojskowej – pomimo zachodzących w armii procesów feminizacji męskiej kultury? Interesowało mnie jak żony żołnierzy – „misjonarzy” radzą sobie z takimi problemami jak rozłąka, deprywacja szeregu potrzeb emocjonalnych, poczucie osamotnienia, przeciążenie pełnionymi rolami zawodowymi i rodzinnymi, izolacja społeczna i przestrzenna, stres? Które z powyższych czynników są dla nich najbardziej uciążliwe? Tekst powstał na podstawie analizy jakościowej około 1500 wypowiedzi internetowych. Eksplorowane przez uczestniczki forów artefakty wskazują co jest dla nich ważne i jakie znaczenie przypisują poszczególnym aspektom życia małżeńskiego.

Każdy kto miał czas i okazję zapoznać się z głosami internautów w jakiegokolwiek sprawie wie, jak specyficzną formą są wypowiedzi i dyskusje w sieci.

Ich podstawową cechą, wynikającą z mechanizmu wypowiedzania się uczestników jest niekonkluzywność. Wypowiedzi stanowią raczej rodzaj kolażu, w którym obok siebie pojawiają się bardzo różne treści, niż są jakąś uporządkowaną rozmową.

Na pierwszy rzut oka nie sposób oprzeć się wrażeniu, że ta gadanina do niczego nie prowadzi, tematy i wątki dyskusji płaczą się, giną i powracają albo dyskusja zbacza na zupełnie inny tor.

Drugą istotną cechą internetowych debat jest fakt, że dla wielu internautów udział w nich jest przede wszystkim formą ekspresji umożliwiającą ujawnienie światu swojej indywidualności, a zarazem danie upustu swoim emocjom, nie wynika zaś z potrzeby zakomunikowania czegoś innym ludziom¹.

Z tego względu wydaje się, że nie tylko dostęp do internetu, ale także specyficzny typ psychofizyczny osób skłonnych do udziału w dyskusjach na forach internetowych może ograniczać reprezentatywność wypowiedzi w sieci.

W intelektualnym i emocjonalnym bałaganie jakim jest - na pierwszy rzut oka - dyskusja internetowa są treści warte poważnej refleksji. Dotyczy to zwłaszcza warstwy krytycznej. W zbiorczym zestawieniu opowiadane ad hoc historie składają się bowiem na obraz aktualnych problemów i bolączek dyskutantów. Ta droga badawcza wydaje się szczególnie ważna w odniesieniu do nowych problemów społecznych, do obszarów nieznanych lub słabo rozpoznanych, dotyczących izolowanych, zamkniętych środowisk społeczno- kulturowych a także dotyczących kwestii intymnych czy wręcz wstydlivych.

Dla uczestniczek forów przeze mnie analizowanych Internet jest medium dającym możliwość opowiedzenia o swoich problemach, zapoznania się z opinią innych kobiet będących w podobnej sytuacji, poznania alternatywnych sposobów reagowania na daną sytuację, wzmocnienia nadziei, zdobycia poczucia powszechności a przede wszystkim wsparcie społeczne, którego często w rzeczywistym otoczeniu nie otrzymują. Jak pisze jedna z forumowiczek : „mieszkam na osiedlu wojskowym, ale tu jakby panuje milczenie na temat życia w rodzinie choć słyszę awanturę u sąsiadów to w rozmowie z daną kobietą ona udaje heroskę” [kobieta żołnierza]².

¹ Justyna LIPIŃSKA. 2008. *Kultura grup dyskusyjnych w Internecie*, wyd. 1, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek , s. 81-82. ISBN 978-83-7611-153-7.

² *Życie z żołnierzem zawodowym*, Forum dyskusyjne Gazety.pl, http://forum.gazeta.pl/forum/w,1182,130203233,,Zycie_z_zolnierzem_zawodowym_.html?v=2&wv.x=2 [dostęp: 10.10.2014].

4 CZY MOŻNA ZMIERZYĆ SZCZĘŚCIE?... CZYLI JAK ZŁOŻONOŚĆ ŻYCIA RODZINNEGO WYMYKA SIĘ PROSTEJ I PEWNEJ LOGICE WOJSKOWEJ?

W niniejszym artykule rozpatrywane są fora internetowe według stanu na dzień 10 listopada 2014 roku. W cytatach pochodzących z forów internetowych zachowano oryginalną pisownię i interpunkcję. Płeć uczestników forum określono poprzez ich wpisy, głównie formy gramatyczne oraz ich deklaracje tożsamości płciowej, oczywiście przy założeniu że forumowicze działali *bona fide* i nie wystąpiło zjawisko *gender-witichng*, podszywani się pod inną płęć.

4.1 Rozłąka partnerów

Rozłąka stanowi jeden z głównych determinantów życia rodziny wojskowej. Można ją rozpatrywać w trzech wymiarach: fizycznym (brak styczności przestrzennych między członkami rodziny), socjologicznym (permanentne, przejściowe, cykliczne ograniczenie bezpośrednich kontaktów wpływające na pełnienie funkcji rodzinnych) oraz psychicznym (całokształt wewnętrznych przeżyć determinowanych poczuciem rozłąki)¹.

Rodziny misjonarzy podejmując decyzję o wyjeździe jednego z członków stanowią specyficzny typ rodziny rozłączonej na pewien okres czasu. Z punktu widzenia formalnego pozostają rodziną pełną, jednak ze względu na długotrwały brak jednego z członków, posiadają wiele cech rodziny niepełnej, z nietypowym układem ról rodzinnych i małżeńskich, odmiennym klimatem emocjonalnym (atmosferą domową), zakłóconym procesem komunikacji i realizacji poszczególnych zadań.

Badania niemieckie pokazują, iż separacja przestrzenna i temporalna związana ze służbą poza granicami kraju jednego z członków rodziny wojskowej, stanowi główny czynnik niedozwolenia z życia rodzinnego żołnierzy i jest wyjątkowa pod wieloma względami, choćby z uwagi na poziom zagrożenia i niepewności jaki wzbudza wśród współmałżonków żołnierzy (a także ich dzieci)². Z analizy forów wynika, iż kobiety trudno akceptują decyzję o wyjeździe męża na misję ale ją szanują. *Bardzo nie chciałam, aby mąż leciał do Afganistanu. No, ale co zrobić. Każde z nas pozwala drugiemu rozwijać się zawodowo.*

¹ Katarzyna OBUCHOWSKA. 2008. Bezpieczeństwo państwa a bezpieczeństwo rodziny, czyli o zależnościach między zawodem oficera a rodziną, w: T. Kołodziejczyk i inni (red.), *Oficerowie grup dyspozycyjnych. Socjologiczna analiza procesu bezpieczeństwa*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 126.

² Manon ANDRES, René Moelker I Joseph Soeters, *Behind Family Lines. A Longitudinal Study of Dutch Families' Adaptations to Military-Induced Separations*, Dostęp: <http://resmilitaris.net/ressources/10161/22/1.pdf> [10.10.2014].

Przecież nie mogłam położyć się w drzwiach i siłą go zatrzymać¹ – pisze Dagmara. Forumowiczki podkreślają, iż zawód żołnierza jest zwodem trudnym i uciążliwym a życie w armii regulują stosunki zasadniczo odmienne od relacji w instytucjach cywilnych. Sytuacją szczególnie niepożądaną, uniemożliwiającą według nich realizację przez rodzinę wojskową jej pierwotnych zadań jest wyjazd na misję. Ślāzaczka_2 pisze: *Żołnierski los jest trudny, a rodziny sā w znacznie gorszym połozeniu niē te cywilne, w których jedna ze stron jest w oddaleniu. By zrozumieć trzeba siē wczuć w rolę mlodej małzonki wychowujācej dzieci z dala od najbliēszej rodziny, w całkiem nowym Źrodowisku i bez perspektyw na rozwjz zawodowy. Przy tym māz opuszcza rodzinę i udaje siē do Afganistanu...²*. Spośród wielu problemów, wynikajācych z faktu separacji, które sygnalizujā żony żołnierzy, warto zwrócić uwagę na kwestię relacji medialnych z pola walki. Internautki podkreślajā, iż czēsto skupiajā siē one na negatywnych aspektach słuēby i potęgujā u rodzin „misjonarzy” stres wynikajācy z rozlāki i braku moēliwoŹci sprawdzenia, co siē dzieje w danym momencie z bliskā osobā.

Źona żołnierza relacjonuje: *Juē przestałam oglādać telewizjē Źeby siē nie denerwować, ale i tak to mnie nie ominęło. Wystarczyło, Źe māz nie zadzwonił w ten dzieŹ co siē umówiliŹmy i juē człowieka prześladowały myŹli: co siē stało?³*. Brak kontaktu z bliskā osobā wywołuje lęk: *...jestem żonā żołnierza, który jest właŹnie na misji w Afganistanie, w Źyciu nie sadziłam jakie to jest cięēkie przeēycie, kaēdy brak telefonu to w głowie gonitwa myŹli*” – pisze na forum Mamarta28⁴. Reasumujāc ten fragment rozwaēaŹn moēna pokusić siē o stwierdzenie, iż fakt rozlāki jest nie tylko najwaēniejszym i pierwotnym czynnikiem decydujācym o specyfice rodziny żołnierza-„misjonarza”, lecz równieē implikuje wszystkie pozostałe jej cechy.

4.2 Deprywacja potrzeb emocjonalnych

Atmosfera emocjonalna rodziny w wyniku wyjazdu żołnierza na misję niewątpliwie zostaje zaburzona a wspólne doŹwiadczenia, zaspakajanie potrzeb i pragnieŹn ograniczone. Pojawia siē deprywacja szeregu potrzeb emocjonalnych, takich jak potrzeba: bliskoŹci, miłōŹci czy intymnoŹci. Analiza forów pokazuje, iż internautki rozlākē z mēzem znoszā cięēko. W rōēny sposōb teē próbujā sobie radzić z trudnā dla nich sytuacjā.

¹ *Źony żołnierzy czekajā*, Forum nto.pl, <http://www.nton.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20101114/REPORTAZ/972209379> [dostę: 10.10.2014].

² *Jak rozwodzā siē żołnierze?*, Forum m.interia.pl, <http://m.interia.pl/komentarze,nId,607819> [dostę: 10.10.2014].

³ *Co czujā żony żołnierzy?*, Forum o2.pl, http://forum.o2.pl/temat.php?id_p=5557927&start=90 [dostę: 10.10.2014].

⁴ *Co czujā żony...*, http://forum.o2.pl/temat.php?id_p=5557927&start=90 [dostę: 10.10.2014].

Jedne, aby zabić poczucie pustki, rzucają się w wir pracy i obowiązków domowych, niektóre próbują znaleźć sobie nowe hobby, inne zaczynają uprawiać sport. Są jednak takie które po prostu nie radzą sobie i popadają w depresję. Edit 78 pisze: *Mój mąż wyjechał pierwszy raz . Ja sobie z tym nie radzę od kilku tygodni chodzę jak automat praca , dom z małym lekcje , chwila rozmowy wycie w poduszkę spać i znów to samo. Tylko teraz wyje już nie tylko przed snem ale dosłownie cały czas*¹.

Kobiety często ukrywają przed współmałżonkiem, że jest im trudno, aby nie obciążać go dodatkowo swoimi problemami. SylwiaM pisze: *Jest mi trudno, lzy lecą mi o każdej porze dnia, ciągle myślę o tym, żeby nie dać mu do zrozumienia jak jest mi tu ciężko, nie chcę dodatkowo Go obciążać, próbuje być silna - ale tylko podczas rozmowy z Nim*². Sytuacja rozłąki i wiążące się z nią kłopoty emocjonalne zdają się prowadzić do szeregu nieprawidłowości w relacjach partnerów. Jednymi z częściej poruszanych na forach są problemy przelotnych romansów, związków pozamałżeńskie (podwójne życie) i zdrad.

Obecna pisze: *Każdy z nas na swój sposób przeżywa takie rozstania. To kwestia zaufania z obu stron. Nie ma reguły, że mężowie wyjeżdżają a żony zdradzają i odwrotnie. Małżeństwo to przede wszystkim przysięga, z której każda ze stron wywiązuje się w taki czy inny sposób*³. Misje bez wątpienia stanowią realne zagrożenie dla trwałości rodziny wojskowej, głównie takiej, która była niestabilna już przed wyjazdem jednego z członków zagranicę.

Badania Wojskowego Biura Badań Społecznych potwierdzają negatywny wpływ misji na relacje rodzinne. Pokazują, iż najczęstszymi negatywnymi efektami udziału w nich żołnierzy są rozwody i separacje. Można wskazać na szereg innych komplikacji pojawiających się w rodzinach „misjonarzy” będących wynikiem depriwacji potrzeb emocjonalnych. U współmałżonków mogą się pojawić obsesyjne myśli dotyczące niewierności partnera i wynikającej z tego zaborczości, odczuwanego niepokoju i poczucia zagrożenia. Trwająca rozłąka może prowadzić także do spadku intymności między partnerami – rozluźnienia się więzi emocjonalnej, spadku zaangażowania obu stron, braku dbałości o potrzeby partnera, niedostateczne zainteresowanie partnerem, braku wymiany intymnych myśli i uczuć, czy wreszcie stopniowo zaniku elementów dodatkowo spajających małżeństwo, jak wspólne zainteresowania czy wspólnie spędzony czas.

¹ *Mąż w Afganistanie- chwilowe załamanie*, Forum netkobiety.pl. <http://www.netkobiety.pl/t30687.html> [dostęp: 10.10.2014]

² *Trudny powrót do domu*, Blog Marcina Ogdowskiego „Z Aganistanu.pl”, <http://zafganistanu.pl/?p=1664> [dostęp: 10.10.2014]

³ *Trudny powrót...*, <http://zafganistanu.pl/?p=4525> [dostęp: 10.10.2014]

W konsekwencji można zauważyć zaburzony proces komunikacji między partnerami, narastające nieporozumienia, czy jawne konflikty, utratę zaufania do partnera, zubożenie i oddalenie się psychiczne.

4.3 Poczucie izolacji społecznej i przestrzennej

Rodziny wojskowe (w tym rodziny żołnierzy- „misjonarzy”) znajdują się często w sytuacji społecznej i przestrzennej izolacji w stosunku do „świata cywili”. Cywile w stosunku do nich operują częściej stereotypami i uprzedzeniami niż popartą faktami wiedzą czy doświadczeniami. Może to wynikać z faktu społecznej odrębności rzeczywistości wojskowej od cywilnej, a co za tym idzie poczucia jej zamkniętości i obcości. Wpływają na to takie czynniki jak rozmieszczenie jednostek wojskowych na obrzeżach miast (w dodatku za murem), izolowanie fizyczne garnizonów, osiedli, czy bloków wojskowych, co skutecznie utrudnia komunikację międzyśrodowiskową.

Sytuacja ta jest dalece niesprzyjająca dla rodzin żołnierzy-„misjonarzy”. Potrzebują one wsparcia społecznego aby móc skutecznie radzić sobie czynnikami stresogennymi. Badania pokazują, iż system wsparcia społecznego w tym przyjaciele, krewni, koledzy z pracy pozytywnie łagodzą konsekwencje separacji. Istotne jest jednak, by organizowanie owych sieci wsparcia było świadomie kierowane. Poza rodziną i przyjaciółmi ważna jest możliwość pomocy ze strony sąsiadów czy spotkania się z innymi kobietami, które są w podobnej sytuacji. Niezwykle istotna jest wiedza o instytucjach, które organizują pomoc dla żon żołnierzy w rozwiązywaniu codziennych problemów. Aż w końcu, uczestnictwo w programach organizowanych przez wojsko dotyczących psychoedukacji, radzenia sobie z niepewnością wynikającą z pracy męża, pomocy w przygotowaniu rodziny na powrót „misjonarza” do domu. Bezcenna może okazać się również znajomość lekarza czy psychologa, którego można poprosić o pomoc.

Żony żołnierzy coraz częściej zakładają różnego rodzaju stowarzyszenia i fundacje ale najchętniej szukają wsparcia na forach internetowych czy w facebookowych grupach. Helenka22 pisze: *Nie chciałabym mówić o swoich emocjach obcym. Przyjaciółki spoza wojska natomiast zupełnie nie wiedzą, o czym mówię. Misję męża przeżyłam tylko dzięki internetowi*¹. Inna internautka zauważyła: *Żadna kobieta nie zrozumie lepiej mojego strachu o męża, gdy ten wyjeżdża na misję, niż inna żona wojskowego*[Daruchaaa]².

¹ *Trudny powrót...*, <http://zafganistanu.pl/?p=4525> [dostęp: 10.10.2014]

² *Trudny powrót...*, <http://zafganistanu.pl/?p=4525> [dostęp: 10.10.2014]

Na forach nie ma tematów tabu, posty dotyczą najtrudniejszych spraw ze śmiercią włącznie. O czym kobiety ze sobą rozmawiają najczęściej? Motorem napędzającym forum są te panie, których partnerzy przygotowują się do misji.

Omawiają przeróżne rzeczy, od prozaicznych spraw, takich jak co włożyć mu do plecaka, aż po naprawdę poważne, dotyczące na przykład tego, jak psychicznie przygotować siebie i dzieci do rozłąki. Po rozpoczęciu kolejnej zmiany kontyngentu tematy się zmieniają i dotyczą zwykle wyczekiwania na powrót do domu „zielonych”, bo tak nazywają swoich mężczyzn żołnierzy. Na forach znajdziemy wtedy rozmowy o tym, co ugotują dla „zielonego” po powrocie do domu, jaką zrobią mu niespodziankę lub gdzie wyjadą razem na wakacje. Początkowo oficjalne i nieśmiałe wpisy, z czasem przekształcają się w gorące dyskusje. Internetowe interakcje dla kobiet niosą takie ważne czynniki jak zyskanie okazji, aby poznać inne, alternatywne sposoby reagowania na daną sytuację, wzmocnienie nadziei, zdobycie poczucia powszechności, czy zyskanie okazji do ćwiczeń zachowań altruistycznych.

4.4 Poczucie osamotnienia

Jednym z podstawowych problemów wynikających z rozłąki jest towarzysząca partnerom tęsknota, która prowadzi do swoistego głodu emocjonalnego, zaburzonego obrazu partnera, a także w niektórych przypadkach do idealizowania partnera oraz dominującego poczucia osamotnienia, które towarzyszy obojgu małżonkom. Poczucie osamotnienia przejawia się w doznaniach dwojakiego rodzaju, tj. jako osamotnienie emocjonalne i osamotnienie społeczne.

Osamotnienie emocjonalne stanowi doświadczenie emocjonalne, które można zilustrować w postaci zdania: „Czuję się osamotniony”. Z kolei w przypadku osamotnienia społecznego człowiek czuje się wyobcowany w stosunku do tego kto i co go otacza. Jest to subiektywne doświadczenie przeżywane przez jednostkę, jako następstwo odbieranych przez nią interakcji interpersonalnych, które są niezadawalające i nieadekwatne do jej oczekiwań. Lektura wpisów na forach pokazuje, iż żony „misjonarzy” często sygnalizują poczucie osamotnienia. Kitka 12345 pisze: *Jestem w związku z żołnierzem i czuje się strasznie samotna, mój mąż jest na misji a ja mieszkam z 2letnią córeczką i bardzo daleko od rodziny siostry znajomych, od 5 lat żyje tak naprawdę sama w obcym mieście, jest mi źle bo nieznam tuniczego i z kim mogłabym pogadać* [kitka12345]¹.

¹Samotność w małżeństwie, Forum net kobiety.pl <http://www.netkobiety.pl/t34471.html> [dostęp: 10.10.2014]

Z kolei Fiołek żali się: *Tak długo Go nie będzie... nie mam wsparcia w rodzinie... Każdy wyjazd męża ciężko znoszę, wszystko w domu przypomina mi jego, pojawia się to uczucie, którego szczerze nienawidzę, jakby mnie ktoś z całej siły uderzył w klatkę piersiową, to chyba tęsknota [fiołek 1611]*¹. Najbardziej trudny dla nich okres to czas świąt. Randia ubolewa: „Nikt lepiej niż żony żołnierzy nie wie, jakiej pomocy potrzebują pozostawione w kraju rodziny.

Jak ciężko przeżywa się pierwsze samotne święta, jak paraliżujący potrafi być strach, jak ciężki bywa zwykły dzień, gdy nie ma w pobliżu męża, przyjaciół, rodziny, czasami nawet sąsiadów”[Randia]²

4.5 Zaburzenie ról rodzinnych i małżeńskich/Przeciążenie pełnionymi rolami zawodowymi i rodzinnymi.

Gdy żołnierz wyjeżdża na misję, jego żona mierzy się z szarą codziennością, z rachunkami, remontami i wychowaniem dzieci, którym czasami trzeba zastąpić ojca. Ewa pisze: *Trzeba przejść wszystkie obowiązki w domu. Marek to złota rączka, posprawdzał wszystkie sprzęty, zanim wyjechał. Oczywiście, zaczęły się psuć, gdy już go nie było, taka złośliwość rzeczy martwych. Bez fachowca się nie obeszło...*³.

Edyta opowiada: *Maciek przed wylotem starał się zabezpieczyć nas na każdą ewentualność, w którym ponotowane są nawet najmniejsze szczegóły: co i kiedy płacić oraz lista numerów telefonów, pod które mogę dzwonić o każdej porze dnia i nocy. Opony w samochodzie mam wymienione od miesiąca*⁴.

Wyjazd współmałżonka na misję jest ważnym faktem społecznym, tworzącym nową sytuację, w której dotychczas uznane za właściwe wzory zachowań w rodzinie nie prowadzą do zaspokojenia potrzeb. Zachodzi konieczność renegocjacji granic i ról rodzinnych. W rodzinach „misjonarzy” to żony przejmują wszystkie obowiązki głowy rodziny i odpowiedzialność za całokształt jej funkcjonowania. Czasami kobiety czują się przeciążone obowiązkami: *Zdecydowałam się napisać, bo dopadły mnie "cięższe dni". Mój mąż kolejny już raz poleciał zbawiać świat w Afganistanie, a ja...chyba nie mam już siły. To już 4 jego misja, myślałam, że będzie łatwiej, ale...myliłam się.*

¹ *Samotność...*, <http://www.netkobiety.pl/t34471.html> [dostęp: 10.10.2014]

² *Trudny powrót...*, <http://zafganistanu.pl/?p=4525> [dostęp: 10.10.2014].

³ *Żony żołnierzy czekają*, Forum nto.pl,

<http://www.nto.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20101114/REPORTAZ/972209379> [dostęp: 10.10.2014].

⁴ *Żony żołnierzy...*, <http://www.nto.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20101114/REPORTAZ/972209379> [dostęp: 10.10.2014].

*Wprawdzie dni szybko płyną, praca, dom, lekcje z córką, jakieś dodatkowe zajęcia i...trzeba kłaść się spać. Ale są chwile, gdy czuję, że nie mam siły, że mam dość. Jak żyć czekając na smsa, na chwilę rozmowy gdy nie wiadomo co powiedzieć, co jest ważniejsze, czy to, że dostałam podwyżkę, czy 5 córki z przyrody, czy może to, że udało mi się złapać hydraulika bo rura pękła w łazience....A może to, że w samochodzie świeci się kontrolka?*¹ – pisze iwona 79. Z chwilą powrotu „misjonarze” przejmują „męskie obowiązki” z czym nie wszystkie żony potrafią się od razu pogodzić.

ZAKOŃCZENIE

Celem niniejszego tekstu było określenie poziomu satysfakcji małżonków żołnierzy pełniących służbę poza granicami kraju z zawartego związku, a także poziomu zadowolenia z życia, odczuwanego sensu życia i odczuwanego szczęścia. Analizy pokazały, iż służba poza granicami kraju wpływa nie tylko na zmiany struktury, organizacji czy funkcji rodziny ale również na zakres pełnionych ról rodzinnych i zawodowych.

Tym samym jakość życia rodzinnego żołnierzy-„misjonarzy” wyznacza szereg czynników zagrażających funkcjonowaniu małżeństwa. Należą do nich: rozłąka partnerów, deprivacja szeregu potrzeb emocjonalnych, zaburzenie ról rodzinnych i małżeńskich, poczucie izolacji społecznej i przestrzennej, poczucie osamotnienia, przeciążenie pełnionymi rolami zawodowymi i rodzinnymi.

Nie ulega wątpliwości, iż udział w misjach poza granicami kraju ma znaczący wpływ na funkcjonowanie współczesnej rodziny wojskowej, która stanowi *przestrzeń skomplikowaną i trudną do ogarnięcia*². Należy podkreślić, iż decyzja żołnierza o wyjeździe na misję i jej konsekwencje wywierają znaczący wpływ na funkcjonowanie całej rodziny: pozostającego w kraju małżonka, potrzebujących wsparcia rodziców a także dzieci. Można wyróżnić zarówno pozytywne jak i negatywne skutki udziału żołnierzy w operacjach pokojowych.

Niewątpliwie korzystnym skutkiem jest wzrost materialnego poziomu życia rodziny, możliwe staje się realizowanie aspiracji edukacyjnych dzieci, zapewnienie im lepszego życiowego startu, zaspokojenie potrzeb ekonomicznych.

¹ *Mąż w Afganistanie..*, Forum net kobiety.pl. <http://www.netkobiety.pl/t30687.html> [dostęp: 10.10.2014].

² Martyna MANCEWICZ. 2010. Współczesna rodzina w dobie aksjologicznego kryzysu, w: W. Muszyński (red.), *Wartości w rodzinie: ciągłość i zmiana*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 109.

Dzieci i współmałżonkowie stają się bardziej samodzielni, uświadamiają sobie tęsknotę za nieobecnym członkiem rodziny oraz znaczenie łączącej ich więzi i relacji. Z kolei rodziny dotknięte patologią zyskują spokój. Negatywne konsekwencje służby poza granicami kraju to m.in. rozpad więzi między małżonkami, poczucie osamotnienia, konieczność samotnego radzenia sobie z problemami codziennymi; dla dzieci tęsknota, poczucie osamotnienia, pojawienie się problemów wychowawczych, czy stygmatyzacja w szkole.

Przedstawione uwagi stanowią jedynie wierzchołek złożonej problematyki funkcjonowania rodzin żołnierzy polskich służących poza granicami kraju. Można wskazać na szereg pytań i niejasności oczekujących wyjaśnienia i odpowiedzi:

Czy i w jaki sposób takie zmienne jak: struktura rodziny, fazy rozwoju rodziny wpływają na poczucie zadowolenia z życia rodzinnego żon „misjonarzy”?

Jak kształtuje się subiektywne poczucie jakości życia w rodzinach, gdzie kobiety lub oboje małżonków wyjeżdżają na misję?

Czy konflikt ról rodzinnych i zawodowych w równym stopniu dotyczy mężczyzn żołnierzy, co kobiet żołnierzy?

Czy nasilenie konfliktu wiąże się z niższą satysfakcją z życia rodzinnego?

Czy służba poza granicami silnie wpływa na współmałżonków czy dzieci wojskowych?

Czy jest możliwa pełna integracja rodzin weteranów z rodzinami cywilnymi?

Szukanie odpowiedzi na powyższe pytania może przynieść wiele cennych rozstrzygnięć i empiryczną wiedzę, której brak jest odczuwalny zarówno na gruncie polskiej socjologii wojska i rodziny, jak i badań społecznych prowadzonych poza granicami naszego kraju.

LITERATURA:

- ANDRES Manon, René Moelker i Joseph Soeters, *Behind Family Lines. A Longitudinal Study of Dutch Families' Adaptations to Military-Induced Separations*, Dostęp: <http://resmilitaris.net/resources/10161/22/1.pdf> [10.10.2014].
- BERTALANFFY, Ludwig. 1976. Historia rozwoju u status ogólnej teorii systemów, w: G. J. Klier (red.) *Ogólna teoria systemów Tendencje rozwojowe*. Warszawa: PWN.
- COSER, Levis, A. *Greedy Institutions; Patterns of Undivided Commitment*, New York i London 1974.
- LIPIŃSKA, Justyna. 2008. *Kultura grup dyskusyjnych w Internecie*, wyd. 1, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek. ISBN 978-83-7611-153-7.
- MANCEWICZ, Martyna. 2010. Współczesna rodzina w dobie aksjologicznego kryzysu, w: W. Muszyński (red.), *Wartości w rodzinie: ciągłość i zmiana*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- OBUCHOWSKA, Katarzyna. 2008. Bezpieczeństwo państwa a bezpieczeństwo rodziny, czyli o zależnościach między zawodem oficera a rodziną, w: T. Kołodziejczyk i inni (red.), *Oficerowie grup dyspozycyjnych. Socjologiczna analiza procesu bezpieczeństwa*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- ROSTKOWSKA, Teresa. 2008. *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia*, wyd. 1, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”. ISBN 978-83-7326-523-3.
- SEGAL, Mady, W. *The Military and the Family as Greedy Institutions*, “Armed Forces & Society”, vol.13, No 1, s. 9-38.
- SZTOMPKA, Piotr. 1971. Logika analizy funkcjonalnej w socjologii i antropologii społecznej, w: S. Nowak (red.), *Metodologiczne problemy teorii socjologicznych*.
- ZIÓŁKOWSKI, Marek 2006. Teorie systemu i funkcjonalizm, w: Aleksandra Jaśnińska Kania i inni (red.) *Współczesne teorie socjologiczne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- ZIÓŁKOWSKI, Marek. 2002. System, w: *Encyklopedia Socjologii*, t 4: S-Ż, Warszawa: Oficyna Wydawnicza.

Źródła elektroniczne:

- Co czują żony żołnierzy?*, Forum o2.pl, http://forum.o2.pl/temat.php?id_p=5557927&start=90 [dostęp: 10.10.2014].
- Jak rozwdą się żołnierze?*, Forum m.interia.pl, <http://m.interia.pl/komentarze,nId,607819> [dostęp: 10.10.2014].
- Mąż w Afganistanie- chwilowe załamanie*, Forum netkobiety.pl. <http://www.netkobiety.pl/t30687.html> [dostęp: 10.10.2014]
- Samotność w małżeństwie*, Forum netkobiety.pl <http://www.netkobiety.pl/t34471.html> [dostęp: 10.10.2014]
- Trudny powrót do domu*, Blog Marcina Ogdowskiego „Z Aganistanu.pl”, <http://zafganistanu.pl/?p=1664> [dostęp: 10.10.2014]
- Żony żołnierzy czekają*, Forum nto.pl, <http://www.nto.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20101114/REPORTAZ/972209379> [dostęp: 10.10.2014].
- Życie z żołnierzem zawodowym*, Forum dyskusyjne Gazety.pl, http://forum.gazeta.pl/forum/w,1182,130203233,,Zycie_z_zolnierzem_zawodowym.html?v=2&wv.x=2 [dostęp: 10.10.2014].

Dr. Aneta BARANOWSKA, PhD.

Katedra Socjologii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego
w Bydgoszczy,
ul. M. K. Ogińskiego 16, 85-092 Bydgoszcz,
baranowska_aneta@wp.pl.

Recenzował:

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, Wrocławská univerzita, Wrocław, Polsko

Dr. hab. Jacek DVORZECKI, Fakulta verejnej správy Vysokej školy Policie, Szczytno, Polsko

СРЕДСТВА ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ СОЛДАТ

PERSONAL PROTECTIVE EQUIPMENT OF SOLDIER

Viacheslav BEREZUTSKYI a Natalia BEREZUTSKAYA

АННОТАЦИЯ

Рассмотрены средства индивидуальной защиты солдат, их классификация, классы защиты, применяемые в Европе, НАТО и Украине. Обращается внимание на необходимость применения научных подходов в исследовании и разработке новых современных средств защиты.

Ключевые слова: средства защиты, солдаты, классификация, шлем, бронежилет, анализ.

ABSTRACT

Considered PPE soldiers, their classification, protection class used in Europe, NATO and Ukraine. Attention is drawn to the need for a scientific approach to the study and development of new advanced security features.

Keywords: protection, soldiers, classification, helmet, body armor, analysis.

ВВЕДЕНИЕ

События последних лет показали актуальность систематизации и анализа существующих средств индивидуальной защиты солдат, как основного элемента военных действий и операций, определяющего их эффективность по результатам и последствиям. Безопасность солдат представляет собой сложную задачу, теоретические основы которой рассмотрены в научных публикациях L. Korzeniowski,¹ L. Hoffreiter,² J.Matis³ и других. Различные подходы к её рассмотрению предлагались на Международных конференциях.⁴

1 СРЕДСТВА ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ СОЛДАТ

Средства индивидуальной защиты солдат (СИЗС) можно подразделить на 12 групп. В зависимости от конструкции подразделяются на типы (рисунок 1):

- одежда специальная защитная, для всей поверхности тела (тулупы, комбинезоны, накидки, халаты и т. д.);

¹ KORZENIOWSKI L.: *Menedzment. Podstawy zarzadzania*. Krakow. EAS, 2005. 425 s. ISBN 83-918114-8-4

² HOFREITER L. – ŠIMKO J.: *Zdroje a oblasti konfliktov súčasneho sveta.* , Liptovský Mikuláš, Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika. 2007. 95 s. ISBN 978-83-7571-206-3;

³MATIS J.: *Otvorenie medzinárodného vedeckého seminára riadenie bezpečnosti zložitých systémov 2013.* Medzinárodného vedeckého seminára «Riadenie bezpečnosti zložitých Systémov 2013» v termíne 18-22. februára 2013. 10 str. (Elektronický zborník príspevkov – CD nosič) ISBN 978-80-8040-462-8;

⁴ В.В. БЕРЕЗУЦКИЙ, Leszek Korzeniowski. *Система или подсистема безопасности - СУОТ. Матеріали міжнародної конференції НТУ "ХП" V Міжнародна науково-методична конференція «Безпека людини у сучасних умовах»* - Харків, 2013.- С. 61-66. ISBN 978-966-8599-98-9; В.В. БЕРЕЗУЦКИЙ, Н.Л. БЕРЕЗУЦЬКА. *Визначення рівня загрози. «Безпека життя і діяльності людини – освіта, наука, практика» Матеріали XII Міжнародної науково-методичної конференції (15-17 травня 2013 р., Одеса).* – Одеса, Одеський національний морський університет, - С.19-22;

- специальные костюмы изолирующие (пневмокостюмы, скафандры и т. д.);
- средства защиты головы (каска, шлемы, шапки и т.д.);
- средства защиты органов слуха (защитные наушники, беруши и т.д.);
- средства защиты глаз и лица (защитные очки, щитки лицевые и т. д.);
- средства защиты органов дыхания (противогазы, респираторы и т.д.);
- средства защиты горла, груди, сердца и паха (бронежилеты);
- средства защиты рук (рукавицы, перчатки, наплечники, нарукавники и т. д.);
- средства защиты ног (сапоги, берцы, ботинки, специальные балахоны, тапочки и т. д.);
- средства защиты от падения с высоты (страховочные привязи, блокирующие устройства и др.);
- средства защиты кожных покровов;
- средства защиты комплексные.

Основное требование СИЗС - особая прочность, надежность в эксплуатации в самых сложных условиях окружающей среды и минимальный вес. «Живая» кость приблизительно в пять раз прочнее железобетона, как на сжатие, так и на растяжение. Сопrotивляемость кости к разрыву выше, чем у дуба, и приближается к прочности чугуна. Но каких-либо особых рекордов прочности здесь тоже нет.

Рисунок 1. Средства индивидуальной защиты военнослужащих

Человек стоит, сидит и движется благодаря хорошо сконструированному природой опорно-двигательному аппарату. Аппарат этот — позвоночный столб и конечности — включает в себя активную часть — мышцы и пассивную — кости, хрящи, связки. Ученых всегда интересовало, как прочность костей связана с возрастом. Методами биосопромата установили: чтобы сломать реберный хрящ в возрасте 15—20 лет, требуется сила в 13,1 кг, а в возрасте 60 лет всего 1,5 кг.¹ Могут ли современные СИЗС защитить солдата от таких воздействий? Сейчас в Украине служат в национальной гвардии солдаты, возраст которых от 20 до 60 лет.

Агрессивность окружающей среды, в которой солдат выполняет свой долг, определяет особые требования к материалу ткани, из которого изготавливается одежда, военное снаряжение и вооружение. Агрессивность окружающей среды связана с повышенной активностью воздуха (механическое воздействие пыли и металлических частиц, химическое воздействие продуктов горения и специальных средств нападения, коррозионная активность, дождь и снег, биологически активные природные организмы и прочие). Например, спецбобувь имеют верх из хромовой кожи — прочного натурального материала, толщина которого достигает 1,4 — 1,6 мм. Кроме того, берцы также имеют резиновую подошву с системой противоскольжения (для зимних моделей), металлический супинатор, а также усилены термопластическим материалом ТЭП, имеют подкладку, устойчивую к истиранию и водостойкий текстильный материал «Cambrelle».

2 СРЕДСТВО ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ГОЛОВЫ - КАСКА

Особое место и значение занимают средства защиты головы, т.е. жизненно важного органа — мозга. Голову солдата защищает каска. Изначально каска использовалась, как правило, в военных действиях для защиты от осколков снарядов, бомб, а также пуль с малой пробивной силой. Окопная война в 1915 году привела к тому, что голова солдата стала основной мишенью — если тело укрыто окопом, то голову высовывать все равно приходится. Понятно, что от винтовочной пули каска не спасала. Были попытки усилить каски и сделать их пуленепробиваемыми. Однако выяснилось, что удар винтовочной пули по каске (даже без её пробития) приводит к тяжёлым травмам шеи.

¹ *Прочны ли мы. Научно-популярный журнал Познавайка.* Интернет - источник информации <http://www.poznavayka.org/anatomiya-i-meditsina/prochnyi-li-myi/>

Таким образом, каска в основном предохраняла от осколков, шрапнели, пуль на излете, а также от ударов различных твердых предметов, разлетающихся при взрывах снарядов.¹ С 2003 в армии США используется кевларовый шлем модели MICH TC-2000 Combat Helmet. MICH колеблется в весе примерно от 3 фунтов (1,36 кг) (размер среднего) до чуть более 3,6 фунтов (1,63 кг) (очень большой). Он использует новый, более продвинутый тип кевлара и обеспечивает повышенную защиту от выстрела из пистолета. Обеспечивает большую защиту от ударов и комфорт для пользователя. Он может быть оснащен монтажным кронштейном для монокулярного устройства ночного видения (MNVD) на передней панели, аналогичной той, что на PASGT шлема. Как и его PASGT предшественника, MICH часто носят с полосой вокруг него, имеющих функции отражающих «кошачьих глаз» - patches, предназначенной для предотвращения огня из-за спины (рисунок 2). MICH также немного меньше, чем PASGT, обеспечивая 8% меньше освещения.

Рисунок 2. Солдаты американской армии одетые MICH на учениях

Это составляет часть снижения веса и обеспечивает большую ситуационную осведомленность, меньше препятствий для зрения владельца, особенно в сочетании с Interceptor бронежилетов. Ранее солдаты жаловались, что высокий воротник из Interceptor толкает заднюю часть шлема вперед, из-за чего в свою очередь, надвигается козырек шлема на глаза, когда солдаты находились в положении лежа.²

¹ Каска. Интернет - источник информации <https://ru.wikipedia.org/wiki/Каска>

² Modular Integrated Communications Helmet. Интернет - источник информации. https://en.wikipedia.org/wiki/Modular_Integrated_Communications_Helmet

3. БРОНЕВОЙ ЖИЛЕТ – ЗАЩИТА ТОРСА СОЛДАТА

Броневого жилета (бронежилет, БЖ) -это элемент индивидуальной защиты человека в виде жилета, который обеспечивает защиту торса человека от воздействия холодного и огнестрельного оружия, а также от осколков снарядов, мин и гранат. Состоит из материалов, способных задержать пулю или осколки и рассеять их энергию: баллистической ткани (кевлар, арамид), металлических (из стали, титана или сплавов на основе алюминия) либо керамических (из оксида алюминия, карбида бора или карбида кремния) пластин.¹

Таблица 1. Классы защиты DIN (Германия)

Класс	Калибр	Тип патрона	Тип пули	Масса (г)	Скорость (м/с)
L	9 мм	Parabellum	VMR\WK	8.00	365 ⁺ /5
I	9 мм	Parabellum	VMR\WK	8.00	410 +/- 10
II	.357	Magnum	MsF	7.50	570 +/- 20
III	.223 .308	Remington	WK + P	4.00	920 +/- 10
		Winchester	VMS/WK	9.55	830 +/- 10
IV	.308	Winchester	VMS/HK	9.75	820 +/- 10

VMR/WK — пуля со сплошной металлической оболочкой и мягким сердечником

MsF — латунная пуля с плоской головкой

WK+P -пуля с мягким сердечником и бронебойным наконечником

VMS/WK — остроконечная пуля со сплошной металлической оболочкой и мягким сердечником

VMS/HK — остроконечная пуля со сплошной металлической оболочкой и жестким сердечником

Таблица 2. Классы защиты NIJ (Национальный институт юстиции США)

Класс	Подкласс	Калибр	Тип патрона	Масса (г)	Мах скорость пули (м/с)
I	1	special 38	RN/ свинц. пуля	10.20	259
	2	22	LRHV/ свинц. пуля	2.60	320
II-A	1	.357 Magnum	JSP	10.20	381
	2	9 мм	FMJ	8.00	332
II	1	.357 Magnum	JSP	10.20	425
	2	9 мм	FMJ	8.00	358
III-A	1	.44 Magnum	SWC/ свинц. куля	15.55	426
	2	9 мм	FMJ	8.00	426
III	-	7,62×51 мм NATO	FMJ	9.70	838
IV	-	.30-06 Springfield	AP	10.80	869

AP — бронебойный

FMJ — в сплошной металлической оболочке

JSP — в оболочке с мягким наконечником

LRHV — для длинноствольной винтовки с высокой начальной скоростью

RN — с закругленным наконечником

SWC — с зауженной мягкой нарезной частью

¹ Бронежилет. Интернет - источник информации.

Таблица 3. Классы защиты CEN (Европейский стандарт)

Класс	Вид оружия	Калибр	Тип патрона	Масса ¹ (г)	Скорость +/. 10 м/с
BR 1	винтовка	.22	RN/свинц. пуля	2.6	360
BR 2	пистолет	9 мм Parabellum	JF ² /RN/SC	8.0	400
BR 3	пистолет	.357 Magnum	JF ³ /CN/SC	10.2	430
BR 4	пистолет	.44 Magnum	JF ⁴ /FN/SC	15.6	440
BR 5	винтовка	5.56 x 45	JF ⁴ /PB/SCP	4.0	950
BR 6	винтовка	7.62 x 51	JF ² /PB/SC	9.5	830
BR 7	винтовка	7.62 x 51	JF ² /PB/HC	9.8	820
SG 1	короткоствольное ружье	12/70	со сплошным свинц. стержнем ⁵	31.0	420
SG 2	короткоствольное ружье	12/70	со сплошным свинц. стержнем ⁵	31.0	420

RN — с закругленным наконечником

FN — с плоским наконечником

CN — с конической пулей

SC — с мягким свинцовым сердечником

SCP — с мягким свинцовым сердечником и стальным бронебойным наконечником

(тип SS109)

PB — с заостренным наконечником

HC — с жестким стальным сердечником, масса¹ = 3.8

г, твердость свыше 63 HRC (по Роквеллу)

FJ — со сплошной металлической оболочкой

¹ - номинальное значение,

допуск + /-.0.1 г

² -со сплошной металлич. оболочкой (с гальваническим покрытием из сплава томпак)

³ -со сплошной металлич. оболочкой

⁴ -со сплошной оболочкой из сплава томпак

⁵ - брэннекс

В украинской армии бронежилет это элемент индивидуальной защиты в виде жилета, который состоит из баллистической ткани и специальных пластин (металлических либо керамических). Класс защиты — это действие пули, которое устанавливают, исходя из калибра, типа, массы и скорости пули. В приведенной ниже таблице перечислены основные классы бронежилетов.¹

Минобороны заказывает для украинских бойцов бронежилеты 4-го класса. Украинского производства бронежилет «Корсар М3» был изготовлен для украинского миротворческого контингента. Бронежилеты прошли успешные испытания во время боевых действий в Ираке, Сьерра-Леоне, Ливане и на Балканах. Материал и количество элементов защиты выбирает заказчик. В зависимости от этого и колеблется цена изделия.

¹ *Бронежилет*. Интернет - источник информации.

Таблица 4. Классы защиты, применяемые в Украине

Класс	Тип пули	Масса пули	Скорость пули	Вид оружия
1	Пистолетная Пуля 9 мм 57-Н-181с Сферическая пуля со стальным сердечником	5.9 г	315±10 м/с	Пистолет Макарова (ПМ) Автоматический пистолет Стечкина (АПС)
2	Пистолетная пуля 7.62 мм 57-Н-134с Сферическая пуля со стальным сердечником	5.5 г	430±10 м/с	Пистолет Тульский Токарев (ТТ)
3	Пуля 7.62 мм 57-Н-231 обр. 1943 года Остроконечная пуля со стальным сердечником	7.9 г	730±15 м/с	Автоматы: АК-47, АКМ Самозарядный карабин Симонова (СКС) Ручной пулемет Калашникова (РПК)
	Пуля 5.45 мм 7Н6 Остроконечная пуля со стальным сердечником	3.4 г	910±15 м/с	Автоматы: АК-74, АКС-74У, АК-74М Ручной пулемет Калашникова (РПК-74)
4	Пуля 5.45 мм 7Н10 Остроконечная пуля со стальным закалённым сердечником	3.6 г	910±15 м/с	Автоматы: АК-74, АКС-74У, АК-74М Ручной пулемет Калашникова (РПК-74)
	Винтовочная пуля 7.62 мм 57-Н-323 Остроконечная пуля со стальным сердечником	9.6 г	850±15 м/с	Снайперская винтовка Драгунова (СВД) Пулемёты Калашникова: ПКМ, ПКС и др.
5	Бронебойно-зажигательная автоматная пуля БЗ 7.62 мм Остроконечная пуля со стальным закаленным сердечником	7.4 г	745±15 м/с	Автоматы: АК-47, АКМ Самозарядный карабин Симонова (СКС) Ручной пулемет Калашникова (РПК)
6	Бронебойно-зажигательная винтовочная пуля Б-32 7.62 мм Остроконечная пуля со стальным закаленным сердечником обр. 1934 года.	10.4 г	830±15 м/с	Снайперская винтовка Драгунова (СВД) Пулемёты Калашникова: ПКМ, ПКС и др.
РМ	Охотничья пуля Бренеке 12-го калибра свинцовая безоболочечная	35.0 г	400±15 м/с	Охотничьи гладкоствольные ружья 12 калибра

Бронежилет выпускается в двух размерах. Бронежилет 4-го класса «Корсар М3» создан из металлокерамических пластин. Размер гибкого баллистического пакета составляет 15 дм², а вес пластин составляет 5,6 кг. Если посмотреть на бронежилет 4-го класса фирмы «Материалознаводство» — «Модуль 4», то можно увидеть, что площадь поражения данного бронежилета составляет 33-36 дм², вес — 10,8 кг (рисунок 3). Бронежилет изготовлен из гибкой мягкой брони и арамида. Защиту обеспечивают две металлические пластины груди и спины (270x330 мм). Бронежилет способен противостоять 7,62-мм пулям АКМ и ТТ, 5,45-мм АК-74 и 7,62-мм СВД.

Рисунок 3. Украинский бронежилет «Модуль 4»

Экипировка американского солдата состоит из 80 предметов и весит до 40 кг, а у украинского спецназовца - около 30 кг. Журналисты издания Washington Times подсчитали, сколько сейчас стоит экипировка бойца армии США. Оказалось, как минимум, \$17 тысяч, а лет через десять, по прогнозам, будет стоить \$28-60 тысяч.¹ Это винтовка, боеприпасы, паек и униформа. Снаряжение солдат во время второй мировой состояло из винтовки, каски, свернутой шинели, фляжки, боеприпасов - все это весило 16 кг. Сейчас, кроме суперсовременной огнеупорной формы, составленной с учетом всех возможных солдатских проблем, боец тащит на себе бронежилет, оружие, боеприпасы, медикаменты, еду, воду, спальный мешок, противогаз и еще кучу самых разнообразных вещей. Их общий вес доходит до 40 кг.

¹ <https://ru.wikipedia.org/wiki/Бронежилет>

В украинской армии присутствует общемировая тенденция нагружать солдата всем, что ему может понадобиться даже теоретически. Полная выкладка обычного пехотинца - около 16 кг, а у спецназовца - свыше 30, но вес зависит от задания и вооружения бойца. Один стандартный бронежилет «6-Б-15-1Р», якобы выдерживающий попадание пули АК, весит 16 кг. А ведь может быть еще и бронешлем «Сфера» весом 4,5 кг.

Рассмотрена небольшая часть СИЗС, однако и этого достаточно, чтобы понять сложность задачи, обеспечения солдата эффективной защитой, которая поможет ему выполнить поставленные задачи и сохранить при этом жизнь. Современные СИЗС сильно дорогостоящие, при этом, чем выше качество защиты, тем выше цена. Украина вынуждена решать сложные политические и экономические задачи, при отсутствии достаточных средств. Государству активно помогают общественные организации и волонтеры, простые люди и даже дети, которые собирают у всех небезразличных к этим проблемам людей финансовые средства, для приобретения необходимых СИЗС.

ВЫВОД

Современная война и военные операции в Украине, отличаются от известных, но основной активной единицей остаётся солдат, которого надо защитить, в условиях применения сильнейшего разрушительного оружия. Основной задачей разработчиков СИЗС является обеспечение высокого качества защитных средств, при максимальном комфорте их применения солдатом.

СПИСОК БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ.

- KORZENIOWSKI Leszek. *Menedzment. Podstawy zarzadzania.* – Krakow. EAS, 2005 – 425 str. ISBN 83-918114-8-4;
- HOFREITER Ladislav, Juraj Simko. *Zdroje a oblasti konfliktov sucasneho sveta.* – Akademia ozbrojenych sil generala Milana Rastislava Stefanika, Liptovsky Mikulas, 2007 – 95 str. ISBN 978-83-7571-206-3;
- MATIS Jozef. *Otvorenie medzinárodného vedeckého seminára riadenie bezpečnosti zložitých systémov 2013.* Medzinárodného vedeckého seminára «Riadenie bezpečnosti zložitých Systémov 2013» v termíne 18-22. februára 2013 – 10 str. (Elektronický zborník príspevkov – CD nosič) ISBN 978-80-8040-462-8;
- В.В. БЕРЕЗУЦКИЙ, Leszek Korzeniowski. *Система или подсистема безопасности - СУОТ. Матеріали міжнародної конференції НТУ "ХП" V Міжнародна науково-методична конференція «Безпека людини у сучасних умовах» - Харків, 2013.- С. 61-66. ISBN 978-966-8599-98-9;*
- В.В. БЕРЕЗУЦЬКИЙ, Н.Л. БЕРЕЗУЦЬКА. *Визначення рівня загрози. «Безпека життя і діяльності людини – освіта, наука, практика» Матеріали XII Міжнародної науково-методичної конференції (15-17 травня 2013 р., Одеса).* – Одеса, Одеський національний морський університет, - С.19-22;

Прочны ли мы. Научно-популярный журнал Познавайка. Интернет - источник информации
<http://www.poznavayka.org/anatomiya-i-meditcina/prochnyi-li-myi/>
Каска. Интернет - источник информации <https://ru.wikipedia.org/wiki/Каска>
Modular Integrated Communications Helmet. Интернет - источник информации.
https://en.wikipedia.org/wiki/Modular_Integrated_Communications_Helmet
Бронежилет. Интернет - источник информации.
<https://ru.wikipedia.org/wiki/Бронежилет>
Обзор: бронежилеты для украинской армии. Интернет - источник информации
<http://markets.eizvestia.com/full/857-obzor-bronezhilety-dlya-ukrainskoj-armii>
СМАГА Игорь. *Экипировка американского солдата состоит из 80 предметов и весит до 40 кг, а у украинского спецназовца - около 30.* 2007/Интернет - источник информации.
<http://www.niknews.mk.ua/>

Viacheslav Berezutskyi,
Doctor of science, Professor, National
Technical University of «KhPI», Kharkov;
Frunze 21, Kharkov, Ukraine, 61002,
+380999820624, +38057707665,
Bviacheslav@ya.ru

Natalia Berezutskaya, Ph.D,
As. Professor, Kharkiv National University
of Radio Electronics, Kharkov, National
University of Radio Electronics, Kharkov,
Pr. Lenina 14, Ukraine, +30954903282,
ecoloji@rambler.ru.

Recenzoval:

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, Wroclavská univerzita, Wroclav, Pol'sko
Doc. RSDr. Jozef Matis, Ph.D. Akadémia ozbrojených síl, L.Mikuláš, Slovensko

ZAMYSLENIE NAD PROGNÓZOU VÝVOJA KVALITY ŽIVOTA RODINY PROFESIONÁLNEHO VOJAKA

REFLECTION OVER DEVELOPMENT FORECASTS QUALITY OF LIFE FAMILY PROFESSIONAL SOLDIERS

Luboš BERKY

ABSTRAKT

Profesionálna armáda sa postupne stáva čoraz viac zamestnaneckou organizáciou. Čoraz ťažšie sa preto presadzujú argumenty na existenciu osobitného postavenia vojakov v sociálnom systéme štátu. Boj o kvalitných pracovníkov vyostřil konkurenčný boj firiem o ľudské zdroje aj vo vzťahu k platovej politike, k tvorbe vlastných sociálnych programov a k tvorbe kvalitného pracovného prostredia. Finančne poddimenzované ozbrojené sily, naďalej potrebujú veľmi kvalitnú pracovnú silu po stránke zdravotnej, z hľadiska vysokej fyzickej a psychickej disponovanosti, ale aj po stránke morálnej, majú v tomto konkurenčnom boji čím ďalej tým väčšie problémy, na ktoré chceme v príspevku poukázať.

Kľúčové pojmy: Profesionálna armáda. Sociálna starostlivosť. Rodina vojenského profesionála

ABSTRACT

A professional army is gradually becoming more and more employee natured organizations. It is therefore increasingly difficult to promote arguments for the existence of a special status of soldiers in the social system of the state. The fight for quality workers sharpened competition among companies on human resources in relation to the salary policy, to create their own social programs and to generate high-quality working environment. Financially underpowered armed forces still need high quality workforce from health aspect and in terms of high physical and mental readiness, also moral aspect. They have more and more problems in this competitive struggle, which we have pointed out in the paper.

Key words: Professional army. Social support. Family of military profesional.

ÚVOD

V posledných rokoch sme svedkami mnohých spoločenských zmien, ktoré menia nielen politiku a morálku, ale aj názory a nálady ľudí v spoločnosti a samozrejme aj v samotných ozbrojených silách Slovenskej republiky. Výsledkom nahromadenia týchto rozličných zmien a vplyvov je okrem iného aj nový pohľad na existenciu a fungovanie ozbrojených síl Slovenskej republiky. Mnohé doteraz platné pravdy a nespochybňované istoty, či už sociálne alebo priamo filozofické, v relatívne uzavretých špecifických systémoch, akým je bezpochyby aj armádny systém, sú dnes konfrontované s novými podmienkami fungovania v rámci procesu globalizácie. U nás, ale aj v ďalších krajinách sa dostáva do popredia aj otázka: Aká je potrebná a pre spoločnosť únosná miera sociálnej starostlivosti o vojakov? Jedným z dôvodov tejto konfrontácie je aj rastúci proces profesionalizácie.

Profesionálna armáda sa postupne stáva čoraz viac zamestnaneckou organizáciou.¹ Čoraz ťažšie sa preto presadzujú argumenty na existenciu osobitného postavenia vojakov v sociálnom systéme štátu. Najmä ak aj samotní vojaci vytvárajú čoraz väčší tlak na znižovanie vplyvu vojenského prostredia na ich súkromný život a na maximalizáciu svojich občianskych práv a slobôd, ktoré im pôvodné armádne prostredie v záujme plnenia špecifických úloh odopieralo.

Toto všetko, vrátane vývoja na civilnom trhu práce, vplýva na nepredvídateľnosť vývoja v sociálnom zabezpečení vojakov.² Finančne poddimenzované ozbrojené sily, ktoré naďalej potrebujú veľmi kvalitnú pracovnú silu po stránke zdravotnej, z hľadiska vysokej fyzickej a psychickej disponovanosti, ale aj po stránke morálnej, majú v tomto konkurenčnom boji čím ďalej tým väčšie problémy.

1 PERSPEKTÍVY KVALITY ŽIVOTA RODINY PROFESIONÁLNEHO VOJAKA

Ako príklad nerovnomerného vývoja civilného a armádneho prostredia je možné uviesť výšku platu vojaka 2. stupňa v čase profesionalizácie – rok 2006, vo vzťahu k priemernej mzde v národnom hospodárstve so situáciou dnes. Ak v roku 2006 bol plat vojaka 2. stupňa 510,-€ v národnom hospodárstve bola priemerná mzda 623,-€. V roku 2014 je plat vojaka 2. stupňa 608,-€ kým plat v národnom hospodárstve dosiahol za prvý polrok 839,-€. Ako je vidieť z porovnania vývoja platov, rezortnému vedeniu sa nepodarilo udržať nastavenú úroveň platovej hladiny vojakov ani v podmienkach plne profesionálnych ozbrojených síl.

Ak odvodíme pojem kvalita života od definície Svetovej organizácie zdravia (WHOQOL) z roku 1996, ktorá hovorí: *Kvalita života vyjadruje „ako ľudia vnímajú svoje miesto v živote, v kontexte kultúry a hodnotových systémov, v ktorých žijú, a vo vzťahoch k svojim cieľom, očakávaniam, štandardom a záujmom“*³, potom sa kvalita života rodiny profesionálneho vojaka môže stať do budúca jedným z kľúčových ukazovateľov.

¹ Pozri bližšie práce: POLONSKÝ D. a kol.: *Profesionalizácia ozbrojených síl (Komparatívny sociologický výskum v Českej, Maďarskej a Slovenskej republike)*. Bratislava. MO SR a AOS. 2005. ISBN 80-8040-267-1; ČUKAN, K. – POLONSKÝ, D. – ŠKVRNDA, F.: *Sociologické pohľady na úplnú profesionalizáciu ozbrojených síl*. Bratislava: MO SR. 2005. ISBN 80-88842-91-3; MATIS, J. – HAMAJ, P. – MARTINSKÁ, M.: *Sociológia armády*. L. Mikuláš. AOS. 2008. ISBN 978-80-8040-361-4 a tiež ŠKVRNDA F. a kol.: *Slovenská vojenská sociológia na začiatku 21. storočia*. Bratislava, MO SR. 2008. ISBN 978-80-89261-26-0.

² Pozri práce: MATIS, J.: Teoreticko-empirická analýza vybraných problémov sociálneho zabezpečenia profesionálnych vojakov Ozbrojených síl Slovenskej republiky In: *Komplexné sociálne zabezpečenie vojenského profesionála (medzinárodná vedecká konferencia)*. Liptovský Mikuláš. AOS. 2010. ISBN 978-80-8040-406-2. s. 10-40 a MARTINSKÁ, M: -- MATIS, J.: *Rodovo orientovaná sociálna práca vo vojenskej organizácii*. Liptovský Mikuláš. AOS. 2011. ISBN 978-80-8040-437-6.

³ http://www.who.int/mental_health/media/68.pdf

Tento ukazovateľ bude rozhodovať o úspešnosti personálnej politiky rezortu obrany. Tým skôr ak si uvedomíme „...skutočnosť, že:

- *rodina významnou mierou ovplyvňuje výkon vojenského povolania vojenským profesionálom (môže byť akcelerátorom alebo retardérom výkonu);*
- *... fakt, že aj vojenské povolanie významnou mierou kladne alebo záporne ovplyvňuje fungovanie rodiny vojenského profesionála, najmä naplňovanie jej základných funkcií.“¹*

V doterajšom procese budovania vojenskej profesionality príslušníkov ozbrojených síl sme sa zatiaľ v otázkach kvality života, či už samotného profesionálneho vojaka, alebo jeho rodiny, ďaleko nedostali. Kvalita života príslušníkov ozbrojených síl – profesionálnych vojakov - je dokonca pre veľkú časť spoločnosti chápaná ako nepotrebná a príliš nákladná nadstavba. Do veľkej miery sa takýto pohľad na sociálnu oblasť premieta aj do samotného rezortu obrany a ovplyvňuje aj prácu personálneho manažmentu, alebo ak chcete starostlivosti o ľudské zdroje.

Ak sa teda zameriavame dnes na kvalitu života rodiny profesionálneho vojaka, čaká nás riešenie odborných otázok:

- ako diagnostikovať a hodnotiť kvalitu života rodín profesionálnych vojakov,
- aké využívať nástroje na získanie záujmu o vstup do ozbrojených síl pre rodinne založených vojakov,
- ako ovplyvňovať zlepšovanie kvality života rodiny profesionálnych vojakov.

Mali by sme nájsť odpovede na otázku či je rodina profesionálneho vojaka relatívne homogénnym prvkom spoločnosti s relatívne rovnakými problémami, alebo je potrebná diferenciácia medzi rodinami profesionálnych vojakov, aby sme dokázali systém potrebnej starostlivosti a tým aj kvalitu života ovplyvňovať ako rezort správne a prospešne pre všetkých. Vychádzajúc zo súčasnej situácie a predpokladov budúceho vývoja vyplývajúceho zo súčasnej i pripravujúcej sa legislatívy zastávam názor, že rodinná politika rezortu obrany musí byť do budúcnosti výrazne diferencovaná.

Zmeny v sociálnom zabezpečení vojakov, ktoré prebehli v minulom období, a zmeny ktoré sa pripravujú vo vzťahu k štátnej službe profesionálnych vojakov už dnes spôsobujú a v budúcnosti ešte zvýrazia rozdelenie profesionálnych vojakov do diametrálne odlišných sociálnych skupín.

¹ MATIS, J. – HAMAJ, P. – MARTINSKÁ, M.: *Sociológia armády*. L. Mikuláš. AOS. 2008. s.192. ISBN 978-80-8040-361-4

Tieto zmeny v sociálnom zabezpečení vojakov a vplyv budúceho priebehu ich štátnej služby, zásadným spôsobom ovplyvnia kvalitu života rodín profesionálnych vojakov. Rozdiely, ktoré možno očakávať do budúcnosti možno ilustrovať už dnes na nasledujúcich vybraných údajoch uvedených v tabuľke – 1.

Tabuľka – 1: Základné charakteristiky vojakov ozbrojených síl Slovenskej republiky (rok 2014)

	vojak 2. stupňa	slobodník	rotmajster	poručík	kapitán
Slobodných	83,9%	46,5%	18,6%	70,9 %	14,9 %
Ženatých/vydaté	13,7%	47,8%	69,1%	26,8 %	75,7 %
Rozvedených	1,5%	5,4%	11,4%	2,1 %	9,3 %
Priemerný plat	649,81 €	825,55 €	1294,17 €	1012,35 €	1568,02 €
Priemerný vek	25,86 rokov	32,30 rokov	37,67 rokov	28,56 rokov	37,94 rokov
Priemerná doba služby	3,32 roka	9,24 roka	17,91 roka	6,57 roka	18,72 roka

Z uvedenej tabuľky vyplýva, že už v najnižších hodnostných kategóriách vznikajú zásadné rozdiely vo veku, dĺžke služby i príjmoch medzi vojakmi v hodnostiach mužstva oproti vojakom v hodnostiach poddôstojníkov a rozdiely postupne vzniknú aj medzi dôstojníkmi.

2 NÁROK NA VÝSLUHOVÝ DOCHODOK

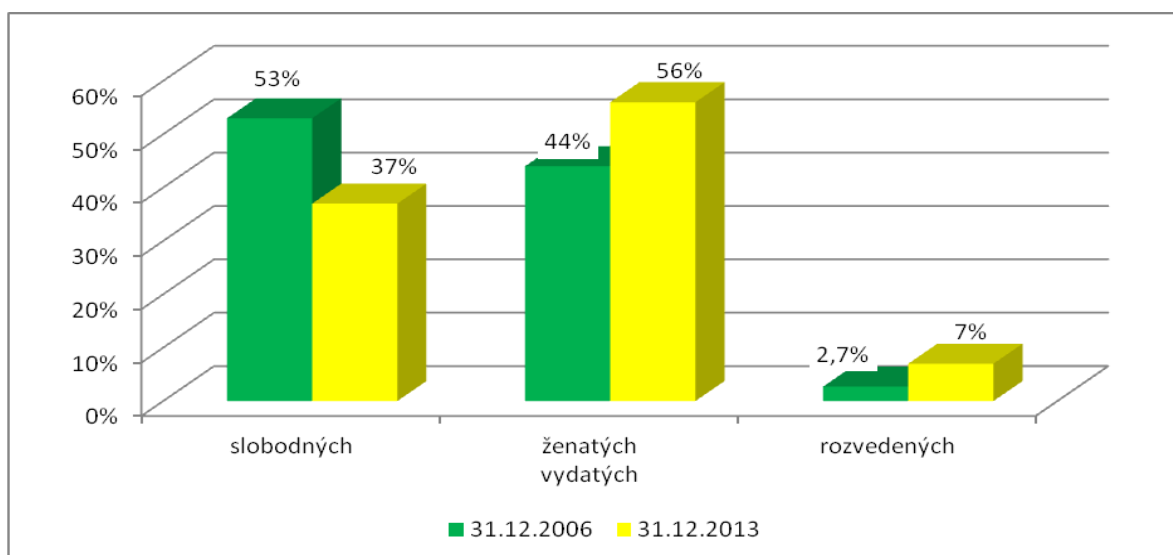
Významným opatrením sociálnej politiky, ktoré je nevyhnutné vziať do úvahy je vznik nároku na výsluhový dôchodok, ktorý dáva pocit istoty nielen samotnému profesionálnemu vojakovi, ale aj jeho rodine a najmä partnerovi. Aj istota výsluhového dôchodku však rieši problémy hmotného zabezpečenia rodín profesionálnych vojakov len do istej miery a mnohé závisí od životnej situácie, do ktorej sa „čerstvý“ výsluhový dôchodca dostáva.

Napríklad: Rotmajster: príjem 1294,-€, po odchode do dôchodku po 17 rokoch služby príjem z dôchodku 563,-€. Vo veku 37 rokov je možné predpokladať, že má rodinu s jedným až dvomi deťmi a partnera, ktorého pracovná kariéra bola podriadená potrebám ozbrojených síl. Navyše pracovný potenciál človeka, ktorý strávil 17 rokov služby v ozbrojených silách a jeho doterajšia kariéra nie je na civilnom trhu práce využiteľná, je veľmi nízky. Pravidelný príjem takejto rodiny klesne zo dňa na deň na polovicu, nehovoriac už o ujme psychickej, ktorá je sprievodným javom dlhšieho hľadania zamestnania. Svoju úlohu zohráva aj postoj civilného trhu práce k výsluhovým dôchodcom, ktorí na nich hľadajú ako na hmotne zabezpečených „nenásytníkov“, ktorí chcú brať prácu iným. S touto situáciou sú už v súčasnosti konfrontované rodiny profesionálnych vojakov odchádzajúcich do zálohy s výsluhovým dôchodkom.

Druhou skupinou sú vojaci, ktorí neodslúžili v ozbrojených silách dostatok rokov na výsluhový dôchodok a odchádzajú s ozbrojených síl.

Napríklad: *Slobodník: príjem 825,-€ a po odchode do zálohy po 9 rokoch vojenskej služby má teraz ešte nárok na poberanie výsluhového príspevku (vo výške 18% z vymeriavacieho základu) na dva roky cca. 150,-€ mesačne a tri platy odchodného čo je približne 2500,-€.* Novelizácia zákona o sociálnom zabezpečení vojakov tieto podmienky odchodu do zálohy ešte sprísnila a podľa nového zákona by už slobodník po 9 rokoch vojenskej služby nedostal vôbec nič. (Prvý nárok by mu vznikol po 10 rokoch a to nárok na poberanie výsluhového príspevku po dobe jedného roka vo výške 10% vymeriavacieho základu, čiže cca. 80,-€.) Priemerný vek slobodníka je v čase odchodu do zálohy približne 32 rokov a podľa predpokladov má čerstvo založenú rodinu s jedným až dvomi deťmi do troch rokov veku. Zamestnateľnosť takéhoto človeka na civilnom trhu práce je vo vzťahu k jeho kvalifikácii vojak opäť veľmi obtiažna a rodina takéhoto profesionálneho vojaka si uvedomuje existenčné problémy spojené s možným prepustením do zálohy.

Graf – 1: Vývoj rodinného stavu profesionálnych vojakov profesionálnych OS SR

Na uvedenom grafe (Graf - 1) je ilustrovaný vývoj rodinného stavu profesionálnych vojakov od začiatku budovania profesionálnych ozbrojených síl Slovenskej republiky až do súčasnosti. Prognóza vývoja kvality života rodín profesionálnych vojakov je aj na základe predchádzajúcich analýz veľmi problematická. Už predchádzajúce výskumy¹ potvrdili, že samotná služba v ozbrojených silách negatívnym spôsobom ovplyvňuje vzťahy profesionálneho vojaka s deťmi, aj s partnerom.

¹Pozri bližšie: VYHNALOVÁ, M.: *Záverečná správa zo sociologického výskumu „Rodina profesionálneho vojaka“ I. časť – „Vplyv rodinnej sféry na sféru pracovnú“* Liptovský Mikuláš: OPŠC PÚ LM. 2011 a tiež VYHNALOVÁ, M.: *Záverečná správa zo sociologického výskumu „Rodina profesionálneho vojaka“ II. časť – „Vplyv pracovnej sféry na sféru rodinnú“* Liptovský Mikuláš : OPŠC PÚ OS SR LM. 2012.

ZÁVER

Ak si uvedomíme, že rodina profesionálneho vojaka sa zároveň s narastajúcou dĺžkou vojenskej služby čoraz viac prispôsobuje kariére profesionálneho vojaka, tak kariérny postup má priamy vplyv aj na kvalitu života rodiny profesionálneho vojaka nielen po stránke ekonomickej, ale formuje aj vzťahy vo vnútri rodiny a častokrát vytvára špecifické sociálne prostredie (Tabuľka - 2).

Tabuľka - 2: Prejavy NPZ vs. dĺžka služby¹

K-W test; Df=4	Chi ²	Signifikancia	0 - 4	5 - 9	10 - 14	15 - 19	20 a viac
častejšiu chorobnosť	10,01	0,040	10,26%	4,98%	9,32%	16,22%	8,11%
zdr. ťažkosti väčšieho rozsahu, ktoré predtým neboli	14,14	0,007	5,41%	8,47%	12,82%	21,62%	5,71%
zhoršenie vzťahov s manželkou	18,10	0,001	9,38%	9,46%	15,93%	28,38%	17,65%
zhoršenie vzťahov s deťmi	12,74	0,013	5,41%	2,37%	9,76%	14,06%	11,76%
zhoršená schopnosť sústrediť sa na prácu	14,64	0,006	8,97%	5,37%	10,92%	18,92%	16,67%
zhoršenie zaspávania	16,94	0,002	19,48%	7,02%	15,00%	22,97%	17,65%
prebúdžanie sa v noci	34,69	0,000	10,26%	5,70%	9,92%	27,78%	27,03%
prebúdžanie sa v skorých ranných hodinách	11,09	0,026	13,92%	15,95%	17,89%	28,17%	32,43%

Programy kvality života rodín profesionálnych vojakov by mali byť preto postavené tak, aby zachytili rôznorodosť postavenia samotných profesionálnych vojakov, aby sledovali ich životnú dráhu spolu s vývojom vojenskej kariéry a dokázali riešiť aj tie problémy profesionálnych vojakov a ich rodín, ktoré budú mimo ich činnnej služby, ale vyvolá ich priamo či nepriamo služba v ozbrojených silách.

LITERATÚRA:

- CZIRÁK, P.: *Záverečná správa zo sociologického prieskumu „Bojová morálka profesionálnych vojakov OS SR“*, Liptovský Mikuláš. 2010, oddelenie psychologických a sociologických činností Personálneho úradu OS SR.
- ČUKAN, K.: Výskumy v prospech sociálnej, personálnej a komunikačnej politiky Ministerstva obrany Slovenskej republiky. In *Slovenská vojenská sociológia na začiatku 21. storočia*. (Škvrnda, F. a i.). Bratislava: MO SR, 2008, ISBN 978-80-89261-26-0. s. 87 – 120.
- ČUKAN, K. – POLONSKÝ, D. – ŠKVRNDA, F.: *Sociologické pohľady na úplnú profesionalizáciu ozbrojených síl*. Bratislava: MO SR. 2005. ISBN 80-88842-91-3;
- GAŽO, P. a i.: *Zdravotná a sociálna situácia profesionálneho vojaka: výskumná správa*. Liptovský Mikuláš: Personálny úrad, 2012. 37 s.

¹ CZIRÁK P.: *Záverečná správa zo sociologického prieskumu „Bojová morálka profesionálnych vojakov OS SR“*, Liptovský Mikuláš. 2010, oddelenie psychologických a sociologických činností Personálneho úradu OS SR.

- MARTINSKÁ, M. – MATIS, J.: *Rodovo orientovaná sociálna práca vo vojenskej organizácii*. Liptovský Mikuláš. AOS. 2011. ISBN 978-80-8040-437-6.
- MATIS, J.: Teoreticko-empirická analýza vybraných problémov sociálneho zabezpečenia profesionálnych vojakov Ozbrojených síl Slovenskej republiky In: *Komplexné sociálne zabezpečenie vojenského profesionála (medzinárodná vedecká konferencia)*. Liptovský Mikuláš. AOS. 2010. ISBN 978-80-8040-406-2. s. 10-40
- MATIS, J. – HAMAJ, P. – MARTINSKÁ, M.: *Sociológia armády*. L. Mikuláš. AOS. 2008. ISBN 978-80-8040-361-4
- POLONSKÝ D. a kol.: *Profesionalizácia ozbrojených síl (Komparatívny sociologický výskum v Českej, Maďarskej a Slovenskej republike)*. Bratislava. MO SR. 2005. ISBN 80-8040-267-1;
- ŠKVRNDA F. a kol.: *Slovenská vojenská sociológia na začiatku 21. storočia*. Bratislava, MO SR. 2008. ISBN 978-80-89261-26-0.
- VYHNALOVÁ, M.: *Záverečná správa zo sociologického výskumu „Rodina profesionálneho vojaka“ I. časť – „Vplyv rodinnej sféry na sféru pracovnú“* Liptovský Mikuláš: OPŠČ PÚ LM. 2011
- VYHNALOVÁ, M.: *Záverečná správa zo sociologického výskumu „Rodina profesionálneho vojaka“ II. časť – „Vplyv pracovnej sféry na sféru rodinnú“* Liptovský Mikuláš : OPŠČ PÚ OS SR LM. 2012.
- Zákon č.346/2005Z.z.o štátnej službe profesionálnych vojakov ozbrojených síl Slovenskej republiky a o zmene a doplnení niektorých zákonov.*

Mgr.Luboš Berky

Sekcia ľudských zdrojov
Ministerstvo obrany SR
Kutuzovova 8
832 47 Bratislava
lubos.berky@mil.sk

Recenzoval:

Doc.RSDr.Jozef.MATIS,PhD. Akadémia ozbrojených síl, L. Mikuláš, Slovensko
Doc. Karol MURDZA, PhD., Akadémia policajného zboru, Bratislava, Slovensko

HARMONIZÁCIA PRACOVNÉHO A RODINNÉHO ŽIVOTA VOJENSKÉHO PROFESIONÁLA THE HARMONIZATION OF WORK AND FAMILY LIFE OF MILITARY PROFESSIONALS

Pavel CZIRÁK

ABSTRAKT

Článok prináša výber z empirických výskumov o práci a rodine profesionálnych vojakov. Prezentované údaje poukazujú na vybrané problémy rodín profesionálnych vojakov, ktoré súvisia s ich povoláním. Ďalej informujú o vzájomnom obohacovaní a ukracovaní rodinného a profesijného života vojakov.

Kľúčové slová: profesionálny vojak, práca, rodina

ABSTRACT

The article presents a selection of empirical research on work and family of professional soldiers. The data presented point out to selected issues of families of professional soldiers, which are related to their profession. Further, they will inform about mutual enrichment and impoverishment of family and professional life of the soldiers.

Keywords: professional soldier, work, family

ÚVOD

Previazanosť pracovného a rodinného života významne determinuje kvalitu života profesionálnych vojakov a ich rodín. Z pohľadu vojenskej organizácie je potrebné umožniť určitú mieru harmonizácie pracovného a rodinného života profesionálnych vojakov z dôvodu možného negatívneho vplyvu na bojovú morálku jednotlivcov (vojakov) a skupín (vojenských jednotiek).

Istota zabezpečenia rodinného zázemia má pre profesionálneho vojaka vo vzťahu k jeho bojovej morálke analogický význam ako tzv. dissatisfactory v Herzbergovej teórii pracovnej motivácie, v ktorej sa vychádza z toho, že:

- ak je táto istota narušená tak môže mať na bojovú morálku negatívny vplyv,
- ak táto istota narušenie je tak jej vplyv na bojovú morálku sa neprejavuje.

Harmonizácia pracovného a rodinného života profesionálnych vojakov je tak jedným z významných predpokladov pre efektívne plnenie základných funkcií a úloh konkrétnych ozbrojených síl.

1 SOCIÁLNO – EKONOMICKÁ CHARAKTERISTIKA VOJENSKÝCH RODÍN

Problematikou rodín profesionálnych vojakov sa podľa Čukana¹ rezort obrany zaoberá dlhodobo. Previazanosť pracovného a rodinného života a ich vzájomná závislosť úzko súvisia so sociálno-ekonomickou situáciou profesionálnych vojakov a ich rodín. Výskumy, ktoré sa realizoval Personálny úrad ozbrojených síl Slovenskej republiky v tejto oblasti najmä v rokoch 2011 a 2012 umožňujú bližší opis aktuálneho stavu.

Podľa Gažiho² približne tretina profesionálnych vojakov charakterizuje svoju sociálnu situáciu ako skôr dobrú až dobrú (35%), na proti tomu každý štvrtý profesionálny vojak uvádza, že jeho sociálna situácia je skôr zlá až zlá (25%). S touto charakteristikou súvisí forma rodinného stavu respondentov, ekonomická aktivita ich partneriek a partnerov, spôsob ich bývania, resp. ubytovania a pod. Podľa Vyhnalovej³ plat profesionálneho vojaka je dominantným príjmom pre takmer dve tretiny vojenských domácností (62%). Dve pätiny respondentov uvádza, že v dôsledku výkonu svojho vojenského povolania (41%) ich partnerka (partner) je donútená obmedziť finančné príjmy z vlastnej práce. Bez partnerky či partnera, tzv. singles žije štvrtina profesionálnych vojakov (25%). Z ostatných, ktorí žijú v nejakej forme partnerského zväzku tri pätiny (59%) uvádza, že partnerky/partneri sú ekonomicky aktívne, dve pätiny (41%) uvádza opak.

Celkovo môžeme hodnotiť takmer tretinu (31%) domácností všetkých profesionálnych vojakov z pohľadu ekonomickej aktivity ich partnera/partnerky ako rizikovú, pretože popri ich plate, ďalšie príjmy do viacčlennej domácnosti získavajú len zo sociálnych dávok ich partneriek/partnerov.⁴

2 RODINA A VOJENSKÉ POVOLANIE

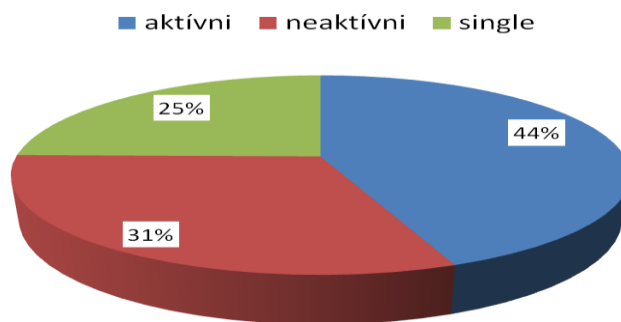
Z pohľadu organizácie je dôležité, aby jej zamestnanci sa vedeli maximálne sústrediť na svoj pracovný výkon a aby si priebežne udržiavali, či zvyšovali kvalifikáciu. Rodinné zázemie a miera podpory a porozumenia rodinných príslušníkov majú významný vplyv na pracovný výkon i záujem o kariéru zamestnancov.

¹ ČUKAN, K.: Výskumy v prospech sociálnej, personálnej a komunikačnej politiky Ministerstva obrany Slovenskej republiky. In *Slovenská vojenská sociológia na začiatku 21. storočia*. (Škvrnda, F. a i.). Bratislava: MO SR, 2008, ISBN 978-80-89261-26-0. s. 87 – 120.

² GAŽO, P. a i.: *Zdravotná a sociálna situácia profesionálneho vojaka*: výskumná správa. Liptovský Mikuláš: Personálny úrad, 2012. s. 16 – 17.

³ VYHNALOVÁ, Michaela 2012a. *Rodina profesionálneho vojaka - 2. časť – „Vplyv pracovnej sféry na sféru rodinnú“*: výskumná správa. Liptovský Mikuláš : Personálny úrad, 2011. 51 s.

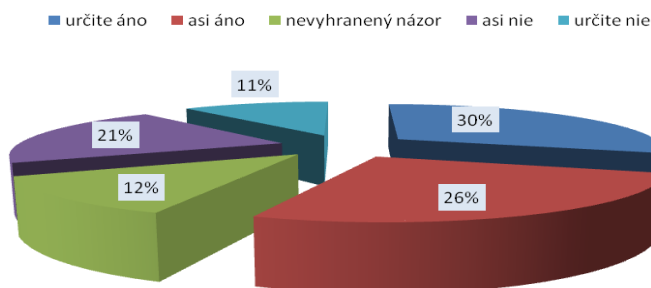
⁴ GAŽO, P. a i.: *Zdravotná a sociálna situácia profesionálneho vojaka*: výskumná správa. Liptovský Mikuláš: Personálny úrad, 2012. s. 16 – 17.

Obrázok – 1 rodina: Ekonomická aktivita partnera/partnerky

Podľa Vyhnalovej¹ traja z piatich (56%) profesionálnych vojakov uvádza, že dochádzanie za prácou počas výcviku a kurzov vníma ich rodina ako nevyhovujúce. Obdobne vnímajú aj postoj rodiny k zmene výkonu služby do inej posádky, kde tri pätiny (60%) respondentov uvádza, že by sa im ich rodina snažila možnosť' premiestnenia vyhovoriť a hľadať možnosti ako sa tomu vyhnúť.

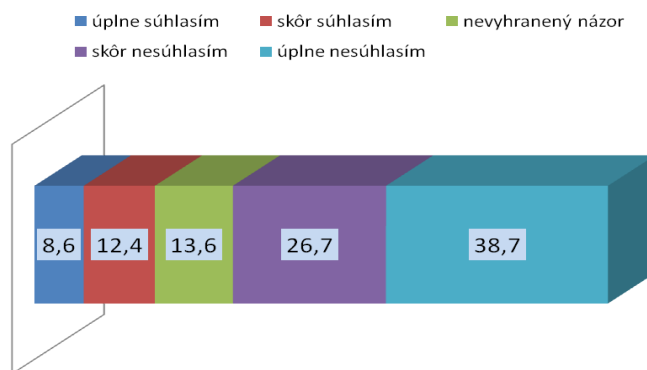
Dochádzanie za prácou počas výcvikov a kurzov vníma moja rodina ako nevyhovujúce

Obrázok – 2 rodina : Dochádzanie počas výcvikov a kurzov

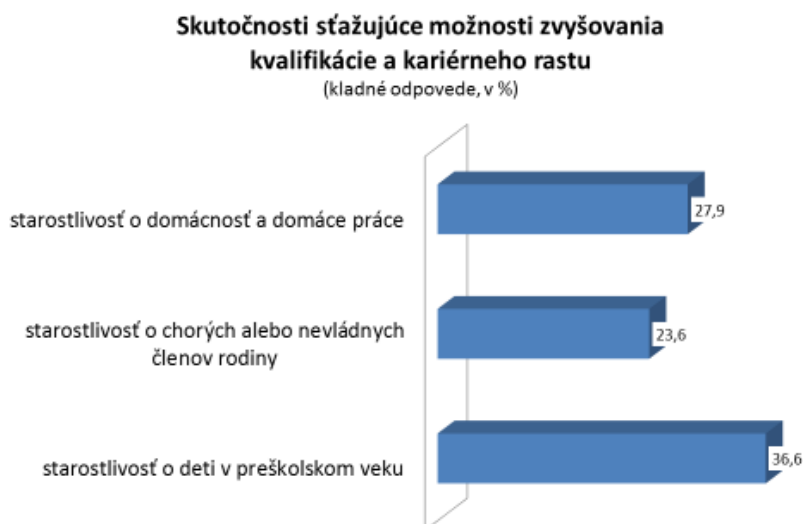
Medzi skutočnosťami sťažujúce možnosti zvyšovania kvalifikácie a kariérneho rastu takmer štvrtina (24%) respondentov zaradila starostlivosť o chorých alebo nevládných členov rodiny, necelé dve pätiny (28%) uvádza starostlivosť o domáce práce, viac ako tretina profesionálnych vojakov zaradila starostlivosť o deti v predškolskom veku.

¹ VYHNALOVÁ, Michaela 2011. *Rodina profesionálneho vojaka - 1. časť* – „Vplyv rodinnej sféry na sféru pracovnú“: výskumná správa. Liptovský Mikuláš : Personálny úrad, 2011. 52 s.

Obrázok- 3 Odkladanie založenie rodiny z dôvodu výkonu vojenského povolania

Na základe získaných údajov môžeme konštatovať, že výkon vojenského povolania má tiež niektoré negatívne aspekty vplyvu na život rodiny. Každý piaty (21%) profesionálny vojak tvrdí, že odkladal, resp. odkladá založenie rodiny z dôvodu výkonu vojenského povolania. Päťina profesionálnych vojakov uvádza, že z dôvodu výkonu svojej profesie nemá toľko detí koľko by si priaľ.

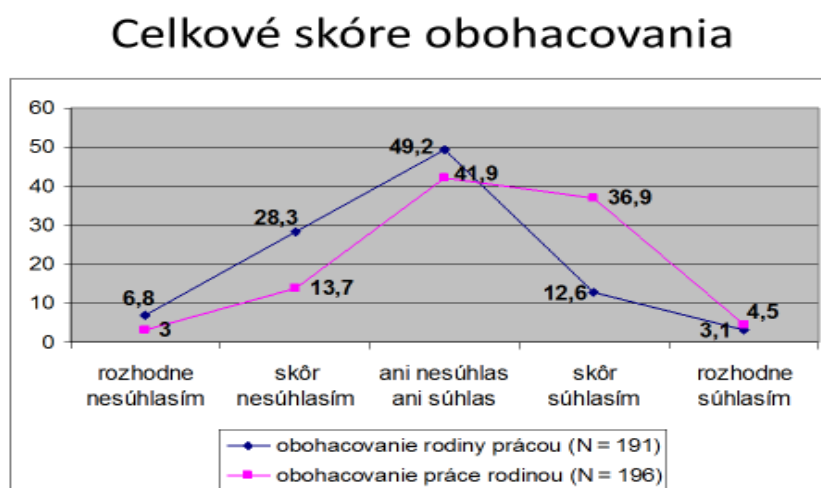
Obrázok 4 Skutočnosti sťažujúce možnosti zvyšovania kvalifikácie a kariérneho rastu

3 POZITÍVNE A NEGATÍVNE ASPEKTY PRACOVNÉHO A RODINNÉHO ŽIVOTA VO VZŤAHU K OSOBNEJ SPOKOJNOSTI PROFESIONÁLNEHO VOJAKA

V roku 2012 Personálny úrad OS SR v Liptovskom Mikuláši (PhDr. Vyhnalová) v spolupráci so Spoločenskovedným ústavom Slovenskej akadémie vied v Košiciach (Fedáková, PhD.) realizovali prieskum na tému „Pozitívne a negatívne aspekty pracovného a rodinného života vo vzťahu k osobnej spokojnosti profesionálneho vojaka“.¹ Jeho zámerom bolo zistiť do akej miery je možné „sklíbiť“ pracovnú sféru so súkromnou sférou, t.j. nájsť oblasti, kde si môžu byť obe sféry navzájom nápomocné a identifikovať dôvody uberajúce možnosť efektívne, užitočne venovať sa práci alebo rodine. Oslovených bolo 240 profesionálnych vojakov a vojačiek, ktorí majú vlastné rodiny, spracovaných bolo 199 dotazníkov. Sledoval sa transfer vzájomné obohacovania a narúšania/konfliktu.

V rámci vzájomné obohacovania sa rodinného a pracovného života sa sledovali nasledujúce oblasti:

1. Obohacovanie rodiny prácou – t.zn.: a) Rozvoj z práce do rodiny; b) Pocity z práce do rodiny a napokon c) Prínos z práce do rodiny.
2. Obohacovanie práce rodinou – t.zn.: a) Rozvoj z rodinného prostredia do práce; b) Pocity z rodinného prostredia do práce a napokon c) Prínos z rodinného prostredia do práce.

Obrázok- 5: Celkové skóre vzájomného obohacovania rodinného a pracovného života

¹ VYHNALOVÁ, M.: Pozitívne a negatívne aspekty pracovného a rodinného života vo vzťahu k osobnej spokojnosti profesionálneho vojaka : výskumná správa. Liptovský Mikuláš : Personálny úrad, 2012. 27 s.

Ako je vidno na obrázku č. 5 transfer obohacovania sa smeruje prevažne z rodinného života do pracovného, spätný transfer je zriedkavejší.

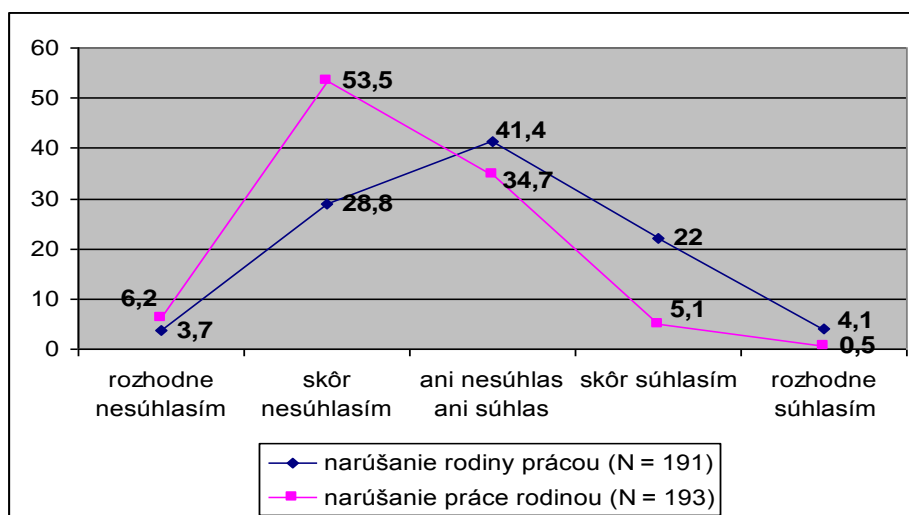
V oblasti vzájomného konfliktu/narúšania sa sústreďovali na nasledujúce oblasti

1. Narúšanie rodiny prácou

- Časové narúšanie rodinného života prácou
- Narúšanie rodinného prostredia pracovnou záťažou
- Narúšanie rodinného prostredia správaním osvojeným v práci

2. Narúšanie práce rodinou

- Časové narúšanie práce rodinou
- Narúšanie práce tlakom (záťažou) z rodinného prostredia
- Narúšanie práce správaním osvojeným v prostredí rodiny

Obrázok 6 : Celkové skóre vzájomného narúšania/konfliktu rodinného a pracovného života

Na obrázku č. 6 môžeme je graficky znázornené, že prípady narúšania práce rodinou sa vyskytujú oveľa zriedkavejšie ako opačne.

Celkovo, keď zosumarizujeme výsledky oboch oblastí vzájomné obohacovania aj narúšania pracovného rodinného života – môžeme konštatovať určitú disharmóniu v neprospech rodinného života profesionálnych vojakov a vojačiek.

Akým spôsobom by bolo možné túto disharmóniu korigovať? Aké opatrenia by privítali samotní profesionálni vojaci a vojačky?

Jedným z hlavných zdrojov nespokojnosti profesionálnych vojakov a vojačiek je vnímaná požiadavka na ich mobilitu podľa aktuálnych záujmov a potrieb ozbrojených síl. Táto požiadavka je v súčasnosti kompenzovaná poskytovaním príspevku na bývanie a náhradou cestovného na návštevu rodiny.¹ Čo sa však javí ako nedostatočný spôsob kompenzácie.

Podľa názorov profesionálnych vojakov a vojačiek na podporu mobility by potrebné prijať tieto vyrovnávacie opatrenia:

1. finančný príspevok manželke/lovi pri strate zamestnania z dôvodu presťahovania sa po dobu 6 mesiacov,
2. balíček výhodnejších bankových produktov (napr.: nižšie úrokové sadzby pri úveroch, dostupnejšie pôžičky, nižšie poplatky pri investovaní, bez bankových poplatkov,...),
3. príspevky na úrazové, životné poistenie, doplnkové dôchodkové sporenie,
4. zvýšiť sumu príspevku na bývanie,
5. zvýšiť sumu peňažného príspevku pri presťahovaní sa,
6. ponuka komplexných služieb pre podporu rodičov s deťmi (systém služieb pre rodinu – jasle, materská škola, družina) ,
7. bezplatné poradenstvo (psychologické, zdravotné, finančné, právne, personálne) aj pre rodinných príslušníkov.²

Podľa názoru respondentov, aby profesionálni vojaci a ich rodiny jednoznačnejšie akceptovali požiadavku zmeny miesta výkonu štátnej služby by toto tzv. premiestnenie malo byť spájané s nasledujúcimi okolnosťami:

1. vyšší príjem,
2. kariérny rast,
3. sociálna asistencia, ktorá by zahŕňala aj systém služieb pre rodinu: hľadanie vhodného bývania, práce pre manželku, školy pre deti a podobne,
4. lepšie pracovné podmienky v útvare (výcvik, výstroj, výzbroj, systém práce).³

¹ Zákon č.346/2005Z.z.o štátnej službe profesionálnych vojakov ozbrojených síl Slovenskej republiky a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

² VYHNALOVÁ, M.: Pozitívne a negatívne aspekty pracovného a rodinného života vo vzťahu k osobnej spokojnosti profesionálneho vojaka : výskumná správa. Liptovský Mikuláš : Personálny úrad, 2012. s. 12.

³ Tamtiež; s. 19.

ZÁVER

Harmonizácia pracovného a rodinného života vojenského profesionála je oblasť sociálnej politiky, kde má rezort obrany pomerne veľký priestor na optimalizáciu súčasného stavu. Ukazuje sa, že finančná kompenzácia je síce pomerne účinným nástrojom sociálnej politiky, ale skúsenosti hovoria, že tento efekt je pomerne krátkodobý. Ďalej sa javí, že existuje pomerne silný dopyt po určitých formách sociálnych služieb, ktoré by profesionálnym vojakom a ich rodinám umožnili jednoduchšie prekonávanie niektorých životných situácií, ktoré sprevádzajú život profesionálnych vojakov a vojačiek a môžu predstavovať určité ohrozenie pre ich rodinný život.

Rezort obrany prijatím vhodného mixu opatrení by mal podporovať harmonizáciu pracovného a rodinného života vojenských profesionálov ako jedného z dôležitých predpokladov pre ich efektívne plnenie úloh, ktoré na nich kladie spoločnosť.

LITERATÚRA:

- ČUKAN, Karol 2008. Výskumy v prospech sociálnej, personálnej a komunikačnej politiky Ministerstva obrany Slovenskej republiky. In *Slovenská vojenská sociológia na začiatku 21. storočia*. (Škvrnda, F. a i.). Bratislava: MO SR, 2008, ISBN 978-80-89261-26-0. s. 87 – 120.
- GAŽO, Peter a i. 2012. *Zdravotná a sociálna situácia profesionálneho vojaka*: výskumná správa. Liptovský Mikuláš: Personálny úrad, 2012. 37 s.
- VYHNALOVÁ, Michaela 2012a. *Rodina profesionálneho vojaka - 2. časť – „Vplyv pracovnej sféry na sféru rodinnú“*: výskumná správa. Liptovský Mikuláš : Personálny úrad, 2011. 51 s.
- VYHNALOVÁ, Michaela 2011. *Rodina profesionálneho vojaka - 1. časť – „Vplyv rodinnej sféry na sféru pracovnú“*: výskumná správa. Liptovský Mikuláš : Personálny úrad, 2011. 52 s.
- VYHNALOVÁ, Michaela 2012b. *Pozitívne a negatívne aspekty pracovného a rodinného života vo vzťahu k osobnej spokojnosti profesionálneho vojaka* : výskumná správa. Liptovský Mikuláš : Personálny úrad, 2012. 27 s.
- Zákon č.346/2005Z.z.o štátnej službe profesionálnych vojakov ozbrojených síl Slovenskej republiky a o zmene a doplnení niektorých zákonov.*

mjr. PhDr. Pavel CZIRÁK, PhD.

Sekcia ľudských zdrojov
Ministerstvo obrany SR
Kutuzovova 8
832 47 Bratislava
pavel.czirak@mil.sk

Recenzoval:

Doc.RSDr.Jozef.MATIS,PhD. Akadémia ozbrojených síl, L. Mikuláš, Slovensko
Doc. Karol MURDZA, PhD., Akadémia policajného zboru, Bratislava, Slovensko

**RODINA PROFESIONÁLNEHO VOJAKA AKO OBJEKT ZÁUJMU
REZORTU OBRANY
FAMILY PROFESSIONAL SOLDIER AS AN OBJECT OF INTEREST OF THE
DEFENSE SECTOR**

Karol ČUKAN

ABSTRACT

Rodina profesionálneho vojaka bola a je v centre záujmu rezortu ministerstva obrany, ale je aj v centre záujmu empirického sociologického výskumu. Príspevok sa zaoberá otázkami zákonného ukotvenia starostlivosti o rodinu vojaka v legislatíve SR a otázkou stavu výskumu vojenskej rodiny. Načrtáva témy a úlohy pre sociologický výskum ako aj úlohy pre decíznu sféru na ministerstve obrany.

Kľúčové slová: rodina profesionálneho vojaka, empirický výskum, sociálna politika

ABSTRACT

Family of a professional soldier is not only in the center of attention of Ministry of Defense, but also in the center of attention of empirical sociological research. The paper deals with legal base of the care about the soldier's family and with the status of research of military families. The article outlines issues and challenges for sociological research and related tasks and duties of decision-makers at the Ministry of Defense.

Keyword: Family professional soldier, Empirical research, Social policy

ÚVOD

Skutočnosť, že ústrednou témou konferencie je vojenská rodina alebo rodina vojenského profesionála svedčí o tom, že táto téma si zasluhuje vyššiu mieru vedeckého záujmu odbornej verejnosti, predovšetkým vojenských sociológov.

Na tejto konferencii som v dvojitej pozícii: v roli vojenského sociológa, ale aj v pozícii ministerského pracovníka spoluzodpovedného za kvalitu sociálnej politiky rezortu chcel by som preto na úvod svojho vystúpenia položiť niekoľko otázok, ktoré by sme si mali vyjasniť s cieľom zarámcovať význam tematiky rodiny z pohľadu fungovania rezortu, z pohľadu plnenia cieľov ozbrojených síl, ale aj z pohľadu ďalšieho smerovania empirického sociologického výskumu. Ide o tieto otázky: Aký význam pripisuje rezort obrany problematike rodiny, ako ju vníma v kontexte svojich politík, najmä sociálnej? Do akej miery je problematika rodiny zaujímavá z pohľadu decíznej sféry v rezortu obrany? Ďalšími sú otázky, či je vojenská rodina aktuálne témou pre výskum? Ak áno, čo by mala vojenská sociológia skúmať? Aký je stav výskum vojenskej rodiny? Čo vieme a čo by sme mali vedieť o rodine vojaka, aby sme prispeli k zvýšeniu kvality jeho života? Začnime tým, že si pripomenieme v čom je špecifika rodiny vojenského profesionála.

1 ŠPECIFIKUM RODINY PROFESIONÁLNEHO VOJAKA

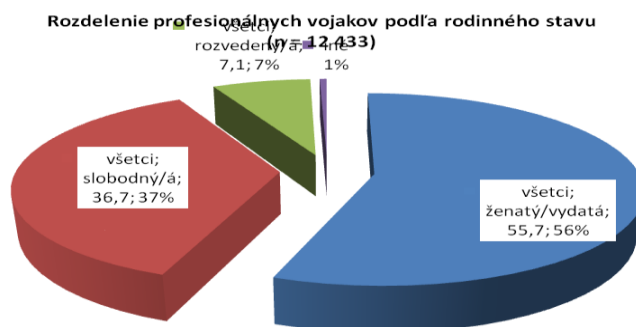
Výkon vojenského povolania nie je náročný iba pre samotného príslušníka ozbrojených síl. Kládne neľahké požiadavky, nielen na profesionálneho vojaka (či muža alebo ženu), ale aj na ostatných členov rodiny. Chod rodiny, výchova detí, manželské spolužitie, sú istým spôsobom podriadené, zviazané, ovplyvňované zákonnou viazanosťou (záväzkom, prísahou, etickým kódexom...) člena rodiny - profesionálneho vojaka. Ten musí isté vlastné záujmy, rodinné povinnosti skorigovať, doladiť so svojim vojenským povolaním. Preto je veľmi dôležité uvedomiť si vplyv vojenského povolania na rodinu profesionálneho vojaka, a existujúce riziká negatívne ovplyvňujúce základné funkcie rodiny.

Jedným zo základných práv občana je slobodná voľba svojho vlastného životného stavu, teda právo vstúpiť do manželstva, založiť si rodinu, a to na základe rovnosti práv a povinností medzi mužom a ženou. Rodina založená na slobodne uzavretom a nerozlučnom manželstve by mala byť považovaná za prirodzený a významný zárodok spoločnosti. V záujme spoločnosti sú dobré rodinné vzťahy (fungujúca rodina), platí to aj o rodine profesionálneho vojaka. Z toho vyplýva dôležitá úloha, tak pre štát, ako aj pre ministerstvo obrany Slovenskej republiky, že o rodinu musí byť postarané.

Aký význam pripisuje rezort obrany problematike rodiny?

Pre rezort obrany je teda dôležité zaoberať sa, starať sa o rodinu vojaka. Pozrime sa však ako je to s rodinným stavom vojakov. Je pre vojakov typické, že sú v manželskom stave, že majú vlastnú rodinu? Je založenie rodiny typické pre profesionálneho vojaka? Sú vojaci resp. vojačka skôr slobodní alebo ženatí /vydaté? Ako je to s rodinným stavom príslušníkov súčasných ozbrojených síl SR dokumentujú najaktuálnejšie štatistické údaje (stav k októbru 2014). Rozdelenie všetkých vojakov, podľa toho, či je niekto ženatý alebo nie, dokumentujú nasledujúce grafy.

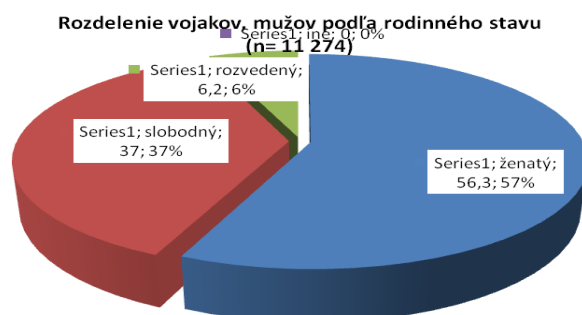
Graf - 1

Zdroj: Integrovaný informačný systém SAP Ministerstva obrany SR

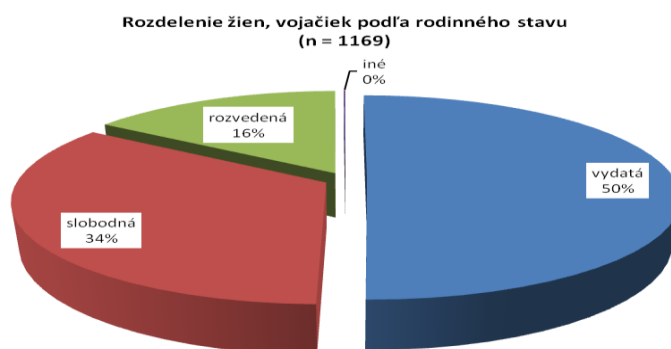
Ako vidieť, profesionálni vojaci sú skôr ženatí (55%) ako slobodní (37%), len malá časť z nich je rozvedených (7%).

Graf - 2

Zdroj: Integrovaný informačný systém SAP Ministerstva obrany SR

Graf -3

Zdroj: Integrovaný informačný systém SAP Ministerstva obrany SR

Manželský stav je typický skôr pre mužov - vojakov ako pre ženy. Medzi ženami vojačkami je pomerene veľká skupina rozvedených, je to až 16%, medzi mužmi je to len 6%. Štatistické údaje, ktoré máme k dispozícii potvrdzujú záver, že väčšina vojakov má rodinu (úplnú či neúplnú), čo len potvrdzuje konštatovanie, že je potrebné sa zaoberať problematikou rodiny aj v rámci rezortu. Význam problematiky rodiny z pohľadu rezortu sa obrany podčiarkuje aj fakt, že pred takmer dvoma rokmi, 1 marca 2013, po niekoľkých rokoch „odmlky“ začala opäť na pôde Ministerstva obrany Slovenskej republiky pracovať sekcia ľudských zdrojov, ktorá má v svojej pôsobnosti aj vypracovanie dokumentov týkajúcich sa koncepcnej a programovej činnosti v oblasti personálnej politiky, politiky odmeňovania, aktívnych záloh, sociálnej politiky a kvality života profesionálnych vojakov a zamestnancov rezortu obrany.

Sekcia, menovite oddelenie kvality života odboru sociálnej politiky, spracováva aj materiály koncepčného charakteru v oblasti starostlivosti o rodiny profesionálnych vojakov, znamená to, že na sa pôde MOSR sme opäť začali systematicky venovať problematike rodín vojakov. Nezačíname na „zelenej lúke“, problematika rodín vojakov, predovšetkým vojakov, ktorí plnia úlohy v zahraničí, v operáciách medzinárodného krízového manažmentu, je agendou ministerstva už 15 rokov.

Na pôde rezortu obrany vzniklo v nedávnej minulosti viacero koncepčných materiálov, ktoré sa zaoberali rodinou vojaka. Už v roku 2000 bola prijatá prvá koncepcia, ktorá sa osobite venovala problematike rodiny vojakov v misiách, bola to Koncepcia starostlivosti o rodiny vojakov vykonávajúcich službu v zahraničí v mierových misiách. Následne vyšiel rozkaz ministra obrany, ktorý stanovoval úlohy v tejto oblasti. V posledných rokoch sa práca s rodinou realizovala na základe Smernice náčelníka generálneho štábu OS SR o činnosti posádkových klubov pri vojenských útvaroch a zariadeniach ozbrojených síl Slovenskej republiky, ktorá bola platná od roku 2012.

V novembri 2013 schválil minister obrany Koncepciu starostlivosti o rodiny profesionálnych vojakov vyslaných na plnenie úloh mimo územia Slovenskej republiky. Koncepcia vznikla na Generálnom štábe OS SR za výraznej odbornej pomoci sociológov z nášho oddelenia (pozri Czirák, P., 2013). Následne náčelník generálneho štábu OS SR vydal Metodické usmernenie pre veliteľov na prácu s rodinou profesionálneho vojaka vyslaného na plnenie úloh mimo územie Slovenskej republiky, ktoré je aj v súčasnosti v platnosti.

Rodina vojaka, starostlivosť o ňu je vec, ktorá našla svoje vyjadrenie v základných legislatívnych dokumentoch, rámcujúcich fungovanie ozbrojených síl a sociálnu politiku rezortu obrany.

- Osobitné podmienky výkonu štátnej služby, materská a rodičovská dovolenka sú zadané v § 112- § 116 zákona č.346/2005 Z.z., v zákone o štátnej službe profesionálnych vojakov,
- V tom istom zákone, v § 162 sú sformulované podmienky cestovných náhrad pri návšteve rodiny,
- Progresívnym prvkom napomáhajúcim riešiť akútny problém z bývaním, najmä mladým rodinám vojakov je príspevok na bývanie, ktorý je stanovuje § 169 zákona č.346/2005 Z.z.,

- Medzi výhody špecificky rezortného prístupu pomoci rodinám patrí aj príspevok na úpravu bytu pri presťahovaní, na ktorý majú nárok profesionálni vojaci v súlade s dikciou § 173 zákona o štátnej službe profesionálnych vojakov.

Rozsiahle je riešená rodina profesionálneho vojaka v zákone č.328/2002 Z.z., ktorý je zákonom o sociálnom zabezpečení policajtov a vojakov. Ide celú škálu príspevkov, prípadne dôchodkov - materský príspevok pre profesionálnu vojačku v §10, veľkoryso je v tomto zákone riešená aj otázka sirotského výsluhového dôchodku v § 53 vdovského, či vdoveckého dôchodku, čo však už priamo nesúvisí s rodinnou politikou. Vzťahy v rodine pozitívne môžu ovplyvniť dopady rekreačnej a kúpeľnej starostlivosti o vojaka a jeho rodinu, tak ako je riešená v § 69 a §70 zákona č. 328/2002 Z.z.

Tento taxatívny výpočet zákonných opatrení dotýkajúci sa rodiny profesionálna vojaka nie je určite úplný, vyjadruje, len tie najhlavnejšie a najdôležitejšie zákonné ustanovenia, na ktoré sa rodinná politika v rezorte opiera. Bolo by potrebné vyhodnotiť účinnosť týchto opatrení (po viac ako 10 rokoch), vyhodnotiť ich dopad na kvalitu rodinného života vojaka a perspektívne zvážiť ich modifikáciu, prípadne navrhnúť nové.

Na to, aby sme mohli navrhnúť opatrenia v oblasti rodinnej politiky sú potrebné poznatky a ich zdrojom sú predovšetkým empirické sociologické výskumy. Aká je skúsenosť z výskumom rodiny v našom rezorte?

2 VÝSKUM RODINY V REZORTE OBRANY (KRÁTKY EXKURZ DO HISTÓRIE)

Skúmanie vojenskej rodiny je osobitou kapitolou v rezorte obrany, je osobitou a významnou kapitolu aj vo vývoji slovenskej vojenskej sociológie. Systematický výskum rodín vojakov začal zhruba pred pätnástimi rokmi. V rokoch 2000 až 2002 to bol výskum rodín vojakov slúžiacich v zahraničných misiách. Situácia (problémy) rodín vojakov slúžiacich v zahraničí nebola do roku 2000 v rezorte obrany systematicky skúmaná. Rodinné problémy spojené s výkonom služby vojakov v zahraničných misiách a dôsledky dlhodobého odlúčenia na rodinu a jej súdržnosť sa považovali za „súkromné“ problémy.

Východiskom na realizáciu prvého väčšieho výskumu rodiny bol, že účastníci zahraničných misií a ich rodiny sa musia pred odchodom do misie, počas jej trvania ale i po jej skončení (a to aj s odstupom niekoľkých rokov) vyrovnávať s mnohými sociálnymi a sociálno-psychologickými problémami. Ambíciou tohto výskumubolo založiť určitú tradíciu priebežného monitoringu s cieľom následnej realizácie opatrení eliminujúcich rodinné problémy v pôsobnosti rezortu ministerstva obrany.

K príprave a realizácii tohto projektu nás viedol aj ďalší fakt, že vzhľadom na pokračujúcu ambíciu Slovenskej republiky zúčastňovať sa naďalej zahraničných mierových misií v rámci medzinárodných organizácií, je potrebné poznať dôsledky a aktualizovať späťne rôzne adekvátne formy podpory a pomoci rodinám nasadených vojakov.

Výskum sa realizoval v období august - september v roku 2000. Oslovených bolo celkovo 2000 respondentov, z toho 1000 bývalých účastníkov misií z radov profesionálnych vojakov a vojakov v zálohe – civilných dobrovoľníkov. Rovnaký počet dotazníkov bol odoslaný aj manželkám bývalých účastníkov misií.

Cieľom výskumu bolo predovšetkým :

- monitorovať problémy rodín vojakov počas výkonu služby v zahraničnej misii,
- zistiť dôsledky účasti v misii na rodinu a na profesijnú mobilitu vojakov
- zistiť, ako vidia (s odstupom času) bývalí účastníci misií a ich manželky úlohu a poslanie rezortu MO SR pri zmierňovaní dopadov dlhodobej služby v zahraničnej misii na súdržnosť rodiny a na partnerské vzťahy (Škvrnda, F. a kol. 2011)

S odstupom času môžeme konštatovať že výskum výrazne ovplyvnil spracovanie Koncepcie starostlivosti o rodiny vojakov vykonávajúcich službu v zahraničí v mierových misiách v roku 2000. Zároveň sa začala priebežne monitorovať situácia v rodinách vojakov pôsobiacich aktívne v zahraničných mierových misiách.

O rok neskôr sa uskutočnil výskum, ktorý sa zaoberal už problematikou rodín všetkých profesionálnych vojakov slúžiacich v tom čase v OS SR. Hlavným zámerom realizácie tohto výskumného projektu bolo poskytnúť komplexnejší súhrn informácií o tom, ako „žije“ rodina vojenského profesionála, aké sociálne problémy ju trápia a zmapovať názory samotných profesionálnych vojakov na dopady výkonu vojenského povolania na rodinný a partnerský život. Výsledky výskumu mali poskytnúť na základe analýzy získaných údajov námety na opatrenia pre oblasť sociálnej politiky a personálneho marketingu. Výskum sa realizoval na základe objednávky Odboru sociálnej politiky SEPEP MO SR. Tento fakt ovplyvnil aj jeho zameranie: objektom záujmu boli problémy rodín profesionálnych vojakov z mladších vekových kategórií (do 35 rokov) s nezaopatreným dieťaťom/deťmi (do 15 rokov veku). Pri koncipovaní projektu tohto výskumu sa vychádzalo zo skutočnosti, že v rezortne ministerstva obrany nie je komplexne spracovaná odpoveď na otázku „aká si, rodina vojenského profesionála“ a absentujú aj poznatky o dôsledkoch výkonu vojenského povolania na rodinu a jej stabilitu, na hlavné príčiny rozpadu manželstiev vojenských profesionálov.

Výskumný projekt vychádzal pritom z názoru, že vojenské povolanie má niekoľko špecifik v porovnaní s niektorými civilnými povolaniami. Hlavné odlišnosti vyplývajú predovšetkým zo samotného charakteru vojenskej profesie so všetkými sprievodnými javmi, ako je dlhodobá alebo častá neprítomnosť v rodine (odlúčenosť), absencia v role otca pri výchove detí a v role manžela a partnera. Dôsledky tohto spôsobu života môžu ohroziť stabilitu manželstva a rodiny, porozumenie medzi partnermi apod.

Teoretické východiská projektu boli konzultované na pracovisku, ktoré sa na Slovensku dlhodobo venuje problematike rodiny a jej výskumu, a to na Medzinárodnom stredisku pre štúdium rodiny so sídlom v Bratislave. Pri rozprave o otázkach špecifik vojenského povolania a jeho dôsledkoch na rodinu a partnerský život sa ukazuje, že niektoré črty vojenského povolania nemožno v súčasnosti už považovať za „čisto vojenské“, resp. za črty typické len a len pre vojenskú profesiu. Týka sa to časovej náročnosti povolania (časového rozmeru povolania) a častej, resp. dlhohodobej neprítomnosti v rodine. Tieto atribúty sú v súčasnosti prirodzenou súčasťou (okrem iných povolaní) aj podnikateľských povolaní a tiež niektorých remeselníckych profesií, o ktoré je na regionálnych trhoch práce nízky dopyt a nositelia týchto profesií migrujú za zárobkom do vzdialených domácich lokalít, prípadne do cudziny.

Výskum poskytuje podrobnejšie údaje o názoroch vojakov na dôsledky odlúčenia na rodinu a partnerské vzťahy. Najčastejšie uvádzanými dôsledkami odlúčenosti vojak na jeho rodinný život boli: málo času na rodinu a výchovu detí, nezhody v rodine, nervozita, strata porozumenia, nevera, strata blízkeho kontaktu s deťmi, finančná záťaž a ďalšie. Medzi ostatnými uvádzanými dôvodmi boli nepatrným podielom zastúpené negatíva ako napríklad: obmedzená možnosť spoločensky a politicky sa angažovať, časté sťahovanie sa (zmena posádky), pokles prestíže armády a vojenského povolania vo verejnosti. Nedostatok času na výchovu detí výraznejšie pociťujú vojaci s tromi a viac deťmi, ďalej tridsiatnici a štyridsiatnici, vojaci s trvalým bydliskom mimo miesta výkonu svojej funkcie. Jedným z hlavných cieľov výskumu bolo nahliadnúť do života rodín vojenských profesionálov.¹ Tento výskum patril rozsahom a obsahom k najväčším realizovaným v tomto období vo vojenskom prostredí.²

¹ ŠKVRNDA F. a kol.: Slovenská vojenská sociológia na začiatku 21. storočia. Bratislava MO SR. 2008. ISBN 978 – 80 – 89261 – 26 – 0.

² Problematika rodín vojaka sa objavila v rezortných výskumoch aj neskôr najmä v omnibusových výskumoch PÚ GŠ OS SR realizovaných v neskoršom období, rodina sa však neskúmala komplexne a pravidelne a to aj možno preto, že absentovala spoločenská objednávka, orientácia sociálnej politiky rezortu smerom k rodine bola minimálna.

ZÁVER

Ako sme spokojní s výskumom rodiny v podmienkach rezortu obrany a čo by bolo treba urobiť na jeho zlepšenie?

Už vyššie spomenuté výskumy, ich výsledky naznačili, že rodina profesionálneho vojaka je v značnej miere špecifická, stretáva sa z mnohými problémami, ktoré bežná rodina nepociťuje, z druhej strany je to rodina ako každá iná. Aj naše výskumy potvrdili, že má všetky znaky rodiny a taktiež plní jej základné funkcie (socializačnú, výchovnú, ekonomickú, citovú,...

Vráťme sa však ku konštatovaniu, že vojenská rodina má určité špecifiká, presnejšie ide predovšetkým o špecifiká, vyplývajúce z obmedzení, ktoré civilná rodina nemá. Tieto špecifiká vyplývajú z toho, že aspoň jeden z rodičov vykonáva osobitné povolanie, je profesionálnym vojakom (vykonáva vojenskú službu).¹

Pri hodnotení výskumnej produkcie musíme konštatovať, že úlohu komplexne poznať súčasnú rodinu vojenského profesionála ako sme si ju pred pätnástimi rokmi sformulovali sme úplne nesplnili (alebo nesplnili dôsledne). A to aj napriek tomu, že problematika rodín vojaka sa objavila v omnibusových výskumoch PÚ GŠ OS SR. Rodina sa neskúmala však komplexne a to aj možno preto, že absentovala spoločenská objednávka, orientácia sociálnej politiky rezortu smerom k rodine bola minimálna.

Takéto hodnotenie stavu výskumu v tejto oblasti platí aj v súčasnosti. Preto je potrebné sa opäť vrátiť k myšlienke komplexnosti výskumu, treba pokračovať v tom, čo bolo dobré, najmä vo výskume vplyvu účasti v misiách na rodinný život vojaka. Potrebujeme tematiku rodiny dostať do centra pozornosti našich výskumov a to nielen rodiny vojakov, ktorí sa zúčastňujú operácií medzinárodného krízového manažmentu, ale všetkých profesionálnych vojakov. Je tu viacero nových problémov, o ktorých sme doteraz nevedeli, ale aj starých, ktoré sme pozabudli“ skúmať.

V tejto súvislosti by bolo potrebné zaujímať sa o otázku rozvodovosti vojakov, osobite rozvodovosťou žien vojačiek, jej príčinami. Mali by sme sa pokúsiť o komplexný pohľad na rodinu profesionálneho vojaka a porovnať situáciu rodiny vojaka s civilnou rodinou. Zaujímavá je v súčasnosti otázka „dedenia“ profesie vojak, či existuje stále rodinná tradícia vo vzťahu k vojenskej profesii. Na základe poznatkov z praxe, je potrebné sformulovať námety na legislatívne kroky v oblasti starostlivosti o rodinu vojenského profesionála.

¹ MATIS, J. – HAMAJ, P. – MARTINSKÁ, M.: *Sociológia armády*. Liptovský Mikuláš: AOS. 2008. s. 188 – 192. ISBN 978-80-8040-361-4

LITERATÚRA:

- ČZIRÁK, Pavel (2013). Kvalita života. Starostlivosť o rodiny PrV vyslaných do MKM. Zriadenie centier pre podporu rodiny. In *Vojenská osveta* 1/2013. Liptovský Mikuláš : Personálny úrad OS SR, 2013. ISBN 978-80-89609-01-7. s. 61 – 91.
- ČUKAN A KOL. (2001) Zborník výskumných správ zo sociologických správ v rezorte obrany v rokoch 1999 -2001. Bratislava MO SR.
- MATIS, J. – HAMAJ, P. – MARTINSKÁ, M.: *Sociológia armády*. Liptovský Mikuláš: AOS. 2008. s. 188 – 192. ISBN 978-80-8040-361-4
- ŠKVRNDA FRANTIŠEK A KOL. (2008) Slovenská vojenská sociológia na začiatku 21. storočia. Bratislava MO SR. ISBN 978 – 80 – 89261 – 26 – 0.

Výskumy oddelenia sociálnych a personálnych analýz MO SR

Výskum problémov rodín vojakov vykonávajúcich službu v zahraničných misiách (rok 2000 a 2002)

Poznávanie problémov súčasnej rodiny profesionálneho vojaka (2001)

Výskumy PÚ OS SR

Kvalita života a životný štýl profesionálneho vojaka(2009) (rodina , zdravie, vojenská práca , spoločenské procesy, príjem, spotreba, bývanie, mobilita, vzdelávanie, voľný čas, medziľudské vzťahy.....)

Rodina profesionálneho vojaka 1. časť – „Vplyv rodinnej sféry na sféru pracovnú“(2011) (mobilita a bývanie, pracovný výkon, kvalifikácia, psychická a fyzická záťaž, vojenský režim...)

Rodina profesionálneho vojaka 2. časť – „Vplyv pracovnej sféry na sféru rodinnú“ (2012) (biologicko-reprodukčná funkcia rodiny, ekonomicko-zabezpečovacia funkcia, emocionálna funkcia, socializačno-výchovná funkcia...)

Pozitívne a negatívne aspekty pracovného a rodinného života vo vzťahu k osobnej spokojnosti profesionálneho vojaka (2012) (vzájomné obohacovanie pracovného a rodinného života, vzájomný konflikt pracovného a rodinného života...)

PhDr. Karol ČUKAN, CSc.

Oddelenie kvality života odboru sociálnej politiky MO SR

Ul. Obrancov mieru č. 21

902 01 Pezinok

Fakulta sociálnych vied UCM v Trnave

cukank@mod.gov.sk

Recenzoval:

Doc.RSDr.Jozef.MATIS,PhD. Akadémia ozbrojených síl, L. Mikuláš, Slovensko

Doc. Karol MURDZA, PhD., Akadémia policajného zboru, Bratislava, Slovensko

RODZINA WOJSKOWA W II (1918-1939) I III RZECZPOSPOLITEJ.

WYBRANE ASPEKTY SOCJOLOGICZNE

A MILITARY FAMILY IN THE SECOND (1918-1939) AND THIRD REPUBLIC OF POLAND. SELECTED SOCIOLOGICAL ASPECTS

Katarzyna DOJWA-TURCZYŃSKA

STRESZCZENIE

Z perspektywy socjologicznej, rodzina jest podstawową grupą społeczną i instytucją. Służba wojskowa jest związana z koniecznością podjęcia ryzyka utraty zdrowia i życia, poświęcenia w sytuacji zagrożenia dla kraju i jego mieszkańców. Również w czasie pokoju stawia żołnierzom szczególnie wysokie wymagania. Wszystko to wpływa na rodzinę żołnierza i sprawia, że takowa rodzina jest wyjątkowa i specyficzna. Artykuł skupia się na polskiej rodzinie wojskowej w dwóch bardzo ważnych okresach: w okresie międzywojennym (1918-1939), a także po 1989 roku. Zmiany miejsca zamieszkania, niepewność co do tego, co będzie jutro, ograniczenie przywilejów i wsparcia społecznego negatywnie wpłynęły na jakość życia rodziny wojskowej w Polsce.

Słowa kluczowe: wojsko, rodzina, dwudziestolecie międzywojenne w Polsce, transformacja systemów

ABSTRACT:

From the sociological perspective, a family is a primary social group and institution. Military service is connected with the imperative of risking health and sacrificing life in the situation of threat to the country and its people, while at a time of peace it sets soldiers particularly high requirements. All of this affects a soldier's family and makes it unique and exceptional. The paper focuses on a Polish military family in two very important periods: in the interwar period (1918-1939) and after 1989. After the May Coup d'État, the army became a very important component of the Polish elites, which was reflected in its social mission and high requirement on the part of the society.

Key words: army, family, the interwar period in Poland, political transformation

WSTĘP

Kwestia rodziny należy do zagadnień bardzo często podejmowanych przez nauki społeczne. Elementarna instytucja społeczna oraz grupa pierwotna stanowi istotny przedmiot badań dla socjologów, pedagogów i andragogów, politologów, antropologów, czy przedstawicieli nauk ekonomicznych i prawnych. Z pewnością można by było wskazać jeszcze inne nauki, które rodzinę uznają za istotny obszar zainteresowań, a także inne które tej problematyce poświęcają wiele miejsca.

Dynamika zmian zachodzących we współczesnych rodzinach wydaje się być stosunkowo dobrze opisana w literaturze przedmiotu, zarówno w kontekście Polski, krajów Unii Europejskiej, czy też innych państw. Interesująca poznawczo dynamika rodziny nie niweluje jednak prób portretowania rodzin, które z jakichś określonych powodów mogą być rodzinami specyficznymi i interesującymi badawczo.

Do takich rodzin należą rodziny wojskowe, czyli takie, w których chociażby jeden z współmałżonków pełni służbę żołnierza zawodowego. Skąd zainteresowanie właśnie rodziną wojskową? Wszak już wieki temu, u schyłku X wieku biskup Laon Adalberon, kreślił obraz społeczeństwa w którym jedni się modlą, drudzy wojują, a inni pracują¹.

Sama armia podlega zmianom: feudalnego wojownika zastępuje żołnierz z poboru², ten z kolei zostanie zastąpiony przez profesjonalistę, dla którego służba w wojsku jest zawodem. Nawet dziś armia stanowi specyficzną instytucję i organizację, nie tylko ze względu na swój cel i znacznie społeczne, ale także z uwagi na specyficzne wymagania stawiane swoim żołnierzom. Nie można zapominać, że żołnierze zawodowi Wojska Polskiego pozostając w stosunku dyspozycyjności³ są jednak jednostkami mającymi własne aspiracje i potrzeby, marzenia i dążenia, ulubione formy spędzania wolnego czasu i hobby, a także przede wszystkim – życie prywatne i rodzinne. Dlaczego owa rodzina wojskowe jest tak interesującym przedmiotem badań? Wszak zawód żołnierza wywiera wpływ nie tylko na jednostkę, która go wykonuje, ale oddziałuje także na najbliższe otoczenie.

Nie negując znaczenia prac i studiów z obszaru socjologii wojska okresu PRL, ograniczenie obszaru zainteresowań polską rodziną wojskową jedynie do XX – lecia międzywojennego oraz III Rzeczypospolitej wynikało z kilku przesłanek. Poza samą nomenklaturą słowną oraz retorycznymi i wizerunkowymi odniesieniami współczesnego Wojska Polskiego do lat 1918-1939, istotne jest względne podobieństwo pomiędzy systemem politycznym i sytuacją jednostki na rynku pracy w obu okresach. O ile w obu okresach armia sytuuje jednostkę na dość wysokich pozycjach w stratyfikacji społecznej, o tyle wywiera zasadniczy wpływ także na styl życia ich rodzin, sposoby spędzania wolnego czasu, posiadanie i wychowanie potomstwa.

1 TRADYCJA: WOJSKO POLSKIE W XX – LECIU MIĘDZYWOJENNYM

Finalizacja I Wojny Światowej z punktu widzenia Polaków będzie się wiązać z odzyskaniem po ponad stu latach swojego państwa. Jak wskazywano „przyczyny zmartwychwstania Polski stanowią splot czynników, gdzie rolę swą odegrała zarówno ofiarna, świadoma praca wielu pokoleń polskich.

¹ B. Geremek, K. Piesowicz, *Ludzie, towary, pieniądze*, Wyd. Wiedza Powszechna, Warszawa 1968, s. 32.

² Jak pisze Alvin Toffler „Tymczasem zbieranina, stanowiąca wojsko, którym kierowała szlachta, ustępowała miejsce stałej armii dowodzonej przez zawodowych oficerów”. Por. A. i H. Toffler, *Wojna i antywojna*, Wyd. Kurpisz, Warszawa 1997, s. 62.

³ Więcej na ten temat: J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego 2012, s. 37 i dalsze.

Jak i ogólnie sprzyjające warunki niezależne od nas oraz niezmiernie korzystny zbieg okoliczności międzynarodowych, który pozwolił ujawnić się żywiołowemu pędowi mas polskich do wolności narodowej”¹. „Skutki zaborów sięgały głęboko” – czytamy w innym miejscu². Zapóźnienie gospodarcze, analfabetyzm i bezrobocie, zróżnicowanie religijne i narodowościowe, wkomponowały się w pejzaż odbudowy Rzeczypospolitej i kreacji nowego państwa. Państwo jako polityczna organizacja społeczeństwa musiało sprostać wielu sprawom (takich jak budowa jednolitego systemu prawnego i aparatu administracyjnego, ochrona granic, kwestie odbudowy kraju), z niektórymi radziło sobie lepiej, z innymi gorzej. Pod względem politycznym okres XX-lecia międzywojennego nie jest monolitem, stąd też w różny sposób kładzione były akcenty na rozmaite sprawy. Klasycznym przykładem była tu sfera bezpieczeństwa, a szczególnie wojsko. Dwudziestolecie międzywojenne kreśliło specyficzne wymagania względem tych, którzy decydują się związać swoją przyszłość z armią, co oczywiście przekłada się także na życie ich rodzin. Z jednej strony jest to imperatyw kultywowania patriotyzmu i tradycji, z drugiej podleganie ścisłym normom obwarowanych rozbudowaną hierarchią kar i nagród.

Służba wojskowa była traktowana jako powinność, ale i powód do dumy. O tym na ile istotna była kariera wojskowa przekonał się także Nikodem Dyzma, czytając w gazecie swój biogram z którego wynikało że był oficerem kawalerii bohatersko walczącej na froncie bolszewickim, gdzie został ranny i odznaczony krzyżem *Virtuti Militari* oraz Krzyżem Walecznych. Wprawdzie istniały oficjalne bariery uczestnictwa oficera w działalności politycznej, niemniej mógł on kandydować do sejmu lub senatu. W przypadku uzyskania mandatu, minister spraw wojskowych przenosił takiego oficera w stan spoczynku, na czas trwania mandatu – lata spędzone na służbie publicznej zaliczały się do wysługi lat pracy w wojsku³. W Sejmie wybranym w 1935 roku 10% stanowili aktualni oficerowie i generałowie. *Nota bene* już w 1932 roku na 16 wojewodów było 7 wojskowych, zaś w 1937 roku liczba wojskowych na tych stanowiskach wzrosła do 12 osób⁴. Nie bez znaczenia było to, że kariera w wojsku otwierała drogę do rozmaitych godności w służbie cywilnej. „Nawet urzędowo rezerwowano część etatów w państwowej służbie cywilnej dla zwalnianych z wojska zawodowych wojskowych”⁵.

¹ H. Wereszczycki, *Historia polityczna Polski 1864-1918*, Wyd. Ossolineum, Wrocław 1990, s. 293.

² M. Eckert, *Historia polityczna Polski lat 1918-1939*, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999, s. 5.

³ M. Adamkiewicz, *Z dziejów etosu wojska*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 1997, s. 160.

⁴ J. Żarnowski, *Spoleczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, Wyd. PWN, Warszawa 1973, s. 306.

⁵ J. Żarnowski, *O inteligencji polskiej lat międzywojennych*, Wyd. Wiedza Powszechna, Warszawa 1965, s. 90-91.

Sytuacja ta była diametralnie inna od tej, z którą mamy do czynienia współcześnie¹. Jak wskazywał J. Żarnowski patrząc na oficerów w XX -leciu międzywojennym widzimy nie tylko ich ważną rolę w społeczeństwie, ale i rozdzwięk pomiędzy pewnymi elementami konstruującymi ich status: należeli oni wprawdzie do inteligencji, ale często nie posiadali wyższego wykształcenia². Oficerowie zawodowi byli grupą stosunkowo liczną, stanowili w latach 1919-1939 zespół około 18-19 tys. osób. „Oficerowie zawodowi, przeważnie pochodzenia inteligenckiego, ziemiańskiego, niekiedy drobnomieszczańskiego tworzyli dość izolowany klan”. Jak głosiła broszurka wydana przez Ministerstwo Spraw Wojskowych oficer był „pasowanym na rycerza”, czyli osobą która miała przede wszystkim dbać o wysoki autorytet i godność swego stanu. Stąd też oficerowi nie wolno było nosić ciężkich lub objętościowo wielkich pakunków – do tego służyli tragarze i dorożki. Oficerowi w mundurze nie można było nosić dzieci, albo też pchać dziecięcych wózków, biec aby zdążyć do tramwaju, stać w kolejce, ani też siedzieć w teatrze gdzie indziej niż na parterze lub na I balkonie³.

Istotnym aspektem codziennej egzystencji oficera zawodowego i jego rodziny było posiadanie kwatery. Problemy mieszkaniowe zdawały się być wówczas równie istotnymi jak w dzisiejszej armii. W roku 1923 wszczęto akcję budowy drewnianych domków jednorodzinnych dla oficerów starszych, uruchomiono także oddolną inicjatywę tworzenia sieci spółdzielni mieszkaniowych, przekształconych z czasem w Fundusz Kwaterunku Wojskowego. Ta pierwsza inicjatywa nie zakończyła się sukcesem, druga – wprawdzie powalająca na uzyskanie przez oficera lokum, generowała szereg wątpliwości i konflikty w środowisku, co wynikało z deficytu lokali. Przydział lokali odbywał się przy zastosowaniu kryterium miejsca w hierarchii i stanu rodzinnego. Dla przykładu – minimalna norma obowiązująca przy kwaterunku poruczników i podporuczników, którzy byli kawalerami wynosiła 15 m². Jednak w miarę upływu czasu, zmiany stanu cywilnego warunki kadry poprawiały się. Jednak faktem pozostaje, że przez cały okres XX – lecia międzywojennego blisko 1/3 stanu osobowego żołnierzy zawodowych oczekiwał na stałe kwatery, odpowiadające zajmowanej przez nich w armii pozycji⁴.

¹ Obecnie niezgodne z prawem byłoby „rezerwowanie” na przykład dla odchodzących z armii po zakończonym 12-letnim kontrakcie szeregowych zawodowych miejsc w innych grupach dyspozycyjnych społeczeństwa. Por. polska-zbrojna.pl.

² J. Żarnowski, *O inteligencji ...*, op. cit., s. 89.

³ *Ibidem*.

⁴ M. Adamkiewicz, *Z dziejów etosu wojska*, op. cit., s. 170.

Początkowo w XX-leciu międzywojennym sytuacja materialna oficerów Wojska Polskiego była nieatrakcyjna¹, co jednak uległo zmianie w wyniku Zamachu Majowego 1926 roku. „Po przewrocie majowym reżim szczególnie dbał o korpus oficerski.

Starano się, by ciężary kryzysu, obniżek płac, itp. nie dotknęły oficerów”. Sprowadzało się to do tego, że każdy świeżo promowany podporucznik otrzymywał pensję wysokości uposażenia nauczyciela gimnazjum po wyższych studiach, bądź też nauczyciela szkoły powszechnej po wielu latach pracy. Dodatkowo oficerowie otrzymywali różne dodatki i przywileje². Po 1926 roku zwiększone zostały nie tylko dodatki funkcyjne, ale także gaża za posiadane wykształcenie, stanowisko służbowe, stopień wojskowy. Ponadto zaczęto przyznawać dodatki z tytułu stanu rodzinnego. I chociaż dość duża część pensji oficera (ok. 30-50% jej wartości) przeznaczona była na różne świadczenia (podatki, składki emerytalne, utrzymanie kasyna i raty za pobieranie zaliczki), to jednak pozostała kwota przy niewybuwanej egzystencji z powodzeniem pokrywała potrzeby oficerów. Radykalna zmiana nastąpiła w wyniku rozporządzenia prezydenta Rzeczypospolitej z 1933 roku, wprowadzającego nową ustawę o uposażeniu żołnierzy. Sprawiała ona, że pod względem zarobków oficerowie znaleźli się w górnej warstwie ówczesnej klasy średniej³.

Nie oznaczało to jednak, że oficerowie WP i ich rodziny nie posiadały kłopotów finansowych. Najczęstszą ich przyczyną było nadużywanie przez oficerów alkoholu i preferowanie przez nich tzw. kasynowego stylu życia. Przyczynę zadłużenia i złej kondycji materialnej mogła też generować lubieżność, zamiłowanie do hazardu, ale także – zbyt liczna rodzina. Nie bez znaczenia był tu imperatyw ponoszenia przez oficera pewnych kosztów związanych z opłatami za kasyno, zakupu niektórych akcesoriów rynsztunku bojowego, wreszcie – honorowa powinność rekompensaty towarzyskiej za udział w przyjęciach i rautach⁴. Zatrzymajmy się przy tej kwestii. Polska armia w tym okresie jest ściśle zhierarchizowana, przesunięcia wertykalne w jej strukturze są obwarowane ścisłym ceremoniałem. Ów ceremoniał dotyczył nie tylko żołnierza, ale i jego rodziny. Dodatkowo – ze względu na swój charakter – nie pozostawał bez wpływu na jego życie rodzinne. Weźmy pod uwagę chociażby przybycie młodego człowieka do nowego garnizonu, co wiązało się obowiązkiem wkupywania się wchodzącego po raz pierwszy do danego związku taktycznego żołnierza u kadry już w nim służącej.

¹ Co opisuje m.in. Z. Nałkowska, *Romans Teresy Hennert*, Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2001.

² J. Żarnowski, *O inteligencji...*, *op. cit.*, s. 90-91.

³ M. Adamkiewicz, *Z dziejów etosu wojska*, *op. cit.*, s. 167.

⁴ *Ibidem*, s. 168.

W okresie międzywojennym zwyczaj ten nosił nazwę kochelbergu i wiązał się z tym, że każdy młody oficer zaczynający służbę w jakiejś jednostce wojskowej był zobowiązany do wizyty prośzonej wraz z małżonką w ciągu trzech dni od przybycia do garnizonu u dowódcy jednostki, w której miał służyć.

Następnie zobowiązany był przyjąć dowódcę u siebie w domu z rewizytą, zaś poziom trunków i wyszynku nie mógł być mniejszy niż w domu dowódcy. Tak też musiał postąpić ze wszystkimi oficerami starszymi i równymi stopniem służącymi w jego jednostce. Z punktu widzenia organizacji jaką była armia zapewniało to spójność norm i wartości, kreowało i umacniało więzi, niemniej z punktu widzenia mikrosocjologii mogło prowadzić do alkoholizmu. Integrujący środowisko wojskowe, ale także wpływający negatywnie na samo życie rodzinne mógł być także obowiązujący ludzi honoru Kodeks Bożewicza – szczególnie przykładem są tu wynikające z niego pojedynki młodych oficerów¹.

Zwyczaj zajęcia służbowe w garnizonach opierały się na ścisłym przestrzeganiu stosunku starszeństwa pomiędzy przełożonymi i podwładnymi, związki koleżeństwa, sympatii, zażyłości tolerowane były jedynie na płaszczyźnie towarzyskiej gdyż uważano, że wzajemna adoracja i poufale zbliżenie pomiędzy przełożonymi i podwładnymi są szkodliwe dla jakości obowiązków służbowych².

Inaczej było – przynajmniej w sensie teoretycznym - w przypadku rodzin oficerów. Jak się wskazuje, stosunki służbowe nie mogą mieć zastosowania w przypadku rodzin, wszak posiadany przez mężów stopień nie może mieć wpływu na wzajemny stosunek pań³. Trudno dziś jednoznacznie orzekać o stosunkach społecznych dotyczących rodzin wojskowych, tym bardziej, że C.W. Mills w swojej „Elicie władzy” daje przykład reprodukcji pozycji męża w hierarchii wojskowej na status jego żony w kręgu żon oficerów⁴.

Jak już wskazano, początek służby w określonej jednostce wiązał się z określonym ceremoniałem. „Obowiązkiem oficera [...] było możliwie najszybsze nawiązanie dobrosąsiedzkich stosunków nie tylko z kolegami i ich rodzinami, ale również z osobami cywilnymi, lecz tylko wówczas kiedy ich pozycja towarzyska odpowiadała jego wysokiemu stanowi społecznemu”⁵.

¹ J. Żarnowski, *O inteligencji...*, op. cit., s. 125.

² M. Adamkiewicz, *Z dziejów etosu wojska*, op. cit., s. 155.

³ Z. Berling, S. Próchnicki, S.Kramar, *Oficer*, Warszawa 1931, s. 31.

⁴ C.W. Mills, *Elita władzy*, Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 1961.

⁵ M. Adamkiewicz, *Z dziejów etosu wojska*, op. cit., s. 170.

Status rodzinny bardzo silnie wpływał na ten ceremoniał, otóż: żonaty oficer odwiedzał tylko osoby równe mu stanem cywilnym, bez względu na stopień wojskowy, zaś oficer – kawaler powinien był odbyć spotkania ze wszystkimi oficerami, którzy stanowili określone środowisko danej jednostki. Rewizyty odbywały się wedle tego samego schematu. Rewanże zazwyczaj odpowiadały swoją wystawnością inicjującym je spotkaniom – w ten sposób rodziła się swoista rywalizacja pomiędzy oficerami, prowadzącą w dalszej perspektywie do zadłużenia po to by „sprostać” ugoszczeniu wcześniejszych gospodarzy¹. Wywodząca się z etosu rycerskiego hojność² stanowiła i tutaj istotny element życia, nic więc dziwnego, że część rodzin wojskowych wolała się zapożyczać, niż w towarzystwie uchodzić za skąpą i niehonorową.

Jeśli chodzi o rozrywki kadry, to miały one charakter zarówno imprez w których oficerowie wojska polskiego uczestniczyli z rodziną, jak i także imprez mających miejsce w typowo męskim lub wojskowym gronie. Wprawdzie główną przyczyną narzekań żon oficerów było to, że praca w garnizonach wywoływała permanentny brak współmałżonka, niemniej nigdy nie brakowało czasu na udział w imprezach o charakterze ludycznym. Zdecydowany prym wiodły tu bale czy zabawy organizowane z równych okazji (karnawał, święta pułkowe, dobroczynność)³. Zaproszenia na bal były traktowane jako specjalne wyróżnienie, stąd też liczba i „jakość” imprez na które był zapraszany określony oficer z współmałżonką była czynnikiem dekodującym jego miejsce w nieformalnej strukturze armii, garnizonu czy „locus”.

Wyższą rangę towarzyską miało partycypowanie oficerów w różnych wydarzeniach kulturalnych, zwłaszcza w koncertach, spektaklach teatralnych czy wieczorach literackich. Co jednak istotne – nie wszyscy oficerowie mieli możliwość uczestniczenia w tego typu imprezach i w wyrafinowanych formach spędzania wolnego czasu. O ile zatem w Warszawie kwitło bogate życie kulturalne, to w kresowych garnizonach było inaczej. Stąd też w okresie XX – lecia międzywojennego pojawiły się dwa style życia oficerów Wojska Polskiego i ich rodzin. Pierwszym z nich był „oficer salonowiec”, opisywany jako człowiek bywały w świecie, mający dostęp do teatrów, kin, wytwornych restauracji i kabaretów, oficer z którym liczyli się wszyscy. Drugim typem był typ „oficera kresowca”.

¹ M. Adamkiewicz, *Z dziejów etosu wojska*, op. cit., s. 171.

² Por. m.in. J. Flori, *Rycerstwo średniowiecznej Francji*, Wyd. Volmen, Warszawa 1999, M. Ossowska, *Etos rycerski i jego odmiany*, Wyd. PWN, Warszawa 1988, L. Z. Zakrzewski, *Ethos rycerski w dawnej i współczesnej wojnie*, Wyd. Trio, Warszawa 2004.

³ M. Adamkiewicz, *Z dziejów etosu wojska*, op. cit., s. 172-3.

Był to oficer mniej próżny, lubował się raczej w domowych rozrywkach lub w rozrywkach typu kasynowego, często też poszukując radości w kieliszku. I ile główną cechą „salonowca” był blichtr, o tyle „kresowca” charakteryzowała głównie gościnność¹.

Oczywiście interpretując ową typologię w sposób socjologiczny musielibyśmy skoncentrować się przede wszystkim na dostępności określonych instytucji kulturalnych w stolicy i w dużych miastach oraz w małych miejscowościach i garnizonach kresowych.

2 TURBULENCJE TRANSFORMACJI SYSTEMOWEJ A POLSKA ARMIA

Przełom lat 80 i 90 XX w. w Polsce wiąże się z szeregiem różnych zmian, mających miejsce na płaszczyźnie politycznej, ekonomicznej, gospodarczej, społecznej. Rządy monopartii zastępuje wielość podmiotów rywalizujących o władzę, fasadowe wybory zastępuje mnogość różnorodnych partii politycznych, następuje też reorientacja Polski na międzynarodowej scenie politycznej. W miejsce monopolu państwowego, przełamывanego niemrawo przez prywatną inicjatywę i firmy polonijne w latach 80. XX wieku pojawia się wiele podmiotów próbujących swych sił na rodzącym się wolnym rynku.

Uwolnienie cen w kraju i otwarcie granic dla zewnętrznych produktów sprawiło, że puste wcześniej półki w sklepach zapełniły się. Równocześnie jednak działają procesy i zjawiska, które z optyki setek Polaków mają wymiar negatywny: restrukturyzacji ulegają państwowe przedsiębiorstwa i na bruk trafiają setki tysięcy osób mających „od zawsze” pracę, galopująca inflacja realnie uszczupla portfele setek Polaków, ograniczenie funkcji socjalnej i opiekuńczej państwa charakterystycznej dla PRL skutkuje realnym obniżeniem poziomu bytu tysięcy rodzin w kraju.

Jak wskazuje S. Jarmoszko, „pierwsza dekada transformacji to okres głębokich zmian społecznych w Wojsku Polskim. Ogólna restrukturyzacja sił zbrojnych spowodowała przebudowę strukturalną społeczności wojskowej. Zmniejszeniu stanu osobowego sił zbrojnych towarzyszyły takie zmiany strukturalne jak spadek liczby żołnierzy zawodowych, pojawienie się nowych kategorii służby, zmiana proporcji poszczególnych korpusów kadry zawodowej (...)”². Transformacja systemowa dla polskiej armii będzie się wiązać z szeregiem zmian zachodzących na różnych poziomach i mających różny zasięg.

¹ M. Adamkiewicz, *Z dziejów etosu wojska*, *op. cit.*, s. 173-4.

² S. Jarmoszko, *Wojsko Polskie pierwszej dekady transformacji (w poszukiwaniu teorii przemian)*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2007, s. 282.

W roku 1989 polskie wojsko liczy 104 tys. kadry oraz 210 tys. żołnierzy zasadniczej służby wojskowej¹. Zmiana ustrojowa redefiniuje rolę i misję sił zbrojnych, reorientacja Polski na arenie międzynarodowej – ich strukturę, cele, zadania. Istotne są także wyzwania współczesności, związane ze zmianą charakteru konfliktów, kwestią terroryzmu, zagrożeniami asymetrycznymi². Globalizacja i obecność Polski w NATO w dalszej perspektywie zaowocują powstawaniem wielonarodowych struktur wojskowych³ oraz włączeniem naszej obronności w światowy system bezpieczeństwa. Jak już wskazano, początek transformacji systemowej wiąże się z szeregiem przemian, którym poddane jest Wojsko Polskie. Transformacji będzie podlegała profesja żołnierza zawodowego, sama instytucja armii stanie się z czasem podmiotem dbających o pozytywny wizerunek w społeczeństwie, co pośrednio okaże się także istotne z optyki rodziny wojskowej.

W pierwszej kolejności jednak ważne okażą się zmiany mające miejsce w samej instytucji, związane z różnymi zmianami i przekształceniami. „Stopniowo marginalizowano rolę okręgów wojskowych, przechodzą z systemu pułkowego na brygadowy, utworzono bazy i eskadry lotnicze, powołano dwa nowe dowództwa rodzaju sił zbrojnych, ciągle restrukturyzowane jest szkolnictwo wojskowe”⁴. Restrukturyzacja polskich Sił Zbrojnych od samego początku wiązała się ze znaczną redukcją stanów osobowych wojska, sam termin – dla większości kadry – był eufemizmem mającym osłabić rzeczywisty sens likwidacji jednostek i garnizonów⁵. Zachodzące zmiany i niepewność jutra wielu osób, które związały swoją karierę z armią, w sposób naturalny wpłynęła także na krąg ich najbliższych. Wiele osób odeszło z armii, a ci, którzy pozostali zwracali uwagę na kwestie ekonomiczne.

Badania okresu transformacji pokazują także, że w świetle autodeklaracji żołnierze zwracali uwagę na niedowartościowanie płacowe ich służby w stosunku do wysiłku który ponoszą. Jedna trzecia badanych (w roku 2006 – 34%, w roku 2000 – 38% zaś w roku 1997 – także 34%) wskazywała na to, że wpływa on niekorzystnie na życie rodzinne⁶.

¹ M. Wachowicz, *Kultura organizacyjna wojska – anatomia zmiany*, [w:] *Wojsko polskie 20 lat po transformacji ustrojowej w badaniach Wojskowego Biura Badań Społecznych*, A. Orzyłowska (red.), Wyd. Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2011, s. 13.

² B. Balcerowicz, *Pokój i „nie pokój” na progu XXI wieku*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2002.

³ Adam Kołodziejczyk, *Wielonarodowość jako wyzwanie dla współczesnego wojska*, [w:] *Wojsko wobec wyzwań współczesnego świata*, M. Cieślarczyk, A. Dębska (red.), Wyd. AON, Warszawa 2005, s. 165-181.

⁴ M. Wachowicz, *Kultura organizacyjna wojska...*, *op. cit.*, s. 13-14.

⁵ J. Tomczak, *Psychospołeczne koszty reform WP dla lokalnych środowisk wojskowych. Problemy zmniejszenia liczebności kadry zawodowej*[w:] *Wojsko wobec wyzwań współczesnego świata*, M. Cieślarczyk, A. Dębska (red.), Wyd. AON, Warszawa 2005, s. 213-228, s.214.

⁶ Ł. Kiciński, *Postawy żołnierzy zawodowych wobec wojska i zawodu wojskowego*, [w:] *Wojsko polskie 20 lat po transformacji ustrojowej w badaniach Wojskowego Biura Badań Społecznych*, A. Orzyłowska (red.), Wyd. Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2011, s. 32 i dalsze.

Badania realizowane z udziałem kadry zawodowej Wojska Polskiego w latach 1996 – 2003 pokazywały, że 4/5 żołnierzy negatywnie oceniało reformy mające miejsce w armii¹. Jakie były główne przesłanki konstruujące te negatywne opinie? Jak wskazuje T. Iwanek, te reformy kojarzyły się głównie ze stratami w sferze społecznej, kadrowej, finansowej i socjalnej.

Restrukturyzacja była postrzegana głównie jako likwidacja jednostek wojskowych i instytucji, równoznaczna ze zwolnieniami i przyśpieszonym odchodzeniem na wymuszoną i przyśpieszoną emeryturę, lub w najlepszym przypadku – ze zmianą miejsca zamieszkania². Badania z lat 2002 i 2003³ pokazywały, że kadra wojskowa wypowiadała się negatywnie o restrukturyzacji z powodu obaw o swoją karierę w armii. Ta obawa była jednak specyficzna, związana z kwestią trudnych warunków życia rodzin. Jak wskazywał T. Iwanek „jest to problem szczególnie drażliwy dla tych rodzin (średnio co druga), w których żona żołnierza zawodowego nie ma pracy”. Sytuacja zmian w wojsku wiązała się z pogorszeniem sytuacji gospodarstw domowych żołnierzy, także w sferze ochrony zdrowia. „Stanowi to dla kadry i jej rodzin poważny problem, jako że w warunkach restrukturyzacji kondycja psychiczna oraz zdrowie kadry i jej rodzin narażone są na oddziaływanie wielu niekorzystnych czynników”⁴. Z zaprezentowanego powyżej fragmentarycznie badania wynikała jeszcze jedna ciekawa kwestia. Otóż w świetle negatywnych ocen sytuacji w wojsku oraz wdrażanych i planowanych zmian determinantą sprawiającą, że żołnierze zawodowi nie porzucali służby w wojsku było uzyskanie wcześniejszej emerytury. Powróćmy do negatywnych aspektów przemian w wojsku w okresie transformacji systemowej. W dalszej kolejności sygnalizowaną przez badanych sprawą było obniżenie poczucia bezpieczeństwa i stabilizacji zawodowej kadry restrukturyzowanych jednostek, niski poziom bezpieczeństwa socjalnego ich rodzin.

Zmiany i zaniechanie stabilności kariery zawodowej, zła sytuacja materialna gospodarstwa domowego, obniżenie się możliwości korzystania z resortowej służby zdrowia, wreszcie – sygnalizowany przez żołnierzy brak mieszkań powodowały występowanie szeregu niekorzystnych zjawisk patologicznych dotyczących sfer życia zawodowego i rodzinnego, sygnalizowany przez blisko jedną trzecią badanych⁵.

¹ T. Iwanek, *Restrukturyzacja organizacji zhierarchizowanej RP w opiniach i ocenach kadry WP* [w:] *Wojsko wobec wyzwań współczesnego świata*, M. Cieślarczyk, A. Dębska (red.), Wyd. AON, Warszawa 2005, s. 202-212.

² T. Iwanek, *Restrukturyzacja organizacji ...*, *op. cit.*, s. 203-4.

³ T. Iwanek, *Wpływ procesu restrukturyzacji na funkcjonowanie jednostek organizacyjnych Sił Zbrojnych RP*, WBBS, Warszawa 2003 oraz T. Iwanek, *Zarządzanie czynnikiem ludzkim w aspekcie restrukturyzacji Sił Zbrojnych RP*, WBBS, Warszawa 2002.

⁴ T. Iwanek, *Restrukturyzacja organizacji ...*, *op. cit.*, s. 207.

⁵ *Ibidem*, s. 208.

Jak wskazuje A. Orzyłowska „[...] transformacja ustrojowa i związane z nią zmiany jakie dokonały się w strukturalno – funkcjonalnej organizacji sił zbrojnych, miały również przełożenie na zmiany w stylu życia żołnierzy zawodowych”¹. Główną płaszczyzną zmian transformacji stało się rezygnowanie wojska z bogatego zaplecza socjalnego oferowanego swojemu personelowi, a pośrednio – także rodzinie żołnierzy zawodowych. Zrezygnowano z resortowych przedszkoli, organizacji czasu wolnego i wypoczynku we własnych ośrodkach, branżowej służby zdrowia². Dynamika zmian organizacyjnych w armii miał wpływ na życie żołnierzy zawodowych, co w świadomości żołnierskiej objawiało się drastycznym spadkiem pewności zatrudnienia. „Charakterystyczne w Ludowym Wojsku Polskim służenie w jednej jednostce do emerytury, w nowych warunkach wydaje się mało prawdopodobne”, co wpływa na poczucie dystansu do instytucji i niepewności co do przebiegu własnej kariery³.

3 POLSKA RODZINA WOJSKOWA W XXI WIEKU

Obowiązki i wymogi związane z zawodem żołnierza mogą być kluczem do postrzegania odmienności stylów życia jednostek go wykonujących oraz ich rodzin. Można także twierdzić, że trwałe wykonywanie zawodu żołnierza zawodowego ma wpływ nie tylko na osobowość żołnierza, jego nawyki, zachowania, ale także tworzy również odrębny styl życia, specyficzną kulturę zawodową, zawodowe wzorce i stereotypy, a także rodziny zawodowe⁴.

Jedną z cech charakteryzujących współczesną rodzinę, jest odchodzenie od form instytucjonalnych na rzecz innych rozwiązań. Jak to wygląda w przypadku rodziny wojskowej? Otóż większość rodzin wojskowych opierała się na nuklearnym, zinstytucjonalizowanym związku małżeńskim. Z badań przeprowadzonych w roku 1994 wynikało, że takie rodziny stanowiły 87%, pięć lat później (rok 1999) ten udział jest podobny (wynosi 86%). Badania z roku 2010 pokazują, że nadal dominującą formą konstrukcji rodziny wśród żołnierzy zawodowych był typ tradycyjny, ale porównując poprzednie pomiary.

¹ A. Orzyłowska, *Styl życia rodzin wojskowych – wybrane aspekty*, [w:] *Wojsko polskie 20 lat po transformacji ustrojowej w badaniach Wojskowego Biura Badań Społecznych*, A. Orzyłowska (red.), Wyd. Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2011, s. 36.

² *Ibidem*.

³ M. Wachowicz, *Kultura organizacyjna wojska...*, *op. cit.*, s. 14.

⁴ K. Obuchowska, *Bezpieczeństwo państwa a bezpieczeństwo rodziny, czyli o zależnościach między zawodem oficera a rodziną*, [w:] *Oficerowie grup dyspozycyjnych. Socjologiczna analiza procesu bezpieczeństwa narodowego*, pod red. T. Kołodziejczyka, D. Kozerańskiego, J. Maciejewskiego, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 124.

Ma on charakter regresyjny, gdyż pozostawanie w tego typu związku deklaruje teraz zaledwie 64% badanych żołnierzy zawodowych¹. Jak się wskazuje żołnierze w zdecydowanej większości tworzą swoje gospodarstwa domowe na podstawie formalnego związku małżeńskiego, zaś w świetle ich deklaracji rodzina ma dla nich najważniejsze znaczenie².

Styl życia „singla” coraz silniej zakorzeniający się w polskim społeczeństwie zaczyna także obejmować swym zasięgiem wojsko, które w świetle badań było w dużej mierze *quasi*-bastionem tradycjonalizmu. W roku 2007 jednoosobowe gospodarstwa domowe stanowiły 21% ogółu badanych, w latach 2008 i 2009 – 14%, zaś w roku 2010 – 18%³. Jedna dwunasta badanych (8%) to żołnierze zawodowi, którzy tworzą gospodarstwo domowe wspólnie ze swoimi rodzicami⁴.

Kolejną kwestią jest spadek dzietności. W roku 2010 znaczna część środowiska żołnierzy zawodowych (39%) to osoby nie posiadające dzieci na utrzymaniu⁵. Jeszcze w roku 1994 dzieci na utrzymaniu miało 82% badanych, w roku 1999 – już tylko 76%. Ponad dekadę później (2010) posiadanie dzieci na utrzymaniu deklaruje już zaledwie 61% badanych żołnierzy zawodowych. W tym samym roku podstawą większości rodzin wojskowych byli rodzice w dwojgiem dzieci – konstruowanie takiej rodziny deklarowało 29% badanych. Jeszcze dekadę wcześniej (1999) takie rodziny były obecne u jednej trzeciej badanych⁶.

W kontekście omawianych kwestii interesujące wydają się być wyniki badań dotyczących postulowanych wartości, które należy wpajać dzieciom wedle cywilów i wojskowych⁷. W katalogu cech postulowanych przez wojskowych na pierwszych pozycjach znalazły się: odpowiedzialność, honor, samokontrola, dyscyplina i uczciwość.

Pierwszą piątkę cech postulowanych przez cywilów otwierała również odpowiedzialność, za nią znajdowało się natomiast koleżeństwo, wskazane wcześniej honor i uczciwość oraz lojalność⁸.

Istotnym wymiarem życia rodziny jest spędzanie wolnego czasu i organizacja wypoczynku. Generalnie formy spędzania wolnego czasu na które wskazywali żołnierze zawodowi nie wiązały się z wysokimi nakładami środków finansowych.

¹ A. Orzyłowska, *Styl życia rodzin wojskowych...*, *op. cit.*, s. 37.

² *Ibidem*, s. 49.

³ *Ibidem*, s. 37-8.

⁴ *Ibidem*, s. 49.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ M. Baran-Wojtachnio i in. (red.) *Cywile a wojskowi. Bezpieczeństwo i promocja wojska w odbiorze społecznym*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2006.

⁸ M. Wachowicz, *Kultura organizacyjna wojska...*, *op. cit.*, s. 16-17.

Najczęstszym sposobem rekreacji i wypoczynku żołnierzy zawodowych oraz ich najbliższych był aktywny wypoczynek: wycieczki, spacery, zajęcia ruchowe, odwiedziny u krewnych i rodziny. Wyniki badań z okresu profesjonalizacji polskiej armii pokazywały, że wprawdzie 1/3 respondentów spędzała urlop na wczasach krajowych lub zagranicznych, ale zdecydowana większość (64%) odpoczywała u rodziny.

Generalnie jeśli chodzi o spędzanie urlopu wypoczynkowego, to widoczna jest tendencja związana z niespędzeniem go w domu, coraz częstszymi wyjazdami, coraz intensywniejszym udziale w wyjazdach wycieczkowych i korzystaniu z wczasów komercyjnych, nie zaś odwiedzin rodziny. Z czasem kurczyła się także liczba respondentów którzy wykorzystywali swój urlop na pewne czynności domowe, ale i - dodatkowe zarobkowanie¹.

4 SYTUACJA MATERIALNA RODZINY WOJSKOWEJ

Badania porównawcze pokazują pewną fluktuację jeśli chodzi o motywacje żołnierzy zawodowych do służby. W roku 1992 na pytanie o to, czym jest dla nich wykonywanie zawodu wojskowego 69% badanych wskazywało na to, że jest to „przede wszystkim źródło utrzymania”. Dla 18% w pierwszej kolejności była to realizacja własnych zamiłowań i aspiracji.

Jedna trzecia badanych (31%) wskazywała, że to zaszczytny obowiązek, co dziesiąty – że służba w wojsku zapewnia możliwość ciekawego życia². W roku 2009 deklaracje respondentów są bardzo podobne. Na kwestie zarobkowe wskazuje 60% zapytanych, realizację własnych zamiłowań i aspiracji – 19%, możliwość ciekawego życia – 14%. W tym sondażu uwzględniono w kafeterii odpowiedzi których nie było we wcześniejszych badaniach.

I tak znalazła się tutaj odpowiedź wskazująca na to, że służba w Wojsku Polskim to przede wszystkim ciężka i ryzykowna praca (10%), praca w zawodzie cieszącym się szczególnym poważaniem społecznym (9%). Zaskakiwać może zredukowanie przez respondentów (z 31% wskazań do 13%) odpowiedzi dotyczących spełniania poprzez służbę zaszczytnego obowiązku³.

¹ A. Orzyłowska, *Styl życia rodzin wojskowych...*, *op. cit.*, s. 43-4.

² Ł. Kiciński, *Postawy żołnierzy zawodowych wobec wojska i zawodu wojskowego*, [w:] *Wojsko polskie 20 lat po transformacji ustrojowej w badaniach Wojskowego Biura Badań Społecznych*, A. Orzyłowska (red.), Wyd. Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2011, s. 22.

³ M. Wachowicz, *Kultura organizacyjna wojska...*, *op. cit.*, s. 22.

Konkludując za autorką „[...] żołnierze najczęściej wyrażają przekonanie, że wykonywanie zawodu wojskowego jest źródłem materialnego utrzymania i zabezpieczenia rodziny. Stanowi podstawę bytu żołnierzy”¹.

Jak zatem prezentowała się w okresie transformacji sytuacja materialna żołnierskich gospodarstw domowych? Badania z lat 90. XX wieku analizowane przez S. Jarmoszkę pokazują, że zdecydowana większość badanych oceniała ją średnio.

Zdecydowana większość (ponad połowa żołnierzy) wybierała wskazanie „wystarcza nam na życie”, mniej niż co dziesiąty mógł się pochwalić tym, że odkłada środki finansowe, nieliczni – że je inwestują. Około jednej trzeciej badanych deklarowało, że bieżące środki nie wystarczają im na utrzymanie rodziny, albo też, że są zmuszeni się zadłużyć².

Stan liczebny polskiej armii na dzień 31.12.2010 roku wynosił około 100 tys. żołnierzy, z czego na generalicja stanowiła 0,1%, oficerowie starsi – 11%, oficerowie młodszy – 12%, podoficerowie 42,5% a szeregowi zawodowi – 34,4%³. Środowisko wojskowe – co jest z resztą cechą elementarną grup dyspozycyjnych - było niejednorodne, zhierarchizowane.

Kadra kierownicza stanowiła blisko jedną czwartą populacji, co było o tyle istotne, że te osoby dysponowały relatywnie wysokim, jak na polskie warunki, uposażeniem. „Natomiast zdecydowana większość stanów osobowych wojska to podoficerowie i szeregowi zawodowi, którzy z racji wysokości uposażenia i charakteru wykonywanej pracy kwalifikują się w grupie profesji technicznych lub o charakterze pomocniczym”⁴. Jak zwracała uwagę A. Orzyłowska, porównanie odsetka korpusów osobowych w Wojsku Polskim w roku 1994 i 2000 wskazuje na zmniejszenie o połowę odsetka personelu sił zbrojnych plasującego się w grupie najlepiej zarabiającej.

Istotną kwestią było to, jakie są źródła utrzymania rodzin wojskowych. Analiza wyników 5 badań pokazuje, że najistotniejsze były dla nich uposażenia żołnierza, a także uposażenie żołnierza łączone z uposażeniem współmałżonka.

W badaniach z 1994, 1999 oraz 2010 największą ilość środków materialnych gospodarstwu domowemu przynosiło właśnie uposażenie żołnierza zawodowego (wskazania: 42,4%, 50,8%, 45,4%). Natomiast wyniki badania z roku 2008 i 2009 pokazują, że najistotniejszy są tu dochody skumulowane, czyli uposażenie żołnierza i jego współmałżonka (odpowiednio: 48,1 oraz 50,1%)⁵.

¹ *Ibidem*.

² S. Jarmoszko, *Wojsko Polskie pierwszej..., op.cit.*, s. 266.

³ A. Orzyłowska, *Styl życia rodzin wojskowych..., op. cit.*, s. 36.

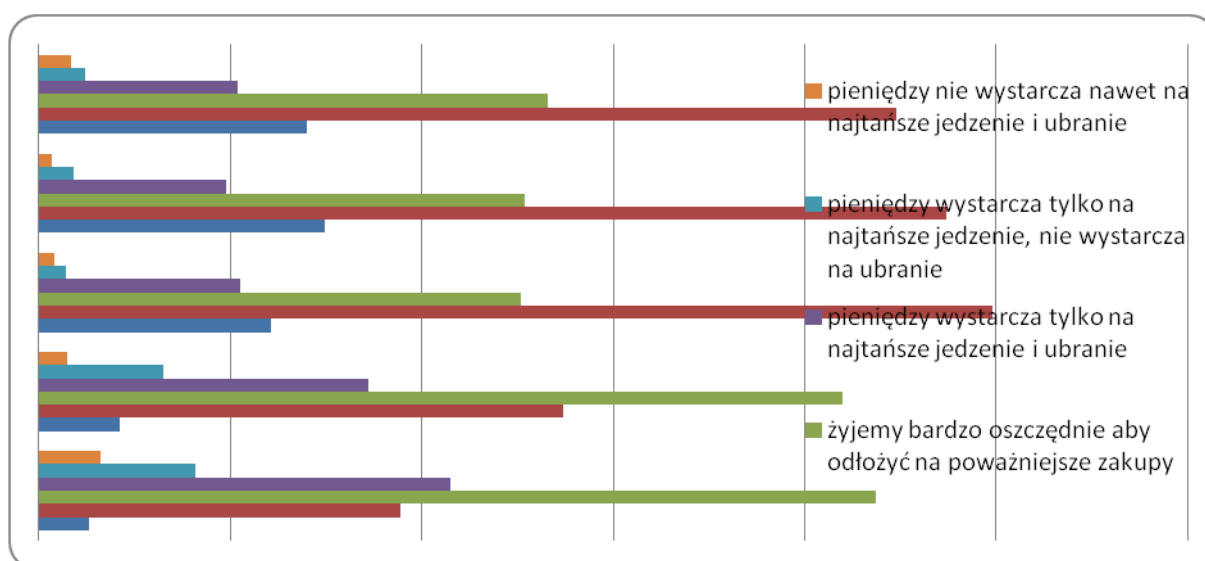
⁴ A. Orzyłowska, *Styl życia rodzin wojskowych..., op. cit.*, s. 37.

⁵ *Ibidem*, s. 38-9.

Jeśli chodzi o subiektywne postrzeganie sytuacji materialnej gospodarstwa domowego przez żołnierzy zawodowych, to analiza poszczególnych badań prowadzi do interesujących wniosków.

Odpowiedzi respondentów wskazują na relatywną poprawę sytuacji materialnej ich gospodarstw domowych. Owa poprawa zdaje się wiązać głównie z okresem profesjonalizacji Polskiej armii.

Wykres. Subiektywna ocena sytuacji materialnej

Źródło: *Warunki materialne żołnierzy zawodowych – sprawozdanie z badań realizowanych przez WBBS w latach 1994, 1999 i 2008-10*, za: A. Orzyłowska *Styl życia rodzin wojskowych – wybrane aspekty*, [w:] *Wojsko polskie 20 lat po transformacji ustrojowej w badaniach Wojskowego Biura Badań Społecznych*, A. Orzyłowska (red.), Wyd. Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2011, s. 39¹.

Jeszcze w roku 1994 odsetek żołnierzy żyjący na poziomie tzw. klasy średniej oscylował wokół jednej piątej (wskazania: „wystarcza nam na wszystko bez specjalnego oszczędzania” oraz „żyjemy oszczędnie i wystarcza nam na wszystko” dokonane przez odpowiednio 2,6% oraz 18,9% badanych). W badaniu z roku 1999 grupa ta ulega zwiększeniu. Sytuacja materialna gospodarstwa domowego nie zmuszała do oszczędności 4,2% badanych, natomiast kolejne 27,4% deklarowało, że po dokonaniu oszczędności może sobie pozwolić na zaplanowane zakupy. Tak więc w roku 1999 na poziomie klasy średniej żyło ok. 31,6% badanych żołnierzy, pół dekady wcześniej takie osoby stanowiły jedynie 21,5% badanych.

¹ Wprawdzie tabela była zatytułowana „Sposoby gospodarowania budżetem domowym”, niemniej samo pytanie można uznać za dekodujące subiektywne poczucie sytuacji materialnej gospodarstwa domowego respondenta.

Jeszcze lepiej kwestia będzie się przedstawiać w roku 2008, kiedy to takowe deklaracje złoży już aż 61,9% badanych (co ciekawe w ciągu niespełna dekady liczba osób deklarujących że ich gospodarstwom domowym wystarcza na wszystko bez specjalnego oszczędzania potroi się i osiągnie 12,1% badanych).

Kolejne badania (2009, 2010) pokażą praktyczne zatrzymanie, a nawet regresje zanotowanych wcześniej tendencji zwykłych. W 2009 roku ową klasę średnią będzie stanowić 61,3%, rok później - 58,8%. Warto wskazać na jeszcze jedną kwestię. Otóż o ile w latach 1994 i 1999 najliczniejszą kategorię wśród badanych stanowili respondenci deklarujący że dochody ich gospodarstwa domowego wiążą się z tym, że żyją oszczędnie i dzięki temu mogą odłożyć na poważniejsze zakupy (1994 – 43,7% wskazań; 1999 – 42%), o tyle od roku 2008 najliczniej reprezentowane są w badaniu osoby reprezentujące gospodarstwa domowe w których żyjąc oszczędnie można sobie pozwolić na wszystko (w 2008 roku – 49,8%, 2009 – 47,4%, w 2010 – 44,8%).

Jak już wskazano powyżej, wojsko jest organizacją hierarchiczną, o zróżnicowanych pozycjach i statusach, z których wynika miejsce jednostki w instytucji a także pula jej władzy i korzyści, które otrzymuje. Stąd też mówiąc o rodzinie wojskowej musimy się także przyrzeć także tym gospodarstwom domowym, których dochody będą niższe.

W analizowanym okresie udział osób wskazujących, że „pieniędzy nie wystarcza nawet na najtańsze jedzenie i ubranie” zamyka się w przedziale 0,7% – 3,2%, co stanowi relatywnie nieduży odsetek badanych. Jeśli natomiast owe wskazania skumulujemy z tymi które mówią, iż „pieniędzy wystarcza tylko na najtańsze jedzenie, nie wystarcza na ubranie”, to wówczas udział takich respondentów będzie wynosił od 2,2% (rok 2009) do 11,4% (rok 1994).

Podobnie jak to miało miejsce w przypadku gospodarstw domowych będących w najlepszej kondycji materialnej, tak i tu widoczna będzie pewna tendencja. O ile w poprzednim przypadku miała ona charakter wzrostowy, tak teraz widoczny jest jej charakter spadkowy.

W roku 1994 aż 11,4% respondentów deklarowało złą sytuację materialną swojego gospodarstwa domowego, w 1999 takich osób jest już 8,0%. Dekadę później (2008) dotknięte biedą gospodarstwa domowe żołnierzy zawodowych to zaledwie 2,2% ogółu, w następnym – 2,5%. Jednak badanie z 2010 pokazuje, że odsetek ten praktycznie uległo podwojeniu i wynosi 4,1%¹.

¹ A. Orzyłowska, *Styl życia rodzin wojskowych...*, op. cit., s. 39.

Badania z połowy lat. 90. XX wieku pokazywały, że wśród żołnierzy zawodowych mniej niż jedna trzecia dysponowała oszczędnościami, większość takowych oszczędności nie posiadała (67%)¹.

Stanowi to podstawę konkluzji, iż „na początku lat dziewięćdziesiątych znaczna część rodzin wojskowych żyła >>z dnia na dzień<<”². Wojskowi należeli do profesji, które relatywnie straciły na transformacji systemowej³. W tym okresie ponad 10 tys. (czyli co szósta rodzina wojskowa) żyła na granicy minimum socjalnego. Odsetek żon żołnierzy zawodowych, które nie mogły znaleźć pracy mieszkając w małych i średnich garnizonach wzrósł natomiast do 80%. Tego typu zjawisko dotyczyło 61% ogólnej populacji żon żołnierzy zawodowych⁴. Jak owa kwestia przedstawia się w okresie profesjonalizacji polskiej armii? W roku 2008 posiadanie oszczędności deklaruje blisko połowa (43,3%) żołnierzy zawodowych. W tym samym czasie zadłużeni deklaruje blisko jedna czwarta badanych (23,9%). Rok później te proporcje zostają zachowane (oszczędności – 40,5%, zadłużenie – 28,4%). Natomiast w roku 2010 proporcje zaczynają ulegać zmianie: posiadanie oszczędności deklaruje ponad jedna trzecia respondentów (36,5%), zadłużenie – blisko dwie trzecie (69%).

Z badań przeprowadzonych w 2010 roku wynika, że zadeklarowane oszczędności osiągnęły średnio ok. 19 500 zł. Nie dziwi fakt, iż kwoty oszczędności proporcjonalnie zmieniały się w zależności od korpusu osobowego, czyli że najwięcej oszczędności zgromadzili oficerowie starsi, najmniej – szeregowi zawodowi⁵. Podsumowując - „na koniec pierwszej dekady lat dwutysięcznych środowisko żołnierzy zawodowych można scharakteryzować jako grupę zawodową posiadającą rozporządzalny dochód na jedną osobę we własnym gospodarstwie domowym wyższy niż pozostała część społeczeństwa”⁶.

ZAKOŃCZENIE

Rodzina jest jedną z podstawowych wartości dla jednostki, to podstawowa grupa społeczna, a także mająca kolosalne znaczenie instytucja. Wpływ na funkcjonowanie rodziny i realizację jej funkcji wywiera szereg czynników, w tym zawody i miejsca pracy osób ją tworzących. Jest to szczególnie widoczne w przypadku grup dyspozycyjnych, zaś w przypadku żołnierzy zawodowych nabiera wyjątkowego znaczenia.

¹ Por. M. Kasperski, H. Dziewulski, *Studium empiryczne. Z badań nad stylem życia kadry zawodowej WP*, WIBS 1994.

² A. Orzyłowska, *Styl życia rodzin wojskowych...*, *op. cit.*, s. 40.

³ S. Jarmoszko, *Wojsko Polskie pierwszej...*, *op. cit.*, s. 267.

⁴ Por. R. Chyrzyński, *Sytuacja materialna rodzin wojskowych*, „Wojsko i Wychowanie”, 11/1999, s. 3-10.

⁵ A. Orzyłowska, *Styl życia rodzin wojskowych...*, *op. cit.* s. 40-41.

⁶ *Ibidem*, s. 48.

Na temat żołnierskiej służby i żołnierskiego życia napisano już setki tysięcy stron, więc w tym miejscu poprzestańmy tylko na stwierdzeniu, że jest to służba/praca wyjątkowa, związana z imperatywem narażenia zdrowia i oddania życia w sytuacji zagrożenia państwa i społeczeństwa.

Natomiast w czasie pokoju stawiająca osobom ją wykonującym wysokie wymagania. To wszystko wpływa z pewnością na rodzinę żołnierską, sprawia, że staje się ona unikalna i wyjątkowa.

W procesie odzyskiwania przez Polskę niepodległości zasadnicza rola przypadła tym, którzy o tę niepodległość walczyli – żołnierzom. Niemniej okres XX –lecia międzywojennego wiąże się także z zaistnieniem reżimu politycznego, który przyczynił się do pogorszenia sytuacji żołnierzy zawodowych, obniżenia środków pozostających w ich budżetach domowych, spadku prestiżu społecznego. Ten reżim zostanie zastąpiony systemem, w którym „stan żołnierski” posiadając realny wpływ na politykę i władzę znacznie być doceniany i szanowany, uznawany społecznie za niezmiernie istotny, gdyż broniący niepodległości i nowo utworzonego państwa.

Noszenie munduru w latach 1918-1939 będzie powodem do dumy, natomiast zarówno polityka rządzących, jak i realne wydarzenia polityczne będą wywierały wpływ na tych którzy zdecydują się związać swe losy z armią i ich najbliższymi. Rodzina wojskowa w okresie II RP była relatywnie dobrze uposażona, co wynikało z charakteru pracy (służby) męża-ojca. Sytuowała się także w obrębie średnich i wyższych warstw społecznych. Upatrywano w zawodzie wojskowym wówczas profesji szanowanej i cieszącej się szacunkiem w społeczeństwie, zaś sama profesja wymuszała na oficerach określonych zachowań. Duża część oczekiwanych od żołnierzy norm wpływała na ich najbliższych, ceremoniały, święta, udział w uroczystościach wymagały niekiedy obecności żony żołnierza i jego rodziny, zawsze natomiast miały miejsce kosztem czasu, który mógł zostać przeznaczony dla najbliższych.

Okres III RP to czas transformacji systemowej, zmiany dokonującej się w wielu obszarach wpływającej na życie milionów jednostek. Z punktu widzenia rodziny wojskowej to okres ciężkiej próby, związanej z reorganizacją armii i obniżeniem zasobów materialnych będących w jej posiadaniu. Z czasem sytuacja materialna żołnierzy zawodowych i ich rodzin znacznie ulegać zmianie, wojsko cieszyć się będzie prestiżem i szacunkiem, zaś zawód wojskowy stanie się zawodem atrakcyjnym dla jednostki i gwarantującym specyficzne bezpieczeństwo jego lub – coraz częściej – jej rodzinie.

Nie znaczy to oczywiście, że rodzina wojskowa straci swą unikalność i specyfikę, a także że nie zostanie narażona na inne negatywne zjawiska, wynikające chociażby z udziału polskich żołnierzy w misjach poza granicami kraju.

Problem znalezienia pracy partnerki/partnera osoby związanej z wojskiem w przypadku zmiany miejsca pełnienia służby, adaptacji potomstwa do innego miejsca zamieszkania, rozmaitych patologii będących pochodną służby, czy wreszcie rozłąki to komponenty o których nie możemy zapomnieć pisząc o rodzinie wojskowej współcześnie.

LITERATURA:

- ADAMKIEWICZ M., *Z dziejów etosu wojska*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 1997.
- BALCEROWICZ B., *Pokój i „nie pokój” na progu XXI wieku*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2002.
- BARAN-WOJTACHNIO M. I IN. (red.) *Cywile a wojskowi. Bezpieczeństwo i promocja wojska w odbiorze społecznym*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2006.
- BERLING Z., PRÓCHNICKI S., KRAMAR S., *Oficer*, Warszawa 1931.
- CHYRZYŃSKI R., *Sytuacja materialna rodzin wojskowych*, „Wojsko i Wychowanie”, 11/1999.
- CIEŚLARCZYK M., DĘBSKA A. (RED.), *Wojsko wobec wyzwań współczesnego świata*, Wyd. AON, Warszawa 2005.
- ECKERT M., *Historia polityczna Polski lat 1918-1939*, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.
- FLORI J., *Rycerstwo średniowiecznej Francji*, Wyd. Volmen, Warszawa 1999.
- GEREMEK B., K. PISOWICZ K., *Ludzie, towary, pieniądze*, Wyd. Wiedza Powszechna, Warszawa 1968
- IWANIEK T., *Restrukturyzacja organizacji zhierarchizowanej RP w opiniach i ocenach kadry WP* [w:] *Wojsko wobec wyzwań współczesnego świata*, M. Cieślarczyk, A. Dębska (red.), Wyd. AON, Warszawa 2005.
- IWANIEK T., *Wpływ procesu restrukturyzacji na funkcjonowanie jednostek organizacyjnych Sił Zbrojnych RP*, WBBS, Warszawa 2003.
- IWANIEK T., *Zarządzanie czynnikiem ludzkim w aspekcie restrukturyzacji Sił Zbrojnych RP*, WBBS, Warszawa 2002.
- JARMOSZKO S., *Wojsko Polskie pierwszej dekady transformacji (w poszukiwaniu teorii przemian)*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2007.
- KASPERSKI M., DZIEWULSKI H., *Studium empiryczne. Z badań nad stylem życia kadry zawodowej WP*, WIBS 1994.
- KOŁODZIEJCZYK A., *Wielonarodowość jako wyzwanie dla współczesnego wojska*, [w:] *Wojsko wobec wyzwań współczesnego świata*, M. Cieślarczyk, A. Dębska (red.), Wyd. AON, Warszawa 2005.
- KOŁODZIEJCZYK T., KOZERAWSKI D., MACIEJEWSKI J., *Oficerowie grup dyspozycyjnych. Socjologiczna analiza procesu bezpieczeństwa narodowego*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008
- KICIŃSKI Ł., *Postawy żołnierzy zawodowych wobec wojska i zawodu wojskowego*, [w:] *Wojsko polskie 20 lat po transformacji ustrojowej w badaniach Wojskowego Biura Badań Społecznych*, A. Orzyłowska (red.), Wyd. Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2011.
- MACIEJEWSKI J., *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego 2012
- MILLS C.W., *Elita władzy*, Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 1961.
- NAŁKOWSKA Z., ROMANS TERESY HENNERT, Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2001.

- OBUCHOWSKA K., *Bezpieczeństwo państwa a bezpieczeństwo rodziny, czyli o zależnościach między zawodem oficera a rodziną*, [w:] *Oficerowie grup dyspozycyjnych. Socjologiczna analiza procesu bezpieczeństwa narodowego*, pod red. T. Kołodziejczyka, D. Kozerańskiego, J. Maciejewskiego, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008.
- ORZYŁOWSKA A. (red.), *Wojsko polskie 20 lat po transformacji ustrojowej w badaniach Wojskowego Biura Badań Społecznych*, Wyd. Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2011.
- ORZYŁOWSKA A., *Styl życia rodzin wojskowych – wybrane aspekty*, [w:] *Wojsko polskie 20 lat po transformacji ustrojowej w badaniach Wojskowego Biura Badań Społecznych*, A. Orzyłowska (red.), Wyd. Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2011.
- OSSOWSKA M., *Etos rycerski i jego odmiany*, Wyd. PWN, Warszawa 1988.
- TOMCZAK J., *Psychospołeczne koszty reform WP dla lokalnych środowisk wojskowych. Problemy zmniejszenia liczebności kadry zawodowej*[w:] *Wojsko wobec wyzwań współczesnego świata*, M. Cieślarczyk, A. Dębska (red.), Wyd. AON, Warszawa 2005.
- TOFFLER A. H., *Wojna i antywojna*, Wyd. Kurpisz, Warszawa 1997
- WACHOWICZ M., *Kultura organizacyjna wojska – anatomia zmiany*, [w:] *Wojsko polskie 20 lat po transformacji ustrojowej w badaniach Wojskowego Biura Badań Społecznych*, A. Orzyłowska (red.), Wyd. Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2011.
- WERESZCZYCKI H., *Historia polityczna Polski 1864-1918*, Wyd. Ossolineum, Wrocław 1990.
- ZAKRZEWSKI L.Z., *Ethos rycerski w dawnej i współczesnej wojnie*, Wyd. Trio, Warszawa 2004.
- ŻARNOWSKI J., *Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, Wyd. PWN, Warszawa 1973.
- ŻARNOWSKI J., *O inteligencji polskiej lat międzywojennych*, Wyd. Wiedza Powszechna, Warszawa 1965.

Dr. Katarzyna DOJWA-TURCZYŃSKA

Universitet Wrocławski

Institut socjologii, Wrocławski uniwersitet, Wrocław, Polska

Recenzował:

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, Wrocławská univerzita, Wrocław, Polsko

Dr. hab. Jacek DVORZECKI, Fakulta verejnej správy Vysokej školy Policie, Szczytno, Polsko

**SYSTEM VYSOKÉHO ŠKOLSTVA V POĽSKU -
NÁČRT PROBLEMATIKY
HIGHER EDUCATION SYSTEM IN POLAND-
OUTLINE OF THE PROBLEM**

Jacek DWORZECKI

ABSTRAKT:

Článok sa zaoberá organizáciou a funkčnosťou systému vysokého školstva v Poľsku. V texte sú popísané právne normy vzdelávania na poľských vysokých školách, inštitúcie tvoriace poľský systém vysokého školstva a činnosť inštitúcií, ktoré dohliadajú v Poľsku na vysoké školy.

Kľúčové slová: Vysokoškolské vzdelanie. Vzdelávací systém, Poľsko.

ABSTRACT:

The article presents the organization and functioning of the higher education system in Poland. It discusses the legal acts regulating the teaching of Polish universities, institutions of the Polish higher education system and institutions supervising the activities of universities in this country.

Keywords: Higher education sector. Education system. Poland.

ÚVOD

Európske akademické centrá plnia dôležitú úlohu v procese tvorenia najviac konkurencie schopnej ekonomiky sveta založenej na vedomostiach. Pre tento účel využívajú zdroje, ktorými disponujú, pretože sú to miesta, kde sú objavované a interpretované vedecké poznatky – najdôležitejší zdroj každej učiacej sa organizácie.

Misiou každej vysokej školy je nie len viesť vzdelávaciu a vedecko-výskumnú činnosť ale taktiež prispievať k rastu ekonomického potenciálu regiónu, v ktorom sa daná vysoká škola nachádza. Tá posledná úloha nepatrí medzi ľahké, zvlášť ak ju spojíme s celou skupinou výziev, ktoré musí v XXI. storočí zvládnuť systém vysokých škôl v každom demokratickom a moderne sa rozvíjajúcom štáte. Spomedzi nich je možné vymenovať napr. globalizáciu služieb vzdelávania alebo potrebu prispôbiť ponuku vzdelávania potrebám vychádzajúcim z trhu práce.

Systém vysokého školstva zohráva neobyčajne dôležitú úlohu pri budovaní ekonomiky založenej na vedomostiach. Vysoké školy pripriímaní medzi svoje múry nových študentov by mali „myslieť“ dlhodobo a skladať vzdelávacie programy tak, aby nabádali absolventovk pokračovaniu vo vzdelávaní sa (napr. na magisterskom, doktorandskom alebo podiplomovom štúdiu).

Táto úloha sa stáva čím ďalej tým náročnejšia nie len vzhľadom na zväčšujúci sa počet akademických centier – čo poskytuje študentom možnosť vybrať si z ich hľadiska najvýhodnejšiu ponuku, ale aj z dôvodu demografického poklesu počtu potenciálnych kandidátov na štúdium, pozorovaného v posledných rokoch. Systém vysokého školstva v Poľsku sa skladá z troch častí:

- právne predpisy v oblasti vysokého školstva: národné a medzinárodné;
- vysokoškolské inštitúcie, predovšetkým vysoké školy;
- ľudia vo vysokom školstve, zvlášť študenti a akademickí učitelia.

1 PRÁVNE PREDPISY UPRAVUJÚCE VYSOKÉ ŠKOLSTVO V POĽSKU

Legislatívny rámec pre vysoké školy v Poľsku pozostáva z právnych predpisov rôzneho druhu, ktoré sú obligátne pre celý systém vysokého školstva a sú to:

- všeobecne platné právne predpisy:
 - Ústava Poľskej republiky,
 - zákony,
 - vyhlášky,
- vnútorné predpisy Ministerstva vedy a vysokého školstva:
 - nariadenia,
 - uznesenia,
 - poriadky,
- vnútorné právne predpisy vysokej školy:
 - štatút,
 - uznesenia,
 - nariadenia,
 - poriadky,
- medzinárodné právne predpisy:
 - zmluvy,
 - deklarácie.

Popri vyššie uvedených právnych normách existujú ešte ďalšie dokumenty, ktoré sú dobrovoľne prijímané vysokými školami ako aj kódexy rôzneho druhu.

V čl. 70 Ústavy Poľskej republiky sú uvedené práva poľských občanov v oblasti vzdelávania sa. Tento článok znie nasledovne:

1. Každý má právo na vzdelanie. Školské vzdelávanie je povinné do veku 18 rokov. Formu plnenia si školskej povinnosti určuje zákon.
2. Vzdelávanie vo verejných školách je bezplatné. Zákon môže pripustiť poskytovanie niektorých vzdelávacích služieb na verejných vysokých školách za poplatok.
3. Rodičia majú slobodu vo výbere pre svoje deti iných škôl ako verejných. Občania a inštitúcie majú právo zakladať základné školy, vyššie ako základné školy aj vysoké školy ako aj výchovné zariadenia. Podmienky zakladania a vykonávania činnosti neverejných škôl a podiel verejnej správy na ich financovaní ako aj pravidlá pre pedagogický dohľad nad školami a výchovnými zariadeniami určuje zákon.
4. Verejná správa zaisťuje občanom všeobecný a rovnoprávny prístup k vzdelávaniu. Pre tento cieľ sa vytvárajú a podporujú systémy individuálnej finančnej a organizačnej pomoci žiakom a študentom. Podmienky poskytovania pomoci určuje zákon.
5. Zaručuje sa autonómia vysokých škôl na princípoch určených zákonom.

Zákony sú všeobecne záväzné predpisy, ktoré prijíma parlamenta schvaľuje prezident Poľskej republiky. V súčasnosti v oblasti vysokého školstva sú platné nasledovné zákony z uvedenej legislatívnej úrovne:

- Zákon z dňa 27. júla 2005 o vysokom školstve, ktorý celkovo upravuje záležitosti spojené so systémom vysokého školstva v Poľsku¹,
- Zákon zo dňa 14. marca 2003 o vedecko pedagogických hodnostiach a vedecko pedagogickom titule ako aj o hodnostiach a titule v oblasti umenia, ktorý upravuje záležitosti nadobúdania vedeckopedagogického titulu a vedeckopedagogických hodností vrátane akademických učiteľov.²

A ďalšie právne predpisy, ktoré upravujú aspekty spoločenského a ekonomického života vysokého školstva v Poľsku, napr. zákon o rozpočte, zákon o dani z príjmu atď.³

¹ Zákon z dňa 27. júla 2005 o vysokom školstve (Zb. zákonov z 2005, číslo 164, položka 1365 s neskoršími zmenami).

² Zákon z dňa 14. marca 2003 o vedeckopedagogických hodnostiach a vedeckopedagogickom titule ako aj o hodnostiach a titule v oblasti umenia (Zb. zákonov z 2003, číslo 65, položka 595 s neskoršími zmenami).

³ Aktuálne je platný Zákon o dani z príjmu na rok 2014 z dňa 24. januára 2014 (Zb. zákonov z 2014, položka 162); Zákon z dňa 26. júla 1991 o dani z príjmu fyzických osôb (Zb. zákonov z 1991, číslo 80, položka 350).

Zákon o vysokom školstve pozostáva zo 6 častí a tie sa delia na kapitoly. Spolu má zákon 277 článkov. Časť I. tejto právnej normy je venovaná systému vysokého školstva, II. časť vnútornému zriadeniu vysokej školy, III. časť pracovníkom vysokej školy, IV. časť študentom a štúdiu, V. časť dodržiavaniu poriadku a bezpečnosti v priestoroch vysokej školy, VI. časť sa týka zmien platných predpisov, zavádza prechodné a záverečné ustanovenia.

Medzi pozitívne stránky platného zákona z dňa 27. júla 2005 Zákon o vysokom školstve patrí:

- zákon sa týka všetkých vysokých škôl (s nepočetnými výnimkami) pôsobiacich v Poľsku, nezávisle na tom, či zriaďovateľom je štát alebo neštátna inštitúcia alebo fyzická osoba,
- zavádza princíp konvergenzie (rovnosti pred právom) štátneho a neštátneho školstva,
- prispôsobuje vysoké školstvo v Poľsku k vysokému školstvu v iných štátoch Európskej únie.

Právne predpisy nižšej úrovne vo vzťahu k zákonom sú vyhlášky vydávané Ministerstvom vedy a vysokého školstva (ďalej len: MVVŠ) na základe poverenia uvedeného v zákone. Spomedzi niekoľkých desiatok v súčasnosti platných vyhlášok medzi najdôležitejšie patria:

- Vyhláška MVVŠ z dňa 13. júna 2006 vo veci názvov študijných odborov¹,
- Vyhláška MVVŠ z dňa 12. júla 2007 vo veci vzdelávacích štandardov pre jednotlivé študijné odbory a stupne vzdelávania a tiež spôsobu vytvárania a podmienok, ktoré musí splniť vysoká škola, aby mohla realizovať medziodborové štúdium a makroodborný²,
- Vyhláška MVVŠ z dňa 25. septembra 2007 vo veci podmienok, ktoré musia byť splnené aby mohli byť didaktické vyučovacie hodiny v rámci štúdia realizované s použitím diaľkových metód a techník vzdelávania³,

¹ Vyhláška Ministerstva vedy a vysokého školstva z dňa 13. júna 2006 r. vo veci názvov študijných odborov (Zb. zákonov z 2006 r., číslo 121, položka 838 s neskoršími zmenami).

² Vyhláška Ministerstva vedy a vysokého školstva z dňa 14. júla 2007 vo veci vzdelávacích štandardov pre jednotlivé študijné odbory a stupne vzdelávania a tiež spôsobu vytvárania a podmienok, ktoré musí splniť vysoká škola, aby mohla realizovať medziodborové štúdium a makroodborný (Zb. zákonov z 2006 r., číslo 121, položka 838 s neskoršími zmenami).

³ Vyhláška Ministerstva vedy a vysokého školstva z dňa 25. septembra 2007 vo veci podmienok, ktoré musia byť splnené aby mohli byť didaktické vyučovacie hodiny v rámci štúdia realizované s použitím diaľkových metód a techník vzdelávania (Zb. zákonov z 2007 r., číslo 188, položka 1347 s neskoršími zmenami).

- Vyhláška MVVŠ z dňa 5. októbra 2011 vo veci podmienok realizácie štúdia v určenom odbore a na určitom stupni vzdelávania¹,
- Vyhláška MVVŠ z dňa 19. decembra 2008 vo veci druhov odborných titulov udeľovaných absolventom štúdia a vzorov diplomov a vysvedčení vydaných vysokou školou.²

Uvedené vyhlášky zavádzajú podrobné úpravy spojené so vzdelávacím procesom na poľských vysokých školách.

K druhej zo spomínaných vyhlášok sú pripojené prílohy, ktoré obsahujú tzv. vzdelávacie štandardy určené pre jednotlivé študijné odbory a stupne vzdelávania. V týchto štandardoch sú uvedené:

- kvalifikácie absolventa daného študijného odboru a stupňa vzdelávania,
- rámcové obsahy vzdelávania,
- rozsah odborných praxí,
- počet bodov ECTS pridelených jednotlivým obsahom vzdelávania atď.

Uznesenia sú právne predpisy nižšieho rádu v porovnaní s vyhláškami. Vydávajú ich kolektívne orgány, zvlášť Štátna akreditačná komisia (ŠAK) a Hlavná rada vysokého školstva (HRVŠ). Spomedzi najdôležitejších uznesení ŠAK je potrebné vymenovať:

- uznesenia ŠAK o vytvorení nových študijných odborov,
- uznesenie ŠAK vo veci hodnotiacich kritérií kvality vzdelávania,
- uznesenie ŠAK vo veci splnenia požiadaviek v oblasti vykonávania vedeckých výskumov v disciplíne alebo odbore spojených s daným študijným smerom.

2 INŠTITÚCIE SYSTÉMU VYSOKÉHO ŠKOLSTVA V POĽSKU

Inštitúciami systému vysokého školstva v Poľsku sú nasledujúce subjekty:

- Ministerstvo vedy a vysokého školstva,
- poradenské inštitúcie MVVŠ,
- inštitúcie združujúce vysoké školy,

¹ Vyhláška Ministerstva vedy a vysokého školstva dňa 5. októbra 2011 vo veci podmienok realizácie štúdia v určenom odbore a na určitom stupni vzdelávania (Zb. zákonov z 2011 r., číslo 243, položka 1445).

² Vyhláška Ministerstva vedy a vysokého školstva z dňa 19. decembra 2008 vo veci druhov odborných titulov udeľovaných absolventom štúdia a vzorov diplomov a vysvedčení vydaných vysokou školou (Zb. zákonov z 2009, číslo 11, položka 61).

- vedecké spoločnosti,
- vysoké školy.

Na čele Ministerstva vedy a vysokého školstva je minister, ktorý má troch zástupcov (na úrovni štátneho tajomníka a zástupcu štátneho tajomníka). V štruktúre ministerstva pôsobia 2 kancelárie a 6 oddelení.

Okrem toho systém poľského vysokého školstva dopĺňujú inštitúcie so štatútom poradcov, t.j.:

- Hlavná rada vysokého školstva, ktorá sa zaoberá posudzovaním právnych predpisov pripravovaných MVVŠ týkajúcich sa vysokých škôl, vypracováva vzdelávacie štandardy pre študijné odbory a stupne vzdelávania,
- Štátna akreditačná komisia, ktorá sa zaoberá hodnotením kvality vzdelávania realizovaného na vysokých školách podliehajúcich MVVŠ, v rámci čoho posudzuje žiadosti o založenie vysokej školy a žiadosti o nové študijné odbory.

Taktiež je vhodné spomenúť spolupracujúce inštitúcie, spomedzi ktorých najdôležitejšiu úlohu zohráva Centrálna komisia pre hodnosti a tituly, ktorá posudzuje žiadosti vedeckých a vedeckopedagogických inštitúcií o právo udeľovať vedecké hodnosti a žiadosti o vedeckopedagogické hodnosti a tituly.

Vysoké školy a zväzy vysokých škôl predstavujú najdôležitejšiu zložku systému vysokého školstva v Poľsku. Vysoká škola, v zmysle zákona, je škola, ktorá vykonáva vysokoškolské štúdium a bola zriadená spôsobom určeným v Zákone z dňa 27. júla 2007 o vysokých školách.

Medzi hlavné úlohy vysokej školy patrí:

- vzdelávanie študentov s cieľom ich prípravy na povolanie,
- výchova študentov,
- vedenie vedeckých výskumov a vývojových prác,
- vzdelávanie a propagovanie vedeckopedagogických pracovníkov.

Okrem toho medzi úlohy patrí aj:

- zverejňovať a šíriť úspechy na poli vedy, národnej kultúry a techniky,
- vzdelávať s cieľom získavania a dopĺňovania si vedomostí,
- vytvárať podmienky pre rozvoj telesnej kultúry študentov,
- konať v prospech miestneho a regionálneho spoločenstva.

Temer všetky vysoké školy pôsobiace na území Poľska sú podriadené MVVŠ, a to vysoké školy zriadené domácimi i zahraničnými subjektmi. Nepočítané vysoké školy, ktoré pôsobia na základe zmluvy medzi vládou a cirkvami alebo náboženskými spoločnosťami nepodliehajú MVVŠ (o. i. Pápežská akadémia katolíckej teológie v Krakove). V nasledujúcej tabuľke sú uvedené počty vysokých škôl v Poľsku v závislosti od typu školy.

Tabuľka č. 1: Zoznam vysokoškolských inštitúcií v Poľsku (údaje zo systému POL-on, stav z apríla 2013).

Typ vysokej školy	Počet škôl
Univerzity	19
Technické	18
Prírodovedné	6
Ekonomické	5
Pedagogické	6
Medicínske	9
Morské	2
Telesnej výchovy	6
Umelecké	19
Teologické	4
Štátne vysoké odborné školy	36
Vysoké školy Ministerstva národnej obrany	5
Vysoké školy Ministerstva vnútra	2
Neverejné vysoké školy (súkromné)	307
Spolu	444

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov z Ministerstva vedy a vysokého školstva.

3 ROZDELENIE VYSOKÝCH ŠKÔL V POĽSKU

Vzhľadom na zriaďovateľa ako aj formu organizácie a financovania činnosti vysokých škôl pôsobiacich v systéme vysokého školstva v Poľsku ich základné rozdelenie vyzerá nasledovne:

- verejné, ktoré sú zriadené príslušným orgánom štátnej správy alebo verejnej správy zákonnou cestou a financované štátom;
- neverejné, ktoré sú zriaďované právnickými alebo fyzickými osobami, ktoré nie sú štátnou ani samosprávnou právnickou osobou formou rozhodnutím ministra a ktorých činnosť nie je financovaná štátom.

Od roku 1991 vznikajú a dynamicky sa rozvíjajú neverejné vysoké školy. Na začiatku akademického roku 2012/13 pôsobilo 307 takýchto škôl. Avšak počet štátnych vysokých škôl, hoci sú z hľadiska počtu študentov najväčšími v krajine, sa už niekoľko rokov udržiava na nezmenenej úrovni. Nasledujúca tabuľka predstavuje 20 vysokých škôl s najväčším počtom študentov (v roku 2011).

Tabuľka č. 2: Vysoké školy s najväčším počtom študentov v roku 2011.

Por. č.	Vysoká škola	Počet študentov	Por. č.	Vysoká škola	Počet študentov
1.	Varšavská univerzita	52 101	11.	Sliezska univerzita v Katowiciach	30 092
2.	Jagelonská univerzita v Krakove	46 012	12.	Gdanská univerzita	29 046
3.	Univerzita Adama Mickiewicza v Poznani	43 197	13.	Sliezska polytechnika v Gliwiciach	28 658
4.	Lodzská univerzita	42 465	14.	Univerzita Marie Curie-Sklodowskej v Lubline	25 192
5.	Banícko-hutnícka akadémia Stanislawa Staszica v Krakove	34 248	15.	Gdanská polytechnika	24 784
6.	Wroclawská polytechnika	33 775	16.	Hlavná škola vidieckeho hospodárstva vo Varšave	24 248
7.	Varšavská polytechnika	33 125	17.	Štetínska univerzita v Szczecine	22 703
8.	Warmínsko-Mazurská univerzita v Olsztyne	31 667	18.	Rzeszowska univerzita	21 105
9.	Wroclawská univerzita	31 557	19.	Ekonomická univerzita v Krakove	20 990
10.	Univerzita Mikolaja Kopernika v Toruni	31 167	20.	Poznanská polytechnika	20 197

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov z Ministerstva vedy a vysokého školstva.

Okrem toho je možné rozdeliť vysoké školy v Poľsku vzhľadom na oprávnenia udeľovať vedeckú hodnosť doktor:

- odborné – nemajúce oprávnenie udeľovať vedeckú hodnosť doktor,
- akademické – majúce oprávnenie udeľovať vedeckú hodnosť doktor.

Taktiež vzhľadom na vykonávaný dohľad nad vysokou školou v oblasti súladu činnosti vysokej školy s právnymi predpismi, štatútom a obsahom povolenia na zriadenie neverejnej vysokej školy je možné rozdeliť vysoké školy pôsobiace v poľskom systéme vysokého školstva nasledovne:

- vojenské vysoké školy, nad ktorými dohľad vykonáva minister národnej obrany (napr. Vojenská technická akadémia vo Varšave),
- vysoké školy štátnych služieb, nad ktorými dohľad vykonáva minister pre vnútorné veci (napr. Vysoká škola Polície v Szczytne),
- umelecké vysoké školy, nad ktorými dohľad vykonáva minister pre kultúru a ochranu národného dedičstva (napr. štátne divadelné a filmové vysoké školy, hudobné akadémie, akadémie krásneho umenia a pod.),
- medicínske vysoké školy, nad ktorými dohľad vykonáva minister pre zdravotníctvo (medicínske akadémie),
- morské vysoké školy, nad ktorými dohľad vykonáva minister pre morské hospodárstvo (napr. Morská akadémia v Gdyni).

Medzi vysokými školami vzhľadom na počet a druh oprávnení pre udeľovanie vedeckej hodnosti doktor môžeme rozlišovať nasledujúce vysoké školy (vysoké školy sú rozlíšené vzhľadom na ustanovenia Zákona o vysokých školách, v súčasnosti nie všetky vysoké školy jednotlivých typov spĺňajú tieto požiadavky):

- univerzita – vysoká škola, ktorej organizačné zložky majú oprávnenie udeľovať vedeckú hodnosť doktor minimálne v 12 vedeckých disciplínach, z toho po 2 oprávnenia v:
 - odbore humánnych, spoločenských a teologických vied,
 - matematických, fyzikálnych alebo technických,
 - prírodovedných,
 - právnických alebo ekonomických,
- technická univerzita – vysoká škola, ktorej organizačné zložky majú oprávnenie udeľovať vedeckú hodnosť doktor minimálne v 12 vedeckých disciplínach, z toho 8 v oblasti technických vied,
- iná univerzita (medicínska, ekonomická, poľnohospodárska, prírodovedná, technologická atď.) – vysoká škola, ktorej organizačné zložky majú oprávnenie udeľovať vedeckú hodnosť doktor minimálne v 6 disciplínach, z toho minimálne štyri v oblasti vied obsiahnutých v profile vysokej školy,

- polytechnika – vysoká škola, ktorej organizačné zložky majú oprávnenie udeľovať vedeckú hodnosť doktor minimálne v 6 disciplínach, z toho minimálne 4 v oblasti technických vied,
- akadémia – vysoká škola, ktorej organizačné zložky majú minimálne 2 oprávnenie udeľovať vedeckú hodnosť doktor.

4 INŠTITÚCIE ZDRUŽUJÚCE ORGÁNY RIADIACE VYSOKÉ ŠKOLY V POĽSKU

Medzi najdôležitejšie inštitúcie združujúce orgány riadiace vysoké školy v Poľsku je potrebné zaradiť o. i. Konferenciu rektorov poľských akademických škôl (združuje všetky verejné aj neverejné akademické vysoké školy) a Konferenciu rektorov poľských odborných (združuje verejné aj neverejné vysoké školy) a tiež Spoločnosť zakladateľov a rektorov neštátnych vysokých škôl (združuje zakladateľské orgány súkromných vysokých škôl).

Obidve konferencie konajú v prospech rozvoja vysokého školstva, vedy a kultúry prostredníctvom vystupovania voči orgánom verejnej správy vo veciach vysokého školstva, vedy, kultúry a akademického prostredia. Orgány verejnej správy sa obracajú na konferencie so žiadosťami o posudky vo veciach vysokého školstva, vedeckých výskumov, vzdelávania a materiálnej pomoci pre študentov, návrhu štátneho rozpočtu v časti týkajúcej sa vysokého školstva, návrhov právnych predpisov týkajúcich sa vysokého školstva, vedy, kultúry, propagácie poľskej vedy v zahraničí a tiež riešení v systéme osvetení, ktoré majú význam pre vysoké školy, napr. v záležitostiach maturít.

Popri spomenutých konferenciách, ktorých zriadenie a činnosť vyplývajú zo zákona existujú ešte ďalšie organizácie, hlavne združenia združujúce vysoké školy alebo orgány vysokých škôl, ktorých činnosť sa riadi všeobecnými predpismi pre združenia.

5 ĽUDSKÉ ZDROJE TVORIACE VYSOKÉ ŠKOLY V POĽSKU

Do systému vysokého školstva v Poľsku patria rovnako ľudia zamestnaní na vysokých školách ako aj v ďalších inštitúciách podriadených Ministerstvu vedy a vysokého školstva a hlavne študenti a doktorandi.

Pojem „akademické spoločenstvo“ zahŕňa všetkých ľudí, ktorí sú spojení prostredníctvom štúdií alebo odbornou prácou s danou vysokou školou. Pracovníci vysokej školy to sú:

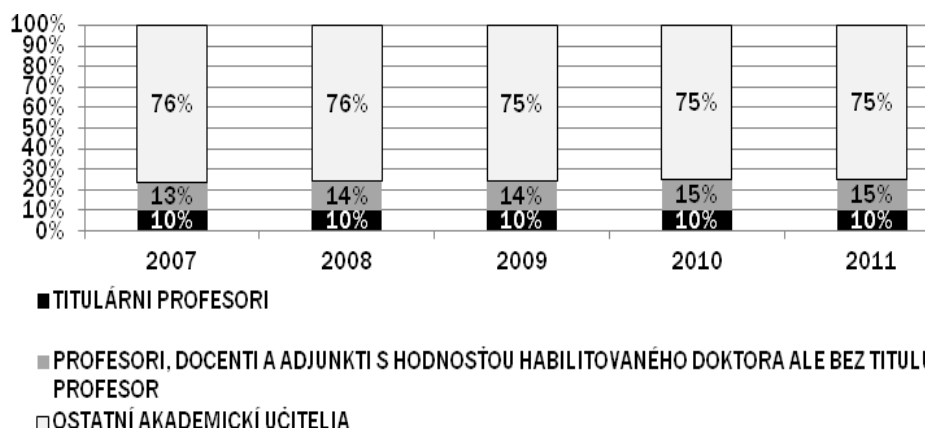
- akademickí učitelia,
- pracovníci, ktorí nie sú akademickými učiteľmi (administratívni pracovníci).

Akademickí učiteľia to sú:

- vedecko-pedagogickí pracovníci,
- pedagogickí pracovníci,
- vedeckí pracovníci,
- diplomovaní knihovníci a diplomovaní pracovníci pre dokumentáciu a vedecké informácie.

Vedecko-pedagogický pracovníci tvoria skupinu akademických učiteľov, ktorá vedie súčasne vyučovacie hodiny v rozsahu určenom pre každé pracovné miesto (tzv. pedagogický úväzok) a vykonáva vedecké výskumy a vývojárske práce. Popri týchto dvoch základných úlohách pracovníci tejto skupiny rozvíjajú vedeckú alebo umeleckú tvorivosť a zúčastňujú sa organizačnej práce vysokej školy.

Graf č. 1: Akademickí učiteľia zamestnaní na verejných vysokých školách v Poľsku za roky 2007-2011).

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Ministerstva vedy a vysokého školstva.

Vedecko-pedagogickí pracovníci môžu byť zamestnaní na pracovných miestach:

- riadneho profesora,
- mimoriadneho profesora,
- hosťujúceho profesora,
- adjunkta,
- asistenta.

Zamestnanie na danom mieste závisí na odborných kvalifikáciách, konkrétne od vedeckého titulu alebo hodnosti. Vedeckí pracovníci majú povinnosť vykonávať vedecké výskumy a vývojárske práce, rozvíjať vedeckú alebo umeleckú tvorivosť a zúčastňovať sa organizačných prác vysokej školy.

Pedagogickí pracovníci majú povinnosť vzdelávať a vychovávať študentov, zúčastňovať sa organizačných prác vysokých škôl a tiež zvyšovať si odborné kvalifikácie. Pedagogickí pracovníci môžu byť zamestnaní na miestach:

- docenta,
- staršieho prednášateľa,
- prednášateľa,
- lektora alebo inštruktora.

Na odborných vysokých školách môžu byť pedagogickí pracovníci zamestnaní na miestach:

- riadneho profesora,
- mimoriadneho profesora,
- hosťujúceho profesora,
- asistenta.

Potrebné je rozlišovať medzi pracovným miestom, na ktorom je zamestnaný akademický učiteľ a vedeckým titulom alebo hodnosťou, ktorý má akademický učiteľ. Taktiež nesmie sa mýliť pracovné miesto s funkciou plnenou na vysokej škole.

V Poľsku existujú jeden vedecký titul a dve vedecké hodnosti. Vedeckým titulom je titul profesora a jemu zodpovedajúci titul profesora umenia, ktoré udeľuje prezident. Vedeckými hodnosťami sú: doktor a habilitovaný doktor a taktiež im zodpovedajúce hodnosti doktor umenia a habilitovaný doktor umenia.

Vedecké hodnosti sa získavajú vo vedeckých a umeleckých disciplínach (62 disciplín podľa klasifikácie Komisie pre vedecké výskumy) a vedecký titul sa získava v odboroch vedy a umenia (21 odborov podľa klasifikácie Komisie pre vedecké výskumy). Príkladnými vedeckými odbormi môžu byť ekonomické vedy, humanitné vedy, vedy o telesnej kultúre, spoločenské vedy a pod. Disciplínami sú ekonómia, vedy o riadení, sociológia, vedy o bezpečnosti alebo vedy o obrane atď.

Učitelia môžu plniť rôzne funkcie vrátane štatutárnych orgánov vysokej školy:

- rektor,
- kancelár,

- dekan alebo jeho zástupca.

Taktiež môžu byť členmi kolektívnych orgánov:

- senátu ako najvyššieho schvaľovacieho orgánu vysokej školy,
- kolégia – kolektívneho orgánu riadiaceho vysokú školu,
- fakultných rád.

Akademický učiteľ môže plniť aj iné funkcie ako sú funkcie v tzv. neštatutárnych orgánov, napr. funkciu riaditeľa, sekretára alebo môže byť členom kolektívneho tzv. neštatutárneho orgánu, napr. rád organizačných zložiek iných ako sú fakulty, t.j. inštitútov, pracovísk. Učiteľovi v rámci organizačných povinností môžu byť poverené funkcie tútora pre ročník alebo skupinu, tútora vedeckých alebo záujmových krúžkov a pod. Nasledujúca prehľadná tabuľka ukazuje počet akademických učiteľov zamestnaných na jednotlivých typoch vysokých škôl v Poľsku (v rokoch 2007 a 2011).

Tabuľka č. 3: Počet akademických učiteľov zamestnaných v Poľsku (2007 a 2011).

Typ vysokej školy	2007			2011		
	Profesor	Habilitovaní doktori	Ostatní akademickí učelia	Profesor	Habilitovaní doktori	Ostatní akademickí učelia
Univerzity	3311	4822	22819	3465	5761	23664
Technické	1739	2291	14892	1868	2560	15378
Prírodovedné	780	701	3953	723	738	3624
Ekonomické	294	374	2606	283	433	2541
Pedagogické	269	547	2744	219	485	2117
Medicínske	886	1047	8000	993	1183	7847
Morské	48	80	476	51	79	474
Telovýchovy	113	186	1498	125	205	1503
Umelecké	699	567	2019	675	699	2317
Teologické	83	100	438	81	165	340
Štátne odborné vysoké školy	453	499	3989	523	669	4117
Vysoké školy MNO	133	145	1110	140	196	1297
Vysoké školy MV	6	22	270	13	22	274
Neverejné vysoké školy (súkromné)	3335	2442	10121	2555	2861	9487
Spolu	12 149	13 823	74 935	11 714	10 295	74 980
	100 907			96 989		

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Ministerstva vedy a vysokého školstva.

Vysokoškolskými študentmi sú všetky osoby vzdelávajúce sa v rámci štúdia prvého alebo druhého stupňa na vysokej škole alebo na jednotlivých magisterských štúdiách. Toto pomenovanie sa obyčajne používa aj v prípade študentov podiplomového štúdia.

Študent sa stáva študentom po imatrikulácii, čiže akte prijatia medzi študentov, vo všeobecnosti to býva slávnostne zložený sľub a odovzdanie indexu.

V Poľsku študuje v súčasnosti približne 1,7 milióna študentov, z toho 72% na verejných vysokých školách a 28% na súkromných vysokých školách. V nasledujúcej tabuľke sú uvedené počty študentov v Poľsku v rokoch 1990-2011.

Tabuľka č.4: Počet akademických učiteľov zamestnaných v Poľsku (2007 a 2011).

Akademický rok	Študenti spolu	Akademický rok	Študenti spolu
1990/1991	390 409	2001/2002	1 718 747
1991/1992	414 609	2002/2003	1 800 548
1992/1993	481 273	2003/2004	1 858 680
1993/1994	568 702	2004/2005	1 930 917
1994/1995	666 712	2005/2006	1 953 832
1995/1996	779 907	2006/2007	1 941 445
1996/1997	917 939	2007/2008	1 937 404
1997/1998	1 082 657	2008/2009	1 927 762
1998/1999	1 265 347	2009/2010	1 900 014
1999/2000	1 421 277	2010/2011	1 841 251
2000/2001	1 584 804	2011/2012	1 764 060

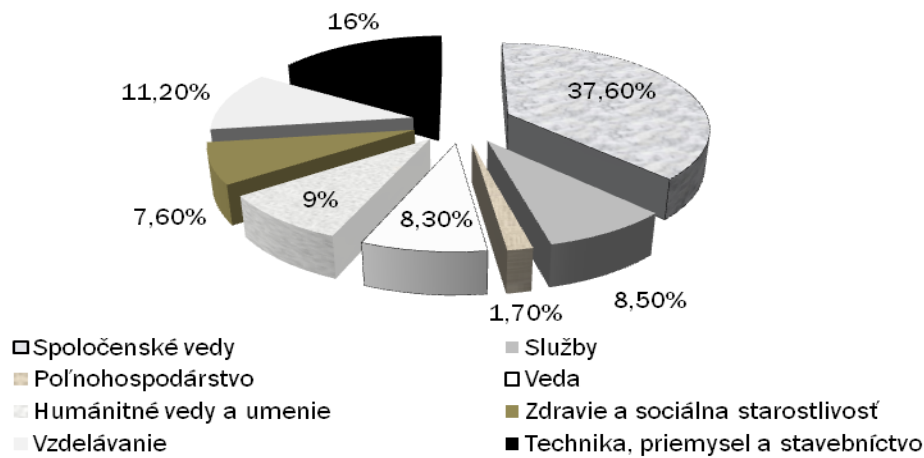
Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Ministerstva vedy a vysokého školstva.

Aktuálna pedagogická ponuka všetkých vysokých škôl v Poľsku obsahuje 257 študijných odborov, ktoré sú schválené Ministerstvom vedy a vysokého školstva. Vzdelávanie prebieha na úrovniach štúdia prvého, druhého a tretieho stupňa dennou aj externou formou. Nasledujúci graf (Graf - 2) ukazuje štruktúru štúdia na poľských vysokých školách v roku 2011.

Štúdium prvého stupňa trvá minimálne 6 semestrov (3 roky) a v prípade štúdia, ktoré sa končí udelením odborného titulu inžinier trvá minimálne 7 semestrov (3,5 roka). Štúdium prvého stupňa v odbore architektúra a urbanizmus, ktoré sa končí udelením titulu inžinier architekt trvá minimálne 8 semestrov (4 roky).

Štúdium druhého stupňa trvá minimálne 4 semestre (2 roky). Niektoré študijné smery môžu byť vedené len ako štúdium prvého stupňa (napr. kozmetológia, sociálna práca) alebo súvislé magisterské štúdium (odbornosti: lekárstvo, zubárstvo, veterina, psychológia, právo, herectvo). Súvislé štúdium trvá minimálne 10 semestrov a v prípade odboru medicína vo všeobecnosti 12 semestrov (6 rokov).

Graf č. 2: Štruktúra vzdelávania na poľských vysokých školách v roku 2011 podľa skupín študijných odborov.

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Ministerstva vedy a vysokého školstva.

V rámci študijných odborov môžu existovať špecializácie, ale často sa namiesto tohto termínu používa aj napr. diplomový profil. Absolvent štúdia prvého stupňa získava odborný titul „licenciát“ a „inžinier“ a absolvent druhého stupňa zase titul „magister“ alebo ekvivalent, napr. „magister inžinier“, „lekár medicíny“ atď.

Doktorand je študent doktorandského štúdia, čiže štúdia tretieho stupňa realizovaného vysokou školou, ktorá má oprávnenie udeľovať vedeckú hodnosť doktor.

V posledných niekoľkých rokoch sa objavila v Poľsku výrazná zmena záujmu absolventov stredných škôl pri výbere budúceho študijného odboru.

Zjavne poklesol počet študentov začínajúcich štúdiom v pedagogických, spoločenských, ekonomických a administratívnych a poľnohospodárskych študijných odboroch a v odboroch spojených so službami pre obyvateľstvo (turistika a rekreácia, kozmetológia a pod.). Zároveň rastie počet prijatých na úzko profilované a technické odbory.

V nasledujúcej tabuľke (Tabuľka - 5) sú predložené tendencie zmien štruktúry vzdelávania na poľských vysokých školách. Ako ukazujú tieto údaje, dokonca aj v situácii demografického poklesu sa zvýšil počet študentov v matematickej a štatistickej, inžiniersko-technickej alebo architektonickej a stavebnej podskupine.

Ďalej zaznamenávame skutočne imponujúci nárast (900%) počtu študentov v odbore ochrana a bezpečnosť, t.j. národná bezpečnosť, vnútorná bezpečnosť, vojenstvo, bezpečnostné inžinierstvo, inžinierstvo bezpečnosti práce, bezpečnosť a hygiena pri práci.

Na tomto mieste je potrebné povedať, že obidva odbory od založenia dvoch nových vedných disciplín – vedy o bezpečnosti a vedy o obrane, ktoré majú relatívne krátku históriu v našej krajine, keďže boli implementované do oblasti spoločenských vied až v roku 2011.¹

Tabuľka č.5: Zmena štruktúry vzdelávania na poľských vysokých školách. Počet Novo prijatých študentov na štúdiá v rokoch 2007 a 2011 podľa podskupín študijných odborov.

Podskupina štúdiá	2007	2011	Tendencie v % pokles/rast
Pedagogická	56 456	37 170	-34%
Humanistická	42 464	34 096	- 20%
Umelecká	6533	8043	+23%
Spoločenská	61 678	42 308	-31%
Ekonomická a administratívna	113 062	78 412	-31%
Právnická	14 269	12 135	-15%
Žurnalistiky a informácií	5975	5669	-5%
Biologická	9567	7522	-21%
Fyzická	7536	7659	+2%
Matematická a štatistická	3234	6403	+98%
Informatická	22 836	20 245	-11%
Medicínska	32 683	34 469	+5%
Sociálnej starostlivosti	934	2431	+160%
Inžiniersko-technická	32 124	39 152	+22%
Výroby a spracovania	15 523	16 736	+8%
Architektúry a stavebníctva	18 035	21 185	+17%
Poľnohospodárska, lesnícka a rybárska	8696	5601	-36%
Veterinárna	821	912	+11%
Služieb pre obyvateľstvo	23 656	15 521	-34%
Ochrany životného prostredia	5943	6702	+13%
Dopravných služieb	4692	5657	+21%
Ochrany a bezpečnosti	1643	16 748	+919%
Spolu	488 336	424 776	-13%

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Hlavného štatistického úradu.

¹ Vedy o bezpečnosti a vedy o obranesú dve vedné disciplíny patriace do oblasti spoločenských vied a odboru spoločenských vied. Boli zriadené uznesením Centrálnnej komisie pre hodnosti a tituly z dňa 28. januára 2011, ktorá mení uznesenie vo veci určovania vedných odborov, umeleckých odborov a vedeckých a umeleckých disciplín (Monitor Polski z 2011, číslo 14, položka 149).

ZÁVER

Vzdelávanie v XXI. storočí je zložitou úlohou a zároveň našim právom aj povinnosťou. V súčasnosti sa potreby poľského systému vzdelávania (aj vysokého školstva) sústreďujú na nasledovné oblasti:

- Úlohy vzdelávania v informačnej spoločnosti.
- Miesto a úlohy vzdelávania v období integrácie Poľska s Európskou úniou.
- Vzdelávanie, ekonomika a trh práce.
- Systém vzdelávania učiteľov a profesionálne postavenie učiteľa.
- Vyrovnávanie šancí mládeže a dospelých na vzdelanie v systéme vzdelávania a v spoločenskej politike.
- Zabezpečenie príslušných finančných zdrojov a náklady štátu aj spoločnosti na vzdelávanie a zvyšovanie ich podielu v hrubom domácom produkte.

Tieto výzvy a úlohy nachádzajú odraz v odborných štúdiách a v programových a strategických dokumentoch štátu ako aj rezortov vzdelávania v Poľsku i v Európe. Európske spoločenstvá sa stávajú vedomostnými spoločenstvami. Typická je pre ne prítomnosť viacerých kultúr a rozmanitosť ako aj rozsiahle zmeny nových informačných a komunikačných technológií ako aj dynamické tempo hospodárskych a technologických zmien. Úlohou štátu je zaistiť rovnaký prístup k vzdelávaniu na vysokej úrovni v moderných vzdelávacích a kvalifikačných systémoch a taktiež v systéme demokracie a pri prijímaní spoločenských rozhodnutí.

V európskom vzdelávaní by sme mali ukazovať príležitosti vyplývajúce z integrácie ako aj potrebu boja proti prejavom separatizmu, nacionalizmu, náboženského a politického fundamentalizmu, xenofóbie a rasizmu. Európske vzdelávanie by malo predovšetkým obsahovať poznávanie tém spojených so životom spoločnosti, ochranou ľudských práv, demokratickými postupmi, záležitosťami európskej civilizácie a tiež mobilitou ľudí na trhu práce a v priestore.

LITERATÚRA

- BAR, Nicolas. Finansowanie szkolnictwa wyższego, In *Nauka i Szkolnictwo Wyższe.*, 2006, č. 28, s. 7-43.
- CHŁOPECKI, Jerzy, PASZCZYŃSKI, Stanisław, POMIANEK, Tadeusz. W poszukiwaniu syntezy. wyd. Rzeszów : WSIIZ, 2004. 143 s. ISBN 83-87-65865-0.
- DĄBROWA-SZEFLER, Małgorzata, JĄBLECKA-PRYSŁOPSKA, Julita. Szkolnictwo Wyższe w Polsce. Raport dla OECD. wyd. Warszawa : Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, 2007. 236 s. ISBN: 978-83-61100-52-2.

Najdôležitejšie pramene práva a ďalšie normy

- Ústava Poľskej republiky – najdôležitejší právny akt (základný zákon) Poľskej republiky, prijatý 2. apríla 1997. r. (Zbierka zákonov z 1997, číslo 78, odsek 483).
- Zákon z dňa 26. júla 1991 o dani z príjmu fyzických osôb (Zb. zákonov z 1991, číslo 80, položka 350).
- Zákon z dňa 14. marca 2003 o vedeckopedagogických hodnostiach a vedeckopedagogickom titule ako aj o hodnostiach a titule v oblasti umenia (Zb. zákonov z 2003, číslo 65, položka 595 s neskoršími zmenami).
- Zákon z dňa 27. júla 2005 o vysokom školstve (Zb. zákonov z 2005, číslo 164, položka 1365 s neskoršími zmenami).
- Zákon o dani z príjmu na rok 2014 z dňa 24. januára 2014 (Zb. zákonov z 2014, položka 162).
- Vyhláška Ministerstva vedy a vysokého školstva z dňa 13. júna 2006 r. vo veci názvov študijných odborov (Zb. zákonov z 2006 r., číslo 121, položka 838 s neskoršími zmenami).
- Vyhláška Ministerstva vedy a vysokého školstva z dňa 14. júla 2007 vo veci vzdelávacích štandardov pre jednotlivé študijné odbory a stupne vzdelávania a tiež spôsobu vytvárania a podmienok, ktoré musí splniť vysoká škola, aby mohla realizovať medziodborové štúdium a makroodborné (Zb. zákonov z 2006 r., číslo 121, položka 838 s neskoršími zmenami).
- Vyhláška Ministerstva vedy a vysokého školstva z dňa 25. septembra 2007 vo veci podmienok, ktoré musia byť splnené aby mohli byť didaktické vyučovacie hodiny v rámci štúdia realizované s použitím diaľkových metód a techník vzdelávania (Zb. zákonov z 2007 r., číslo 188, položka 1347 s neskoršími zmenami).
- Vyhláška Ministerstva vedy a vysokého školstva z dňa 19. decembra 2008 vo veci druhov odborných titulov udeľovaných absolventom štúdia a vzorov diplomov a vysvedčení vydaných vysokou školou (Zb. zákonov z 2009, číslo 11, položka 61).
- Vedy o bezpečnosti a vedy o obranesú dve vedné disciplíny patriace do oblasti spoločenských vied a odboru spoločenských vied. Boli zriadené uznesením Centrálnej komisie pre hodnosti a tituly z dňa 28. januára 2011, ktorá mení uznesenie vo veci určovania vedných odborov, umeleckých odborov a vedeckých a umeleckých disciplín (Monitor Polski z 2011, číslo 14, položka 149).
- Vyhláška Ministerstva vedy a vysokého školstva z dňa 5. októbra 2011 vo veci podmienok realizácie štúdia v určenom odbore a na určitom stupni vzdelávania (Zb. zákonov z 2011 r., číslo 243, položka 1445).

doc. PhDr. Jacek Dworzecki, PhD.

Pracovisko: Fakulta verejnej správy
Kontaktná adresa: Vysoká škola Polície v Szczytnie (Polsko)
12-100 Szczytno
ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego 111
mobil: + 48 514 416 060
E-mail: jacekdworzecki@o2.pl

Recenzoval:

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, Wroclavská univerzita, Wroclav, Poľsko
Doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD. Akadémia ozbrojených síl, L.Mikuláš, Slovensko

TENDENCJE PRZEMIANY WSPÓŁCZESNEJ RODZINY

TENDENCES OF TRANSFORMATION OF A MODERN FAMILY

Anna GAŚKA

STRESCZENIE

Artykuł ma na celu przedstawienie zmian zachodzących w obrębie współczesnej rodziny. Definiuje rodzinę, nakreśla alternatywne modele rodziny oraz przemiany w nich następujące. Praca przybliża różne postacie małżeństwa w ujęciu historycznym, począwszy od epoki przed-przemysłowej do współczesności. Prezentuje również wpływ rozwoju technologicznego oraz transformacji społecznej i kulturowej na kształt, jak również funkcjonowanie rodziny.

Słowa kluczowe: rodzina. Małżeństwo. Zmiana. Alternatywny model rodziny. Rozwój technologiczny transformacja społeczna.

ABSTRACT

This article aims at showing changes taking place within a modern family nowadays. It defines the family, depicts alternative family models and changes which are happening within them. The article presents different models of marriage from the historical point of view, from the pre-industrial to the present time. It also shows the influence of the technological development and the social and cultural transformation on the family model as well as functioning of the family.

Key words: family. marriage change an alternative family model. technological development. social transformation.

WSTĘP

O wieku XX różni uczeni różnie mówią, jedni nazywają go stuleciem dziecka¹, inni stuleciem nauczyciela, jeszcze inni, stuleciem rodziny. Rodzina bowiem nigdy jeszcze nie była narażona na tyle niebezpieczeństw. Sytuacja rodziny we współczesnym świecie jest przedmiotem wielu badań i dyskusji. Ich wyniki pokazują główne kierunki przemian, w których powtarza się: zmiana w skłonności do zawierania małżeństw, zmiany płodności kobiet, zmiany zachowań prokreacyjnych², jak również osłabienie formalnego charakteru instytucji rodziny, związanego z wyraźnym podziałem ról i relacjami hierarchicznymi (w tym ze stosunkiem władzy) na rzecz wzrostu więzi nieformalnych, relacji osobistych, atmosfery emocjonalnej³. Często w tym kontekście mówi się o relacjach osobistych.

1 RODZINA

Mówiąc o rodzinie, chciałabym rozpocząć od próby jej zdefiniowania. Zdecydowana większość ludzi przychodzi na świat w rodzinie i przechodzi w niej niemal cały proces socjalizacji pierwotnej w różnych fazach życia.

¹ Kot S., *Historia wychowania*, wyd. Akademickie Żak, Warszawa 1994, s. 340

² Kwak A., *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, wyd. ŻAK, Warszawa 2005, s. 61.

³ Korzeniowska W., Szuścik U., (red), *Rodzina. Historia i współczesność. Studium monograficzne*, wyd. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2005, s. 243.

Z tych też względów, człowiek ze swojej natury jest istotą rodzinną. W swym rozwoju historycznym ludzkość wytworzyła różnorodne formy życia małżeńsko-rodzinnego, które dają nam większe lub mniejsze poczucie bezpieczeństwa, uznania i przynależności. Można dodać, że lepszej, korzystniejszej formy życia indywidualnego i społecznego człowiek dotychczas nie wymyślił¹.

Intuicja podpowiada, iż rodzina jest najmniejszą i za razem najbardziej doniosłą jednostką społeczną. Dzięki rodzinie społeczeństwo trwa. Rodzina jest grupą, wspólnotą, organizacją, jest najmniejszym systemem odtwarzającym społeczeństwo w sensie biologicznym, społecznym, kulturowym i ekonomicznym. Żadne z tych stwierdzeń, nie wyczerpuje jednak definicji, daje jedynie jej wyobrażenie. Można również rodzinę definiować jako „instytucję”, wówczas nazwiemy ją zbiorem reguł szczególnie istotnych. Jak już wspomniałam istnieje wielość i różnorodność definicji rodziny, ale wszyscy zgadzają się iż, podstawowym celem rodziny jest reprodukcja, zarówno w sensie biologicznym jak i społecznym. Mówiąc o reprodukcji społecznej, należy zwrócić uwagę na jej dwa wymiary: wymiar kulturowy, czyli reprodukcja kultury oraz wymiar strukturalny, inaczej reprodukcja struktury społecznej. Ważne, w mojej ocenie jest to, iż we wszystkich społecznościach ludzkich, w różnych kulturach, od najdawniejszych czasów występowała rodzina, choć przybierała różne formy, zawsze realizowała funkcję prokreacji i socjalizacji².

2 ZMIANA W OBRĘBIE RODZINY

Koncepcja „Drugiego przejścia demograficznego wg Dirka van de Kaa”, charakteryzuje 11 procesów zmian w obrębie rodziny. Są nimi:

1. Zmniejszenie znaczenia małżeństwa, na rzecz swobodniejszych form związku.
2. Przejście od jednorodnego typu rodziny, do wielu typów rodziny.
3. Obniżenie się wieku inicjacji seksualnej, we wszystkich warstwach i klasach.
4. Zmiana wieku opuszczenia domu rodzinnego.
5. Opóźnienie zawarcia pierwszego małżeństwa, co wpływa na opóźnienie się wieku urodzenia pierwszego dziecka.
6. Częstszymi rozwodami i zawieraniem kolejnych małżeństw.
7. Zwiększenie się liczby urodzeń poza małżeńskich.
8. Zmniejszenie się liczby dzieci w jednej rodzinie.

¹ Kawula S., *Kształty rodziny współczesnej. Szkice familiologiczne*. wyd. Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 5.

² Polakowska-Kujawa J., (red), *Socjologia ogólna. Wybrane problemy*, wyd. Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2005, s.105.

9. Przejście antykoncepcji mającej na celu proste zapobieganie niechcianej ciąży do świadomego planowania posiadania dzieci, w odpowiednim dla tego momencie (świadoma prokreacja).
10. Zmniejszenie się dzietności na poziomie całych społeczeństw i utrzymywanie się tej dzietności poniżej progu prostej zastępczości pokoleniowej.
11. Przejście od rodziny skoncentrowanej na dzieciach, do rodziny skoncentrowanej na rodzicach.

Nasuwa się pytanie dlaczego takie zmiany w ogóle następują. Wydawałoby się, iż jest to system który funkcjonuje od zawsze, jest ugruntowany i odporny na wszelkie transformacje. Jednak w mojej ocenie istnieją 3 kategorie czynników, które bezpośrednio wpływają na zmiany:

1. Zmiany techniczno-ekonomiczne (urządzenia domowe ułatwiające życie, środki antykoncepcyjne, rozwój sektora usług materialnych i niematerialnych).
2. Transformacje społeczne i kulturowe, które można dostrzec na poziomie osobowości jednostek; zmniejszenie znaczenia religii jako systemu regulującego oraz wyjaśniającego codzienne życie.
3. Przemiany wartości polegające na przejściu od wartości materialistycznych, do post materialistycznych.

Odnosząc się do zmian techniczno ekonomicznych, należy przyznać, iż zmiany w rzeczywistości społecznej, można śledzić poprzez badanie historii wynalazków, odkryć naukowych, które spowodowały rzeczywiste zmiany w zachowaniach jednostek ale również, społecznie podzielaną wiedzę na temat rzeczywistości¹. Bez odkrycia narzędzi umożliwiających uprawę roli trudno byłoby ewoluować wspólnotom zbieracko-łowieckim w bardziej złożone organizacyjnie formy społeczności; bez wynalezienia prasy drukarskiej trudno byłoby rozpowszechnić „pismo”; bez wynalezienia maszyny parowej, nie mogłoby dojść do urbanizacji i rozwoju kapitalizmu przemysłowego, przykładów można by mnożyć, lecz nie taki jest mój cel. Najważniejsze jest to, iż wprowadzenie każdego z nich zmieniło rzeczywistość społeczną, kulturową i ekonomiczną. Zmieniło również relację międzyludzką. Również postęp w dziedzinie antykoncepcji, przyczynił się do relatywnych zmian w relacjach między kobietami i mężczyznami, do zmian zachowań kobiet a także do innego społecznego postrzegania roli kobiety, tego, co może robić i kim chce być.

¹ Sikorska M., *Nowa matka, nowy ojciec, nowe dziecko, o nowym układzie sił w polskich rodzinach*, wyd. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, s. 96.

Można powiedzieć, iż historia rozwoju antykoncepcji, jest opowieścią o rosnącym wpływie kobiety na własne decyzje dotyczące posiadania dzieci, innymi słowy, jest opowieścią o coraz większej niezależności kobiet od mężczyzn w zachowaniach prokreacyjnych i seksualnych. Często wynalezienie pigułki antykoncepcyjnej jest porównywane do przyznania kobietom praw wyborczych.

Dzięki antykoncepcji, w relacjach kobieta - mężczyzna, to właśnie kobieta zaczęła być stroną, która w praktyce decyduje o posiadaniu lub nieposiadaniu potomstwa. Doszło do sytuacji, w której, jak pisze Reay Tannahill, co bardziej wyzwolone kobiety robią tylko to, co większość mężczyzn robiła od samego początku naszego gatunku, mianowicie kładą się do łóżka z kim chcą i kiedy chcą¹. Postęp w antykoncepcji dał kobiecie możliwość wyboru ze względu na umożliwienie kontrolowania płodności. Można by nazwać to swoistą transformacją społeczno - kulturową. W mojej ocenie właśnie te kryteria, w największym stopniu wpłynęły na zmniejszenie dzietności we współczesnej rodzinie. Na uwagę jednak zasługuje jeszcze kilka kwestii:

- kobiety nie decydują się na liczne potomstwo, ponieważ chcą się realizować zawodowo, często urlop macierzyński dyskwalifikuje je na długie lata z rynku pracy,
- kobiety pod wpływem obecnej mody, chcą zachować nienaganną sylwetkę, preferowany rozmiar 36 jest trudny do osiągnięcia po kilku ciążach i porodach,
- coraz późniejsze małżeństwo, a co za tym idzie macierzyństwo, często biologicznie ogranicza dzietność,
- kobiety są lepiej wykształcone, co daje im świadomość zachowań prokreacyjnych,
- zmiana społeczna, pokazująca nową tendencję w podejściu do życia, iż liczna rodzina jest jedynym warunkiem pomyślnego życia, staje się jedną z alternatyw, możliwych do przyjęcia.

Już od początku lat dziewięćdziesiątych demografowie alarmują o spadku liczby urodzeń, który jest główną przyczyną zmniejszania się liczby ludności w naszym kraju. W związku z tym prognozy Głównego Urzędu Statystycznego na lata 2008–2035 zakładają, że liczba ludności Polski będzie systematycznie się zmniejszać, przy czym tempo tego spadku będzie coraz wyższe wraz z upływem czasu². Ten czarny scenariusz budzi obawy nie tylko demografów, ale również polityków, którzy dostrzegają jego negatywne konsekwencje ekonomiczne i gospodarcze.

¹ Tamże, s.105.

² Główny Urząd Statystyczny (GUS), 2008, Prognoza ludności Polski na lata 2008–2035, www.stat.gov.pl/gus.

Socjologowie, politycy i publicyści ogłosili kryzys rodziny w kulturze Zachodu. Głównym czynnikiem, który wpłynął na tak krytyczną ocenę, jest właśnie spadek dzietności¹. Małżeństwo, jest w prawdzie od wieków społeczną instytucją, lecz jest także dziedziną budzącą liczne kontrowersje. Raz podkreśla się jego religijny charakter, boskie pochodzenie i obdarowanie specjalnymi łaskami; innym razem ukazuje się je wyłącznie jako instytucję społeczną, mającą do realizowania społeczne cele albo rozpatruje się kwestie, wymagające rozstrzygnięcia, jakie związki interpersonalne mogą być traktowane jako małżeństwo².

3 RODZINA W UJĘCIU HISTORYCZNYM

W ujęciu historycznym małżeństwo przybierało bardzo różną postać. W epoce przedprzemysłowej, małżeństwo, było kontraktem podporządkowanym interesom rodziny (rodu). To tradycyjna rodzina patriarchalna, podporządkowana władzy ojca. W tamtym okresie praca w domu i opieka nad dziećmi były przypisane kobiecie/żonie, a posiadanie władzy i specjalizacji zawodowej mężczyźnie/mężowi³. Rodzina skupiała się wokół ziemi, ponieważ był to kapitał, dający utrzymanie, kształtujący prestiż. Małżeństwa były trwałe, ponieważ wiele je łączyło; zasoby ekonomiczne, wspólne działania na rzecz ich utrzymania, wspólnota losu, doświadczenia, Był to okres, względnie dużej dzietności, choć nie przekłada się to na dane statystyczne, ze względu na dużą śmiertelność dzieci.

W epoce przemysłowej, rodzina stała się bardziej demokratyczna. Znikła wyraźna rola „głowy rodziny”. Nastąpił podział pracy na obowiązki kobiece oraz męskie (mężczyzna zarabiał na utrzymanie rodziny i reprezentował ją na zewnątrz). Dużego znaczenia nabrały więzi osobowe. W rodzinie nastąpił inny podział obowiązków, działań, zainteresowań, przyjaciół. Małżeństwo, przestało mieć takie znaczenie sakralne, rodzina stała się laicka.

Współczesność, czyli epoka późno-nowoczesna, zwana również po-nowoczesną lub post-industrialną, przyniosła kolejne zmiany. Związek uczuciowy stał się fundamentem małżeństwa. Nastąpiła wyraźna zmiana ról, kobiety i mężczyzny w rodzinie. Wzmocniła się rola kobiety i jednocześnie osłabła rola mężczyzny. Małżeństwo, doświadcza konsekwencji wynikających między innymi ze wzrostu zatrudnienia kobiet, które jest związane nie tylko z potrzebami ekonomicznymi, ale jest również wyznaczane dążeniami kobiet do samorealizacji na gruncie życia zawodowego i społecznego.

¹ Szlendak T., *Interpretacje kryzysu rodziny w socjologii. Między familijnym fundamentalizmem a rewolucją stylów życia*, „Przegląd Socjologiczny” 2008, nr 4.

² Rostowska T., (red), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, wyd. Difin SA, Warszawa 2010, s.16.

³ Kwak A., *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, wyd. ŻAK, Warszawa 2005, s. 15.

Kolejne konsekwencje dotyczą zmian w relacjach małżeńskich w wyniku pogłębiającego się egalitaryzmu życia małżeńskiego i rodzinnego, zmian wartości dziecka, osłabienia spójności rodzin, autonomizacji członków rodziny oraz ogólnych zmian systemów wartości i norm obyczajowych¹. Tak uwarunkowania społeczne, ekonomiczne, historyczne kształtowały typ rodziny. Życie we współczesnym społeczeństwie to ciągle zrywanie i budowanie nowych więzi, pojawianie się nowych form związków, a razem z nimi pytanie co można, a czego nie można nazwać rodziną. Socjologowie rodziny, próbują nawet dostosować to tych modeli życia, definicję rodziny.

Rodzina, to sieć społeczna, niekoniecznie zlokalizowana na jednym wspólnym terytorium, która bazuje na kulturowo identyfikacyjnych więziach biograficznych, małżeńskich, seksualnych i przyjacielskich².

4 ALTERNATYWNE MODELE RODZINY

Sugerując się wypowiedzią dr hab. Aldony Żurek, co raz więcej osób odrzuca małżeństwo i wybiera życie singla albo realizuje style alternatywne wobec wzorca „rodzina plus dzieci”. Pani doktor, wskazuje na rodziny alternatywne w postaci: konkubinaty, małżeństwa bezdzietne typu DINKY, małżeństwa LAT, rodziny niepełne, single i singielki. Optymistyczną informacją, na podsumowanie niech będzie fakt, iż mężczyzna w związku żyje o dwa lata dłużej niż statystyczny kawaler, wdowiec i rozwodnik.

Chciałabym przytoczyć wywiad pt. „Albo mąż albo cebula” z prof. Hanną Świdą-Ziembą, która na podstawie przeprowadzonych badań własnych, próbuje wyjaśnić zjawisko nieatrakcyjności małżeństw. Ponowoczesność dobrze opisywana przez Baumaną pokazuje, że trudno planować, bo to, co jest teraz, za chwilę stanie się nieaktualne. Nie planują, bo świat jest taki, że nie wiadomo, jak się wszystko ułoży³.

Literatura przedmiotu, za alternatywne formy rodziny uznaje w kulturze europejskiej lub innych kręgach kulturowych układy wzajemnych powiązań, międzyludzkich oraz te związki, relacje ekonomiczne, seksualne i więzi, które nie są usankcjonowane prawnie w danej społeczności. Układy te, de facto mają cechy małej grupy czy rodziny społecznej, posiadającej lub nieposiadającej biologicznego potomstwa. Podobnie jak mówi się o typach rodzin, tak samo związki alternatywne nie stanowią jednolitego kształtu⁴.

¹ Kwak A., *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, wyd. ŻAK, Warszawa 2005, s. 16-17

² Szlendrak T. *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, wyd. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s.457-458.

³ Wysokie obcasy EXTRA, nr 3, grudzień 2010, s.45-55.

⁴ Kawula S., *Kształty rodziny współczesnej. Szkice familologiczne*. wyd. Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 21.

Socjologowie najczęściej do alternatywnych modeli rodziny zaliczają:

- samodzielnie prowadzone gospodarstwa domowe (single i singielki),
- samotnych rodziców,
- trwałą w czasie, niezamężną kohabitację (to znaczy taką, która nie ma na celu i której końcem nie jest formalny ślub),
- DINKS – pary z podwójnym dochodem, ale intencjonalnie i rozmyślnie bezdzietne,
- rodziny budowane przez lesbijki i gejów,
- rodziny rekonstruowane po rozwodach,
- grona przyjacielskie,
- układy sieciowe¹.

Niestety, nie wiele jest danych które obrazowałyby zmiany jakie zachodzą w obrębie kształtowania się nowych form rodzin w Polsce.

ZAKOŃCZENIE

Rodzina podlega przemianom. Nigdy nie była, nie jest i nie będzie stateczną organizacją. Przez wieki przyjmowano, że rodziny są odpowiedzialne za produkcję, dystrybucję i konsumpcję dóbr oraz za reprodukcję i socjalizację następnych pokoleń. Uważano, że rodziny przekazują nie tylko własność, ale i dobra kulturowe, zapewniają ciągłość biologiczną, społeczną i kulturową.

Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż sposób organizacji społecznej rodziny zmienia się razem z innymi zachodzącymi zmianami społecznymi, wśród których należy uwzględnić wzrost znaczenia gospodarki rynkowej, zwiększanie się zarobków, przyrost produkcji, urbanizację, zmiany w strukturze edukacji, zmiany w ideologii ukierunkowanej na większą indywidualizację.

Wszystkie te zmiany odsuwają od rodziny podejmowanie decyzji oraz kontrolę społeczną i przenoszą je na jednostki i inne instytucje społeczne. Jednostki spędzają obecnie więcej czasu poza rodziną, w instytucjach edukacyjnych, opiekuńczych i kulturalnych, w zakładach pracy. Ograniczenie kontroli rodziny nad czasem i środkami pieniężnymi młodych ludzi zmniejsza możliwości wpływania na wybory związane z małżeństwem. Są to decyzje samych zainteresowanych, z limitowanym udziałem rodzin. Rodzina jest jedną z podstawowych instytucji społecznych we wszystkich społeczeństwach, chociaż zmienia się jej definicja.

¹ Szlendrak T. *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, wyd. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 463.

Przytaczając scenę z filmu „Skrawki życia”, gdzie panna młoda przygotowuje się do ślubu, a kobiety z jej rodziny siadają przy wielkim stole, by szyć dla niej koldrę z kawałków materiału. Wspominają przy tym, dowcipkują, dzielą się swoim doświadczeniem, a wszystkie to robią z miłością i oddaniem. Czyż nie tak powinno się „szyć” nową rodzinę. Bez względu, na ilość jej członków, w tym dzieci oraz jej formę, tradycyjną czy alternatywną, ważne abyśmy trafili na wybitnego „krawca”.

LITERATURA:

- KAWULA S., *Kształty rodziny współczesnej. Szkice familologiczne*. Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2006,
- KORZENIOWSKA W., SZUŚCIK U., (red), *Rodzina. Historia i współczesność. Studium monograficzne*, wyd. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2005,
- KOT S., *Historia wychowania*, wyd. Akademickie Żak, Warszawa 1994,
- KWAK A., *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, wyd. ŻAK, Warszawa 2005,
- POLAKOWSKA-KUJAWA J., (red), *Socjologia ogólna. Wybrane problemy*, wyd. Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2005,
- ROSTOWSKA T., (red), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, wyd. Difin SA, Warszawa 2010,
- SIKORSKA M., *Nowa matka, nowy ojciec, nowe dziecko, o nowym układzie sił w polskich rodzinach*, wyd. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009,
- SZLENDRAK T. *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, wyd. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- INNE:
- SZLENDRAK T., *Interpretacje kryzysu rodziny w socjologii. Między familijnym fundamentalizmem a rewolucją stylów życia*, „Przegląd Socjologiczny” 2008, nr 4,
Wysokie obcasy EXTRA, nr 3, grudzień 2010,
Internet: www.gus.pl, www.cbos.pl.

Mgr. Anna Gaska

Uniwersytet Wrocławski, Instytut Socjologii
59-700 bolesławiec, ul. Artyleryjska 10c, Polska
gaska@op.pl

Recenzował:

doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD., AOS, L. Mikuláš, Slovensko
prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, FSV Vroclavskej univerzity, Vroclav, Polsko

MATERIALNE WARUNKI ŻYCIA ŻOŁNIERZY ZAWODOWYCH W ŚWIETLE BADAŃ EMPIRYCZNYCH

MATERIAL LIVING CONDITIONS OF PROFESSIONAL SOLDIERS IN THE LIGHT OF EMPIRICAL RESEARCH

Daria HOFMAN

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia uwarunkowania materialnych warunków życia żołnierzy zawodowych w Polsce oraz wybrane wyniki badań pochodzące z raportu Warunki materialne żołnierzy zawodowych, pochodzącego z Wojskowego Biura Badań Społecznych z bieżącego roku. W artykule zostały zawarte następujące dane: charakterystyka badanych, charakterystyka gospodarstw domowych, poziom i źródła dochodów w gospodarstwie domowym, poziom oszczędności oraz zadłużeń, a także potrzeba rezygnacji z zaspokajania pewnych potrzeb zw. na niewystarczające dochody.

Słowa kluczowe: warunki materialne życia, żołnierze zawodowi, wynagrodzenie.

ABSTRACT

The article presents the material conditions of professional soldiers and living conditions in Poland and selected results from the report material on conditions of professional soldiers, coming from the Military Bureau of Social Research in the current year. The article included the following data: characteristics of the respondents, household characteristics, the level and source of household income, the level of savings and debt, as well as the need to abandon conjunction to fulfill certain requirements and insufficient income.

Key words: material conditions of life, professional soldiers, salary.

INTRODUCTION

Threats and challenges to humanity have always existed, yet with the development of society disappeared or lost some of its importance, others were created or acquired a meaning. Due to the progress of civilization, the density of people and buildings, the devastation of nature, natural disasters, the focus of today's threats to national security and international moves from war threats of non-military crisis. This situation requires a new approach to the development of security and the growing involvement of military forces in the prevention and elimination of these effects¹. Newly created security threats also affect national security. The term threats to national security is understood as a combination of events of inner or international relations, in which a high probability may be limited or lost undisturbed conditions for the existence and development of the internal or any breach or loss of sovereignty of the state and its partner treatment in international relations.²

¹ A. Podolski, *Zagrożenia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] Biuletyn Informacyjny nr 18, Wrocław 2011, s. 10.

² J. Kaczmarek, W. Łepkowski, B. Zdrodowski, *Słownik z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa 1996, s. 105.

Protection of national security is the most important value, while a priority objective of all activities of the state, community groups, and individuals. Maintaining security and to provide favorable conditions for the implementation of state interests is dependent on the existence and proper functioning of the integrated system of national security. To ensure broadly defined national security, in Poland there are following organizational solutions: The Defence of the State, Emergency Management System, the State Border Protection System, the National Rescue and Firefighting System, Emergency Medical System and System Protection of Classified Information¹.

The basic element of the national security system in Poland is the defense system. It's all activity is focused on counteraction the threats of political and military. Moreover, for the purposes of strategic defense system include: ensuring the independence, integrity, inviolability of borders, the protection and defense of all citizens of the Republic of Poland, the creation of conditions for the continuous raising of the state's defense capabilities, as well as participants in the implementation of the defense alliance systems. The Polish defense system consists of three subsystems: management of defense, military, non-military. The main and largest part of the state defense system is Armed Forces. Their main purpose is to effective implementation of security policy, moreover, Polish Armed Forces perform tasks resulting from: The Constitution, the National Security Strategy of the Republic of Poland and the Polish Defence Strategy. In summary the Armed Forces are countering possible threats posing a danger to life, health, living conditions, property and the environment and destruction of the organization of society and state, as well as the destruction of opportunities.²

In peacetime, the armed forces must maintain adequate capacity to take in a given time combat action or preserve the state of combat readiness. It should be emphasized that the maintenance of a high and effective level of combat readiness depends on the political system which largely determines: the level of training of soldiers, equipment, manning state, collateral material, technical, and mobilization readiness.

It should be emphasized that the actual and direct duty to defend Polish state rests on all the soldiers. They guard the highest values of the state, its sovereignty and the live of citizens³. By virtue of their profession, soldiers are constantly exposed to situations that threaten their health and even life.

¹ M. Kuliczkowski, *System bezpieczeństwa narodowego w Polsce- organizacja i funkcjonowanie* [w:] Biuletyn Informacyjny nr 18, Wrocław 2011, s. 20.

² R. Jakubczak, J. Flis, *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku*, Warszawa 2006, s. 98.

³ J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*, Wrocław 2012, s. 100.

Professional soldiers are often faced with life threatening companions with whom perform tasks. Today, an example of a situation with a high-intensity threats while serving soldiers is to participate in missions under international obligations. Active participation in armed conflict may result in the loss of both physical health and mental health, and even life. Moreover soldiers serving in countries affected by the war are direct witnesses of the dramas of civilians. Besides to the threats posed by the war, soldiers are exposed to danger while participating in prevention, as well as the removal of the effects of disasters, natural disasters. It should be noted that the effective implementation of the tasks assigned to the assumptions of the defense system is made possible by the continuous availability of soldiers.

Army as a military structure shows availability in the broad sense of the word combined with the generally accepted attitude to typical activities, which created a particular structure¹, and performs in a fast and efficient assigned tasks. Occurring in the structure of the military division of task determines the positions and functions assigned to the soldier in the army within the organizational structure, creating intricate patterns personality².

Considering the diversity, as well as the intensity of the possible risks associated with the specifics of the profession of a soldier should be emphasized, an important factor in willingness to serve and execution of tasks in a professional manner, is paid. Income level soldiers is determined by their position at work, and salaries policy. The amount of income and incentive payments depends on the budget allocated annually for the salaries of soldiers. Specific tasks of all kinds of the Armed Forces, as well as the specific conditions of military service (physical requirements, strict discipline, perform actions in life-threatening situations) require the use of appropriate incentive mechanisms that affect the continuity and quality of service. In Poland, all the rules the amount of salaries of soldiers define regulations of the Act on the salaries in the public sector and Act on professional military service.

This article aims to provide empirical data on the physical level of professional soldiers living in Poland. The data comes from a report of the Military Centre for Social Research under the title: The material conditions of professional soldiers from 2014.

The survey was conducted in March and April in 2014, both in units and in military institutions. This report presents an analysis of 685 questionnaires. For the purposes of this publication, the author has chosen to analyze such issues as: the characteristics of the respondents, household characteristics, the level and source of household income level of savings and debt, and the resignation of satisfying certain needs due to insufficient income.

¹ *Ibidem*, s. 40.

² *Ibidem*, s. 105.

EMPIRICAL DATA ANALYSIS

The starting point for the analysis is to shift the overall socio-demographic characteristics of the respondents soldiers. Most of the respondents were male (94%), the rest of the women, this is not surprising since the formation of the Armed Forces are dominated by men. In terms of age of the respondents represent the largest proportion of soldiers to 30 years of age (36%), and afterwards in the range of 36-40 years (22%), while the category of 31-35 years and over 40 (21%). An important issue in the analysis of the material conditions of life of the soldiers is to belong to the corps of the Polish Armed Forces. Current assumptions shaping the structure of the army assume an increase in the number of the servicemen and non commissioned officers, while reducing the number of soldiers in the corp of commissioned officers. In this report membership of respondents to the corps is as follows: servicemen 43%, non- commissioned officers 37%, commissioned officers 20%.

The starting point for a proper analysis of the material conditions of life of professional soldiers are the characteristics of households surveyed. Variables such as the number of people living in the household, including the number of dependent children, household type the variables of multi-dimensional view of the material situation of military families. As for the number of people in a household that the data distribution is as follows: 31 percent of respondents living in a three-family, the same percentage have a family of four, in turn, 18 percent of respondents had a family double, nine percent of the respondents have a family of five, the same percentage living alone. Only one percent of the respondents live in a household with a number of six or more people.

Another factor characterizing households of professional soldiers is the number of dependent children. Almost half because 46% of respondents have two dependent children, 44% of respondents have only one dependent child, and only 10% of respondents had three or more dependent children. As regards the type of household these are generally: marriage/relationships with two children (29%) and marriage/relationships with one child (28%).

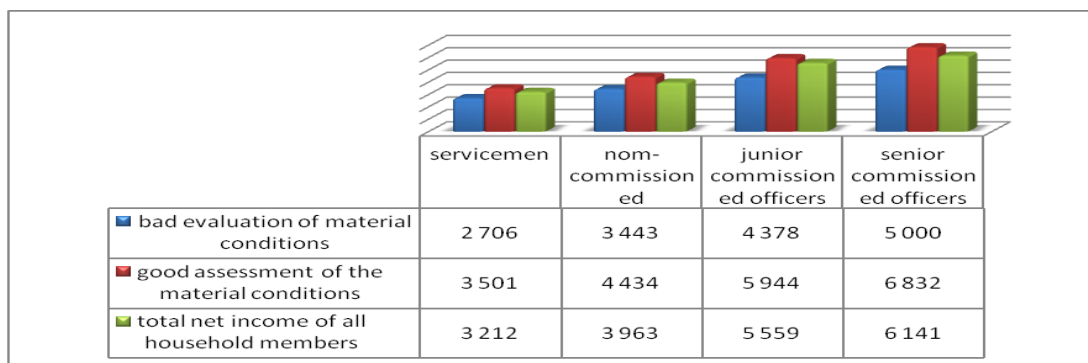
Another type of household is a marriage/relationship without children (17%), and then single household (8%). Other household types are: marriage/relationship with three children and more (6%), another type of household (9%), marriage/relationship with children and others (2%), single mother/father with children and others (1%), single mother/father with dependent children (1%).

Another issue variable characterizing the material conditions of life are professional soldiers household income. Except to the salaries of soldiers, sources of income in the household are the following: wage labor (permanent or casual) (44%), sale of assets, the use of savings, cash loans (9%), self-employment (5%), pension (4%), income from homestead (3%), income from rental property (3%), free profession (3%), income from property (2%). Moreover, for 1% of respondents for one source of income in the household are scholarship alimony, also unemployment benefits.

Immediate influence on material living conditions of professional soldiers is the amount of net income. The level of average income of all household members is as follows in each corps: servicemen 3 212 PLN, non-commissioned officers 3 963 PLN, junior commissioned officers 5 559 PLN, senior commissioned officers 6 141 PLN. The salaries of professional soldiers in the army is determined by the Ministry of Defense, and more precisely speaking by the Personnel Department.

In addition to the basic salary, professional soldiers have the following financial allowances: special, service, for long-term military service and incentive allowance. Analysis of the findings contained in this report also includes that the average level of income have soldiers evaluating their financial situation right and wrong. The data for the assessment of the material conditions in the graph below.

Picture 1. Average total income in PLN and the evaluation of the material conditions

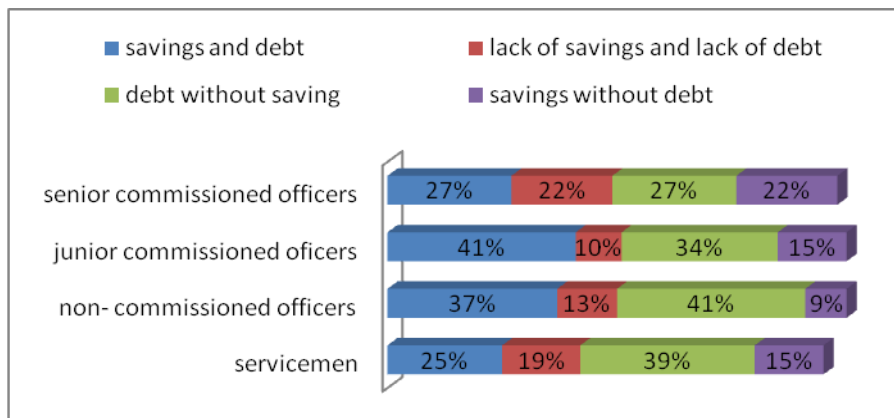
Source: Own work based on: The material conditions of professional soldiers, Warszawa 2014.

These results show that the highest average income, concurrently the material conditions are at the highest level in officers corp. Among the soldiers assessing their conditions of households as well, the senior commissioned officers have a higher average income of 2 835 PLN higher than the average income of all soldiers (3 997 PLN), junior commissioned officers about 1 947 PLN, non-commissioned officers about 437, and the only servicemen have income below about 451 PLN.

On the other hand, households assessed in the category of bad material conditions, the average income of all participants was 3 269 PLN, income at the same time it is lower than the average income of all soldiers of 728 PLN. Among the servicemens and non-commissioned officers, income is lower by 1 291 PLN and 554 PLN, including senior commissioned officers higher by 1 003 PLN, and by 381 PLN for junior commissioned officers.

Interesting variable is the fact of having a debt or savings among respondents. The fact of having savings or debt is a good indicator of the financial situation of the household. Data on the level of debt and savings shown in the following chart.

Picture 2. Possession of debt or saving

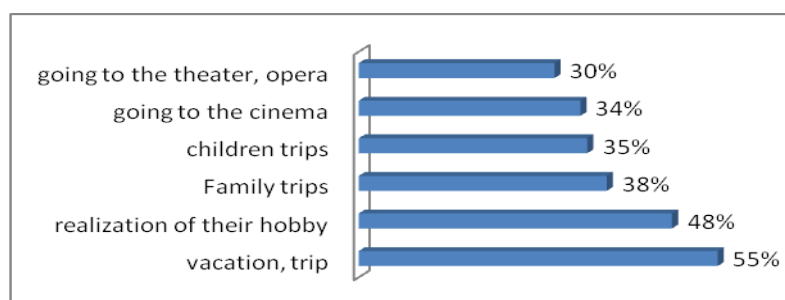

Source: Own calculations based on: The material conditions of professional soldiers, Warszawa 2014

Best financial situation is characterized group of respondents who indicated that they have savings and at the same time do not have any debt. This means that household incomes are sufficient to realize all your needs without having to take loans. At the same time the percentage of respondents who are in this situation is the smallest. The largest group are soldiers holding debt without savings, a total of 38%. An interesting category is respondents who have both savings and debt, In total there are 31%. It can be assumed that their financial situation is so stable that they are able to take out a loan, repay it from current income, without prejudice to savings. As to the form of savings is the most commonly collect them in the form of: deposits in banks in PLN (52%), in cash (48%), shares (7%). only 7% of invested money in real estate, and 2% in other material goods.

Another factor showing the quality of the material conditions of life of professional soldiers is must to resignation for some needs. The chart below shows the needs which have to give members of the household, due to lack of money.

Picture 3. Needs which respondents have to give

Source: Own calculations based on: The material conditions of professional soldiers, Warszawa 2014.

Diagram shows selected (usually indicated) needs, with which the respondents have to give. The need to account for the possibility of leisure activities, or meet the cultural needs. It can be concluded that these needs are not the most important in human life. These needs are entertaining, so implement theirs is negligible for existence. In this report also includes data on the resignation of the needs of the children respondents concern their education. Abandonment of satisfying certain needs of children is due to financial considerations. Most often, respondents were forced to give up: take the child's extra-curricular activities (23%), other restrictions (21%), child's tutoring (17%). Only 6% of respondents had to give up food for a child in school lunches, 5% limit or suspend payments to school. Resignation from the learning needs of children, however, cover the needs that are not essential to the functioning in the school.

CONCLUSION

The results showed the complexity of the issue of living conditions of professional soldiers. Statistical military family presents a model of two adults plus one child, such households are single generational and income is most often achieved by two people. Total household income is derived from the salaries of soldiers and partner hired work. The median total household income was 3 997 PLN. On the basis of the data presented, it can be concluded that the financial situation of military families is at a good level. Soldiers do not have to resign the basic needs of human existence and a significant portion of respondents has savings in cash. Ensuring good financial situation of professional soldiers is an important factor in influencing the motivation of soldiers to duty. Soldiers in their work are ready to sacrifice their health and their lives to preserve the security and sovereignty of the country. Only decent salary, permits to live at a good level, it may be adequate compensation or the effort and devote which soldiers put into military service.

LITERATÚRA:

- BARAN-WOJTACHNIO M., BRANICKA J., *Warunki materialne żołnierzy zawodowych*, Warszawa 2014.
- JAKUBCZAK R., FLIS J., *Bezpieczeństwo narodu Polski w XXI wieku*, Warszawa 2006, s. 98.
- KACZMAREK J., ŁEPKOWSKI W., ZDRODOWSKI B., *Słownik z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa 1996, s. 105.
- KULICZKOWSKI M., *System bezpieczeństwa narodowego w Polsce- organizacja i funkcjonowanie* [w:] Biuletyn Informacyjny nr 18, Wrocław 2011, s. 20.
- MACIEJEWSKI J., *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*, Wrocław 2012, s. 100.
- PODOLSKI A., *Zagrożenia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] Biuletyn Informacyjny nr 18, Wrocław 2011, s. 10.

Mgr. Daria Hofman

Wrocławska univerzita
WROCLAV
Polska
hofman.daria@gmail.com

Recenzoval:

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, FSV Vroclavskej univerzity, Vroclav, Pol'sko
doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD., AOS, L. Mikuláš, Slovensko

RODINA AKO PILIER OBČIANSKEJ SPOLOČNOSTI A ŠTÁTU OČAMI HEGELA

FAMILY AS A PILLAR OF THE CIVIL SOCIETY AND STATE THROUGH HEGEL'S EYES

Róbert HURNÝ

ABSTRAKT

V článku autor analyzuje Hegelovo ponímanie rodiny ako pilier občianskej spoločnosti a štátu. Rodina sa podľa Hegela uskutočňuje v troch štádiách: v podobe manželstva, vo vlastníctve a starosti o majetok, a vo výchove detí. Manželstvo je absolútnym princípom, na ktorom spočíva mravnosť nejakého spoločenstva. Občianska spoločnosť má nielen právo, ale priam povinnosť dohliadať a pôsobiť na výchovu detí. Hegelova filozofia práva vrcholí v koncepcii štátu.

Kľúčové slová: občianska spoločnosť, rodina, sloboda, mravnosť, filozofia práva

ABSTRACT

In the article, the author analyses Hegel's concept of the family as a pillar of the civil society and state. According to Hegel, the family is completed in three phases: marriage, family property and upbringing of children. The marriage is one of the absolute principles on which the ethical life of a community depends. The civil society has a right but also an obligation to oversee and affect upbringing of the children. According to Hegel's philosophy of right, the highest moment of ethical life is the institution of the state.

Keywords: civil society, family, liberty, morality, philosophy of right

ÚVOD

V diele Georga Wilhelma Friedricha Hegela (1770-1831) vrcholí nemecká klasická filozofia. Hegel bol vo svojej mladosti značne ovplyvnený *Velkou francúzskou revolúciou*, dokonca prechovával sympatie aj k najradikálnejšej fáze Francúzskej revolúcie, vláde *jakobínov*.

Po termidorskom prevrate v júli 1794 sa po určitej duchovnej kríze stotožnil s výsledkami, ktoré z Francúzskej revolúcie vyplynuli a obrátil svoju pozornosť predovšetkým na Anglicko, v ktorom oprávnene videl najvyššiu a najvyspelejšiu fázu buržoáznej spoločnosti. Hegel študoval anglickú politickú ekonomiu a následne využíval niektoré základné ekonomické kategórie vo svojich prácach, napr. vo *Phänomenologie des Geistes*.¹

¹ Bližšie vid' predhovor k českému vydaniu Hegelovho spisu *Základy filosofie práva*, Kudrna, J.: K Hegelovým základům filosofie práva in Hegel, G. W. F.: *Základy filosofie práva*. Praha: Academia, 1992, s. 6.

Po Napoleonovom páde sa Hegel politicky zblížil s Pruskom, avšak spočiatku to nebolo bez kritických výhrad. Povesť filozofa pruského štátu získal až po vydaní práce *Grundlinien der Philosophie des Rechts* v roku 1821. Vydanie tohto diela vyvolalo kritickú reakciu zo strany pokrokovej verejnosti. Je však príznačné, že táto kritika pochádza z neskorších čias, kedy sa už zabudlo na to, že pruské Stein¹–Hardenbergove² reformy pod vplyvom porážok od Napoleona mali až do roku 1819 relatívne pokrokový charakter. Pritom je táto práca založená na liberálnej teórii „abstraktného práva“.

Hegelove *Základy filozofie práva* sú jedným z jeho základných filozofických spisov a zároveň politickým pamfletom. Hegel v tejto práci predstiera pozitívnejší vzťah k pruskému štátu, ako to zodpovedalo skutočnosti.³ Prejavilo sa to už tým, ako Hegel zaútočil na svojho konkurenta J. F. Friesa,⁴ znevažujúc jeho prejav o štáte a ústave štátu, ktorý predniesol na slávnosti nemeckých patriotických študentov v októbri 1817 na hrade Wartburg.⁵

Už jeho súčasníci si kládli otázku, či Hegel na základe svojich nových postojov vynútených reakčnými politickými silami skutočne zmenil aj niektoré zásadné idey svojej filozofie a odmietol i revolučnú ideológiu, za pôvodcu ktorej považoval Rousseaua. Poukázvalo sa však aj na to, že sa Hegel vo svojich *Základoch filozofie práva* nepostavil voči revolučnej ideológii úplne, a že sa predovšetkým nestotožnil s názormi nemeckej historickej *právnej školy*, ktorá revolučnú ideológiu negovala. Podľa Jaroslava Kudrnu Hegel síce brojil proti sociálnej rovnosti, ale na druhej strane nezvyčajne ostro zdôrazňoval nutnosť rovnosti občanov pred zákonom, čo vyplývalo priamo z potrieb novo sa tvoriacej buržoáznej spoločnosti v Nemecku.⁶ Poznamenáva, že Hegel „nebol síce stúpencom abstraktnej revolučnej slobody, za to však zdôrazňoval tzv. slobodu konkrétnu.“⁷ Avšak ani táto sloboda nebola mysliteľná bez predchádzajúceho revolučného obdobia.

Hegel zastával kritický pomer k myšlienke suverenity ľudu, takisto odmietal, s výnimkou Montesquieuhu, osvietenké predstavy o štáte. Nestotožňoval sa ani s ideológmi reštaurácie, ktorí vtedajšiu realitu len popisovali, bez toho aby ju hodnotili. Nešlo mu len o popis historických útvarov, ale o uchopenie toho, čo je v nich rozumné.

¹ Heinrich Friedrich Karl Reichsfreiherr vom und zum Stein (1757-1831) – pruský štátnik a reformátor, od roku 1812 pôsobil v službách ruského cára Alexandra I. (1801-1825).

² Karl August Fürst von Hardenberg (1750-1822) – pruský reformátor, minister zahraničia v rokoch 1804 až 1806 a od roku 1810 do 1822 štátny kancelár.

³ Podľa Milana Sobotku, ktorý to tvrdí v kapitole o Hegelových *Základoch filozofie práva* v kolektívnej práci Čechák, V., Sobotka, M., Sus, J.: *Co víte o novověké filozofii*. Praha: Horizont, 1984, s. 282.

⁴ Pozri Hegel, G. W. F.: *Základy filozofie práva*. Praha: Academia, 1992, s. 25.

⁵ Tieto slávnosti sa konali pri príležitosti 300. výročia začatia Lutherovej reformácie.

⁶ Bližšie pozri predhovor k českému vydaniu Hegelových *Základov filozofie práva*, Kudrna, J.: K Hegelovým základům filozofie práva in Hegel, G. W. F.: *Základy filozofie práva*. Praha: Academia, 1992, s. 5.

⁷ Kudrna, J.: *op. cit.*, in Hegel (1992, s. 5).

Staval sa proti existencii toho, čo stratilo svoje vlastné historické opodstatnenie, čo sa v podstate prežilo, čím mal na mysli *otroctvo a feudálne vzťahy*. Hegel dokonca vo svojej právnej filozofii pochybuje aj o historickom oprávnení otroctva.¹

Značný dôraz kladie Hegel na *občiansku spoločnosť*, za základ ktorej považuje konkrétnu osobu, ktorá je pritom sama sebe účelom. Všeobecný princíp štátu si nemôže jednotlivca úplne podriadiť, ten musí byť sám o sebe autonómny. Takže základné princípy štátu musia byť zlučiteľné so záujmami individua. Podľa J. Kudrnu je „Hegel teda úplne vzdialený akémukoľvek totalitnému poňatiu štátu“.²

Hegel je presvedčený, že štát musí rešpektovať občiansku spoločnosť, ktorá nejestvovala v starovekom Grécku, a ktorú možno považovať až za vlastný výtvor novoveku. Na strane druhej ale usudzuje, že kritériá občianskej spoločnosti nemôžu byť ľubovoľne prenášané na štát. Konkrétne, zmluvné vzťahy platia v rámci občianskej spoločnosti, v ktorej sú vlastne podmienené zmenou, ale naproti tomu nemožno prijať *zmluvnú teóriu štátu*. Štát taktiež nemožno založiť na verejnej mienke, čo však neznamená, že by Hegel odmietol verejnú mienku ako celok. Tá však musí byť korigovaná rozumom a vedou, preto Hegel hovorí o štáte založenom na rozume.³ Hegel začína svoju koncepciu vymedzením predmetu, píše, že „predmetom *filozofickej vedy o práve* je *idea práva* a jeho uskutočnenie“.⁴

Morálka a mravnosť, ktoré sa zvyčajne pokladajú za synonymné, sú v *Základoch filozofie práva* používané v bytostne odlišnom zmysle. Hegel túto skutočnosť objasňuje: „Zdá sa, že medzitým ich rozlišuje taktiež predstava; Kantov jazykový úzus používa prednostne výraz *morálka*, a praktické princípy tejto filozofie sa takisto obmedzujú úplne na tento pojem a stanovisko *mravnosti* dokonca činia nemožným, ba samy ju vyslovene ničia a rozvracajú. Aj keby však morálka a mravnosť mali čo do svojej etymológie rovnaký význam, nebránilo by nám to v tom, aby sme tieto raz rozdielne slová použili pre rozdielne pojmy.“⁵

Hegelova filozofia práva *de facto* začína výkladom problematiky „abstraktného práva“, o vzťahoch medzi jednotlivými ľuďmi navzájom: „Osobnosť obsahuje vôbec schopnosť práva a tvorí pojem a sám abstraktný základ abstraktného, a preto *formálneho* práva. Príkaz práva preto znie: *bud' osobou a rešpektuj druhých ako osoby*“.⁶

¹ Bližšie pozri Kudrna, J.: *op. cit.*, in Hegel (1992, s. 9).

² Kudrna, J.: *op. cit.*, in Hegel (1992, s. 9). Aký kontrast oproti Popperovi! Kudrna sa v tejto súvislosti nevyjadruje negatívne o Hegelovi na rozdiel od Poppera, ktorý ho priam zatracuje, ako tak činí vo svojom spise *Otvorená spoločnosť a jej nepriatelia*.

³ Bližšie pozri Kudrna, J.: *op. cit.*, in Hegel (1992, s. 9-10).

⁴ HEGEL, G.W.F.: *Základy filozofie práva*. Praha: Academia, 1992. s. 35.

⁵ Hegelova poznámka k § 33. bližšie: HEGEL, G.W.F.: *Základy filozofie práva*. Praha: Academia, 1992. s. 71.

⁶ HEGEL, G.W.F.: *Základy filozofie práva*. Praha: Academia, 1992. s. 75, § 36.

Osobnosť podľa Hegela začína až tam, kde „má subjekt nielen sebavedomie vôbec o sebe ako o konkrétnom, nejakým spôsobom určenom Ja, avšak skôr sebavedomie o sebe ako o úplne abstraktnom Ja, v ktorom je akákoľvek konkrétna ohraničenosť a platnosť negovaná a neplatná. V osobnosti je preto vedenie *seba* ako *predmetu*, ale ako predmetu povýšeného myslením do jednoduchej nekonečnosti, a tým čisto identického so sebou“.¹

Abstraktné právo je spočiatku len holá možnosť. Vo vzťahu ku konkrétnemu jednaniu a k mravným vzťahom je abstraktné právo voči ich ďalšiemu obsahu len možnosťou. Právne určenie je preto podľa Hegela len *súhlas* alebo *oprávnenie*: „Nútnosť tohto práva sa z toho istého dôvodu jeho abstrakcie obmedzuje na to, čo je negatívne, neporušovať osobnosť a to, čo z toho vyplýva. Existujú preto len *právne zákazy* a základom pozitívnej formy právnych predpisov je v poslednej inštancii *zákaz*“.²

Hegel uvádza, že objektívny duch prechádza tromi stupňami vývoja, a to právom, morálkou a mravnosťou. V každodennom živote nerozlišujeme medzi morálkou a mravnosťou a používame ich ako synonymá. Ale Hegel rozlišuje medzi morálkou a mravnosťou, a jednoznačne to ozrejmuje v druhej a tretej časti svojich *Základov filozofie práva*.

Morálka predstavuje ako celok reálnu stránku pojmu slobody. Hegel tvrdí, že „morálne stanovisko je stanoviskom vôle, pokiaľ je *nekonečná* nielen *o sebe*, ale *pre seba*“.³ Hodnota človeka sa posudzuje podľa jeho vnútorného konania, a preto je morálne stanovisko pre seba súcou slobodou. Do tohto vnútorného presvedčenia človeka nie je možné preniknúť, „nemôže ho postihnúť žiadne násilie a morálna vôľa je preto neprístupná“.⁴

Morálne stanovisko je vo svojej podobe právom subjektívnej vôle. Pri popise formálneho práva bolo spomenuté, že obsahuje len zákazy, že prísne právne jednanie má vzhľadom k vôli druhých len negatívne určenie.

V ďalšej časti *Základov filozofie práva* Hegel objasňuje prechod od morálky k mravnosti. Eduard Gans⁵ k tomu poznamenáva, že jednota subjektívneho a objektívneho o sebe a pre seba súcего dobra je *mravnosť* a v nej došlo k zmiereniu v súlade s pojmom. Pretože ak je morálka formou vôle vôbec zo strany subjektivity, potom je mravnosť nielen subjektívnou formou a sebaurčením vôle, avšak aj tým, aby jej obsahom bol jej pojem, totiž *sloboda*.

¹ Hegelova poznámka k § 35, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s. 74.

² Hegelova poznámka k § 38, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s. 76.

³ Hegelova poznámka k § 105, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.137.

⁴ Gansov dodatok k § 106. bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.138.

⁵ Eduard Gans pripojil svoje vlastné dodatky k pôvodným Hegelovým prednáškam vo svojom vydaní jeho *Základov filozofie práva* v roku 1833.

„To, čo je *právne*, a to, čo je *morálne*, nemôže existovať samo o sebe a nositeľom a základom oboch musí byť to, čo je *mravné*, pretože právu chýba moment subjektivity, ktorý zase morálka má sama pre seba, a tak nemajú oba momenty sami o sebe skutočnosť. Iba nekonečno, idea, je skutočné; právo existuje len ako vetva stromu, celku“.¹

Mravnosť je idea slobody, je to „pojem slobody, ktorý sa stal jestvujúcim svetom a prirodzenosťou sebavedomia“ (Hegel, 1992, s. 187, § 142).² V celku mravnosti existuje ako subjektívny, tak aj objektívny moment, oba sú však len jej formami, dobro je tu substanciou, t. j. naplnením objektívneho subjektívnym. Podľa Gansa, ak skúmame mravnosť z objektívne-ho hľadiska, možno povedať, že mravný človek je pre seba nevedomý. „V tomto zmysle zvestuje Antígona, že nikto nevie, odkiaľ pochádzajú zákony: že sú večné. To znamená, že sú o sebe a pre seba existujúcim, z prirodzenosti veci plynúcim určením“.³

Dôležitú úlohu hrá podľa Gansa pedagogika, ktorá je „umením robiť ľudí mravnými: nazerá na človeka ako na prirodzeného a ukazuje cestu k jeho znovuzrodeniu, ako premeniť jeho prvú prirodzenosť v druhú duchovnú, takže sa toto duchovné v ňom stáva *zvykom*“.⁴ Hegel k tomu uvádza príklad z minulosti, keď na dotaz jedného otca na najlepší spôsob ako mravne vychovať svojho syna odpovedal jeden pytagorejec: „keď z neho urobíš *občana štátu s dobrými zákonmi*“.⁵ Gans zase poukazuje na iný príklad z minulosti, a to na Rousseauove názory v jeho spise *Emil alebo o výchove*. Avšak pedagogické pokusy odpútať človeka od spoločenského života a vychovávať ho na vidieku zostali márne, pretože sa nemôže podariť odcudziť človeka zákonom sveta. Gans v tomto pokračuje a tvrdí: „Aj keď vzdelávanie mládeže musí prebiehať v ústraní, nemožno sa domnievať, že vôňa duchovného sveta nakoniec neprenikne týmto ústraním a že sila svetového ducha je príliš malá, aby sa zmocnila týchto vzdialených častí. Až tým, že je občanom dobrého štátu, dochádza individuum k svojmu právu“.⁶

Podľa Hegela, keďže „jednotlivec je *skutočný a substanciálny* len v podobe občana, je jednotlivec tam, kde nie je občanom a prináleží rodine, len *neskutočný* chabý tieň“.⁷ Mravná substancia je podľa Hegela „skutočným duchom rodiny a národa“.⁸ Duch je pohybom prechádzajúcim formu svojich momentov.

¹ Gansov dodatok k § 141, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.186.

² Hegelova poznámka k § 142, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.187.

³ Dodatok E. Gansa k § 144, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.188.

⁴ Dodatok E. Gansa k § 151, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.193.

⁵ Hegelova poznámka k § 153, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.194.

⁶ Gansov dodatok k § 153, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.195.

⁷ HEGEL, G.W.F.: Fenomenologie ducha. Praha: ČSAV, 1960. s. 293.

⁸ Hegelova poznámka k § 156, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.195.

Je preto: „(A.) bezprostredným alebo prirodzeným mravným duchom – *rodinou*. Táto substancialita prechádza do straty svojej jednoty, do rozdvojenia a do stanoviska relativity a je tak (B.) *občianskou spoločnosťou*, spojením členov ako *samostatných jednotlivcov* vo formálnej všeobecnosti prostredníctvom ich *potrieb* a *právneho zriadenia* ako prostriedku bezpečnosti osôb a vlastníctva a prostredníctvom *vonkajšieho poriadku* pre ich zvláštne a spoločné záujmy, tento *vonkajší štát* sa (C.) ruší a odoberá do účelu a skutočnosti substanciálnej všeobecnosti a tejto všeobecnosti venovaného verejného života – do *štátneho zriadenia*“.¹

Rodina sa podľa Hegela uskutočňuje v týchto troch bodoch: „a) v podobe svojho bezprostredného pojmu ako *manželstvo*, b) vo vonkajšom súcne, to znamená vo *vlastníctve* a v starosti o majetok, c) vo *výchove* detí a prekonaní rodiny“.² Hegel o manželstve rezolútne prehlasuje, že je „bytosťne *monogamiou*“. Založenie manželstva porovnáva so založením štátu: „Manželstvo, a bytosťne mono-gamia, je jedným z absolútnych princípov, na ktorých spočíva mravnosť nejakého spoločenstva. Založenie manželstva sa preto uvádza ako jeden z momentov božského a heroického zakladania štátov“.³

V manželstve nie je vzťah lásky medzi mužom a ženou objektívny, kým sa im nenarodí dieťa. Až po jeho narodení nastáva *jednota* manželstva, dovtedy nemá táto jednota ešte predmetnosť. Tú získavajú rodičia až vo svojich deťoch, v ktorých majú pred sebou celok spojenia. Gans to následne rozvíja týmto spôsobom: „Matka miluje v dieťati manžela, manžel v ňom miluje manželku; oba v ňom majú pred sebou svoju lásku“.⁴ Deti sú slobodné a život je bezprostredným súcnom len tejto slobody, neprináležia ako veci ani rodičom, ani nikomu druhému. Ako poznamenáva Hegel: „Ich *výchova* má, pokiaľ ide o rodinný vzťah, to *pozitívne* určenie, že mravnosť je v nich dovedená k bezprostrednému, ešte protikladov zbavenému citu, a že duša v ňom, ako *základe* mravného života, žila v láske, dôvere a poslušnosti svoj prvý život. *Výchova* však má ďalej, pokiaľ ide o rodinný vzťah, to *negatívne* určenie, že deti vyzdvihuje z prirodzenej bezprostrednosti, v ktorej sa pôvodne nachádzajú, k samostatnosti a slobodnej osobnosti, a tým ku schopnosti vystúpiť z prirodzenej jednoty rodiny“.⁵ V rímskej ríši mohol otec rodiny svoje deti vydediť alebo hoci aj rovno zabiť.

¹ Hegelova poznámka k § 157, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.196.

² Hegelova poznámka k § 160, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.198.

³ Hegelova poznámka k § 167, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.205 - 206.

⁴ Gansov dodatok k § 173, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.209.

⁵ Hegelova poznámka k § 175, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.210 - 211.

Otrocké postavenie rímskych detí je jednou z najhanebnejších oblastí rímskeho zákonodarstva. Podľa Hegela je „táto urážka mravnosti v jej najintímnejšom a najnežnejšom živote jedným z najdôležitejších momentov pre pochopenie svetodejinného charakteru Rimanov a ich tendencie k právnemu formalizmu“.¹

Božský zákon, ktorý vládne v rodine, má sám opäť v sebe rozdiely, ktorých pomer tvorí živý pohyb jeho skutočnosti. Podľa Hegela „medzi tromi pomermi, pomerom muža a ženy, rodičov a detí, brata a sestry, je predovšetkým vzťah muža a ženy bezprostredným sebaopozitným jedného vedomia v druhom a poznaním vzájomného uznania“.²

Rodina sa prirodzeným spôsobom postupne rozostupuje do mnohosti rodín, ktoré sa vôbec k sebe vzťahujú ako samostatné konkrétne osoby. Hegel hovorí o stupni diferenciácie: „Momenty viazané v jednote rodiny ako mravnej ideji, ktorá je ešte vo svojom pojme, musia byť týmto pojmom prepustené do samostatnej reality“.³ Takýmto spôsobom vzniká občianska spoločnosť. Rozšírenie rodiny ako jej prechádzanie do iného princípu je vo svojej existencii podľa Hegela „sčasti jej pokojným rozšírením v ľud, v *národ*, ktorý tak má spoločný prirodzený pôvod, sčasti zhromaždením rozptýlených rodinných pospolitostí buď panskou mocou, alebo dobrovoľným zjednotením, ktorého počiatok tvorili spoločné potreby a vzájomné pôsobenie pri ich uspokojovaní“.⁴

Občianska spoločnosť tak vstupuje medzi rodinu a štát, aj keď jej utváranie prebieha neskoršie než utváranie štátu. Štát jej musí predchádzať ako niečo samostatného, aby mohla vzniknúť. Formovanie občianskej spoločnosti sa začalo realizovať v niektorých štátoch až od konca 18. storočia. Gans podotýka, že „ak je štát predstavovaný ako jednota rôznych osôb, ako jednota, ktorá je iba spoločenstvom, je tým mienené len určenie občianskej spoločnosti“.⁵ V občianskej spoločnosti sa stará každý sám o seba, je účelom sám pre seba, všetci ostatní ľudia preňho nič neznamenajú. Ale bez vzťahu k iným ľuďom nemôže dosiahnuť svoj účel. Ako ďalej Gans pokračuje: „Tí druhí sú preto prostriedkom k zvláštnemu účelu. Avšak zvláštny účel si prostredníctvom vzťahu k druhým dáva formu všeobecnosti a uspokojuje sa tým, že zároveň tak uspokojuje blaho druhých. Zvláštnosť je viazaná na podmienku všeobecnosti... Jedine zvláštnosť, obmedzená všeobecnosťou, je mierou, ktorou napomáha svojmu blahu“.⁶

¹ Hegelova poznámka k § 175, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.211.

² Hegel to zaujímavým spôsobom analyzuje taktiež vo svojej *Fenomenológii ducha*, pozri bližšie HEGEL, G.W.F.: Fenomenologie ducha. Praha: ČSAV, 1960. s. 293.

³ Hegelova poznámka k § 181, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.217.

⁴ Hegelova poznámka k § 181, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.217.

⁵ Gansov dodatok k § 182, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.219.

⁶ Dodatok E. Gansa k § 182, bližšie: HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s.219 - 220.

Mravnosť sa tu stratila do svojich extrémov a bezprostredná jednota rodiny sa rozpadla do mnohosti. Aj keď sa v občianskej spoločnosti zvláštnosť a všeobecnosť rozpadli, sú napriek tomu obe navzájom späté a podmienené.¹ Občianska spoločnosť obsahuje podľa Hegela tieto tri momenty: „(A.) Sprostredkovanie *potreby* a uspokojovanie *jednotlivca* jeho prácou a prácou a uspokojovaním potrieb *všetkých ostatných – systém potrieb*; (B.) Skutočnosť v tomto sprostredkovaní obsiahnutej všeobecnosti *slobody*, ochrana vlastníctva prostredníctvom *právneho systému*; (C.) Opatrenia proti náhodnosti zostávajúcej v oných systémoch a obstarávanie zvláštneho záujmu ako niečoho *spoločného* prostredníctvom *polície a korporácie*“.²

V práve je predmetom *osoba*, v morálnom stanovisku *subjekt*, v rodine *člen rodiny* a v občianskej spoločnosti *občan* vôbec.³

Občianska spoločnosť má taktiež povinnosť a právo dohliadať a pôsobiť na výchovu detí, chrániť proti ľubovôli rodičov. Podľa Hegela „pokiaľ sa výchova vzťahuje ku schopnosti stať sa členom spoločnosti, ak je nutné, aby ju nedokončili rodičia sami, ale iné osoby, – rovnako tak, pokiaľ môžu byť urobené spoločné opatrenia k tomu, aby sa tak dialo“.⁴ Určiť hranicu medzi právami rodičov a občianskej spoločnosti nie je vôbec jednoduché, pretože rodičia sa zvyčajne domnievajú, že vo veci výchovy svojich detí majú úplnú slobodu a môžu robiť všetko, čo si zmyslia. Gans k tomu dodáva: „Pri všetkej verejnosti výchovy prichádza hlavná opozícia obyčajne od rodičov a sú to práve oni, kto narieka a ohovára učiteľov a ústavy, pretože sa ich ľubovôľa s nimi dostáva do rozporu. Napriek tomu má spoločnosť právo postupovať tu podľa svojich vyskúšaných názorov, donútiť rodičov, aby posielali svoje deti do školy, nechali ich očkovať proti kiahňam a pod.“⁵

Právom a zároveň povinnosťou občianskej spoločnosti je zobrať pod ochranu všetkých, ktorí svojou márnotratosťou ničia existenciu svoju a svojej rodiny.⁶ Každý jednotlivec existuje na jednej strane pre seba, zároveň je však aj členom občianskej spoločnosti. Nejde tu len o to, nenechať niekoho zomrieť hladom, ale ďalším hľadiskom je to, aby nevznikla spodina. Keďže občianska spoločnosť je povinná užiť rôzne individua, má taktiež aj právo tieto individua nútiť k tomu, aby sa starali o svoju existenciu.⁷

¹ Gansov dodatok k § 184 in HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s. 220.

² Hegelová poznámka k § 188 in HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s. 225.

³ Hegelová poznámka k § 190 in HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s. 227.

⁴ Hegelová poznámka k § 239 in HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s. 262.

⁵ Gansov dodatok k § 239. Gans poukázal aj na spor, ktorý sa viedol vo vtedajšom Francúzsku, a to medzi požiadavkou rodičov na voľné vyučovanie (t.j. ľubovôľou rodičov) a dohľadom štátu. in HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s. 263.

⁶ Bližšie pozri HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s. 263, § 240.

⁷ Pozri Gansov dodatok k § 240 in HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s. 263.

Popri *rodine* tvorí *korporácia* druhý, v občianskej spoločnosti založený *mravný* koreň štátu. Rodina obsahuje momenty subjektívnej zvláštnosti a objektívnej všeobecnosti v substanciálnej jednote. Podľa Hegela „korporácia však tieto momenty, ktoré sú spočiatku v občianskej spoločnosti rozdvojené na v sebe reflektovanú zvláštnosť potreby a pôžitku a na abstraktnú právnu všeobecnosť, zjednocuje vnútorným spôsobom, takže v tomto zjednotení je zvláštne blaho ako právo uskutočnené“.¹ Ďalej pokračuje, že „sviatosť manželstva a česť korporácie sú tie momenty, okolo ktorých sa točí dezorganizácia občianskej spoločnosti“.²

Gans k tomu dodáva, že občania majú len veľmi obmedzený podiel podieľať sa na spravovaní štátu, a preto je nutné poskytnúť mravnému človeku nejakú všeobecnú činnosť. To, čo mu štát nie vždy ponúka, môže nájsť práve v korporácii. Jednotlivec starajúci sa o seba v občianskej spoločnosti koná tiež v pros-pech druhých. Ale táto nevedomá nutnosť nie je postačujúca, vedomou a mysliacou mravnosťou sa stáva až v korporácii. Avšak nad ňou musí byť vyšší dohľad štátu, pretože inak by ustrnula, uzavrela sa do seba a klesla by do poľutovaniahodného cechového spoločenstva. Podľa Gansa „korporácia však o sebe a pre seba nie je uzavretým cechom: je skôr zmrazeným jednotlivo stojacej živnosti a jej pozdvihnutím do kruhu, v ktorom získava silu a česť“.³

Mesto a vidiek, indivíduá sprostredkujúce vo vzťahu k druhým právnym osobám svoju sebazáchovu a rodina tvoria vôbec oba ešte ideálne momenty, z ktorých pochádza štát ako ich pravý dôvod. Tento vývoj bezprostrednej mravnosti skrz rozdvojenie občianskej spoločnosti až ku štátu sa ukazuje ako pravý dôvod tohto vývoja. V skutočnosti je preto štát skôr tým prvým, vo vnútri ktorého sa rodina rozvíja v občiansku spoločnosť, a je to sama idea štátu, ktorá sa rozdeľuje do týchto oboch momentov.

Podľa Hegela „vo vývoji občianskej spoločnosti získava mravná substancia svoju *nekonečnú* formu, ktorá v sebe obsahuje oba momenty: 1.) moment nekonečného rozlíšenia až k pre seba existujúcemu *bytiu* v sebedomí a 2.) moment formy všeobecnosti, ktorá je vo vzdelaní, formy myšlienky, prostredníctvom ktorej si je duch v *zákonoch a inštitúciách*, vo svojej myslenej vôli, objektívny a skutočný ako organická totalita“.⁴

Hegelova filozofia práva vrcholí v jeho koncepcii štátu. Ten je už skutočnosťou substanciálnej vôle, ktorú má vo zvláštnom sebedomí povýšenom do svojej všeobecnosti, tým, čo je o sebe a pre seba rozumné. Hegel poznamenáva, že pre jednotlivcov je najvyššou povinnosťou byť členmi štátu.

¹ Hegelová poznámka k § 255 in HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s. 271.

² Hegelová poznámka k § 255 in HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s. 271.

³ Gansov dodatok k §255. in HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s. 272.

⁴ Hegelova poznámka k § 256. in HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s. 273.

Ak je štát zamieňaný s občianskou spoločnosťou a jeho určenie je kladené do bezpečnosti a ochrany vlastníctva a osobnej slobody, potom je záujem jednotlivcov ako takých posledným účelom, ku ktorému sú zjednotení, a vyplýva z toho tiež, že byť členom štátu je niečo ľubovoľné. Hegel k tomu dodáva: „Avšak štát má celkom iný vzťah k individuu; tým, že štát je objektívnym duchom, má individuum samo objektivitu, pravdu a mravnosť iba vtedy, keď je jeho členom“.¹

Štát je uskutočnením konkrétnej slobody, avšak nie podľa subjektívnej samolúbosti, ale podľa pojmu vôle. To znamená podľa jej všeobecnosti a božskosti. Nedokonalé štáty sú tie, v ktorých je idea štátu ešte zahalená a kde jej zvláštne určenia ešte nedospeli ku slobodnej samostatnosti. Gans v tejto súvislosti dodáva: „Podstatou nového štátu je to, aby všeobecné bolo späté s úplnou slobodou zvláštnosti a s blahom individuí, že sa teda záujem rodiny a občianskej spoločnosti musí zlúčiť do štátu, ale že všeobecnosť účelu nemôže postupovať vpred bez vlastného vedenia a chcenia zvláštnosti, ktorá si musí zachovať svoje právo“.² Štát je organizmom, to znamená rozvojom idey v jej rozdieloch. Tento organizmus je politická ústava. Tá vychádza večne zo štátu, tak ako sa štát jej prostredníctvom udržiava.³

Podľa Karla Marxa svojráznu úlohu má u Hegela *zrušenie, prekonanie*, v ktorom je *popretie* spojené s uchovaním. Následne k tomu uvádza ako príklad, že „v Hegelovej filozofii práva sa zrušené *súkromné právo* rovná *morálke*, zrušená *morálka rodine*, zrušená *rodina občianskej spoločnosti*, zrušená *občianska spoločnosť štátu* a zrušený štát *svetovým dejinám*. V *realite* jestvuje *súkromné právo*, *morálka*, *rodina*, *občianska spoločnosť*, štát, ibaže sa stali *momentmi*, existenciami a spôsobmi konkrétneho bytia človeka, ktoré nemajú platnosť izolovane, ale sa navzájom rušia a navzájom plodia atď. stali sa *momentmi pohybu*.“⁴ Podľa neho je však v ich skutočnej existencii táto ich *pohyblivá* podstata skrytá. Odhaľuje sa, zjavuje sa až v myslení, vo filozofii.

ZÁVER

Hegel by sa pravdepodobne nestal najvplyvnejšou postavou v nemeckom intelektuálnom prostredí bez autority pruského štátu v pozadí. Stal sa oficiálnym pruským filozofom v čase feudálnej reštaurácie po napoleonských vojnách. Keď sa v roku 1815 reakcia dostávala v Prusku k moci, pocítila naliehavú potrebu ideológie.

¹ Hegelova poznámka k § 258. in HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s. 275.

² Dodatok E. Gansa k § 260. in HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s. 282

³ Pozri Gansov dodatok k § 269 in HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992. s. 289.

⁴ Marx to popisuje vo svojej štúdii *Kritika Heglovej dialektiky a filozofie vôbec*, in Marx, K., Engels, F.: *Svätá rodina a iné rané filozofické spisy*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1963. s. 69-70.

Práve Hegel bol angažovaný, aby vyhovel týmto požiadavkám, a on to urobil tak, že oprášil idey Herakleita, Platóna a Aristo-tela. Tak ako *Veľká francúzska revolúcia* uskutočnila myšlienky veľkých postáv osvietenstva – *slobodu, rovnosť, bratstvo* – tak Hegel „znovu objavil platónske idey, ktoré sú v pozadí večnej vzbury proti slobode a rozumu“ (Popper, 1994, s. 33).¹

Podľa Friedricha Engelsa pruská vláda urobila veľkú chybu, keď vysoko vyzdvihla Hegelovu filozofiu, ktorej pravý zmysel nebola schopná pochopiť. Ale len čo si vláda uvedomila pravý význam tejto filozofie, oľutovala svoju chybu. Po Hegelovej smrti boli niektorí jeho prívrženci perzekvovaní a na berlínsku univerzitu pozvali Schellinga, ktorý bol v tom čase antipódom Hegela a celkom upadol do mysticizmu.²

LITERATÚRA

- ČECHÁK, V., SOBOTKA, M., SUS, J.: Co víte o novověké filozofii. Praha: Horizont, 1984.
HEGEL, G.W.F.: Fenomenologie ducha. Praha: ČSAV, 1960.
HEGEL, G.W.F.: Filozofia dejín. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957.
HEGEL, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992.
KUDRNA, J.: Studie k Hegelovu pojetí historie. Praha: ČSAV, 1964.
KUNEŠ, J., VRABEC, M. (eds.): Místo fenomenologie ducha v současném myšlení. K dvoustému výročí Hegelovy Fenomenologie ducha. Praha: Argo, 2007.
MAJOR, L., SOBOTKA, M.: G.W.F. Hegel, život a dílo. Praha: Mladá fronta, 1979.
MARX, K., ENGELS, F.: Svätá rodina a iné rané filozofické spisy. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1963.
POPPER, K. R.: Otevřená společnost a její nepřátelé II. Vlna prorocství: Hegel, Marx a co následovalo. Praha: Oikúmené, 1994.
SOBOTKA, M.: K základům Hegelovy Filozofie práva. In *Filosofický časopis*. roč. 41, 1993, č. 3.
SOBOTKA, M.: Stati k Hegelově fenomenologii a filozofii práva. Praha: Karolinum, 1993.
ZNOJ, M.: Mladý Hegel na prahu moderny. Praha: Karolinum, 1990.

PhDr. Robert HURNÝ

Katedra spoločenských vied a jazykov
Akadémia ozbrojených síl
Demänová 391
Liptovský Mikuláš
03101
robert.hurny zavinač aos.sk

Recenzoval:

doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD., AOS, L. Mikuláš, Slovensko

Doc. Karol MURDZA, PhD., Akadémia policajného zboru, Bratislava, Slovensko

¹ POPPER, K. R.: Otevřená společnost a její nepřátelé II. Vlna prorocství: Hegel, Marx a co následovalo. Praha: Oikúmené, 1994. s. 33.

² Pozri príslušnú pasáž štúdie I. Chľabiča *K otázke hodnotenia Hegelovho filozofického odkazu*, in Hegel, G. W. F.: *Filozofia dejín*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957, s. 465.

BURNOUT JAKO MIARA JAKOŚCI LUDZKIEGO ŻYCIA

BURNOUT AS A MEASURE OF HUMAN QUALITY OF LIFE

Krzysztof JUSZCZAK

STRESZCZENIE

Syndrom wypalenia zawodowego nie jest zjawiskiem nowym tak w teorii, jak i w praktyce. Nie jest też zjawiskiem wyjątkowym. Przeciwnie, występuje bardzo często i może stać się udziałem pracowników w każdym zawodzie, wszystkich szczeblach i na każdym poziomie organizacyjnym. Jednakże, określone zawody obarczone są wyraźnie większym ryzykiem. Zwłaszcza te, w których występowanie obciążających czynników o charakterze stresogennym jest szczególnie częste. Do tej kategorii należy zawód policjanta.

Słowa kluczowe: stres, wypalenie zawodowe, zaangażowanie w pracę, satysfakcja, konsekwencje wypalenia

ABSTRACT

A burnout syndrome is not a new phenomenon, neither in theory, nor in practice. It is not an extraordinary phenomenon. In contrary, it occurs very often and can become a part of life of employees in each profession, of each grade and on each organizational level. However, some professions are more at risk than others. Especially those in which the occurrence of aggravating factors of stress-inducing capacity is particularly frequent. It is the case of a police officer profession.

Key words: stress, burnout, commitment to work, satisfaction, results of the burnout

INTRODUCTION

Processes of globalization and an intensification of competition in the economy, what is connected with these processes, affect the growth of phenomena weakening the professional competence of a person, at the simultaneous necessity to work. A paradox is that even though working ensures a certain economic standing to a person – thanks to what they are able to satisfy their own needs, as well the needs of others, it is more difficult to obtain satisfaction from work, which more and more often becomes the cause of stress that leads to a phenomenon called a burnout.

The burnout phenomenon is neither new, nor exceptional. In contrary, it constitutes a constantly growing social issue. It is an alarming state of affairs, because it is connected with various kinds of negative consequences in the individual and social dimensions. Besides the unquestionable damages to the psychophysical health of a person touched by the burnout, it is also a question of considerable social costs relating to a lowered quality of their work. Furthermore, a lot of past research showed that negative emotional states, which are the results of the burnout, have a tendency to transfer into the private life and can disturb social relations outside the professional context¹ and, in consequence, they can lead to a decline of the quality of life of a burned out person and their family.

¹Anczewska M., Świtaj P., Roszczyńska J., Wypalenie zawodowe, „Postępy Psychiatrii i Neurologii”, 2005, s. 74.

The discussed problem is especially important in highly developed countries, such as the USA or Japan, and in the European countries. It is so, because the consequences of this dysfunctional phenomenon concern a considerable group within the group of professionally active people. A research conducted in the United States of America showed that over 75% of the respondents complain about the level of stress and tension caused by their work and that they think that the quantity of tension is constantly growing. What is more, the results of an analysis conducted on 16 000 employees in all countries of the European Union showed that 29% among those employees (almost one in three people) notice a destructive effect of the professional activity on their mood and health¹.

Particularly menaced by an occurrence of aggravating factors of stress-inducing capacity at work are police officers. It is confirmed by, among others, a psychologists' research from the University of Manchester who for over a year observed representatives of 150 occupations. Their task consisted in creating ranking lists of professions with regard to the level of stress they are causing. Different factors were taken into consideration, from illnesses up to deaths from heart attacks. The evaluation made use of a 10 point scale, where 0 meant the least stress and 10 the most stress. The police officer occupation came around second, with the average rank of 7,7².

Also a Polish research, which embraced 2 500 representatives of 47 different professions, showed that the highest level of stress can be noted among police officers. Up to 70% of the respondents claimed being overwhelmed with their work, what had a negative influence on their family relations³.

Certainly, a worker who is overwhelmed, who constantly finds themselves under stress is not as effective as their employer would like them to be. Improper relations within this scope take negative effects on companies' activity, as well as on the professional and private lives of employees. This is why the subject matter of the burnout demands further investigations and more practical indications.

1 CHARACTERISTICS OF THE BURNOUT PHENOMENON

The notion “a burnout” was introduced to the scientific language in the early seventies of the last century – concurrently and independently of each other – by a psychiatrist H. Freudenberger and by a social psychologist Ch. Maslach.

¹Erenkfeit K., Dudzińska L., Indyk A., Wpływ środowiska pracy na powstanie wypalenia zawodowego, *Medycyna Środowiskowa – Environmental Medicine* 2012; 15 (3), s. 127.

²Przybylak Z., Praca źródłem stresów, „Aura”, Nr 12/1991, s. 20-22.

³Ogińska-Bulik N., Stres zawodowy u policjantów. Źródła – Konsekwencje – Zapobieganie, Łódź 2009, s. 41.

The burnout phenomenon was defined by Freudenberger as a state of fatigue or frustration resulting from a lack of balance between the energy put into a realisation of something and the rewards obtained from the put effort. Such a state, which manifests itself on a physical level (constant tiredness, lack of energy, weakness, sleep disorders, susceptibility to get ill), on a behavioural level (eagerness to react with anger, big behaviour shifts), and on a psychological level (depression, feeling of boredom, discouragement, annoyance and anger, emotional dysregulation)¹, crystallizes itself slowly, over a longer period of time of living under stress and of engaging all the living energy and, in the final result, has a negative influence on motivation, beliefs, and behaviour².

Maslach assumed that a burnout is “a psychological complex of emotional exhaustion, depersonalization and a down feeling of personal achievement, which can occur in people who work with others in a defined way”³. The emotional exhaustion, according to the author, refers to a feeling of a person that they are too much emotionally loaded and that their energy resources have been significantly decreased as an effect of contacts with other people.

The depersonalization regards disturbed interpersonal relationships, it is manifesting itself in an inclination to treat people with whom one works indifferently, instrumentally, disdainfully, and even soullessly. The down feeling of personal achievement, on the other hand, is connected with a tendency to negatively evaluate one's work and professional competences⁴.

According to A. Pines and E. Aronson a burnout is “a state of physical, emotional and psychological exhaustion, caused by a long-term engagement in situations that are emotionally too burdening”⁵. The physical exhaustion regards a decrease of energy, a feeling of constant tiredness and weakness. These feelings are accompanied by various physical and psychosomatic ailments. The emotional exhaustion manifests itself in helplessness, a feeling of hopelessness and encirclement. The psychological exhaustion, on the other hand, refers to negative attitudes towards oneself, working and personal life. It results from the presented definitions that a burnout is a state characterized by tiredness and emotional exhaustion, a decrease of physical strength, and, in consequence, by a decrease of motivation to continue working with the same commitment as before.

¹Sęk H., Szkoła a wypalenie zawodowe, Poznań 1996.

²Litzke S. M., Schuh H., Stres, mobbing i wypalenie zawodowe, Gdańsk 2007, s. 167.

³Pasikowski T., Polska adaptacja kwestionariusza Maslach Burnout Inwentory, (w:) Sęk H. (red.), Wypalenie zawodowe. Przyczyny – mechanizmy – zapobieganie, Warszawa 2000, s. 135.

⁴Maslach C., Wypalenie – w perspektywie wielowymiarowej, (w:) Sęk H. (red.), Wypalenie zawodowe. Przyczyny, mechanizmy, zapobieganie, Warszawa 2000, s. 13–31.

⁵Pines A., Aronson E., Career burnout: Causes and cures, New York 1988, s. 9.

As Freudenberger claims, this phenomenon is caused by a failure in realisation of one's goal; according to Maslach the cause is “working with other people”; Pine and Aronson indicate that the cause of the burnout is a long-term involvement in emotionally burdening situations. Also, they underline that the burnout syndrome usually occurs in people who have a high level of motivation and who are devoted to their cause. “... if you work with other people, but do not care about them, if you are not emotionally involved in your work – it is not likely for you to burn out. However, if you are committed to your work and emotionally involved in it, if you expect to make out of work a meaning of your life – and you felt like failing, you probably are a candidate to burn out”¹. All in all, one can say that a burnout is a final effect of numerous failures in achieving professional goals and a result of losing delusions in this matter, what leads to a state of tiredness and, in consequence, to a creation of negative attitudes towards oneself and towards other people.

2 CAUSES OF THE BURNOUT

It is assumed that the burnout syndrome is caused, generally speaking, by factors of exterior nature, that is to say by factors resulting from the characteristics of the work itself and from the organizational structure of an institution, as well as by factors determined individually, that is to say by factors resulting from a personality of an individual. Within the group of factors of exterior nature there can be found working requirements and resources – their shortage or their lack.

Among working requirements there can be mentioned stressors connected with the profession itself and stressors resulting from the specificity of working with other people. To the stressors connected with the profession belong: workload, time pressure, role conflict and their ambiguity; to the stressors resulting from the specificity of working with others one can count: direct contact with clients, patients, students, their number, importance of their problems, confrontation with suffering, death, and aggression. Resources include such factors as support (received from supervisors, colleagues, other people), reciprocal information, autonomy at work, taking part in making decisions, having control over own work, salary, possibilities of a career. The group of individual factors embraces demographic elements (age, sex, education), personality elements (level of psychological immunity, level of self-esteem, feeling of coherence, sense of the meaning of life) and attitudes in regard to work².

¹Pines A. M., Wypalenie – w perspektywie egzystencjalnej, (w:) Sęk H., Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie, Warszawa 2004, s. 36.

²Anczewska M., Świtaj P., Roszczyńska J., op. cit., s. 71-72.

Besides the factors which can occur both in a police officer profession and in other professions, stressors typical for this particular occupation can be distinguished. To this category J. M. Brown and E. A. Campbell include: participating in situations connected with death, arresting an attacker, having contact with violence victims, informing families and relatives about death of their close one, looking for a missing person, participating in court sessions as a witness, securing and protecting shows and public events¹.

The above-mentioned list was specified by K. Hennig-Fast and her co-workers. According to them, the most important stressors are: killing somebody on duty, killing a fellow police officer, having contact with an abused child, working on shifts, inappropriate support received from the authorities, having contact with an aggressive crowd, rising crime rates, professional conflicts, bureaucracy, risking own life². N. Ogińska-Bulik has had a significant contribution to the discussion on the stress-inducing factors in the police officer profession. Taking into account different, characteristic for the police officer's profession causes of stress, she elaborated a model which is a synthesis of main stress-inducing factors in this occupation. This model is of general character (it does not take into consideration particular lines of service) and it covers seven categories of factors. The first one concerns interpersonal relations in the place of employment, constituted mostly by improper relations with supervisors, co-workers and subordinates, as well as by lack of social support at work.

The second category refers to a manner of realisation of professional duties: time pressure, non-rhythmicity, and working on shifts, a necessity to quickly make decisions, a risk of health or life loss, a lot of paper work, etc. The next group of stressors incorporates factors connected with a simultaneous functioning in an organization and outside of it, what is a frequent cause of role conflict of a worker, a family member, a husband, a father, or a colleague. Such a conflict can be deepened by so-called police officer's availability and by a 24-hour working system. The fourth category is set by stressors associated with a development and a course of a professional career. These are: few possibilities of a promotion or even their lack, working outside own qualifications, lack of awards or lack of a feeling of work stability. Another group comprehends factors connected with fulfilling organizational roles. They incorporate, among others,: excessive, ambiguous or contradictory expectations and requirements on the supervisors part, too many responsibilities, too little part in making decisions. The sixth category concerns stressors relating to the legal system, such as: waiting for court sessions, long trials, not always just (according to police officers) convictions.

¹Ogińska-Bulik N., op. cit., s. 43.

²Ogłodek E., Stres w pracy funkcjonariuszy policji, „Problemy Medycyny Rodzinnej”, Nr 3/2011, s. 25.

The last group is constituted by stressors connected with social expectations and is composed of stereotypical convictions of and social expectations from a certain image of a police officer¹.

As it results from a survey conducted by the Police Training Centre in Legionów, for Polish police officers very stressful are inappropriate interpersonal relations, especially relations with their supervisors. In particular, it refers to official contacts in which a supervisor only sends communiques and gives orders, expresses their discontent with the obtained results and as reinforcements, which are supposed to motivate, uses only punishments².

Equally important are: a feeling of insecurity which accompanies constant organizational changes, legal and penal consequences of a mistake, unfair treatment by a supervisor, lack of support, pressure put on so-called high detection rate with a simultaneous lack of forces and means to realize assignments³.

The stressors connected with social expectations create a separate category. For a lot of police officers the consciousness that they are expected to be a moral model, a composed and brave person who is able to be up to any situation is an extra burden. The feeling of stress can also be increased by the mass-media attention to this profession⁴.

However, it is not the only repertory of causes relating to the risk of the burnout of police officers, these causes also depend on individual features of an individual and on a situation. According to a report of police psychologists who carried out their research on the burnout phenomenon within this particular professional group from September 2004 to February 2005, the biggest level of exposure to this syndrome concerns police officers being dynamic, imperious, perfectionist and who are completely devoted to their duty. The most stressful, according to these psychologists, are, among others, a feeling of insecurity, lack of professional satisfaction, lack of social recognition, a surplus of difficult situations, and bad relations with supervisors and colleagues. The result's analysis also showed a relationship between a place in a structure and some symptoms of the burnout. The higher in an official hierarchy a police officer finds themselves, the lower the level of depersonalization and the bigger the feeling of professional achievements⁵.

¹Ogińska-Bulik N., op. cit., s. 49-50.

²Ibidem, s. 46.

³http://www.nszzp.rzeszow.pl/index.php.option_content.vie.

⁴Ogińska-Bulik N., op. cit., s. 49-50.

⁵Raport z badań wypalenia zawodowego w Policji. Policja 997, styczeń 2007.

3 EFFECT OF THE BURNOUT ON QUALITY OF LIFE

A police officer's work environment is rich in a number of potentially burdening factors that not only have a negative influence on a quality of realized assignments, but that also extend to others domains of life. A daily contact with the underworld and with victims brings with itself a risk of developing the burnout syndrome which causes clear behaviour changes. Even though the burnout is not a form of psychopathology itself, it can lead to numerous psychological disorders, such as: addictions, anxiety, depression, even suicidal behaviours. These behaviours have a significant influence on work's quality and efficiency, which manifest in, among others, lower commitment, lowered efficacy, a growing number of negative transfers in contacts with other people.

What is important, an individual experiencing the burnout for the most part does not see any connection between their own states and few accomplishments and low professional activity.

As show the results of a research on work/duty satisfaction, carried out in January 2014 by the Analysis Department of the Police Headquarters, last year almost one third (30,2%) of the Polish police officers was once on a sick leave and one tenth (10,8%) took a sick leave twice. Moreover, most of the respondents (69,9%) were convinced that there exist a connection between their health problems and the character and conditions of their duty. The interviewees also rated an influence of particular factors connected with working in the Police on morbidity among police officers. From their responses emerges that the most negative effect on police officers' health has stress relating to a possibility of making a mistake and to its' consequences – it was indicated by almost two thirds of the respondents (62,6%). 61,5% of officers indicate also working with “difficult” citizens, meaning aggressive, intoxicated, homeless, drug addicted people; 60,6% indicate atmospheric conditions during their duty. Important are also: “working for statistics” (57,7% of indications), an excess of responsibilities (51,4%) and an endangerment to losing own health and life on duty (50,2%). Over one fourth of the interviewees (28,4%) claim that all the diseases they went through in 2013 were connected with them performing their duty. One in four of the respondents (23%) does not see such a connexion and the others see it in case of only a part of their diseases¹.

Highly probable and most dramatic consequence of the burnout is a suicidal attack. As results from the statistics of the Main Statistics Registry from 2008, the suicide rate in the Polish population amounted to 0,00010, in the police force 0,00014.

¹Brzeźniak A., Zachorowalność wśród policjantów, „Policja 997”, Nr 5 (110), maj 2014.

B. Hołyst underlines that suicide is most often a result of a deep personal crisis and of a stratification of so-called situational factors. Most of them result from a burden created by problems of psychological nature, caused by, among others, alcohol, family problems, loneliness.

In case of police officers, additional causes may be found in the specificity of the occupation. In time they create emotional barriers, which enable them to distance themselves from human problems. To this superimpose social clearing of own emotions by their exteriorisation, what causes difficulties in fulfilling other roles, especially family and informal roles¹.

To sum up, the burnout has negative consequences, both individual and social. People with the burnout syndrome are characterized by a lowered confidence in own person, great emotional dysregulation, low internal integration, a lowered capacity to establish and maintain interpersonal relationships, experiencing difficulties in realisation of life goals, low resistance to stress. It often leads to a neglect of professional responsibilities and difficulties in fulfilling extra-professional roles, what, in turn, negatively reflects on a family life, raising children and leads to an increase of social pathology phenomena. In general, the burnout constitutes an element destabilising human life activity and lowering human quality of life.

CONCLUSION

To conclude, the working environment of police officers is rich in number of potentially burdening factors, both of physical and psychosocial nature. These burdens entail negative consequences not only connected with the worsening of efficiency of their work, poor family relations, but also consequences in the form of worsening of health and resulting in depression, mental breakdown, or auto-destructive attacks. Furthermore, the statistics' analysis of many research indicates that working as a police officer regards high risk of occurring uncontrolled outbursts of anger, an inclination to alcohol abuse, physical aggression and even violence.

As it results from the above-mentioned, the burnout is an individual and a social problem. In the individual context it is connected with suffering of the people touched by the burnout, with their emotional exhaustion and the feeling of professional failure. The social context has, on the other hand, an inseparable connection with the quality of work, whose direct, engaged recipient is a second human being.

¹<http://www.charaktery.eu/psycho-tropy/7113/Samob%C3%B3jstwa-w-policji/>.

What is more, a lot of past research showed that the burnout syndrome affects family lives of police officers. This is why the subject matter related to mechanisms, causes, and especially to results of the burnout still has to be treated as an open subject.

LITERATÚRA

- ANCZEWSKA M., ŚWITAJ P., ROSZCZYŃSKA J., Wypalenie zawodowe, „Postępy Psychiatrii i Neurologii”, 2005.
- BRZEŹNIAK A., Zachorowalność wśród policjantów, „Policja 997”, Nr 5 (110), maj 2014
- ERENKFEIT K., DUDZIŃSKA L., INDYK A., Wpływ środowiska pracy na powstanie wypalenia zawodowego, *Medycyna Środowiskowa – Environmental Medicine* 2012; 15 (3).
<http://www.charaktery.eu/psycho-tropy/7113/Samob%C3%B3jstwa-w-policji>.
http://www.nszzp.rzeszow.pl/index.php?option_content_vie.
- LITZKE S. M., SCHUH H., Stres, mobbing i wypalenie zawodowe, Gdańsk 2007.
- MASLACH C., Wypalenie – w perspektywie wielowymiarowej, (w:) Sęk H. (red.), Wypalenie zawodowe. Przyczyny, mechanizmy, zapobieganie, Warszawa 2000.
- OGIŃSKA-BULIK N., Stres zawodowy u policjantów. Źródła – Konsekwencje – Zapobieganie, Łódź 2009.
- OGŁODEK E., Stres w pracy funkcjonariuszy policji, „Problemy Medycyny Rodzinnej”, Nr 3/2011.
- PASIKOWSKI T., Polska adaptacja kwestionariusza Maslach Burnout Inwentory, (w:) Sęk H. (red.), Wypalenie zawodowe. Przyczyny – mechanizmy – zapobieganie, Warszawa 2000.
- PINES A., ARONSON E., Career burnout: Causes and cures, New York 1988.
- PINES A. M., Wypalenie – w perspektywie egzystencjalnej, (w:) Sęk H., Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie, Warszawa 2004.
- PRZYBYŁAK Z., Praca źródłem stresów, „Aura”, Nr 12/1991.
- Raport z wypalenia zawodowego w Policji, Komenda Główna Policji, Warszawa 2006.
- Raport z badań wypalenia zawodowego w Policji. Policja 997, styczeń 2007.
- SĘK H., Szkoła a wypalenie zawodowe, Poznań 1996.

dr. Krzysztof JUSZCZAK

Akademia Pomorska w Słupsku ul. Westerplatte 64 76-200 Słupsk
Instytut Pedagogiki I Pracy Socjalnej
Kontaktná adresa: ul. Słowiańska 38, 72-510 Wolin Pomorski
E-mail: organizo@wp.pl

Recenzoval:

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, FSV Vroclavskej univerzity, Vroclav, Poľsko

Dr. hab. Jacek DVORZECKI, Fakulta verejnej správy Vysokej školy Polície, Szczytno, Poľsko

ZAWÓD PROKURATORA W SYSTEMIE ZARZĄDZANIA BEZPIECZEŃSTWEM PUBLICZNYM

OCCUPATION OF ATTORNEY IN MANAGEMENT OF PUBLIC SECURITY

Andrzej KOZERA

ABSTRAKT

Istnienie samorządów zawodowych ma swoją podstawą w Konstytucji RP, której art. 17 ust. 1 stanowi: w drodze ustawy można tworzyć samorzady zawodowe, reprezentujące osoby wykonujące zawody zaufania publicznego sprawujące pieczę nad należytym wykonywaniem tych zawodów. Poszczególne samorzady różnią się między sobą sposobem zorganizowania i zakresem powierzonych zadań. Z reguły do samorządów należy sądownictwo dyscyplinarne, piecza nad rejestracją osób wykonujących zawód, nad przestrzeganiem obowiązków zawodowych (etyki zawodowej, obowiązku szkolenia, obowiązku ubezpieczenia itp.), działalność socjalna na rzecz członków. W tym celu ich organy są wyposażone w kompetencje do stanowienia norm generalnych i abstrakcyjnych, które bywają nazywane prawem korporacyjnym albo wewnątrz korporacyjnym, mimo że prawny charakter tych norm bywa często kwestionowany. Wśród Zawód prokuratora to nie tylko zadanie strzeżenia praworządności, czuwanie nad ściganiem przestępstw, to nie tylko pewna przygoda łącząca znajomość litery prawa z możliwością jej zastosowania na żywo przy przesłuchaniach, oględzinach, eksperymentach procesowych, to w końcu nie tylko, jak niektórzy uważają, poczucie pewnej władzy.

Słowa kluczowe: prokurator, samorząd zawodowy, sądownictwo, administracja.

ABSTRACT

The existence of professional associations has its basis in the Constitution, Article. Paragraph 17. 1 is: by law, self-representing persons of public trust professionals holding the custody of the proper practice of the profession. Individual governments differ way of organizing and of the tasks. In general, local governments must judiciary disciplinary custody over the registration of practitioners, the observance of professional duties (professional ethics training obligation, the obligation to insure, etc.), Social activities for members. To this end, their bodies are equipped with powers to enact general and abstract norms that are often referred to as corporate law or within the corporate, even though the legal nature of these standards is often questioned. Among Occupation prosecutor is not only the task of safeguarding the rule of law, the prosecution of offenses, it is not just some adventure combining knowledge of the rule of law with the possibility of its application to live at the hearings, visual inspection, experimentation process, we end up not only, as some think, a sense of power.

Keywords: attorney, professional self, judiciary, administration.

WSTEP

Samorząd zawodowy – powołana przez ustawą organizacja skupiająca osoby fizyczne wykonujące określony zawód zaufania publicznego bądź pełniące szczególnie odpowiedzialną służbę oraz realizująca zadania określone w przepisach prawa i/lub w statucie danego samorządu zawodowego. Samorząd zawodowy nazywany jest także izbą zawodową, a potocznie korporacją zawodową. Przynależność do samorządu zawodowego jest obligatoryjna dla osób chcących wykonywać dany zawód, bądź powstaje z mocy prawa w związku z mianowaniem na dane stanowisko.

Jednostki organizacyjne samorządu (izby) z reguły posiadają osobowość prawną, bądź na szczeblu centralnym, bądź na szczeblu terenowym, bądź wreszcie na obu szczeblach. Nie dotyczy to samorządów sędziowskich, prokuratorów, zawodowych kuratorów sądowych i referendarzy sądowych.

Zawód prokuratora to również pewne zobowiązanie. Zobowiązanie do bycia uczciwym, prawym, to jednocześnie poddanie się stałej ocenie nie tylko tych, z którymi spotyka się w ramach swojej pracy, ale również znajomych, sąsiadów oraz szeregu anonimowych osób. Zawód prokuratora zalicza się do zawodów zaufania publicznego, a zatem nad należytych jego wykonywaniem, podobnie jak w wypadku radców czy adwokatów, czuwa samorząd zawodowy. W Polsce uważa się, że zawód sędziego, adwokata czy właśnie prokuratora jest zawodem wysokiego zaufania publicznego.

1 CHARAKTERYSTYKA ZAWODU PROKURATORA

Swoistość etyki zawodowej w profesjach prawniczych związana jest z pojęciem zaufania publicznego. Zaufanie publiczne stanowi przymiot, a przy tym etyczne zobowiązanie, sformułowane wobec wszystkich zawodów prawniczych (w tym oczywiście prokuratora), których przedstawiciele dokonują w swej pracy operacje na takich wartościach, jak sprawiedliwość, wolność, własność, godność itp.

Stopień publicznego zaufania jest więc konsekwencją znaczenia powyższych wartości dla społeczeństwa i odzwierciedla jego oczekiwania co do jakości standardów etycznych¹. Pojęcie zawodu zaufania publicznego jest wprowadzonym do art. 17 Konstytucji RP kryterium wyodrębnienia kategorii samorządu zawodowego. Art. 17 Konstytucji ust. 1 stanowi, że „w drodze ustawy można tworzyć samorzady zawodowe reprezentujące osoby wykonujące zawodu zaufania publicznego i sprawujące pieczę nad należytych wykonywaniem tych zawodów w granicach interesu publicznego i dla jego ochrony”². Próbę określenia czym jest zawód zaufania publicznego podjął Trybunał Konstytucyjny, wskazując, że „zawody zaufania publicznego wykonywane są zgodnie z ich konstytucyjnym określeniem- w sposób założony i społecznie aprobowany, o to ile ich wykonywaniu towarzyszy realne „zaufanie publiczne ”³.

¹ M. Pieniążek, *Etyka sytuacyjna prawnika*, Warszawa 2008, s. 39.

² I. Lazari- Pawłowska, *Etyki zawodowe jako role społeczne*, w: *Etyka zawodowa*, Warszawa 1971, s. 34.

³ J. Szczepański, *Czynniki kształtujące zawód w strukturę zawodową*, Warszawa 1965, s. 16.

Mówiąc o „zawodzie zaufania publicznego”, należy prześledzić znaczenie pojęcia „zawód”. I. Lazari- Pawłowska wiąże je z takimi elementami jak: kwalifikacje, odpłatne świadczenie usług, ich systematyczny charakter oraz determinowanie pozycji społecznej¹. J. Szczepański charakteryzuje zawód jako system czynności, wewnętrzny, spójny, oparty na określonej wiedzy i umiejętnościach i skierowany na wytworzenie pewnego przedmiotu czy usług zaspokajających potrzeby społeczne. System ten wykonywany jest systematycznie i trwale oraz jest podstawą ekonomicznego bytu pracownika². Według S. Ossowskiego grupa zawodowa to grupa, która ukształtowała się na bazie więzi społecznych powstałych na tle stosunku pracy, a wspólna praca i wspólne interesy pracownicze stanowią podstawowe kryterium jej wyróżnienia³.

W zawodzie prokuratora duże znaczenie ma także pojęcie „etyki zawodowej”. M. Michalik pisze, że etyka zawodowa to głównie zastosowanie ogólnych dyrektyw moralnych występujących w danym społeczeństwie do konkretnych sytuacji zawodowych, czyli konkretyzacja moralności ogólnospołecznej⁴.

J. Woleński definiuje etykę zawodową jako zespół norm określających, jak z moralnego punktu widzenia powinni zachowywać się przedstawiciele danego zawodu⁵. Z. S. Herman pojęcie etyki zawodowej rozumie szerszej, gdyż, jego zdaniem, są to normy wyznaczające określone obowiązki moralne dotyczące zarówno czynności wynikających bezpośrednio z wykonywanego zawodu, jak i dotyczące związanych z zawodem określonych stosunków społecznych⁶.

Podobnie jak inne zawody prawnicze, zawód prokuratora od lat cieszy się w Polsce niesłabnącą popularnością, mimo dużej konkurencji, trudnego procesu zdobywania uprawnień i niewielkiego limitu przyjęć na aplikacje (w 2009 roku limit przyjęć na aplikację ogólną wynosił 300 miejsc). Od kandydata na prokuratora wymaga się nie tylko dużej wiedzy ogólnej i specjalistycznej, ale również dużej odporności na stres, łatwości formułowania wypowiedzi, bezstronnego ale i stanowczego podejścia do prowadzonych spraw, systematyczności i wysokiego stopnia zorganizowania.

¹ S. Ossowski, O osobliwościach nauk społecznych, w: *Dzieła. O nauce*, Warszawa 1968, s. 153.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z dnia 16 lipca 1997 r.

³ Wyrok TK z 18.2.2004 r., sygn. Akt P 21/02, opublikowany na www.tybnal.gov.pl

⁴ J. Woleński, *Przeciw etyce zawodowej*, „Etyka”, 1994, nr 27, s. 184.

⁵ Z. S. Herman, *Etyka badania naukowego i nauczania w naukach biologicznych i medycznych*, w: *Etyka w środowisku akademickim*, Warszawa 1994, s.53.

⁶ M. Michalik, *Spoleczne przesłanki, swoistość i funkcje etyki zawodowej*, w: *Etyka zawodowa*, Warszawa 1971, s. 17.

Przygotowaniu do zawodu prokuratora służy aplikacja¹. Pierwszym krokiem do zostania prawnikiem jest ukończenie studiów prawniczych. Studia prawnicze charakteryzują się brakiem specjalizacji, co umożliwia odłożenie tej decyzji aż do ukończenia studiów, chociaż już w trakcie nauki można ukierunkować swoje zainteresowania prawnicze i pod ich kątem dokonywać wyboru przedmiotów dodatkowych. Po ukończeniu studiów prawniczych kandydat na prokuratora musi zdać egzamin na aplikację ogólną.

Osoby uprawnione do ubiegania się o aplikację ogólną muszą spełnić warunki takie jak: posiadać obywatelstwo polskie, posiadać nieposzlakowaną opinię, nie mogą być skazani prawomocnym wyrokiem za przestępstwo oraz nie może być prowadzone przeciwko nim postępowanie karne, muszą ukończyć wyższe studia prawnicze oraz zdać z wynikiem pozytywnym egzamin wstępny na aplikację ogólną. Aplikacja ogólna trwa 12 miesięcy. Ukończenie samej aplikacji ogólnej umożliwia pracę na stanowisku referendarza sądowego, asystenta sędziego lub asystenta prokuratora, ale przede wszystkim daje możliwość przystąpienia do egzaminu wstępnego na aplikację prokuratorską.

O przyjęciu na aplikację prokuratorską decyduje kolejność kandydatów na liście klasyfikacyjnej. Aplikanci aplikacji ogólnej mogą ubiegać się o przyjęcie na aplikacje specjalistyczne w ciągu trzech lat od ukończenia aplikacji ogólnej. Aplikacja prokuratorska trwa 2,5 roku. Podczas jej trwania zdobywa się teoretyczną i praktyczną wiedzę z zakresu prawa cywilnego, karnego, gospodarczego, administracyjnego, kryminalistyki, medycyny sądowej, psychiatrii i psychologii sądowej, uczy konstrukcji przemówienia prokuratorskiego, zapoznaje z czynnościami prokuratorskimi w konkretnych sprawach. Aplikację kończy zdanie egzaminu zawodowego.

Początkujący prokurator może liczyć na pensję w granicach 3 tys. zł, jednak wraz ze wzrostem doświadczenia zarobki wznoszą się do 6 tys. zł. Dodatkowo prokuratorzy mogą liczyć na premie, uzależnione od wyników zawodowych, zaś rozdziałem środków zajmuje się kierownictwo danej prokuratury. Prokuratorzy otrzymują także dodatek funkcyjny (zróżnicowany w zależności od zajmowanego stanowiska), a także dodatki za pełnienie funkcji patrona, którą sprawują nad aplikantami.

Prokuratorów powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury powołuje Prokurator Generalny, a prokuratorów wojskowych jednostek organizacyjnych prokuratury - Prokurator Generalny na wniosek Ministra Obrony Narodowej.

¹ Zob. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 września 2002 r. w sprawie aplikacji sądowej i prokuratorskiej (Dz. U. Nr 154, poz. 1283).

2 KOMPETENCJE ZAWODU PROKURATORA

Prokuratorzy działają w oparciu o dwa podstawowe akty prawne: ustawę o Prokuraturze z 1985 r. (nowelizowaną wielokrotnie w taki sposób, by dostosować ją do obecnych warunków ustrojowych) oraz kodeks postępowania karnego. Zgodnie z art. 2 wspomnianej ustawy o prokuraturze zadaniem prokuratury jest strzeżenie praworządności oraz czuwanie nad ściganiem przestępstw. Zadania te prokuratorzy wykonują przez: prowadzenie lub nadzorowanie postępowania przygotowawczego w sprawach karnych oraz sprawowanie funkcji oskarżyciela publicznego przed sądami, wytaczanie powództw w sprawach karnych i cywilnych oraz składanie wniosków i udział w postępowaniu sądowym w sprawach cywilnych, podejmowanie środków przewidzianych prawem, zmierzających do prawidłowego i jednolitego stosowania prawa w postępowaniu, sprawowanie nadzoru nad wykonaniem postanowień o tymczasowym aresztowaniu oraz innych decyzji o pozbawieniu wolności, prowadzenie badań w zakresie problematyki przestępczości oraz jej zwalczania i zapobiegania, koordynowanie działalności w zakresie ścigania przestępstw, prowadzonej przez inne organy państwowe (...) ¹ i wiele innych wymienionych we wspomnianej ustawie o prokuraturze.

Kandydat na stanowisko prokuratorskie przedstawia informację z Krajowego Rejestru Karnego dotyczącą jego osoby i zaświadczenie stwierdzające, że jest zdolny, ze względu na stan zdrowia, do pełnienia obowiązków prokuratora. Prokurator Generalny zasięga od Komendanta Głównego Policji informacji o każdym z kandydatów do objęcia stanowiska prokuratorskiego. Prokurator Generalny, przed rozpatrzeniem kandydatury, zawiadamia kandydata na stanowisko prokuratorskie o treści informacji uzyskanej od Komendanta Głównego Policji.

Prokuratorem może być powołany ten, kto:

1. posiada obywatelstwo polskie i korzysta w pełni w praw cywilnych i obywatelskich
2. jest nieskazitelnego charakteru,
3. Ukończył uniwersyteckie studia prawnicze,
4. Odbył aplikację prokuratorską lub sądową,
5. Złożył egzamin prokuratorski lub sędziowski,
6. Pracował w charakterze asesora prokuratorskiego lub sądowego co najmniej rok albo odbył w wojskowych jednostkach organizacyjnych prokuratury okres służby przewidziany w przepisach o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych,

¹ H. Zięba- Załucka, Instytucja prokuratury w Polsce, Warszawa 2003, s. 174.

7. Ukończył 26 lat¹.

Prokurator jest obowiązany postępować zgodnie ze ślubowaniem prokuratorskim, które składa wobec Prokuratora Generalnego. Prokurator powinien w służbie i poza służbą strzec powagi sprawowanego urzędu i unikać wszystkiego, co mogłoby przynieść ujmę godności prokuratora lub osłabiać zaufanie do jego bezstronności. W okresie zajmowania stanowiska prokurator nie może należeć do partii politycznej ani brać udziału w żadnej działalności politycznej. Prokurator jest obowiązany zachować w tajemnicy okoliczności sprawy, o których w postępowaniu przygotowawczym, a także poza jawną rozprawą sądową, powziął wiadomość ze względu na swoje stanowisko prokuratora, lecz należy także pamiętać, że obowiązek zachowania tajemnicy trwa także po ustaniu stosunku służbowego. Podobnie jak w sądownictwie zastosowanie ma zasada niepołączalności (;incompatibilitas) pewnych funkcji z funkcją prokuratora. Prokuratorowi nie wolno obok piastowanego stanowiska zajmować żadnego, innego z wyjątkiem stanowiska pracownika naukowo- dydaktycznego, dydaktycznego lub naukowego, jeśli zajmowane stanowisko nie przeszkadza w pełnieniu obowiązku prokuratora. Prokuratorowi nie wolno wykonywać zajęć, które przeszkadzałyby mu w pełnieniu obowiązków prokuratora albo mogły uchybiać godności jego urzędu lub podważać zaufanie do jego bezstronności².

Prokuratorzy są zobowiązani do złożenia oświadczenia o swoim stanie majątkowym. Dotyczy ono majątku odrębnego oraz objętego małżeńską wspólnotą majątkową. Oświadczenie to powinno zawierać między innymi takie elementy jak: posiadane zasoby pieniężne, nieruchomości, udziały i akcje w spółkach prawa handlowego. Regułą jest działanie prokuratury z urzędu. Prokurator jest zobowiązany do podejmowania określonych działań zasadą bezstronności i równego traktowania wszystkich obywateli. Jest to jedna z wielu zasad działania prokuratora.

Warto wspomnieć także o zasadzie współpracy z innymi organami państwowymi, organizacjami społecznymi i spółdzielczymi, nakładającej na prokuraturę obowiązek ścisłego współdziałania z innymi podmiotami w zakresie ochrony prawa. Czy też zasadę substytucji, polegającą na możliwości zlecenia podległym prokuratorom przez prokuratora przełożonego wykonania czynności należących do jego zakresu działania, z wyjątkiem przypadków zastrzeżenia pewnych czynności do jego wyłącznej kompetencji przez ustawę oraz wyłączenia przez ustawę właściwości w tym zakresie prokuratora podwładnego.

¹ Art. 14 Ustawy z dnia 20 czerwca 1985r. o prokuraturze, tekst jednolity: Dz.U. z 2008r. Nr 7, poz. 39 z późn. zm.

² K. Piasecki, Organizacja wymiaru sprawiedliwości w Polsce, Zakamycze 2005, s. 247.

Prokuratorom przysługują określone immunitety. Prokurator nie może zostać pociągnięty od odpowiedzialności karnej sądowej lub administracyjnej bez zezwolenia właściwej komórki dyscyplinarnej ani zatrzymany bez zgody przełożonego dyscyplinarnego. Jednak nie dotyczy to zatrzymania na gorącym uczynku popełnienia przestępstwa. Prokurator odpowiada dyscyplinarnie za przewinienia służbowe, w tym za oczywistą i rażącą obrazę przepisów prawa i uchybianie godności urzędu prokuratorskiego. Za nadużycie wolności słowa przy wykonywaniu obowiązków służbowych, za zniewagę prokurator odpowiada tylko dyscyplinarnie.

Karami dyscyplinarnymi są: upomnienie, nagana, usunięcie z zajmowanej funkcji, przeniesienie na inne miejsce służbowe oraz wydalenie ze służby prokuratorskiej¹.

3 ETYKA ZAWODU PROKURATORA

Prokurator powinien przestrzegać „Zbioru zasad etycznych prokuratora”, uchwalonego na II Krajowym Walnym Zjeździe Stowarzyszenia Prokuratorów RP 25 maja 2002 r. Zgodnie z którym prokurator, działający niezależnie ale odpowiedzialnie, wyrażając obiektywnie i jasno swoją troskę o sprawiedliwość, jest strażnikiem interesów państwa, społeczeństwa i wymiaru sprawiedliwości. Prokurator powinien wykonywać zawód rzetelnie, konsekwentnie i sprawnie. Przestrzegać i chronić praw człowieka. Unikać dyskryminacji zarówno podejrzanych, jak i ofiar przestępstw, ze względów politycznych, społecznych, religijnych, narodowościowych, rasowych, kulturowych, płciowych i wieku. Powinien wypełniać swe zadania bezstronnie i obiektywnie, uwzględniając istotne okoliczności sprawy, szczególnie dotyczące ofiary i podejrzanego. Każdy prokurator obowiązany jest współdziałać w strzeżeniu powagi i godności zawodu, bronić jego tożsamości i właściwego systemu przekonań. Prokurator powinien unikać serwilizmu w kontaktach z osobami, którym jest służbowo podległy, jednocześnie powinien unikać arogancji i nieposzanowania godności podwładnych.

Prokurator nie powinien publicznie, niekorzystnie, komentować działalności zawodowej innego prokuratora. Nie powinien jednak tolerować przypadków naruszania etyki przez innych prokuratorów. Obowiązkiem prokuratora jest odmówić wykonania polecenia sprzecznego z prawem i powstrzymać się od wykonania polecenia niezgodnego z etyką zawodową, a także powinien dążyć do ustalenia prawdy i udzielanie sądowi pomocy w dotarciu do prawdy w celu wydania sprawiedliwego wyroku.

¹ Tamże, s. 249-250

Nie sposób jednak przytoczyć wszystkich przywilejów i obowiązków, które znajdują się w „Zbiorze zasad etycznych prokuratora”, które prokurator powinien przestrzegać. Jednak podstawową zasadą, którą powinni kierować się prokuratorzy jest konstytucyjna zasada ochrony godności człowieka¹.

Nie ulega wątpliwości, że zwód prokuratora jest zawodem zaufania publicznego, gdyż musi być wykonywany przez osoby mające kwalifikacje określone w przepisach, jest wykonywany w formach określonych w przepisach, wiąże się z przynależnością do samorządu zawodowego.

Tworzy szczególną więź zaufania między osobą wykonującą zawód i świadczącą usługi na rzecz klienta i klientem, gwarantuje, że informacje uzyskane przez wykonującego zawód stanowią tajemnicę oraz posiada zasady etyczny wykonywania zawodu. Zatem ludzie powinni ufać osobom wykonującym ten zawód.

Jednak z badań wynika, że generalnie Polacy nie mają zaufania do innych ludzi. 79% Polaków twierdzi, że należy zachować ostrożność w kontaktach międzyludzkich. Największym zaufaniem cieszą się nauczyciele, dziennikarze, lekarze, adwokaci. Dalej plasują się radcy prawni, sędziowie i celnicy. Jeszcze mniejsze zaufanie wzbudzają prokuratorzy. Zdaniem 16 % respondentów prokuratorzy są najbardziej skorumpowaną grupą, a tylko 13 % ma zaufanie do przedstawicieli grup tego zawodu². Niestety niemal każdego dnia sondaże prezentowane przez ośrodki badania opinii społecznej wskazują na znaczący spadek zaufania obywateli do niektórych grup zawodowych³.

Jednak mimo wszystko należy stwierdzić, że pozycja społeczna prokuratora jest w Polsce bardzo wysoka. Znajduje to odzwierciedlenie w powszechnym w kraju powoływaniu się na prokuraturę jako instytucję strzegącą prawa i porządku. Podsumowując należy stwierdzić, że głównym zadaniem prokuratura jest strzeżenie praworządności. To właśnie ustawowe unormowanie roli i zadań prokuratury, przesądza o jej pozycji.

Wszystkie czynności i funkcje, do jakich powołana jest prokuratura, stanowią formy realizacji tego zadania. Zdaniem J. Jendroński nawet ściganie przestępstw, będące pozornie odrębną sferą działania, stanowi również w istocie rzecz jedną z form walki praworządności.

Prokurator, jako fachowy i kompetentny organ powołany do strzeżenia praworządności, czuwa, aby obowiązujące prawo stosowane było w sposób równy, prawidłowy i jednolity.

¹ Atr. 30 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r. Dz.U z dnia 16 lipca 1997 r.

²http://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/115208,najmniejszym_zaufaniem_ciesza_sie_sedziowie_i_prokuratorzy_.html(12.05.2010r.)

³ http://www.e-podatnik.pl/artukul/fiskus/12584/Zawody_zaufania_publicznego.html(12.05.2010r.)

Ustrój nasz chroni w sposób szczególny prawo zagwarantowane obywatelom w Konstytucji. Są wprawdzie prawa przysługujące obywatelom i dotyczą interesów indywidualnych tych obywateli, ale ze względu na szczególne znaczenie tych praw dla naszego ustroju, ich ochrona leży w interesie społecznym. Ponieważ jednostka nie zawsze potrafi sama bronić przysługujących jej praw, konieczne są interwencje prokuratora. Warto tutaj zaznaczyć, iż prokurator w postępowaniu np. administracyjnym jest, jak to określił W. Brzeziński: "rzecznikiem interesu publicznego" w zakresie kontroli nad legalnością postępowania organów administracji.

Prokurator we wszystkich postępowaniach powinien chronić interesy strony, której prawa zostały naruszone, która w wyniku bezprawnego działania organu czy jednostki doznała uszczerbku.

Prokurator - funkcjonariusz publiczny prokuratury uprawniony do samodzielnego wykonywania czynności prokuratorskich. Jako funkcjonariusz prokuratury strzeże praworządności oraz czuwa nad ściganiem przestępstw. Obecnie w Polsce, zgodnie z ustawą z dnia 20 czerwca 1985 r. o prokuraturze, prokuratorów stanowią:

- Prokurator Generalny
- prokuratorzy powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury
- prokuratorzy wojskowych jednostek organizacyjnych prokuratury
- prokuratorzy Instytutu Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania
- Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

Instytucja prokuratury pojawiła się w obrębie aparatu państwowego zaborców na początku XIX w. Ustrój prokuratury oparty na prawie zaborczym przetrwał do uzyskania przez Polskę niepodległości i funkcjonował przez pewien czas także w okresie międzywojennym. Sytuacja zmieniła się w 1928 r. z chwilą wydania przez prezydenta rozporządzenia z mocą ustawy „Prawo o ustroju sądów powszechnych”. Nowe regulacje prawne ściśle powiązały prokaturę z sądownictwem, a stanowisko Naczelnego Prokuratora połączono z funkcją Ministra Sprawiedliwości.

Na szczeblu centralnym prokuratura podlega pod nadzór prokuratorski w Ministerstwie Sprawiedliwości, a jako jej jednostki organizacyjne powołano prokaturę przy Sądzie Najwyższym, sądach apelacyjnych oraz sądach okręgowych. Instytucję przedwojennej prokuratury oparto na zasadzie centralizmu i hierarchicznego podporządkowania.

Zasadnicza reforma ustroju prokuratury przeprowadzona została ustawą z 20.07.1950 roku o Prokuraturze Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 38, poz. 346). Wprowadzony wówczas model prokuratury oparto w dużym stopniu na wzorach radzieckich. W wyniku reformy nastąpiła całkowita zmiana charakteru i usytuowania prokuratury w systemie organów państwowych. Instytucję powołaną w założeniu do ścigania przestępstw przekształcono w praktyce w podmiot sprawujący tzw. nadzór ogólny, obejmujący kontrolę legalności postępowania organów, organizacji i jednostek. W sferze organizacyjnej nastąpiło wyłączenie prokuratury z resortu Ministerstwa Sprawiedliwości, utworzenie urzędu Prokuratora Generalnego i podporządkowanie go Radzie Państwa.

Organizację wewnętrzną prokuratury oparto na odmiennych niż dotychczas zasadach, uniezależniając jej strukturę wewnętrzną od organizacji wymiaru sprawiedliwości. Stosownie do obowiązującego podziału administracyjnego kraju urzędy terenowe prokuratur usytuowano na szczeblu powiatu i województwa.

ZAKOŃCZENIE

Zapoczątkowany w 1989 r. proces przemian ustrojowych nie mógł przywrócić standardów demokratycznych państwa bez gruntownej reformy prokuratury. Dlatego też w pierwszych miesiącach nowej rzeczywistości podporządkowano instytucję prokuratury Ministrowi Sprawiedliwości, powierzając mu równocześnie sprawowanie funkcji prokuratora Generalnego. Tym samym zniesiono pozorną z czasów PRL niezależność prokuratury od rządu. Nie powrócono przy tym do przedwojennego powiązania organizacyjnego sądów i prokuratur, gdyż utrzymano odrębność organizacyjną prokuratury od sądownictwa. Istotne zmiany w zakresie organizacji i działalności prokuratury oraz odpowiedzialności dyscyplinarnej prokuratorów wprowadziła ustawa z 15.05.1993 r. o zmianie ustawy - Prawo o ustroju sądów powszechnych, o prokuraturze, o Sądzie Najwyższym, o Trybunale Konstytucyjnym, o Krajowej Radzie Sądownictwa i o powoływaniu sądów apelacyjnych. Na mocy jej postanowień dostosowano strukturę wewnętrzną prokuratury do objętej gruntowną reformą organizacji sądów powszechnych.

Najważniejszą zmianą w tym zakresie było wprowadzenie nowego szczebla do struktury powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury - prokuratur apelacyjnych. Warto podkreślić, że utworzenie prokuratur apelacyjnych, powołanych w założeniu do nadzorowania postępowania przygotowawczego, wywarło znaczący wpływ na podział kompetencji w prokuraturze.

Natomiast ustawą z dnia 10.05.1996 r. o zmianie ustaw o prokuraturze, o Sądzie Najwyższym, o Trybunale Konstytucyjnym oraz ustawy - Prawo o ustroju sądów powszechnych i ustawy - Prawo o adwokaturze w miejsce Departamentu Prokuratury Ministerstwa Sprawiedliwości powołano do życia Prokuraturę Krajową, jako centralną jednostkę organizacyjną prokuratury powszechnej. Jej kierownictwo powierzono Prokuratorowi Krajowemu, który z mocy prawa stał się również zastępcą Prokuratora Generalnego. Pozostawiono przy tym stanowisko Naczelnego Prokuratora Wojskowego, także pełniącego funkcję zastępcy Prokuratora Generalnego. Wbrew opinii środowiska prokuratorskiego w przyjętej 2.04.1997 r. nowej Konstytucji nie umocniono instytucji prokuratury. Chociaż Konstytucja nie pomija zupełnie istnienia prokuratury, to jednak nie wypowiada się ani słowem o jej pozycji ustrojowej. Poświęcając wiele miejsca innym instytucjom ochrony prawa, dla Prokuratora Generalnego przewiduje się jedynie kompetencję w przedmiocie inicjowania postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym. Ze zmian wprowadzonych do ustawy o prokuraturze w ostatnich latach należałoby przywołać powołanie prokuratur okręgowych w miejsce dotychczas funkcjonujących prokuratur wojewódzkich oraz powołanie do życia Instytutu Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

LITERATURA:

- Herman Z.S, Etyka badania naukowego i nauczania w naukach biologicznych i medycznych, w: Etyka w środowisku akademickim, Warszawa 1994.
- Lazari- Pawłowska /., Etyki zawodowe jako role społeczne, w: Etyka zawodowa, Warszawa 1971.
- Michalik M., Społeczne przesłanki, swoistość i funkcje etyki zawodowej, w: Etyka zawodowa, Warszawa 1971.
- Ossowski S., O osobliwościach nauk społecznych, w: Dzieła. O nauce, Warszawa 1968.
- Piasecki K., Organizacja wymiaru sprawiedliwości w Polsce, Wydawnictwo Zakamycze, Zakamycze 2005.
- Pieniążek M., Etyka sytuacyjna prawnika, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2008.
- Szczepański J., Czynniki kształtujące zawód w strukturę zawodową, Warszawa 1965.
- Woleński J, Przeciw etyce zawodowej, „ Etyka”, 1994, nr 27.
- Zięba-Załucka H., Instytucja prokuratury w Polsce, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2003.

prof. UP dr hab. inż. Andrzej KOZERA

Dyrektor Instytutu Politologii Uniwersytetu Pedagogicznego
w Krakowie, Kontaktna adresa: Polska ul. Podchorążych 2,
30-084 Kraków, Tel. 0048 604 470 549
E-mail: profesorkozera@gmail.com

Recenzował:

Prof. Jan Maciejewski, PhD. Wroclavská univerzita Wroclav

Dr. hab. Jacek DVORZECKI, Fakulta verejnej správy Vysokej školy Policie, Szczytno, Poľsko

ZAWÓD NAUCZYCIELA W SYSTEMIE EDUKACJI I BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO.

THE TEACHING PROFESSION IN THE EDUCATION SYSTEM AND PUBLIC SAFETY.

Łukasz KOZERA

ABSTRAKT

Samorząd zawodowy to powołana na podstawie ustawy organizacja skupiająca osoby fizyczne wykonujące określony zawód zaufania publicznego bądź pełniące szczególnie odpowiedzialną służbę oraz realizująca zadania określone w przepisach prawa i/lub w statucie danego samorządu zawodowego, który nazywany jest również izbą zawodową, a zawodowej, powstała celem reprezentowania ich interesów wobec instytucji państwa. Samorząd zaufania publicznego czyli korporacja prawa publicznego, odnosić się może jedynie do tych zawodów, w których ocena prawidłowości ich wykonania, jest niemożliwa z zewnątrz, a jednocześnie są to zawody istotne z punktu widzenia interesu publicznego. Ważnym elementem korporacji zawodowych jest więc sfera etyki zawodowej, ustalanie i egzekwowanie kryteriów deontologicznych, reprezentowanie korporacji wobec władz i organów państwowych, a także nadawanie prawa do wykonywania zawodu.

Słowa kluczowe: nauczyciel, edukacja, bezpieczeństwo, socjologia

ABSTRACT

Professional self is established under the Act an organization of individuals performing public confidence in the profession or performing particularly responsible service and implementing the tasks set out in the law and / or the articles of association of the professional self-government, which is also known as the Board of occupational and professional, established to represent their interests against state institutions. Public confidence in local government or public-law corporation can only refer to those occupations in which evaluation of the correctness of their execution is impossible from the outside, while competitions are important from the point of view of the public interest. An important element of professional corporations is thus the sphere of ethics, establishing and enforcing criteria deontological, representing corporations before the authorities and state authorities, as well as giving the right to practice.

Keywords: teacher, education, security, sociology

WSTEP

Zasadniczym aktem prawnym , który przewiduje możliwość tworzenia samorządów zawodowych jest Konstytucja RP z 2.4.1997r. Z konstytucji wynika, że samorząd zawodowy spełnia dwa podstawowe zadania : reprezentują osoby wykonujące zawód zaufania publicznego , sprawują pieczę nad należyтым wykonywaniem tego zawodu w granicach interesu publicznego i dla jego ochrony . Do grona samorządów zawodów zaufania publicznego w Polsce możemy zaliczyć m. in. : adwokatów, biegłych rewidentów , doradców podatkowych, aptekarzy, architektów, diagnostów laboratoryjnych, inżynierów budownictwa, komorników, kuratorów sądowych, lekarzy i lekarzy dentystów, lekarzy weterynarii, notariuszy, pielęgniarek i położnych , psychologów, radców prawnych i rzeczników patentowych urbanistów.

Cechami osób wchodzących w skład samorządu zawodu zaufania publicznego są dwa rodzaje zdolności: zdolność zawodowa tzn. przygotowanie do wykonywania tego samego, co inni członkowie korporacji zawodu i zdolność do wykonywania go na poziomie i w zakresie, który może być uznany za wystarczający, aby spełnić kryteria zaufania publicznego.

W systemie władzy publicznej realizującej zadania związane m. In. z ochroną zdrowia ważne miejsce zajmują samorządy zawodowe. Warto również wspomnieć, że podstawę ustrojową ich działania stanowi art. 17 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, który ustala, że w drodze ustawy można tworzyć samorządy zawodowe. Część zadań publicznych przekazywana jest zarówno rządowi i administracji oraz innym zdecentralizowanym podmiotom i organom administracji publicznej jak np. korporacje zawodowe. Korporacja jako instytucja administracji zdecentralizowanej wykonuje zadania samodzielnie we własnym zakresie i na własną odpowiedzialność. Jej samodzielność ściśle wyznacza prawo. Przynależność do niej wynika z mocy prawa, jest więc automatycznie konsekwencją nabycia stosownych uprawnień jak np. uzyskania wpisu i prawa wykonywania zawodu.

1 POZYCJA NAUCZYCIELA W SYSTEMIE EDUKACJI

Zawody zaufania publicznego to zawody, w których od wykonujących je osób wymaga się nie tylko profesjonalizmu, ale także nieskazitelnego charakteru. Społeczeństwo ufa, że osoby wykonujące zawody zaufania publicznego są odpowiedzialne i kierują się zasadami etyki. Jednym z zawodów zaufania publicznego jest nauczyciel - osoba wykwalifikowana do prowadzenia zajęć dydaktyczno-wychowawczych w szkołach. Może pracować w placówkach edukacyjnych na różnym szczeblu oświaty (szkoła podstawowa, gimnazjum, technikum, liceum), ale także w szkolnictwie wyższym. Zwyczajowo profesję nauczycielską kojarzy się jednak ze szkolnictwem podstawowym lub średnim. Nauczyciel akademicki, w przeciwieństwie do nauczyciela z gimnazjum lub liceum ogólnokształcącego, nie musi posiadać przygotowania pedagogicznego.

Nauczyciel musi legitymować się wykształceniem kierunkowym i posiadać przygotowanie do pracy pedagogicznej potwierdzone ukończeniem odpowiedniego kursu. Zawód nauczyciela regulowany jest w dwóch zupełnie odmiennych aktach prawnych. Obowiązujące w Polsce ustawodawstwo rozróżnia: nauczycieli - do których stosuje się ustawę z dnia 26 stycznia 1982 r. — Karta Nauczyciela oraz nauczycieli akademickich - ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. — Prawo o szkolnictwie wyższym. Karta Nauczyciela - określa:

Art. 1. 1. Ustawie podlegają nauczyciele, wychowawcy i inni pracownicy pedagogiczni zatrudnieni w:

- 1) publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach oraz zakładach kształcenia i placówkach doskonalenia nauczycieli działających na podstawie ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, z zastrzeżeniem ust. 2 pkt. 1a oraz pkt. 2 lit. a),*
- 2) zakładach poprawczych, schroniskach dla nieletnich oraz rodzinnych ośrodkach diagnostyczno-konsultacyjnych działających na podstawie ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawie nieletnich,*
- 3) publicznych placówkach opiekuńczo-wychowawczych oraz ośrodkach adopcyjno-opiekuńczych działających na podstawie ustawy z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej. (Karta Nauczyciela).*

W Polsce kandydatowi na stanowisko nauczyciela stawia się wymagania dotyczące kwalifikacji, postaw moralnych, odpowiedniego zdrowia.

Art. 9.1. Stanowisko nauczyciela,..., może zajmować osoba, która:

- 1) posiada wykształcenie wyższe z odpowiednim przygotowaniem pedagogicznym lub ukończyła zakład kształcenia nauczycieli i podejmuje pracę na stanowisku, do którego są to wystarczające kwalifikacje,*
- 2) przestrzega podstawowych zasad moralnych,*
- 3) spełnia warunki zdrowotne niezbędne do wykonywania zawodu. (Karta Nauczyciela).*

Karta nauczyciela jest pragmatyką zawodową nauczycieli, co oznacza, że przy regulacji stosunku pracy osób jej podlegających, ma ona pierwszeństwo przed Kodeksem Pracy. Ustawie podlegają również, w zakresie określonym ustawą: nauczyciele mianowani lub dyplomowani zatrudnieni na stanowiskach, na których wymagane są kwalifikacje pedagogiczne, w urzędach organów administracji rządowej, kuratoriach oświaty, specjalistycznej jednostce nadzoru.

- Centralnej Komisji Egzaminacyjnej oraz okręgowych komisjach egzaminacyjnych, organach sprawujących nadzór pedagogiczny nad zakładami poprawczymi, schroniskami dla nieletnich, rodzinnymi ośrodkami diagnostyczno-konsultacyjnymi oraz szkołami przy zakładach karnych;
- nauczyciele zatrudnieni w publicznych szkołach i szkolnych punktach konsultacyjnych przy przedstawicielstwach dyplomatycznych, urzędach konsularnych i przedstawicielstwach wojskowych Rzeczypospolitej Polskiej;
- nauczyciele zatrudnieni w: publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach prowadzonych przez osoby fizyczne oraz osoby prawne niebędące jednostkami samorządu terytorialnego, przedszkolach niepublicznych, niepublicznych placówkach, o których mowa w ust. 1 pkt. 1, oraz szkołach niepublicznych o uprawnieniach szkół publicznych; nauczyciele urlopowani na podstawie przepisów ustawy z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych;

- pracownicy zatrudnieni u pracodawców niewymienionych w ust. 1 oraz ust. 2 pkt. 1-3, pełniący funkcję instruktorów praktycznej nauki zawodu oraz kierowników praktycznej nauki zawodu, posiadający kwalifikacje określone dla nauczycieli praktycznej nauki zawodu oraz wykonujący pracę dydaktyczną i wychowawczą w wymiarze przewidzianym dla tych nauczycieli;
- pracownicy zatrudnieni w Ochotniczych Hufcach Pracy na stanowiskach wychowawców, pedagogów oraz na stanowiskach kierowniczych, posiadający kwalifikacje, o których mowa w art. 9 ust. 1 pkt. 1, wykonujący pracę dydaktyczną i wychowawczą co najmniej w połowie obowiązującego ich czasu pracy.

Do podstawowych obowiązków nauczyciela należy: rzetelne realizowanie zadań związanych z powierzonym mu stanowiskiem oraz podstawowymi funkcjami szkoły: dydaktyczną wychowawczą i opiekuńczą zadania związane z zapewnieniem bezpieczeństwa uczniom w czasie zajęć organizowanych przez szkołę, wspieranie każdego ucznia w jego rozwoju, dążenie do pełni własnego rozwoju osobowego, kształcenie i wychowywanie młodzieży w umiłowaniu Ojczyzny, w poszanowaniu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, w atmosferze wolności sumienia i szacunku dla każdego człowieka; dbanie o kształtowanie u uczniów postaw moralnych i obywatelskich zgodnie z ideą demokracji, pokoju i przyjaźni między ludźmi różnych narodów, ras i światopoglądów.

Charakter i zakres udziału nauczycieli w różnych dziedzinach życia społecznego wpływa w dużym stopniu na kształtowanie się szeregu ich cech społeczno-zawodowych, nie pozostających bez wpływu na miejsce nauczyciela w społeczeństwie i rangę jego zawodu. Sytuacja społeczna nauczycieli uwarunkowana jest także innymi czynnikami, nie związanymi bezpośrednio z samym zawodem.

Należą do nich: przynależność organizacyjno- społeczna i polityczna, pozaszkolna aktywność kulturalna, religijna, oświatowa i społeczna, poziom wykształcenia ogólnego, dodatkowe zainteresowania, kontakty, a niekiedy i dodatkowa praca zarobkowa, wreszcie niektóre cechy osobowe (wiek, płeć) i wiele innych. Niezależnie od tego, miejsce jakie zajmuje nauczyciel we współczesnym społeczeństwie, zależy od tradycji oświaty i zawodu nauczycielskiego, stopnia rozwoju oświaty w kraju, polityki oświatowej władz i ich stosunku do nauczycieli, społecznych walorów reprezentowanych przez władzę polityczną stopnia lojalności nauczycieli wobec tej władzy, itp. Duże znaczenie ma pogląd samych nauczycieli na swój zawód, jego społeczne walory i zadania, identyfikacja z zawodem, siła i kierunek oddziaływania organizacji zawodowych na ogół nauczycieli.

Szczególną rolę w rzeczywistości wychowawczej spełnia zadanie pedagogiczne, jakim jest kształtowanie postaw moralnych zarówno nauczyciela-wychowawcy, jak i ucznia-wychowanka. Spotkanie tych dwojga, przyjmujące postać kontaktu interpersonalnego, dokonuje się za sprawą „odkrywania” wartości etycznych, które pozwalają każdemu z nich widzieć samego siebie. Nauczyciel-wychowawca, z racji istoty wykonywanego zawodu, nie może ograniczać się tylko do przestrzegania norm postępowania, u podstaw którego leży jego rzeczowo-instrumentalne przygotowanie profesjonalne związane z treścią przyswojonej wiedzy merytorycznej oraz nabytych umiejętności i doświadczenia pedagogicznego. Niewątpliwie znajomość określonej dyscypliny wiedzy naukowej, jak i współczesnych teorii pedagogicznych oraz umiejętność stosowania optymalnych metod i środków dydaktycznych, a także sprawne posługiwanie się metodami w zakresie badań własnych wyników i osiągnięć pedagogiczno-metodycznych są istotnymi czynnikami rzutującymi na jakość procesu nauczania, którym kieruje nauczyciel. Należy jednak zdać sobie sprawę, że jakość i skuteczność pracy nauczyciela zależy także od jego podmiotowo - osobowościowej dojrzałości, od jego formacji moralnej, czyli od tego kim w rzeczy samej jest on sam jako człowiek, który z racji wykonywanego zawodu ponosi współodpowiedzialność za wprowadzenie dorastającego człowieka w świat wartości moralnych. Jego postępowanie moralne zasadza się na ustawicznym ich odczuwaniu i odkrywaniu wraz z wychowankiem.

Nauczyciel, znając obowiązki zawodowe, staje się moralnie odpowiedzialny za przestrzeganie określonych zasad postępowania, jak również za wzór osobowy, jaki przedstawia sobą. Przed nauczycielem wyrasta moralny problem odpowiedzialności wielopłaszczyznowej - przed społeczeństwem za przygotowanie najbardziej wartościowej jednostki, przed zwierzchnictwem za realizację określonej linii działania oraz przed uczniem za optymalne przygotowanie go do samodzielnego życia.

Praca nauczyciela, z wyjątkiem pracy nauczyciela stażysty, podlega ocenie i nie chodzi tylko o ocenę dyrektora szkoły ale także ogółu społeczeństwa. Według art. Art. 6a. 1 ocena pracy nauczyciela może być dokonana w każdym czasie, nie wcześniej jednak niż po upływie roku od dokonania oceny poprzedniej lub oceny dorobku zawodowego, o której mowa w art. 9c ust. 6, z inicjatywy dyrektora szkoły lub na wniosek: nauczyciela, organu sprawującego nadzór pedagogiczny, organu prowadzącego szkołę, rady szkoły, rady rodziców. Ocena pracy nauczyciela ma charakter opisowy i jest zakończona stwierdzeniem uogólniającym: ocena wyróżniająca, ocena dobra, ocena negatywna. Oceny pracy nauczyciela dokonuje dyrektor szkoły, który przy jej dokonywaniu może zasięgnąć opinii samorządu uczniowskiego.

Ocenę pracy ustala się po zapoznaniu nauczyciela z jej projektem oraz wysłuchaniu jego uwag i zastrzeżeń. Od ustalonej oceny pracy, w terminie 14 dni od dnia jej doręczenia, przysługuje: nauczycielowi - prawo wniesienia odwołania, za pośrednictwem dyrektora szkoły, do organu sprawującego nadzór pedagogiczny nad szkołą; dyrektorowi szkoły oraz nauczycielowi, któremu czasowo powierzono pełnienie obowiązków dyrektora szkoły - prawo złożenia wniosku o ponowne ustalenie oceny jego pracy do organu, który tę ocenę ustalił. Dyrektorzy szkół, kierownicy placówek oświatowo - wychowawczych, decydują o zatrudnieniu nauczyciela.

Karta Nauczyciela art.9 - 4 gapy wymagań: 1. poziom wykształcenia adekwatny do typu i rodzaju szkoły w którym chce pracować przykładowa osoba 2. Kwalifikacje do nauczania konkretnego przedmiotu bądź prowadzenia konkretnego typu zajęć 3. Przygotowanie pedagogiczne 4. Zaświadczenie lekarskie o spełnianiu warunków zdrowotnych niezbędnych w pracy nauczyciela 5. Niekarałość w/w warunki muszą być spełnione łącznie.

Od 5 kwietnia 2000 roku we wszystkich szkołach publicznych i placówkach im równoważnym nauczyciele podlegają systemowi awansu zawodowego. Na poszczególnych szczeblach uzyskują kolejno tytuły: nauczyciel, stażysta, nauczyciel kontraktowy, nauczyciel mianowany, nauczyciel dyplomowany. Istnieje także tytuł honorowego profesora oświaty, przyznawany najbardziej zasłużonym nauczycielom dyplomowanym. Nauczycielem, być powinien odpowiednio przygotowany specjalista w danej dziedzinie nauki, obowiązkowo posiadający odpowiednie przygotowanie pedagogiczne i posiadać praktykę w umiejętnym przekazywaniu wiedzy oraz nauczyć w sposób zrozumiały i przystępny człowiekowi zgodnie z jego możliwościami biopsychosocjofizycznymi. Natomiast nauczyciele akademicy zatrudniani są jako: pracownicy naukowo-dydaktyczni, pracownicy dydaktyczni, pracownicy naukowci, dyplomowani bibliotekarze oraz dyplomowani pracownicy dokumentacji i informacji naukowej. Wymagania kwalifikacyjne stawiane w zawodzie nauczyciela. Rynek edukacyjny - choć na pewno swoisty i wyjątkowy - nie odbiega w swej charakterystyce znacząco od współczesnego przedsiębiorstwa koncentrującego się nie tylko na wynikach pracy, ale również na jakości podejmowanych przez nie działań. Konkurencja na rynku edukacyjnym wymuszała na szkołach wszystkich szczebli kształcenia i placówkach oświatowych nie tylko umiejętnego utrzymania pozycji, ale również stałego podwyższania poziomu jakości „produktu” - procesu kształcenia i poziomu obsługi „klienta” – ucznia i wychowanka. O sukcesie szkoły, placówki oświatowej na rynku edukacyjnym w znacznej mierze decyduje jakość oferowanego „produktu”, którego twórcami są nauczyciele.

Kwalifikacje zawodowe obejmują umiejętności, wiadomości i cechy psychofizyczne niezbędne do wykonywania danego zawodu (Kwiatkowski, Sepkowska, 2000, s. 9). Kwalifikacje zawodowe są zawsze potwierdzane określonym certyfikatem. Można przyjąć za T. Oleksynem, że kwalifikacje zawodowe obejmują wykształcenie, wiedzę zawodową, umiejętności zawodowe i cechy psychofizyczne.

Zakres zadań nauczyciela: nauczyciel odpowiada za życie, zdrowie i bezpieczeństwo powierzonych jego opiece uczniów, nie pozostawia uczniów w klasie bez opieki, zgodnie z opracowanym harmonogramem, przestrzegając regulaminu pełnienia dyżurów nauczycielskich, sprawuje dyżury w czasie przerw, sumiennie (zgodnie z regulaminem obowiązków opiekuna wycieczek) sprawuje opiekę nad powierzoną grupą w trakcie wycieczki, nauczyciel prowadzi pracę dydaktyczno-wychowawczą w szkole zgodnie z przydziałem przedmiotowym i jest odpowiedzialny za przebieg procesu dydaktycznego, jakość i wyniki pracy, rzetelnie i systematycznie przygotowuje się do zajęć lekcyjnych i pozalekcyjnych.

Nauczyciel o stażu mniejszym niż dwa lata zobowiązany jest do przygotowywania pisemnych konspektów do lekcji i przedstawienia ich dyrekcji w czasie hospitacji, doskonali własne umiejętności dydaktyczne poprzez podwyższanie swych kwalifikacji, jest zobowiązany do opracowania rozkładu materiału, zgodnie z przyjętym programem nauczania, jest zobowiązany do sporządzenia wymagań edukacyjnych z nauczanego przedmiotu i zapoznania z nimi uczniów i rodziców, poznaje i kształtuje uzdolnienia, zainteresowania oraz pozytywne cechy charakteru, tworzy warunki do aktywnego i twórczego udziału uczniów w procesie dydaktyczno-wychowawczym poprzez wdrażanie do samodzielnego myślenia, uczenia się i działania: kształtuje umiejętności dobrze zorganizowanej pracy indywidualnej i zespołowej, kształtuje postawy patriotyczne i prospołeczne, upowszechnia samorządność jako metodę wychowawczą zachowuje bezstronność w ocenie uczniów, przestrzegając ustaleń wewnątrz szkolnego systemu oceniania, rozporządzenia MEN dotyczącego oceniania, klasyfikowania, promowania, dba o powierzoną mu pracownię, pomoce i sprzęt, prowadzi prawidłowo dokumentację pedagogiczną przedmiotu i zajęć pozalekcyjnych, decyduje w sprawie doboru programu, metod, form organizacyjnych, podręczników i środków dydaktycznych w nauczaniu swego przedmiotu, decyduje o ocenie bieżącej, semestralnej i rocznej postępu uczniów, opiniuje o ocenie z zachowania swoich uczniów, wnioskuje w sprawie nagród, wyróżnień oraz kar regulaminowych dla swoich uczniów.

Nauczyciel odpowiada służbowo przed Dyrektorem szkoły za: poziom wyników dydaktyczno-wychowawczych w swoim przedmiocie oraz klasach i zespołach stosownie do realizowanego programu i warunków w jakich działał, stan warsztatu pracy, sprzętów i urządzeń oraz środków dydaktycznych mu powierzonych, bezpieczeństwo uczniów na zajęciach szkolnych, pozaszkolnych, w czasie przydzielonych mu dyżurów, nauczyciel odpowiada służbowo przed władzami szkoły, ewentualnie cywilnie lub karnie za tragiczne skutki wynikłe z braku swego nadzoru nad bezpieczeństwem uczniów na zajęciach szkolnych, pozaszkolnych, w czasie przydzielonych mu dyżurów, nieprzestrzeganie procedury postępowania po zaistnieniu wypadku uczniowskiego lub na wypadek pożaru, zniszczenie lub stratę elementów majątku i wyposażenia szkoły, a wynikające z nieporządku, braku nadzoru i zabezpieczenia. Zawód nauczyciela jest zawodem specyficznym. W związku z tym, że wykonując swoje obowiązki pracownicze nauczyciel pełni jednocześnie funkcje wychowawcze i opiekuńcze, ciąży na nim szczególna odpowiedzialność, właściwa wyłącznie dla tej grupy zawodowej.

2 ODPOWIEDZIALNOŚĆ NAUCZYCIELA W PROCESIE WYCHOWANIA

Zasady odpowiedzialności nauczyciela określone są w różnych aktach prawnych, co powoduje, że nauczyciel podlega różnym rodzajom odpowiedzialności prawnej. Odpowiedzialność prawna, wśród wielu odmian odpowiedzialności, jawi się jako środek najostrejszy, dotyczący podstawowych uchybień w realizacji powierzonych nauczycielowi obowiązków. W jej ramach wyróżnia się odpowiedzialność: cywilną, karną, dyscyplinarną, porządkową oraz materialną. Zagadnienie odpowiedzialności prawnej nauczycieli należy do najobszerniejszych i najbardziej zawiłych zagadnień w prawie oświatowym.

Odpowiedzialność cywilna nauczyciela- ze względu na źródło powstania odpowiedzialności, ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. z 1964 r. Nr 16, poz. 93, z późn. zm.) rozróżnia odpowiedzialność cywilną kontraktową (z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania) oraz deliktową (za szkodę wyrządzoną czynem niedozwolonym). W praktyce szkolnej z pojęciem odpowiedzialności cywilnej najczęściej stykamy się w przypadku naruszenia zasad związanych z obowiązkiem zapewnienia przez szkołę bezpiecznych i higienicznych warunków nauki, wychowania i opieki. Bezpieczeństwo uczniów- stosownie do art. 5 ust. 7 lit. a ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572 z późn. zm.) zapewnienie warunków działania szkoły, w tym bezpiecznych i higienicznych warunków nauki, wychowania i opieki - to zadanie należące do organu prowadzącego szkołę.

Zgodnie z art. 39 ust. 1 pkt. 5a ustawy o systemie oświaty dyrektor szkoły lub placówki wykonuje zadania związane z zapewnieniem bezpieczeństwa uczniom i nauczycielom w czasie zajęć organizowanych przez szkołę lub placówkę. Analogiczny zapis zawiera art. 2 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 31 grudnia 2002 r. w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach (Dz. U. z 2003 Nr 6, poz. 69 z późn. zm.), zgodnie z którym dyrektor zapewnia bezpieczne i higieniczne warunki pobytu w szkole lub placówce, a także bezpieczne i higieniczne warunki uczestnictwa w zajęciach organizowanych przez szkołę lub placówkę poza obiektami należącymi do tych jednostek.

Katalog zadań dyrektora w zakresie zapewnienia bezpiecznych i higienicznych warunków nauki, wychowania i opieki jest szeroki, należy tu wskazać m.in.: okresowe kontrole obiektów należących do szkoły, zapewnienie właściwego oświetlenia, temperatury w pomieszczeniach, nawierzchni dróg, przejść, wentylacji i ogrzewania, równomierne obciążenie uczniów zajęciami, wyposażenie szkoły w sprzęt posiadający określone certyfikaty i atesty.

Obowiązki z zakresu bezpieczeństwa i higieny, a szczególności obowiązek rzetelnego realizowania zadań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa uczniom w czasie zajęć organizowanych przez szkołę, nałożone zostały również na nauczycieli. Zgodnie z obowiązującymi przepisami:

- niedopuszczalne jest prowadzenie jakichkolwiek zajęć bez nadzoru upoważnionej do tego osoby,
- przerwy w zajęciach uczniowie spędzają pod nadzorem nauczyciela,
- w czasie zawodów sportowych organizowanych przez szkołę lub placówkę uczniowie nie mogą pozostawać bez opieki osób do tego upoważnionych.

Ponadto szczegółowo zostały określone zasady bezpieczeństwa obowiązujące w czasie zajęć wychowania fizycznego. W myśl tych zasad, nauczyciel prowadzący zajęcia wychowania fizycznego ma m. in. obowiązek:

- sprawdzić stan techniczny urządzeń i sprzętu sportowego przed każdymi zajęciami,
- zapoznać osoby biorące udział w zajęciach z zasadami bezpiecznego wykonywania ćwiczeń oraz uczestniczenia w grach i zabawach,
- prowadzić zajęcia z zastosowaniem metod i urządzeń zapewniających pełne bezpieczeństwo ćwiczących,

- dostosować stopień trudności i intensywności ćwiczeń do aktualnej sprawności fizycznej i wydolności ćwiczących,
- zwolnić w danym dniu z wykonywania planowanych ćwiczeń uczestnika zajęć uskarżającego się na dolegliwości zdrowotne (przy czym należy poinformować o tym jego rodziców lub opiekunów prawnych).

Oznacza to, że uczeń powinien znajdować się pod nadzorem przez cały czas, na który został powierzony opiece szkoły. Nauczyciel natomiast zobowiązany jest m.in. kontrolować miejsca, w których prowadzi zajęcia, zawiadamiać dyrektora szkoły o dostrzeżonych nieprawidłowościach (np. uszkodzonych sprzętach), kontrolować obecność uczniów na każdych zajęciach. Powołane rozporządzenie w sprawie bezpieczeństwa i higieny w szkole, określa zasady postępowania w sytuacji powzięcia wiadomości przez pracowników szkoły o wypadku osób pozostających pod opieką szkoły, w tym m.in. udzielenie pomocy medycznej poszkodowanemu, powiadomienie odpowiednich osób oraz organów przez dyrektora szkoły lub upoważnionych przez niego pracowników, zabezpieczenie miejsca wypadku, powołanie przez dyrektora szkoły zespołu powypadkowego. Nauczyciele zobowiązani są ponadto do zapoznania się i stosowania przepisów wewnętrznych (regulaminy, instrukcje, zarządzenia, itp.) regulujących zasady bezpieczeństwa w szkole.

W świetle ustawy z dnia 30 października 2002 r. o zaopatrzeniu z tytułu wypadków lub chorób zawodowych powstałych w szczególnych okolicznościach (Dz. U. z 2002 r. Nr 199, 1674 z późn. zm.) wypadek w szkole zaliczany jest do wypadków powstałych w szczególnych okolicznościach. Zgodnie z art. 2 ust. 1 pkt 7 powołanej ustawy za wypadek uzasadniający przyznanie świadczeń (m.in. renty lub jednorazowego odszkodowania) uważa się nagłe zdarzenie wywołane przyczyną zewnętrzną, powodujące uraz lub śmierć, które nastąpiło w czasie zajęć dydaktycznych, wychowawczych lub opiekuńczych realizowanych przez jednostki organizacyjne systemu oświaty.

Organem przyznającym i wypłacającym świadczenia (w określonej wysokości), na wniosek osoby uprawnionej, jest Zakład Ubezpieczeń Społecznych, co oznacza, że są one finansowane z budżetu państwa. Należy zaznaczyć, że art. 6 ustawy stanowi, iż świadczenia nie zostaną przyznane osobie poszkodowanej wskutek wypadku, który nastąpił z winy umyślnej lub rażącego niedbalstwa tej osoby, jak również osobie, która będąc w stanie nietrzeźwym lub pod wpływem środków odurzających lub substancji psychotropowych, w znacznym stopniu przyczyniła się do spowodowania wypadku.

W sytuacji, kiedy świadczenia przysługujące na mocy powyższej ustawy, nie rekompensują poszkodowanemu uczniowi w pełnym zakresie szkody poniesionej w związku z zaistniałym wypadkiem, istnieje możliwość dochodzenia roszczeń z tego tytułu, na podstawie prawa cywilnego.

Zgodnie z powołanym wyżej art. 5 ust. 7 ustawy o systemie oświaty za działalność szkoły lub placówki odpowiada jej organ prowadzący, tj. w przypadku szkół i placówek publicznych właściwa jednostka samorządu terytorialnego lub właściwy minister, natomiast w przypadku szkół i placówek niepublicznych - osoba fizyczna lub inna niż jednostka samorządu terytorialnego osoba prawna. Przepis art. 417 Kodeksu cywilnego stanowi, że: § 1. Za szkodę wyrządzoną przez niezgodne z prawem działanie lub zaniechanie przy wykonywaniu władzy publicznej ponosi odpowiedzialność Skarb Państwa lub jednostka samorządu terytorialnego lub inna osoba prawna wykonująca tę władzę z mocy prawa. § 2. Jeżeli wykonywanie zadań z zakresu władzy publicznej zlecono, na podstawie porozumienia, jednostce samorządu terytorialnego albo innej osobie prawnej, solidarną odpowiedzialność za wyrządzoną szkodę ponosi ich wykonawca oraz zlecająca je jednostka samorządu terytorialnego albo Skarb Państwa. Zaniedbanie przez organ prowadzący, w szczególności obowiązku zapewnienia bezpiecznych i higienicznych warunków nauki, wychowania i opieki, może skutkować odpowiedzialnością tego organu, jeżeli w prowadzonej przez niego szkole dojdzie do wypadku z udziałem uczniów.

Z przywołanych wyżej przepisów wynika, że nauczyciele z powodu zaniedbań w wykonywaniu swoich obowiązków związanych z nadzorem nad powierzonymi im opiece uczniami nie ponoszą bezpośredniej odpowiedzialności wobec ucznia. Odpowiedzialność taką w świetle obowiązujących przepisów ponosi organ prowadzący szkołę lub placówkę. Jednak odpowiedzialność organu prowadzącego nie wyklucza odpowiedzialności nauczycieli. Nauczyciel może bowiem podlegać innym rodzajom odpowiedzialności prawnej (np. dyscyplinarnej, porządkowej, karnej).

Natomiast w przypadku wykazania, że szkoda została wyrządzona uczniowi przez nauczyciela z jego winy, za szkodę może odpowiadać bezpośrednio nauczyciel (np. popchnięcie ucznia, w wyniku którego nastąpiło złamanie ręki).

Odpowiedzialność karna nauczyciela-w sytuacji gdy wypadek ucznia w szkole lub inne zdarzenie było wynikiem przestępstwa lub wykroczenia popełnionego przez nauczyciela, jego odpowiedzialność będą kształtowały oprócz przepisów prawa cywilnego, także przepisy prawa karnego.

Należy pamiętać, że odpowiedzialność karna oraz odpowiedzialność za wykroczenie mają charakter osobisty i nie można tej odpowiedzialności „przerzucić” na organ prowadzący szkołę. Zgodnie z art. 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r.

Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.) odpowiedzialności karnej podlega ten, kto popełnia czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Nie stanowi przestępstwa czyn zabroniony, którego społeczna szkodliwość jest znikoma. Nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego, jeżeli nie można mu przypisać winy w czasie czynu. Przepis art. 1 ustawy z dnia 20 maja 1971 r.

Kodeks wykroczeń (tj. Dz. U. z 2010 r. Nr 46, poz. 275 z późn. zm.) stanowi, że odpowiedzialności za wykroczenie podlega ten tylko, kto popełnia czyn społecznie szkodliwy, zabroniony przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia pod groźbą kary aresztu, ograniczenia wolności, grzywny do 5 000 złotych lub nagany. Nie popełnia wykroczenia sprawca czynu zabronionego, jeżeli nie można mu przypisać winy w czasie czynu.

Odpowiedzialność karna nie musi wiązać się z faktem utraty życia lub uszczerbkiem na zdrowiu ucznia. W myśl art. 160 Kodeksu karnego: § 1. Kto naraża człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. § 2. Jeżeli na sprawcy ciąży obowiązek opieki nad osobą narażoną na niebezpieczeństwo, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. W świetle powyższego, wystarczy, że nauczyciel godzi się ze swoim działaniem lub zaniechaniem i doprowadza do sytuacji, w której uczniowi powierzonymu jego opiece grozi bezpośrednie niebezpieczeństwo (np. wyjście z uczniami w góry podczas wycieczki, przy ogłoszonym zagrożeniu lawinowym).

3 NAUCZYCIELE W KSZTAŁTOWANIU BEZPIECZEŃSTWA

Naruszenie art. 160 Kodeksu karnego może pozostawać w związku z art. 210 Kodeksu karnego, zgodnie z którym:

- § 1. Kto wbrew obowiązkowi troszczenia się o małoletniego poniżej lat 15 albo o osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny osobę tę porzuca, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.
- § 2. Jeżeli następstwem czynu jest śmierć osoby sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

Wśród innych przestępstw, które mogą być skutkiem niedopełnienia obowiązków nauczyciela związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa uczniom należy wskazać np.:

- nieumyślne spowodowanie śmierci (art. 155 k.k.);
- spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 156 k.k.) - np. pozbawienie wzroku, słuchu, innego ciężkiego kalectwa,
- naruszenie czynności narządu ciała (zranienie zewnętrzne lub wewnętrzne - np. złamania kości) lub rozstrój zdrowia (np. zakażenie żółtaczką);
- nieudzielenie pomocy człowiekowi znajdującemu się w położeniu groźącym bezpośrednim niebezpieczeństwem utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu mogąc jej udzielić bez narażenia siebie lub innej osoby na niebezpieczeństwo (art. 162 k.k.). Jest to tzw. przestępstwo z zaniechania.

Odpowiedzialność dyscyplinarna- podstawy odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli określa rozdział 10 ustawy z dnia z 6 stycznia 1982 r. - Karta Nauczyciela (Dz. U. z 2006 r., Nr 97, poz. 674 z późn. zm.). Ustawa z dnia 25 lipca 2008 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty, ustawy - Karta Nauczyciela oraz ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. z 2008 r. Nr 145, poz. 917 z późn. zm.) nadała nowe brzmienie art. 75 ust. 1 Karty Nauczyciela, zmieniając zakres podmiotowy odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli. Zmiana powołanego przepisu weszła w życie z dniem 9 sierpnia 2009 r. Do tej daty odpowiedzialności dyscyplinarnej podlegali wyłącznie nauczyciele mianowani i dyplomowani. W wyniku nowelizacji odpowiedzialności tej poddano wszystkich nauczycieli, bez względu na posiadany stopień awansu zawodowego. Zgodnie z obecnym brzmieniem art. 75 ust. 1 Karty Nauczyciela, nauczyciele podlegają odpowiedzialności dyscyplinarnej za:

- uchybienie godności zawodu nauczyciela lub
- uchybienie obowiązkom, o których mowa w art. 6 Karty Nauczyciela. Podstawa odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli, którą jest naruszenie godności zawodu, ma jeszcze mniej ostry charakter.
- Żaden z oświatowych aktów prawnych nie zawiera definicji legalnej tego pojęcia. Nauczyciele nie posiadają również kodeksu etyki nauczyciela.

Katalog kar dyscyplinarnych. Postępowanie dyscyplinarne. Karami dyscyplinarnymi są:

- nagana z ostrzeżeniem,
- zwolnienie z pracy,
- zwolnienie z pracy zakazem przyjmowania ukaranego do pracy w zawodzie nauczycielskim w okresie 3 lat od ukarania,
- wydalenie z zawodu nauczycielskiego.

Zawieszenie nauczyciela w pełnieniu obowiązków- w art. 83 Karty Nauczyciela uregulowana została instytucja zawieszenia nauczyciela w pełnieniu obowiązków w toku prowadzonego przez rzecznika dyscyplinarnego postępowania wyjaśniającego, jak również w toku postępowania dyscyplinarnego przed komisją dyscyplinarną. Zawieszenie nauczyciela w pełnieniu obowiązków może być fakultatywne lub obligatoryjne. Dyrektor szkoły może zawiesić w pełnieniu obowiązków nauczyciela, a organ prowadzący szkołę – dyrektora szkoły, przeciwko któremu:

- wszczęto postępowanie karne lub
- złożono wniosek o wszczęcie postępowania dyscyplinarnego (tj. rzecznik dyscyplinarny po przeprowadzonym postępowaniu wyjaśniającym złożył do komisji dyscyplinarnej wniosek o wszczęcie postępowania dyscyplinarnego),
- jeżeli ze względu na powagę i wiarygodność wysuniętych zarzutów celowe jest odsunięcie nauczyciela od wykonywania obowiązków w szkole.

W sprawach niecierpiących zwłoki nauczyciel i dyrektor szkoły może być zawieszony przed złożeniem wniosku o wszczęcie postępowania dyscyplinarnego (tj. również w toku postępowania wyjaśniającego). We wskazanych wyżej przypadkach kwestie ewentualnego zawieszenia nauczyciela w pełnieniu obowiązków ustawodawca pozostawił decyzji dyrektora szkoły lub organu prowadzącego. Dyrektor szkoły zawiesza (obligatoryjnie) w pełnieniu obowiązków nauczyciela, a organ prowadzący szkołę - dyrektora szkoły, jeżeli:

- wszczęte postępowanie karne lub złożony wniosek o wszczęcie postępowania dyscyplinarnego dotyczy naruszenia praw i dobra dziecka,
- nauczyciel lub dyrektor szkoły został tymczasowo aresztowany lub pozbawiony wolności w związku z postępowaniem karnym.

Zawieszenie w pełnieniu obowiązków nie może trwać dłużej niż 6 miesięcy, chyba że przeciwko nauczycielowi lub przeciwko dyrektorowi szkoły toczy się jeszcze postępowanie wyjaśniające, w związku z którym nastąpiło zawieszenie. W okresie zawieszenia w pełnieniu obowiązków:

- nauczycielowi nie przysługują dodatki oraz wynagrodzenie za godziny nadwymiarowe,
- wynagrodzenie zasadnicze nauczyciela może ulec ograniczeniu,
- wynagrodzenie zasadnicze nauczyciela tymczasowo aresztowanego ulega ograniczeniu najwyżej do połowy, w zależności od stanu rodzinnego nauczyciela, począwszy od pierwszego dnia miesiąca kalendarzowego następującego po miesiącu, w którym nastąpiło zawieszenie.

W okresie odbywania kary pozbawienia wolności nauczycielowi nie przysługuje wynagrodzenie. Jeżeli postępowanie dyscyplinarne lub karne zakończy się umorzeniem z braku dowodów winy albo wydaniem orzeczenia lub wyroku uniewinniającego, nauczycielowi należy zwrócić zatrzymane kwoty wynagrodzenia.

Odpowiedzialność porządkowa- w myśl art. 75 ust. 2 Karty Nauczyciela za uchybienie przeciwko porządkowi pracy, w rozumieniu art. 108 Kodeksu pracy, wymierza się nauczycielom kary porządkowe zgodnie z Kodeksem pracy. Przepis art. 108 ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (tj. Dz.U. z 1998 r. Nr 21, poz. 94 z późn. zm.) stanowi, że za nieprzestrzeganie przez pracownika ustalonej organizacji i porządku w procesie pracy, przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy, przepisów przeciwpożarowych, a także przyjętego sposobu potwierdzania przybycia i obecności w pracy oraz usprawiedliwiania nieobecności w pracy pracodawca może stosować:

- karę upomnienia,
- karę nagany.

ZAKOŃCZENIE

O odpowiedzialności prawnej nauczycieli i jej rodzajach napisano i powiedziano już wiele. Stworzono również mnóstwo definicji tego pojęcia, w których dominującym jest stwierdzenie, że odpowiedzialność to gotowość człowieka do ponoszenia konsekwencji za skutki swojego postępowania.

Jednak dopiero przykłady konkretnych zdarzeń uświadamiają nam, jak ogromne znaczenie, zarówno z punktu widzenia ucznia, jak też nauczyciela, może mieć w szczególności prawidłowo sprawowana opieka i nadzór oraz zapewnienie bezpieczeństwa na terenie szkoły (to właśnie wówczas padają pytania, szuka się przyczyn oraz winnych).

Chcąc ograniczyć ilość spraw odszkodowawczych z tytułu wypadków w szkołach, należałoby zwiększyć świadomość całej społeczności szkolnej w zakresie zasad bezpieczeństwa i higieny, ponieważ naruszenie tych zasad może niejednokrotnie decydować o przyszłości zarówno ucznia, jak i nauczyciela. Podsumowując: pojęcie „zawód zaufania publicznego” kojarzy się Polakom przede wszystkim z zawodem wymagającym od wykonujących go osób specjalnych standardów etycznych, moralnych oraz wysokiej jakości usług, zawód ten powinien być istotny dla ogółu społeczeństwa, a osoby wykonujące go powinny obowiązywać tajemnica zawodowa.

LITERATÚRA:

- LAZARI- PAWŁOWSKA I., Etyki zawodowe jako role społeczne, w: Etyka zawodowa, Warszawa 1971.
- MICHALIK M., Społeczne przesłanki, swoistość i funkcje etyki zawodowej, w: Etyka zawodowa, Warszawa 1971.
- OSSOWSKI S., O osobliwościach nauk społecznych, w: Dzieła. O nauce, Warszawa 1968.
- SZCZEPAŃSKI J., Czynniki kształtujące zawód w strukturę zawodową, Warszawa 1965.
- WOLEŃSKI J., Przeciw etyce zawodowej, „Etyka”, 1994, nr 27.
- KOZERA A. Edukacja w polskiej myśli politycznej (1918-1939), Kielce 2006.

Mgr. Łukasz KOZERA

Instytut Politologii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie,
adresa: Polska ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków
Tel. 0048 501802096; E-mail: lukaskozera@gmail.com

Recenzował:

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, Vroclavská univerzita, Vroclav, Poľsko

Dr. hab. Jacek DVORZECKI, Fakulta verejnej správy Vysokej školy Policie, Szczytno, Poľsko

PODOFICEROWIE ZAWODOWI W OKRESIE PRZEMIAN STRUKTURY ZAWODOWEJ WOJSKA POLSKIEGO A ICH ŻYCIE RODZINNE

NON-COMMISSIONED OFFICERS IN THE REGULAR ARMY IN THE PERIOD OF TRANSFORMATIONS OF THE PROFESSIONAL

Zbigniew KUŹNIAR a Aleksander SZLACHTA

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono ogólne zmiany społeczne ostatnich dwóch dekad wraz z wpływem globalizacji, która implikuje rozwój współczesnego świata oraz wpływa na wybór dróg życiowych w społeczeństwach XXI wieku. Przedstawiono najważniejsze aspekty pracy zawodowej oraz czynniki wpływające na zmianę spojrzenia na każdą strukturę organizacyjną, w tym także Wojsko Polskie. Zawarto aspekt związany z przebiegiem karier zawodowych podoficerów wpływających na życie ich rodzin oraz odgrywaniem przez nich ról społecznych. Przedstawiono kilka koncepcji dotyczących socjologii wojska i wykonywania zawodu podoficera jak również zaprezentowano możliwe konsekwencje wpływu odgrywania roli żołnierza zawodowego na życie rodzinne. Zaprezentowano również czynniki wpływające na przeobrażenia zawodu żołnierza jak i jego życia rodzinnego.

Słowa kluczowe: globalizacja, zmiany społeczne, handel globalny, nowe technologie, podoficerowie zawodowi, szkolenia, problemy rodzinne.

ABSTRACT

In the article general social changes of two last decades were described along with the impact of globalisation which is entailing the development of contemporary world and influences choice about practical ways in societies of the 21st century. Important aspects of the career and factors affecting the change of the look at every organizational structure, including Armed Forces of the Republic of Poland were described. They entered into aspect connected with the course of professional careers of influencing non-commissioned officers for life of their families and with playing by them social roles. A few conceptions of concerning sociologies of the army and the practising a profession of the non-commissioned officer were presented as well as the possible consequences of the influence of playing the part of a regular soldier on the family life were presented. Factors affecting transformations of the profession of the soldier as well as his family life were also presented.

Key words: the globalization, public changes, new technologies, non-commissioned officers in the regular army, trainings, the family and family problems,

INTRODUCTION

Precipitating public changes of two last decades caused the transformation in all fields of the life social - economic. Just enough accelerations of these changes of the event in one point of the globe have more and more large impact to what is happening in other for his place. Partly thanks to new electronic means of communication we approached ourselves in the large degree than previous generations¹.

¹ A. Giddens, Socjologia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 68.

Nowadays yes the distance as geographical as the technological progress stopped being a barrier in the social communication. So the beginning of the 21st century is a time of deep transformations, initiated with fall of the totalitarian system in Centre and Eastern Europe. For this period these countries, including Poland, are carrying out, social and economic political transformations following the example of Western European countries.

We can see the impact of globalisation here which is entailing changes of contemporary world. Anthony Giddens thinks that the globalization isn't running "somewhere or other", but is taking place "here and now". Through various sources of the transmission an Internet is which, a popular culture or personal contacts are penetrating into our houses and the community with inhabitants of other countries or representatives of other cultures¹. The globalization is a phenomenon incurred as a result of the cooperation of, social, cultural and economic political factors. In each of these areas she caused significant transformations. He is a phenomenon which provoked profound changes among others in employment structures on the contemporary labour market. It affected this creating new structures of the international trade exchange and the dynamic economic development². Some traditional branches of industry turned out to be outdated towards the development of new technologies, which changes are extorting for action or lost their market shares for competitive countries, in which the workforce is cheaper (Third World countries).

The global trade and the appearance of new technologies in the significant way affected choice about practical ways in societies of the 21st century. They are diverging from the situation, that average employee entire spent his professional career in one workplace, often on the same position. Describing the professional career of employees, including the profession of a regular soldier, it isn't possible to forget .. about the special significance of the work for contemporary generations. Having a work became particularly important for preserving self-esteem. A system of functioning of families changed, where as a rule the work was performed where there was a domicile of the family. They at present live where there is a work and families on account of the work are often divided for a lot of years and are meeting only for weekends. She is a little more often perceived as the element very much high situated in a general hierarchy of values, even when he is associated with the hard and unpleasant job. He often happens, that employees perform the work for which they are disliking, aren't interested in for her making, treating her exclusively as everyday, laborious and routine classes and activities. However gradually this image of the work is changing.

¹ Tamže, s. 83.

² Tamže, s. 85.

Examinations conducted by the Centre of the Research on the public opinion in the period from 9 June 2006 to 9 November 2006 were introduced in the announcement \ "Changes of the opinion on the labour market and the safety of the employment\" are showing that, the work perhaps and more and more often is becoming means of implementation of its dreams and professional ambitions¹. As the great significance a work for life is playing and activity of contemporary generations is visible amongst people which lost her.

The generality of people I am not turning it over from the fact that feeling the financial security is giving what to a large extent the meaning of the life is sending, to myself work which they are carrying out. Dismissed employees are becoming unsure and lost, what's more, for persons for which the work filled the majority up loss of the work can cause the part of the life great trauma. Therefore work even in relatively bad conditions, not to say boring is playing the great significance in everyday activity of today's societies. At the beginning of the 21st century it is possible to rank among important aspects of the career:

- money,
- activity level,
- variety,
- structure of the time,
- social contacts,
- feeling a separate identity².

This rapid development in a field of technology is supporting coming into existence and the change of the already existing competition which economic often named new conditions are creating with the "economy based on the knowledge"³. He often influences coming into existence new and needed in such a situation of competition. The most dynamically unrolling sectors of this economy are above all a computerization, finances, the computer science and the telecommunications. He is characteristic of the today's labour markets increasing number of employees not dealing with producing the tangible property but of information.

Information became the most expensive product on the labour market. In Poland it influenced the creation of new professions so far completely unknown for example: stockbroker, other next had to evolve and accommodate themselves to the new reality.

¹ Źródło <http://www.cbos.pl/SPISKOM.PL>

² A. Giddens, Socjologia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 397.

³ Tamże, s. 316.

With one of such professions which had to accommodate oneself to contemporary requirements a profession of the non-commissioned officer of Armed Forces of the Republic of Poland happened. Worldwide, into the effect of the constant development of the of civilization, acting industrialization and the globalization a change of the look at every organizational structure, including Armed Forces of the Republic of Poland took place.

All action characteristic of managers as well as non-commissioned officers without no doubts is connected with one common denominator which the professional career is. The army as the modern organization also had to accommodate itself for happening changes in contemporary world, but also on the labour market. Where before soldiers they came into existence oneself social new challenges, and new resulting objectives even if from terrorist threats and natural disasters. It is possible already to notice specific changes in personnel provisions, in particular for "Act on the service of regular soldiers" from 2003. They belong to them among others term of office on the taken position, that is period of performing by a regular soldier.

From a point of view of the sociology of the army the profession in flexible groups is gaining the special significance. He was an object of repeated and long-term examinations led by Polish and foreign sociologists. According to Van Doorna it is necessary to analyse the profession of the serviceman institutionally because is being made exclusively as part of the organization. From one side that organization is spotted as bureaucratic, which on account of the referral for the destination rational processes are dominating in. From the other side he is an organization, for which the being is a superior general-social concern¹. Next according to Farisa it is possible to treat the profession of the serviceman in two ways namely in the category of the career and in performed activity in the framework of the organization².

Out of many interpretations of the management, the most for non-commissioned officers in the regular army of Armed Forces of the Republic of Poland and the course of their careers in structures interpretation describing ordering action as the set seems close to the army (embracing the planning and the decision making, organising, conducting, i.e. driving people and controlling) dispatched to resources of organization and made with the intention of achieving objectives of the organisation in the efficient and effective way³.

¹ J. Van Doorn, The officer Corps: A Fusion of Profession and Organization, European Journal of Socjology nr 6, [w:] Maciejewski J., (red), Podoficerowie Wojska Polskiego w okresie przemian społecznej struktury i wojska. Studium socjologiczne, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s.74.

² J.H. Faris, The Social Psychology of Military Service and the Influence of Bureaucratic Rationalism, [w:] Maciejewski J., (red), Podoficerowie Wojska Polskiego w okresie przemian społecznej struktury i wojska. Studium socjologiczne, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s.76.

³ R. W. Griffin, Podstawy zarządzania w organizacji, Wyd. PWN, Warszawa 1999,s.38.

However the requirements associated with the course of their professional careers influence for life of their families and with playing by them social roles. Often with adverse effects, particularly then, when border between the career and the family life are staying shaken. In our times many professions are undergoing transformations, so and the profession of the non-commissioned officer of Armed Forces of the Republic of Poland is also evolving. Happening changes in frames are a crucial factor affecting transformations of this profession of the North Atlantic Treaty Organization and other factors, from which one from most important wider defining comprehending the national security is. A. Dawidczyk in its research work of "challenging and threatening for the safety the Republic of Poland" is proving that through the national security one should understand not only an action in favour of the defence border, but also action associated with the economic development, with political changes, social, with the natural environment and the international situation¹.

It seems that this last factor is just starting enjoying considerable influence in the last period for the forming of changes of occupation of the non-commissioned officer of Armed Forces of the Republic of Poland. The political situation on the international arena, terrorist attacks and armed conflicts in the world affect performed professional roles of non-commissioned officers directly this way in Armed Forces of the Republic of Poland as well as in the society. However it influences nuclear family a family is which. She is feeling contact and emotional shortages. Personal contacts between family members are disturbed. He/she often reaches a lack of understanding of needs of the spouse and children. Filling up professional roles I am becoming main direction of action of non-commissioned officers not paying heed for the purposes of the family. Whether it's good ...?

Factors which in the immediate rank are deciding on the value of the army of the 21st century are also evolving. B. Szulc thinks that their size, the material potential, but the ability of purchasing, the production, distribution and applying the specialist knowledge aren't already deciding on meaning of contemporary armies. The future battlefield is becoming possible "muchaspect complicated"². They predict that effective using technological new solutions will be deciding on the value of the army. In order to meet requirements put by the foreseeable future there is one essential condition to the fulfilment: the non-commissioned officer in the regular army must be correctly and a professionally-made for the full exploitation of the possibility of the new technology.

¹ A. Dawidczyk, „Wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa RP”, Wyd. Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2001, s.21.

² B. Szulc, Edukacja oficerów wobec zagrożeń początku XXI wieku,[w:] Nauczyciel andragog na początku XXI wieku, red. W. Horyń, J. Maciejewski, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004, s. 231.

Occurring transformations are ascribing another transformations of not only very military structures, but also applying modern methods of educating non-commissioned officers to the Polish army. The examples above show that requirements which are being put before contemporary non-commissioned officers are very high and will be more and more big. They are connected with the place and the professional role of non-commissioned officers of Armed Forces of the Republic of Poland, structures of international task forces and applying skills by them of modern technologies which are being led into the Polish army.

Armed Forces of the Republic of Poland as the modern structure should create development potentialities of their staffs. In this process non-commissioned officers in the regular army, constituting the most important link out of regular soldiers of Armed Forces of the Republic of Poland are playing the special place.

Therefore isn't a surprise that they are just participating in the more and more great scope in the process of getting an additional education. Non-commissioned officers are conscious, that is a condition of their development systematic in-service training. Requirements towards non-commissioned officers in the regular army of Armed Forces of the Republic of Poland are more and more great, therefore the younger generation wants to have a clear and legible alternative towards other professions in Poland.

They are planning carrying out their practical purposes and ambitions in structures of the professional Polish army. This process is long-drawn-out and accustoming him is generating a lot of problems. However the army is trying to cause many changes in the aspect of the way of educating. In contemporary world the education is becoming a value which in the highest degree is deciding on the development and the achievement careers. He is fundamental with the "tool" in hands of young people for the realization of his practical dreams. Therefore an education reform of the serviceman is becoming essential, not to say priority. It is only way for ambitious and appropriately educated non-commissioned officers to be in ranks of Armed Forces of the Republic of Poland.

Permanent training is a necessary requirement for the contemporary disappointment of the non-commissioned officer. In this case it is being carried out in training centres. They will matter greatly in the lifting, supplementing and updating professional qualifications of non-commissioned officers and purchasing by them new predispositions and the ability¹.

¹ A. Klim-Klimaszewska, Doskonalenie nauczycieli w Polsce w dobie transformacji ustrojowych, [w:] Nauczyciel andragog na początku XXI wieku, red. W. Horynia i J. Maciejewskiego, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004, s. 175.

The participation in different forms of the in-service training is supporting strengthening a professional position amongst non-commissioned officers, it is also with effective measure in preparing them for functioning in new situations of of civilization transformations social, being a result. It requires the involvement in trainings lasting many weeks apart from the family house, without direct contacts with members of the close family, what to lead perhaps for blotting principles out insidefamily (...) and their non-observances. Next to lead it perhaps to the dysfunction and the breakdown of the family what many times is taking place in a social group of soldiers.

A beginning of the 21st century is a period of the well developing cooperation of the Polish army with armies of the entire world (recently enough firmly shaken military cooperation with Russia, on account of conflict on Ukraine). An ability of the cooperation of Polish non-commissioned officers with non-commissioned officers and officers of the Pakt is gaining the greater significance North Atlantic. Ability of using the new technology and command of foreign languages and it of not only English, but also Lithuanian, Ukrainian, Latvian,, Romanian, Bulgarian, German, Czech, of course also Russian and many other not exchanged here, is becoming an essential condition of the professional development for the contemporary Polish non-commissioned officer. Joint military exercises which with each passing year are picking up the greater scope of co-operation, complexities of training purposes as well as involving are a best example of this cooperation more and more of lot of powers and centres from państw. is different it is next evidence for the fact that the cooperation of Armed Forces of the Republic of Poland with other armies is having developmental tendencies all areas and the fields concerning the military science, not only on the highest levels of commanding, but also on these lower ranks, which to a considerable degree are deciding on the military efficiency. The NATO is a next significant element of the cooperation of our army with armies peaceful missions. Political-military situation in Iraq and Afghanistan forced into performing new operating tasks by the Polish army¹.

Running tasks are also new in the Republic of Mali and the task resulting from preparations for the mission in the Central Africa. On the international arena a fact is also an effect of the more and more active operations of the Polish army, that the non-commissioned officer of Armed Forces of the Republic of Poland was noticed and appreciated by allied armies of the North Atlantic Treaty Organization.

¹ D. Kozerański, Podoficerowie Wojska Polskiego w międzynarodowych operacjach pokojowych na Bałkanach jako przykład grupy dyspozycyjnej, [w:] Bezpieczeństwo narodowe a grupy dyspozycyjne, red. J. Maciejewski, O. Nowaczyk, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005, s.235.

Polish soldiers more and more often stand up at the head of international commands and staffs, are leading international missions or battle branches. Currently recommended abilities are ones of the single most important factor in achieving the success by Polish non-commissioned officers in the organization Armed Forces of the Republic of Poland constitute which, what's more are also essential in giving their opinion and planning of their professional subsequent development. With reference to the above before contemporary non-commissioned officers new challenges to which each of them must square up will melt.

This way so changes of occupation of the non-commissioned officer of Armed Forces of the Republic of Poland don't concern only a way of educating young non-commissioned officers at training schools for non-commissioned officers, but also the way of their development and acquiring latest experiences. It is to a considerable degree associated with the latest perspectives and challenges standing before Armed Forces of the Republic of Poland.

The transformation carried out in the Polish army is a motivator of also non-commissioned officers in the regular army of Armed Forces of the Republic of Poland to supplementing, deepening its specialist knowledge and raising own professional qualifications. This process is calling the self-education one another¹. In our times this date very often is applied by teachers, sociologists and psychologists even though differently is understood. However everyone agree as for one the self-education is typical of the man for the adult which already finished the appropriate educational process, he learnt the specific profession and at present is getting abilities additional or characteristic of other disappointment. This way so non-commissioned officers of Armed Forces of the Republic of Poland are stopping on the threshold of the 21st century before new challenges. He will expect from them himself of the greater efficiency, the adequate knowledge and experience, self-reliances in taking difficult decisions often very much. Adapting the employment structure in Armed Forces of the Republic of Poland to new tasks is a crucial factor shaping the professional career of non-commissioned officers.

However the occurring process isn't proceeding gently and without problems, every failure, every mistake to a large extent affects the professional and family life of non-commissioned officers. Frequent separation resulting from the performance of tasks outside the country, on courses of different kind and trainings in the country, influences family relations disintegration.

¹ J. Maciejewski, Podoficerowie Wojska Polskiego w okresie przemian społecznej struktury i wojska, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 139.

Apart from the family house disorders communicative, of different kind are a frequent result of staying soldiers conflicts and with times also divorces. In this last case apart from distress and pain for spouses these situations are causing many suffering for long years for children. In this situation all the more motivating non-commissioned officers to the subsequent development of professional, i.e. constant carrying out the career in the army seems difficult. We know very well, that in the great and modern organization, for achieving the full professionalism in it fields specifying requirements essential to assume next position is a motivator of employees. In the current situation, for deep transformation of the Polish army it is exceptionally complex task, what's more factors which another threats are entailing are occurring.

CONCLUSION

Non-commissioned officers standing up before professional new challenges will also melt before new social but first of all family challenges. These challenges allow to understand the true meaning of the life.

Whether however all trainings finished by soldiers, courses, the entire, widely understood self-improvement knowledge acquisition and of next ranks in the professional career will also permit the acquired knowledge the due application in living for the good of not only a Homeland but before for everyone of own family...?

LITERATURA:

- DAWIDCZYK. A., Wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa RP, Wyd. Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2001.
- FARIS. J.H., *The Social Psychology of Military Service and the Influence of Bureaucratic Rationalism*, [w:] Maciejewski J., (red), *Podoficerowie Wojska Polskiego w okresie przemian społecznej struktur i wojska. Studium socjologiczne*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
- GIDDENS. A., *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- GOFFMAN E., *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Aletheia, Warszawa 2008.
- GRIFFIN. R. W., *Podstawy zarządzania w organizacji*, Wyd. PWN, Warszawa 1999.
- HUNTINGTON S., *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 1957.
- KLIM-KLIMASZEWSKA. A., *Doskonalenie nauczycieli w Polsce w dobie transformacji ustrojowych*, [w:] *Nauczyciel andragog na początku XXI wieku*, red. W. Horynia i J. Maciejewskiego, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004.
- KOZERAWSKI. D., *Podoficerowie Wojska Polskiego w międzynarodowych operacjach pokojowych na Bałkanach jako przykład grupy dyspozycyjnej*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe a grupy dyspozycyjne*, red. J. Maciejewski, O. Nowaczyk, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005.
- LINTON R., *Kulturowe podstawy osobowości*, PWN, Warszawa 1975.

- MACIEJEWSKI J., *Oficerowie zawodowi Wojska Polskiego a kariera. Wybrane aspekty socjologiczne*, [w:] *Socjologiczne aspekty bezpieczeństwa narodowego*, red. J. Maciejewski, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2001.
- MACIEJEWSKI, J., *Podoficerowie zawodowi Wojska Polskiego. Studium socjologiczne*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008.
- MACIEJEWSKI. J., *Podoficerowie Wojska Polskiego w okresie przemian społecznej struktury i wojska*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
- MACIEJEWSKI J., Wolska-Zogata I., *Zawód oficera Wojska Polskiego w toku transformacji. Studium socjologiczne*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004.
- MACIEJEWSKI J., LIBERACKI M. (RED.), *Rekrutacja do grup dyspozycyjnych – socjologiczna analiza problemu*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011.
- VAN DOORN. J., *The officer Corps: A Fusion of Profession and Organization*, *European Journal of Sociology* nr 6, [w:] Maciejewski J., (red), *Podoficerowie Wojska Polskiego w okresie przemian społecznej struktury i wojska. Studium socjologiczne*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
- SZULC. B., *Edukacja oficerów wobec zagrożeń początku XXI wieku*, [w:] *Nauczyciel andragog na początku XXI wieku*, red. W. Horyń, J. Maciejewski, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004.

Mgr. Zbigniew KUŹNIAR, PhD.
 Military Academy of Land Forces
 Wrocław
 Poland
 zbigniewkuzniar@interia.pl

Dr. Aleksander SZLACHTA
 Wyższa Szkoła Bankowa
 Wrocław
 Poland
 a.szlachta@wsb.wroclaw.pl

Recenzował:

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, Vroclavská univerzita, Vroclav, Polsko

Dr. hab. Jacek DVORZECKI, Fakulta verejnej správy Vysokej školy Policie, Szczytno, Polsko

МЕДИКО-СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ВНЕЗАПНОЙ СЕРДЕЧНОЙ СМЕРТИ.

MEDICAL AND SOCIAL ASPECTS OF SUDDEN CARDIAC DEATH.

Александр Витальевич ЛЕЩЕНКО и Рита Ивановна ЛЕЩЕНКО

РЕЗЮМЕ.

Работа посвящена изучению факторов риска внезапной кардиальной смерти. Представлены статистические данные. Рассмотрены медицинские и социальные проблемы внезапной сердечной смерти.

Ключевые слова: внезапная кардиальная смерть, причины, факторы риска, частота встречаемости, медицинские и социальные аспекты, профилактика.

ABSTRACT.

This article provides a definition of the concept of "sudden cardiac death." Highlights of the epidemiology and etiology of the pathological condition. Considered the leading risk factors for its development, health and social aspects of the problem from the standpoint of public safety, the possibility of treatment and prevention.

Keywords: sudden cardiac death, causes, incidence, risk factors, and social significance, prevention.

ВВЕДЕНИЕ

Термин «внезапная смерть» используется в литературе более 250 лет. Многообразие причин, вызывающих данное состояние, сделало правомочным выделение отдельных его «нозологических подклассов», в первую очередь, в зависимости от органа-мишени или патофизиологического механизма, ставшего причиной фатального события. Так появились понятия внезапная сердечная смерть (ВСС) (90% и более всех случаев внезапной смерти), внезапная церебральная смерть (ВЦС). В настоящее время внезапная сердечная смерть представляет собой одну из важнейших проблем кардиологии.

Bernard Lown, один из ведущих специалистов в данной области, писал : «Каждые 90 секунд в течение суток от кардиологического заболевания внезапно и неожиданно умирает один человек. Внезапная смерть – наиболее катастрофическое проявление болезни сердца – приходит без предупреждения, как тать в ночи. Смерть является первым и последним признаком наличия болезни сердца у 25% жертв. В случаях, когда пациенты страдают сердечными заболеваниями, смерть наступает у 60%». Внезапная сердечная смерть, согласно классификации Всемирной Организации Здравоохранения (ВОЗ), является одной из форм ишемической болезни сердца (ИБС), что нашло отражение в одном из ее общепринятых определений.

«Внезапная сердечная смерть – это неожиданная, непредвиденная смерть кардиальной этиологии, наступившая при свидетелях в течение короткого периода времени, не более 1-6 часов от начала первых признаков, у человека без наличия состояний, которые в настоящее время могли быть фатальными».

По данным ВОЗ, частота внезапной сердечной смерти составляет 30 случаев в неделю на 1 млн. населения. Относительно всех подвергшихся вскрытию умерших больных это составляет:

в возрасте 30 - 39 лет - 5,9%;

в возрасте 40 - 49 лет - 20,2%;

в возрасте 50 - 59 лет - 28,3%;

в возрасте 60 - 69 лет - 44,7%.

В США регистрируется более 250000 случаев внезапной сердечной смерти в год, в России – от 141 до 460 тыс. человек. , условиях нашей страны этот показатель может составлять около 72 тыс. случаев в год (расчетный показатель точная статистика отсутствует). Усредненные эпидемиологические показатели в США свидетельствуют о том, что доля внезапной сердечной смерти в структуре общей смертности составляет около 13%, а в смертности от болезней системы кровообращения – около 40%.

В возрасте от 14 лет до 21 года до 30% случаев внезапной смерти обусловлены заболеваниями сердца, а в среднем и пожилом возрасте 88%. Имеются и половые различия в частоте ВСС. Распространенность ВСС среди мужчин составляет 21%, а среди женщин 14,5 %

У мужчин ВСС возникает чаще, чем у женщин: 3:1. Так, в молодом и среднем возрасте у мужчин ВСС встречается в 4 раза чаще, чем у женщин. В возрасте 45–64 лет у мужчин ВСС регистрируется в 7 раз чаще по сравнению с женщинами, и только в возрастной группе 65–74 года ее частота у мужчин и женщин выражается соотношением 2:1. Таким образом, частота ВСС возрастает по мере увеличения возраста и более высокая у мужчин по сравнению с женщинами. Наиболее часто внезапная сердечная смерть наступает в предутренние и ранние утренние часы, а также в первую половину дня. В этот период зарегистрирована почти половина всех случаев катастроф. На этот же период приходится пик эпизодов безболевой ишемии миокарда, коронарного тромбоза, инфаркта миокарда (ИМ), мозговых инсультов.

В структуре причин ВСС (по G.Gregoratos, 2002) представлены ИБС (75-85%), кардиомиопатии (11-14%), первичные «электрические» заболевания сердца (5-6,5%), другие заболевания сердца (3,6-4,5%)

1 МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ ВНЕЗАПНОЙ СЕРДЕЧНОЙ СМЕРТИ.

Нарушения ритма сердца, чаще всего фибрилляции желудочков (90% случаев) или гемодинамически значимая желудочковая тахикардия. В нескольких исследованиях было показано, что, если у больного более 6 желудочковых экстрасистол в час, риск внезапной смерти увеличивается на 60%. Кроме того, риск выше у тех, у кого была фибрилляция желудочков или устойчивая желудочковая тахикардия позднее 48ч после инфаркта миокарда.

Выраженное резкое уменьшение сердечного выброса, которое наблюдается при существовании механического препятствия кровообращению (например, массивная легочная тромбоэмболия и тампонада сердца).

Внезапно возникшая желудочковая насосная недостаточность, которая может быть следствием острого инфаркта миокарда, «неаритмическая сердечная смерть», с или без разрыва желудочка или критического аортального стеноза;

Активации вазодепрессорных рефлексов, что может привести к неожиданному снижению артериального давления и уменьшению частоты сердечных сокращений и что наблюдается в различных ситуациях, включая тромбоэмболию сосудов легких, синдром повышенной чувствительности каротидного синуса и первичную легочную гипертензию.

Среди первичных электрофизиологических нарушений относительная частота развития фибрилляции желудочков, желудочковой тахикардии и тяжелой брадиаритмии или асистолии составляет приблизительно 75, 10 и 25%.

2 ВНЕЗАПНАЯ СЕРДЕЧНАЯ СМЕРТЬ ПРИ ИБС.

Внезапная смерть прежде всего является осложнением тяжелого атеросклероза коронарных артерий, поражающего несколько коронарных сосудов. При патологоанатомическом исследовании частота обнаружения свежего коронарного тромбоза колеблется от 25 до 75%. Разрыв атеросклеротической бляшки, вызвавший обструкцию сосуда, был обнаружен у ряда больных без тромбоза.

Таким образом, складывается впечатление, что у большинства больных с ишемической болезнью сердца именно острая обструкция просвета коронарного сосуда является пусковым моментом внезапной смерти. В других случаях внезапная смерть может быть результатом функциональной электрофизиологической нестабильности, которая может существовать на протяжении длительного времени после инфаркта миокарда.

У погибших в результате внезапной смерти пациентов моложе 45 лет часто находят тромбоцитарные тромбы в коронарном микроциркуляторном русле. Приблизительно 60% больных, умерших от инфаркта миокарда, погибли до поступления в стационар. Действительно, у 25% больных с ишемической болезнью сердца смерть выступает в качестве первого проявления этого заболевания. Основываясь на опыте деятельности отделений неотложной кардиологии, можно было бы предположить, что частота внезапной смерти могла бы быть существенно уменьшена с помощью профилактических мероприятий, проводимых прежде всего в популяциях с особенно высоким риском, если бы было показано, что подобные мероприятия эффективны, обладают малой токсичностью и не доставляют больших неудобств больным.

Однако внезапная смерть может быть одним из проявлений коронарной болезни сердца, и эффективная профилактика внезапной смерти требует в том числе и профилактики атеросклероза.

Риск внезапной смерти, являющейся проявлением ранее перенесенного инфаркта миокарда, повышен у больных с тяжелым нарушением функции левого желудочка, сложной эктопической желудочковой активностью, в особенности при сочетании этих факторов. Два основных клинических синдрома могут быть выделены у пациентов, которые умирают внезапно и неожиданно; оба эти синдрома в целом связаны с ишемической болезнью сердца. У большей части больных нарушения ритма возникают совершенно неожиданно и без каких-либо предшествующих симптомов или продромальных признаков. Этот синдром не связан с острым инфарктом миокарда, хотя у большинства пациентов можно обнаружить последствия перенесенного инфаркта миокарда или других типов органических заболеваний сердца. После оживления отмечается предрасположенность к ранним рецидивам, что, возможно, отражает электрическую нестабильность миокарда, приведшую к первичному эпизоду, а также относительно высокую смертность в последующие 2 года, достигающую 50%.

Очевидно, что эти пациенты могут быть спасены только при наличии быстро реагирующей кардиологической службы, способной обеспечить энергичное проведение диагностики и лечения с использованием фармакологических препаратов, при необходимости хирургического вмешательства, имплантируемых дефибрилляторов или программируемых устройств для кардиостимуляции.

Вторая, меньшая группа включает больных, у которых после успешного проведения реанимационных мероприятий проявляются признаки острого инфаркта миокарда. Для этих пациентов характерны продромальные симптомы (загрудинные боли, одышка, обмороки) и значительно меньшая частота рецидивов и летальных исходов в течение первых двух лет (15%). Выживаемость в этой подгруппе такая же, как и у больных после реанимации, проводившейся по поводу фибрилляции желудочков, осложнившей острый инфаркт миокарда, в отделении коронарной терапии.

Предрасположенность к фибрилляции желудочков в момент развития острого инфаркта сохраняется у них лишь непродолжительное время в отличие от больных, у которых фибрилляция возникает без острого инфаркта, после чего риск рецидива остается повышенным на протяжении длительного времени. Однако и у некоторых больных, перенесших инфаркт миокарда, риск внезапной смерти сохраняется достаточно высоким. Факторами, определяющими этот риск, являются обширность зоны инфаркта, желудочковые нарушения ритма, удлинение интервала Q-T после острого приступа, потеря после выздоровления способности нормально реагировать на физическую нагрузку повышением артериального давления.

3 ФАКТОРЫ РИСКА И СТРАТИФИКАЦИЯ РИСКА ВСС В КЛИНИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ.

Частота развития ВСС минимальна в общей популяции, в которой регистрируется наибольшее число таких смертей. При наличии факторов риска ВСС частота ее развития выше, но в абсолютных цифрах она значительно меньше, чем в общей популяции. В этой связи вопрос о прогностической значимости того или иного фактора и их сочетания в отношении риска развития ВСС является чрезвычайно актуальным. По мнению ряда авторов, целесообразно выделять основные и второстепенные факторы риска ВСС.

К основным факторам риска относятся: эпизод сердечного ареста в анамнезе и/или гемодинамически значимая устойчивая ЖТ, указание в анамнезе на перенесенный инфаркт миокарда (ИМ), эпизоды синкопе, выявленная при инструментальном обследовании систолическая дисфункция, сопровождающаяся снижением фракции выброса левого желудочка (ФВ ЛЖ) менее 40%, желудочковой экстрасистолии (ЖЭ) и/или эпизоды неустойчивой желудочковой тахикардии (ЖТ).

3.1 ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ИСКА

Под основными факторами риска подразумеваются клинические признаки, наличие которых предполагает отнесение больного к категории лиц с высоким или умеренным риском ВСС в течение календарного года (вероятностный риск может достигать 20-50% или 5-15% соответственно).

Эпизод сердечного ареста в анамнезе и/или гемодинамически значимая устойчивая ЖТ. Наиболее серьезным фактором риска развития ВСС является наличие эпизода сердечного ареста в анамнезе. По данным J.Bigger риск ВСС у этой категории пациентов в течение года составляет 30-50%. Эти данные были подтверждены в конце прошлого века в исследованиях, посвященных использованию имплантируемых кардиовертеров-дефибрилляторов в целях вторичной профилактики ВСС (AVID, CASH, CIDS) у данной категории пациентов.

Данные, полученные в исследованиях по оценке эффективности антиаритмических препаратов у пациентов, перенесших ОИМ (EMIAT, CAMIAT и DIAMOND-MI), свидетельствуют о том, что аритмическая летальность в результате развития ЖТ и ФЖ в течение года составляет 5%, а в течение 2 лет - 9% .

Перенесенный инфаркт миокарда. Инфаркт миокарда является важным фактором риска внезапной сердечной смерти. Потенциальный риск наступления внезапной сердечной смерти в первые 72 ч от начала инфаркта колеблется от 15 до 20% случаев. Самый высокий риск внезапной сердечной смерти наблюдается у больных инфарктом миокарда в период 3 дня—8 недель в том случае, если течение заболевания осложнялось желудочковой тахикардией или мерцанием предсердий, или регистрировались парные, залповые, ранние желудочковые экстрасистолы, повторные эпизоды залповых желудочковых экстрасистол.

В постинфарктном периоде важными предикторами внезапной сердечной смерти являются нарушение сократительной функции миокарда и сердечного ритма (величина фракции выброса < 30% и желудочковые экстрасистолы с частотой 10—30 в час). Комбинация этих факторов приводит к увеличению риска внезапной сердечной смерти до 20% в год. При нормализации сердечного ритма и устранении дисфункции левого желудочка риск внезапной смерти резко снижается. Значительно увеличивает риск внезапной смерти наличие аневризмы левого желудочка, его выраженная гипертрофия, а также имевшая место в остром периоде инфаркта миокарда фибрилляция желудочков, успешно купированная.

Систолическая дисфункция левого желудочка. Сниженная ФВ ЛЖ является независимым предиктором общей, сердечно-сосудистой и аритмической смертности. Данное положение было подтверждено как результатами эпидемиологических данных (в т.ч. ЭПОХА), так и результатами исследований, посвященных оценке эффективности имплантированных кардиовекторов-дефибрилляторов (ИКД) в отношении первичной и вторичной профилактики ВСС, во многих из которых одним из критериев включения являлась систолическая дисфункция.

Синкопальные состояния. Риск у пациентов с синкопе может быть связан как с наличием структурной патологии сердца, так и с механизмом развития обмороков. Фрамингеймское исследование продемонстрировало, что смертность пациентов с кардиогенными обмороками в течение календарного года значительно выше (до 33%), чем у больных с некардиальными причинами (до 12 %) или обмороками неясного генеза (до 6 %) . При обмороках рефлекторного происхождения, которые чаще развиваются у молодых людей без структурных заболеваний сердца или электрической нестабильности миокарда, прогноз благоприятный. Тем не менее, имеются наблюдения, свидетельствующие о возможной связи рефлекторных обмороков и ВСС У молодых спортсменов, склонных к вазовагальным обморокам, не исключается участие рефлекторных механизмов и в обмороках, индуцируемых физической нагрузкой - их результатом иногда являлась смерть в результате асистолии. Исследование ЕС8У8-2 ставило своей целью определение риска ранней (в течение 1 месяца) и поздней (в течение 2 лет смертности пациентов с обмороками). Признаками «плохого» краткосрочного прогноза были изменения на ЭКГ, одышка, гематокрит <30%, систолическое АД <90 мм рт. ст., анамнез застойной сердечной недостаточности (The San Francisco Syncope Rule).

Риск ВСС среди пациентов высокого риска оказался максимальным в течение нескольких дней, следующих за обмороком. Четыре из пяти смертей произошли в течение 48 ч после поступления в отделение неотложной помощи в связи с обмороком (STePS study).

3.2 ВТОРОСТЕПЕННЫЕ ФАКТОРЫ РИСКА.

Под второстепенными факторами риска подразумеваются клинические признаки, наличие которых может определять риск ВСС выше общепопуляционного уровня. Артериальная гипертензия (АГ) и гипертрофия левого желудочка (ГЛЖ). АГ является хорошо известным фактором риска ИБС, хотя данные о том, что наличие АГ является фактором риска развития ВСС остаются противоречивыми. ГЛЖ является морфологическим субстратом, благодаря которому АГ предрасполагает к высокому риску развития ВСС вследствие ЖА. К факторам, способствующим развитию ГЛЖ относят возраст, избыточный вес, нарушения толерантности к глюкозе, генетические изменения. Известно, что наличие ЭКГ-признаков ГЛЖ ассоциируется с 33%-ой и 21%-ой летальностью в течение 5 лет у мужчин и женщин соответственно.

Риск развития ВСС при условии наличия ЭКГ-признаков ГЛЖ сопоставим с таковым у пациентов с ИБС и ХСН. В ряде исследований было установлено, что увеличение массы миокарда ЛЖ, выявляемое при проведении ЭХО-КГ, характеризуется риском ВСС. По данным Фрамингеймского исследования отношение рисков (ОР) развития ВСС составило 1,45 (95%-ДИ 1,10-1,92, P=0,008) для каждых 50 г/м² увеличения массы ЛЖ при условии наличия других факторов риска. Верифицированная на ЭКГ или ЭХО-КГ ГЛЖ является независимым фактором риска развития сердечно-сосудистых событий. Результаты, полученные в рандомизированных контролируемых исследованиях, не дают исчерпывающего ответа на вопрос, как влияет снижение АД на риск развития ВСС. Известно, что у пожилых мужчин с изолированной систолической гипертензией риск развития ВСС выше, чем у женщин. Этот факт косвенным образом согласуется с данными результатов исследований по лечению изолированной систолической гипертензии у пожилых лиц, в которых отмечается уменьшение общей смертности на 17% и смертности от ОИМ, включая ВСС, на 25% на фоне коррекции АГ. Данные мета-анализа результатов рандомизированных исследований по снижению АД у пациентов среднего возраста с преимущественно диастолической АГ свидетельствуют о 14% (95 ДИ 4-22%, P<0,01) снижении смертности от ИБС или нефатального ОИМ.

Липиды. Хорошо известна зависимость между высоким уровнем холестерина и риском развития ИБС, включая ВСС. В клинических исследованиях, посвященных оценке влияния снижения уровня липидов в целях первичной профилактики ИБС, риск развития ВСС специально не определялся, и статистически достоверные данные на этот счет отсутствуют. Если предположить, что снижение риска ВСС будет происходить параллельно со снижением смертности от ИБС и ОИМ, то назначение статинов может иметь значение для уменьшения относительного риска ВСС на 30-40%

Физическая активность. Существует взаимосвязь между интенсивной физической нагрузкой и развитием ВСС. Тем не менее, механизм ее развития остается неясным. В большинстве случаев лица, умершие внезапно во время физической нагрузки, ранее регулярно не тренировались. Таким образом, риск развития ВСС или ОИМ повышается у нетренированных лиц, во время интенсивной физической нагрузки. В популяционном исследовании было установлено, что после модификации факторов риска ИБС относительный риск развития ВСС при умеренной физической активности или интенсивных регулярных тренировках (более 60 мин в неделю) находится в диапазоне в 3-4 раза ниже, чем у лиц, у которых отсутствует подобная физическая активность. Результаты этого исследования показали, что отсутствие физической активности является причиной развития коронарных событий в 43%, даже при условии эффективной модификации таких факторов риска как курение, эффективный контроль АД и употребление алкоголя.

Употребление алкоголя. Неоднозначны данные о взаимосвязи употребления алкоголя и ВСС. Избыточное употребление крепких алкогольных напитков увеличивает риск развития ВСС. Этот факт может объясняться увеличением интервала QT, которое нередко встречается у алкоголиков. С другой стороны, имеются данные исследований о протективном действии небольших доз алкоголя в отношении развития жизнеугрожающих желудочковых аритмий. В проспективном исследовании British Regional Heart Survey было показано, что употребление алкогольных напитков в небольшом количестве ассоциируется со снижением риска фатального исхода при развитии первого большого коронарного события. Частота и вариабельность ритма сердца. Увеличение ЧСС является независимым фактором риска ВСС. Взаимосвязь высокой ЧСС и риска развития ВСС отмечается как у лиц с диагностированным ранее заболеванием сердца, так и без него, вне зависимости от индекса массы тела и уровня физической активности. Причина этой взаимосвязи до конца неизвестна. Одним из объяснений является уменьшение активности парасимпатической нервной системы.

Курение. В популяционных исследованиях было, что курение является независимым фактором риска как ВСС, так и ОИМ. Это положение относится в т.ч. и к лицам, у которых нет признаков ИБС. Курение является важным долгосрочным фактором риска развития ВСС. Также известно, что курение является мощным предиктором развития именно ВСС, а не ВСС от ИБС. Однако в ряде исследований данные о непропорциональном влиянии курения на ВСС не были подтверждены. Продолжение курения после пережитого вне лечебного учреждения сердечного ареста является независимым предиктором развития повторного эпизода ВСС.

Сахарный диабет. Является ли нарушение толерантности к глюкозе независимым предиктором ВСС - неизвестно. Так, в исследовании Honolulu Heart Program в течение 23 лет наблюдали 8006 пациентов. Было установлено, что у лиц с нарушением толерантности к глюкозе и сахарным диабетом величина относительного риска развития ВСС составила 2,22 и 2,76 ($P=0,05$) соответственно. Схожие данные были получены в Австрии (ОШ=4,2, 95% ДИ 1,39-12,81). Во Франции ретроспективный анализ более 18000 ВСС показал, что СД является фактором риска ВСС только у лиц с ИБС. Проспективные исследования, проведенные в Финляндии и Великобритании, не подтвердили положение о том, что СД является независимым предиктором ВСС.

Изменения на ЭКГ. Депрессия сегмента ST и изменения T-волны являются информативными в диагностике ИБС и ГЛЖ. Существует взаимосвязь между депрессией сегмента ST с изменениями волны T и высоким риском развития сердечно-сосудистой смерти. В частности, в Бельгии анализ ЭКГ 9117 мужчин и женщин, у которых в анамнезе не было указаний на эпизоды стенокардии или перенесенный ОИМ, показал, что ишемические изменения на ЭКГ были выявлены у 8,4% мужчин и 10,6% женщин. После проведения мероприятий в отношении коррекции других факторов риска сердечно-сосудистых заболеваний относительный риск развития сердечно-сосудистой смертности у мужчин составил 2,45 (95% ДИ 1,70-3,53) и 2,16 (95% ДИ 1,30-3,58) у женщин. Эти данные также были подтверждены рядом других исследований [64]. Для прогнозирования развития ВСС имеет значение увеличение величины интервала QT или его дисперсия. Анализ данных популяционных исследований показал, что увеличение интервала QT может быть также связано со структурной патологией сердца (ГЛЖ). Величина интервала $QT > 420$ мс является предиктором ВСС. Убедительных данных о том, что дисперсия интервала QT является предиктором ВСС, получено не было.

ВЫВОДЫ.

На первый взгляд ВКС может показаться явлением сугубо медицинским. На самом же деле, будучи порождением человеческого социума, она не может быть от него отделена. Поэтому медицинская и социальная сторона данного явления тесно взаимосвязаны. Изложенное выше позволяет выделить ряд проблем, тесно между собою связанных и весьма условно поддающихся разделению на социальные и медицинские.

Преимущественно медицинские проблемы.

Проблема времени. Пациенту в состоянии клинической смерти необходима немедленная помощь. Шансы спасти жизнь убывают линейно на 7 - 10% каждую минуту и, фактически, сводятся к нулю на 10-ой минуте. Серьёзная вероятность вернуть жизнь человеку сохраняется до 4-ой минуты, но наибольшая вероятность – это, конечно, вероятность первой минуты. Эта проблема тесно связана со следующей - проблемой готовности.

Проблема «готовности» - имеется в виду готовности населения к немедленному оказанию неотложной помощи в полном объеме и наличие необходимых средств для оказания этой помощи. К сожалению она еще далека от полного разрешения. И как следствие: выживает только 5% пациентов при внегоспитальных случаях ВКС. По данным 20-летнего анализа Mayo Clinic снижение распространённости ВКС происходит и поныне за счёт внутригоспитальной смертности, а уровень внегоспитальной смерти остаётся крайне высоким.

Проблема внезапности события, то есть отсутствие явных предвестников, которые могли бы заранее намекнуть пациенту, его родственникам и лечащему врачу о быстром наступлении трагического события, и которые позволили бы принять какие-то профилактические меры. А 40% всех случаев внезапной смерти возникает без свидетелей или в состоянии сна. Поэтому рассчитывать на какую-то внешнюю постороннюю помощь здесь вообще не приходится.

Преимущественно социальные проблемы:

Демографическая. Высокий уровень ВКС закономерно приводит к убыванию популяции. преобладание среди умерших внезапно в молодом возрасте мужского населения также усугубляет демографический дисбаланс.

Экономическая. Как свидетельствуют приведенные выше данные более половины жертв ВКС – люди трудоспособного возраста. Кроме того, значительных материальных затрат требуют лечебно-профилактические мероприятия как в популяции в целом, так и среди «групп высоко риска» в частности.

Психологическая. Внезапность наступления фатального события, которое иногда происходит на фоне полного здоровья, является серьезной психологической травмой для родственников и близких пациента, окружающих (если смерть произошла в крупных общественных местах). Особенная острота восприятия данного события отмечается в детских коллективах, при «внезапной смерти спортсменов» во время масштабных спортивных мероприятий.

Научная. Проблема наших знаний о внезапной сердечной смерти. На протяжении последних 20 лет медицинская наука накопила большое количество факторов риска ВСС разработала методы их профилактики и лечения. Но, к сожалению, чем шире круг наших знаний, тем еще более широк круг нашего незнания. Все эти предикторы работают лишь в 40% случаев ВКС, а наибольшее количество событий возникает в непрогнозируемой популяции и не доступно ещё нашей профилактике.

СПИСОК БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ.

- Бокерия Л.О., Ахобеков А.А.: Внезапная сердечная смерть: механизмы возникновения и стратификация риска. «Анналы аритмологии», №3, 2012 С.5–13.
- Филиппов Е.В., Якунин С.С.: Внезапная сердечная смерть: проблема стратификации риска и выбора лекарственных препаратов. «Рациональная фармакотерапия в кардиологии», №7, Т.2, 2011 с 212-218.
- Национальные рекомендации по определению риска и профилактики внезапной сердечной смерти. «Клиническая практика», №4, 2012, С.5-78.
- ACC/AHA/ESC 2006 Guidelines for management with ventricular arrhythmias and prevention of sudden cardiac death. Europace (2006) P. 746-837.

Александр Лещенко, к.мед.н
ГУ «Национальный Институт терапии
им. Л.Т.Малой Национальной Академии
Медицинских Наук Украины». 61039

пр.Постышева 2-А, Харьков, Украина.
e-mail: rita-2002@rambler.ru
Рита Лещенко,
ООО «Рош-Украина»

Recenzoval:

prof. dr.m.vied. Nataliya VOLNENKO, Charkovská národná univerzita cestnej dopravy v Charkove, Charkov, Ukrajina
doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD., AOS, L. Mikuláš, Slovensko

PRAWNE DETERMINANTY UDZIAŁU POLSKICH ŻOŁNIERZY W MISJACH POZA GRANICAMI KRAJU

LEGAL DETERMINANTS OF THE PARTICIPATION OF POLISH SOLDIERS IN MISSIONS OUTSIDE THE COUNTRY

Marcin LIBERACKI a Krzysztof MARCINIAK

STRESZCZENIE

Występujące obecnie konflikty mają różnorodny charakter i wymagają podejmowania zdecydowanych, ale i przemyślanych dyplomatycznych kroków. Udział wojska w misjach wskazuje jednoznacznie na zwiększanie doświadczeń polskich żołnierzy oraz potwierdza ich profesjonalizm i prezentowane właściwe postawy. Takie postępowanie wpływa pozytywnie na wizerunek sił zbrojnych oraz postrzeganie Polski w środowisku międzynarodowym. Dzięki takiemu nastawieniu możemy być traktowani jako partner, posiadający zaufanie i szacunek w przekonaniu całego środowiska międzynarodowego.

Słowa kluczowe: misja wojskowa, kontyngent wojskowy, Międzynarodowe Siły Wspierania Bezpieczeństwa – ISAF

ABSTRACT

The existing conflicts are diverse in nature and require decisive but deliberate steps diplomatically. Military involvement in missions clearly indicating the increasing experience of Polish soldiers and confirms their professionalism and presented the right attitude. Such a procedure has a positive effect on the image of the armed forces and the perception of Polish in an international environment. With this attitude we can be treated as a partner, having the confidence and respect in the belief of the whole international environment.

Keywords: military mission, military contingent, International Security Assistance Force – ISAF

WSTĘP

Udział Polski w misjach poza granicami kraju ma ponad sześćdziesięcioletnią tradycję i sięga lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia. Już wtedy udział polskich żołnierzy i personelu cywilnego w misjach zagranicznych był możliwy, po spełnieniu odpowiednich zapisów prawa. Uczestnictwo wojska w misjach poza granicami kraju uwarunkowane jest nie tylko aktami dotyczącymi użycia Sił Zbrojnych, lecz także innymi dokumentami normatywnymi regulującymi tok służby żołnierzy. Do takich z pewnością zaliczyć można akty odnoszące się do ustalenia prawa w zakresie wyznaczania żołnierzy na wyższe stanowiska służbowe, opiniowania, kwestii użycia broni i spraw dyscyplinarnych.

Na uwagę zasługują także regulacje określające współpracę wojska z innymi nacjami oraz przedstawicielami grup, niekoniecznie dyspozycyjnych i militarnych. Współcześnie żołnierze przygotowani są więc nie tylko do samodzielnych działań w zakresie przysługujących im uprawnień, ale jednocześnie do pełnej współpracy choćby z afgańską policją czy wojskiem.

Szczególnie w czasie wykonywania zadań w innych regionach świata, wypełniają funkcje, które polegają na ochronie ludności cywilnej przed skutkami działań terrorystów. Istotne zatem w tych kwestiach są zagadnienia prawne umożliwiające udział oraz funkcjonowanie żołnierzy w takich przedsięwzięciach.

Niebagatelne znacznie w tej działalności mają zagadnienia autorytetu formalnego, związanego z zajmowaną pozycją w wojskowej hierarchii. Uprawnienia te nadawane są w zgodzie z literą prawa i umożliwiają sprawowanie władzy. Należy jednak pamiętać, iż autorytet urzędowy ginie w chwili utraty, bądź zmiany stanowiska.

W niniejszej publikacji, ze względu na niezwykle szeroką problematykę zagadnień prawnych regulujących całokształt funkcjonowania i udziału żołnierzy polskich w misjach poza granicami kraju, naszą uwagę skupimy wyłącznie na aktach prawnych stanowiących podstawę ich kierowania i użycia w różnych rejonach świata.

Dotychczas największą operacją, angażującą niemały wysiłek państwa w kontekście użycia środków finansowych oraz liczby skierowanych sił i środków, jest misja w Afganistanie. Żołnierze uczestniczą w niej w ramach Międzynarodowych Sił Wspierania Bezpieczeństwa (International Security Assistance Force – ISAF). Obecnie w Afganistanie znajduje się XV zmiana Polskiego Kontyngentu Wojskowego, która zakończy swoją działalność z końcem 2014 roku.

1 WYBRANE DETERMINANTY PRAWNE UDZIAŁU ŻOŁNIERZY W MISJACH POZA GRANICAMI KRAJU

Osiem lat po zakończeniu drugiej wojny światowej, Polska Rzeczpospolita Ludowa wysłała około trzystu swoich przedstawicieli do Korei. Celem ich działań było nadzorowanie zawieszenia broni. W tym czasie w Korei Północnej uczestniczyło także blisko sześćdziesiąt osób personelu medycznego zatrudnionego w szpitalu Polskiego Czerwonego Krzyża. Kolejne lata obfitowały udziałem w misjach w Kambodży, Laosie, Wietnamie, Nigerii i innych krajach. Pierwszą grupą, biorącą udział w misji militarnej była Polska Wojskowa Jednostka Specjalna (PWJS). Operacja z jej uczestnictwem odbyła się w Egipcie pod egidą Organizacji Narodów Zjednoczonych w latach 1973 – 1979. Od 1974 do 2009 roku, Wojsko Polskie brało udział w operacji United Nations Disengagement Observer Force w Syrii. Początkowo udział ten był traktowany jako część kontyngentu w Egipcie, jednak od 1979 roku stanowił samodzielną misję, która po raz pierwszy w historii została nazwana Polskim Kontyngentem Wojskowym (PKW).

Od 1996 roku uczestniczymy w misjach poza granicami kraju pod auspicjami Sojuszu Północnoatlantyckiego. Początkowo władze naszego kraju kierowały Polskie Jednostki Wojskowe do Bośni i Hercegowiny, Albanii oraz Kosowa. W 2000 roku także one przyjęły nazwę Polskich Kontyngentów Wojskowych. Od tamtej pory najwięcej PKW działało właśnie w ramach NATO. Największym liczebnie komponentem zagranicznym Sił Zbrojnych RP była misja w Islamskiej Republice Afganistanu. W operacji tej, w zależności od jej okresu trwania, uczestniczyło nawet około 2500 żołnierzy.

W czasach PRL-u zagadnienia udziału żołnierzy w pierwszych misjach poza granicami kraju regulował artykuł 20a *Ustawy z dnia 30 czerwca 1970 r. o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych*¹. Zgodnie z jego zapisem, o wysłaniu żołnierzy decydowała Rada Państwa. Po jej rozwiązaniu w 1989 roku, o udziale wojska w misjach rozstrzygała uchwała Rady Ministrów.

Pierwszym aktem prawnym, w którym uwzględniono przebywanie i zadania żołnierzy w misjach w demokratycznej Polsce, była *Ustawa z dnia 19 lutego 1998 r. o zasadach użycia Sił Zbrojnych poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej*². Następnie w dniu 1 stycznia 1999 r. została ona zastąpiona przez *Ustawę z dnia 17 grudnia 1998 r. o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa*. Zgodnie z nią o użyciu kontyngentu postanawia Zwierzchnik Sił Zbrojnych – Prezydent RP na wniosek Rady Ministrów lub Prezesa Rady Ministrów. W postanowieniu o użyciu jednostek wojskowych poza granicami państwa określa się: jednostki wojskowe, ich nazwy, liczebność oraz czas, przez jaki będą pozostawać poza granicami państwa; cel skierowania jednostek wojskowych, zakres ich zadań oraz obszar działania; system kierowania i dowodzenia jednostkami wojskowymi oraz organ organizacji międzynarodowej, któremu jednostki zostaną podporządkowane na czas operacji; organy administracji rządowej odpowiedzialne za współpracę z kierowniczymi organami właściwej organizacji międzynarodowej w zakresie kierowania działalnością i zaopatrywania jednostek wojskowych wykonujących zadania poza granicami państwa; uzbrojenie i sprzęt wojskowy; trasy i czas przemieszczania się jednostek wojskowych w przypadku tranzytu³. Udział polskich żołnierzy regulują także inne niż wymienione powyżej akty prawne.

¹ *Ustawa z dnia 30 czerwca 1970 r. o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych*. (Dz.U. 1970 Nr 16 poz. 134).

² *Ustawa z dnia 19 lutego 1998 r. o zasadach użycia Sił Zbrojnych poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej* w 1998 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 23, poz. 119).

³ *Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa z póź. zm.* (Dz.U. 1998 nr 162 poz. 1117).

Jest to przede wszystkim *Postanowienie Prezydenta RP z dnia 20 listopada 2001 r. o użyciu Polskiego Kontyngentu Wojskowego w składzie Sił Sojuszniczych w Islamskim Państwie Afganistanu, Republice Tadżykistanu i Republice Uzbekistanu oraz na Morzu Arabskim i Oceanie Indyjskim* (M.P. nr 42, poz. 674, z późn. zm.) oraz *Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 października 2007 r. o przedłużeniu okresu użycia Polskiego Kontyngentu Wojskowego w Islamskim Państwie Afganistanu* (M.P. nr 72, poz. 774). Dodatkowym aktem będącym podstawą do kierowania żołnierzami poza granice kraju jest *Ustawa z dnia 11 września 2003 r. o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych*, (Dz. U. z 2010 r. Nr 90, poz. 593, z późn. zm.), *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 maja 2004 r. w sprawie pełnienia zawodowej służby wojskowej poza granicami państwa* (Dz.U. nr 140, poz. 1479, z późn. zm.), *Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 16 czerwca 2004 r. w sprawie badań lekarskich żołnierzy zawodowych, skierowanych do służby poza granicami państwa oraz powracających do kraju po zakończeniu tej służby* (Dz.U. nr 148, poz. 1557), a także *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 lutego 2002 r. w sprawie szczegółowych uprawnień i obowiązków żołnierzy niezawodowych pełniących służbę poza granicami państwa* (Dz.U. nr 16, poz. 150 z późn. zm.).

Polski Kontyngent Wojskowy w składzie Międzynarodowych Sił Wspierania Bezpieczeństwa (ISAF) realizuje operację stabilizacyjną, która prowadzona jest także na podstawie rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ¹ oraz porozumienia z Bonn z 5 grudnia 2001 r. Umowa ta dotyczy tymczasowych ustaleń w sprawie odbudowy stałych instytucji rządowych w Afganistanie.

W XXI wieku żołnierze polscy uczestniczyli w misjach w Bośni i Hercegowinie, Kosowie, Syrii, Libanie, Iraku, Kongo, Czadzie i Afganistanie. Obecnie nadal przebywamy w Kosowie, Bośni i Hercegowinie, Republice Środkowoafrykańskiej oraz Afganistanie. Ponadto, cyklicznie co dwa lata, od 2006 roku, Siły Powietrzne Polski, na zmianę z innymi członkami NATO, uczestniczą w operacji lotniczej Baltic Air Policing. Odbywa się ona w związku z wstąpieniem do Sojuszu Północnoatlantyckiego trzech państw, tj. Litwy, Łotwy i Estonii oraz brakiem w tych krajach odpowiednich środków do ochrony przestrzeni powietrznej państw bałtyckich. Zadania te dodatkowo cyklicznie są realizowane przez Danię, Francję i Wielką Brytanię.

¹ *Rezolucje Rady Bezpieczeństwa nr 1386 z 20 grudnia 2001 r., nr 1510 z 13 października 2003 r., nr 1563 z 17 września 2004 r., nr 1623 z 13 września 2005 r., nr 1707 z dnia 13 września 2006 r.*

Udział armii polskiej w zadaniach realizowanych poza granicami państwa jest merytorycznym i istotnym elementem polityki zagranicznej i bezpieczeństwa państwa. Polska, w ramach solidarnych działań zapewniających wspólne bezpieczeństwo, aktywnie angażuje się w operacje pod auspicjami organizacji międzynarodowych: NATO, UE, ONZ, OBWE, a także w ramach tworzonych koalicji *ad hoc*. Jednak stopień i geograficzne obszary zaangażowania muszą być wypadkową aktualnych możliwości Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej oraz jasno zdefiniowanych celów politycznych, zbieżnych z polską racją stanu, określoną w Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej oraz wyrażającą się w działaniach na rzecz umacniania międzynarodowej pozycji naszego kraju. Zastrzeżono jednak, że priorytetowe znaczenie dla Polski mają operacje prowadzone pod egidą Sojuszu Północnoatlantyckiego i Unii Europejskiej¹.

Celami udziału sił zbrojnych w operacjach międzynarodowych jest obrona interesów narodowych przed zewnętrznymi zagrożeniami, przez likwidowanie źródeł kryzysów oraz wygaszanie konfliktów w bliższym i dalszym otoczeniu strategicznym Rzeczypospolitej Polskiej. Jednocześnie istotną rolę odgrywa budowa stabilnego środowiska bezpieczeństwa oraz umacnianie instytucji i organizacji bezpieczeństwa międzynarodowego. Polska przywiązuje dużą wagę do wypełniania zobowiązań sojuszniczych, przez zacieśnianie dwustronnej i wielostronnej współpracy wojskowej i pozawojskowej z sojusznikami, koalicjantami oraz partnerami. Ostatnim czynnikiem jaki przyświeca udziałowi w misjach jest zapobieganie katastrofom humanitarnym i powstrzymanie naruszeń praw człowieka².

Zatem udział wojska polskiego w misjach ma wielowątkową płaszczyznę. Z jednej strony odnosi się do zagadnień *sensu stricte* bezpieczeństwa, z drugiej zaś do prestiżu kraju na arenie międzynarodowej. Wszystko to odbywa się przy zachowaniu suwerenności kraju i możliwości wpływu na podejmowane wiążące decyzje, przy spełnianiu kryterium osiągnięcia interoperacyjności z sojusznikami z Unii Europejskiej i Sojuszu Północnoatlantyckiego.

2 NIEKTÓRE PROBLEMY WSPÓŁCZESNYCH KONFLIKTÓW

Postępowanie Unii Europejskiej, Stanów Zjednoczonych, Australii, Kanady i innych członków międzynarodowej społeczności w kontekście wydarzeń w Ukrainie ukazuje, iż obecnie dąży się do rozwiązania konfliktów metodami innymi niż wojna.

¹ *Strategia udziału Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w operacjach międzynarodowych*, BBN, Warszawa 2009, s. 2-4.

² *Ibidem*, s. 3.

Pomimo jednak takich działań zauważa się tendencje do nasilenia przemocy oraz wywoływania różnorodnych konfliktów. Wobec takich zagrożeń rządy decydują się na zwiększenie środków finansowych angażowanych na rozwój sił zbrojnych oraz nowoczesnych technik i środków walki. Także Polska nie pozostaje obojętna wobec sytuacji, jaka ma miejsce u naszego wschodniego sąsiada. W jej wyniku, Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, Bronisław Komorowski wraz z rządem podjęli kroki, w wyniku których mają być zwiększone wydatki z budżetu państwa na obronność. Zatem od 2015 roku wydatki kojarzone z bezpieczeństwem zewnętrznym, którym głównym adresatem jest Ministerstwo Obrony Narodowej, wzrosną z dotychczasowych 1,95% do 2% Produktu Krajowego Brutto (PKB).

Z zainteresowaniem oraz pewnymi obawami obserwujemy także wydarzenia, które mają miejsce na Bliskim Wschodzie. Powstanie niewyznaczonego fizycznymi granicami państwa islamskiego budzi coraz większe kontrowersje i zainteresowanie społeczności międzynarodowej. Niebezpieczne, towarzyszące temu akty terroryzmu, rejestrowane egzekucje, obiegające wszystkie media świata oraz zapowiedzi porwań ludności cywilnej ukazują rozmiar tego niebezpiecznego zjawiska. Szczególnie groźne wydają się apele odniesione do francuskiej części społeczności islamskiej. Otóż wyznawcy tej religii nakłaniani są przez przedstawicieli państwa islamskiego do aktów terroru w tej właśnie części Europy. Myślimy, że w związku z problematyką podjętą w publikacji oraz niejasną sytuacją międzynarodową, każdy z nas powinien domagać się odpowiedzi na następujące problemy. Jak wobec podobnych wydarzeń oraz tych, które szczególnie utkwiły nam w pamięci i miały miejsce 13 lat temu w USA, przedstawia się udział żołnierzy polskich w misjach poza granicami kraju? Czy udział żołnierzy na przykład w Iraku i Afganistanie wniósł dostrzegalny akcent do stabilizacji życia na świecie? Dzisiaj bardziej zastanawiamy się, co może wydarzyć się jeszcze i na ile jesteśmy bezpieczni w świetle współczesnych wyzwań.

Wracając do sytuacji związanej z liczbą wyznawców islamu należy przypomnieć, że obecnie na terenie naszego kraju zamieszkiwać ich może nawet około 60 tysięcy¹. Nie oznacza to, że wszyscy oni są potencjalnymi terrorystami, jednakże na ten problem w swojej polityce zwrócili już Niemcy. Obecnie wstrzymali wyjazdy tej ludności z ich terytorium uniemożliwiając, ich zdaniem, przedostawanie się islamistów do obozów szkoleniowych na Bliskim Wschodzie, przygotowujących ich do przeprowadzania aktów terroryzmu. Zdają potwierdzać się opinie, że źródłami konfliktów są regiony znajdujące się na styku różnych cywilizacji. Już w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia na fenomen ten w swoich pracach zwracał uwagę Samuel Huntington.

¹ <http://www.shiapoland.com/Islam-w-Polsce.html> (21.10.2014).

W swojej pracy wyróżnił siedem zasadniczych obszarów cywilizacyjnych. Zaliczył do nich następujące kręgi: chiński, japoński, hinduistyczny, muzułmański, słowiańsko-prawosławny, zachodni oraz latynoski. Cywilizacja zachodnia jego zdaniem obejmuje Amerykę Północną, Europę Zachodnią i Środkową, natomiast latynoska uwzględnia Amerykę Południową i Środkową. Jak nietrudno zauważyć, w swoich rozważaniach nie uwzględnił Afryki, sądził bowiem, że nie ma ona własnej, określonej odrębności cywilizacyjnej¹. Zaproponowany powyżej podział wskazuje, że odchodzimy obecnie od dwubiegunowego postrzegania świata. Przestały mieć znaczenie dwa przeciwstawne bloki, podzielone fizycznym i mentalnym murem. Dokonujące się w tym zakresie zmiany mają charakter wielokulturowy, w którym zyskiwać będą państwa należące do cywilizacji kojarzonych z kontynentem azjatyckim.

Sądzymy, że na taki rozwój zdarzeń wpływ ma wiele czynników. Z pewnością należy do nich znaczny wzrost ludności w Chinach, Indiach oraz krajach muzułmańskich, co powodować będzie migracje i wywoływać konflikty. Niezauważony nie może pozostać także znaczny rozwój gospodarczy tychże podmiotów. Odgrywają one coraz poważniejszą rolę w globalnej gospodarce, dostarczając produkty na wszystkie rynki świata.

W kontekście takich olbrzymich zmian o charakterze globalnym, prowadzone w różnych regionach misje wojskowe, także muszą ulec weryfikacji. Jesteśmy więc zobligowani określić na nowo wymogi, odpowiadające dokonującym się przemianom o światowym trendzie i znaczeniu.

Do niedawna łudziliśmy się, że współcześnie nie występują konflikty międzynarodowe, w tradycyjnym ich rozumieniu. Z mrzonki tej wyprowadziła nas Rosja, dokonując aneksji Krymu. Następnie, działając podstępem i kpiąc z opinii międzynarodowej, wprowadziła wojska do Ukrainy. Spowodowało to znaczne zaognienie konfliktu oraz jego eskalację. Wydawało się, że czarę goryczy przelało zestrzelenie przez rosyjskich separatystów samolotu malezyjskich linii lotniczych, w wyniku którego w lipcu 2014 roku zginęli wszyscy pasażerowie. Na pokładzie Boeinga 777 znajdowało się wówczas 193 obywatele Holandii, 43 Malezyjczyków, 38 Australijczyków oraz 4 Niemców.

Obecna sytuacja skłania do stwierdzenia, że oprócz sankcji ekonomicznych, Rosja nie odczuła większych reperkusji. Władimir Putin nadal zapraszany jest i uczestniczy w liczących się spotkaniach bilateralnych oraz wielostronnych z przedstawicielami mocarstw współczesnego świata. Takie, wydaje się pobłażliwe stanowisko, jest zastanawiające.

¹ S. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Wyd. MUZA, Warszawa 1997.

Z drugiej strony, dostatnio żyjące narody zachodniej Europy, nie chcą pogorszenia poziomu życia ich obywateli. Dla każdej władzy politycznej byłoby to samobójstwo. Wydaje się więc, że w zaistniałej sytuacji głównym graczem w tym konflikcie jest nadal Rosja, która mimo wdrażanych ograniczeń i sankcji rozdaje karty i wprost grozi kryzysem energetycznym Europy.

Zastanawiające w kontekście powyższego jest udzielanie pomocy militarnej poszkodowanej Ukrainie. Właściwie wszyscy duży gracze na światowej szachownicy, odżegnują się od takich zamysłów, podkreślając jednocześnie, że możliwa jest tylko pomoc humanitarna. Do Ukrainy trafia zatem wsparcie w postaci pożywienia, lekarstw, odzieży oraz hełmów, czy, co najwyżej, kamizelek kuloodpornych. Z militarnymi problemami kraj ten pozostaje niestety sam. Dostrzegalny jest więc doskwierający brak środków walki z rosyjskimi prześladowcami oraz zdecydowanie nienowoczesny sprzęt wojskowy. Zastanawiające jest natomiast czy wojny tej można było uniknąć. W tym miejscu chcielibyśmy przytoczyć stwierdzenie Lwa Trockiego, który słusznie zauważył, że *możesz nie zajmować się wojną, ale wojna zajmie się tobą*¹. W kontekście powyższego należy stwierdzić, że obecnie na świecie nieustannie poważnie myśli się o zagrożeniu bezpieczeństwa zewnętrznego. Nadal kontynuowane są zbrojenia, a wydatki na te cele stale rosną. W zakres ten komponuje się niewątpliwie profesjonalizacja polskiej armii, szczególnie w kontekście jej uzawodowienia oraz nowoczesnych procedur, wyszkolenia i wyposażenia.

Jak zauważył Jan Maciejewski, nawet najlepiej wyszkolony profesjonalnie żołnierz, nie jest w stanie efektywnie wykonywać przydzielonych zadań służbowych bez współpracy i współdziałania z innymi osobami. Cenna jest nie tylko wiedza zawodowa, umiejętności jej zastosowania w praktyce, ale i uwarunkowania psychofizyczne jednostki, wśród których wyróżnia się cechy potrzebne w pracy zespołowej². Wydaje się, iż w świetle przedstawionych faktów i analiz stanu rzeczywistego istotne znaczenie mają wszelkie wartości i normy wpływające na poszanowanie życia i zdrowia, nie tylko swoich najbliższych. Takie postępowanie cechuje żołnierzy wojska polskiego, którzy wykonują role zawodowe w misjach poza granicami kraju. Niezmiernie często ryzykują własne życie, w celu ochrony obiektów obcej kultury i środowiska naturalnego. Takie poświęcenie, związane z wieloma niebezpieczeństwami wynika z przestrzegania norm i praw krajowych oraz międzynarodowych.

¹ A. i H. Toffler, *Wojna i antywojna. Jak przetrwać na początku XXI wieku?* Wydawnictwo KURPISZ, Poznań 2006, s. 6.

² J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna. Wydanie drugie rozszerzone*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s. 85.

Dla każdego więc żołnierza najważniejszą wartością jest człowiek i jego środowisko. Wykonując swoje zadania z należytą starannością i godnością, wykazują, iż jest to najwyższe możliwe do zaoferowania dobro.

PODSUMOWANIE

Występujące obecnie konflikty mają różnorodny charakter i wymagają podejmowania zdecydowanych, ale i przemyślanych dyplomatycznie kroków. Udział wojska w misjach wskazuje jednoznacznie na zwiększanie doświadczeń polskich żołnierzy. Szef Sztabu Generalnego Wojska Polskiego generał Franciszek Gągor potwierdzał to mówiąc, że misje w Libanie i na Wzgórzach Golan były szkołą podstawową, misje na Bałkanach szkołą średnią, natomiast misje w Iraku i Afganistanie uniwersytetem¹. Udział Polaków w misjach poza granicami kraju potwierdza ich profesjonalizm oraz prezentowanie właściwych postaw moralnych, etycznych i prawnych.

Takie postępowanie wpływa pozytywnie na wizerunek sił zbrojnych oraz postrzeganie Polski w środowisku międzynarodowym. Dzięki takiemu podejściu możemy być traktowani jako partner, posiadający zaufanie i szacunek, w przekonaniu całego środowiska międzynarodowego.

Mimo wszystko ostatnie wydarzenia w Europie i na świecie ukazują deficyt demokracji i jej wyraźny impas. Wkładamy niemały trud w tworzenie i utrzymywanie demokratycznych instytucji i standardów, przekonani często w głębi duszy o ich iluzoryczności. Towarzyszący we współczesnym świecie konflikt interesów powoduje zatem powstawanie konfliktów o różnorodnym charakterze. W sytuacjach takich widoczny jest wyraźny rozwój przemysłu zbrojeniowego, z którym nierozzerwalnie związane są najcięższe głowy nauki i ogromne środki finansowe.

LITERATURA

- Huntington S., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Wyd. MUZA, Warszawa 1997.
- Jureńczyk Ł., *Użycie Polskiego Kontyngentu Wojskowego w misjach pokojowych i stabilizacyjnych w południowo-zachodniej Azji w pierwszej dekadzie XXI wieku. Od zaangażowania do wycofania*, [w:] *Rocznik bezpieczeństwa międzynarodowego*, vol.5, Dolnośląska Szkoła Wyższa, Wrocław 2011.
- Maciejewski J., *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*. Wydanie drugie rozszerzone, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014.

¹ Za: Ł. Jureńczyk, *Użycie Polskiego Kontyngentu Wojskowego w misjach pokojowych i stabilizacyjnych w południowo-zachodniej Azji w pierwszej dekadzie XXI wieku. Od zaangażowania do wycofania*, [w:] *Rocznik bezpieczeństwa międzynarodowego*, vol.5, Dolnośląska Szkoła Wyższa, Wrocław 2011, s. 243.

Strategia udziału Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w operacjach międzynarodowych, BBN, Warszawa 2009.

Toffler A. i H., *Wojna i antywojna. Jak przetrwać na początku XXI wieku?* Wydawnictwo KURPISZ, Poznań 2006.

Akty prawne

Postanowienie Prezydenta RP z dnia 20 listopada 2001 r. o użyciu Polskiego Kontyngentu Wojskowego w składzie Sił Sojuszniczych w Islamskim Państwie Afganistanu, Republice Tadżykistanu i Republice Uzbekistanu oraz na Morzu Arabskim i Oceanie Indyjskim, (M.P. nr 42, poz. 674, z późn. zm.).

Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 października 2007 r. o przedłużeniu okresu użycia Polskiego Kontyngentu Wojskowego w Islamskim Państwie Afganistanu, (M.P. nr 72, poz. 774).

Rezolucje Rady Bezpieczeństwa nr 1386 z 20 grudnia 2001 r., nr 1510 z 13 października 2003 r., nr 1563 z 17 września 2004 r., nr 1623 z 13 września 2005 r., nr 1707 z dnia 13 września 2006 r.

Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 16 czerwca 2004 r. w sprawie badań lekarskich żołnierzy zawodowych, skierowanych do służby poza granicami państwa oraz powracających do kraju po zakończeniu tej służby, (Dz.U. nr 148, poz. 1557).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 lutego 2002 r. w sprawie szczegółowych uprawnień i obowiązków żołnierzy niezawodowych pełniących służbę poza granicami państwa, (Dz.U. nr 16, poz. 150 z późn. zm.).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 maja 2004 r. w sprawie pełnienia zawodowej służby wojskowej poza granicami państwa, (Dz.U. nr 140, poz. 1479, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 11 września 2003 r. o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych, (Dz. U. z 2010 r. Nr 90, poz. 593, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa, (Dz.U. 1998 nr 162 poz. 1117 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 19 lutego 1998 r. o zasadach użycia Sił Zbrojnych poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej w 1998 r., (Dz.U. z 1998 r. Nr 23, poz. 119).

Ustawa z dnia 30 czerwca 1970 r. o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych, (Dz.U. 1970 Nr 16 poz. 134).

Strony internetowe

<http://www.shiapol>

dr Marcin LIBERACKI

Sztab Generalny Wojska Polskiego
w Warszawie; address: 51-149 Wrocław,
ul. Koszarowa 8T/7
Tel.: +48 22 6842 339; mob.: 727 574 551
E-mail: mmliberacki@wp.pl

mgr inż. Krzysztof MARCINIAK

Sztab Generalny Wojska Polskiego
w Warszawie; address: 5-205 Wola
Rasztowska, ul. Brzozowa 24
tel.: +48 22 6842 203, mob.: 660 748 317
E-mail: kmar777@wp.pl

Recenzował:

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, Vroclavská univerzita, Vroclav, Pol'sko
doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD., AOS, L. Mikuláš, Slovensko

SPÓŁECZNO EKONOMICZNE POZYCJE I RÓLE KOBIETY W POLSKIEJ RODZINIE W DOBIE CIĄGLYCH PRZEMIAN SOCIO-ECONOMIC POSITIONS AND ROLES OF WOMEN IN A POLISH FAMILY IN TIMES OF CONSTANT CHANGE

Zdzisław LUDZIEJEWSKI

STRESZCZENIE

Postępujący proces zmian jako proces społeczny ma szeroki wpływ na obecny model rodziny i podział w niej ról do spełnienia przez mężczyznę i kobietę. Autor w artykule w szerszym aspekcie rozważa pozycję kobiety, jej zmieniającą się rolę w rodzinie w czasie ciągłych przemian nie tylko kulturowych ale również gospodarczych. Niemniej jednak należy również dostrzec, że pozycja mężczyzny w procesie tych przemian jest nadal dominująca i ważna dla istnienia i funkcjonowania modelu rodziny niezależnie czasami od krótko okresowych ich zmian szczególnie w podziale obowiązków jak i pozyskiwania środków na jej utrzymanie.

Słowa kluczowe : kobieta, pozycja i rola w rodzinie, partnerstwo, ciągłość przemian pozycji i ról kobiety w rodzinie w czasie.

ABSTRAKT

The ongoing process of change as a social process has a broad impact on the current model of the family and the division of roles to meet a man and a woman. The author of the article in a broader aspect considers the position of women, the changing role of the family in a time of continuous change not only cultural but also economic. However, it should also be seen that the position of man in the process of transformation is still dominant and important for the existence and functioning of the family model, regardless of short periodic times of change especially in the division of responsibilities as well as raising funds for its maintenance.

Keywords: woman, the position and role in the family, partnership, continuity of change positions and roles of women in family time.

WSTEP

Przemiany rodziny są między innymi częścią szerszego kontekstu relacji i procesów społecznych a modele rodzinne odzwierciedlają ogólne wartości określonego społeczeństwa, jak i na nie wpływają. Utrwalony przez wiele stuleci model rodziny zmienia się skutek przeobrażeń na płaszczyznach:

- a) technologiczno-informacyjnej (związanej z wiedzą, postępem i nauką),
- b) ekonomicznej (nowe sektory gospodarki oraz aktywizacja zawodowa kobiet),
- c) kulturowej (nowe wartości, normy, prądy i ideologie, tożsamość ponowoczesna, seksualność)
- d) społecznej (rewolucja seksualna i feministyczna, osłabienie więzi społecznej, przejście od kolektywizmu do indywidualizmu)¹.

¹ K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2002, s. 24-25.

Wersja rodziny nuklearnej zakłada pozostawanie we wspólnym gospodarstwie domowym dwojga dorosłych ludzi i ich własnych (lub adoptowanych) dzieci. Współcześnie rodzina powstała w wyniku wspólnego wyboru partnerów jest wspólnotą, która zaspokaja potrzeby ciepła, troski, opieki i intymności¹; jest polem nieustających negocjacji jej członków, codziennie poruszających się między różnymi dostępnymi opcjami, tworząc – zgodnie z zasadą autokreacji wyrażoną przez A. Giddensa słowami: „jesteśmy nie tym, czym jesteśmy, ale tym, co z siebie zrobimy”².

1 TRADYCYJNA RODZINA

W modelu tradycyjnej rodziny za głowę rodziny uważało się męża i ojca, który był jednocześnie głównym żywicielem rodziny i posiadał zarazem władzę nad żoną i dziećmi. Z kolei do zadań żony i matki, zwykle nie posiadającej przygotowania zawodowego, należało zajmowanie się gospodarstwem domowym i dziećmi.

Wraz z rozwojem społeczeństw przemysłowych wiele kobiet przeszło do pracy poza domem. Przez zarobki przejęło funkcje współżywiciele rodziny, a często ze względu na zmienioną pozycję materialną - także współdziałał we władzy w rodzinie. Ale w społeczeństwach tych rola ojca jako ekonomicznie odpowiedzialnego za utrzymanie rodziny pozostała nadal wysoka. Świadczy o tym m.in. fakt, że zarobki mężczyzn jako aktualnych lub potencjalnych ojców pozostały wyższe niż zarobki kobiet pracujących na tych samych lub porównywalnych stanowiskach.

W wielu rodzinach sytuacja ograniczenia źródeł dochodów (z powodu braku pracy dla mężczyzny) bywa łagodzona przez pracę żony-matki. Różne badania demograficzne wykazują, że ok. 70% rodzin, w których mąż ojciec utracił pracę, pracę zawodową poza domem wykonują ich żony. W ten sposób rola żywiciela rodziny zdaje się przechodzić na nie albo też faktycznie - w dłuższym lub krótszym okresie - stają się głównymi żywicielkami rodziny. Zarobki, które wnoszą one do gospodarstw domowych, służą wówczas zaspokojeniu potrzeb rodziny, a nie ich indywidualnych potrzeb. Badania wskazują jednakże i na to, że tylko ok. 8% rodzin bezrobotnych utrzymuje się wyłącznie z dochodów, które wnoszą do rodziny pracujące żony³.

¹ A. Giddens, *Przemiany intymności. Seksualność, miłość i erotyzm we współczesnych społeczeństwach*, WN PWN, Warszawa 2006, s. 150-151.

² A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość „ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, WN PWN, Warszawa 2006, s. 105.

³ P. Kryczka, *Zmiany ról rodzinnych w rodzinach bezrobotnych* [w:] P. Kryczka (red.), *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, KUL, Lublin 1997, s. 212.

Jeżeli chodzi o prowadzenie gospodarstwa domowego to jest to jedna z tych ról społecznych, która jest bardzo trudna do ścisłego i jednoznacznego zdefiniowania. Choć czynności w tym zakresie są wykonywane od najdawniejszych czasów i chociaż jest to zajęcie najbardziej rozpowszechnione, to jednak wymyka się spod precyzyjnych analiz. Umownie można przyjąć, że obejmuje ona czynności związane z „prowadzeniem domu”, tj. przyrządzaniem posiłków łącznie z zakupami potrzebnych surowców, utrzymywanie czystości mieszkania i odzieży, naprawa sprzętu i urządzeń gospodarstwa domowego, czasem także opieka nad nieletnimi dziećmi.

W tradycyjnym podziale ról w rodzinie na męskie i kobiece, prowadzenie gospodarstwa domowego należało do ról kobiecych. Kobiety nie pracujące zawodowo poza domem to „pełnoetatowe gospodynie domowe”, tylko okazjonalnie korzystające z pomocy członków rodziny, szczególnie męża, w wykonywaniu prac domowych.

W społeczeństwach wczesnoindustrialnych znane było zjawisko wymienności tych ról w zależności od tego, w jakich zawodach pracowali małżonkowie. W okresach nasilonego bezrobocia kobietom łatwiej niż mężczyznom było znaleźć płatne zajęcia, jak np. pranie, sprzątanie, drobny handel. Podobnie w niektórych fabrykach włókienniczych kobiety pracowały zimą, tj. wtedy, kiedy ich mężowie murarze, cieśle, rzemieślnicy nie zarabiali nic albo bardzo mało. W takich sytuacjach często mąż zajmował się prowadzeniem gospodarstwa domowego; pod nieobecność żony gotował, przyrządzał posiłki, sprzątał, pilnował dzieci¹.

2 RODZINA SPOŁECZEŃSTW INDUSTRIALNYCH I POSTINDUSTRIALNYCH

W literaturze socjologicznej dotyczącej społeczeństw industrialnych i postindustrialnych przyjmuje się ważne rozróżnienie na wzory idealne i wzory realizowane zachowań. Z tej perspektywy wzorem idealnym, nagłaśnianym w massmediach i kulturze masowej, stało się małżeństwo partnerskie; w zakresie rzeczywistego wypełniania ról - nawet w rodzinach, w których kobiety podejmują prace zarobkowe poza domem - pozostało wiele elementów tradycyjnych „prac kobiecych”. W koncepcji A. Giza-Poleszczuk rodzina jest jednostką reprodukcji systemu społecznego, jest aktywnym i twórczym podmiotem życia społecznego, który „materializuje się w konkretnych osobach i wydarzeniach, ale w istocie jest procesem transmisji i wymiany: jest strukturą dualną, kształtującą się na styku przeszłości i przyszłości oraz na styku różnych układów społecznych”².

¹ A. Kwak, *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2005, s. 46.

² A. Giza-Poleszczuk, *Rodzina a system społeczny. Reprodukacja i kooperacja w perspektywie interdyscyplinarnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 12.

W tak rozumianej rodzinie zapowiada się ciągłość i zapowiedź zmiany, a jej centrum stanowi zawsze para powołująca do życia dzieci¹.

Na tym tle należy podkreślić, iż rewolucyjną zmianą w stosunkach rodzinnych było rozdzielenie pracy i domu. Industrializacja rozerwała rodzinną wspólnotę domu i pracy, wpłynęła na powstanie podziału ról w rodzinie. W pierwszej fazie rozwoju przemysłu kobiecie została przypisana rola gospodyni domowej, natomiast mężczyźnie rola żywiciela rodziny. Zmiana ról doprowadziła do podporządkowania kobiety mężczyźnie wskutek zależności ekonomicznej. W fazie drugiej aktywizacja zawodowa oraz rozwój systemu zabezpieczenia społecznego stworzyły warunki dla ekonomicznej niezależności kobiet². Stało się to możliwe przede wszystkim dzięki dynamicznie rozwijającemu się przemysłowi, który stworzył miejsca pracy zawodowej również dla kobiet. Zwiększony udział kobiet w pracy zawodowej spowodował pojawienie się nowej formy rodziny, w której oboje małżonkowie są czynni zawodowo.

Począwszy od lat sześćdziesiątych XX wieku w Europie Zachodniej obserwuje się spadek dzietności, wzrost średniego wieku zawierania małżeństw oraz obniżenie się skłonności do wchodzenia w sformalizowany związek małżeński. Zmiany we wzorach zachowań mogą być łączone z przeobrażeniami w systemie i hierarchii wartości ostatnich dziesięcioleci (ważną rolę odgrywają tu: mobilność społeczna i przestrzenna jednostki, sekularyzacja świadomości, upowszechnienie postawy konsumpcyjnej)³.

Obecnie w większości krajów zachodnich zaznacza się przewaga par kohabituujących (konkubinatów), najczęściej bezdzietnych, nad konwencjonalnymi małżeństwami. Procesy obserwowane od kilku dekad w Europie Zachodniej i w Stanach Zjednoczonych, w latach dziewięćdziesiątych uwidoczniły się również w naszym kraju. W Polsce oprócz małżeństw tradycyjnych istnieje wiele innych modeli związków między mężczyznami i kobietami⁴. Są związki typu LAT (ang. *Living Apart Together* lub *Live Alone Together*), które dotyczą partnerów utrzymujących stałe kontakty seksualne, tworzących parę monogamiczną, ale zamieszkujących oddzielnie. Istnieją również pary typu DINKS (ang. *Double Income No Kids*, określane czasem jako ang. *Dual-Career Family*), w których partnerzy wzajemnie wspierają się w robieniu kariery zawodowej, rezygnując z posiadania dzieci.

¹ Ibidem, s. 12,86.

² J. Ostrouch-Kamińska, *Rodzina z równoległymi karierami zawodowymi rodziców (dual-career family) jako przykład rodziny partnerskiej*, „Forum Oświatowe” 2011, nr 2, s. 77-79.

³ F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002, s. 160.

⁴ K. Slany, *Alternatywne...*, op. cit., s. 42.

W Polsce zwiększa się liczba związków nieformalnych, zwłaszcza w miastach i wśród młodych ludzi. Pojawiają się również związki typu LAT w kręgach zamożnych młodych przedstawicieli biznesu¹.

3 INNE MODELE ZWIĄZKÓW MIĘDZY MEŹCZYZNAMI I KOBIECAMI

Zmniejszająca się liczba zawieranych małżeństw wynika z tego, że mężczyźni rozważają wiążące się z tym korzyści i obowiązki. Mężczyźni dostrzegają erozję roli ojca jako głowy rodziny, spowodowaną emancypacją kobiet, co może być jednym z czynników zniechęcających ich do małżeństwa. Mimo że w hierarchii wartości młodych Polaków rodzina odgrywa nadal istotną rolę, coraz głośniejszą mówi się w Polsce o „kryzysie rodziny”, co jest stwierdzeniem o tyle trafnym, ile nieprecyzyjnym. W Polsce rzeczywiście nastąpił kryzys, ale tradycyjnego modelu rodziny (rozumianego jako sformalizowany związek mężczyzny i kobiety, którzy mają dzieci)².

W ostatnich kilku dekadach zmienia się model ojcostwa; znacząco wzrosła liczba ojców uczestniczących w tak zwanych porodach rodzinnych. Dziś w krajach należących do kręgu kultury zachodniej większość mężczyzn jest obecna przy porodzie swoich dzieci, jednak w dużo mniejszym stopniu niż kobiety podejmują oni czynności związane z podstawową opieką nad dzieckiem. Trzeba również wspomnieć, że istnieją rodziny, w których mężczyzna zajmuje się domem i dziećmi, a kobieta pracuje zarobkowo. Ta inwersja tradycyjnych ról płciowych została wymuszona zmianami na rynku pracy, większą aktywnością zawodową kobiet, ale po części również jest spowodowana zmianami świadomości mężczyzn. Niektórzy ojcowie - choć jest ich wciąż bardzo mało - świadomie decydują się na urlop wychowawczy³.

Przechodząc do kontekstu ekonomicznego należy zwrócić uwagę jak na specyfikę zawodowego funkcjonowania kobiet wpływa wiele różnorodnych, powiązanych ze sobą czynników. Znaczący problem zaliczają do nich m.in. stereotypy, uprzedzenia, dyskryminację ze względu na płeć, lęk przed sukcesem a nawet postrzeganie sukcesów i niepowodzeń przez kobiety⁴. Do trzech kluczowych głównych czynników utrudniających kobietom osiągnięcie sukcesu należy zaliczyć: stereotypy, uprzedzenia i tradycję, drugim w kolejności były obowiązki rodzinne, domowe i dzieci, trzecim natomiast dyskryminacja kobiet.

¹ K. Arcimowicz, *Męskość i kobiecość we współczesnej Polsce* [w:] L. Kopciewicz, E. Zierkiewicz, *Koniec mitu niewinności? Płeć i seksualność w socjalizacji i edukacji*, Eneteia, Warszawa 2009, s. 272.

² A. Kwiatkowska, A. Nowakowska, *Mężczyzna polski. Psychospołeczne czynniki warunkujące pełnienie ról zawodowych i rodzinnych*, WES, Białystok 2006, s. 121.

³ A. Krzyżaniak-Gumowska, *Na tacierzyńskim* [na:] <http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,53581,3781157.html> [online: 05.12.2011].

⁴ B. Wojciszke, *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Scholar, Warszawa 2002, s. 78.

Ponadto do czynników utrudniających kobietom realizowanie się w rolach zawodowych należą: wewnętrzne (lęk przed sukcesem, konflikt ról, niska samoocena, a także antycypowanie negatywnych konsekwencji swego awansu) oraz zewnętrzne (głównie stereotypy i ich konsekwencje). Głównych barier można upatrywać także we wszechobecnym przypisywaniu kobiet do tradycyjnych ról, w stereotypowych opiniach na temat funkcjonowania kobiet, stosunku mężczyzn do kobiet w ramach wzajemnej współpracy, przekonaniach o kobietach jako o szefach oraz statusie solidarności kobiecej¹.

Do pozytywnych cech jakie widzą w sobie kobiety na stanowiskach kierowniczych zaliczyć można: miękką formę sprawowania władzy (sprawowanie władzy mniej autorytarne); elastyczność w negocjacjach; uczciwość w relacjach z ludźmi; odporność na korupcję oraz rzetelność w pracy. Świadomość własnych mocnych stron jest ważna, gdyż może stanowić mechanizm napędowy. Kobiety często jednak odczuwają niepewność czy nawet nieprzygotowanie w odniesieniu do zajmowanego stanowiska. Fakt ten niewątpliwie wpływa na specyfikę ich funkcjonowania.

Za jeden z wyznaczników specyfiki funkcjonowania zawodowego kobiet E. Mandal uznaje stereotypy. Powszechnie uważa się, że mniejsze osiągnięcia zawodowe kobiet w porównaniu z mężczyznami są konsekwencją stereotypów związanych z płcią².

Istnieje wiele różnorodnych definicji stereotypu. Źródła tej wielości można upatrywać w fakcie zajmowania się tą problematyką przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. We współczesnej psychologii stereotypy definiowane są jako sztywne i nazbyt uproszczone pojęcia o grupach ludzi, w obrębie których każdego człowieka można scharakteryzować ze względu na jego przynależność do grupy, a nie z uwagi na jego specyficzne cechy³. W zakresie treści stereotypów za K. Deaux i M. Kite skupić się można na dwóch kwestiach w zakresie treści stereotypów płci, mianowicie na „przekonaniu, iż domeną kobiet jest dbanie o dobro innych ludzi (cechy ekspresyjne lub prospołeczne), oraz przekonaniu, iż mężczyźni są asertywni i sprawują kontrolę (cechy instrumentalne lub sprawcze)”⁴.

Kobietom uparcie przypisuje się pewne negatywne cechy charakteru, które uniemożliwiają pełnienie funkcji kierowniczych, takie jak słabość, kłótniowość czy plotkarstwo.

¹ B. Bukowska, *Nieodpłatna praca kobiet i próby jej wyceny* [na:] <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/fe007budrowska.pdf> [online: 05.12.2011], s. 2-10.

²E. Mandal, *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000, s. 64.

³ Ibidem, s. 13.

⁴ K. Deaux, M. Kite, Stereotypy płci [w:] B. Wojcieszke (red.), *Kobiety i mężczyźni: odmienne spojrzenie na różnice*, GWP, Gdańsk 2004, s. 360.

Cechy takie jak opiekuńczość, emocjonalność, wrażliwość na potrzeby innych, ciepło w relacjach społecznych oraz submisyjność są z kolei postrzegane jako istotne przy prawidłowym wykonywaniu aktywności tradycyjnie przejawianej przez kobiety. Własności te wraz z zachowaniem, wykonywanym zawodem oraz wyglądem zewnętrznym można uznać za podstawę każdego stereotypu. Ludzie najczęściej wiążą kobiecość z czterema kategoriami cech. Należą do nich: uczuciowość, wdzięk, delikatność i macierzyństwo, a rzadziej równowaga wewnętrzna i zmysłowość. Mężczyźni są przywiązani do stereotypu kobiecości łagodnej, wrażliwej, bardziej emocjonalnej itp.¹.

Stereotypy płci mogą być nieprawdziwe dla grupy mężczyzn lub kobiet jako całości ze względu na to, że są daleko idącymi uproszczeniami. Zdarza się również i tak, że są nieprawdziwe dla danego członka grupy. Zdaniem autora, stereotypy płciowe odnoszą się m.in. do stereotypów cech psychicznych związanych z płcią, stereotypów dotyczących zawodów, stereotypów na temat cech fizycznych. Przykładowe stereotypy cech związanych z płcią to zbiór właściwości behawioralnych i cech psychicznych, które kulturowo przypisywane są kobietom albo mężczyznom. Stereotypy ról płciowych to zespół przekonań dotyczący tego, jakie rodzaje zachowań są odpowiednie dla mężczyzn i kobiet²

Wielu autorów podkreśla, że w sferze świadomości społecznej następuje przekształcanie się treści stereotypu kobiety. Stereotyp ten, poza rolą biologiczną, został wzbogacony o obraz kobiety aktywnej zawodowo. Warto zauważyć, że role rodzinne i zawodowe różnią się od siebie sposobem oceniania ich przez otoczenie. Kobiety coraz większe znaczenie przypisują roli zawodowej, a społeczeństwo często kładzie nacisk na pełnienie przez nie ról rodzinnych. E. Mandal w swoich rozważaniach idzie jeszcze dalej. Jej zdaniem, mimo istnienia silnych stereotypów związanych z płcią, obecnie zauważa się zmianę oczekiwań kierowanych w stosunku do mężczyzn i kobiet. Od lat 70. XX w. systematycznie osłabia się stereotyp kobiety w ujęciu tradycyjnym. Zgodnie ze stanowiskiem wspomnianej autorki współcześnie funkcjonują dwa stereotypy kobiety: tradycyjny i nowoczesny.

Przykładem stereotypu kobiety nowoczesnej, zawierającego niektóre cechy stereotypowo uważane za męskie (pewność siebie, agresywność, przedsiębiorczość, ambicję), może być bizneswoman. Warto dodać, że wciąż powstają prace podtrzymujące stereotypowe wyobrażenia na temat kobiet³.

¹ D. Zaworska-Nikoniuk (red.), *Obszary zainteresowań pedagogów społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002, s. 55.

² E. Mandal, *Podmiotowe...*, op. cit., s. 13-16.

³ E. Mandal, *Podmiotowe...*, op. cit., s. 16.

Kobięcy wkład w rozwój biznesu dotyczy wartości takich jak: współczucie, wrażliwość czy troska o podwładnych i klientów¹. E. Mandal stwierdza: Stereotypy związane z płcią, wpływając na podmiotowe i społeczne przekonania o przyczynowości zdarzeń, określają kolejno zarówno cele, jak i natężenie motywacji do ich realizacji. Decydują o marzeniach i pragnieniach sukcesu kobiet i mężczyzn². Konsekwencją stereotypów jest „dyskryminacja”. Dyskryminacja zatrudnieniowa oznacza mniejsze możliwości zatrudnienia dla dyskryminowanych grup i występuje wówczas, gdy wszystkie cechy kwalifikacyjno-zawodowe i demograficzne są porównywalne, a dyskryminowani mają większy udział w bezrobociu. Z tym rodzajem dyskryminacji wiąże się większa trudność z uzyskaniem pracy oraz większe narażenie na ryzyko utraty miejsca pracy³. Uzyskanie pracy przez kobiety nierozzerwalnie związana jest z problemem nierównych szans pracowników w dostępie do pracy.

W procesie doboru pracowników dyskryminacja zatrudnieniowa może dotyczyć braku możliwości zademonstrowania swoich umiejętności przez kobiety niewłaściwego określenia wymagań stanowiskowych, niewłaściwego określenia wymagań osobowych, niewłaściwego ustalenia warunków i zasad zatrudnienia oraz kryteriów doboru, stawiania kobietom dodatkowych pytań dyskryminujących, stosowania stereotypów związanych z płcią w reklamach i dokumentach rekrutacyjnych⁴. Z kolei większe narażenie na ryzyko utraty miejsca pracy związane jest z problemem zwolnienia nieuzasadnionego. Grupy dyskryminowane na rynku pracy, w tym kobiety, są narażone na utratę miejsca pracy w pierwszej kolejności.

Dyskryminacja zawodowa występuje wówczas, gdy istnieją arbitralne ograniczenia dostępu do pewnych zawodów oraz gdy istnieje zróżnicowanie sytuacji kobiet i mężczyzn w dziedzinie warunków zatrudnienia, nie wynikające z racjonalnych, obiektywnych przestanków⁵. Z dyskryminacją zawodową powiązane jest zjawisko segregacji zawodowej, które może przybierać postać segregacji horyzontalnej, polegającej na tym, że aktywność zawodowa kobiet koncentruje się głównie w kilku dziedzinach zatrudnienia, co sprowadza się do stłoczenia kobiet w wybranych, z reguły mniej płatnych i o niewielkich możliwościach awansu zawodach, podczas gdy aktywność mężczyzn rozkłada się równomiernie na znacznie więcej dziedzin.⁶

¹ I. Majewska-Opielka, *Siła kobiecości*, GWP, Gdańsk 2011, s. 32.

² E. Mandal, *Podmiotowe...*, op. cit., s. 63.

³ P. Zwiech, *Dyskryminacja zatrudnieniowa kobiet w Unii Europejskiej, USA i Japonii* [w:] M. Noga, M.K. Stawicka (red.), *Globalizacja a konkurencyjność w gospodarce światowej*, CeDeWu, Warszawa 2008, s. 317.

⁴ P. Zwiech, *Rodzaje dyskryminacji kobiet na rynku pracy*, „Polityka Społeczna” 2011, nr 4, s. 18.

⁵ Ibidem, s. 18.

⁶ M. Gawrycka, J. Wasilczuk, P. Zwiech, *Szklany sufit i ruchome schody – kobiety na rynku pracy*, CeDeWu, Warszawa 2007, s. 29.

Sytuację taką określa się mianem „lepkiej podłogi”¹. Segregacja zawodowa prowadzi więc do relatywnego upośledzenia kobiet w sferze pracy zawodowej, szczególnie w momencie, gdy kobiety nie są wynagradzane adekwatnie do swoich kwalifikacji.

Kobiety jako mniej liczne w pewnych zawodach lub na pewnych stanowiskach napotykać jeszcze jeden problem są bowiem bardziej dostrzegane i w związku z tym muszą pracować więcej i ciężiej, a ich niepowodzenia są częściej zauważane i eksponowane. Czują wówczas większą presję na wykazywanie swoich kompetencji². Poza tym kobiety, zdając sobie sprawę z tego, że podlegają stereotypizacji oraz że inni postrzegają je przez pryzmat uprzedzeń i negatywnych stereotypów, ulegają zagrożeniu stereotypem.

Zagrożenie to skutkuje tym, iż kobiety nie potrafią w pełni skoncentrować się na powierzonych im zadaniach. Lęk przed potwierdzeniem negatywnych stereotypów na temat własnej grupy utrudnia im wykorzystanie własnego potencjału i osiąganie maksymalnych wyników. Zagrożenie stereotypem może także wpływać na dezidentyfikację z dziedzinami, w których społeczeństwo stereotypowo oczekuje od nich porażki³.

Dyskryminacja stanowiskowa występuje wówczas, gdy istnieją arbitralne ograniczenia dostępu do stanowisk kierowniczych lub decyzyjnych. Z tą dyskryminacją kobiet powiązana jest segregacja zawodowa w płaszczyźnie wertykalnej, co wyraża się znacznie niższą proporcją kobiet w stosunku do mężczyzn na stanowiskach kierowniczych lub innych decyzyjnych.

Zjawisko to określa się często jako „szklany sufit”, przez który kobiety mogą tylko obserwować wyższe piętra władzy dla nich praktycznie niedostępne⁴. Wszystkie powyżej opisane problemy kobiet powodują powstawanie znaczących nierówności między płciami, nie tylko na rynku pracy. Chęć zniesienia poszczególnych rodzajów dyskryminacji wynika z wcielania w życie idei równouprawnienia.

Kluczem do niezależności kobiet, który determinuje ich pozycję w społeczeństwie, jest zatrudnienie. Sam fakt zatrudnienia kobiet nie wystarczy jednak, aby likwidować nierówności płci i dyskryminację kobiet. Ważne również są warunki i zasady zatrudnienia oraz możliwości, jakie napotykać kobiety i mężczyźni w sferze pracy zawodowej.

¹ E. Nowakowska, *Szklany sufit, lepka podłoga*, „Polityka” 2004, nr 8, s. 82.

² E. Mandal, *Stereotypowe postrzeganie ról kobiet i mężczyzn jako wyznacznik karier zawodowych i funkcjonowania na rynku pracy* [w:] *Płeć a możliwości ekonomiczne w Polsce: czy kobiety straciły na transformacji?* Raport Banku Światowego. Biuro Banku Światowego w Polsce, Warszawa 2004, s. 15.

³ D. Kenrick, S. Neuberg, R. Cialdini, *Psychologia społeczna. Rozwiązane tajemnice*, GWP, Gdańsk 2002, s. 550-551.

⁴ M. Gawrycka, J. Wasilczuk, P. Zwiech, *Szklany...*, op. cit., s. 29.

PODSUMOWANIE

W Polsce modele relacji między płciami i życia rodzinnego ulegają ciągłym przeobrażeniom. Coraz większym uznaniem cieszy się partnerski model rodziny, w którym partnerzy pracują zawodowo i w podobnym stopniu partycypują w pracach domowych i obowiązkach związanych z wychowaniem dzieci.

Z drugiej strony, wielu młodych ludzi rezygnuje z życia rodzinnego i realizuje w swoim życiu proaktywny wzór singla. Obecnie można zaobserwować coraz więcej wizerunków mężczyzn opiekujących się dziećmi oraz kobiet aktywnych zawodowo, jednakże nadal w mediach dominują jeszcze stereotypy płci. Autor zauważa, że ewolucji kobiecości i męskości nie da się zatrzymać, ale jej tempo w Polsce może być wolniejsze niż w innych krajach, ze względu na tradycjonalizm polskiego społeczeństwa i nadal silne oddziaływanie Kościoła katolickiego¹. Szczególnie istotne z perspektywy tych przemian jest ukierunkowanie na partnerstwo płci oraz poszerzenia wachlarza dostępnych ról męskich i kobiecych. Dzięki płynnej zmienności w zależności od sytuacji i okoliczności obecnego czasu przemian nie tylko kulturowych ale i gospodarczych może to również przynieść wiele korzyści wszystkim członkom społeczeństwa poprzez wzbogacanie ról mężczyzny i kobiety w rodzinie.

LITERATURA

- ADAMSKI F., *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.
- ARCIMOWICZ K., *Męskość i kobiecość we współczesnej Polsce* [w:] L. Kopciewicz, E. Zierkiewicz, *Koniec mitu niewinności? Płeć i seksualność w socjalizacji i edukacji*, Eneteia, Warszawa 2009.
- BUKOWSKA B., *Nieodpłatna praca kobiet i próby jej wyceny* [na:] <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/fe007budrowska.pdf> [online: 05.12.2011].
- DEAUX K., *Kite M*, Stereotypy płci [w:] B. Wojcieszke (red.), *Kobiety i mężczyźni: odmienne spojrzenie na różnice*, GWP, Gdańsk 2004.
- GAWRYCHA M., WASILCZUK J., WIECH P., *Szklany sufit i ruchome schody – kobiety na rynku pracy*, CeDeWu, Warszawa 2007.
- GIDDENS A., *Przemiany intymności. Seksualność, miłość i erotyzm we współczesnych społeczeństwach*, WN PWN, Warszawa 2006.
- GIDDENS A., *Nowoczesność i tożsamość „ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, WN PWN, Warszawa 2006.
- GIZA-POLESZCZUK A., *Rodzina a system społeczny. Reprodukacja i kooperacja w perspektywie interdyscyplinarnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- GOBAN-KLAS T., *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, WN PWN, Warszawa-Kraków 2000.
- KENRICK D., NEUBERG S., CIALDINI R., *Psychologia społeczna. Rozwiązane tajemnice*, GWP, Gdańsk 2002.
- KRYCZKA P., *Zmiany ról rodzinnych w rodzinach bezrobotnych* [w:] P. Kryczka (red.), *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, KUL, Lublin 1997.

¹ T. Goban-Klas, *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, WN PWN, Warszawa-Kraków 2000, s. 18.

- KRZYŻANIAK-GUMOWSKA A., *Na tacierzyńskim* [na:] <http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,53581,3781157.html> [online: 05.12.2011].
- KWAK A., *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2005.
- KWIATKOWSKA A., NOWAKOWSKA A., *Mężczyzna polski. Psychospołeczne czynniki warunkujące pełnienie ról zawodowych i rodzinnych*, WES, Białystok 2006.
- MAJEWSKA-OPIEŁKA I., *Siła kobiecości*, GWP, Gdańsk 2011.
- MANDAL E., *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000.
- MANDAL E., *Stereotypowe postrzeganie ról kobiet i mężczyzn jako wyznacznik karier zawodowych i funkcjonowania na rynku pracy* [w:] *Płeć a możliwości ekonomiczne w Polsce: czy kobiety straciły na transformacji?* Raport Banku Światowego. Biuro Banku Światowego w Polsce, Warszawa 2004, s. 15.
- NOWAKOWSKA E., *Szklany sufit, lepka podłoga*, „Polityka” 2004, nr 8.
- Ostrouch-Kamińska J., *Rodzina z równoległymi karierami zawodowymi rodziców (dual-career family) jako przykład rodziny partnerskiej*, „Forum Oświatowe” 2011, nr 2.
- SLANY K., *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2002.
- WOJCIESZKE B., *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Scholar, Warszawa 2002.
- ZAWORSKA-NIKONIUK D. (red.), *Obszary zainteresowań pedagogów społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002.
- ZWIECH P., *Dyskryminacja zatrudnieniowa kobiet w Unii Europejskiej, USA i Japonii* [w:] Noga M., Stawicka M.K. (red.), *Globalizacja a konkurencyjność w gospodarce światowej*, CeDeWu, Warszawa 2008.
- ZWIECH P., *Rodzaje dyskryminacji kobiet na rynku pracy*, „Polityka Społeczna” 2011, nr 4.

mgr Zdzisław LUDZIEJEWSKI

Uniwersytet Wrocławski
Instytut Socjologii
Ul. Koszarowa 3
52-007 Wrocław
zdzislaw@ludziejewski.com

Recenzował:

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, Wrocławská univerzita, Wrocław, Polsko

Dr. hab. Jacek DVORZECKI, Fakulta verejnej správy Vysokej školy Policie, Szczytno, Polsko

**MIĘDZY RODZINĄ, A SŁUŻBĄ. PROBLEM WYBORU
NA PRZYKŁADZIE FUNKCJONOWANIA PRACOWNIKÓW SŁUŻBY
CELNEJ NA POGRANICZU POLSKO – BIAŁORUSKIM
BETWEEN THE FAMILY AND THE SERVANTS. THE PROBLEM OF CHOICE -
FOR EXAMPLE, THE FUNCTIONING OF THE CUSTOMS OFFICERS AT THE
POLISH - BELARUSIAN BORDER**

Jan MACIEJEWSKI a Aneta USS-LIK

STRESCZCENIE

W artykule podjęty zostanie problem funkcjonowania pracowników służby celnej, a socjologicznym problemem wyborów. Uwikłanie celników w zjawisko przemytu na pograniczu polsko – białoruskim opiera się o trzy osie analizy: pierwsza z nich to celnicy jako pracownicy służb, stojących na straży prawa i postępujący zgodnie z kodeksem i regulaminem. Druga oś to celnicy jako członkowie rodzin: ojcowie, matki, żony, mężowie etc., realizujący rodzinne role społeczne. Trzecia oś to relacje między celnikami, a przemytnikami, które to relacje są z jednej strony formalne i regulowane z drugiej zaś obciążone wysokim stopniem ryzyka np. gróźb ze strony członków grup przemytniczych wymierzone w stosunku do członków rodzin celników.

Słowa klucze : pracownicy służby celnej, między rodziną, służbą, pogranicza polsko – białorus.

ABSTRACT

The article will be addressed functioning of customs officers, and sociological problem of elections. Entanglement customs officers in smuggling on Polish - Belarusian border is based on three axes of analysis: the first is the publicans as service workers, guard and the rights under the Code and Regulations. The second axis is the customs officers as members of the family: fathers, mothers, wives, husbands, etc., The third axis is the relationship between tax collectors and smugglers, which relationships are the one hand, formal and regulated by the other, which subject to such a high degree of risk. eg. the threats made by members of the smuggling groups targeted in relation to family members publicans..

Key words: customs officers, the family and the servants, polish - belarusian border.

WSTĘP

To „grupa społeczna wymusza skutecznie na swych członkach zarówno częstotliwość, kierunek, jak i treść interakcji, w jakie wchodzić oni nawzajem”¹. J. Szmátka definiuje grupę jako spójną całość, niesprowadzalną do sumy poszczególnych jednostek, określając takie traktowanie grupy, jako emergentne. Píše także, że „najistotniejszą cechą wszelkich zjawisk grupowych jest przymus i siła oddziaływania płynąca ukształtowanych struktur grupy, nie zaś dobra wola jej członków”².

¹ J. Szmátka, *Próba strukturalistycznej koncepcji małej grupy społecznej*, w: Irena Machaj (red.), *Małe struktury społeczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 1998, s. 46.

² Jacek Szmátka, *Małe struktury społeczne. Wstęp do mikrosocjologii strukturalnej*, PWN, Warszawa, 1989, s. 242.

Często jest to również poczucie bezsilności, czy pewien dysonans między zbiorem zasad (kodeksem, regulaminem) jaki dotyka jednostkę, a systemem norm i wartości w których funkcjonuje. W artykule podjęta zostanie właśnie próba odtworzenia mechanizmu wpływu różnych czynników na pracowników izby celnej pracujących na pograniczu polsko – białoruskim, a wyborami jakie dokonują wynikającymi z ich społecznego ułożenia w przestrzeni pogranicza.

Funkcjonowanie grup przemytniczych ma związek z ich społecznym „osadzeniem” w systemie bezpieczeństwa państwa i relacji z grupami dyspozycyjnymi w tym służby celnej mającymi ograniczać ich działanie¹. Relacja ta opiera się na bezpośredniej styczności, relacji zbudowanych między pracownikami izb celnych, a członkami grup przemytniczych. Zmiany na pograniczu środkowowschodnim związane są kilkoma czynnikami.

- Po pierwsze to zmiany systemowe i ich wpływ na sytuację społeczno-gospodarczą na pograniczu. Z perspektywy społecznej ograniczenia związane między innymi z możliwością przekraczania granicy i tylko z tego powodu pozorne „uwolnienie” granic spowodowały w konsekwencji szukanie sposobu na alternatywny sposób wykorzystania możliwości swobodniejszego przepływu zarówno ludzi, jak i towarów. Uwikłanie celników w zjawisko przemytu na pograniczu polsko – białoruskim opiera się o trzy osie analizy: pierwsza z nich to działalność celników jako funkcjonariuszy służb, stojących na straży prawa i postępujący zgodnie z obowiązującym ich regulaminem.
- Druga oś to celnicy będący członkami rodzin: ojcami, matkami, żonami, mężami etc., realizujący obowiązki i mające swoje prawa w rodzinie.
- Trzecia oś to relacje między celnikami, a przemytnikami, które to relacje są z jednej strony formalne i regulowane z drugiej zaś obciążone wysokim stopniem ryzyka np. gróźb ze strony członków grup przemytniczych wymierzone w stosunku do członków rodzin celników ale też w nich samych.

Pogranicze polsko-białoruskie charakteryzuje się dość silnym związkiem, jaki występuje między mieszkańcami a miejscem, w którym mieszkają i najczęściej też pracują. Długie zamieszkiwanie na jednym obszarze powoduje silne procesy zakorzenienia i utożsamiania się z miejscem, w którym się mieszka, stanowi punkt wyjścia do dalszych rozważań.

¹ J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*. Wydanie II rozszerzone, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s.1–10.

Na podstawie badań na pograniczu polsko-białoruskim¹, gdzie większość badanych przyznała (polskiej i białoruskiej), że istnieje w ich rozumieniu takie miejsce, z którym silnie się utożsamiają, jako ich „ziemią ojczystą”², warto zauważyć, że dla mieszkańców północno-wschodnich terenów, – ale dało się to również odnaleźć w badaniach pogranicza środkowo-wschodniego (miejsce urodzenia albo zamieszkania wiąże się z regionem).

Istotę funkcjonowania mieszkańców pogranicza wschodniego, a także zachodniego, oraz „jakości” ich funkcjonowania w przestrzeni społecznej w zależności do dobranych wskaźników można rozpatrywać, jako znaczenie różniące się od siebie (Gorzelać, Jałowicki) lub też pod wieloma względami podobne do siebie (Sulek)³. Poprzednio panujący ustrój przyzwyczał obywateli do takiej dystrybucji dóbr, która wynikała z prowadzonej polityki, tzn., że „źródła gratyfikacji leżą na zewnątrz jednostki i nie są uzależnione od stopnia zaangażowania w pracę, wkładanego wysiłku i osiągnięć”⁴. Zdecydowanie bezrobocie i brak perspektyw⁵ dla młodych ludzi kończących edukację i zostających w rodzinnych stronach albo w te strony powracających stanowi jeden z ważniejszych problemów wschodniego pogranicza.

Trudności w znalezieniu pracy wynikały przede wszystkim z niskiej absorpcji lokalnego rynku pracy ludzi, przygotowanych do wejścia na ów rynek. Istnieje jeszcze inny problem, a mianowicie różnic w potrzebach: z jednej strony są te, które generuje lokalny rynek pracy (w ograniczonych możliwościach), z drugiej zaś te, które w stosunku do tego rynku mają mieszkańcy. Taka sytuacja doprowadzała do dwojakiemu rodzajowi wyborów strategii życiowych osób, które zdecydowały się pozostać na pograniczu wschodnim: przemytu albo pracy w służbach m.in. służbie celnej (w zależności od posiadanej sumy kapitałów).

„Interakcje między członkami zbiorowości oraz poczucie wspólnoty wyraźnie odróżniają grupę społeczną od przypadkowego zbioru jednostek. Jednakże żadne z tych kryteriów nie pozwala na wytyczenie granicy między nietrwałymi tak zwanymi quasi-grupami a grupami społecznymi, które są trwałe i spójne całościami”⁶ – pisze Barbara Szacka, wskazując jednocześnie, że interakcje mimo swej powtarzalności, bez względu na swój przebieg czy intensywność, nie tworzą jeszcze grupy w socjologicznym tego słowa znaczeniu.

¹ Badania prowadzone przez prof. A. Sadowskiego (1995 r.)

² Termin użyty w badaniach a oznaczający miejsce silnej identyfikacji narodowej.

³ Sadowski A., Pogranicze. Studia społeczne, Białystok 1992, s.114

⁴ Euroregion Bug. Społeczno-kulturowe czynniki rozwoju regionu środkowo-wschodniej Polski i Euroregionu Bug, red L. Dyczewski, t. 14, Norbertinum, Lublin 1997, s. 198.

⁵ Euroregion Bug. Społeczno-kulturowe czynniki rozwoju regionu środkowo-wschodniej Polski i Euroregionu Bug. Tom.14, pod. red L. Dyczewskiego, Norbertinum, Lublin 1997, s. 206-208.

⁶ B. Szacka, *Wprowadzenie do Socjologii*, s.187.

Wspólne wartości czy cele, mimo że istnieją, jako element grupowy, nie są wystarczające do tego, aby mówić, że każda zbiorowość, której można przypisać wymienione warunki, jest grupą. Grupa społeczna wyróżnia się swoistą strukturą wewnętrzną, według B. Szackiej „(...) czynnik ten uważany bywa najczęściej za wewnętrzne ustrukturywanie grupy”. „Zwraca się uwagę, że interakcje między członkami grupy zachodzą „wedle stałych wzorów” i że grupa społeczna to pewien zbiór osób, których pozycje i role są ze sobą powiązane”¹.

1 POJĘCIE GRUPY SPOŁECZNEJ

W pracy pojęcie grupa społeczna ujęte jest w sposób jaki zaprezentował Jacek Szmátka, tzn. struktura wymusza, reguluje i wreszcie legitymizuje istnienie interakcji w ramach określonej grupy, a ich przebieg determinowany jest układem pozycji i ról pełnionych w grupie. To „Grupa społeczna wymusza skutecznie na swych członkach zarówno częstotliwość, kierunek, jak i treść interakcji, w jakie wchodzić oni nawzajem”². Szmátka definiuje grupę jako spójną całość, niesprowadzalną do sumy poszczególnych jednostek, określając takie traktowanie grupy, jako emergentne. Píše także, że „najistotniejszą cechą wszelkich zjawisk grupowych jest przymus i siła oddziaływania płynąca ukształtowanych struktur grupy, nie zaś dobra wola jej członków”³. Celem grupy jest jej trwanie.

Trwanie grupy zapewnić można przez zbudowanie silnego poczucia wspólnotowości i lojalności członków wobec grupy. Funkcjonowanie w grupie zakłada w zasadzie *ad hoc* przestrzeganie zasad, tj. norm i wartości grupowych. B. Szacka stwierdza: „Wraz ze wzrostem spójności wzrasta skłonność, a także możliwość kontrolowania członków przez grupę”⁴. Co więcej autorka písze, że „im bardziej grupie zależy na jej członkach lub jej członkom na grupie, tym większy jest nacisk grupy na jednostkę w kierunku podporządkowania jej normom grupowym. Jednocześnie im jednostka jest mniej pewna własnej pozycji w grupie i im bardziej obawia się braku akceptacji, która może doprowadzić do wykluczenia, tym bardziej skłonna jest do zachowań konformistycznych”⁵. Rodzina, jako grupa pierwotna, dla swych członków jest wartością samą w samą i jej głównym celem jest utrzymanie trwałości tej grupy. Pojawiają się oczywiście inne cele, które chce osiągnąć, ale są one instrumentalne i niepowodzenie w ich realizacji nie przyczynia się do rozpadu tej grupy.

¹ B. Szacka, *Wprowadzenie do Socjologii*, s.187.

² J. Szmátka, *Próba strukturalistycznej koncepcji małej grupy społecznej*, w: Irena Machaj (red.), *Małe struktury społeczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 1998, s. 46.

³ Jacek Szmátka, *Małe struktury społeczne*. Wstęp do mikrosocjologii strukturalnej, PWN, Warszawa, 1989, s. 242.

⁴ B. Szacka, ...*op.cit.* s. 193.

⁵ *Ibidem*.

Można powiedzieć, że relacje osobiste w jakie angażują się członkowie grupy przebiegają między konkretnymi osobami, natomiast relacje rzeczowe dotyczą powiązania między rolami społecznymi, gdzie najważniejsze jest to, jak kto realizuje daną rolę – najczęściej ten typ relacji przebiega w grupach formalnych.

2 TYPY GRUP SPOLECZNYCH

Funkcjonowanie w grupach pierwotnych zaspokaja większość potrzeb jednostki: poczucie bliskości, wspólnotowości, bezpieczeństwa, z drugiej strony jednostka funkcjonująca w takiej grupie otrzymuje „taki zestaw dóbr” w zamian za lojalność i podporządkowanie się normom grupowym, a także pewnej grupowej, często nieformalnej hierarchii. Niejako za pośrednictwem grup pierwotnych jednostki z tych grup komunikują się z innymi grupami będącymi na poziomie mezo w strukturze społecznej. Również informacje docierające z makropoziomu do jednostki funkcjonującej w takiej grupie są przez tę grupę traktowane w szczególny sposób, tzn. grupa pierwotna odpowiada za wewnętrzny odbiór takich komunikatów.

Kategoria kręgów społecznych (towarzyskich) i zbiorowości terytorialnych (określanych w pracy często jako otoczenie społeczne), ponieważ środowisko pierwotne mieszkańca miasta składa się z przenikających takich typów grup społecznych jak: rodzina, krąg towarzyski, zbiorowość miejska, współpracownicy, członkowie stowarzyszeń, czy innych organizacji¹. Kontrola społeczna w grupach przemysłowych ma charakter całkowity i wzajemny przypomina więc tym samym funkcjonowanie tradycyjnej społeczności. Biorąc pod uwagę taką sytuację można wnioskować, że ze względu na niską mobilność poziomą mieszkańców pogranicza większość z nich wywodzi się z tych samych kręgów społecznych i tym samym często należała lub należy do tych samych grup społecznych, zarówno przemysłowcy jak i celnicy.

Do opisu kontekstu społecznego w jakim funkcjonują celnicy wykorzystanie zostanie kategoria kręgu społecznego. Kręgiem społecznym nazywamy „zespół osób (może być o zmiennym składzie) spotykający się stale i utrzymujący stałe styczności osobiste, nieposiadający wyraźnej zasady odrębności ani wykrystalizowanej organizacji wewnętrznej”².

¹ K.Z. Sowa, *Studenci Katowic i Krakowa: z badań nad środowiskiem rodzinnym i grupami koleżeńskimi w wielkim mieście*, Warszawa 1971, s.173.

² J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1967, s. 126.

Grupa rówieśnicza, której członkowie rekrutują się z najbliższych kręgów społecznych, formułuje się na etapie wczesnej socjalizacji jej członków. Relacje między uczestnikami kręgów społecznych kształtują się już na etapie ich wczesnej socjalizacji, która stała się podstawą tworzenia się więzi społecznych i w konsekwencji wyodrębnienia się grupy społecznej – w opisywanym przypadku przemytniczej.

Grupy te wyodrębniają się ze struktur społecznych ze względu na cel dla jakiego powstają. „...zasada odrębności jest podstawą powstawania poczucia solidarności, poczucia „my”, a zarazem podstawą identyczności grupy¹. Takie grupy zorganizowane są wokół celu, na podstawie przynależności do terytorium, wyznawanych zasad, wspólnej socjalizacji. Poczucie wspólnotowości, jest jednym z warunków przystąpienia nowego członka do grupy. Podobieństwo wzajemne członków grupy (religia, wiek, pochodzenie, etc.) jest ważną cechą grupy, która wpływa na strukturę wewnątrzgrupową.

Kontynuując wątek zbiorowości Paweł Rybicki pisze” (...) *zbiorowości, z których budują się mikrostruktury społeczne, przedstawiają pewne continuum od małych, naturalnie zróżnicowanych zbiorów z dobitnie zaznaczającym się udziałem osobników – do zbiorowości, którym piętno nadają różnice położenia ekonomicznego i społecznego, różnice w rodzajach czynności pełnionych przez poszczególne grupy ludzkie*². To co przyczynia się do trwania grupy to: składki, majątek grupy oraz sposoby jego pomnażania, działanie członków na rzecz grupy, ochrona interesów członków grupy, i obrona interesów grupy przed atakami z zewnątrz³.

Sąsiedztwo jest rozumiane w opisywanym aspekcie jako nie tylko wspólnie zamieszkiwana przestrzeń ale i relacje, wspólne doświadczenia i przeżycia. Sąsiedztwo może być w tym przypadku traktowane właśnie jako budowanie takich relacji społecznych, które wpływają na rozwiązywanie istniejących problemów społecznych⁴. Kręgi społeczne mogą wreszcie przekształcić się w grupę. Szereg kręgów społecznych, grup społecznych, które wchodzą ze sobą w relacje, pozostają w tej samej przestrzeni społecznej i tym samym wytwarzających wspólne cechy, czy postawy co określa się jako środowisko społeczne⁵. Do opisu poniższego zagadnienia zostanie wykorzystane jeszcze jedno pojęcie – pojęcie grupy dyspozycyjnej do której niewątpliwie włączyć można grupę zawodową jaką są celnicy.

¹ *Ibidem*, s.133.

² P. Rybicki, *Struktura społecznego świata*, PWN, Warszawa 1979, s.214.

³ J. Szczepański, *op. cit.* s.135.

⁴ A. Giza- Poleszczuk, M. Marody, A. Rychard, *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany systemowej*, Warszawa 2000, s.150.

⁵ J. Szczepański, *op. cit.*, s.127.

3 GRUPY DYSPOZYCYJNE

To pojęcie to grupy dyspozycyjne, „na wstępie trzeba wskazać, że grupy dyspozycyjne są grupami stanowionymi, czyli refleksyjnie tworzonymi w obrębie większych struktur społecznych ze względu na trwałe albo doraźne potrzeby społeczne zaistniałe w określonej społeczności lokalnej lub w społeczeństwie danego państwa”¹. Za prof. J. Maciejewskim, grupy dyspozycyjne to „takie zespolone w sposób rozmyślny struktury społeczne, o których dyspozycyjności możemy mówić w wąskim znaczeniu ze względu na ich wyspecjalizowany i specyficzny charakter działań w stosunkowo ograniczonym zakresie”². Co oznacza, że jedną z głównych cech działania grup dyspozycyjnych jest ich sprawność w działaniu m.in. na rzecz społeczności w której funkcjonują. W przypadku celników z jednej strony jest to działanie zgodne z systemem bezpieczeństwa państwa z drugiej zaś obarczone dużym obciążeniem psychicznym, emocjonalnym, czy też barierami jakie mogą być tworzone ze strony owych lokalnych społeczności.

4 WYNIKI BADAŃ EMPIRYCZNYCH

W wyniku prowadzenia badań empirycznych na pograniczu polsko-białoruskim, dotyczących kapitału społecznego mieszkańców, główny nacisk badawczy położony został na dotarcie do osób działających w grupach przemytniczych. Jednak udało się również w trakcie prowadzenia badań jakościowych dotrzeć do informacji dotyczących pracowników izby celnej i ich rodzin. Zastosowaną techniką badawczą był wywiad swobodny- w przypadku badania „tematów trudnych”, uznanych za drażliwe czy trudne społecznie, często niewygodne lub drażniące dla samych badanych.

Dotarcie do respondentów, którzy mogą być „nośnikami problemu badawczego”, stanowi duży wyzwanie dla badacza. To, co wymusza na badaczu sposób prowadzenia badań, to z jednej strony oczywiście problem badawczy, a z drugiej również sposób aranżacji badań. Wykorzystanie w badaniach technik miękkich, takich jak obserwacja, wywiad swobodny, focus etc., daje nieograniczone, możliwości pogłębiania tematu, zarazem obarczone jest jednak obciążeniami natury etycznej i metodologicznej, w czym tkwi m.in problemem sprawdzalności badań.³

¹ J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna...* op .cit, s.53.

² *Ibidem*, s.54

³ A. Uss-Lik, *Specyfika badań grup przemytniczych*, [w:] *Metodologiczne problemy w badaniach grup dyspozycyjnych*, pod red. J. Maciejewskiego i M. Stochmal, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s.459.

Fragmenty wywiadów jakościowych i informacje w nich zawarte są więc niejako „wartością dodaną”, która nie była osią analizy w projekcie, którego dotyczyły badania, jednak na podstawie silnych związków, relacji wynikających z charakterystyki pogranicza wschodniego (polsko – białoruskiego), zebrany materiał początkowo odrzucony, mógł zostać wykorzystany w poniższym artykule. Liczba zrealizowanych wywiadów wynikała z metodologicznych założeń i z trudności wynikających z możliwości dotarcia do respondentów. Jednostką analizy staje się grupa, jako podstawowa komórka społeczna, która „posiada” kapitał społeczny, umożliwiający jej (grupie) funkcjonowanie i realizowanie wspólnych celów.

Zmienną, która łączy badanych, jest miejsce zamieszkania – we wszystkich przypadkach byli to mieszkańcy strefy przygranicznej. Wywiady nie były prowadzone z samymi pracownikami izb celnych ale z osobami, które są w ich pośrednim albo bezpośrednim otoczeniu. Badanie małych zamkniętych grup za pomocą narzędzi badawczych o wysokim stopniu standaryzacji¹ grozi zafałszowaniem wyników badań, ponieważ członkowie grupy pozostający ze sobą w stałym kontakcie mogą ustalać między sobą, co należy odpowiadać².

Regulacje dotyczące przekraczania granicy wyznaczają m.in.: Kodeks Celny, Wspólnotowy Kodeks Celny, Ustawa o Służbie Celnej, Kodeks Karny Skarbowy. Pracownicy izby celnej są zobowiązani znać i przestrzegać przepisów i wypełniać powierzone im zadania, od czasu wejścia Polski do UE, przepisy dotyczące przekraczania wschodniej granicy znaczeni się zaostrzyły. Wspólnotowy kodeks celny reguluje Rozporządzenie Rady (EWG) nr 2913/92 z dnia 12 października 1992 r., ustanawiające Wspólnotowy Kodeks Celny (Dz. Urz. WE L 302 z 19.10.1992, z późn. zm.), oraz Rozporządzenie (WE) nr 648/2005 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 13 kwietnia 2005 r., zmieniające rozporządzenie Rady (EWG) nr 2913/92 ustanawiające Wspólnotowy Kodeks Celny. Główne założenia zawarte w Rozporządzeniu dotyczą przepisów, które przede wszystkim zmierzają do „wzmocnienia ochrony granic Wspólnoty”³. Według Komisji Europejskiej zastosowane formy kontroli mają prowadzić do „ustanowienia szybszej i bardziej skoncentrowanej kontroli, będą z korzyścią zarówno dla organów celnych, jak i dla przedsiębiorców”⁴.

¹ I. Przybyłowska, *op. cit.*

² P. Moczydłowski, *O sposobach wglądu w sekrety stosunków międzyludzkich. Przypadek instytucji totalnych*, w: A. Sułek, K. Nowak i A. Wyka (red.), *Poza granicami socjologii ankietowej*, UW, Warszawa, 1989, s.42.

³ Dane pochodzą ze strony internetowej Izby Celnej, <http://www.bialapodlaska.uc.gov.pl/aktualizacja> 6.05.2013.

⁴ Dane pochodzą ze strony internetowej Izby Celnej, <http://www.bialapodlaska.uc.gov.pl/aktualizacja> 6.05.2013.

Przede wszystkim wzmocniona kontrola ma przebiegać na tych przejściach granicznych, w których towary zostają wprowadzone na obszar celny Wspólnoty. Tylko te państwa, które należą do Wspólnoty, będą mogły przyznawać status upoważnionego przedsiębiorcy (tj. podmiot uprzywilejowany, któremu przysługuje szereg udogodnień przy dokonywaniu obrotu gospodarczego z zagranicą¹. Status natomiast otrzymuje ten podmiot, który ma siedzibę we Wspólnocie i powinien być uznawany we wszystkich krajach członkowskich.

Status AEO (z ang. Authorised Economic Operator – Upoważniony Podmiot Gospodarczy) jest instytucją, która odnosi się do wszystkich podmiotów, związanych z obrotem towarowym z krajami spoza Unii Europejskiej, czyli m.in. do osób prowadzących składy celne, przewoźników, spedytorów, importerów, eksporterów czy też agencji celnych. Przyznanie statusu AEO sprawia, że przedsiębiorca uznany zostaje za Upoważniony Podmiot Gospodarczy².

Badani wspominali czasy, kiedy można było „dogadać” się z celnikiem (po obu stronach granicy). Teraz wg relacji z badań, celnicy polscy ze względu na grożące im konsekwencje prawne ale i obyczajowe stoją na straży prawa celnego. *„To kiedyś było tak... (że można było opłacać pogranicznika), teraz nie wiesz nawet jak masz znajomego na którym pasie będzie, bo oni przed wyjściem losują pasy...zresztą nawet jak stoi T. (pseudonim kolegi) to ja mu nic nie daje...wie, że jeżdżę czasem puści, czasem nie...on też nie chce roboty stracić... ”. (Mężczyzna, 30 lat)*

W głównej mierze to właśnie mechanizmy rynkowe uruchamiają określone typy kapitału społecznego. Natomiast, jak piszą autorzy, *„(...) specyfiką społeczeństw postsocjalistycznych jest to, że reguły gry ekonomicznej są w nich wyznaczane nie tylko przez rynek”*³. Oznacza to bowiem, że początek zmian systemowych, społecznych, rynkowych przyczynił się do wyostrenia dwóch strategii: z jednej strony pozyskiwanie dochodów ze sfery wyrównawczo-opiekuńczej, drugiej – rynkowo-indywidualistycznej⁴. Fakt, że te strategie w dalszym ciągu istnieją, świadczy o tym, że nie był to jedynie efekt zmian transformacyjnych. *„Logika pozyskiwania dochodu charakterystyczna dla danego układu instytucjonalnego powinna różnicować zarówno wybór strategii działania postrzeganych, jako najbardziej racjonalne, jak i specyficznych celów, na jakie są one zorientowane”*⁵.

¹ www.serwisprawa.pl, aktualizacja 07.05.2012.

² www.serwisprawa.pl, aktualizacja 07.05.2012.

³ *Ibidem*, s. 134.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

Punktem wyjścia powinno stać się założenie, że człowiek w swoich decyzjach jest racjonalny. Jednak korzyści z „bycia racjonalnym” przekładają się na korzyści, które bezpośrednio dotyczą jednostkę, nie zaś system, w którym ona funkcjonuje. Owa racjonalność właśnie pozwala kalkulować, szacować i wybierać tę „opcję”, która, mówiąc kolokwialnie, najbardziej się „opłaca”. J. Hausner i M. Marody taką kalkulację zdefiniowali, jako różne sposoby na pozyskiwanie dochodów¹. Strategią może być również podjęcie przez jednostkę lub grupę decyzji, by działać na określonym, znanym sobie terenie, tak, aby wzmacniać swoje poczucie bezpieczeństwa. Strategie życiowe, które podejmują jednostki mogą przyczyniać się w zmieniających się warunkach albo do utrzymania zajmowanej pozycji społecznej, albo do jej zmiany – awansu lub marginalizacji.

Celnicy funkcjonują w określonej przestrzeni społecznej, w której to nawiązują sieci kontaktów społecznych. Członkowie grup rodzinnych bardzo często pełnią różne role zawodowe. Biorąc pod uwagę wcześniejszy opis kręgów społecznych oraz specyfikę wschodniego pogranicza, może oznaczać to, że do rodzinnej grupy przemytniczej może należeć również osoba, która pracuje na granicy np. w służbie celnej. Nie musi ona brać udziału w procederze przemytniczym, ale istnienie gęstych sieci relacji i specyfika funkcjonowania grup przemytniczych powoduje przenikanie się wzajemne relacji między członkami grup przemytniczych i pracownikami służb granicznych *„po stronie polskiej i po białoruskiej dogadują się ludzie wiadomo...gdzieś też muszą tych pograniczników oszukać, albo...przekupić...no ...znam takiego, bo podawał informacje im (osobom, które brały udział w przemyśle) gdzie są patrole (straży granicznej)..po prostu on brał pieniądze za to, że będzie dawał cynk, gdzie, jaki patrol będzie...ja nie mówię, że to jakiś duży proceder,...ale są przypadki....” (mężczyzna 34 lata)*

Przestrzeń w ujęciu społecznym oznacza ilość kontaktów, jakie nawiązuje (albo już posiada jednostka). Członkami grup przemytniczych stają się wtedy osoby, które pracują na granicy (tzn. funkcjonują w przestrzeni geograficzno- terytorialnej). Często do grup, (jeśli nie są to grupy rodzinne), dołączają osoby, które z racji pełnionych ról zawodowych (celnik, czy też maszynista pociągu), najlepiej znają zarówno przestrzeń geograficzną, ale i społeczną na granicy. Czyli wiedzą zarówno, w jaki sposób przemycić towar, jak i wiedzą często np. na czyjej zmianie (w przypadku celników) jest dokładniejsza kontrola. Są to informacje, które są o tyle cenne, że po pierwsze nie są dostępne osobom postronnym, a zdobycie ich wymaga czasu i dodatkowo rozbudowanej sieci kontaktów, czy relacji społecznych.

¹ Pod.red J. Hausnera i M. Marody, *Trzy Polski. Potencjał i bariery integracji z Unią Europejską. EU-Monitoring III*, Warszawa 1999, s. 133-134.

Wśród argumentów wyjaśniających możliwe zachowania korupcyjne po stronie celników pojawiły się stwierdzenia że granica „*stwarza takie możliwości*” i że „*wszyscy z nich korzystają*”. Często można wskazać istniejące powiązania czy też relacje, w które wchodzi członkowie grup. Jest to dowód na istnienie gęstej sieci kręgów społecznych i możliwości ich styku, grup przemytniczych i celników. Pojawiają się również argumenty świadczące o przekonaniu, że luka systemowa, która pozwala na istnienie tego procederu istnieje celowo, bo władzom państwowym nie zależy na zmianie tego stanu rzeczy. Systemowa „furtka” stanowi bowiem bufor na frustrację i niezadowolenie, które może wynikać z braku perspektyw związanych z rozwojem, chociażby rynku pracy na badanym pograniczu. Pojawiają się również głosy sugerujące, co musiałoby się stać, aby przemysł przestał być „*sposobem utrzymywania się*”. Sposobem na ograniczenie przemytu jest wzrost mandatów karnych do wysokości, która byłaby dotkliwa dla przemytników. Dokładniejsza i dłuższa kontrola graniczna także mogłaby się przyczynić do zmniejszenia skali przemytu.

Zabezpieczeniem transportu, tzn. pewności w jego przetrzutu przez granicę może być włączenie w proceder przemytniczy osób- celników, które ze względu na charakter swojej pracy mogą ułatwić przemytnikom przewóz towaru. Przykładem są doniesienia, jakie pojawiają się na portalach internetowych dotyczące zatrzymania osób powiązanych z procederem przemytniczym, takich jak kolejarze czy celnicy:

Policjanci w środę na terenie Białej Podlaskiej zatrzymali 9 osób w wieku od 26 do 61-lat. Wśród zatrzymanych jest też dwóch funkcjonariuszy Izby Celnej. Ponadto jedna z zatrzymanych osób usłyszała zarzuty nabywania, przechowywania oraz pomagania w ukryciu 54 tysięcy paczek papierosów bez akcyzy. Straty Skarbu Państwa z tytułu przestępczej działalności szacuje się na sumę prawie 700 tysięcy złotych. Dwaj funkcjonariusze z Izby Celnej odpowiadzą za bierną korupcję. Jak ustalili śledczy zorganizowana grupa działała od lutego do sierpnia ubiegłego roku. Podczas przeszukań zabezpieczono ponad tysiąc paczek papierosów pochodzących z przemytu. Policjanci zabezpieczyli należące do sprawców mienie na kwotę niemal 120 tysięcy złotych w tym 30 tysięcy złotych w gotówce oraz kilka samochodów. Wystąpili także o zabezpieczenie nieruchomości i kont bankowych sprawców. Za udział w zorganizowanej grupie przestępczej grozi kara do 5 lat pozbawienia wolności”¹. Celnicy jako grupa dyspozycyjna funkcjonują w strukturze lokalnych społeczności. To funkcjonowanie nakłada na mieszkańców różnego rodzaju ograniczenia.

¹ <http://biala24.pl/?id=Informacje&x=13666>, aktualizacja 28.04.2013.

Charakterystyczna dla badanych grup jest niska mobilność pozioma, rozumiana jako niechęć do zmiany miejsca zamieszkania. Większość respondentów nie zmieniała miejsca zamieszkania od urodzenia, ich mobilność można określić jako zmianę przestrzenną, przeprowadzkę z jednej ulicy na drugą. Nie jest to zmiana pozycji w strukturze społeczności, w której funkcjonuje dana jednostka. Niechęć do zmiany, często wynika z poczucia bezradności i obawy przed zmianą.

PODSUMOWANIE

Opisywane społeczności są małe i tradycyjne. Stąd też można wnioskować, że to, czym trudnią się respondenci, nie jest mimo pewnej zmywy milczenia, tajemnicą ani też ukrywanym faktem. Po pierwsze więzi sąsiedzkie są wciąż obserwowane w tych społecznościach. Sąsiedzi celników to często przemytnicy, lub klienci przemytników, tzn. zamawiający towar, który później ten towar odbierają. Często celnicy, jak i przemytnicy znają się wzajemnie od najmłodszych lat przedszkolnych, dorastali razem, czy też wspólnie chodzili do szkoły. Bardzo często utrzymują kontakty towarzyskie „poza służbą”.

Nie oznacza to oczywiście współpracy między jednymi i drugimi, chodzi raczej o pewien dualizm w postępowaniu celników, którzy z jednej strony wypełniają skrupulatnie obowiązki i często zatrzymują osoby „*trudniące się przemytem*”, które równie często przecież ich sąsiadami, czy nawet członkami rodziny. Zmiany w regulacjach związanych z przekraczaniem granic wkroczyły często nie tylko w regulacje handlowe, ale i rodzinne. W pierwszym tygodniu wprowadzenia wiz osób przekraczających granicę było 23 tys., w kolejnym 32 tys. osób¹.

Wprowadzone zmiany miały wpłynąć na zmniejszenie zjawiska przemytu towarów przez granicę polsko-białoruską jednak spowodowały również pewien dysonans między zbiorem zasad jaki dotyka jednostkę, a systemem norm i wartości w których funkcjonuje. W artykule podjęta została próba odtworzenia mechanizmu konfliktu ról/i konfliktu w ramach roli który dotyka pracowników służby celnej na pograniczu polsko – białoruskim. Funkcjonowanie celników ma związek z ich społecznym „osadzeniem” w systemie bezpieczeństwa państwa ale i relacji z innymi grupami np. przemytniczymi. Celnicy funkcjonują bowiem zarówno jako pracownicy w grupie dyspozycyjnej, przestrzegający kodeksów i regulaminów, ale często równolegle funkcjonują jako przyjaciele, sąsiedzi czy członkowie rodzin osób zajmujących się przemytem. Ich działanie zdeterminowane jest formalnymi zarządzeniami i też nieformalnym kodeksem postępowania wynikający z więzi społecznych.

¹ <http://www.przegląd-tygodnik.pl/pl/artykul/bialorus-lament-na-granicy>, aktualizacja 6.05.2012.

LITERATURA:

- EUROREGION BUG. *Spoleczno-kulturowe czynniki rozwoju regionu srodkowo-wschodniej Polski i Euroregionu Bug*, red L. Dyczewski, t. 14, Norbertinum, Lublin 1997,
- GIZA- POLESZCZUK A., M. MARODY, A. RYCHARD, *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany systemowej*, Warszawa 2000
- KRZYSZTOFEK K., M.S .SZCZEPAŃSKI, *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Katowice 2002
- MACIEJEWSKI J., *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna. Wydanie II rozszerzone*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014.
- MOCZYDŁOWSKI P., *O sposobach wglądu w sekrety stosunków międzyludzkich. Przypadek instytucji totalnych*, w: A. Sulek, K. Nowak i A. Wyka (red.), *Poza granicami socjologii ankietaowej*, UW, Warszawa, 1989, s.42.
- Pod.red J. HAUSNERA I M. MARODY, *Trzy Polski. Potencjał i bariery integracji z Unią Europejską. EU-Monitoring III*, Warszawa 1999,
- RYBICKI P., *Struktura społecznego świata*, PWN, Warszawa 1979, s.214.
- SADOWSKI A., *Miasta i wsie północno- wschodniej Polski w procesie transformacji [w:] Transgraniczność w perspektywie socjologicznej*, pod. red. J. Gołdyki, Lubuski Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra 1999
- SOWA K.Z., *Studenci Katowic i Krakowa: z badań nad środowiskiem rodzinnym i grupami koleżeńskimi w wielkim mieście*, Warszawa 1971,
- SZACKA B, *Wprowadzenie do Socjologii*, Wydawnictwo Oficyna Naukowa, Warszawa 2003.
- SZCZEPAŃSKI J., *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1967, s. 126.
- SZMATKA J., *Próba strukturalistycznej koncepcji małej grupy społecznej*, w: Irena Machaj (red.), *Małe struktury społeczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 1998
- USS-LIK A., *Specyfika badań grup przemysłowych*, [w:] *Metodologiczne problemy w badaniach grup dyspozycyjnych*, pod red. J. Maciejewskiego i M. Stochmal, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014
- <http://radiobiper.info/2013/03/25/weekend-na-kolejowej-granicy-maszynista-przemysłownikiem/>, aktualizacja 27.03.2013.
- <http://www.przeгляд-tygodnik.pl/pl/artykul/bialorus-lament-na-granicy>, aktualizacja 6.05.2012.
- <http://biala24.pl/?id=Informacje&x=13666>, aktualizacja 28.04.2013.
- <http://biala24.pl/?id=Informacje&x=13178>, aktualizacja 5.03.2013.
- <http://www.bialapodlaska.uc.gov.pl/aktualizacja> 6.05.2013.
- www.serwisprawa.pl, aktualizacja 07.05.2012.
- www.serwisprawa.pl, aktualizacja 07.05.2012.

Prof. dr hab. Jan Maciejewski
Kierownik Zakładu Socjologii Grup
Dyspozycyjnych
w Instytucie Socjologii Wydziału Nauk
Społecznych Uniwersytetu
Wrocławskiego. Wrocław. Polska.
www.janmaciejewski.pl,
www.grupydyspozycyjne.p

Mgr. Aneta Uss-Lik
Zakład Socjologii Grup
Dyspozycyjnych
instytut Socjologii, Uniwersytet
Wrocławski
Wrocław. Polska.

Recenzował:

Doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD. AOS, L. Mikuláš, Slovensko

Dr. hab. Jacek DVORZECKI, Fakulta verejnej správy Vysokej školy Policie, Szczytno, Poľsko

PROBLEMATYKA UZALEŻNIEŃ W WOJSKU POLSKIM

ADDICTION PROBLEMS IN THE MILITARY POLISH

Jan MACIEJEWSKI a Monika WIKTOROWICZ-SOSNOWSKA

STRESCZCENIE

Celem artykułu jest przybliżenie problematyki uzależnień, a w szczególności od alkoholu polskich żołnierzy, podkreślającej istnienie problemu natury osobistej, dotyczącej bliskiego kręgu jakim jest rodzina żołnierza, wskazującej również na ważny problem społeczny. Na podstawie analiz wypowiedzi rodzin polskich żołnierzy oraz wypowiedzi samych żołnierzy, zamieszczonych na forach internetowych oraz przeglądu literatury wskazano na specyfikę stresu i kosztów emocjonalnych, społecznych i zdrowotnych ponoszonych przez rodziny żołnierzy zawodowych. Retrospekcja rodzin wojskowych ukazuje kierunek kształtowania się tożsamości żołnierza, z której wyłania się jego wizerunek, jako tyrańca, alkoholika.

Słowa klucze: problematyki uzależnień. alkohol. wojsko polskie.

ABSTRACT

Moving issues of addictions closer is a purpose of the article, in particular from alcohol of polish soldiers, close to the personal, touching nature emphasizing the existence of the problem indicating the range a family of the soldier is which, also to the important social issue. Based on analyses of the statement of families of polish soldiers as well as statements of very soldiers, placed on internet forums as well as the literature review regular soldiers to the specificity of the stress and emotional, public and health costs carried by families were appointed. the flashback of families of servicemen is portraying direction of the forming oneself identity of the soldier, from which his image, as the tyrant are being appointed, alcoholic.

Key words: issues of addictions closer. alcohol. polish soldiers.

WSTEP

Służba zawodowa w wojsku odgrywa znaczącą rolę. Mimo specyficznej instytucjonalnej autonomiczności żołnierze polscy służą ochronie niepodległości państwa oraz zapewnieniu bezpieczeństwa i ochrony jego granic.

Pełnią również służbę w misjach pokojowych i wojennych, spotykając się niejednokrotnie z ryzykiem zawodowym. Ryzyko to wynika przede wszystkim z faktycznego niebezpieczeństwa narażenia życia w działaniach bojowych. Specyfika służby wojskowej stawia jednak wymagania, które dotyczą nie tylko pełniących służbę w Wojsku Polskim, ale również ich rodzin. W konsekwencji wymagania i wynikające z nich cechy instytucji totalnej, w które wpisuje się Wojsko Polskie mają bezpośredni wpływ na żołnierza i jego życie rodzinne¹. W wielu publikacjach naukowych i innych badaniach z zakresu uzależnień można bowiem odnaleźć informacje dotyczące statusu zatrudnienia czy stanu cywilnego polskiego żołnierza.

¹ Szerzej na temat instytucji totalnych [w:] E. Goffman, *Instytucje totalne*, GWP, Gdańsk 2011.

1 PROBLEM ŻOŁNIERZA UZALEŻNIONEGO OD ALKOHOLU

Zainteresowanie badaczy skupione jest również na jego zdrowiu psychofizycznym, zwłaszcza po powrocie z misji. Niedostatkim wydaje się dyskurs nad problemem funkcjonowania małżeńskiego i rodzinnego polskich żołnierzy. Problem żołnierza uzależnionego od alkoholu w kontekście życia rodzinnego również nie znajduje się w centrum uwagi badaczy. Tytuł referatu zwraca jednak uwagę na problem alkoholizmu żołnierzy polskich w szerokim kontekście, począwszy od pełnionych przez nich ról społecznych a skończywszy na postawie obronnej.

Jednym z podstawowych celów, przed którymi stoi Wojsko Polskie jest (...) *szużba ochronie niepodległości państwa i nienaruszalności jego granic. Ponadto (...) siły zbrojne mogą brać udział w zwalczaniu klęsk żywiołowych i likwidacji ich skutków, działaniach antyterrorystycznych, akcjach poszukiwawczych oraz ratowaniu życia ludzkiego (...)*¹.

Zatem wojsko jako narzędzie walki zbrojnej w obliczu wojny realizuje działania zmierzające dla zachowania ładu. W warunkach pokoju natomiast działa na rzecz utrzymania porządku wewnątrz państwa. Kolejnym zadaniem, jakie wypełnia Wojsko Polskie, będąc uczestnikiem NATO jest ochrona krajów zagrożonych wojną lub będących w stanie wojny oraz pomoc udzielana tym krajom poprzez na przykład dostarczanie żywości na tereny najbardziej ogarnięte wojną. Tak szeroko ujęte cele, którym podlega wojsko sprowadzają się do nadrzędnej funkcji jakim jest zapewnienie bezpieczeństwa rozpatrywane nie tylko w aspekcie militarnym, ale również gospodarczym, społecznym czy kulturowym.

Natomiast realizacja wymienionych celów spoczywa na zasilających szeregi Wojska Polskiego, czyli na żołnierzach, będących z jednej strony elementem struktury wojska a z drugiej ich narzędziem. Nie od dziś wiadomo, że zawód żołnierza jest pod wieloma względami specyficzny, co odróżnia tę profesję od innych. Specyfika służby wojskowej wymaga podporządkowania się normom społecznym, moralnym i zawodowym. Od żołnierza oczekuje się uzupełniania wiedzy i podnoszenia kwalifikacji². Potrzeba doskonalenia i samokształcenia żołnierzy, szczególnie kadry oficerskiej jest naturalną konsekwencją przeobrażeń związanych z uzawodowieniem wojska. Specyfika ta jednak przekłada się również na przestrzeń społeczną, w której zorganizowane jest życie rodzinne żołnierza. Na gruncie zawodowym specyfika służby wojskowej wymaga dyspozycyjności i mobilności przyczyniając się do częstych nieobecności żołnierza w domu, wpływając tym samym na relacje rodzinne.

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, r. I, art. 26, p.1, p. 2

² J. Maciejewski, I. Wolska – Zogata, *Zawód oficera Wojska Polskiego w toku transformacji. Studium socjologiczne*, Wrocław 2004, s. 27.

Wymogi organizacyjne Wojska Polskiego skierowane są bowiem na zabezpieczenie priorytetu, jakim jest służba. Te wymagania dotyczą zarówno żołnierzy, jak i ich rodzin. Podporządkowanie swoich potrzeb wymogom armii ogranicza możliwości wypełniania przez żołnierzy pewnych funkcji na rzecz rodziny. Przykładem jest chociażby częsta nieobecność żołnierza męża i ojca w domu. A co za tym idzie przerzucenie pewnych obowiązków na żonę i matkę. Takie sytuacje stanowią potencjalną przyczynę konfliktów wewnątrzrodzinnych, powodują napięcia, które sprawiają, że wiele rodzin nie jest w stanie funkcjonować w takim układzie. Wykonywanie zawodu żołnierza obciążone jest zatem dużym stresem.

2 PRZYCZYNY SYTUACJI STRESOGENNEJ

Przyczyny sytuacji stresogennej można upatrywać w procesie instytucjonalizacji Wojska Polskiego. Zinstytucjonalizowane oczekiwania społeczne wobec czuwających nad bezpieczeństwem kraju oddziałują zwrótnie *na działania żołnierzy jako ich ograniczające ramy*, wynikające ze specyfiki zawodu, ale również zasobów, które niesie ze sobą służba w Wojsku Polskim¹. Niemniej jednak każde działanie tworzy strukturę systemu, w którym ujawnia się motywowanie endogenne żołnierza do adaptacji, do nowych warunków będących często źródłem frustracji². Przykładem sytuacji stresogennej, mającej bezpośredni wpływ na funkcjonowanie żołnierza oraz całokształt jego życia indywidualnego i rodzinnego uznaje się okres przyjęcia go do wojska.

Żołnierz w tym okresie musi zmierzyć się z nowymi wyzwaniem. Nowa sytuacja budzi niepokój oraz jest źródłem silnego stresu: *Aby go rozładować, młodzi ludzie sięgają po alkohol i używki (narkotyki, leki). Taka droga wydaje się im prostsza, nie wymaga bowiem pracy nad sobą (...). Łatwiej jest „znieczulić się” alkoholem lub odurzyć narkotykami, by przetrwać, niż zmierzyć się z przeciwnościami w pracy i służbie*³. Przytoczony przykład wskazuje na istnienie wielu problemów o charakterze patologii w wymiarze społecznym. Z przykładu wynika również, że radzenie sobie z problemem stresu u żołnierzy powinno stać się jednym z głównych zadań polskiej armii, jeśli wartością nadrzędną staje się ukształtowanie prawidłowej tożsamości żołnierza.

W literaturze naukowej istnieje wiele definicji patologii społecznej. Jedno z ujęć, które zalicza się do bardziej współczesnych, wyjaśniających zachowania patologiczne, można znaleźć u Adama Podgóreckiego.

¹ P. Sztompka, Socjologia, Analiza społeczeństwa, Znak, Kraków 2003, s. 417

² Ibidem., s. 424

³ B. Majczyna, *Fakty i mity o armii zawodowej*, [w:] *Przegląd Żandarmerii* 2009, nr 4, s.5.

3 PATOLOGIE SPOŁECZNĄ

Patologię społeczną rozumie on jako zachowania negatywne, szkodliwe, prowadzące do destrukcji. Rozróżnia się patologię indywidualną i społeczną. Do tej indywidualnej zalicza m.in. zjawisko samobójstwa lub alkoholizmu¹. Alkoholizm bowiem dotyczy głównie jednostki. Adam Podgórecki zwraca uwagę, że granica między patologią indywidualną a społeczną jest bardzo płytka, ponieważ zachowania jednostki przekładają się także na jej węższy lub szerszy krąg rodzinny. Nie trzeba przy tym przekonywać, że równie istotne znaczenie dla funkcjonowania żołnierza w wojsku ma jego sytuacja rodzinna.

Z tego wynika, że służba zawodowa żołnierza jest także uwarunkowana sytuacją domową. Na uwagę jednak zasługuje trajektoria procesu eskalacji trudności rozpoczynająca się od źródła stresu związanego z adaptacją młodych stażem żołnierzy oraz nowymi wymaganiami, a kończąca na umiejętnościach radzenia sobie z nową rzeczywistością i ich wpływie na życie rodzinne.

Jedną z dostępnych w naukach społecznych metod pozyskiwania danych na temat rzeczywistości empirycznej są badania jakościowe. Ich istotą jest możliwość uchwycenia badanego zjawiska z perspektywy respondenta. Stąd zwrócenie uwagi na wypowiedzi zamieszczone na łamach internetu, dotyczące uzależnień w Wojsku Polskim.

Analiza metodą jakościową treści wypowiedzi zamieszczonych na forach internetowych pozwoliła na dotarcie do opinii dotyczących żołnierzy oraz ich problemów w relacjach z najbliższymi, wskazując również na problemy żołnierzy z alkoholem². Wymienione w przypisie fora stanowią bogate źródło wiedzy oraz opinii na temat wizerunku żołnierza polskiego, kreowanego przez rodzinę czyli żonę i dzieci, jak również wypowiedzi byłych żołnierzy zawodowych.

Fora służą wymianie myśli i doświadczeń oraz stanowią źródło poszukiwań odpowiedzi na rozwiązanie wielu problemów rodzinnych, które są podzielane przez innych uczestników forów. Tym samym internauci swoim opowieściom nadają wymiaru kolektywnego. Internet przede wszystkim jest nieograniczoną przestrzenią do wyrażania myśli, umożliwiającą bycie anonimowym, jak również przestrzenią do dyskusji na ważne tematy. Wypowiedzi zamieszczone na forach internetowych ujawniają retrospektywne treści na temat wycinków z życia rodzin żołnierzy zawodowych. Uzyskane informacje ukazano poprzez oryginalne cytaty.

¹ A. Podgórecki, *Patologia życia społecznego*, PWN, Warszawa 1969, s. 25.

² www.forum.gazeta.pl, www.f.kafeteria.pl, www.alkoholizm.com.pl, www.netkobiety.pl, www.akcjasos.pl,

Wśród internautów w pierwszej kolejności zostały wzięte pod uwagę wypowiedzi dzieci żołnierzy zawodowych. Internauci opowiadają o przemocy domowej, której byli ofiarami lub świadkami ze strony najbliższej osoby - ojca. Oceny nakreślone przez forumowiczów na temat ojca żołnierza przedstawiają następujące treści:

- Mój ojciec jest despotyczny i nie znosi sprzeciwu. Po pracy często się na nas wyżywa (na moich siostrach i mamie). Zdarzało mu się często bić mnie i moje siostry (*córka majora-Kafeteria*).
- Alkohol był w domu, ojciec był alkoholikiem, jak chodziłam do jednostki to widziałam że TAM każdy PIJE (*córka żołnierza- Gazeta.pl*).
- Mój ojciec jest alkoholikiem (...). Kilka dni pije tylko piwo (...), lecz co z tego jak nawet po piwie mu po prostu odwała (*syn żołnierza- Łukasz, Portal Uzależnienie*).
- (...)sama jestem córką żołnierza, pijaka..Nie chciałabym opisywać co nasz kochany tato wyprawiał z nami będąc pod wpływem alkoholu..stanie na baczność to podstawa. Bez powodu potrafił katować, bo w lodówce nie było piwa (*elektroponic, Akcja sos.pl*).

Z analizowanych wypowiedzi wynika przede wszystkim, informacja ogólna, iż dzieci polskich żołnierzy oceniają negatywnie rolę żołnierza jako ojca. Wyraźne jest również wskazanie na korelację między zawodem jakim jest służba w Wojsku Polskim a problemem żołnierza z alkoholem i jego agresją wobec bliskich. Należy dodać, że centralnym punktem każdej refleksji są wypowiedzi na temat traumatycznych doświadczeń. Forumowicze potwierdzają, że alkoholizm w rodzinie doprowadza do reorganizacji życia wszystkich uczestników.

Jest to proces, w wyniku którego *używanie alkoholu przez jednego (lub więcej) członków rodziny staje się podstawową zasadą organizującą i kształtującą życie rodziny*¹.

To kolejny obok specyfiki zawodu żołnierza element istotnie oddziałujący na życie rodzinne. Przekaz zawarty w wypowiedziach, choć niejednoznacznie, wskazuje, że zasadniczym problemem wypełniania ról społecznych na rzecz rodziny jest problem alkoholowy polskiego żołnierza, dalej wiązany niejako ze służbą w Wojsku Polskim. Mimo, że wybrane wypowiedzi dzieci wojskowych nie poruszają obszernie szczegółów przytoczonej wyżej kwestii, nie ograniczają się do wymiany wizerunku ojca alkoholika, ale również uczestniczą w budowaniu portretu polskiego żołnierza. Ważne jest zatem, by pochylając się nad tym tematem zastanowić się nad źródłem alkoholizmu, rozpoczynając od wyjaśnienia kluczowego pojęcia.

¹ Z. B. Gaś, *Rodzina wobec uzależnień*, Wyd. Michalineum, Warszawa 1993, s. 31.

4 ALKOHOLIZMUS

W literaturze naukowej istnieje wiele definicji alkoholizmu. Jedną z nich definiując ten termin jako nieodparta potrzeba picia alkoholu i powstałe w wyniku nadużycia zmiany psychiczne i somatyczne. Zmiany wpływają z kolei na zmniejszenie lub brak odpowiedzialności, zainteresowania bliskimi osobami¹. Przewlekły alkoholizm, charakteryzujący się częstym, nadmiernym spożywaniem alkoholu, prowadzi do uszkodzenia jednostki tak w zakresie zdrowia, jak i funkcjonowania w społeczeństwie, a w efekcie do jej degradacji.

Regres, o którym mowa dotyczy nie tylko życia rodzinnego, ale równie intensywnie może oddziaływać na życie zawodowe żołnierza. Obie te sfery wzajemnie się przenikają, niosąc konsekwencje dla pracującego w Wojsku Polskim i jego bliskich, na co wskazują wypowiedzi internautek (żon lub partnerek życiowych polskich żołnierzy):

- Ja jestem byłą żoną żołnierza zawodowego. (...) Mieszkałam na osiedlu wojskowym i praktycznie w każdej rodzinie jak nie alkoholik, to dla odmiany gnębiel psychiczny lub fizyczny -albo i bywało że wszystko na raz (*forumowiczka, Gazeta.pl*).
- Jedyne wspomnienie jakie mam po tym związku to ciągle łzy i szarpanina. Pomijam fakt, że go często nie było bo potrafił wyjechać kilka razy w miesiącu. (...) Kiedyś do mnie powiedział że on nie jest do kochania tylko do zabijania.....Fundował wojsko w moim życiu (*Kalaleczka, Net kobiety*).

Wybrane wypowiedzi zamieszczone na internetowych forach, na temat życia rodzinnego z zawodowym żołnierzem wskazują na specyfikę stresu i kosztów emocjonalnych, społecznych oraz zdrowotnych ponoszonych przez rodziny żołnierzy zawodowych. Treści te uwidaczniają również obraz konfliktów wewnątrz struktury Wojska Polskiego, definiowanych przez forumowiczów jako źródło problemów rodzinnych. Internautki wymieniają konsekwencje służby zawodowej żołnierza służącego w Wojsku Polskim na charakter funkcjonowania jego rodziny.

Wśród nich wskazano na życie w rozłące, spowodowane częstymi nieobecnościami żołnierza w domu. Wyjazdy na poligony czy kursy doszkalające są nierozdzielnie wpisane w ten zawód. To w znacznym stopniu utrudnia pełnienie przez żołnierza funkcji małżeńskich i rodzicielskich. Pojawia się również ogólny pogląd, że sytuacje stresogenne w pracy zawodowej przekładają się na życie rodzinne. Rodzina staje się miejscem odreagowania napięć i silnego stresu.

¹ M. Ochmański, *Losy młodzieży z rodzin alkoholycznych i jej charakterystyka psychospołeczna*, Wyd. Ciechanowskie Tow. Naukowe, Ciechanów 1987, s. 8.

Warto zwrócić uwagę, że najbliżsi stają się obiektem wyładowań i przemocy psychicznej oraz fizycznej. Rozładowaniu służy także alkohol, którego konsumpcja w opinii internautek w środowisku wojskowym jest normą.

Uwarunkowań tej sytuacji należy szukać w procesie socjalizacji, która trwa przez całe życie, rozciągając się także na etapy biografii, które dotyczą roli zawodowej. Zatem, jak słusznie podkreśla Jan Maciejewski *doświadczenia związane z pracą z czasem zaczynają określać poglądy nie tylko na samą pracę, lecz także na świat i samego siebie. (...) doświadczenie zawodowe silniej wpływa na kształtowanie osobowości niż cechy osobowości na wybór zawodu i sposób wykonywania pracy*¹.

Kolejnym problemem badawczym staje się atmosfera służby w Wojsku Polskim, definiowana jako konflikty interpersonalne wynikające również ze stratyfikacji wewnątrz struktury samej armii, co obrazuje poniższa wypowiedź:

- A swoją drogą... nie zdążyłam poznać tego całego "środowiska wojskowego", ale mam wrażenie, że tam jest ogólnie syf. Syf w sensie relacji międzyludzkich. Z tego co mówił (...) atmosfera „niesprzyjająca”. Mój był starszym sierżantem, a kolegów miał tylko wśród swojego stopnia. Konflikty z innymi były bardzo często. A najlepiej, to pogadać o tym przy piwie, wódce, zrelaksować się (...). (*Stokrotka, Gazeta.pl*).
- Ten wspomniany "syf" jakże trafne określenie, bywa często powodem wyzywania się na mnie w domu. Mąż sam nieraz przyznaje, po tym jak narobi mi mnóstwo złego, że to przez pracę, że ta atmosfera tak na niego działa. Często jak oberwało mi się za nic płakałam i szlochając mu pytałam czemu mi to wszystko robi, w końcu przyznawał ,że praca tak go zmienia. (*kobieta żołnierza, Gazeta.pl*).

Wizerunek ten kształtują cechy wymienione przez internautki, takie jak: pozbawiony empatii, waleczny, człowiek nie „do kochania tylko do zabijania”, dumny, skoncentrowany na sobie, władczy i bezwzględny. Ponadto należy pamiętać, że specyficzne wymagania służby i narażenie na różnego rodzaju czynniki, które wywołują stres mogą negatywnie wpływać na psychikę i funkcjonowanie żołnierzy². Podkreślały to w wypowiedziach niejednokrotnie forumowiczki.

¹ J. Maciejewski, *Zawodowy szeregowiec w Wojsku Polskim- sukces czy porażka? Zawód, profesjonalizacja i kariera* [w:] J. Maciejewski, A. Krasowska –Marut, A. Rusak (red.), *Szeregowcy w grupach dyspozycyjnych. Socjologiczna analiza zawodu i jego roli w społeczeństwie*, Wyd. UW, Wrocław 2009, s. 24.

² S. Ilnicki, *Wsparcie psychologiczne uczestników misji pokojowych w wybranych państwach europejskich*, [w:] O. Truszczyński, L. Konopka, K. Sikora, A. Rakowski, L. Kosiorek (red.), *Służba żołnierzy i funkcjonowanie służb państwowych wykonujących zadania w warunkach ekstremalnych*, Tom 8, Warszawa: Departament Wychowania i Promocji Obronności MON, Polskie Towarzystwo Naukowe Kultury Fizycznej w Wojsku, s. 73.

Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że zapisy na forach internetowych wielokrotnie wykazały negatywny stosunek rodzin do pracy ich mężów i ojców w Wojsku Polskim. Częściej w pierwszej kolejności ocenie podlegał zawód a dopiero potem osoba, mimo, że ostatecznie opinia pejoratywna dotyczyła żołnierza.

Wśród opinii znalazła się również wypowiedź, której autorka prezentowała negatywną ocenę na temat żołnierzy i życia rodzinnego. Swoją wypowiedź opiera na doświadczeniach, jak również obserwacji środowiska, którą umożliwiła jej praca w jednostce wojskowej:

- Jestem byłą żoną żołnierza zawodowego. Nie można oczywiście generalizować, że wszyscy oni są źli, ale ja niestety mam o żołnierzach takie zdanie. Mój były mąż odszedł do koleżanki z pracy. Wcześniej ciągle wracał do domu po pracy pijany. Pracowaliśmy w tej samej jednostce, więc widziałam jak zataczał się po korytarzu. W pracy (...) wspaniały, czarujący człowiek, a w domu był strasznym despotą (...)

Jest to spowodowane prawdopodobnie tym, że sama autorka ujawnia, swój zawodowy związek z Wojskiem Polskim. Podkreśla jednocześnie negatywne zachowania wśród żołnierzy zawodowych, ukazując je w kategorii procesu, co obrazuje dalsza wypowiedź forumowiczki:

- (...)Poza tym tak jak wspomniałam, też pracuję w wojsku i wiem jak zachowują się moi koledzy. Przeważnie jest tak, że im wyższy stopień, tym większa szuja, alkohol i zdrady to normalka. Obserwując to środowisko od kilkunastu lat i sama do niego należąc, doszłam do pewnych wniosków. Otóż młody chłopak, który zostaje podporucznikiem jest w różny sposób poniżany przez starszych, ciągle musi być spięty. (...)Alkohol i kolejna nowa kobieta to powód do dumy (*Iwalla71, Kafeteria*).

Oznacza to, że problemy takie jak poniżanie, czy obniżanie poczucia wartości, które lokują się wśród kategorii należących do przemocy psychicznej istnieją w Wojsku Polskim nie od dziś. Tym bardziej należy zwracać na nie uwagę, ponieważ pozostawienie tych problemów samym sobie wytwarza mechanizm autodestrukcji, zagrażającej jednocześnie stabilności nie tylko wewnątrz wojska, ale również zagrażającej bezpieczeństwu narodowemu. Istotnym z punktu widzenia omawianych problemów okazała się ocena byłego żołnierza zawodowego na temat nieprawidłowości w Wojsku Polskim:

- Niestety pokutuje u nas obraz romantyczny rycerza. Praktyka jest inna. Żołnierz ma ochraniać ludność cywilną, bronić niepodległości granic oraz działać w interesie kraju i narodu. Jednakże działania są to różne i różniste.

Nie zawsze akceptowalne społecznie....mimo, że są koniecznością. (...)Niewiele osób jest w stanie pogodzić życie w mundurze z życiem w cywilu jednocześnie. To dwa zupełnie różne światy. Jednakże spaczona specyfiką służby, której trudno szukać w cywilu. Trudno wytłumaczyć wyjazd na cztery tygodnie poligonu, o których dowiedziałeś się z dnia dzień (...). Trudno wytłumaczyć konieczność przeprowadzki z dnia na dzień.(...)

Powyższa wypowiedź potwierdza opinie pozostałych internautów co do funkcjonowania służących w Wojsku Polskim. Autor zwraca uwagę na społeczne, archaiczne i życzeniowe ujmowanie roli żołnierza, dalekie od rzeczywistego wizerunku.

Na uwagę zasługują wymienione czynniki: specyfika służby zawodowej oraz hermetyczność środowiska, które *deformują* służących w Wojsku Polskim ludzi, co zostało podkreślone w dalszej wypowiedzi Internauty:

- (...)Wiele z takich działań zostawia swoje piętno na żołnierzach. Specyficzne i hermetyczne środowisko z kolei potrafi wypaczać. Szkolenia podstawowe i zaawansowane mają cię przede wszystkim zniszczyć psychicznie (...) a potem ukształtować na nowo. I jest to proces pożądany. A to dlatego, że szkolenie wojskowe ma cię pozbawić instynktu samozachowawczego (paradoksalnie wzmacniając go jednocześnie), a z drugiej strony ma wybić w tobie zasady moralne wpajane od małego. Stąd ta rozbieżność. Taki swego rodzaju schizofreniczny dualizm (...)

Z analizy jakościowej powyższych treści wynika dualny charakter znaczeń, jakie Forumowicz nadaje opisując rzeczywistość wojskową. Czytelnik z jednej strony poznaje cel Wojska, jakim jest ukształtowanie na nowo tożsamości człowieka. Jednak by tak się stało musi nastąpić odrzucenie pierwotnej tożsamości. W wyjaśnieniu tego zjawiska pomocna staje się koncepcja alternacji. W socjologii ten proces wiąże się z całkowitą przemianą jednostki. Zmiana tożsamości dotyczy przemiany subiektywnej rzeczywistości, uwzględniającej przypadki całkowitej przemiany.

Tożsamość jest terminem niejednoznacznym, sprowadza się jednak do odpowiedzi jednostki na pytanie o to kim jest¹. Alternacje wymagają procesów resocjalizacji. Procesy te porównywane są do socjalizacji pierwotnej. Wobec powyższego – aby zaistniał walor realności, jednostka musi nawiązać silną identyfikację emocjonalną z osobami, które tej socjalizacji dokonują. Skuteczna alternacja dotyczy zarówno warunków społecznych, jak i koncepcyjnych. Warunek społeczny odnosi się do dostępności struktury uwiarygodnienia, czyli podstawy, którą jest „laboratorium” przemiany.

¹ *Słownik Socjologii Jakościowej*, pod red. K. T. Koneckiego, P. Chomczyńskiego, Wyd. Difin, Warszawa 2012, s. 298.

Najprościej ujmując, za pośrednictwem znaczących osób, z którymi następuje silna identyfikacja emocjonalna, jednostka przyswaja wzorce, zasady, wartości obowiązujące w danej grupie, czy społeczeństwie. Następnie jednostka musi uwierzyć, że przyswojone wartości są jej własnymi wartościami¹. Tym samym wojsko potwierdza zinternalizowane normy i wartości poprzez definicje zachowania żołnierza, postępującego zgodnie z pożądanym, nowo wykształconym wzorem. Takie dostosowanie się kandydata do wzoru osobowego żołnierza w korpusie szeregowych, jak słusznie podkreśla Jan Maciejewski jest początkiem kariery zawodowej w siłach zbrojnych, która jednak nie zawsze na wstępie staje się dla kandydata atrakcyjna².

Kariera żołnierza rozpoczynająca się od najniższego stanowiska jest silnie związana z okresem adaptacji wymagającym podporządkowania i jak to zostało zawarte w wypowiedzi, *ujarzmienia* młodego ducha rekruta.

Poza wymienionymi czynnikami na codzienne funkcjonowanie żołnierza mają wpływ cytowane w poniższej wypowiedzi kwestie:

(...)Do tego przecież dochodzi obciążenie psychofizyczne wynikające ze specyfiki szkolenia - zmęczenie organizmu, niewyspanie, stres, konieczność podejmowania decyzji, które mogą zaważyć na życiu własnym i kolegów/podwładnych. Widok śmierci i jej zadawanie. To przerasta pojmowanie większości. A człowiek nie jest maszyną i musi w ten czy inny sposób to wszystko odreagować. I pojawiają się kłamstwa, zdrada, alkohol, hazard, przemoc w rodzinie. To przykre i prawdziwe (...) (*Były żołnierz zawodowy Yogurt007, Net kobiety*).

Analizowana wypowiedź wskazuje na uwarunkowania zewnętrzne mające wpływ na kształtowanie się tożsamości żołnierza. Są to warunki jego pracy i zagrożenia tj. obciążenia psychofizyczne wynikające ze specyfiki służby wojskowej, wśród których autor wymienił: zmęczenie organizmu, niewyspanie, stres, konieczność podejmowania ważnych i trudnych decyzji. Pojawiają się również oczywiste dla pracujących w wojsku obciążenia związane z częstymi wyjazdami i rozłąką z rodziną. Ponadto przekaz jednoznacznie wskazuje, że polska armia nie zajmuje się problemami żołnierzy generowanymi, by podkreślić przez specyfikę samej służby. Poszukiwanie źródeł odreagowania przez żołnierzy lokuje się zatem w sferze patologii, a więc w alkoholu, hazardzie czy przemocy w rodzinie.

¹ P. Berger, T. Luckmann, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, WN PWN, Warszawa 2010, s. 228-229 [w:] M. Wiktorowicz-Sosnowska, praca doktorska pt.: *Tożsamości jednostek dotkniętych problemem alkoholizmu w rodzinie pochodzenia. Studium socjologiczne*, Wrocław 2014,

² J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*, Wydanie drugie rozszerzone, WN UW, Wrocław 2014, s. 120

PODSUMOWANIE

Analiza jakościowa poszczególnych wypowiedzi była jedynie próbą nakreślenia problemu jakim są uzależnienia w Wojsku Polskim. Wymaga zatem głębszego zbadania tego środowiska. Wszystkie jednak treści cytatów mieszczą się w biografii tematycznej, jako metodzie służącej badaniu historii życiowych. Tematyczność odnosi się do określonej dziedziny życia jednostki jakim jest na przykład wykształcenie czy zawód¹. W tym przypadku analizowano fragment dotyczący określonej fazy życia rodzin żołnierzy zawodowych. Wypowiedzi internautów, choć fragmentaryczne, potwierdzają istnienie wielu problemów o charakterze patologii społecznej, od których Wojsko Polskie nie jest wolne. W referacie przytoczono jedynie kilka zagadnień spośród dostępnych na forach.

Wszystkie jednak wypowiedzi gromadzą się wokół tematu żołnierza polskiego i jego funkcjonowania w kręgu rodzinnym. Trzeba podkreślić, że internetowe fora są miejscem, gdzie rodziny żołnierzy polskich, jak również sami żołnierze mogą się swobodnie wypowiadać na często trudne, osobiste tematy. Zdecydowanie jednak przeważają na nich głosy krytyczne kierowane w stronę polskiego żołnierza. Ponadto cytowane wypowiedzi potwierdziły, że trajektoria procesu eskalacji szeroko rozpatrywanego tutaj problemu jakim jest alkoholizm wśród polskich żołnierzy rozpoczyna się od źródła stresu związanego ze służbą w Wojsku Polskim. Przy czym dotyka żołnierza i jego sferę umiejętności radzenia sobie z nową rzeczywistością odciskając piętno na rodzinie.

Należy uwzględnić, że fora internetowe służą wymianie trudnych doświadczeń, dla których wspólnym mianownikiem z jednej strony jest nadanie przeżyciom kolektywizmu, a z drugiej wydostanie się z poczucia osamotnienia dla przeżywania własnej sytuacji. Wypowiedzi zamieszczone na forach mogą być jednak umieszczane pod wpływem emocji, jak również być owocem zawiści i intrygi. Wypowiedzi pisane stanowią główną formę komunikacji wyrażającej emocje respondentów.

Z tego względu społeczny wizerunek żołnierza polskiego może być niejednokrotnie wypaczony. Jednak zdecydowana większość problemów, o którym tu mowa istnieje i powinna być przedmiotem ważnych analiz i badań naukowych. Przykłady ujęte w cytowanych wypowiedziach są bowiem sygnałami ostrzegawczymi, dlatego nie należy ich lekceważyć.

¹ I. K. Helling, *Metoda badań biograficznych* [w:] *Metoda biograficzna w socjologii*, pod red. J. Włodarka, M. Ziółkowskiego, PWN, Warszawa-Poznań 1990, s. 17.

LITERATURA:

- BERGER P., LUCKMANN T., *Spoleczne tworzenie rzeczywistości*, WN PWN, Warszawa 2010,
- GAS Z. B., *Rodzina wobec uzaleznien*, Wyd. Michalineum, Warszawa 1993,
- GOFFMAN E., *Instytucje totalne*, GWP, Gdańsk 2011,
- HELLING I. K., *Metoda badan biograficznych* [w:] Włodarek J., Ziółkowski M., (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, WN PWN, Warszawa-Poznań 1990,
- ILNICKI S., *Wsparcie psychologiczne uczestników misji pokojowych w wybranych państwach europejskich*, [w:] Truszczyński O., Konopka L., Sikora K., Rakowski A., Kosiorek L., (red.), *Służba żołnierzy i funkcjonowanie służb państwowych wykonujących zadania w warunkach ekstremalnych*, Tom 8, Warszawa: Departament Wychowania i Promocji Obronności MON, Polskie Towarzystwo Naukowe Kultury Fizycznej w Wojsku,
- MACIEJEWSKI J., WOLSKA – ZOGATA I., *Zawód oficera Wojska Polskiego w toku transformacji Studium socjologiczne*, Wrocław 2004,
- MACIEJEWSKI J., *Zawodowy szeregowy w Wojsku Polskim- sukces czy porażka? Zawód, profesjonalizacja i kariera* [w:] Maciejewski J., Krasowska –Marut A., Rusak A.,(red.), *Szeregowcy w grupach dyspozycyjnych. Socjologiczna analiza zawodu i jego roli w społeczeństwie*, Wyd. UW, Wrocław 2009,
- MACIEJEWSKI J., *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*, Wydanie drugie rozszerzone, WN UW, Wrocław 2014,
- MAJCYNA B., *Fakty i mity o armii zawodowej*, [w:] *Przegląd Żandarmerii* 2009, nr 4,
- OCHMAŃSKI M., *Losy młodzieży z rodzin alkoholycznych i jej charakterystyka psychospoleczna*, Wyd. Ciechanowskie Tow. Naukowe, Ciechanów 1987,
- PODGÓRECKI A., *Patologia życia społecznego*, PWN, Warszawa 1969,
- SZTOMPKA P., *Socjologia, Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2003,
- WIKTOROWICZ-SOSNOWSKA M., praca doktorska pt.: *Tożsamości jednostek dotkniętych problemem alkoholizmu w rodzinie pochodzenia. Studium socjologiczne*, Wrocław 2014,
- KONSTYTUCJA RZECZPOSPOLITEJ POLSKIEJ
Słownik Socjologii Jakościowej, pod red. K. T. Koneckiego, P. Chomczyńskiego, Wyd. Difin, Warszawa 2012,

Prof. dr hab. Jan Maciejewski
Kierownik Zakładu Socjologii Grup
Dyspozycyjnych, Instytut Socjologii
Uniwersytetu Wrocławskiego.
Wrocław. Polska.
www.janmaciejewski.pl,
www.grupydyspozycyjne.p

Mgr. Monika Wiktorowicz-Sosnowska
Zakład Socjologii Grup Dyspozycyjnych
Instytut Socjologii
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Wrocławski
Wrocław. Polska.

Recenzował:

Doc.RSDr.Jozef MATIS,AOS, L. Mikuláš, Slovensko

Dr. hab. Jacek DVORZECKI, Fakulta verejnej správy Vysokej školy Polície, Szczytno, Polsko

SKÚSENOSTI Z PRÁCE S RODINAMI VOJAKOV PÔSOBIACICH MIMO ÚZEMIE SLOVENSKEJ REPUBLIKY

EXPERIENCE OF THE WORK WITH FAMILIES OF SOLDIERS OPERATING OUTSIDE THE SLOVAK TERRITORY

Mária MARTINSKÁ a Jana TÉGLAŠIOVÁ

ABSTRAKT

Článok prináša teoretickú analýzu skúmanej problematiky, a zároveň informácie z rozhovoru zameraného na prvé skúsenosti práce s rodinami vojakov pôsobiacich mimo územie slovenskej republiky, kvalitatívne zistenia a odporúčania sú využiteľné pre skvalitnenie práce s vojenskou rodinou.

Kľúčové slová: Rodina. Rodina vojenského profesionála. Misia. Sociálna pomoc.

ABSTRACT

Article based teoretical analyzis and informations from the interview focused on the first experiences working with families of soldiers operating outside the territory of the Slovak Republic, the qualitative findings and recommendations are useful for the improvement of family soldier.

Key words: Family. The family of the military professional., Mission. Social assistance.

ÚVOD

Rozvoj a realizácia spoločenských hodnôt akými sú zdravie, rodina, bezpečnosť, sú možné jedine v spolunažívaní, dôstojnosť osoby a ľudské práva majú svoju sociálnu a inštitucionálnu podobu.¹ Pri založení EÚ boli zdôrazňované politické (mier a stabilita na európskom kontinente) a ekonomické (hospodársky rozvoj podporený spoločným trhom) dôvody. Sociálny rozmer spolupráce sa začal vynárať v sedemdesiatych rokoch 20. storočia. Jedným z deklarovovaných cieľov európskej integrácie stále je: „*vysoká úroveň zamestnanosti a sociálnej ochrany, rovnoprávnosť mužov a žien, udržateľný neinflačný rast, ... , vysoký stupeň ochrany a zlepšovania kvality životného prostredia, zvyšovania štandardov bývania a kvality života, ekonomická a sociálna kohézia a solidarita medzi členskými štátmi*“²

Nielen z hľadiska etického prístupu ale aj trvalej udržateľnosti a konkurencie schopnosti Európy v 21. storočí je ústrednou a základnou hodnotou zabezpečenia kvalitného života v spoločnosti *dôstojnosť ľudskej osoby*. K ďalším základným hodnotám, patrí ochrana *inštitúcie manželstva a rodiny* a politický poriadok, ktorý je schopný zabezpečiť základné hodnoty spoločného dobra, konkrétne sociálnu spravodlivosť, slobodu a mier.

¹ GLUCHMAN, V. (ed.). Reflexie o humánnosti a etike. Prešov: L.I.M., 1999. s. 55.

² KRAJČÍKOVÁ, Jana. Sociálny štát (2) - V treťom tisícoročí [online]. *E-polis.cz*, 16. leden 2007. [cit. 2009-01-08]. Dostupné z WWW: <<http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/178-socialny-stat-2-v-tretom-tisicoroci.html>>. ISSN 1801-1438.

Zvyšuje sa tiež uznanie potreby integrovať rodovú optiku¹ do plánovania, navrhovania a realizácie podpory rodín, v našom prípade vojenských a tiež rodovo citlivej sociálnej pomoci² čo sa nemôže uskutočniť bez vyčleňovania primeraných personálnych a finančných zdrojov v tejto oblasti.

1 TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ PRORODINNE ORIENTOJVANEJ ORGANIZÁCIE

V otázkach založenia rodiny má v súčasnosti každý jednotlivec čoraz väčšiu slobodu, môže sa rozhodnúť rodinu založiť alebo i nezaložiť, uzavrieť formálny zväzok vo forme manželstva alebo tiež zotrvať v partnerskom zväzku. Táto sloboda sa prirodzene vzťahuje aj na otázku detí, ich počtu a spôsobu výchovy.

Štát začína akceptovať rodinu ako relatívne autonómnu jednotku s vlastnou dynamikou vnútorných vzťahov a vlastnými sebaregulačnými mechanizmami. Rešpektuje, že rodina vytvára optimálne a ničím nenahraditeľné prostredie pre vznik života, pre formovanie osobnosti, výchovu a socializáciu detí, pre prežívanie plnosti života dospelých a pre zachovanie maximálnej kvality života starých a chorých členov.

Stanek v súvislosti so sociálnymi istotami, podporou a pomocou rodinám uvádza že: *„základným cieľom sociálneho zabezpečenia je poskytnúť rodinám a jednotlivcom istotu, že úroveň a kvalita ich života sa nezniží ani v rizikovej sociálnej alebo ekonomickej situácii. Sociálne zabezpečenie tak zahŕňa okrem uspokojovania potrieb aj prevenciu rizík a pomoc rodinám, jednotlivcom v situáciách (pri riešení sociálnych udalostí), ktorým nebolo možné nijako zabrániť.“* ³Zákon o rodine však v § 18 ukladá rodičom povinnosť *„žiť spolu, byť si verní, vzájomne rešpektovať svoju dôstojnosť, pomáhať si, starať sa spoločne o deti a vytvárať zdravé rodinné prostredie.“* Podľa § 28 je súčasťou práva a povinností rodičov *„sústavná a dôsledná starostlivosť o výchovu, zdravie, výživu a všestranný vývoj maloletého dieťaťa“*.

Teória rovnováhy pracovného a rodinného života je aktuálna od poslednej dekády dvadsiateho storočia (Hochchild, 1997, Hill, Miller, Weiner a Colihan, 1998, Khatri a Budhwar, 2000).

¹KICZKOVÁ, Z.: Rodové stereotypy. In KVAPILOVÁ, E. – PORUBENOVÁ, S.: Nerovné cesty k rovnosti: Pohľady na ľudské a občianske práva žien na Slovensku: Bratislava: Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny. 2001. 115 s., tiež Trh zatiaľ patrí medzi oblasti, kde vžitie rodové stereotypy spôsobujú citelné nerovnosti v postavení rodov. (Bližšie: ĽAPINOVÁ, E. – JAKAB, K.: Podpora zosúladovania pracovného a rodinného životav zamestnávateľskej organizácii. B. Bystrica: Pendet in Slovakia, 2008, s. 3 – 8. ISBN 978-80-8083-435-7)

²MARTINSKÁ, M: Stratégia rodovej rovnosti. In *Vojenská osveta 2010* (spoločenskovedné semináre) 2. časť. L. Mikuláš : PÚ OS SR, 2010. ISBN 978-80-970322-2-7.

³ STANEK, V. a kol.: Sociálna politika. Bratislava: Sprint, 1999. s. 19 ISBN 80-888848-45-8

Staršieho dáta sú teórie konfliktu pracovného a mimopracovného života (Frone, Russell a Copper, 1992, Williams a Alliger, 1994).

Strachan a Burgess (1998) definujú prorodinné pracovisko ako „*pracovisko, ktoré vyvíja a implementuje politiky umožňujúce zamestnancom simultánne plniť svoje roly v pracovnom i rodinnom živote*“.

Simkin, D. a Hillage, J. (1992) definujú podnikové prorodinné (rodine ústretové) politiky ako „*súbor formálnych a neformálnych pravidiel a podmienok, ktoré umožňujú zamestnancom kombinovať rodinné povinnosti so zamestnaním*“.

Harker, L. definuje „family friendly politic“ ako politiky rovnováhy, synergie a rovnoprávnosti (rovnosti).

Problematikou sa zaoberajú aj Lewis, S., 1996, Moss, P., 1996, Fletcher, J. K., Rapoport, R., 1996, Spearritt, K. a Edgar, D., 1994. Títo autori zdôrazňujú fakt, že zamestnávateľ má jasnú motiváciu pomôcť zamestnancom.

Forth, J. (1997) rozširuje okruh príjemcov pomoci o osoby starajúce sa o starých rodičov, resp. závislých členov rodiny.¹

Praktická skúsenosť mužov a žien z výkonu pracovných a rodinných rol potvrdzuje, že v priebehu individuálneho života, rovnako ako rodinného cyklu, sa vzťah týchto dvoch sfér čiastočne mení a má rozličnú dynamiku. Autori S. Zedeck a K. L. Mosier (1990)² uvádzajú päť spôsobov (teórií), ako chápať a vysvetľovať komplexnosť a dynamiku vzťahov sveta práce a rodiny. Základom ich prístupu je skôr dôraz na jednotlivca a jeho individuálne práva, než narodinu ako celok:

- *teória „prelievania“ (Spill-over theory)* – podľa tejto teórie neexistujú medzi svetom práce a rodiny žiadne jednoznačné hranice: čo sa stane vo svete práce zasahujepriamo rodinnú sféru a naopak. Pracovné uspokojenie, resp. neuspokojenie sa priamo premieta do životnej spokojnosti.
- *kompENZAČNÁ teória (compensation theory)* – základnou hypotézou je vzájemná súvislosť rol vykonávaných v práci a v rodine. Ľudia v rozličnom rozsahu investujú svoj potenciál do týchto rol a jednou z nich môžu kompenzovať to, čo im chýba vdruhej role.
- *teória segmentov (segmentation theory)* – práca a rodina môžu existovať „vedľa seba“ bez významnejšieho vzájomného ovplyvňovania. Práca je vnímaná jako neosobný svet, súťaživý a viac inštrumentálny. Naopak, svet rodiny poskytuje intimitu, významné vzťahy a je miestom efektivity.

¹ HOFSTEDE, G.: *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. New York: McGraw-Hill. U.S.A., 2005, s. 118 – 162. ISBN 0-07-143959-5. tiež DEN DULK, L., VAN DOORNE-HUISKES, A., SCHIPPERS, J. 1999. *Work-family arrangements in Europe*. Amsterdam: Thela Thesis.

- *inštrumentálna teória (instrumental theory)* – v rámci nej jedna rola je využívaná ako prostriedok k zaobstaraniu vecí potrebných/významných pre inú rolu. V zmysle tejto teórie ľudia pracujú preto, aby získali prostriedky pre rodinný život. Rovnako je svet práce rozhodujúci pre získanie prostriedkov potrebných pretrávenie voľného času.
- *teória konfliktu (conflict theory)* – je založená na premise, že úspech v jednej roly nemôže byť zdrojom problémov pre plnenie druhej roly. Ide o to, že svet práce a svet rodiny sú založené na rozličných normách a požiadavkách.

Je si potrebné si uvedomiť, že žiadna z uvádzaných teórií nie je súčasným poznáním prekonaná, či absolútne akceptovateľná. Praktická skúsenosť mužov a žien z výkonu pracovných a rodinných rol potvrdzuje, že v priebehu individuálneho života, rovnako ako rodinného cyklu, sa vzťah týchto dvoch sfér čiastočne mení a má rozličnú dynamiku.

Na strane druhej možno pozorovať, že spôsob odborného a tiež laického diskurzu k otázkam zosúladovania pracovného a rodinného života najviac korešponduje s výkladom podľa teórie konfliktu. Ten je častejšie spájaný s dilemou žien (ich problémom zosúladiť povinnosti v oboch sférach) a stavajúceho oba svety „proti sebe“. Ťažší prístup žien na trh práce, k sfére významnejších pracovných, najmä riadiacich pozícií je väčšinou ospravedlňovaný povinnosťami žien, ktoré sú spojené s rodinnými, osobitne materskými úlohami, ktoré ohrozujú kvalitné plnenie pracovných povinností.

Spoločenská zodpovednosť organizácie predstavuje taký spôsob podnikania, keď sa organizácie cielene zameriavajú na ekonomické, a zároveň environmentálne, etické a sociálne hľadiská svojho podnikania. Spoločenská zodpovednosť organizácií (firiem, podnikov) stojí na viacerých pilieroch. Jedným z nich je práve sociálna oblasť, kam spadá sociálna starostlivosť, starostlivosť o rozvoj a vzdelávanie zamestnancov, zavádzanie opatrení podporujúcich zladovanie profesijného a rodinného života. Rovnako agenda podpory rodovej rovnosti a rovných príležitostí v organizácii je jedným zo spôsobov, ktorým je spoločensky zodpovedné podnikanie firiem a organizácií naplňované. Postavenie zamestnancov v organizácii je potom chápané komplexne, nie iba v kontexte pracovného výkonu a pracovných povinností.

Politiku priateľskú rodine a jej uplatňovanie v podnikovej praxi môžeme chápať ako vytvorenie pravidiel zo strany zamestnávateľa, ktoré budú rešpektovať špecifickú skupinu zamestnancov a ich potreby a tak uľahčovať zvládanie pracovných a rodinných rolí. Davis a Kalleberg definujú politiku priateľskú rodine ako akýkoľvek benefit, nastavenie pracovných podmienok, či personálnej politiky, ktorá má potenciál znížiť napätie medzi súkromným a pracovným životom zamestnancov.

V literatúre tento pojem nachádzame najčastejšie označovaný názvom *family friendly policy family friendly workplace, alebo family friendly company*. Politiku priateľskú rodine považujú niektoré firmy za neplatové sociálne výhody zamestnancov, vynucované pomery na trhu práce, alebo legislatívou. Iné ju chápu ako legitímnu súčasť ľudských zdrojov. Postoj, ktorý daný zamestnávateľ voči tejto problematike zaujme odráža celospoločenský ekonomický alebo inštitucionálny tlak k zavádzaniu harmonizačných opatrení, ako aj tlak vlastných zamestnancov. Výsledkom pôsobenia uvedených faktorov je rozhodnutie zamestnávateľa o zavedení jednotlivých harmonizačných opatrení.

Nástroje politiky priateľskej rodine definuje Den Dulk ako možnosti, ktoré tak úmyselne, ako i neúmyselne, podporujú zlučovanie platenej práce a rodinných zodpovedností.¹

Prorodinné pracovisko potom možno identifikovať na základe štyroch, vzájomne prepojených komponentov:

- *benefity, politiky a programy podporujúce kvalitu života zamestnancov a rovnováhu práce a osobného života* – starostlivosť o závislých členov rodiny, flexibilné možnosti práce, prerušenie práce z rodinných a osobných dôvodov, programy vzdelávania a tréningov pre zamestnancov, napr. Jako plánovať rovnováhu práce a rodiny, ale aj programy sociálneho poistenia a zabezpečenia a pod. (Lobel, Kossek, 1996),
- *kultúra na pracovisku a pracovná atmosféra, reflektujúca osobné a rodinné charakteristiky, zmysľanie, potreby* (Judiesch, Lyness, 1999, Thompson, Beauvais, and Lyness, 1999),
- *vzťahy na pracovisku s vedením aj so spolupracovníkmi, podporujúce súbeh rol a povinností vo sfére pracovného a osobného života* (Allen, 2001; Bond, Galinsky, Swanberg, 1998; Kossek, Nichol, 1995),
- *pracovné procesy, systémy a štruktúry, v duchu obojstrannej prospešnosti pre organizáciu a zamestnancov* (Allen, 2001; Bond, Galinsky, Swanberg, 1998; Kossek, Nichol, 1995, Rapoport, 1996).²

Realizácia podpory má podobu plánov. Plány podpory zosúlad'ovania rodinného a pracovného života vypracúva organizácia na základe:

¹ DEN DULK, L., VAN DOORNE-HUISKES, A., SCHIPPERS, J. 1999. Work-family arrangements in Europe. Amsterdam: Thela Thesis.

² DAVIS, A., KALLEBERG, A. L., 2006. Family – Friendly Organizations? Work and Family Programs in the 1990s. In Work and Occupations Vol. 33, No.2, pp.191 – 223. Davis, Kalleberg, 2006, s.192.

1. dôsledného poznania situácie v organizácii,
2. analýzy rodovo citlivých štatistík,
3. podpory externých expertov,
4. aplikácie pozitívnych príkladov z praxe.

Po spracovaní týchto plánov nasleduje ich realizácia, priebežný monitoring a pravidelné hodnotenie dosiahnutých výsledkov. Tento proces je systematický a neustále sa zdokonaľujúci.

V základnom členení prorodinné opatrenia („family friendly“) zamestnávateľa môžeme rozdeliť do dvoch základných skupín:

- *opatrenia súvisiace s flexibilizáciou práce (pracovný čas či úväzok) a organizácie práce a usporiadania pracovnej doby a pracovných úväzkov, ktoré umožňujú zosúladiť pracovnú a rodinnú sféru formou zmien v managemente času, alebo priestoru. Opatrenia dočasných odchodov dávajú možnosť naplno sa venovať potrebám rodiny a dočasne opustiť trh práce za účelom starostlivosti o malé deti (prípadne o starších členov rodiny).*
- *opatrenia vzťahujúce sa na starostlivosť o deti, starých ľudí a ostatných závislých členov rodiny, podporné sociálne služby a príspevky pre rodiny, zabezpečujúce starostlivosť o deti a pomáhajúce harmonizovať pracovný a rodinný život cestou podpory rodiny v zaistení opaterý o deti počas pracovných povinností rodičov.*

Do harmonizačných opatrení patria i nástroje slúžiace na podporu informovanosti o danej problematike (napríklad: školenie na podporu rodinno-pracovného života, konzultácie, asistenčné programy, koordinátor, zaistenie informácií ... atď.). Tieto opatrenia prijíma organizácia formálne (vnútorné smernice, kolektívna zmluva), alebo neformálne (dohoda medzi nadriadeným a zamestnancom). Niekedy ide o opatrenia len pre určité skupiny zamestnancov (zamestnanci na dobu neurčitú, alebo ženy).

2 SLUŽBY SOCIÁLNEHO ZABEZPEČENIA VOJAKOV

Neoddeliteľnou súčasťou sociálneho zabezpečenia profesionálnych vojakov sú *služby sociálneho zabezpečenia*, ktoré sú v celospoločenskom systéme štandardne zaradené do iných oblastí sociálnej politiky štátu. V rámci ozbrojených síl sú tieto služby jeho podporným subsystémom, z ktorého sa poskytuje kúpeľná a rekreačná starostlivosť a spadá sem aj zabezpečenie pohrebu bývalého profesionálneho vojaka.

Sociálna politika ozbrojených síl Slovenskej republiky (OS SR) je tiež jedným z hlavných motivačných činiteľov pri rozhodovaní sa mladých ľudí pre profesionálnu vojenskú službu.¹ Prevláda významná hodnota istoty zamestnania na dobu určitú v rámci daného odborného zaradenia síce s možnými rizikami, ale možnosťou udržiavania si výborného zdravotného stavu a permanentným vzdelávaním sa, pretože benefity poskytované profesionálnym vojakom v priebehu vojenskej kariéry sú často aj ich povinnosťami. Nastavené parametre sociálnej politiky umožňujú profesionálnym vojakom určiť a udržať si primeranú kvalitu života, a to aj po vzniku nároku na výsluhové zabezpečenie.²

Profesionálni vojaci majú najväčší záujem o tie sociálne služby, ktoré súvisia priamo s kompenzáciou náročnosti vojenského povolania. Situácie, ktoré vzniknú v neprítomnosti rodiča, ktorý je vyslaný na vojenskú misiu, sú mimoriadne záťažové pre jeho rodinu. Jedná sa najmä o situácie, keď rodičia pôvodne mali výraznejšie delenie rolí, napríklad pri vybavovaní administratívnych záležitostí, logistiky domácnosti, dohľadom nad vzdelávaním detí, opravy v domácnosti a podobne.³ Zmena miesta výkonu práce profesionálneho vojaka znamená aj presťahovanie sa na nové miesto. Preto je potrebné, aby bol každý profesionálny vojak mobilný a schopný fungovať v prospech OS SR na novom mieste buď sám alebo so svojou rodinou. Pri presťahovaní mu prináleží príspevok na úpravu bytu a poberanie príspevku na bývanie. *„Bytová otázka bola a zrejme ešte dlho ostane, dôležitým faktorom výrazného ovplyvňovania celého spôsobu života rodiny a tiež dôležitým predpokladom upevňovania vzťahov medzi rodinnými príslušníkmi. Je zároveň dôležitým predpokladom naplňovania základných funkcií rodiny.“*⁴

Pre prácu s rodinami sú vyčleňované tímy podľa určených kritérií a tieto tímy plnia zadané úlohy. Na základe práce s rodinou vojenského profesionála, ktorá bola monitorovaná, bolo vydané nariadenia náčelníka Generálneho štábu OS SR, ktoré obsahuje opatrenia na zefektívnenie práce s rodinami profesionálnych vojakov pôsobiacich v operáciách a misiách. Jedenkrát ročne sa organizuje seminár s pracovníkmi, ktorí sú vyčlenení na podporu rodín. Tu si vymieňajú svoje skúsenosti.

¹ ČUKAN, K. a kol.: *Záujem študentov stredných škôl o profesionálnu službu v ozbrojených silách Slovenskej republiky*. (Záverečná správa). Bratislava: KaMO, 2006. 43 s. nemá ISBN a ČUKAN, K. a kol.: *Študenti stredných škôl a záujem o službu v ozbrojených silách Slovenskej republiky*. (Záverečná správa). Bratislava: KaMO, 2008, 39 s. nemá ISBN

² POLONSKÝ, D. – MATIS, J.: *Profesionalizácia armády a príprava vojenských profesionálov*. Liptovský Mikuláš. VA SNP. 1994. s. 16 – 26

³ CZIRÁK, Pavel (2013). Kvalita života. Starostlivosť o rodiny PrV vyslaných do MKM. Zriadenie centier pre podporu rodiny. In *Vojenská osveta* 1/2013. Liptovský Mikuláš : Personálny úrad OS SR, 2013. ISBN 978-80-89609-01-7. s. 61 – 91.

⁴ POLONSKÝ, D. – MATIS, J.: *Rodina vojenského profesionála* 1.vyd. Liptovský Mikuláš: VA, 1997. s 55. ISBN 80-8040-045-8

Seminár je zároveň aj zdrojom inšpirácie pre generovanie legislatívnej úpravy činností súvisiacich s prácou s rodinami vojenských profesionálov. „Aj keď súčasné najmä materiálne (finančné) podmienky pre efektívne využitie jednotlivých metód sociálnej práce a sociálnej pomoci (v tom i sociálne poradenstvo) v ozbrojených silách Slovenskej republiky nie sú také veľké aké majú k dispozícii zahraničné armády, napriek tomu je potrebné vybudovať komplexný sociálny systém sociálnej práce a sociálnej pomoci aj v našich ozbrojených silách a to od ministerstva obrany a generálneho štábu počnúc, až po poslednú jednotku končiac. Obsahovým základom tejto činnosti sa musí stať program sociálnej práce a sociálnej pomoci v ozbrojených silách, pretože iba tento program zabezpečí kvalifikovanú sociálnu prácu a sociálnu pomoc príslušníkom ozbrojených síl.“¹

3 EMPIRICKÁ SONDA ZAMERANÁ NA POZNATKY A IDENTIFIKOVANÉ SKÚSENOSTI V PRÁCI S RODINAMI VOJAKOV PÔSOBIACICH MIMO ÚZEMIE SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Dlhoročnou praxou a skúsenosťami jednotlivých útvarov ozbrojených síl Slovenskej republiky vznikla opodstatnená potreba *Centier pre podporu rodiny*. Jeho náplňou je primárne sa venovať problematike starostlivosti o rodiny profesionálnych vojakov a poskytovanie odborného, metodického a koordinačného servisu útvarovým tímom pre podporu rodiny. Útvarové tímy pre podporu rodín sú zamerané na terénnu sociálnu podporu a pomoc rodinám a na budovanie a upevňovanie komunity vojenských rodín. Armáda Slovenskej republiky má vytvorenú stabilnú štruktúru motivačných programov pre svojich profesionálnych vojakov. Svojím pôsobením sa snaží vytvárať stabilné zázemie pre profesionálnych vojakov, ktorého cieľom je zabezpečiť prijateľné podmienky pre výkon ich práce.

Sondu sme vykonali technikou individuálneho rozhovoru a to konkrétne s *kpt. Ing. Janou Téглаšiovou, dôstojníčkou pre plnenie úloh Medzinárodného krízového manažnetu, Ozbrojených síl Slovenskej republiky*, ktorého cieľom bolo zistiť kvalitu poskytovaných služieb pre rodiny vojaka vyslaného do zahraničnej misie. Rozhovor sme vykonali v rámci Doplňujúceho pedagogického štúdia študentky v roku 2014, odpovede sme zachytili písomne, nasledujúce zistenia prezentujeme štruktúrovanou formou.

¹ KORČKOVÁ, Z. - MATIS, J. Sociálna práca, sociálne poradenstvo a sociálnopsychologická podpora vojaka v nasadení a vojenská rodina. In: Zborník Metódy sociálnej práce s rodinou. Žilina 2012, s. 100 ISBN 978 – 80-8132-050-7

3.1 VZNIK MYŠLIENKY A POTREBY PRÁCE S RODINAMI VOJAKA VYSLANÉHO DO ZAHRANIČNEJ OPERÁCIE

Na základe záväzkov voči NATO Ozbromené sily Slovenskej republiky začali plniť úlohy Medzinárodného krízového manažmentu (ďalej MKM). Plnenie úloh MKM je komplex rôznych oblastí, na ktoré treba počas procesu brať ohľad. Jedna z oblastí sa prejavila vo veľmi krátkom čase po zapojení sa OS SR do MKM. Pomaly, ale isto vznikla potreba eliminovať rušivé faktory, ktoré spôsobovali psychologický stres. Ten bol v niektorých prípadoch tak značný, že niektorí vojaci boli vrátení späť na Slovensko. Psychologický stres spôsobený obavami o blízke osoby, spôsoboval u vojakov to, že nemohli venovať dostatočnú pozornosť a čas úlohám, ktoré plnili počas 3 či 6 mesačného, maximálne ročného vyslania do operácie.

Interný sociologicko-psychologický výskum v OS SR potvrdil, že narušenie rodinného prostredia a vzťahov počas neprítomnosti člena rodiny – vojaka, vyslaného do operácie, má značný efekt na jeho úmyselnú sústredenosť pri plnení úloh v participácií s ostatnými národnosťnými zložkami operácie. Výskum však nebol zameraný priamo na túto oblasť, no pri zisťovaní ďalších sociologických aspektov pre riešenie vraj neudržateľného sociálneho systému vojakov, sa jednoznačne ukázalo že táto oblasť môže byť problematická.

Na strategickom stupni OS SR skrsla myšlienka inšpirovať sa inými armádami, ktoré majú s MKM bohatšie skúsenosti ako boli USA, Francúzsko atď. No pre zásadné rozdiely vo veľkosti samotných ozbrojených síl, náročnosti a rozsahu úloh MKM a v neposlednom rade v nastavenom sociálnom systéme v týchto štátoch nebolo možné ich riešenie aplikovať aj v OS SR. Nakoniec sme sa inšpirovali skúsenosťami našich susedov, ktorí rovnako ako my riešili problém súvisiaci s vysielaním vojakov do MKM. Podkladom pre teoretické spracovanie metodického usmernenia, ako si počínať, sa stal systém v Ozbromených silách Maďarska.

3.2 ZLOŽKY KTORÉ BOLI ZAČLENENÉ DO PRÁCE S RODINAMI PRÍSLUŠNÍKOV VYSLANÝCH NA MISIE:

„Nazvala by som to od teórie k trnistej praxi.“ Začiatkom roku 2011, kedy OS SR plnili úlohy v operáciách MKM, obdržali operačné stupne velenia (brigáda, prápor) *Dočasné metodické usmernenie N GŠ OS SR pre veliteľov na prácu s rodinou profesionálneho vojaka vyslaného na plnenie úloh mimo územie SR (č.: ŠbPeM-51-5/2007-ORKŽ z 27.7.2007)* spolu s nariadením začať vykonávať stretnutia s rodinami vojakov v operáciách. V tomto období majoritnú časť zodpovednosti za prípravu a vyslanie vojakov do operácií mala na pleciach 2. mechanizovaná brigáda v Prešove so svojimi podriadenými práporami.

V súlade s metodickým usmernením NGŠ, ktoré bolo jediným dostupným dokumentom, boli vytvorené tímy pre prácu s rodinou vyslaných vojakov v práporoch a na veliteľstve prešovskej brigády. Tvorili ich vojenský duchovní, psychológovia, dôstojníci určení pre styk s verejnosťou, lekári, právni poradcovia, pracovníci personálneho manažmentu, zamestnanci a dobrovoľníci z radov manželiek nasadených profesionálnych vojakov. Celý tím viedol veliteľ útvaru, ktorý pripravoval rotáciu vojakov do tej, ktorej operácie (väčšinou ISAF Afganistan).

Požadovaný personál bol však v niektorých prípadoch nedostatkový, čo bolo spôsobené neobsadenosťou požadovaných funkcií, a v niektorých prípadoch aj ich tabuľková absencia. U dobrovoľníkov bol potrebný ich súhlas a u zamestnancov zásah do charakteristík opisov činností, čo legislatíva neumožňovala a nakoniec s čím nesúhlasili ani samotní oslovení. Teda veliteľ v tomto prípade doplnil požadovaný personál podľa najlepšieho vedomia a svedomia. Každý člen tímu plnil svoju úlohu, o ktorej sa dočítal v metodickom usmernení N GŠ OS SR, no už po prvom stretnutí každého z tímov sa začali ozývať hlasy, kladúce otázky, na ktoré nik neodpovedal, alebo sa neodvážil odpovedať.

Ako jedna z členov tohto tímu som si rovnako uvedomila, že realizovať niečo také, pre civilné rodiny bez ďalšej podpory strategického stupňa bude veľmi krehkým dielom a pochybnou úspešnosťou. Nebudem spomínať všetko o čo sa naše tímy potkli a vo svojom niekedy nie najkompetentnejšom zložení riešili, zameriam sa len na tie najpálčivejšie problémy. Ďalšie sa čitateľ dozvie z priloženej kópie spomínaného metodického usmernenia N GŠ OS SR.

3.3 PRIORITY PRE PRÁCU S RODINAMI PRÍSLUŠNÍKOV VYSLANÝCH NA MISIE:

Úlohy deklarovaná prílohou metodického usmernenia boli jasné:

1. kontaktovať rodiny prostredníctvom elektronickej pošty.
2. pozvať členov rodín na stretnutie s veliteľom kde zabezpečiť prezentáciu o nasadení v operácii.
3. poskytnúť im podrobné informácie pravdepodobne o možnej pomoci zo strany útvaru.
4. pozvať rodiny na rozlúčku s profesionálnym vojakom odchádzajúcim do operácie a udržiavať kontakt s rodinami elektronicou formou.
5. po odchode bolo dôležité usporiadať podujatie pre rodinu profesionálneho vojaka a pozvať ju naň.

6. Pred ukončením misie pripraviť rodiny na návrat profesionálneho vojaka z nasadenia a pozvať rodiny na slávnostné privítanie profesionálneho vojaka po návrate z nasadenia.

Okrem týchto základných úloh v prípade riešenia mimoriadnej situácie sa stretnúť s rodinou profesionálneho vojaka po nasadení. Stretnutia s rodinami vojakov v operácií bolo potrebné realizovať 4x počas nasadenia, kde slávnostná rozlúčka a slávnostné privítanie malo byť považované za stretnutie. Teda reálne dva krát usporiadať stretnutie s plnohodnotným programom.

Realizácia tohto projektu na tenkých nožičkách sa začala v čase nasadenia rotácie z posádky Trebišov do operácie v Afganistane. Trebišovský tím nemal žiadnu možnosť splniť požadované časové limity na plánovanie stretnutí či zváženie možných faktorov na úspešnosť stretnutia a teda ho nejako detailne rozpracovať a pripraviť (podľa usmernenia). Tu treba povedať, že tímy si stanovili, že za úspešné stretnutie budú považovať také, ktoré zaujme zúčastnené rodiny programom a teda ich účasť bude aspoň 20% počtu vyslaných vojakov na prvom stretnutí so stúpajúcou tendenciou na ďalšom.

Ukázala sa potreba profesionálnejšieho prístupu: *„Všetci sme si boli vedomí, že nemáme na zabezpečenie stretnutia potrebné skúsenosti, kompetencie, materiál, financie, sme bez prípravy, chýbajú nám informácie o rodinách, a že to na internete musíme „predať“, ako pozitívnu aktivitu, ktorú OS SR organizuje pre špecifickú verejnosť. Nemali sme dokonca jasno ani v tom, čo môžeme rodinám ponúknuť ako možnú pomoc zo strany OS SR, keďže po rozobraní každej z oblastí s členom komisie, ktorý ju mal na starosti sme si uvedomili, že tvorca metodického usmernenia pravdepodobne nemal veľké vedomosti o legislatíve, ktorá nemôže byť realizáciu projektu narušená interne či externe.“* Chytili sme sa teda rady kompetentných zo svojich tímov, ako boli právnik, psychológ a duchovný, ktorých jednoznačné kompetencie voči veliteľovi (útvary) a tiež ich špecifické vysokoškolské vzdelanie pomohli vytvoriť akýsi možný rozsah poskytnutia pomoci rodinám od OS SR.

Poznatok bol však nelichotivý, uvedomili sme si, že táto sociálna skupina – rodiny spravidla bez živiťľa v domácnosti, potrebuje reálnu pomoc v reálnom čase, ak sa niečo prihodí a nie informačnú službu. Boli tu však aj pozítiva. Drvivá väčšina členov tímov bola v operácií nasadená aspoň raz, alebo bola v úlohe člena rodiny zabezpečujúceho servis rodiny v SR pri vyslaní partnera do operácie. To nám pomohlo predstaviť si čo vlastne rodina potrebuje, v ktorých oblastiach sú problémy najpálčivejšie a tak zosúladiť potrebné s ponúkaným.

3.4 TVORBA PROGRAMU PRE RODINY PRÍSLUŠNÍKOV NASADENÝCH DO MISIE

Tvorba programu sa sprvoti držala metodického usmernenia, ale pre jeho teoretickosť bez toho, aby v ňom rodiny videli pomoc, nie to, čo si dokážu zabezpečiť sami, nepriinesol očakávanú úspešnosť. *„Na prvom stretnutí bola rodinám ponúknutá informácia z aktuálneho diania v operácií, o ktorej boli rodiny vojakmi z operácie priebežne informované avšak s prihliadnutím na ochranu utajovaných skutočností, čím sme boli limitovaný aj my. Tiež im bola podaná informácia o právnej pomoci, ktorú však môžeme riešiť len sprostredkovaným spôsobom. Najviac sme sa spoliehali na psychologickú oblasť a zaradili sme pre rodiny prednášku o adaptácii sa na život bez partnera, komunikáciu a zachovanie pokojného dialógu medzi partnermi.“*

Duchovnú oblasť sme naplnili nielen informovanosťou rodín o vysluhovaní sviatostí a možnosťou rozhovoru s duchovným podľa záujmu, ale aj spoločnou modlitbou či krátkou bohoslužbou. Pre rodiny sme v rámci programu zaradili voľnú besedu, pomocou ktorej sme sa chceli dozvedieť, čo by rodiny od nás očakávali. Konkrétne zistenia nie sú lichotivé:

„Po prvom stretnutí, na ktorom sa zúčastnilo len 6 zúčastnených z troch rodín vyslaných vojakov, ktorých rotovalo viac ako 100, trebišovský tím stratil aj to málo odhodlania do pokračovania v projekte práca s rodinami. Rotácie jednotiek do Afganistanu sa pripravujú štyri krát za rok, preto ostatné aktívne tímy, ktoré si boli vedomé podobnej úlohy v blízkom období, analyzovali získané poznatky neúspešného stretnutia.“

3.5 PROBLÉMY, KTORÉ VYSTUPOVALI AKO NAJPÁLČIVEJŠIE V STAROSTLIVOSTI O RODINY VOJENSKÝCH PROFESIONÁLOV NASADENÝCH V MISII

V prvom rade:

- **problém s načasovaním:** stretnutie bolo organizované v pracovný deň, a zúčastnili sa na ňom dva páry rodičov dôchodcov a nezamestnaná matka s neškolo povinným dieťaťom. Museli sme preplánovať stretnutia na soboty dopoludnia.
- **problém so zabezpečením:** už na pozvánke sme podľa metodického usmernenia uviedli, že stretnutie je na náklady zúčastnených, čo sa týka dopravy a stravy. Snažili sme sa zorganizovať rôzne zbierky, aktivizovať vlastné zdroje, lebo oficiálnych nebolo.

- **problém s nedôverou v ponúkanú pomoc:** mentalita obyvateľstva na Východnom Slovensku (nedovolím si hodnotiť ostatné, bez poznatkov) príliš nedôveruje v bezplatnú pomoc od iných strán, čo sa prejavilo aj na stretnutí. Preto viazla komunikácia a dialóg na stretnutí, dozvedeli sme sa však, že o ponúkanú pomoc rodiny nejavia veľký záujem, no pravdu povediac ani sme im nič zaujímavé neponúkli, čo by nenašli aj bez našej pomoci, preto sme museli rozmýšľať ďalej.
- **problém so značným vekovým rozpätím účastníkov:** na stretnutie prišli mamky s deťmi, ako inak, keď tatino je v Afganistane. Pripravený teoretický cca hodinový program mal problém zaujať dospelých a nie to deti. Zvolili sme teda inú taktiku a program sme spestrili (už bez nahliadania do metodického usmernenia...) o neformálny program pre malých aj veľkých.

3.6 ODPORÚČANIA A MOŽNÉ POSTUPY PRI SKVALITŇOVANÍ POMOCI PRE RODINY PROFESIONÁLNYCH VOJAKOV NASADENÝCH V MISII

Autorka uvádza množstvo nezodpovedaných otázok: „*Čo potrebuje osamelá matka s napr. dvoma malými deťmi keď je jej manžel preč? alebo Čo by potrebovali rodičia keď je ich syn preč? Zistíme, čo by sme im mohli dať také, čo bude pre ňu reálnym prínosom?*“

Odpovedí sme našli viac:

1. Starostlivosť o deti, keď niečo vybavuje. (detský kútik, krátkodobé aktivity pre deti,)
2. Pomoc s prácami, ktoré doteraz robil manžel, manželka ich až tak neovláda. (na požiadanie sú vojaci schopný opraviť, odviezť priviezť, to však závisí vo veľkej miere od ochoty veliteľa strčiť hlavu do slučky a povoliť zabezpečenie. Tiež sa znižovaním zdrojov, niektoré z týchto možnosti strácajú.)
3. Trochu oddychu, čas pre seba, veď manželka to 6 mesiacov ťahá za dvoch. (program pre deti bez účasti rodičov s dozorom, sprostredkovať letné tábory jednodňové výlety a pod.)
4. Vyjsť niekam s deťmi, spestriť im program, s manželom to robili a teraz časovo ani finančne nestíha niečo zorganizovať, keď robí všetko. (celodenný výlet (nie len) pre deti – jaskyňa, plaváreň, aquapark, ihrisko, barbecue, niečo už zorganizované s dozorom pre deti, čoho sa len zúčastní)

5. Pri množstve povinností sa nestretáva manželka so známymi, nemá čas si to zaradiť do programu. (stretnúť sa s inými manželkami vojakov, mnohé vedia poradiť a pod., upozorniť rodiny na aktivity organizované útvarom pre verejnosť ako Deň detí, Dni otvorených dverí, kultúrne programy posádkového klubu, Mikuláša, športové dni útvaru, výstup na Kriváň, rôzne náboženské púte, na ktoré boli pozývané)...

„Z odpovedí, na ktoré sme prišli brainstormingom sme pozliepali nový program, ktorý síce obsahoval povinné časti, ale aj priestor trošku si oddýchnuť. Počas celkovo 13 stretnutí, ktoré sme od marca 2011 po súčasnosť organizovali, sme povinný program obohatili súbežným programom pre deti, a po skončení povinnej časti pre rodičov, sme zaraďovali aktivity na preklenutie nedôvery voči tímu či ozbrojeným silám. Ako neformálnu časť programu sme zaraďovali stretnutie pri varení gulášu pre rodiny, v letných mesiacoch sme usporiadali opekanie pri ohníku, čo malo úspech jak u malých tak u veľkých účastníkov. Navzájom sa rodiny spoznali medzi sebou a aj s tímom.

Tiež sa páčili ukážky práce vojakov v Afganistane podané formou grotesky so zamaskovanými figurantmi, ukážky z výcviku vojakov pri ktorých sa použil imitačný dym či šrapnely, čo zaujalo hlavne deti. Ukážky zbraní sme tiež realizovali ale menej. Tiež sme sa snažili rodinám umožniť zaslať do operácie niečo malé - pozornosť, čo by druhú stranu potešilo. Hromadne teda rodiny písali listy a deti kreslili obrázky či spoločne vyrábali veľké srdce s fotkami a kresbami pre svojich tatinov – hrdinov. Zabezpečili sme im doručenie poštových listov a kresieb detí vojakom priamo do operácie na naše náklady.

Čo sa však rodinám páčilo a nejednej manželke a matke sa zaleskli slzy v očiach bolo video, ktoré sme pre rodiny pripravili na každom stretnutí z aktuálne zaslaných fotiek z operácie. Vojaci svojim manželkám a matkám takto posielali živé pozdravy. Ozvučené video bolo pripravené s prihliadnutím na účasť rodín na stretnutí.

Ďalším pozitívom bola ochota vojakov v Afganistane spolupracovať s našim tímom a nájsť si čas poskytnúť nám fotky, video či informácie bez väčších problémov. Takto sme si naklonili dôveru rodín, a mnohé, ktoré prišli na prvé stretnutie prišli aj na ďalšie. Ponúkli sme im pomoc pri vybavovaní administratívy spojenej s vojenskými aktivitami, ktorú dodnes aktívne využívajú.“

Ďašie osobné skúsenosti: „Zdalo by sa, že ak si navzájom pomôžeme sme schopní si vytvoriť podmienky, aby sme mohli prinášať výsledky v požadovanej oblasti a je to pravda. Samy sme sa stali sociálnou skupinou, ktorá na základe toho, čo zažila a podpory, ktorej sa jej nedostalo, sa dokázala zmobilizovať a dať rodinám to, čo sme my sami od zamestnávateľa nikdy v podobnej situácii nedostali – ľudskú morálnu podporu.

Táto pomoc sa ďalej rozširovala na iné útvary, ktoré začali pripravovať rotácie do Afganistanu, ako bol ženijný prápor Sereď či najnovšie prápor RCHBO a raketometný oddiel Rožňava, ktorí majú aktuálne nasadené vojská v oblasti. Spolupráca bola čiastočne iniciovaná samotnými členmi tímov, ktoré sa stretli na seminári k tejto problematike v Liptovskom Mikuláši v apríli 2012, ktorý viedol major Czirák z GŠ Bratislava a kapitánka Štammová z PÚ Liptovský Mikuláš.

Spolupráca na horizontálnej úrovni spočívala v teritoriálnej pôsobnosti útvarov vo vzťahu k bydlisku rodín. Keďže dnes sa slúži podľa potrieb OS SR, mnohí vojaci slúžia napr. v Sereďi aj keď ich rodina žije napr. v Trebišove. Dohoda medzi tímami útvarov bola v tom, že sme si rodiny podelili podľa ich bydliska, nie podľa príslušnosti vojaka k útvaru. Ak rodina teritoriálne patrila do našej pôsobnosti pozývali sme ju k nám a materský útvar poslal na stretnutie len svojho zástupcu.

Aj z nadriadených stupňov sme boli usmernení a niektoré naše otázky boli aspoň z časti zodpovedané či nasmerované. Tých, ktorých sme oslovili z nadriadených stupňov, nás vždy posunuli v pred, no vždy tak nesmelo, aby sa sami neocitli na hrane, na ktorej sme my, tímy pre prácu s rodinou plávali už od začiatku. V našom prípade však morálna potreba priniesť niečo užitočné rodinám na organizovaných stretnutiach zvíťazila nad alibistickým prístupom, ku ktorému sme sa tiež mohli uchýliť.“

Celý tento projekt sa aj napriek nie veľkej priazni a pozornosti nadriadených vyvíjal pozitívne o čom svedčila aj pomaly sa zvyšujúca účasť rodinných príslušníkov na stretnutiach. „Maximum, ktoré sme dosiahli bolo 47 účastníkov na stretnutí s rodinami pri cca 100 vyslaných vojakoch do operácie. Vždy to však bolo o tom koľko z našich nápadov sme boli schopní finančne pokryť. Aj keď som doposiaľ peniaze nespomenula, vždy boli ony hlavným faktorom, ktorý udával smer, ktorým sa budeme uberať. Spočiatku sa na financovaní samotných stretnutí podieľali velitelia no čoskoro vlastné zdroje došli.

Niektoré stretnutia sa riešili pomocou finančnej zbierky ostatných vojakov útvaru, no vyzbierané zdroje neboli postačujúce. Požiadavka bola patrične odôvodnená, stretnutia si vyžadovali aspoň minimálne občerstvenie účastníkov formou nápojov alebo pochutín. Oficiálna požiadavka sa stretla s pochopením, značne aj z dôvodov tlaku na vybudovanú prestíž OS SR práve v tejto oblasti, ktorá by sa s vysokou pravdepodobnosťou poškodila neudržaním si nastaveného štandardu doposiaľ realizovaných stretnutí propagovaných na internete.“ Finančný problém dostalo za úlohu vyriešiť Centrum riadenia operácií GŠ, ktoré bolo priamo zodpovedné za vyslanie vojakov do operácii, keďže vojaci sú vždy počas vyslania prepodriadení do jeho pôsobnosti.

„Spolu s Odborom rozpočtu a financovania GŠ schválili bezhotovostné financovanie stretnutí a to v objeme 1,-euro na 1 vyslaného vojaka jeden krát počas vyslania. To znamenalo, že nezáleží na tom, koľko rodinných príslušníkov na stretnutie príde, ale na počte vyslaných vojakov. Bezhotovostné financovanie nás posunulo do roviny, kedy sme podľa pravidiel obstarávania zháňali spoločnosť, ktorá túto službu podľa našich konkrétnych požiadaviek zrealizuje na faktúru.

Pravdepodobná obava našich nadriadených či samotného odboru rozpočtu a financovania o nezodpovedné šafárenie s vyčlenenými financiami z našej strany (ktoré boli vždy max, do 104 eur), spôsobili voľbu tohto značne drahšieho spôsobu financovania namiesto priameho nákupu (zabezpečiť to vedel priamo tím, tak ako mnoho krát predtým). Tu vznikol aj ďalší problém, ako teda financovať druhé stretnutie? Nariadenia toho istého subjektu si začali odporovať: vykonať dve stretnutia verus financie vyčleniť na základe žiadosti len jeden krát počas vyslania vojaka. Do dnešného dňa sme odpoveď neobdržali. A ďalší tím pracujúci s rodinami aktuálne vyslaných vojakov sa s tým bude musieť popasovať.“

ZÁVER

Celý projekt práce s rodinami, tak ako vznikol, stojí za povšimnutie a ďalší rozvoj. Už len samotná myšlienka, že starostlivosť o rodinu vojaka počas jeho nasadenia mu do značnej miery eliminuje nesústredenosť na výkon práce v operácií je podstatný faktorom nie len pre samotného vojaka, ale môžeme ho považovať za stabilizačný prvok v operáciách MKM. Má vplyv na efektivitu práce vojaka v rizikovom prostredí a je potrebné a priam žiaduce, aby organizácia zabezpečila čo najmenší negatívny vplyv na stabilitu rodiny vojaka prorodinne zameranými organizačnými opatreniami čo ozbrojeným silám v konečnom dôsledku priniesie požadovaný výkon práce. Ak by tomu tak nebolo určite by sa tým nezaoberali iné armády krajín skúsenejších v oblasti medzinárodného krízového manažmentu.

Na záver si dovoľíme ešte citovať z rozhovoru z Ing. kpt.Janou Téглаšiovou: *„ Zo skúseností môjho tímu i ďalších môžem konštatovať, že stretnutia rodiny nakoniec oslovili a podľa ich vlastných slov im boli akýmisi míľnikmi v čakaní na návrat svojich blízkych. Mnohí nám s úsmevom poďakovali za to, že mohli blízkym napísať obyčajný poštový list v tejto pretechnizovanej dobe, že mohli spoznať iné rodiny, nachvíľku zabudnúť že im doma niečo chýba.*

Zo strany nasadených vojakov sme tiež zaznamenali pozitívne ohlasy, ako obyčajné kresby ich detí, ktorým možno doma nevenujú toľko pozornosti, ich potešili v d'alekej krajine, s akou radosťou otvárali veľký balík plný listov od manželiek či blízkych. Ako ich štekli zvedavosť či práve ich ratolesti a blízki prišli na stretnutie, ako si prezerali fotky na webe po stretnutí, kde mohli vidieť spokojnosť svojich rodín, hlavné tí, ktorí nemali vizuálny kontakt s rodinou celých šesť mesiacov. My sme im navzájom pomohli zabezpečiť len malé spojitko, ktoré rodinám určité počas nasadenia chýbalo a veríme, že sme urobili dobrú vec.

Rodiny by si priali oveľa viac, a nápadov ako na to, tiež nie je málo. Jediné čoho je vždy nedostatok je ochota niečo zmeniť, mať rád jeden druhého a ochota niečo zaplatiť, nie pre seba, ale pre iných. Rodina má silný vplyv na okolie a samotných jej členov. Je to základná stavebná bunka spoločnosti, to už vieme, a bez kvalitných stavebných buniek nie je možné vytvoriť ďalšie sociálne skupiny spoločnosti s morálnymi hodnotami. Ja verím, že aj na Generálnom štábe OS SR pracujú a rozhodujú základné kamene rodiny, mamy a otcovia, ktorí túto problematiku dôverne poznajú a nehodia tento projekt cez palubu. Pomôžu nám tak vytvoriť niečo cenné, vzájomnú spolupatričnosť. Nie len ozbrojené sily, ale celá naša spoločnosť ju potrebuje ako soľ. Začnime od seba a svet sa začne meniť k lepšiemu, v opačnom prípade sme svoj boj o prežitie už prehrali.“

LITERATÚRA:

- CZIRÁK, Pavel (2013). Kvalita života. Starostlivosť o rodiny PrV vyslaných do MKM. Zriadenie centier pre podporu rodiny. In *Vojenská osveta 1/2013*. Liptovský Mikuláš : Personálny úrad OS SR, 2013. ISBN 978-80-89609-01-7. s. 61 – 91.
- ČUKAN, K. a kol.: *Záujem študentov stredných škôl o profesionálnu službu v ozbrojených silách Slovenskej republiky*. (Záverečná správa). Bratislava: KaMO, 2006. 43 s. nemá ISBN
- ČUKAN, K. a kol.: *Študenti stredných škôl a záujem o službu v ozbrojených silách Slovenskej republiky*. (Záverečná správa). Bratislava: KaMO, 2008, 39 s. nemá ISBN
- DAVIS, A., KALLEBERG, A. L., 2006. Family – Friendly Organizations? Work and Family Programs in the 1990s. In *Work and Occupations Vol. 33, No.2*, pp.191 – 223. Davis, Kalleberg, 2006, s.192.
- DEN DULK, L., VAN DOORNE-HUISKES, A., SCHIPPERS, J. 1999. Work-family arrangements in Europe. Amsterdam: Thela Thesis
- GLUCHMAN, V. (ed.). *Reflexie o humánnosti a etike*. Prešov: L.I.M., 1999. s. 55.
- ĽAPINOVÁ, E. – JAKAB, K.: Podpora zosúladovania pracovného a rodinného životav zamestnávateľskej organizácii. B. Bystrica: Pendet in Slovakia, 2008, s. 3 – 8. ISBN 978-80-8083-435-7
- KRAJČÍKOVÁ, Jana. Sociálny štát (2) - V treťom tisícoročí [online]. *E-polis.cz*, 16. leden 2007. [cit. 2009-01-08]. Dostupné z WWW: <<http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/178-socialny-stat-2-v-tretom-tisicoroci.html>>. ISSN 1801-1438.
- KICZKOVÁ, Z.: Rodové stereotypy. In KVAPILOVÁ, E. – PORUBENOVÁ, S.: *Nerovné cesty k rovnosti: Pohľady na ľudské a občianske práva žien na Slovensku*: Bratislava: Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny. 2001. 115 s., tiež Trh zatiaľ patrí medzi oblasti, kde vžitie rodové stereotypy spôsobujú citelné nerovnosti v postavení rodov.

- MARTINSKÁ, M: Stratégia rodovej rovnosti. In *Vojenská osveta 2010* (spoločenskovedné semináre) 2. časť. L. Mikuláš : PÚ OS SR, 2010. ISBN 978-80-970322-2-7.
- MARTINSKÁ, M: Rovnosť príležitostí a zosúladovanie práce a rodiny v praxi moderných organizácií. In: *Zborník z medzinárodnej konferencie*. L. Mikuláš, 2012. ISBN 978-80-8040-457-4.
- MATIS, J.: *Sociologický pohľad na vojenské povolanie*. Liptovský Mikuláš. VA SNP. s. 34 – 49
- MATIS, J.: Spôsob života a životný štýl. L. Mikuláš: LIA , 2002. s. 11 a 32. ISBN 80-968719-8-6.
- POLONSKÝ, D. – MATIS, J.: *Profesionalizácia armády a príprava vojenských profesionálov*. Liptovský Mikuláš. VA SNP. 1994. s. 16 – 26
- POLONSKÝ, D. – HAMAJ, P.: *Úvod do sociológie práce*. Liptovský Mikuláš. LIA. 2002 s. 74 – 82
- STANEK, V. a kol.: *Sociálna politika*. Bratislava: Sprint, 1999. s. 183 ISBN 80-888848-45-8
- KORČKOVÁ, Z. - MATIS, J. Sociálna práca, sociálne poradenstvo a sociálnopsychologická podpora vojaka v nasadení a vojenská rodina. In: *Zborník Metódy sociálnej práce s rodinou*. Žilina 2012, s. 100 ISBN 978 – 80- 8132-050-7.

PhDr. Mária Martinská, PhD.

Odborná asistentka Katedry spoločenských vied a jazykov AOS L. Mikuláš, Slovensko
maria.martinsk@ aos.sk

Ing. kpt. Jana Téглаšiová,

Dôstojníčka pre plnenie úloh
Medzinárodného krízového manažmentu
Trenčín, Slovensko
jana.teglasiova@zavinač mil.sk

Recenzoval:

doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD., AOS, L. Mikuláš, Slovensko

Doc. Karol MURDZA, PhD., Akadémia policajného zboru, Bratislava, Slovensko

BEZPIECZEŃSTWO JAKO KATEGORIA SEMANTYCZNA I ZJAWISKO SPOŁECZNE

SECURITY AS A SEMANTIC CATEGORY AND SOCIAL PHENOMENON

Mária MARTINSKA a Janusz ROPSKI

STRESZCZENIE:

Refleksja nad bezpieczeństwem, jego istotą, celami i sensem istnienia pozwala zauważyć, że bezpieczeństwo jako pojęcie bywa różnie definiowane, interpretowane i rozumiane, w zależności od wymagań chwili i aktualnych potrzeb społecznych. Dlatego dzisiaj, potrzebne staje się pogłębione rozumienie pojęcia bezpieczeństwa i czynników je warunkujących w taki sposób, aby nasza wiedza o bezpieczeństwie była przydatna do wyjaśniania nowych, nieznanych dotąd zagrożeń rozwoju społeczeństwa. Bezpieczeństwo jako zjawisko społeczne postrzegane jest w kategorii potrzeb, które stają się niezbędne w takich sytuacjach życiowych, w których występuje realne zagrożenie prawa, porządku lub władzy.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, potrzeba, zjawisko społeczne, wartości.

ABSTRACT:

Reflection on security, its essence, goals and the meaning of life shows that the concept of security is defined differently, interpreted and understood with reference to the requirements of a moment and current social needs. Therefore nowadays there is a need for deeper understanding of security and its determinants so that our knowledge about security could be useful to explain new, previously unknown threats to social development. Security as social phenomena is perceived in a category of needs that become necessary in situations where real threats to law, order or authority happen.

Key words: security, a need, social phenomena, values

INTRODUCTION

Security as a semantic category has been known to mankind for a long time, being one of the key anthropocentric definitions. It occurs in many scientific disciplines: law, economics, political science and the science of international relations, sociology, history and psychology. Nowadays at a time of dynamic development of many scientific disciplines security is a complex and difficult problem.

The concept of security is one of the most commonly used concepts in everyday life, organization and functioning of social and civil life and in science.

The contemporary concept of security has a broader scope than in the past. This includes political and military aspects as well as economic, technological, ecological, social and humanitarian factors. The concept also includes the preservation of national identity and the emphasizing of the human dimension of security that is, respect for fundamental rights and freedoms.

1 THE SECURITY

The authors of various definitions show multifaceted understanding of safety and they most frequently bind it with the most real threat or sense of such a threat. The most commonly the security is defined as a state free of anxiety which provides a sense of confidence, state of freedom from danger from the Latin *sine cura – securitas*¹.

Security is a state which gives a sense of confidence, guarantees its maintenance and a chance of development. It is one of the basic human needs.

This situation is characterized by the lack of the risk of losing something that man especially values, for example: health, work, respect, affection, material goods².

Etymological origins of the concept comes from the Latin *sine cura (securitas)* and it survived in several European languages; eng. security, fr. *securité*. Definitions used in military sciences and sciences of international relations include such elements as³:

- state of confidence, peace, security, that is lack of threat and protection from dangers;
- satisfaction of needs such as: the existence, survival, whole, identity, independence, peace, property, self-development;
- the values that create other basic human values, specific goal, the loss of which makes illusory growth and prosperity;
- basic need of countries and international systems;
- lack of security means anxiety and insecurity.

Security should not be understood statically, but primarily dynamically, as a social process in which international entities are trying to eliminate hazards and improve their state of confidence. Absolute security is an unattainable value, it always has a relative nature. In contemporary social sciences safety is generally equated with satisfying such needs of individuals and social groups as: the existence, survival, peace and development. Lack of security (of individuals, small groups, states and international systems) usually provokes anxiety and insecurity.

Security is a multidimensional category and it can be considered in several frames of reference: the relationship between a state and a citizen and their community; interdependent network between different countries; factors of international life and overriding norms of morality and international law.

¹ A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, Wyd. Alta, Wrocław 1997, s. 226.

² J. Kaczmarek, W. Łepkowski, B. Zdrodowski (red.), *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Wyd. AON, Warszawa 2008, s. 13.

³ Tamże.

It is undergoing constant changes. In the past the typical security threat was external aggression while today security is often intruded because of internal conflicts¹. In terms of social security it involves satisfying needs for: existence, survival, confidence, stability, whole, identity, independence and the protection of life quality and level. Security is a basic need of an individual, social groups as well as countries and international systems. Its lack provokes anxiety and sense of insecurity. This is so called existential need which has its root in the objective conditions of existence of nations and the relationship between them. This need creates the conditions to make efforts to meet it. Moving from aspiration to realization phase, existential needs of individual countries and international systems become existential interests. Such interests are security needs².

According to Mr Kitlera prioritization of safety over other areas is quite special, because it is the value achievement of which is an elementary duty manifested in the variety of socio-economic, historical, cultural and social activity. Security has an interdisciplinary and utilitarian character, it cannot and should not be considered as a value separate from other values³. To make the concept of security more comprehensible, it seems to be useful to extract its three dimensions: referring to subjects, objects and process. And so:

- the subjective dimension means certainty of the existence and survival of the participant of social life
- the objective dimension refers to the certainty of ownership (including identity) and liberties of development;
- the processing dimension involves the variability of subjective and objective aspects of security, i.e. certainty of functioning and development of a man⁴.

In the Polish dictionary edited by M. Szymczak the security is shown as ⁵:

- state of security, peace, confidence;
- personal safety;
- national security;

¹ R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] D. B. Bobrow, E. Halizak, R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Wyd. Scholar, Warszawa 1997, s. 3.

² J. Kukułka, *Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależności i sprzeczności interesów*, „Sprawy Międzynarodowe”, 1982, nr 7, s. 32.

³ W. Kitler, *Podstawowe kategorie bezpieczeństwa narodowego*, [w:] W. Kitler, A. Skrabacz, *Bezpieczeństwo ludności cywilnej. Pojęcie, organizacja i zadania w czasie pokoju, kryzysu i wojny*, Wyd. TWO, Warszawa 2010. S. 12.

⁴ J. Kukułka, *Narodziny nowych koncepcji bezpieczeństwa*, [w:] J. Kukułka (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie*, Wyd. UW, Warszawa 1994, s. 40-41.

⁵ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, tom 1, wyd. PWN, Warszawa 1988, s. 147.

- safety of citizens;
- sense of security;
- ensuring somebody safety.

When explaining the essence of security, we should realize its relationship with the phenomenon of threat. This shows that absence of risk is an important aspect of safety. A threat is a particular state of psyche or consciousness which is triggered by the perception of phenomena that are viewed as dangerous or disadvantageous.

Particularly important here are assessments of a particular person as they are linked to actions taken in order to strengthen his/her security. The other aspect of risk is factors provoking a state of insecurity and fear; it will be real actions of other participants of social life, disadvantageous and dangerous for the vital interests of fundamental values of a particular entity (individual or collective)¹.

The perception of security, as a specified degree of certainty of ownership, survival is always subjective. In fact, the certainty can be objectively justified or subjectively imagined. The sense of safety does not have to be necessarily adequate to the real threats. It can be a subjective perception of evolutions taking place in the state of protection for values vital for the individual or the group.

A human is not only a living organism dependent on the natural environment, but as a social being by nature is a part of the environment in which he lives. His/her dependency is of multidimensional aspect and manifests itself in various forms appearing in different areas of life. A need is a state of unstable or impaired balance in the functioning of the body which usually takes a form of an intensifying or prolonging activity and tension inside the body which leads to the organization of the scope for activity of the body relevant to certain stimuli or targets and stimulates the activity aimed at achieving them².

Human behavior is determined by external and internal factors. Internal factors are objective and arise from reflection on human existence. Coming originally from the world of nature, a man has gained its unprecedented properties:

- reflective consciousness;
- intellect and imagination³.

Although they determine the development of culture, they result from existential dilemmas, feelings of helplessness and loneliness.

¹ J. Kukułka, *Leksykon pokoju*, Wyd. KAW, Warszawa 1987, s. 32.

² K. Obuchowski, *Psychologia dążeń ludzkich*, Wyd. PWN, Warszawa 1983, s. 79.

³ P. K. Oleś, *Wprowadzenie do psychologii osobowości*, Wyd. Scholar, Warszawa 2003, s. 93.

The needs are the result of cultural evolution of a man, and their function is to provide the void resulting from breaking away from nature. Thus they serve to rebuild a sense of connection with the world, which gives a sense of security.

Needs can be mutually supportive, for example, the need for autonomy and aggression or protectiveness and support. They may also come into conflict with each other, for example, the need of domination and subordination or autonomy and support or understanding. Each need connects with the intended effects, particular feelings, activities and characteristics. If we take a need to dominate under consideration, we can find out that the need entails desire to control, subjugate other people and for self-confidence. It also entails activities such as influencing, managing, convincing, gaining advantage and qualities such as strength, assertiveness, resoluteness. Such a broad understanding of the needs enables comprehensive analysis of the behavior in terms of needs¹.

2 PSYCHOLOGISTS MOST FREQUENTLY MENTION THE PHYSIOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL NEEDS.

Physiological needs must be satisfied in order to survive. Their example is a need for oxygen, food, beverage, avoiding pain, temperature at the appropriate level and excretion. Some physiological needs such as hunger and thirst are the states of physical deprivation².

Psychic need involves the willingness to have power, positive self-assessment, social approval and a sense of membership. Psychological needs are different from physiological ones in two respects³:

1. They do not have to be based on the states of deprivation (lack of something). A person characterized by a strong need for achievements may have had many successfully completed goals.
2. Psychological needs can result from experience in contrast to the physiological needs that are related to the construction of our bodies. Since psychological needs are the result of learning, people can be very different in this respect

A. Maslow believed that what distinguishes humans from animals is the ability to self-realization, which is initiated by the man himself striving to become the person he/she could become when realizing their full potential.

¹ Tamże, s. 113.

² S. A. Rathaus, *Psychologia współczesna*, Wyd. GWP, Gdańsk 2004, s. 442.

³ Tamże, s. 442-443.

He formulated the thesis that human needs form a hierarchy, from the physiological needs up to the needs for self-realization. He was convinced that the natural way of human development leads from satisfying basic needs to higher and higher levels in the hierarchy, which consists of the following types of needs¹:

1. Physiological needs: hunger, thirst, rest, evacuation, avoidance of pain, maintenance of the appropriate temperature, the reduction of sexual drive.
2. Security needs: protection against a hostile environment thanks to homestead and clothing, protection against crime and financial troubles
3. The needs of belonging and love: the love and acceptance of others by maintaining intimate relationships, the existence of social groups, maintaining friendships. A. Maslow believed that in societies where physiological needs are satisfied much frustration comes when these very needs happen to be not provided.
4. Need for respect and self-esteem: achievement, competence, approval of others, respect, prestige, status.
5. The need for self-realization: the realization of their own unique potential. For many people, this means meeting the cognitive (news, exploration, understanding and knowledge) and aesthetic needs (art, beauty, order).

People perceived safety in two ways - through the prism of protection against natural dangers and phenomena and threats of a social nature. In fact, until modern times security was understood as a term meaning life without war. The upheavals, which were the result of frequent wars caused not only material damage, but also the loss of life - as a direct result of fighting or starvation, disease and epidemics². A. Maslow believes that if the physiological needs are fairly well met, a new set of needs appears, which generally can be classified as needs for safety, such as: certainty, stability, support, care, freedom from fear, anxiety and chaos, structure, order, law and borders, a strong guardian. The need for security is considered to be an active and dominant factor that mobilizes the body's resources only in really critical situations such as war, disease, natural disasters, crime waves, social disorganization, neurosis, brain damage, collapse of authority, or chronically difficult situations³. Needs for security can become very necessary in social life, as soon as there is a real threat to law, order or authority.

¹ Tamże, s. 445-446.

² L. Hofreiter, *Wstęp do studiów bezpieczeństwa*, Wyd. K. A. Kraków 2012, s. 49.

³ Tamże, s. 67.

This trend is characteristic for all human beings, including healthy people who will be ready to respond to the threat focusing on the need for safety and prepare themselves for defense. It mainly concerns people who live on the border of safety. They are worried about their threats to the government, the rule of law and to law representatives¹. In terms of policy the need for security involves some basic values that constitute the objectives of the security policy. These include²:

- survival. Survival is a primary value, which each State is prepared to sacrifice other values, because they lose their meaning in case of danger the survival of the entity;
- territorial integrity, which in the colloquial meaning is considered to be the main correlate of security;
- political independence (in terms of system and freedom of affiliation);
- life quality (in terms of standard of living, level of socio-economic development, economic system, cultural system, the prospects for further development).

It seems that nowadays people want to live in conditions where their lives and properties are not threatened. This need is subjective. All people regardless of physical or material power are exposed to danger. The need for security is manifested both at the individual as well as in group level. It should be mentioned that, in contrast to other human desires, the need for security is not fully achievable. Providing security is a continuous and cyclic process. It is never-ending because the change of environment involves new fears and threatens to which we need to react. The dream of security is an important motivating and mobilizing factor, which achieves its fullness in crisis, extreme situations, in times of threat to human security and social organizations³.

CONCLUSION

The observations mentioned here shows that security has a subjective nature. It is basic human and social groups' need as well as a basic need of each country and many international organizations. Its lack provokes anxiety and sense of insecurity. Essential natures of security makes each of the entities try to influence their external environment and the internal sphere and fight, or at least recede threats and eliminate their own fear, anxiety and uncertainty.

¹ Tamże, s. 68.

² J. Kukułka, *Leksykon pokoju*, Wyd. KAW, Warszawa 1987, s. 29.

³ L. Hofreiter, *Wstęp do studiów bezpieczeństwa...*, op. cit., s. 49.

BIBLIOGRAPHY:

- ANTOSZEWSKI A., HERBUT R. (red.), *Leksykon politologii*, Wyd. Alta, Wrocław 1997.
- KACZMAREK J., ŁEPKOWSKI W., ZDRODOWSKI B. (red.), *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Wyd. AON, Warszawa 2008.
- ZIĘBA R., *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] Bobrow D. B., Halizak E., Zięba R. (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Wyd. Scholar, Warszawa 1997.
- KUKUŁKA J., *Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależności i sprzeczności interesów*, „Sprawy Międzynarodowe”, 1982, nr 7.
- KITLER W., *Podstawowe kategorie bezpieczeństwa narodowego*, [w:] Kitler W., Skrabacz A., *Bezpieczeństwo ludności cywilnej. Pojęcie, organizacja i zadania w czasie pokoju, kryzysu i wojny*, Wyd. TWO, Warszawa 2010.
- KUKUŁKA J., *Narodziny nowych koncepcji bezpieczeństwa*, [w:] Kukułka J. (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie*, Wyd. UW, Warszawa 1994.
- SZYMCZAK M. (red), *Słownik języka polskiego*, tom 1, wyd. PWN, Warszawa 1988.
- KUKUŁKA J., *Leksykon pokoju*, Wyd. KAW, Warszawa 1987.
- OBUCHOWSKI K., *Psychologia dążeń ludzkich*, Wyd. PWN, Warszawa 1983.
- OLEŚ P. K., *Wprowadzenie do psychologii osobowości*, Wyd. Scholar, Warszawa 2003.
- RATHAUS S. A., *Psychologia współczesna*, Wyd. GWP, Gdańsk 2004.
- HOFREITER L., *Wstęp do studiów bezpieczeństwa*, Wyd. KA, Kraków 2012.

PhDr. Mária Martinská, PhD.

Odborná asistentka Katedry spoločenských
vied a jazykov, AOS, L. Mikuláš,
Slovensko
maria.martinska @ aos.sk

Dr. Janusz Ropski, PhD.

Akademia Wychowania Fizycznego
w Katowicach, 40-065 Katowice,
ul. Mikołowska 72 A
e-mail: janrop@op.pl
tel. +48 507 85 37 37

Recenzował:

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, Wrocławská univerzita, Wrocław, Polsko
doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD., AOS, L. Mikuláš, Slovensko

BEZPIECZEŃSTWO EDUKACJI WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE

THE SAFETY OF EDUCATION IN THE MODERN WORLD

Jozef MATIS a Janusz ROPSKI

STRESZCZENIE:

W prowadzonych współcześnie rozważaniach na edukacją, kategoria bezpieczeństwa może odegrać znaczącą rolę, a w ślad za tym również w organizowaniu i ukierunkowaniu procesów edukacyjnych. Bezpieczeństwo w edukacji to nic innego, jak wprowadzanie nowych treści pozwalających na zdobycie wiedzy, nabycie umiejętności i kształtowanie kompetencji społecznych niezbędnych każdemu człowiekowi w racjonalnym rozpoznawaniu niebezpieczeństw otaczającego świata. Bezpieczeństwo w edukacji to przede wszystkim proces, który obejmuje także wszechstronne inspirowanie postawy twórczej człowieka, charakteryzującej się otwartością, samodzielnością myślenia i zdolnością do samokształcenia

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, edukacja, kształcenie, współczesna cywilizacja

ABSTRACT:

The category of security can play a significant role in contemporary deliberations on education as well as organizing and directing educational processes. Security in education involves the introduction of new content which allow to acquire knowledge, skills and to shape social competencies necessary for every man to identify threatens of the surrounding world. Safety education is primarily a process that involves comprehensive inspiration of people to adopt creative attitude which is characterized by openness, independent way of thinking and ability for self-education.

Key words: security, education, modern civilization

WSTĘP

Bezpieczeństwo jest wartością pierwotną wobec innych, a potrzeba bezpieczeństwa stała się decydującym czynnikiem państwowotwórczym. Zatem pierwszym i niezbędnym warunkiem pomyślnego rozwoju państwa było, jest i będzie zapewnienie bezpieczeństwa¹. W wielu rozważaniach o bezpieczeństwie jego podmiotem jest zawsze człowiek, którego przekonanie wolności od zagrożeń oraz niezakłóconego bytu i rozwoju wiąże się z wielopoziomowymi i wielowarstwowymi sposobami zabezpieczenia potrzeb w tym zakresie. Te ostatnie z kolei wyznaczają przedmiot bezpieczeństwa.

Edukacja jest procesem, który stale się rozwija, zmienia i doskonali. O kierunku zmian decydują potrzeby społeczne oraz ogólne tendencje rozwojowe wskazywane przez raporty i deklaracje edukacyjnych gremiów specjalistów. Słowo „edukacja” pochodzi od łacińskiego słowa *educare*, *educare*, co oznacza żywić, pielęgnować, wychowywać. Można więc zatem przyjąć, że zadanie edukacji wyraża się w zmianie osobowości ludzi z takich, jakimi są, na takich, jakimi być powinni, tak aby żyło im się lepiej, a więc bezpiecznie, spokojnie, przyjemnie oraz dostatnio, aby mogli cieszyć się światem i sobą nawzajem.

¹ R. Jakubczyk (red.), *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP. Podręcznik dla studentek i studentów*, Wyd. Bellona, Warszawa 2004, s. 69.

1 NAUKI PEDAGOGICZNE I EDUKACJA W GLOBALIZACJI I INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ

Aby ten cel osiągnąć, koniecznym jest jasne i wyraźne określenie celów wychowania oraz programów dochodzenia do tychże celów. Trzeba więc tutaj określić pewien system wartości naczelných, ogólnoludzkich, narodowych, grupowych oraz indywidualnych - w taki sposób, aby wartości narodowe były zgodne z ogólnoludzkimi, grupowe z narodowymi, zaś indywidualne z grupowymi¹.

Nauki pedagogiczne oraz społeczne wraz z systemami edukacji i kultury stanowią dziedziny powołane do formułowania określonych problemów oraz pytań dotyczących celów i zadań wchodzących w zakres procesu wychowania, a także wartości oraz sensu ludzkiej egzystencji. Edukacja związana jest w ścisły sposób z jakością człowieka, a także z wyzwaniami współczesnej globalizacji oraz integracji europejskiej i transformacji ustrojowej.

Można zauważyć, iż współczesny świat cechuje przede wszystkim²:

- szybki proces powstawania i przenikania informacji i wiedzy oraz powstawanie zjawiska niepewności i chaosu aksjologicznego;
- poszerzanie się zakresu nieufności i strachu przed różnymi wyzwaniami i dylematami życia we współczesnym świecie;
- trudności w adaptowaniu się ludzi do nowych wyzwań globalizacji, integracji europejskiej i społeczeństwa informacyjnego oraz skokowego rozwoju nauki i techniki;
- różne rozumienie treści i sposobów realizacji praw i obowiązków;
- poszerzanie się krytyki różnych zjawisk i trendów przemian cywilizacyjnych oraz degradacji osobowości jednostki.

W tym kontekście można się zastanawiać, dokąd zmierza człowiek oraz w jakich relacjach pozostają dziś dwa światy: rzeczywisty i humanistyczny, oraz jaka jest wobec nich rola i funkcje edukacji.

W Słowniku języka polskiego pod red. M. Szymczaka czytamy, że edukacja to – to wychowanie, głównie pod względem umysłowym, a także wykształcenie³.

¹ Z. Zimny, *Kształcenie wychowujące w edukacji jutra*, [w:] K. Denek T. Zimny, *Edukacja jutra*, Wyd. Agencja MENOS, Częstochowa 2001, s. 42.

² Cz., Banach, *Edukacja wobec problemów współczesnego świata i człowieka*, [w:] Denek T., Zimny, *Edukacja jutra*, Wyd. Agencja MENOS, Częstochowa 2001, s. 79.

³ M. Szymczak (red.), *Słownik Języka polskiego, tom 1*, Wyd. PWN, Warszawa, s. 515.

Edukacja to ogół czynności prowadzenia drugiego człowieka i jego własnej aktywności w osiąganiu pełnych i swoistych dlań możliwości, jak też ogół wpływów i funkcji ustanawiających i regulujących osobowość człowieka i jego zachowanie, w relacji do innych ludzi i wobec świata¹.

W zależności od przesłanek teoretycznych i uwarunkowań społeczno-politycznych edukacja jest traktowana jako:

1. Proces permanentnego uczenia się człowieka przez całe życie.
2. Prawo, a zarazem obywatelska powinność człowieka oraz imperatyw społeczny.
3. Instrument władzy politycznej do realizacji określonych interesów i celów społecznych, partyjnych, związkowych, narodowych czy kulturowych.
4. Obszar samoregulacji społecznej, główny czynnik rozwoju ludzkiego kapitału, jakości życia społeczeństw czy cywilizacji.
5. Typ przemocy symbolicznej narzucającej kulturę grupy dominującej przedstawicielom innych grup społecznych, tym samym czynnik stratyfikacji społecznej, która generuje mechanizmy i szanse awansu społecznego oraz selekcji i marginalizacji.
6. Ekran kultury tłumaczący złożoność jej pola znaczeń i symboli.
7. Typ normatywnego dyskursu, przedstawiającego określoną perspektywę myślową, a umożliwiającą opowiedzenia się po jednej ze stron konfliktów światopoglądowych, ideologicznych czy moralnych².

Edukacja spełnia dwie główne funkcje:

- Socjalizacyjną – która polega na uspołecznianiu jednostki ludzkiej, czynieniu jej zdolna do kontrolowania i sublimowania emocjonalności w społecznie akceptowany sposób, do stawania się członkiem społeczności ludzkiej, do rozwiązywania konfliktów środkami dyskursywnymi;
- Wyzwalającą – sprowadza się do wyzwalamia osób od dominacji społecznej, środowiskowej, do wykraczania poza status quo, do rozpoznawania nieprawomocnych roszczeń w środowisku życia ludzi, by umożliwić im twórcze rozwijanie własnego sprawstwa oraz zwrócenie się ku nowym jakościowo praktykom i formom życia społecznego oraz indywidualnego, ku jakościowo nowym sposobom istnienia ludzkiego.

¹ Z. Kwieciński, *Socjopatologia edukacji*, wyd. MWN, Olecko 1995, s. 13-14.

² B. Śliwerski, *Edukacja*, [w:] T. Pilch, *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, Tom 1, Wyd. „Żak”, Warszawa 2003, s. 905.

2 NOWE WARUNKI ŻYCIA WYMAGAJĄ NOWYCH EFEKTÓW KSZTAŁCENIA

Edukacja jest więc z jednej strony czynnikiem kształtowania świadomości człowieka, z drugiej zaś nieodzownym warunkiem twórczym jego naturalnego rozwoju¹. Edukacja jest traktowana jako budowanie świata rzeczywistości duchowej oraz materialnej - powinna być mądrym oraz zbiorowym obowiązkiem, a także poważnym sprzeciwem wobec wielu współczesnych antywartości, jak również występujących ówczesnie negatywnych zjawisk oraz zagrożeń ludzkiego bytu.

Dokonująca się stale ewolucja informatyczna i poszerzające się grono „społeczeństwa informacyjnego” wyzwalają niejako nowe jakościowo możliwości, ale również dość trudno przewidywalne zagrożenia w stosunku do pracy oraz edukacji i organizacji oraz całego funkcjonowania życia społecznego. Przyczyn tych wielu występujących negatywnych napięć oraz trudności w zaspokajaniu różnorodnych potrzeb ludzkich niektórzy upatrują w „wybuchu populacyjnym” w wieku XX oraz w tym, że tylko 30 krajów uważane jest za wysoko rozwinięte, jak również w słabościach systemów edukacyjnych, nie zapewniających de facto równych szans dla wszystkich².

Cywilizacja współczesna stwarza nowe warunki życia ludzkiego we wszystkich jego dziedzinach. Rozbicie wspólnot sąsiedzkich, procesy migracyjne, ogarniające ogromne rzesze ludzi, potężny wzrost urbanizacji, niebywale skomplikowanie życia społecznego w zakresie organizacji i administracji – to wszystko wymaga od ludzi znacznie wyższego niż dawniej poziomu umysłowego oraz moralnego, znacznie bardziej pogłębionej oraz zrjonalizowanej świadomości obowiązków społecznych, a także świadomości następstw, które wynikają z własnego postępowania.

Niełatwo jest osiągnąć zadowalające wyniki edukacyjne właśnie w tym zakresie, trudno jest wychowywać ludzi, którzy umieją współżyć oraz współdziałać, organizować oraz planować w sposób wysoce demokratyczny, postępować w sposób moralny, opierając się przy tym w sposób świadomy na racjonalnych zasadach. Niełatwo jest w tych nowych warunkach życia społecznego wychować nowych ludzi, którzy umieliby w nich działać dla wspólnego dobra³. Jednym z zasadniczych zadań edukacji jest pomoc w przekształceniu faktycznej współzależności w świadomą solidarność. W tym celu powinna ona umożliwić każdemu człowiekowi zrozumienie siebie samego i zrozumienie innych ludzi poprzez lepszą wiedzę o świecie.

¹ Tamże, s. 906.

² Cz. Banach, op. cit., s. 80.

³ B. Suchodolski, *Pedagogika*, Wyd. PWN, Warszawa 1976, s. 49-50.

Aby każdy człowiek mógł zrozumieć rosnącą złożoność zjawisk światowych i opanować uczucie niepewności, jakie ona wzbudza, powinien:

- zdobyć zespół wiadomości;
- nauczyć się relatywizować fakty oraz przejawiać krytyczną postawę wobec napływu informacji.

Tak rozumiana edukacja ujawnia swoją niezastąpioną rolę w kształtowaniu sądów, pozwala zrozumieć prawdziwe znaczenie wydarzeń, chroniąc przed uproszczonym lub zdeformowanym ich obrazem, jaki często przekazują media i byłoby ideałem, gdyby pomagała każdemu stać się w pewnej mierze obywatelem tego burzliwego i zmieniającego się świata, który zmienia się na naszych oczach.

Zrozumienie tego świata zakłada zrozumienie obowiązków, które łączą istotę ludzką z jej środowiskiem poprzez odwołanie się głównie do nauk przyrodniczych i nauk społecznych. Tego rodzaju kształcenie może być traktowane jako oferta przedłużenia edukacji na całe życie¹.

We współczesnej literaturze - termin edukacja - obejmuje wszelkie działania pedagogiczne związane z wychowaniem i kształceniem. Warto tutaj zdefiniować również pojęcia kształcenia oraz wychowywania.

Termin „kształcenie” jest terminem kluczowym dla edukacji współczesnej. Kształcenie obejmuje zarówno nauczanie, jak i uczenie się, dlatego też wielu teoretyków dydaktyki używa tych określeń jako synonimów kształcenia i samej edukacji.

Nauczanie, podobnie zresztą jak uczenie się, może przebiegać rozdzielnie, niezależnie od siebie.

Uczenie się samodzielne bez powiązania z nauczaniem przyjmuje postać samokształcenia lub samouctwa.

Kształceniem nazywa się zmienianie, przekształcanie jednostki ludzkiej, zmieniane jej osobowości oraz charakteru, a wynikiem tego procesu jest oczekiwana zmiana w zachowaniu uczącego się w danym, określonym czasie. Kształcenie może stanowić proces zorganizowany i kierowany bezpośrednio przez osobę trzecią. Zmierza ono do wszechstronnego rozwoju osobowości jednostki, ukształtowania jej uzdolnień, zainteresowań oraz ogólnej sprawności umysłowej².

¹ J. Delors (red.), *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb. Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku*, Wyd. UNESCO, Warszawa 1998, s. 44-45.

² L. Zarzycki, *Wybrane problemy dydaktyki ogólnej*, Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2008, s. 41-42

ZAKOŃCZENIE

Ponad dwudziestoletnia historia transformacji ustrojowej w Polsce stanowi niewątpliwie okres bardzo dynamicznych zmian politycznych oraz gospodarczych, a także przeobrażeń systemu wartości oraz norm społecznych. Zapoczątkowany w końcach lat dziewięćdziesiątych minionego stulecia system oświatowy również w sposób dynamiczny próbuje „wpasować” się w trendy, niesione przez burzliwie zmieniający się świat współczesny i jego otoczenie. Tempo następujących zmian wraz z ich rozmiarami stanowią także niezwykle trudne i skomplikowane wyzwanie dla wszelkich dziedzin naukowych dotyczących organizacji i zarządzania, w tym również dla specyficznej subdyscypliny naukowej, za jaką uznać można teorię organizacji oraz zarządzania systemem oświaty. Organizacja szkolna została niejako zmuszona do zmodyfikowania sposobu, w jakim dotychczas funkcjonowała, udoskonalając system swego zarządzania¹.

Zdobyte techniki wraz z zanegowaniem fizycznych granic czy też podważeniem takich kwestii, jak przestrzeń lub czas, doprowadzają wciąż do kolejnych przemian. Zadaniem edukacji jest tutaj bycie właśnie bycie dziedziną, pomagającą zrozumieć obywatelom społeczeństwa występujące w nim nowe realia. Edukacja powinna być edukacją skierowaną na świat, przekazującą danym jednostkom określone zdolności, polegające na postrzeganiu zarówno siebie, jak również i innych ludzi, jako członków tego samego, jednego gatunku biologicznego, którzy jednocześnie stanowią część całego ekosystemu ziemskiego.

Współczesna edukacja stanowi niejako realizację programu ewolucyjnego istoty ludzkiej w toku jej całego życia, ukierunkowaną na integralny rozwój w zakresie umysłowym i fizycznym, afektywnym i moralnym, duchowym. Jest więc to proces, który obejmuje nie tylko przekazywanie różnorodnej wiedzy oraz umiejętności, czy szeroko pojętych wartości kulturalnych, ale także wszechstronne inspirowanie postawy twórczej, charakteryzującej się otwartością, samodzielnością myślenia, zdolnością do samokształcenia².

Zadaniem edukacji jest wszechstronna pomoc w zrozumieniu przez człowieka nie tylko samego siebie, ale również grupy społecznej wchodzącej w skład życia międzynarodowego. Edukacja ma być również czynnikiem wykształcającym umiejętności oraz nawyki rozpatrywania siebie, otaczającego społeczeństwa oraz narodu, jak i współczesnej cywilizacji, które są kulturowymi dłużnikami ich twórców.

¹ R. Otręba, *Sukces i autonomia w zarządzaniu organizacją szkolną*, Wyd. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012, s. 7

² I Wojnar, *Światowa dekada rozwoju kulturalnego – nowe propozycje dla edukacji* [w:] I. Wojnar, J. Kubin (red.), *Edukacja wobec wyzwań XXI wieku*, Wyd. ELIPSA, Warszawa 1996, s. 141.

Wreszcie zaś, do edukacji należy uświadamianie ludziom, iż osoby żyjące w różnych kulturach, w różnych społeczeństwach, odbierają oraz wartościują swe problemy w oparciu o podobne, choć przy tym całkiem inne założenia¹.

Bezpieczeństwo w edukacji, to przywrócenie szkole należnego miejsca w społeczeństwie, zapewnienie wysokiego poziomu nauczania na wszystkich etapach kształcenia oraz postrzeganie ucznia jako aktywnego uczestnika procesu uczenia się, a nauczyciela jako doradcy i przewodnika.

LITERATURA:

- Cz., Banach, *Edukacja wobec problemów współczesnego świata i człowieka*, [w:] Denek T., Zimny, *Edukacja jutra*, Wyd. Agencja MENOS, Częstochowa 2001, s. 79.
- J. Delors (red.), *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb. Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku*, Wyd. UNESCO, Warszawa 1998, s. 44-45.
- J. Gnitecki, *Globalistyka*, Wyd. Naukowe PTP, Poznań 2002, s. 155.
- R. Jakubczyk (red.), *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP. Podręcznik dla studentek i studentów*, Wyd. Bellona, Warszawa 2004, s. 69.
- Z. Kwieciński, *Socjopatologia edukacji*, wyd. MWN, Olecko 1995, s. 13-14.
- R. Otręba, *Sukces i autonomia w zarządzaniu organizacją szkolną*, Wyd. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012, s. 7
- B. Suchodolski, *Pedagogika*, Wyd. PWN, Warszawa 1976, s. 49-50.
- M. Szymczak (red.), *Słownik Języka polskiego, tom 1*, Wyd. PWN, Warszawa, s. 515.
- B. Śliwowski, *Edukacja*, [w:] T. Pilch, *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, Tom 1, Wyd. „Żak”, Warszawa 2003, s. 905.
- I Wojnar, *Światowa dekada rozwoju kulturalnego – nowe propozycje dla edukacji* [w:] I. Wojnar, J. Kubin (red.), *Edukacja wobec wyzwań XXI wieku*, Wyd. ELIPSA, Warszawa 1996, s. 141.
- L. Zarzycki, *Wybrane problemy dydaktyki ogólnej*, Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2008, s. 41-42
- Z. Zimny, *Kształcenie wychowujące w edukacji jutra*, [w:] K. Denek T. Zimny, *Edukacja jutra*, Wyd. Agencja MENOS, Częstochowa 2001, s. 42.

Doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD.

Vedúci Katedry spoločenských vied
a jazykov
Akademia ozbrojených síl gen.
M.R.Štefánika. Lipt. Mikuláš 03101
jozef.matis aos.sk

Dr. Janusz Ropski, PhD.

Akademia Wychowania Fizycznego
w Katowicach, 40-065 Katowice,
ul. Mikołowska 72 A
e-mail: janrop@op.pl
tel. +48 507 85 37 37

Recenzoval:

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, FSV Vroclavskej univerzity, Vroclav, Poľsko

Dr. hab. Jacek DVORZECKI, Fakulta verejnej správy Vysokej školy Polície, Szczytno, Poľsko

¹ J. Gnitecki, *Globalistyka*, Wyd. Naukowe PTP, Poznań 2002, s. 155.

**GLOBALIZACJA A POZIOM I JAKOŚĆ ŻYCIA RODZINNEGO
ABSOLWENTÓW SZKÓŁ WYŻSZYCH WOJSKOWYCH
GLOBALIZATION AND THE LIVING STANDARDS AND QUALITY OF
FAMILY LIFE OF GRADUATES OF MILITARY ACADEMIES IN POLAND**

Jadwiga MAZUR a Tadeusz MICHALCZYK

STRESCZENIE

W artykule zostanie przedstawione zagadnienie globalizacji oraz poziomu i jakości życia rodzinnego żołnierzy absolwentów szkół wojskowych wyższych a w szczególności relacji między nimi. Podjęta zostanie próba odpowiedzi na pytanie: czy i w jakim stopniu zjawiska te są zależne od siebie, a ściślej, jaki wpływ ma globalizacja na poziom i jakość życia żołnierzy.

Słowa klucze: globalizacja, poziom życia, jakość życia, żołnierze, rodzina

ABSTRACT

The paper presents the issue of globalization and the standards and quality of family life of graduates of military academies in Poland, focusing on the relationship between these phenomena. An attempt is made to answer the question whether and to what extent these phenomena are dependent on each other, and more specifically, what is the effect of globalization on the living standards and quality of life of the soldiers.

Keywords: globalization, living standards, quality of life, soldiers, family

INTRODUCTION

Presenting the issue of globalization on the one hand, and the quality of family life of soldiers on the other side, and in particular, the relationship between these two issues, it is necessary to first consider what content is disguised by those terms, and then answer the question whether and to what extent these issues are dependent on each other, and more specifically, what effect globalization has on the standard and quality of family life of graduates of military academies in Poland (let us add that we mean mainly professional soldiers who now form the bulk of the armed forces, not only in Poland but also in developed countries. The lack of the adjective “professional” is due to the fact that the article is also based on the literature from previous years, when the majority of Poland’s armed forces were not professional soldiers). The answer to this question is not simple, because the relationships occur between extremely complex social phenomena, globalization and the standard and quality of family life, especially the family life of professional soldiers. However, setting out to discuss them, one must ask another question – how to handle the topic. Probably, the optimal way to implement the discussion would be to carry out research on these phenomena. Having no such research results available, we shall try to present the issue on the basis of the available literature.

The basic hypothesis of this article is as follows: with the development of globalization, the standards and quality of family life of the military academy graduates shall be, in general, unified and progressive, that is, providing an increasingly higher standard of living. Let us start, as mentioned earlier, with an explanation of the key concepts used in this article.

1 SCENARIOS AND IMAGES (VISIONS) OF GLOBALIZATION AND THE STANDARD AND QUALITY OF FAMILY LIFE OF MILITARY ACADEMIES' GRADUATES

The general discussion on globalization is dominated by an economic approach in the deliberations, while the main focus here shall be primarily on the socio-cultural aspects as the most important in relations to these considerations. However, we shall start by explaining the concept of *globalization*.

According to Anthony Giddens, *globalization* is defined as „the intensification of worldwide social relations which link distant localities in such a way that local happenings are shaped by events occurring many miles away and vice versa”.¹ This means that the world in which we live is increasingly becoming “one world”, where others are affected by the consequences of our actions, while we feel the effects of global problems.²

Globalization can also mean, according to Ulrich Beck, an overlap of relationships, competences and commanding powers of nation-states and various transnational actors. This means that *globalization* is a process of social change mainly concerning national states and a phenomenon implying changes concerning organization and functioning of modern societies.³

In short, *globalization* is a space of continuous socio-cultural interactions, interpenetration and exchange of content (see. cultural ecumene⁴). In the tackled topic, i.e. the analysis of globalization in terms of its impact on social inequalities, also its economic aspect will be taken into account.

According to Ulf Hannerz there are *four possible scenarios for globalization*:

- 1/ *global homogenization*, in which total domination of Western (especially American) culture takes place, all communities become more or less successful replica of the Western lifestyle, aspirations, values and norms, patterns of consumption, ideas, ideals and beliefs;

¹ GIDDENS, Anthony, 1990, *The Consequences of Modernity*, Stanford, Stanford University Press, p. 64.

² GIDDENS Anthony, 2004, *Socjologia*, Warszawa, Wydaw. Naukowe PWN 2004, p. 97 ISBN 8301142251.

³ BECK, Ulrich 1999, *What Is Globalization?* Cambridge: Polity Press, 1999, p. 11 ISBN-13: 978-0745621265.

⁴ SZTOMPKA Piotr, 2005, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków, 2002, p. 598 ISBN 8324002189.

- 2/ *cultural saturation*, in which peripheral countries slowly, reluctantly, in the course of a few generations, replace their local cultural ideas, meanings, and values shifting towards the uniform content of dominant centers. In the end, inevitably, the center culture begins to dominate, but this happens neither quick nor easy;
- 3/ *cultural deformation*, which implies simplification, impoverishment, and even degradation of Western culture in the course of its adaptation by peripheral countries;
- 4/ *cultural amalgamation*, which involves more peer dialogue and exchange between central cultures and peripheral cultures, leading to a general enrichment of culture.

In turn, Robertson, referring to F. Toennies and his division of human collectives into communities (*Gemeinschaft*) and organized communities (*Gesellschaft*), proposes to distinguish four “*images*” of the global order that we encounter in the imagination of modern humans (P. Sztompka writes in detail about this in his textbook *Socjologia* cited here).¹

The first image is Global *Gemeinschaft* I, in which the world is seen as a rich mosaic of closed, separate communities. Such a vision is characteristic of the anti-globalist ideology, where normative perspective dominates over the descriptive one.

The second image is Global *Gemeinschaft* II, which is dominated by the idea of general human consensus around common values and ideals. Such a message, P. Sztompka, is carried by the concept of the universal Church and ecumenical tendencies in contemporary Catholicism, as well as peace movements, ecological movements and human rights movements.

The third image is Global *Gesellschaft* I, a mosaic of sovereign, independent nation states associated by strong, mutual bonds of co-operation, and partnership in the field of economics, politics and culture. It is the old time “concept of peaceful coexistence” with the recognition of dominant powers, which interfere with others, acting as a “world policeman”.

The fourth vision is Global *Gesellschaft* II, which assumes the disappearance of national states and the unification of the first regional and then global ones, under the rule of a common political organization or a supranational world government. Most efforts to approximate such a vision have appeared in Europe in favor of creating the common European Union. The images (visions) of globalization are described in detail by P. Sztompka in the cited textbook.²

¹ Ibidem.

² Ibidem.

On the basis of the literature cited is assumed that out of the four scenarios of globalization presented by the Swedish anthropologist Ulf Hannerz, *the most realistic and most likely one is the second scenario*, which assumes that the peripheral countries slowly, reluctantly, in the course of a few generations, replace local cultural ideas, meanings and values with uniform content stemming from the dominant cultural centers (dominant countries). The least realistic scenario of the above scenario is the first one, which assumes a complete domination of Western (especially American) culture, where all communities become more or less successful replicas of the Western lifestyle, aspirations, values and norms, consumption patterns, ideas, ideals and beliefs. The first scenario to be associated with cultural ethnocentrism, and the second one with cultural relativism.

At the same time, out of four visions (images) of globalization proposed by the American sociologist Roland Robertson, *the most realistic vision of globalization is the third vision, i.e. Global Gesellschaft I*, therefore, a mosaic of sovereign, independent nation states associated by strong, mutual bonds of co-operation, and partnership in the field of economics, politics and culture, while the least probable image (vision) of globalization is the first one, Global Gemeinschaft I, in which the world is seen as a rich mosaic of closed, separate communities. Such a vision is characteristic of the anti-globalist ideology, where normative perspective dominates over the descriptive one.

From the presented level of reality of particular scenarios and images of globalization, it results that the speed (rate) of changes in the standard and quality of family life will be the largest when the process of globalization is dominated by the second scenario and the third image (vision) of globalization. To further discuss the above idea, we shall now turn to define the term which is significant to the topic, namely, the *standard and quality of family life*.

In order to describe the *standard and quality of family life*, one should first define the *standard of living in general*. In the literature, there are many definitions of *quality of life*, and for the purpose of this text, the definition by Cz. Bywalec has been selected, stating that *quality of life* is defined as “the degree of satisfaction of human needs resulting from the consumption of material goods and services and the use of values of the natural and social environment”,¹ in other words, the relationship between human needs and the actual consumption.

¹ BYWALEC Czesław, 2002, *Terminologia i klasyfikacja sfery konsumpcji* [in:] BYWALEC Czesław, RUDNICKI Leszek., *Konsumpcja*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002, p. 39 ISBN 8320813905.

The scope of this category is very broad and can be applied to the level of family life, which also involves a degree of satisfying the needs of families resulting from the consumption of material goods and services and the use of the advantages of its natural and social environment. However, it is impossible to establish a single, universally valid definition of the *quality of family life*, because of the different perspectives and views of the problem. To clarify definitional differences of the term, the WHO Quality of Life Instrument (WHOQOL) contributed the following explanation of the term as “individuals’ perception of their position in life in the context of the culture and value systems in which they live and in relation to their goals, expectations, standards and concerns.”¹ This concept takes into account the mental state of the individual, her physical health, social relationships, and the attitude towards the surrounding environment or the degree of independence. Quality of life is recognized in the context of human needs and treated as a “degree of satisfaction of material and immaterial needs of individuals, families and communities.”² It is a motivational category, closely related to human potential for achieving human aspirations. In 2005, the British weekly magazine *The Economist* developed a *quality of life index* (which can also be referred to the quality of *family life of soldiers*), by means of which it is measured and characterized, including the following:

- 1/ Material wellbeing, and Health,
- 2/ Political freedom,
- 3/ Gender equality,
- 4/ Job security,
- 5/ Climate and geography,
- 6/ Community life,
- 7/ Political stability and security
- 8/ Safety.

It can be assumed that the indices presented above include all the planes of human life in socio-economic and political terms.³

¹ ROSTOWSKA Teresa, 2008, *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008, p.16 ISBN 9788373265233.

² Ibidem, p.17

³ THE WORLD IN 2005 The Economist Intelligence Unit’s quality-of-life index [online], Online access 29.09.2014: http://www.economist.com/media/pdf/QUALITY_OF_LIFE.pdf

In this article, it is difficult to take into account all these indices in the analysis of the quality of family life of soldiers in the aspect of globalization, which is why only some of them were chosen, namely:

- 1/ Financial situation,
- 2/ Job security
- 3/ Health.

Financial situation. Today, it is understood that the material aspect of living standard is only the means by which the broader prosperity and quality of life is achieved, and quality of life cannot be narrowed only to economic aspects. Yet, this aspect is the most often seen as a subjective index of the individual's and family's wellbeing and economic safety. A study by the Military Office of Social Research shows that more than half of the soldiers described their situation as "average", while one in five respondents said it was "bad". Assessment of the situation is dependent on the rank. The higher the rank, the better assessment of financial situation. More than half of the respondents also declared the repayment of loans taken mainly to improve their standard and quality of life. At the same time, it was pointed out that the standard of living in recent years has not improved and rather, it has decreased, while the standard of living improved if the soldier's spouse was employed.

Employment in the army was estimated best by non-commissioned officers, and the worst by junior officers. A report on the analysis of social wellbeing of military personnel and their families indicates that there the assessment of this area has remained the same. The situation is dependent on the level of income, and the living conditions of families are assessed as unsatisfactory. The vast majority is defined as indigent families and among them are also some that are defined as poor. The reason is the rising cost of living, which was not accompanied by an adequate increase in wages. We conclude that the economic conditions of functioning in military environments – in terms of the social and socio-cultural wellbeing of families – in terms of work relationships, work culture and social position of the profession of a soldier – determine the sense of quality of life as rather average, with a tendency to deteriorate. In contrast, professional privileges are not confirmed by the subjective perception of the respondents.¹

¹ OBUCHOWSKA Katarzyna, *Prawne, ekonomiczne i społeczno-kulturowe uwarunkowania jakości życia środowisk mundurowych na przykładzie wojska*. Online access: 29.09.2014
http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/529/psychologia_15%20-%2081.pdf

Considering the mechanisms of globalization and pervasive consumerism, which indirectly defines the standards and quality of life of specific social groups, including professional ones, it can be concluded, that the aspirations to possess certain goods or aspirations to a better standard of living are visible among the surveyed soldiers. Dissatisfaction with income and held privileges may indirectly indicate a subjective approach to the assessment of their financial situation. Of course, the difference is visible in each rank, where the higher the position held, the better the assessment of one's financial situation. This type of subjective assessment is no stranger to other professional groups.

Job security. The main factor influencing one's financial situation is a job. Anthony Giddens emphasizes that work is the basis of the economic system in all cultures, but notes that it is an activity that occupies more and more of people's lives and by working people build a sense of their value, construct their own psyche and organize their everyday life.¹ According to U. Beck, by the category of "occupation", people create templates to identify themselves, through which they later estimate others "in their personal needs, abilities, in the economic and social position".² By working professionally, a person actively participates in social life. U. Beck stresses that people deprived of a profession lose the inner spine of their life which arose in the industrial era.³ In his view, the industrial society is a society of employment. Although modern scholars postulate the present transition from the industrial society to the information society, paid work still is the basis of the functioning of societies, at the most, the nature of employment and organization models are changing.

The profession of a soldier is a specific case. The military is seen as a particular segment of the social system's structure, its dispositional layer. Dispositional groups are of professional character and they realize their specialized functions as part of a separate system of the state's security, at the same time, serving as useful to the citizens. Dispositional groups are distinguished due to their specifics in the social system.⁴ The degree of satisfaction of material and non-material needs can be varied within the military environment depending on position, rank, or gender. It is regulated by formal rules of military service, such as legal acts, decisions of Defense and the President of the Republic of Poland, as well as regulations and instructions. These provisions indicate how the enrichment of the individual resources of soldiers can take place, enabling them to satisfy their needs and pursue their life aspirations.

¹ GIDDENS Anthony, 2004, *Socjologia*, Warszawa, Wydaw. Naukowe PWN 2004, p. 396, ISBN 8301142251.

² BECK Ulrich, 2002, *Spoleczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2002, p. 207, ISBN:83-88495-99-2

³ Ibidem, p. 208

⁴ MACIEJEWSKI Jan, 2012, *Grupy dyspozycyjne w systemie bezpieczeństwa państwa*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012, ps. 51 ISBN: 978-83-229-3253-7

In accordance with the Act on Professional Military Service of 11 September 2003, a professional soldier, in a limited way (when it does not interfere with the performance of official duties and does not affect the good name of the Service) may undertake gainful occupation outside the Service or carry out economic activities (Article 56). In addition to wages and social security, soldiers under this Act (Article 66) are provided with the necessary resources for them to work and in certain cases with board.¹

The quality of life is also affected by the position held at work, which is indicated by the rank of a soldier in the chain of command and the level of pay associated. In addition to the material dimension, it also has a dimension of prestige. The Act also regulates other issues related with the performance of services by a soldier, which provide an incentive to pursue that profession, such as pension rights, a housing allowance, bonuses associated with the performance of arduous service, discharge allowance and provisions for the family in the case of death. Legal mechanisms associated with the service and securing the soldier's economic needs are necessary because of the specific nature of this work. The law protects the material issues of the soldiers' and their families' wellbeing, yet the expectations as to the standard and quality of life posed by consumerism do not go hand in hand with their real incomes, especially in the rank and file.

Health. One of the indices of the quality of life of choice is health, which is one of the most "happiness inspiring" values for the average person.² In modern times, it is perceived in many ways, including in the categories of human potential and quality of life.³ Health is a means by which one achieves a better quality of life. Having it, one can fully enjoy efficiency to old age, increase one's productivity, and achieve higher wages and overall life satisfaction. In a broader context, health is a valued resource. Only healthy societies can flourish, multiplying their wealth and increasing economic, social, and cultural resources.⁴ Human health is an important issue, widely analyzed in the different sciences, including psychology, sociology, and their sub-disciplines (e.g. sociology of medicine).

¹ ACT of 11 September 2003 Act on Professional Military Service. Online access: 29.09.2014 <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20031791750>.

² DRABAREK Anna, 2011, *Pojęcie szczęścia i dobrostanu* [in:] *Krótkie wykłady z socjologii. Przegląd problemów i metod, Krótkie wykłady z socjologii: kategorie, problemy, subdyscypliny*, Vol. 2, Kontynuacja, Firkowska-Mankiewicz Anna, Kanasz Tatiana, Tarkowska Elżbieta. Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2011, p. 76, ISBN 9788362828838.

³ SŁOŃSKA Zofia, *Zdrowie* [in:] *Encyklopedia socjologii*, BOKSZAŃSKI Zbigniew et al., Oficyna Naukowa, Warszawa 2002, Vol. 4, p. 354, ISBN 8385505709.

⁴ SYREK Ewa, *Zdrowie i wychowanie a jakość życia. Perspektywy i humanistyczne orientacje poznawcze*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2008, p. 39-40, ISBN 9788322617823.

The emerging concepts draw attention to the importance of such areas of human life as: relationships with the environment (especially the immediate one – family and friends), emotional life, existential issues and the basic scope of human life activity (e.g. work), and stress the importance of good health. It is an essential factor in the proper functioning of individuals on these levels and a prerequisite in achieving one's life goals.

Entire human life is dictated by the social roles he or she performs. In this context, health is a state in which the individual can demonstrate the optimum skills for normal and efficient fulfillment of her or his tasks and roles that are determined in the process of socialization.¹ Disposition groups in the area of health are functioning rather well, which is due to both the nature of the work and the age range – mainly young people are involved, or ones in good psychophysical condition, although the stress of the job can result in certain discomfort and also affect the family and its functioning.

Research confirms that a higher economic and social status is tantamount to a better (both physical and mental) health.² In health care, most soldiers were dissatisfied with the Polish National Health Fund, and more than two-thirds of the respondents reported the need for an autonomous –military healthcare system.³ Stress is not without significance in the discussion of health. The categories used to describe the condition of life of individuals include risk, which is inscribed in the profession.

In the sphere of family relationships, the influence of profession used to be mostly referred to as positive, while pointing out time limitations one can devote to the family, especially children. Taking into account all aspects of the life of soldiers surveyed, the greatest satisfaction was indicated in the area of personal relationships and the profession. Discontent aroused from external situation connected with the political and economic situation in the country, some elements of the profession, poor career prospects and low salary.⁴ We are aware, however, that the qualitative assessment of the standard and quality of family life must also take into account satisfaction and subjective evaluation of various aspects of wellbeing, referring to the spiritual values, moral behavior, being someone, having close relatives, additionally taking into account social and psychological dimensions.

¹ TOBIASZ-ADAMCZYK Beata, *Wybrane elementy socjologii zdrowia i choroby*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, p. 27-30, ISBN: 83-233-1378-4.

² Ibidem, p. 127-134

³ OBUCHOWSKA Katarzyna, *Prawne, ekonomiczne i społeczno-kulturowe uwarunkowania jakości życia środowisk mundurowych na przykładzie wojska*. Online access: 29.09.2014

http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/529/psychologia_15%20-%2081.pdf

⁴ Ibidem.

In 1987, *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future* found that taking into account only the economic aspects of development, can promote poor, short-sighted and life-threatening decision making. „A symbolic expression of this change in orientation was the gradual displacement of the concept of wellbeing (welfare) by the concept of the quality of life”.¹

2 THEORETICAL ASPECTS OF SOCIAL AND CULTURAL GLOBALIZATION AND THE STANDARD AND QUALITY OF SOLDIERS' FAMILY LIFE

At this point, as the title indicates, our attention will focus on globalization in the socio-cultural dimension, as particularly significant in this analysis. In addition, the processes of socio-cultural globalization produce a richer theoretical reflection. According to P. Sztompka, two concepts of theoretical analysis of globalization in the socio-cultural aspect are dominant. One relates to the objective process of globalization, the other reflects on globalization of social awareness.²

It is worth noting that in the theoretical considerations of the socio-cultural globalization, there are two directions of research. The first one boils down to the question: to what extent the pace and direction of social change is affected by endogenous factors, and to what extent – exogenous ones, and the second question: whether the development of globalization leads to convergence, i.e. gradual assimilation of patterns of socio-economic development, or to divergence, i.e. their gradual differentiation. Opinions on this subject are divided, however, they are dominated by the views that exogenous factors prevail and the processes of globalization will lead to convergence.³ Explaining the impact of globalization on changes in the living standard and quality of family life of soldiers as a specific case of this life, the most interesting seems to be the third theory: the theory of cumulative advantage. Only this one will be discussed. Let us briefly introduce it.

*The theory of cumulative advantage*⁴ refers to the theory of social conflict and the biblical truth of the Gospel of Matthew saying that with the passage of time, the rich become richer and the poor become even poorer.

¹ CZAPIŃSKI Janusz, 2002, Quo vadis homo? Zrównoważony rozwój, jakość życia i złudzenie postępu [in:] M. Marody (Ed.), *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2002, p. 358, ISBN 8373690042.

² To be precise, this aspect of globalization is called the “globalization of culture”, see SZTOMPKA Piotr, op. cit. p. 590-598.

³ This is clearly shown in: MORAWSKI Witold, 2001, *Socjologia ekonomiczna. Teoria. Empiria*, Warszawa 2001, ISBN 8301133899.

⁴ SZTOMPKA Piotr, op. cit., p. 334.

The content (wording) resulting from the Gospel of Matthew was called by R. Merton “the Matthew effect” and used in the analysis of a reward system in science as a social institution, and by N. Goodman, in explaining the principle of cumulative advantage. Interesting interpretation of “the Matthew effect” is found also in P. Sztompka, who suggests looking at it not on one, but on two levels. At the first level, “the Matthew effect” is the fact that getting a high position in a hierarchy, for example, prestige or power, enables one to achieve a high position in a different hierarchy, and this is a source of social inequality. At the second level, “the Matthew effect” consists in that a high position in a hierarchy of stratification provides opportunities for an even higher position in the same hierarchy. Piotr Sztompka calls both of these cases (phenomena) “position conversion”.

After presenting the theoretical aspects of socio-cultural globalization, it is time to discuss the theoretical aspect of the quality of family life, which can also be related to the living standard and quality of family life of soldiers.

The analyses of the living standard and quality of family life use a variety of theoretical perspectives, which also underwent changes in the past few decades. Sociologists representing the functionalist school have indicated that from the beginning of the industrialization, the family as a generating entity has lost its meaning, and in modern societies the family plays strictly specific roles, centered on reproduction, education and socialization. In turn, feminist theories pay attention to what is going on within the family, the inequality in the distribution of power and duties of care as well as the experience of women in the implementation of the domestic division of labor.

U. Beck and E. Beck-Gernsheim pay attention to the intensity of change in the world and its significant impact on the family, including the fact that one is no longer obliged to adhere to the old rules of family life and the emergence of large possibilities and endless choices of changes in the family. In addition, both men and women are realizing their career plans and personal needs.¹ In turn, representatives of the theory of exchange in respect of the family, especially F.I. Nye, assume in the main framework of the theoretical model, which the family is a collection of individuals guided by their own interests and understanding and predicting phenomena occurring in the family stems from an understanding of the motivation of these individuals.

¹ GIDDENS Anthony, 2004, *Socjologia*, Warszawa, Wydaw. Naukowe PWN 2004, p. 195-199 ISBN 8301142251.

In addition, families have, for one, a rewarding nature. In contrast, a representative of the rational choice theory, G. Becker, in his concept of the family, called the neo-classical theory of the family, suggests that the family unit is a set of strategies undertaken by its individual members. In addition, individuals with limited resources themselves must decide what goals they allocate them to, therefore making choices related to family life, guided by the principle of utility maximization according to a hierarchy of needs and preferences. According to Becker, e.g. the decision about marriage consists of the following questions: whether to conclude it, with whom and when.¹

At the end of this thread of thought, is worth noting that the discussion on the standards and quality of life in the theoretical dimension is undertaken not only because it can serve as an explanation but also because it allows us to better understand the functioning of family life (rational dimension). A question arises how well the presented theories explaining the standard and quality of life relate to globalization and how they give an answer to the fundamental question in this article. The answer to this question is not simple. Nevertheless, it is worth noting that the presented theories, like globalization itself, are global, because they concern family life in general and not at the level and quality of life of the soldiers' family life. Many examples of this observation will be found in the next section.

3 RELATIONSHIPS BETWEEN GLOBALIZATION AND THE STANDARD AND QUALITY OF FAMILY LIVING OF SOLDIERS

In an attempt to determine the relationship between globalization and the standard and quality of family life of soldiers, we mean the relationships that exist between the scenarios and images (visions) of globalization on the one hand, and indicators of the standard and quality of life on the other. Speaking in more detail, we primarily intend to answer the question: which of the four scenarios of globalization and which of the four images (visions) of the global order will most effectively influence the mentioned indicators of the quality of family life of soldiers. Let us recall that these are the four scenarios of globalization defined by Ulf Hannerz: 1/ scenario of global homogenization, 2/ scenario of cultural saturation, 3/ scenario of cultural deformation, and 4/ cultural amalgamation scenario, along with the four images (visions) of globalization presented by Roland Robertson: 1/ Global Gemeinschaft I, 2/ Global Gemeinschaft II, 3/ Global Gesellschaft I, and 4/ Global Gesellschaft II.

¹ SZLENDAK Tomasz, 2010, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, wyd. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010 p. 263-265, ISBN 9788301163099.

The three indicators of the standard and quality of family life of soldiers include: 1/ material situation, 2/ job security (employment) and 3/ Health.

As discussed previously, on the basis of the literature cited, it is assumed that out of the four scenarios of globalization, the most realistic and *the most likely one is the second scenario of globalization*, which assumes that the peripheral countries slowly, reluctantly, in the course of a few generations, replace local cultural ideas, meanings and values, by the uniform content of the dominant cultural centers (dominant countries). *The least realistic scenario out of the above is the first scenario*, which assumes a complete domination of Western (especially American) culture, where all communities are more or less successful replicas of the western lifestyle, aspirations, values and norms, consumption patterns, ideas, ideals and beliefs. Simultaneously, out of the four images (visions) of globalization, *the most realistic one is the third vision, i.e. Global Gesellschaft I* and therefore a mosaic of sovereign, independent nation states associated by strong, mutual bonds of co-operation, and partnership in the field of economics, politics and culture. Additionally, *the least likely image (vision) of globalization is global Gemeinschaft I*, in which the world is seen as a rich mosaic of closed, separate communities. From the presented level of reality of particular scenarios and images of globalization, the speed (rate) of changes in the living standard and quality of family life of soldiers will be the largest when the process of globalization will be dominated by the second scenario and the third image (vision) of globalization. In more detail, the speed (rate) of changes in the indicators for the living standard and quality of family life of soldiers will be greatest when the process of globalization will be dominated by the second scenario and the third image (vision) of globalization, mainly regarding the first indicator. In this context, one can attempt to respond to the hypothesis in this article, namely, that it will be the most realistic if the second scenario and third image of globalization prevail.

CONCLUSION

To sum up the present considerations, it is worth remembering the most important of our findings. The first part of the article discusses the possible scenarios and visions (images) of globalization and the standards and quality of family life, focusing on the living standard and quality of family life of soldiers. The second part presents the theoretical aspects of globalization and family life. The third section attempts to answer the fundamental question set in this article, namely: what is the relationship between the above categories, i.e. scenarios and visions of globalization and the living standard and quality of life of soldiers, and more specifically, the adopted indices of quality of family life.

The answer to this question is difficult and complex, but an attempt of to provide a response was made, which was also an attempt to verify the hypothesis put forward. The discussion so far presented allows us to express the opinion that the research hypotheses saying that with the development of globalization on the standard and quality of family life of soldiers will have, in general dimension, unified and progressive character, that is, one providing increasingly higher standards of living, while the most realistic scenario of the process globalization will occur according to the second pattern and the third image of globalization, and the hypothesis will be the least real (verifiable) if globalization will happen according to the first scenario and the first image of globalization.

In conclusion, it is worth recalling the considerations by U. Beck and A. Giddens. According to Beck, new forms of risk together create the global risk society, which is not limited to environmental and health risks, but also includes the whole range of phenomena. Here, he includes: 1/ unstable employment structure, 2/ increased risk of job loss, 3/ decreasing importance of customs and traditions in shaping identity, 4/ loss of the traditional family model and 5/ democratization of personal relationships. Under the new conditions, the future of every individual is much dimmer than in traditional societies, where it was defined *a priori*. Now, risk is involved in all kinds of decisions. For example, marriage is now much more risky venture than in the days when there was a relationship for life. Decisions regarding education and career choices also seem to be risky, because in the conditions of such a rapidly changing economy like ours, it is hard to predict what skills will be valuable in the future. An important feature of the risk society is the lack of spatial, temporal and social boundaries of danger.¹ It is hard to answer how these risks shall translate into the soldiers' of life quality and standard of living, but it appears that in poor countries, the effects of the risks will be greater than in rich countries.

Whereas the hypothesis is considered, yet considerations by A. Giddens presented in the work of U. Beck on the impact of globalization on our social life in the micro dimension are worth recalling.² Globalization is associated mostly with changes within the "large" systems, such as transnational financial markets, production, trade, or electronic communication. Its effects can be felt in the sphere of everyday life. It does not happen "out there". It occurs "here and now" and in many ways affects our intimate and personal lives.

¹ BECK Ulrich, 2002, *Spółeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2002, p. 208, ISBN:83-88495-99-2.

² Ibidem, p. 83-87.

Penetrating into our local contexts, reaching into our homes and communities – whether through impersonal sources such as the media, the Internet and popular culture, through personal contacts with the inhabitants of other countries and representatives of other cultures – globalization trends inevitably transform our personal lives as well as family lives.

Globalization fundamentally changes the nature of our everyday experience. As the society to which we belong undergoes profound changes, its basic institutions are losing their former importance. This makes it necessary to redefine the intimate and personal aspects of our lives, such as family, cultural gender, sexuality, personal identity, our interactions with others and our relationship to work. Globalization is leading to fundamental changes in our way of thinking about ourselves and our relationships with other people.

In the conditions of globalization, however, we are facing a shift towards a new *individualism*, thus, an attitude of active shaping oneself and one's identity. The importance of tradition and the existing values is decreasing as the interaction between local communities and the new global order are intensifying. "Social codes" that once determined the direction of actions taken and decisions made by human beings¹ are disappearing, as do the traditional limits of identity, and their place is taken by new identity patterns. Globalization enforces people to live more open, reflective lives. This means that we are constantly responding to changes in the world around us and constantly adapting to it.

Local traditions are mingling with additional, foreign cultural forms, creating a stunning mosaic of possibilities from which everyone can choose the style of life for themselves. The present considerations find it difficult to clearly assess globalization in the context of the hypothesis made, similarly to the analysis of globalization in the context of social risks. However, it can be assumed that, despite the deepening social inequalities, the quality of family life of soldiers will manifest, in general, a progressive character.

BIBLIOGRAPHY

- BECK Ulrich, 2002, *Spółeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2002, ISBN:83-88495-99-2
- BYWALEC Czesław, 2002, Terminologia i klasyfikacja sfery konsumpcji [w:] BYWALEC Czesław, RUDNICKI Leszek., *Konsumpcja*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002, ISBN 8320813905.
- CZAPIŃSKI Janusz, 2002, Quo vadis homo? Zrównoważony rozwój, jakość życia i złudzenie postępu [in:] M. Marody (Ed.), *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2002, ISBN 8373690042.

¹ If someone came into the world, for example, as the eldest son of a tailor, it was almost certain for him to learn the trade himself and be a tailor for the rest of his life. According to tradition, a natural place for women was the home. Her life and identity were largely determined by what her husband and her father were.

- DRABAREK Anna, 2011, Pojęcie szczęścia i dobrostanu [in:] *Krótkie wykłady z socjologii. Przegląd problemów i metod, Krótkie wykłady z socjologii: kategorie, problemy, subdyscypliny*, Vol. 2, Firkowska-Mankiewicz Anna, Kanasz Tatiana, Tarkowska Elżbieta. Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2011, ISBN 9788362828838
- GIDDENS Anthony, 2004, *Socjologia*, Warszawa, Wydaw. Naukowe PWN 2004, ISBN 8301142251.
- MACIEJEWSKI Jan, 2012, *Grupy dyspozycyjne w systemie bezpieczeństwa państwa. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego*, Wrocław 2012, ISBN: 978-83-229-3253-7
- OBUCHOWSKA Katarzyna, *Prawne, ekonomiczne i społeczno-kulturowe uwarunkowania jakości życia środowisk mundurowych na przykładzie wojska*. [online]. Access: 29.09.2014 http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/529/psychologia_15%20-%2081.pdf
- ROSTOWSKA Teresa, 2008, *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008, ISBN 9788373265233.
- SŁOŃSKA Zofia, *Zdrowie* [in:] *Encyklopedia socjologii*, BOKSZAŃSKI Zbigniew et al., Oficyna Naukowa, Warszawa 2002, Vol. 4, ISBN 8385505709.
- SYREK Ewa, *Zdrowie i wychowanie a jakość życia. Perspektywy i humanistyczne orientacje poznawcze*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2008, ISBN 9788322617823.
- SZLENDAK Tomasz, 2010, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, wyd. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010 p. 263-265, ISBN 9788301163099.
- SZTOMPKA Piotr, 2005, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków, 2002, ISBN 8324002189.
- THE WORLD IN 2005 The Economist Intelligence Unit's quality-of-life index* [online]. Access: 29.09.2014: http://www.economist.com/media/pdf/QUALITY_OF_LIFE.pdf
- TOBIASZ-ADAMCZYK Beata, *Wybrane elementy socjologii zdrowia i choroby*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, ISBN: 83-233-1378-4.
- ACT of 11 September 2003 Act on Professional Military Service* [online]. Access: 09.09.2014 <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20031791750>

Dr.hab. Jadwiga MAZUR, PhD.
Uniwersytet Pedagogiczny,
im. Komisji Edukacji Narodowej w
Krakowie, ul. Podchorążych 2, 30-084
Kraków, Polska
jadwigamazur@interia.pl

Dr.hab. Tadeusz MICHALCZYK, PhD.
Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza
Modrzewskiego w Krakowie, Kraków,
Polska
tmichalczyk@poczta.onet.pl

Recenzował:

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, Wrocławská univerzita, Wrocław, Polsko
Dr. hab. Jacek DVORZECKI, Fakulta verejnej správy Vysokej školy Policie,
Szczytno, Polsko

PÉČE O RODINY VOJENSKÝCH PROFESIONÁLŮ ZEMŘELÝCH PŘI VÝKONU SLUŽEBNÍ ČINNOSTI

CARING ABOUT THE FAMILIES MILITARY PROFESSIONALS WHO PASSED AWAY DURING SERVICE.

Zdeněk MIKULKA, Ivana NEKVAPILOVÁ a Radomír SALIGER

ABSTRAKT

Článek se zabývá hlavními aspekty péče, kterou je nutno poskytnout rodinám a nejbližším pozůstalým vojenského profesionála, v souvislosti s jeho úmrtím při výkonu služební činnosti. V první části příspěvku jsou představena základní filozofická a etická východiska ovlivňující postoj ke smrti a umírání v evropském socio-kulturním kontextu. Ve druhé části příspěvku autoři pojednávají o procesu sdělení zprávy o úmrtí a formě poskytování péče v tomto stádiu. Ve třetí části je popsán proces následné péče. Příspěvek vychází z poznatků a zkušeností vzniklých v prostředí Armády České republiky.

Klíčova slova: smrt, umírání, péče, rodina, vojenský profesionál

ABSTRACT

The contribution deals with the main aspects of the care that it is necessary to provide to the families and closest bereaved of a military professional who has passed away during service. The first part of the contribution introduces basic philosophical and ethical starting points which influence the attitude towards death and dying of a soldier in the European socio-cultural context. In the second part of the contribution the authors discuss the process of conveying the message about the passing and the way of providing care at this stage. The third part describes the process of subsequent care. The contribution is based on the knowledge and experience originated in the environment of the Armed Forces of the Czech Republic.

Key words: death, dying, care, family, military professional

ÚVOD

Kvalita života je jednou z těch otázek, které si člověk klade ve všech dobách i kulturách, jak píše A. Hogenová: „...problematika kvality života patří k těmto „starým otázkám“, jež si ovšem vyžadují novou odpověď odpovídající dnešku.“¹ Tázání i jeho potřeba vycházejí ze samé podstaty lidské existence, neboť člověk, a v tom lze plně souhlasit s Martinem Heideggerem, pobyt: „je jsoucno, o kterém nelze říci, že se mezi jiným jsoucnem jen vyskytuje. Toto jsoucno se onticky vyznačuje spíše tím, že mu v jeho bytí o toto bytí samo jde. K této bytostné skladbě pobytu pak ale patří, že má ve svém bytí k tomuto bytí bytostný vztah. A to zase znamená, že si pobyt nějakým způsobem a nějak výslovně ve svém bytí rozumí. Tomuto jsoucnu je vlastní, že skrze jeho bytí a spolu s ním je mu odemčeno bytí samo. Porozumění bytí je samo bytostným určením pobytu.“²

¹ HOGENOVÁ, A. *Kvalita života a tělesnost*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2002, ISBN 80-7184-580-90. s.25.

² HEIDEGGER, M. *Bytí a čas*. Vyd. 2. opravené. Přeložili: I. Chvatík, P., Kouba, M. Petříček jr., J. Němec. Praha: OIKOYMENH, 2002. ISBN 80-7298-048-3. s. 28.

Zbývá odpovědět si na otázky, proč právě nyní je tázání aktuální, jaký smysl má se speciálně zabývat otázkou kvality života vojenského profesionála? Co patří ke kvalitnímu životu vojenského profesionála?

Hlavním důvodem otevření otázky po kvalitě života, zejména kvalitě života vojenského profesionála, je skutečnost, že zaměstnanost obstaráváním, tolik charakteristická pro dnešní životní styl euroamerické civilizace, vytěsnila z lidského života přesah i potřebu přesahu. „*Nejhorší typ prožívání každodennosti se ukazuje v tzv. „člověku bez skrupulí“, je to člověk, jehož nezajímají cíle, ale pouze prostředky.*“¹ Tomuto člověku chybí hlubší smysl v jeho konání, ale je přesvědčen, že to, co činí, dělá dobře.

V zaníceném obstarávání věcí i ve snaze zajistit si moc pro budoucnost, která je nejistá, si dnešní člověk vytváří nepravou kvalitu života, pozvolna zapomíná na to, co k pravé existenci vůbec patří. Ve snaze zajistit materiální blahobyt, příjemné a povzbuzující zážitky, vytěsňuje ze své mysli stinné stránky života, jako jsou např. neúspěch nebo umění „odcházet“, zanedbává péči o přirozené zázemí, které mu poskytuje pocit jistoty, bezpečí pro celý jeho život, místo, které je útočištěm, kam se může vrátet po případných nezdarech v otevřeném světě, péči o domov (oikos).

V daném kontextu kvalita života vojáka není dána jen množstvím statků či služeb, které může za svůj stálý plat získat, ale především porozuměním smyslu jeho služby, zvláštnímu určení jeho života nejen jím samým, ale i jeho blízkého okolí. Není možné vyvážit ztrátu lidského života v penězích, přesto lze něco udělat proto, aby život i jeho ztráta získaly kvalitu. To je však možné jen v dimenzi přesahu, vztahování se k celku bytí, ve schopnosti „zasadit celek do každé konkrétní situace“², v překročení každodennosti.

Kvalita života vojáka je dána povahou jeho činů, které se podílejí na tvorbě kvality ztráty života jen částečně. Bez druhých, blízkých, kteří zůstávají, kteří pečují o památku mrtvých, by smrt ztratila svůj smysl, svoji kvalitu. Pečovat o kvalitu svého života však nemůže voják zcela sám. Vojenský profesionál vykonává náročnou službu ve prospěch společnosti, za níž platí vysokou cenu. Jako dospělý, má přirozenou potřebu založit rodinu, vychovávat své potomky. Z povahy služby nemůže být vždy se svými blízkými, nemůže být s nimi v okamžicích významných pro jejich život. Pro výkon své služby podporu blízkých, lásku, harmonické rodinné vztahy, kvalitní domov bytostně jako člověk potřebuje.

¹ HOGENOVÁ, A. *Kvalita života a tělesnost*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2002. ISBN 80-7184-580-90.s. 29

² HOGENOVÁ, A. *Kvalita života a tělesnost*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2002. ISBN 80-7184-580-90.s. 30

V případě ztráty života vojáka, zůstává jeho rodina, domov jeho blízkých nezajištěn. V péči o domov i rodinu by voják neměl být osamocen. Jistota, že skutečně osamocen není, že jej v péči zastoupí, alespoň na čas, armáda, pak zpětně spoluutváří kvalitu jeho života.

Cílem příspěvku je obrátit pozornost k existenciální dimenzi života vojáka a ke smrti a odcházení, jako podstatným fenoménům existence vojáka – jednotlivce. Jedním z aspektů komplexního přístupu k tomuto fenoménu je i péče resortu obrany o jeho rodinu a jeho příbuzné při úmrtí v důsledku výkonu služební činnosti jako součást péče o domov i kvalitu života rodiny vojenského profesionála.

1 EXISTENCIÁLNÍ ROZMĚR ŽIVOTA VOJÁKA

Jak dokládají dějiny evropského filosofického myšlení, odpověď na otázku kvality života je přítomna od starověku. Připomeňme alespoň sokratovský koncept péče o duši, hedonistickou či stoickou etiku, biblická ustanovení Starého i Nového zákona, upřednostňování kvantitativních hledisek v novověkém myšlení, často označovaném jako „more geometrico“ (důvěra ve smyslově vnímatelný svět, jevou stránku věcí, která je měřitelná).

Již od Aristotela je lidský život chápán jako pohyb (FYSIS). Každý životní pohyb, tedy i vojákův, potřebuje čtyři příčiny:

- příčinu působící,
- příčinu materiální,
- příčinu formální
- příčinu teleologickou.

„Lidský život se realizuje plně, tj. kvalitně, jedině když vychází z arché (počátku), to je příčina působící (efficientes), dále musí lidský rozum vybrat možnost pro pohyb na cestě, tj. dynamis, která není nic jiného než příčinou materiální, látkovou, možnostní. Toto vybírání provádí náš selektivní rozum, který musí vybírat na základě nejlepších forem a zde se objevuje funkce příčiny formální, která uskutečňuje nejlepší dynamis (možnost) v energiá (tj. skutečnost).

Skutek, tj. v řečtině ergon, je tedy to, co zanechává stopu v lidském životě v jeho pohybování po cestě... Pohyb po cestě, jenž je životem samým, však potřebuje být řízen příčinou teleologickou, tj. finální.

A Telos není nic jiného než metaforicky vyjádřený smysl života v celku, který je na cestě podobně jako horizont, v němž cesta končí a začíná nebe-při pohledu na cestě do dálky. „*Tento Telos ... je v životě to nejdůležitější. Protože tento Telos, tato hranice odděluje vlastně to, co je nahlédnutelné ve tvarech, ale také to, co umožňuje tyto tvary, totiž pozadí*“¹.

Byť se to může zdát z pohledu mnohých jakkoli paradoxní, hlavním směřováním lidského života je jeho konec, smrt. Martin Heidegger by řekl, že podstatou lidské existence je bytí k smrti. Smrt z existenciálního a fenomenologického hlediska není jen biologickou záležitostí, ale završením, dosažením celosti pobytu. K lidskému životu smrt bezprostředně patří. I když jedinec sám nikdy nemůže mít zkušenost vlastní smrti, není mu odepřeno získat zkušenost o smrti prostřednictvím spolubytí s ostatními. „Jakmile pobyt „existuje“ tak, že už v něm naprosto nic nechybí, stal se zároveň něčím, co „už tu není“.

Odstranění neukončenosti bytí znamená zánik bytí pobytu. Dokud pobyt jako jsoucno jest, nikdy nedosáhl své „celosti“. Ale dosáhne-li jí, stává se tento zisk ztrátou „bytí ve světě“ vůbec. Nikdy je pak není možno zakusit jako jsoucí.“² Člověku (vojáku) náleží jen možnost se s totalitou smrti vyrovnat.

Dalším hlavním rysem lidské existence, dalším z pohybů je blízkost, která je nazývána domov. „Zesnulý“, který na rozdíl od mrtvého byl smrtí vyrván pozůstalým“, je předmětem „obstarávání“ v tryzně, pohřbu, kultu hrobů. A to proto, že je svým způsobem bytí stále ještě „něčím více“ než jen pouhým obstaratelným příručním jsoucnem světa našeho okolí. Když u něho pozůstali prodlévají ve smuteční vzpomínce, jsou s ním – v modu uctívající péče.“³

Ve spolubytí s mrtvým se smrt odhaluje jako ztráta, ale spíše jako ztráta zakoušená pozůstalými. Voják je ten, kdo obětuje svůj život nejen za svoje blízké, ale za všechny občany státu, proto by ani státu, armádě neměla být lhostejná jeho smrt. Ztráta blízkého je vždy traumatizující pro rodinné příslušníky nejen z důvodu jejich vlastního existenciálního prožitku setkání se smrtí jako takovou, ale především proto, že smrt vojáka není vždy jen přirozeným koncem existence, ale koncem násilným, ukončujícím životní cestu člověka v plné síle, který často nestihl splnit svoje přirozené role (otec, syn.), protože se rozhodl věnovat svůj život za prosazení vyšší, společných cílů a zájmů.

¹ HOGENOVÁ, A. *Kvalita života a tělesnost*. Praha: Nakl. Karolinum, 2002. ISBN 80-7184-580-90.s. 31

² HEIDEGGER, M. *Bytí a čas*. Vyd. 2. opravené. Přeložili: I. Chvatík, P. Kouba, M. Petříček jr., J. Němec. Praha: OIKOYMENH, 2002. ISBN 80-7298-048-3.s. 280

³ HEIDEGGER, M. *Bytí a čas*. Vyd. 2. opravené. Přeložili: I. Chvatík, P. Kouba, M. Petříček jr., J. Němec. Praha: OIKOYMENH, 2002. ISBN 80-7298-048-3.s. 283.

2 SDĚLENÍ ZPRÁVY O ÚMRTÍ POZŮSTALÝM VOJENSKÉHO PROFESIONÁLA

Sdělení zprávy o úmrtí pozůstalým vojenského profesionála je velmi zatěžující a nepříjemný úkon. Proto se ten, kdo se stane ze své služební povinnosti předavatelem zprávy o úmrtí, může podvědomě pokusit ztotožnit se pro tuto situaci s nějakým, z jeho úhlu pohledu očekávatelným vzorem profesní role (tvrdý velitel, chladný úředník – zástupce instituce, kolega zaplavený smutkem ze ztráty kamaráda, nadřízený adorující s patosem hrdinu - druha ve zbrani...apod.). Sdělení tohoto charakteru však vyžaduje autenticitu a je příliš závažné a citlivé. Pozůstalí si však zaslouží a *mají právo na víc než jen formální přístup* a proto předávající i jeho tým nemají jinou „pocitivou“ možnost, než celou situaci spolu se zasaženými pozůstalými *vnitřně osobně prožít*.

Přesto (nebo možná právě proto) je předání zprávy o úmrtí nutno pojmout racionálně, plánovaně, s důkladnou předchozí rozvahou nad komunikačními schopnostmi a lidskými dovednostmi těch, kteří se tohoto poslání mají zhostit. Vedle samotného předání věčné informace jde od samého začátku o schopnost poskytnout zasaženým příbuzným soucitnou odezvu, *být jim protějškem*, který se s nimi vystavuje změní pocitů, ve kterých se však nechce a nemá právo (na rozdíl od nich) ztratit a v tomto smyslu jim chce *být partnerem*.

Tento přístup následně umožňuje pokračovat v celém procesu vzájemné komunikace i v dalších záležitostech spojených s podporou při úmrtí vojáka (vyřizování náležitostí, sjednávání pohřbu, dojednávání praktické pomoci atd.)¹.

V podmínkách Armády České republiky je předavatelem zprávy a tedy hlavní kontaktní osobou velitel (statutární představitel jednotky). Při přípravě na předání zprávy o úmrtí, má-li se stát skutečným partnerem pro navazující situace a jednání, si musí - ve spolupráci s ostatními členy svého týmu (dále jen *předávající skupina*), který zpravidla v této fázi tvoří kaplan a psycholog – ujasnit následující:

Jaké prostředí skupinu podle dostupných informací očekává: rodiče, partner/ka, manžel/ka, děti? Jak zachovat určitý odstup, abych byl vnímán jako partner a pomocník a ne jako součást truchlícího příbuzenstva?

Jak přitom prokazovat dostatečnou blízkost, aby osobní zúčastněnost celé předávající skupiny na události byla důvěryhodná? Jak se zachovat při prudké emocionální reakci (zhroucení, agrese, vzlykání) a co to s jednotlivými členy skupiny nejspíš udělá?

¹ DZIAKOVÁ, Olga. *Vojenská psychologie*. 1. vyd. Praha: Triton, 2009. 544 s. ISBN 978-80-7387-156-7. s.453 – 456.

Jak bude dobré se zachovat, co říkat, aby bylo jasné, že zůstáváme navzdory oficiálnímu posláni lidmi, kterých se tato situace osobně dotýká a kteří jsou případně schopni poskytnout dotek (pohlazení, sevření ruky) a přijmout objet?

Pokud někdo ze skupiny již zprávu o úmrtí předával, připomenout si jak to prožil, co bylo nejtěžší, co pomohlo, v čem chyboval, protože cílem návštěvy bude: *předat věcnou informaci, unést první reakce, stát se partnerem a poskytnout reálné nabídky pomoci.*

2.1. ZÁKLADNÍ PRAVIDLA PRO PŘEDÁVÁNÍ ZPRÁVY O ÚMRTÍ

- 1. Před samotným výjezdem do bydliště pozůstalých si předávající skupina musí ujasnit a ověřit potřebné informace (kdo je mrtvý, kdo je nejbližší příbuzný, jak se to stalo, kdy se to stalo, kde se to stalo, kde se nachází tělo mrtvého, zda umírající sdělil něco určeného rodině, jaké procedury bude tělo mrtvého nyní podstupovat (pitva, transport, uložení atd.), kde mohou příbuzní získat další informace).*
- 2. Předávající skupina musí předat zprávu co nejrychleji, vždy jako první (dříve než média a vždy osobně, nikdy žádným prostřednictvím (telefon, domovní telefon, internet). Zprávu předává ve služební uniformě, ale diskrétně, bez vyvolávání zbytečné pozornosti a rozruchu v okolí bydliště pozůstalých, vždy až uvnitř bydliště pozůstalých.*
- 3. Předávající skupina nikdy svou návštěvu neohlašuje předem, Pokud nezastihne příbuzné, snaží se je najít a osobně kontaktovat. Je vhodné mít k dispozici více mobilních prostředků.*
- 4. Je vhodné, aby předávající skupinu do místa bydliště pozůstalých doprovázela *podpůrná skupina (lékař, právník) a osvědčilo se, když jedním z příslušníků předávající či podpůrné skupiny je žena. V případě, že ve velitelově doprovodu není lékař, je nutné kontaktovat službu konajícího lékaře v místě oznamování.**
- 5. V případě nejasné nebo zavádějící informace o bydlišti zemřelého (jeho příbuzných) jsou partnerem předávající skupiny úřady státní správy nebo samosprávy (obecní úřad, starosta atd.) – mít kontakt před odjezdem. Nikdy ne místní občané.*

2.2. PRŮBĚH NÁVŠTĚVY

Vzhledem k různým možnostem a podmínkám průběhu prvního setkání s pozůstalými je nutno, aby byla předávající skupina připravena na poměrně širokou škálu možností, které mohou nastat a nenechala se jimi zaskočit.

Proto je vhodné, když si ujasní možné vlastní reakce a postupy na ty nejpravděpodobnější situace, které mohou v souvislosti se sdělením nastat:

- Příbuzní zemřelého vůbec nechtějí otevřít.
- V místnosti, kde dochází k předání zprávy, jsou přítomny děti.
- V místnosti, kde dochází k předání zprávy, jsou přítomni sousedé nebo známí pozůstalých.
- Zpráva již v nějaké podobě proběhla médii, případně média již pozůstalé kontaktovala.
- Zprávu je nutno oznámit současně na více místech.
- Okamžitou reakcí je potřeba pozůstalých vidět tělo zemřelého.
- Okamžitou, či následnou reakcí je: smích, pláč, klení, šok, apatie, hysterický křik, náznak sebevražedného jednání.
- Dojde ke slovnímu nebo fyzickému napadání předávajících.
- Ze strany konkrétního pozůstalého vznikne potřeby fyzického kontaktu (objetí, utěšování...).
- Reakcí je obrana formou odmítnutí přijetí obsahu sdělené skutečnosti (sdělení je považováno za hloupý žert).
- Reakcí je prosba aby sdělující okamžitě opustili bydliště, protože chce (chtějí) být se zprávou sami.
- Pozůstalý (pozůstalí) se dožadují znát viníka.

Na konci návštěvy, pokud má předávající skupina shodu v tom, že je nejbližší příbuzný stabilizován a může být ponechán pod odpovídajícím dohledem rodiny či přátel, přišel čas k odchodu. V této souvislosti musí předávající skupina zvážit:

- Nelze stanovit přesný časový rámeček. Rozhovor zpravidla trvá 45 – 60 minut. Ale rozhodující není čas, nýbrž situace. Předávající skupina musí reflektovat vyslovené i nevyslovené signály, naznačující zda chce být příbuzný opravdu ponechán sám (s odpovídajícím dohledem, zvláště pokud k oznámení došlo v pozdně odpoledních či večerních hodinách) a zda se k tomu cítí dostatečně silný. Navíc, členové skupiny se mohou rozloučit v rozdílných časech, nezřídka dochází k situaci, kdy příbuzný chce ještě soukromě mluvit s kaplanem, nebo psychologem.
- Pokud je pozůstalý ve stavu, ve kterém nemůže být ponechán sám bez lékařské pomoci, musí být k němu zavolán lékař.

- Předávající skupina by měla vytvořit mechanismus, pomocí kterého zůstane s pozůstalým (pozůstalými) v kontaktu, s výhledem (domluvou) na další setkání a v případě potřeby s dosažitelností i v noci. Pozůstalý tak dostává možnost, aby dostal odpověď na otázky, které se objeví až postupem doby a tehdy, kdy je pro něj tato odpověď důležitá.
- V jednotlivých případech (např. při myšlenkách na sebevraždu nebo těžkých depresích) musí být do záležitosti vtaženy další pomáhající osoby nebo zařízení.
- Součástí prvního setkání by mělo být ujednání o dalším setkání z důvodu rozhovoru o pohřbu. Není vhodné toto téma probírat bezprostředně při oznámení o úmrtí.

2.3. SAMOTNÉ PŘEDÁNÍ ZPRÁVY O ÚMRTÍ

Zodpovědné předání zprávy o úmrtí vyžaduje vcítění se členů předávající skupiny a doprovázení pozůstalých prostřednictvím projevení osobního zájmu, nejčastěji formou účastného dotazování se. Takové dotazování není nemístnou zvědavostí, ale naznačuje blízkost a ochotu (schopnost) empatie. Pozůstalý potřebuje vnímat, že ti z předávající skupiny rozumí jeho pocitům, že má před nimi právo na emocionální výlevy. V této souvislosti je proces předávání zprávy o úmrtí prostorem i pro projevy vlastní zasaženosti příslušníků předávací skupiny. Poctivé spolu-trpění je lepší než křečovitě ustrnutí v neosobní distanci úředně přiděleného pomocníka. Je důležité, aby pozůstalý nejen věděl, ale také pocítil, že mu příslušníci předávající skupiny v nejlepším smyslu slova stojí po boku. *Předávající skupina by v rámci svého poslání měla dosáhnout tří cílů.*

- *aby byla zpráva skutečně přijata navzdory tomu, že znamená tragický zásah do života příjemce,*
- *aby byla předávající skupina, nebo někdo z jejích členů vnímán jako pomocník a partner a*
- *aby byl pozůstalý v takovém stavu, který umožní, že může být se zprávou ponechán sám (s odpovídajícím dohledem).*

Samotné předávání zprávy o úmrtí vykazuje v procesu truchlení a umírání pět fází, nebo alespoň některé z nich (Elisabeth Kübler-Rossová, 1969):

- 1. fáze: neochota přijmout zprávu, ujišťování se
- 2. fáze: hněv a agrese
- 3. fáze: smlouvání (o zázraku)

- 4. fáze: deprese
- 5. fáze: první pokusy o zpracování situace a její přijetí¹

Tyto fáze by si však dogmaticky neměl vštěpovat ten, kdo předává zprávu o úmrtí poprvé, protože nemusí proběhnout ani ve výše uvedeném pořadí ani v plném počtu, téměř vždy však dotyčný zažije nejméně dvě z nich a může také registrovat opakované střídání některých (Elisabeth Kübler-Rossová, 1969). Přílišné upnutí se k nutnosti průběhu jednotlivých fází, či jejich nepominutelnosti by předávajícího příliš vystavovalo tlaku, který by blokoval jeho přirozenost ve vedení tohoto důležitého rozhovoru.

Neochota přijmout zprávu, ujišťování se

V této fázi je důležité mluvit při prvním kontaktu nejprve o „*důležité zprávě*“ a následně, již uvnitř domácnosti pozůstalého o „*smutné zprávě*“. Skutečnost úmrtí musí být popsána *pravdivě*, jasně a nezaobaleně, bez dvojznačností, aby nevznikly falešné naděje. Předávající skupina musí vědět, že při předávání tak hrozných zpráv může narazit na totální obranu, která může u pozůstalého vyvolat následující reakce:

- pláč, výkřiky bolesti
- strnutí, ztrátu řeči, apatii
- zmatenost, výpadek emocí, šok, kolaps
- potlačovací a únikové manévry (mechanická a bezmyšlenkovitá činnost, obnova předchozí činnosti před sdělením, snaha o změnu tématu hovoru).

Zpráva o úmrtí může být mnohdy nepřijímána také ze společenských důvodů, zvláště tehdy, když se jedná např. o sebevraždu. Předávající skupina musí pochopit, že „neochota uvěřit“ není vždy nutně spojena se skutečností smrti blízkého příbuzného, ale někdy s rolí, kterou hrál pozůstalý v životě zemřelého, nebo s existenčním strachem.

Tato fáze rozhovoru proběhne většinou rychle, často sestává z jedné věty, ale z delších pomlk a bezmocného pláče. Předávající skupina to musí vydržet. Důležité je, aby předávající skupina poskytla příbuznému dostatek času pro jeho pocity a obranné reakce a neutěšovala příliš rychle. Pláč bývá dobrým znamením, že vše je na použitelné cestě. Hovor postupně přechází do roviny ujišťování se o příčině a okolnostech úmrtí. Cílem ze strany předávající skupiny v této souvislosti musí být jasné ujištění a *vyloučení jakékoli pochybnosti ohledně skutečnosti úmrtí*.

¹ známé v angličtině pod zkratkou DABDA (**D**enial – popírání/šok, **A**nger – hněv/agrese, **B**argaining – smlouvání, **D**epression – deprese a **A**ceptance – smíření)

To přirozeně vyžaduje přesné informace o okolnostech a příčinách smrti. S každým „nevím to přesně“ se předávající skupina vystavuje nebezpečí, že pozůstalý „přeskočí“ zpět do první fáze neochoty uvěřit zprávě, protože si dělá falešné naděje.

Z informace o příčině smrti se může vyvinout první důvěrný rozhovor, který často vzbuzuje zdání, že pozůstalý začíná zprávu o úmrtí poměrně snadno zpracovávat. Předčasné závěry a z nich plynoucí reakce předávající skupiny (utěšování, přechod k praktické rovině situace...atd. by mohlo proces zpracování zprávy potlačit. Platí, že neodvolatelné skutečnosti smrti se nikdo, kdo měl k zemřelému osobní vztah, nepoddá rychle, bez boje a odporu. Přirozenější reakcí je spíše smlouvání (o zázraku), nebo hledání viníka. Hledání viníka potom mobilizuje agresivní obranné síly. Pro předávající skupinu je očekávatelnou nepříjemnou skutečností, že s přijetím skutečnosti smrti je svázána vysoká pravděpodobnost projevů hněvu a agrese. Tím začíná možná další fáze.

Hněv a agrese

Pro předávající skupinu se zahájením této fáze mění atmosféra celé situace a také podoba komunikace s pozůstalým, který se stává agresivním, nebo alespoň naplněn „spravedlivým“ hněvem. S touto nespravedlivou ztrátou se nechce smířit. Má potřebu nalézt adresáta svého pocitu nespravedlnosti, svého hněvu. Hledání viníka začíná. Jako „obětní beránek“ se nabízí předávající skupina nebo instituce, již zastupuje. V této situaci by se předávající skupina *neměla přijetí role obětního beránka bránit*, aby mohla být tato nutná vývojová fáze u pozůstalého vyventilována. Nejde o objektivitu a pravdu, ale o ventilaci, kterou potřebuje tělo i duše postižené ztrátou a bolestí.

Důležité je, že se agrese a hněv mohou projevit, že jsou předávající skupinou připuštěny a nemusejí být před nadřazenou argumentací či úředním postojem zasunuty nebo potlačeny. Potlačené agrese v této fázi by mohlo vést k těžkým depresím nebo až k sebevraždě. *V této těžké chvíli je důležité*, aby členové předávající skupiny nejen vydrželi hněv, výhrůžky, nebo pokus o fyzické napadení, ale dokonce aby sami vhodnou formou komunikace umožnili pozůstalému vyjádřit potlačované pocity.

Smlouvání (o zázraku)

Smlouvání (o zázraku) je fází, která nenastává ve všech situacích a případech, ale vždy signalizuje, že pozůstalý se se skutečností smrti svého blízkého ještě zcela nesmířil, že se nachází na pomyslném pomezí. Typickou reakcí je: „Udělal/udělala bych cokoliv, aby mohl/a žít...“, „Dám všechny své peníze, aby se vše ještě pořádně prošetřilo a ověřilo...“

Tato fáze zahrnuje naději, že jedinec může nějakým způsobem obejít smrt. Pozůstalý se někdy také upíná k vyšší moci (Bůh, osud, vyšší princip, absolutní spravedlnost) s žádostí o zázrak. Psychologicky vzato se pozůstalý staví do role dítěte, které zavře oči a domnívá se, že když nevidí nic kolem sebe, tak také nemůže být samo viděno (když se budu snažit a něco udělám, tak tomu zabráním...).

Deprese

V této fázi se začíná u pozůstalého intenzivně projevovat bolest. Předtím se bránil proti všemu a všem, chytal se každé naděje, nyní se stahuje do sebe, připouští si své vlastní pocity, pláče. Předávající skupina ho musí nechat truchlit a poskytnout mu blízkost. *Nebezpečí nezpracování situace je v přímé souvislosti se zabraňováním truchlení.* Pozůstalý již chápe, že se to stalo jemu, cítí se opuštěn světem a také zemřelým, sám a zrazen. Stále je důležité, aby členové předávající skupiny dokázali naslouchat, nebo mlčet s mlčícím. Zlehčující slova typu „*to bude dobré*“, by byla laciným utěšováním a také potlačením toho, co pozůstalý potřebuje, chce a konečně musí vyslovit. To, co bývá v této fázi vysloveno, je jen zřídka srozumitelné a postižitelné.

Skutečné deprese musejí být léčeny, ale vyjádření bolesti před druhým člověkem umožňuje pocítit ulehčení. Během této fáze se také projevuje potřeba fyzického kontaktu. Zda je to vhodné, musí členové předávající skupiny velmi citlivě vnímat. Věk a pohlaví hrají při tomto zvažování významnou roli, zvláště u objetí. Tato fáze znamená velice náročnou činnost, protože pozůstalý nesmí v této fázi ustrnout.

Na pořad dne a jednání přicházejí konkrétní úkony související rozšířením zprávy o úmrtí příbuzným, přátelům a sousedům, zařízením pohřbů a také s ukončením této fáze péče ze strany předávající skupiny. Na místě je rozhodnutí předávající skupiny, zda může ponechat pozůstalého samotného (s odpovídajícím dozorem, či asistencí ze strany jemu nejbližších).

První pokusy zpracování situace

Ve chvíli, kdy pozůstalý sám začne mluvit o skutečnostech ze života zemřelého, podařil se přechod od prvního truchlení k prvnímu zpracování skutečnosti úmrtí. Zde má předávající skupina možnost pozitivního doplnění, třeba zprávami z pracovní oblasti zemřelého. Vzniká prostor pro její aktivnější zapojení se do dialogu například formou vět oceňujících profesní a lidské kvality zemřelého. Takto projevené uznání vyznívající přirozeně a upřímně těší a posiluje.

V této fázi si pozůstalý stále více uvědomuje, že se jeho životní situace změnila, přitakání k ní však musí přijít od něho samotného. Případná nabídka občerstvení (vody...) od pozůstalého v této chvíli je *víc než jen rituálem*. Znamená návrat pozůstalého do role hostitele, ze které byl zprávou o úmrtí vykolejen a také nabízí vznik osobnější vazby mezi pozůstalým a předávající skupinou, která nyní stojí před úkolem, *předat důležité informace*, které budou hrát podstatnou roli v průběhu zvládnutí skutečnosti úmrtí v nejbližších následujících dnech. Může poukázat na *možné nabídky armády* (sociální pracovníci, právníci), ale především *nabídnout další osobní i velmi praktickou pomoc*, např. se sdělením zprávy příbuzným, zajištěním služeb pohřebního ústavu a přípravou a zařízením pohřbu.

Před odchodem předávající skupiny z bydlíště pozůstalého by také mělo být jasné a srozumitelně domluvené, kdo zůstane v blízkosti pozůstalého. Když rozhovor dosáhl do této fáze, měl by být doveden ke konci (ne k opětovnému začátku). Členové předávající skupiny se od příbuzného dověděli, kdo mu bude nadále nablízku a na samotný závěr může vojenský kaplan pozvat přítomné k modlitbě. Pak je hned rozumné vyrazit, aby neožily staré otázky a rozhovor znovu neprošel všemi již popsánymi fázemi.

3 POZNATKY Z PROCESU NÁSLEDNÉ PÉČE

V souvislosti s úmrtím vojáka při výkonu služební činnosti a v návaznosti na oznámení tohoto úmrtí pozůstalým (vytvoření přímé vazby na pozůstalého/pozůstalé), je nutné položit si základní otázku: *Jak optimalizovat proces následné péče o pozůstalé?*

Výsledek v sobě shrnuje *několik možných přístupů*, z nichž žádný sám o sobě celou problematiku následné péče o pozůstalé neřeší, *jejich propojení* (a vyvážení) - v souladu s konkrétními podmínkami – však *tvorí použitelný a ověřený model*. V následující části tohoto příspěvku se autoři pokusí o shrnutí poznatků a zkušeností získaných s těmito přístupy v podmínkách a prostředí Armády České republiky (dále jen AČR).

Pozůstalí jsou „objektem“ společného působení

Úmrtí vojáka v průběhu výkonu služební činnosti znamená z pohledu tohoto přístupu především soustředění se na aktivaci a koordinaci více různých složek armády na mnoha různých úrovních. Mezi hlavní zainteresované složky patří především:

- Společné operační centrum AČR, jednotka zemřelého vojáka, jí nadřízené velitelství a další síly a prostředky vyčleněné ke zvládnutí této mimořádné situace (velení, řízení, plánování, logistické zabezpečení, realizace jednotlivých opatření a činností, jejich koordinace ...),

- Vojenská policie a Inspekce ministerstva obrany (dále jen VP a IMO - provádění předepsaných šetření...atd.),
- vojenská zdravotní služba, operační psychologie (dále OPsy) a Duchovní služba (DS).

Rizikovými faktory „společného působení“ je především obtížnost funkční koordinace a vyvážené spolupráce jednotlivých složek, vznik „konkurenčních napětí“ a někdy příliš metodický a odlidštěný přístup k „objektu“ – k pozůstalým a kontextu celé události.

Snaha o co nejbližší kontakt s pozůstalými

Tento přístup, někdy více preferovaný příslušníky DS a OPsy, se soustřeďuje *především* na pozůstalé, jejich zájmy, potřeby a situaci, ve které se nachází. Oproti předchozímu *vykazuje* většinou *vysokou míru citlivosti k pozůstalým* a (společenskému) kontextu celé události, jeho *riziky je živelnost, nedostatečná koordinace jednotlivých zainteresovaných složek* a někdy *porušování principu subordinace* v oblasti organizace a řízení při zvládnutí celé události.

Pohřbem to nekončí, ale začíná

Tento vcelku pozitivistický přístup klade důraz na dlouhodobou podporu pozůstalých a vytvoření osobní vazby mezi nimi a jednotkou zemřelého, případně konkrétním kaplanem či psychologem. Kromě zjevných přínosů pro obě zúčastněné strany), má tento přístup i několik úskalí.

Kladem jsou: osobní vztahy, přátelské vazby, konkrétní pomoc a podpora pozůstalých, upevňování tradice jednotky a její soudržnosti. Negativem jsou: dlouhodobý a zavazující přístup, pozůstalí jsou někdy vystaveni zájmu a pozornosti, o které nestojí, vzniklá vazba může komplikovat jejich potřebu odpoutat se a začít nový život.

Obřady a ceremonie

Obřady a ceremonie jsou důležitou součástí procesu vyrovnávání se se smrtí vojáka při výkonu služební činnosti - jak pro pozůstalé, tak pro jednotku zemřelého. Podporují proces racionalizace a přijetí události smrti v životě člověka a poskytují širokou škálu možností pro propojení památky zesnulého s tradicí jednotky. Ve vojenském prostředí jsou důležitou, nově objevovanou a interně významnou součástí, rizikem může být jejich nesrozumitelnost a neuchopitelnost pro civilní svět (rodinu zemřelého vojáka).

ZÁVĚR

Procesy, které by měly být aktivovány v případě úmrtí vojáka v zahraniční misi, i v případech, kdy se úmrtí odehrálo v České republice, jsou v současných podmínkách AČR již systémově ukotveny v odpovídajících formalizovaných dokumentech¹. Platí však, že na úmrtí blízkého člověka není nikdy nikdo dostatečně připraven a z toho důvodu je důležité mít *ucelenou představu o tom, co tato situace vlastně znamená, jak a na jakých rovinách lidské existence člověka zasahuje a především, jak s takovou situací zacházet a jak pomáhat těm, kteří jsou jí dotčeni.*

V této souvislosti a s odkazem na první kapitulu tohoto příspěvku chtějí autoři *zdůraznit*, že služba v armádě je službou státu a jeho občanům. Jestliže má voják povinnost sloužit své zemi za podmínek, které mu jsou taxativně určeny, se zvýšeným rizikem, že tím budou dotčena a ohrožena jeho lidská práva a že přitom může ztratit svůj život, má na straně druhé morální nárok být si jist, že v případě jeho zranění, zmrzačení a především smrti bude jemu a jeho nejbližším věnována odpovídající, dlouhodobá pozornost a péče.

V současné době je již v podmínkách AČR optimalizován a prakticky ověřen proces oznámení zprávy o úmrtí a „prvotní“ péče o pozůstalé (viz 2. kapitola tohoto příspěvku). Proces *následné* péče o rodiny vojenských profesionálů zemřelých při výkonu služební činnosti má definovány jednotlivé možné přístupy, podpořené konkrétními praktickými poznatky (viz 3. kapitola tohoto příspěvku).

Dosud nezodpovězenou otázkou však zůstává *celková optimalizace modelu následné péče, podoba a rozsah této péče v dalších etapách života pozůstalých a také stanovení cíle, jehož dosažení by umožnilo tuto péči ukončit.* Otevřeným tématem pro budoucnost je i další podoba participace státu na následné péči o rodiny vojenských profesionálů zemřelých při výkonu služební činnosti.

Autoři chtějí v samotném závěru *zdůraznit*, že nalezení vhodných odpovědí na některé otázky a podněty reflektované v tomto příspěvku znamená učinit další významný kvalitativní posun v této specifické problematice, jejíž aktuálnost je v současné mezinárodně-bezpečnostní situaci nezpochybnitelná. Současně by to umožnilo další zvyšování kvality života vojenských profesionálů a jejich rodin.

¹ Organizační nařízení, kterým se stanoví postup služebních orgánů při úmrtí vojáka, čj 80814-21/2006/DP-1618 z 2. června 2008

LITERATURA:

- DZIAKOVÁ, Olga. *Vojenská psychologie*. 1. vyd. Praha: Triton, 2009. 544 s. ISBN 978-80-7387-156-7.
- VORÁČKOVÁ, Daniela a kol. *Krizová intervence*. 1.vyd.Praha: Portál, 2002. 543 s. ISBN 80-7178-696-9.
- HEIDEGGER, M. *Bytí a čas*. Vyd. 2. opravené. Přeložili: I. Chvatík, P., Kouba, M. Petříček jr., J. Němec. Praha: OIKOYMENH, 2002. ISBN 80-7298-048-3.
- HOGENOVÁ, A. *Kvalita života a tělesnost*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2002, ISBN 80-7184-580-90.
- ŠPATENKOVÁ, Naděžda, a kol. *Krizová intervence pro praxi* 1.vyd.Praha: Grada, 2004. 197 s. ISBN 80-247-0586-9.
- KÜBLER-ROSS, Elisabeth. *On death and dying*. Dotisk. Simon and Schuster, 1997.286 s. ISBN 978-0-684-83938-7
- TISOVSKÁ, Dagmar. BĚHANOVÁ, Jana. *Rozluč se a neříkej sbohem*. 2. vyd. Tábor: Hospicové hnutí (HHT). 2006. 44 s.
- POKORNÝ, J. *Sdělení nepříjemné zprávy - malý průvodce problematikou*. Jihlava: Krajské ředitelství policie Kraje Vysočina, Odbor psychologických služeb, 2006. 36s.ISBN neuvedeno.
- Duchovní služba AČR. *Předání zprávy o úmrtí – pomůcka pro velitele*. 1. vyd. Praha : Ministerstvo obrany České republiky – Vojenský historický ústav Praha, 2012. ISBN neuvedeno.
- Organizační nařízení, kterým se stanoví postup služebních orgánů při úmrtí vojáka, čj 80814-21/2006/DP-1618 z 2. června 2008.*

mjr. Ing. Zdeněk MIKULKA B.Th.
PhDr. Ivana NEKVAPILOVÁ Ph.D.
doc. Ing. Mgr. Radomír SALIGER Ph.D.

Univerzita obrany, Fakulta vojenského leadershipu,
Univerzita obrany; Kounicova 65, 662 10 Brno,
Česká republika.
E-mail: zdenek.mikulka@unob.cz

Recenzovali:

doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD., AOS, L. Mikuláš, Slovensko
Doc. Karol MURDZA, PhD., Akadémia policajného zboru, Bratislava, Slovensko

POSTAVENIE TEHOTNEJ POLICAJTKY V ZÁKONE A JEJ OCHRANA

THE STATUS OF PREGNANT FEMALE POLICE OFFICER IN THE LAW AND HER PROTECTION

Lucia NOSKOVIČOVÁ

ABSTRAKT

Príspevok sa zaoberá pracovnoprávnym postavením príslušníčok Policajného zboru Slovenskej republiky v čase tehotenstva a materstva, zmenami vo výkone štátnej služby, ktoré z hľadiska stavu policajtiiek musia nastať z dôvodu ochrany nej samotnej ako aj ochrany jej dieťaťa. Príspevok sa venuje osobitným podmienkam výkonu služby tehotných policajtiiek, ich sociálnom zabezpečení a súčinnosti materstva a výkonu služby .

Kľúčové slová: tehotná policajtká, výkon štátnej služby tehotných policajtiiek, osobitné podmienky, ochrana tehotných policajtiiek, zmeny výkonu štátnej služby..

ABSTRACT

The article deals with labour law status of female members of the Police Force of the Slovak Republic at the time of pregnancy and motherhood, changes in the civil service, which in terms of state police officers must occur in order to protect it itself as well as the protection of her child. This article considers the specific conditions of employment of pregnant female officers and their social security and interoperability and performance maternity services.

Key words: pregnant female police officers, civil service pregnant female police officers, special conditions, protection of pregnant female police officers, change of civil service.

ÚVOD

V histórii ľudstva odjakživa vo verejnej sfére dominovali muži. V súčasnosti sa však tento pomer mužov a žien vplyvom emancipácie žien zmenil, kedy ženy majú rovnaké práva a postavenie ako muži. Nie je tomu inak ani v štruktúre Policajného zboru, ktorý bol v minulosti typickou zložkou spoločnosti, ktorú tvorilo výsostne mužské osadenstvo. Trend feminizácie Policajného zboru má narastajúcu tendenciu a preto bolo nevyhnutné, aby policajtky mali zabezpečenú rovnosť príležitostí ako aj zásadu rovnakého zaobchádzania, nazývanú aj ako zákaz diskriminácie z dôvodu pohlavia.¹ Hoci bolo prijatých mnoho opatrení na zachovanie rodovej rovnosti, je táto problematika stále otvoreným problémom. Ženám by mali byť poskytnuté rovnaké možnosti ako aj mužom.

Výnimkou nemôže byť ani Policajný zbor, či iné zložky, na ktoré bola spoločnosť zvyknutá ako na rýdzo maskulínne spoločenstvá.

Demokratická spoločnosť má poskytovať rovnaké príležitosti obom pohlaviam a v rámci sociálnej politiky štátu zabezpečovať, aby každý mohol vykonávať svoju prácu v súlade s rodinnými povinnosťami.

¹ Táto zásada bola zakotvená v preambule Všeobecnej deklarácie ľudských práv OSN z roku 1948.

1 OSOBITÉ PRÁVNE PODMIENKY VÝKONU POLICAJNEJ SLUŽBY ŽENAMI

Zásadu rovnosti a rovnakého zaobchádzania a ochrany pred diskrimináciou obsahuje viacero právnych noriem s rôznou právnou silou.¹ Všetky takéto právne normy musia byť v súlade s Ústavou Slovenskej republiky a medzinárodnými zmluvami, ktorých dodržiavanie je pre Slovenskú republiku záväzné. Ústava zahŕňa niekoľko opatrení, ktorými sa má zabezpečiť pozitívny postup v pracovnoprávných vzťahoch osobách, ktoré si to vyžadujú. Takýmito osobami sú aj tehotné ženy, ktoré si to vyžadujú vzhľadom na ich fyziologické predpoklady a spoločenskú funkciu v materstve.

Tehotné policajtky sú kategóriou, ktorých pracovnoprávnym postavením a ochranou sa zaoberá zákon č. 73/1998 Z. z. o štátnej službe. Zákon č. 73/1998 Z. z. o štátnej službe príslušníkov Policajného zboru, Slovenskej informačnej služby, Zboru väzenskej a justičnej stráže Slovenskej republiky a Železničnej polície v znení neskorších predpisov upravuje predovšetkým vznik, zmenu, ukončenie štátnej služby, dôležité osobné prekážky vo výkone služby a konkrétne prejavy starostlivosti služobného úradu o policajtov atď.

Služobným úradom sa podľa § 1 ods. 4 písm. b) rozumie Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Akadémia Policajného zboru, útvar Policajného zboru. Podľa spomínaného zákona o štátnej službe rozumieme policajtom príslušníka Policajného zboru, teda aj ženy-policajtky.

Do výkonu štátnej služby sú teda prijímaní muži aj ženy, čo je zohľadnené v súčasnej právnej úprave v podobe osobitných právnych podmienok výkonu štátnej služby, ktoré sú v súlade s medzinárodným právom a to hlavne s konvenciami Medzinárodnej organizácie práce.

„Podľa Zákonníka práce starostlivosť zamestnávateľa o ekonomicky aktívne ženy vyúsťuje predovšetkým do právneho inštitútu osobitných pracovných podmienok žien. Zákon o služobnom pomere vychádza z hlavných zásad Zákonníka práce, pričom ich špecifikoval na podmienky štátnej služby v Policajnom zbore.“²

Do výkonu štátnej služby sa môžu teda zapájať muži aj ženy, pričom ženám vo výkone štátnej služby patria osobitné podmienky, ktoré zohľadňujú dva základné faktory- biologický a spoločenský.

¹ Medzi základné právne predpisy na vnútroštátnej úrovni upravujúce otázky pracovnoprávneho postavenia žien patrí Ústava Slovenskej republiky, zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon) a zákon č. 311/2001 Z.z. Zákonník práce v znení neskorších právnych predpisov.

² KUŠNÍROVÁ, J.: Zvláštnosti sociálneho postavenia ženy v polícii: diplomová práca, 2008, s. 45.

Za policajta/policajtku môže byť prijatý štátny občan Slovenskej republiky, ktorý dosiahol vek 18 rokov, je zdravotne, duševne a telesne spôsobilý na výkon služby a písomne požiadal o prijatie.

Uchádzač musí byť taktiež bezúhonný, spoľahlivý, musí spĺňať vyžadovaný stupeň vzdelania na výkon určenej funkcie.

Ďalej musí ovládať štátny jazyk, ku dňu prijatia nesmie byť členom politickej strany alebo politického hnutia a má trvalý pobyt na území Slovenskej republiky.

Tieto kritériá platia pre obe pohlavia rovnako, čo by malo zaručovať rovnaké podmienky pre všetkých a brániť akejkoľvek diskriminácii.

Ženy sú však pri vstupe do Policajného zboru spravidla posielané na gynekologickú prehliadku za účelom zistiť či nie sú tehotné. Tento úkon je však v rozpore so všeobecne záväznými právnymi predpismi. Hoci je lekár povinný dodržiavať lekárske tajomstvo, v lekárskom posudku môže uviesť práce, ktoré nesmie žena vykonávať zo zdravotných dôvodov, čím lekár nepriamo informuje zamestnávateľa na zdravotný stav ženy bez toho, aby boli porušené predpisy.

Ako už bolo predznamenané, tehotným ženám, rovnako teda aj tehotným policajtkám sú zakázané isté druhy prác. Výnos Ministerstva vnútra uverejnený v čiastke č. 42/1998 vestníka MV SR ustanovuje činnosti, ktoré sú zakázané policajtkám, tehotným policajtkám a policajtkám matkám do deviateho mesiaca po pôrode. Tento výnos MV SR sa vzťahuje na príslušníčky Policajného zboru rovnako ako aj príslušníckam informačnej služby, príslušníčky bezpečnostného úradu a príslušníčky Zboru väzenskej a justičnej stráže.

Podľa Zákona o štátnej službe nesmie byť tehotná policajtká alebo policajtká starajúca sa o dieťa mladšie ako jeden rok zaradená na výkon štátnej služby nad základný čas služby v týždni a do služobnej pohotovosti, rovnako ako nesmie byť vyslaná na služobnú cestu mimo miesta výkonu služby alebo trvalého bydliska.

Takisto ak tehotná policajtká vykonáva takú štátnu službu, ktorá sa z dôvodu tehotenstva zakazuje alebo ohrozuje jej tehotnosť podľa lekárskeho posudku, je služobný úrad povinný vykonať dočasnú úpravu podmienok výkonu štátnej služby pre takúto policajtku.

V prípade ak nie je možná dočasná úprava podmienok výkonu služby tehotnej policajtky, povinnosťou služobného úradu je oslobodiť ju od výkonu štátnej služby v noci alebo ju dočasne previesť na výkon štátnej služby, ktorá je pre ňu vhodnejšia a pri ktorej zároveň bude dosahovať rovnaký služobný plat ako pri výkone predchádzajúcej služby.

Ak by to však nebolo možné, policajtká bude zaradená do zálohy pre prechodne nezaradených policajtov. Medzi činnosti, ktoré sú všeobecne zakázané policajtkám sú zaradené práce fyzicky neprimerané, a ktoré škodia ich organizmu, tiež také pri ktorých je žena vystavená škodlivým vplyvom v takej miere, že je ohrozená ochoreniami s trvale špecifickými následkami, ktoré by ohrozovali jej graviditu.

Ženy, ktoré sú mladšie ako 45 rokov nemôžu pracovať na pracoviskách, kde nie je pri danej technickej a prevádzkovej úrovni zabezpečené, že zdroje ionizujúceho žiarenia nespôsobia prekročenie povolenej dávky v brušnej oblasti.

Ďalej nemôžu vykonávať práce s jedmi a látkami, ktoré škodia zdraviu, významne znižujú generačnú schopnosť špecificky, prípadne aj iným spôsobom v pracovnom prostredí, kde nemožno spoľahlivo zaručiť dodržiavanie hranice najvyšších prípustných koncentrácií týchto látok.

Tehotná policajtká ďalej nemôže vykonávať práce, pri ktorých je vystavená nadmernej fyzickej námahe ako je napr. doprava a zdvíhanie bremien nad 15 kg. Medzi ďalšie zakázané práce patria také práce, pri ktorých sú vystavené zvýšenému nebezpečenstvu úrazov, ktoré by mohli spôsobiť trvalé zníženie plodnosti a možno sa proti nim v dôsledku nedostatočnej technickej ochrany chrániť len organizačnými opatreniami.¹

2 ĎALŠIE OSOBITNÉ PODMIENKY VÝKONU SLUŽBY A ICH ÚPRAVA

Samotný fakt, že policajtká je tehotná nezabezpečuje nárok na osobitné pracovné podmienky, tých sa môže tehotná príslušníčka domáhať až na základe toho, keď písomne oznámi zamestnávateľovi informáciu o svojom stave.²

V otázkach odmeňovania môžu nastať zmeny z dôvodu úpravy výkonu služby (zákaz vykonávania nočnej služby z dôvodu tehotenstva, oslobodenie od výkonu služby a pod.). Z tohto dôvodu môže tehotná policajtká dostávať nižší služobný plat avšak v takomto prípade patrí policajtké vyrovnávací dávka podľa zákona č. 328/2002 Z. z. o sociálnom zabezpečení policajtov a vojakov a o zmene doplnení niektorých zákonov, § 9. Takto nie je tehotná policajtká ukrátená na mzde z dôvodu svojho tehotenstva.

¹ Výnos Ministerstva vnútra Slovenskej republiky 42/1998 z 15. júna 1998, ktorým sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona č. 73/1998 Z. z. o štátnej službe príslušníkov Policajného zboru, Slovenskej informačnej služby, Zboru väzenskej a justičnej stráže Slovenskej republiky a Železničnej polície.

² PŠENKOVÁ, J. Komparácia pracovnoprávnej ochrany tehotnej zamestnankyne. In: *Policajná teória a prax* roč. 19, 2011, č. 4, s. 137.

Vyrovňavacia dávka je poskytovaná za kalendárny mesiac, za obdobie, v ktorom mala policajtká po prevedení na výkon inej služby nárok na služobný plat alebo na náhradu služobného platu.

Medzi ďalšie zmeny, ktoré vyplývajú zo statusu tehotnej policajtky je skrátenie pracovného času ak o to požiada svojho nadriadeného, a ak tomu zároveň nebráni dôležitý záujem štátnej služby. Nárok na kratší pracovný čas po požiadaní nadriadeného majú aj policajtky starajúce sa o dieťa do 15 rokov.

K osobitným podmienkam pri výkone služby patria aj prestávky na dojčenie. V prípade ak policajtká vykonáva štátnu službu po celý určený základný čas služby v týždni, má nárok na každé dieťa do konca šiesteho mesiaca jeho veku, na dve polhodinové prestávky a v ďalších šiestich mesiacoch na jednu polhodinovú prestávku za denný čas služby. Ak má policajtká povolený kratší čas na výkon služby v týždni, má právo na jednu polhodinovú prestávku na každé dieťa do konca šiesteho mesiaca jeho veku, ak kratší čas služby predstavuje aspoň polovicu určeného základného času služby v týždni. Prestávky na dojčenie sú policajtké riadne preplácané.

„Novela zákona o sociálnom poistení č. 543/2010 Z. z. ktorá nadobudla účinnosť dňom 1.1.2011 mení aj niektoré ustanovenia zákona o štátnej službe, predovšetkým mení ustanovenia upravujúce materskú dovolenku. Podľa §152 ods.1 patrí policajtké materská dovolenka, ktorá sa poskytuje v súvislosti s pôrodom a starostlivosťou o narodené dieťa.

Dĺžka materskej dovolenky sa novelou zákona o sociálnom poistení mení z pôvodných 28 týždňov, na 34 týždňov.“¹ Podľa tejto novely má tehotná policajtká nárok nastúpiť na materskú dovolenku od začiatku šiesteho týždňa pre očakávaným dňom pôrodu. Policajtká, ktorá sa stará už o narodené dieťa má teda nárok na materskú dovolenku 34 týždňov, avšak policajtká, ktoré je osamelá má nárok na 37 týždňov.

Materskú dovolenku v trvaní 43 týždňov môže čerpať policajtká, ktorá porodila 2 a viac detí. Naopak najkratšie možné trvanie materskej dovolenky je 14 týždňov, kedy sa však nesmie skončiť alebo prerušiť pred uplynutím šiestich týždňov odo dňa pôrodu.

V čase tehotenstva je policajtká v ochrannej dobe, kedy nemôže byť prepustená zo služobného pomeru. „Ochranná doba v tomto prípade vzniká dňom, keď policajtká otehotnela. Aj keď bolo tehotenstvo zistené dodatočne, postačuje, ak je lekársky preukázané, že v dobe, keď nadriadený rozhodol o prepustení, bola policajtká už tehotná.

¹ VOJTAŠKOVÁ, M. *Pracovnoprávne postavenie a ochrana tehotných policajtiiek*: diplomová práca, 2011. s. 48.

Ochranná doba končí pôrodom alebo potratom.¹ Po narodení dieťaťa policajtká, ktorá čerpá materskú dovolenku zotrúva vo svojej funkcii, pričom má právo na prospech z každého zlepšenia podmienok, ktoré sú pre ňu rovnako priaznivé. Ak by počas čerpania materskej dovolenky nastala organizačná zmena, následkom ktorej by policajtká nemohla zotrúvať vo svojej funkcii, bude vykonávať inú funkciu za podmienok, ktoré sú však pre ňu rovnako priaznivé. Policajtká má takisto právo na prospech z každého zlepšenia podmienok výkonu služby po skončení materskej alebo rodičovskej dovolenky, na ktoré by mala nárok aj počas výkonu svojej funkcie.

Policajtká je chránená pred skončením služobného pomeru v deviatej časti Zákona o štátnej službe v § 189, ktorý uvádza druhy skončenia služobného pomeru. Jedná sa o tieto druhy:

- a) zrušenie služobného pomeru v skúšobnej dobe,
- b) uvoľnenie,
- c) prepustenie,
- d) strata hodnosti,
- e) uplynutie dočasnej štátnej služby,
- f) úmrtie policajta,
- g) zákaz činnosti výkonu funkcie policajta,
- h) nadobudnutie právoplatnosti služobného hodnotenia so záverom, že policajt je nespôsobilý na zaradenie do stálej služby,
- i) ak policajt nezískal v prípravnej štátnej službe svojim zavinením policajné vzdelanie.

Je dôležité podotknúť, že Zákon o štátnej službe chráni policajtky inštitútom zákazu prepustenia, ide o tzv. ochranu pred skončením služobného pomeru. Avšak existujú taxatívne stanovené podmienky, kedy je policajtká prepustená zo služobného pomeru. Jedná sa o tieto podmienky:

1. ak pre ňu v dôsledku zníženia početných stavov Policajného zboru schválených vládou nie je iné služobné zariadenie,
2. podľa rozhodnutia lekárskej komisie stratila dlhodobo zo zdravotných dôvodov spôsobilosť vykonávať akúkoľvek funkciu v Policajnom zbore alebo spôsobilosť vykonávať doterajšiu funkciu a nemožno ju previesť ani preložiť na inú funkciu v štátnej službe, ktorej výkon by nebol na ujmu jej zdravia,

¹ KURIL, J. a kol. Služobný pomer príslušníkov PZ, Bratislava: Akadémia Policajného zboru v Bratislave, 2010, s.107.

3. podľa posudku služobného klinického psychológa nie je duševne spôsobilá na výkon štátnej služby,
4. bola pri služobnom hodnotení hodnotená ako nespôsobilá vykonávať akúkoľvek funkciu v štátnej službe,
5. porušila služobnú prísahu alebo služobnú povinnosť zvlášť hrubým spôsobom a jej ponechanie v služobnom pomere by bolo na ujmu dôležitých záujmov štátnej služby,
6. bola právoplatne odsúdená za úmyselný trestný čin alebo pre trestný čin na nepodmienečný trest odňatia slobody,
7. stratila štátne občianstvo Slovenskej republiky alebo nemá trvalý pobyt na území Slovenskej republiky¹

ZÁVER

Postavenie ženy v pracovnoprávných podmienkach si vyžaduje špecifickú úpravu vyplývajúcu z fyziologických predpokladov ženy. Ženy nemôžu byť z dôvodu svojej tehotnosti ukracované ani nijak diskriminované. Naopak vyžadujú si osobitný prístup a starostlivosť. Ženy policajtky majú preto v období tehotenstva a materstva špecifické postavenie v zákone, ktoré im zabezpečuje ochranu, aj úpravou výkonu služobného pomeru.

LITERATÚRA:

- KURIL, J. a kol. Služobný pomer príslušníkov PZ, Bratislava: Akadémia Policajného zboru v Bratislave, 2010. 296 s. ISBN 978-80-8054-413-3.
- KURIL, J. Štátna služba a služobný pomer príslušníkov policajného zboru. Bratislava: Akadémia Policajného zboru v Bratislave, 2007. 296 s. ISBN 978-80-8054-502-4.
- KURIL, J.- GOGOVÁ, M. Právna úprava štátnej služby v podmienkach demokratickej spoločnosti. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka, 2007. 180 s. ISBN 978-80-8078-225-5.
- PŠENKOVÁ, J. Komparácia pracovnoprávnej ochrany tehotnej zamestnankyne. In: *Policajná teória a prax*. ISSN 1335-1370, roč. 19, 2011, č. 4, 135-146 s.
- SCHRONK, R. Postavenie žien v medzinárodnom a európskom pracovnom práve. In: *Justičná revue*. 1997, roč. 49, č. 4, s. 35-51.
- KUŠNÍROVÁ, J. Zvláštnosti sociálneho postavenia ženy v polícii: diplomová práca, 2008. 65 s.
- VOJTAŠKOVÁ, M. Pracovnoprávne postavenie a ochrana tehotných policajtiiek: diplomová práca, 2011, 80 s.

Zákony

Výnos Ministerstva vnútra Slovenskej republiky 42/1998 z 15. júna 1998, ktorým sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona č. 73/1998 Z.z. o štátnej službe príslušníkov Policajného zboru, Slovenskej informačnej služby, Zboru väzenskej a justičnej stráže Slovenskej republiky a Železničnej polície.

¹ Zákon č. 73/1998 Z. z. o štátnej službe príslušníkov Policajného zboru, Slovenskej informačnej služby, Zboru väzenskej a justičnej stráže Slovenskej republiky a Železničnej polície v znení neskorších predpisov.

Zákon č. 73/1998 Z. z. o štátnej službe príslušníkov Policajného zboru, Slovenskej informačnej služby, Zboru väzenskej a justičnej stráže Slovenskej republiky a Železničnej polície v znení neskorších predpisov.

Zákon č. 311/2001 Z. z. Zákonníka práce v znení neskorších právnych predpisov.

Zákon č. 328/2002 Z. z. o sociálnom zabezpečení policajtov a vojakov a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon).

npor. Mgr. Bc. Lucia NOSKOVIČOVÁ

Zahraničné oddelenie

Akadémia Policajného zboru v Bratislave

e-mail: lucia.noskovicova@minv.sk

Recenzoval:

Doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD., AOS, L. Mikuláš, Slovensko

Doc. Karol MURDZA, PhD., Akadémia policajného zboru, Bratislava, Slovensko

JAKOŚĆ ŻYCIA SŁUŻBY WIĘZIENNEJ OFICERÓW - KOBIETY

THE QUALITY OF LIFE OF PRISON SERVICE FEMALE OFFICERS

Beata PASTWA-WOJCIECHOWSKA a Andrzej PIOTROWSKI

STRESZCZENIE

Problematyka jakości życia cieszy się coraz większym zainteresowaniem przedstawicieli psychologii, socjologii oraz innych dyscyplin nauk. Koncepcji próbujących wyjaśnić czynniki determinujące jakość oraz satysfakcję z życia jest wiele. W części teoretycznej tego opracowania przedstawione zostały kluczowe teorie oraz wybrane wnioski z przeprowadzonych badań. W części empirycznej zaprezentowano wyniki badań nad jakością życia funkcjonariuszek Służby Więziennej.

Słowa kluczowe: kobiety, Służba Więzienna, jakość życia

ABSTRACT

The issues of the quality of life become more and more popular with the representatives of psychology, sociology and other sciences. There are numerous concepts attempting to explain what factors determine the quality of and satisfaction with life. The theoretical part of this study presents the key theories and selected conclusions drawn from the research conducted, whereas the empirical part focuses on the results of research into the quality of life of Prison Service female officers.

Key words: Women, Prison Service, Quality of Live.

INTRODUCTION

The issues of the quality of life become more and more popular with the representatives of psychology, sociology and medicine. The interest is a symptom of the dynamically developing positive psychology which concentrates on enhancing the developmental potential of a human being. The research results and the theoretical background presented in this study are the continuation of the previous empirical findings made by the Prison Service (Piotrowski, 2012a) and among women in the Navy (Piotrowski, 2012b).

Many contemporary researchers like Csikszentmihalyi (2004) as well as Diner and Biswas-Diner (2010) try to find the factors which influence a man's high quality of life. The issues of happiness and the quality of life were repeatedly dealt with over the centuries. Already the ancients were looking into what a full and good life is. In the opinion of Aristippus of Cyrene the full happiness was the sensory pleasure (Tatarkiewicz, 1999). Most ancient Greek philosophers conceived happiness as the ownership of greatest assets available for a man. However, they argued about what assets they had in mind: moral or hedonistic or the balance between them. In his *Nicomachean Ethics* Aristotle claimed people more than anything else are looking for happiness.

The issues of happiness found their place also in ancient Chinese philosophy – the balance between Yin and Yang was supposed to bring happiness (Trzebiatowski, 2011). According to Saint Augustine, happy is the man who owns what he wishes but wishes nothing evil. Hobbes claimed that full happiness was possible if all desires, not only the sensual ones, were satisfied. In the opinion of Bentham the main feature of a good life is the absence of distress and the presence of pleasure (Diener, Lucas, Oishi, 2002). Kant thought that all rational beings, however, “have one real aim (...) namely, the intention to reach happiness” (Gadacz, 2008, p. 17). Popper claimed that “all live organisms – from an amoeba to a human being – are driven by the endeavour to be happy” (Zatorski, 2002, p. 132). There is also Tatarkiewicz (1999), an outstanding Polish philosopher, for whom happiness was the full and permanent life satisfaction. He also distinguished four notions treated as the components of happiness: *luck* in its objective sense, e.g. a win on the lottery, avoiding a plane crash, *enormous joy* in its subjective sense – the intense joy which has its inner source, *eudaimonia* – the advantage of positive aspects of life over the negative ones, *life satisfaction* – the holistic nature of happiness consisting of the three components of happiness enumerated before.

1 QUALITY OF LIFE AND LIFE SATISFACTION. REVIEW OF CONCEPTS AND RESEARCH

Three major approaches to measuring the quality of life prevail in humanities and social sciences: the economic, the statistical and the psychological (Ostasiewicz, 2004). The economic approach applies measures called indicators, whereas the basis of economic well-being is the consumption of assets possessed. The statistical approach is founded on the economic or social and economic growth indicators. The psychological approach compares and analyses the subjective perception of the quality of life as a whole or its particular components and dimensions.

Psychologists conceive the quality of life as “the emotional balance, where the predominance of positive emotions means a high quality of life (Dziurawicz-Kozłowska, 2002, p. 82).

Researchers have tried to establish which factors are connected with the high quality of life. Diener and Larsen (1984) showed that the average correlation between pleasant experiences connected with career and pleasant experiences in situations connected with recreation is 0.74.

The well-being correlates with the mental condition between 0.03 and 0.3 and the increase in income beyond some level does not contribute to the increase in the quality of life (Górnik-Dorose, 2005). Many studies have been devoted to the relation between a man's remuneration and happiness. Analyses of numerous surveys show that the nature of the relationship is curvilinear. Once a certain level of income is reached, the increase in well-being is scarce or stays unchanged. According to the research conducted by Klonowicz, Cichomski and Elias (2002), the incomes provide explanation only to 5% of the happiness variance. Deiner and Lucas (1999) proved the personality features which are most connected with the mental well-being are extroversion and neuroticism. Own research showed that Prison Service officers with a high sense of their own effectiveness and life satisfaction experience occupational stress and professional burnout considerably less often (Piotrowski, 2010).

In his early works Wilson (1967) noticed that both the selected personality features and some demographic variables are connected with the well-being. His research resulted in the description of a happy person: educated, healthy, affluent, in a rewarding marriage, extrovert, religious, optimistic, with high self-esteem, moderate aspirations and comprehensive intelligence. These characteristics well depict the accuracy of the character strengths and virtues classification (CSV) proposed by Peterson and Seligman (Peterson, Seligman (2004).

The theories of happiness are very diverse, often they exclude one another or at least are hard to bring together. Their weakness results fundamentally from the incompleteness of empirical data and impossibility of comparing one to another. The most important concepts include the Veenhoven's theory of needs in which happiness is the function of satisfying needs (Czapiński, 2005).

The more our needs are satisfied, the happier we are. According to Czapiński, this approach is true mainly for those needs which Maslow's approach calls the basic needs. A new research approach is the genetic perspective which assumes that it is the hereditary factors that participate most in explaining the mental well-being (Lykken, 2005). Research conducted in this paradigm shows that genes may provide for as much as 40% of the variance in the positive emotionality and 55% in the negative emotionality. Environment may account for less than 22% of positive emotionality and only 2% of negative emotionality. Csikszentmihalyi – the author of the notion of *flow* (2004, p. 14) – claims “people who can control their inner experiences will be able to decide themselves about the quality of their lives – and this is the feeling closest to happiness one may achieve”.

From the theory of comparisons by Michalos (1985) it appears that the main criteria for life evaluation are: other people, aspirations, own past experiences, expectations and that what the person feels he or she deserves. A person feels happy if the present condition is better than the compared criterion. The most happy people are those who are doing much better than others, definitely better than in the past, not worse than they would expect and exactly as they would like and think they deserve.

The “onion” theory of happiness determines (as in an onion) three levels of mental well-being (Czapiński, 1992). The first level is determined by genetic factors and not always is fully experienced – this is the will to live. The second level is expressed by, inter alia, emotional balance, the feeling of sense of living and general satisfactions. The third level are the present affective experiences and partial satisfactions concerning different areas of life like work, health, family financial situation, residential conditions. This third level has been the subject of numerous surveys exploring the correlates of happiness. Having reviewed them Argyle (2005) depicted the relations most often present. Many surveys confirm age has little influence on the feeling of happiness. Some research results show that with age men become more, while women less, happy. As to education, all studies proved its little correlation with the measures of happiness, most often at the level of 0.1. The research cited by Argyle shows that education has the greatest influence on happiness in countries with low GDP.

A very important factor influencing the perceived level of life satisfaction is marriage (Glen, Weaver, 1979). Argyle quotes results of many surveys which prove that happiness depends mostly on family life and marriage. People who live in rewarding marriages are usually happier and healthier in comparison with singles, widowers and lonely people.

A rewarding marriage is the strongest source of social support and of satisfying many types of needs. The balance of roles played at work and in a family is the basis of life success, whereas the lack of satisfaction in marriage and family correlates with the lack of satisfaction at work (Rostowska, 2009). The high quality of family life serves as protection against the negative influence of work. On the other hand, good friendly relations at work may be a perfect source of social support in the event of a marital crisis. An important factor influencing the quality of a marriage may be the difference in the spouses’ professional statuses. Often the husband’s position marks the upper limit for the wife’s position (acts like a glass ceiling) and, therefore, she accepts a lower position than her competences would suggest. This effect is clearly visible especially when the husband’s profession is of a low social status – which unfortunately refers to Prison Service officers (Machel, 2001).

Marriage couples, where both spouses work for the Prison Service, are not rare. The research of Wolan-Nowakowska (2003) shows there is a relation between satisfaction at work and the quality of marriage life. Those who are satisfied at work had better results in all scales of marriage quality: love, interpersonal bonds, similarity, sex life and attitude towards children. Spouses' professional statuses influence their roles in the process of making decisions concerning the household – the higher the status of the spouse is than the other's, the greater role in making the decisions. Men feel lower satisfaction from relationships in which women dominate in making decisions together (Plopa, 2004). Having reviewed many surveys Doroszkiewicz (2008) concluded that the satisfaction with living in a relationship is the most important factor determining the feeling of happiness. Good social relations with a group of mates and friends are also important.

The way of spending free time, according to the already cited Veenhoven, influences life satisfaction. Spending free time with friends, who in numerous interactions provide many positive emotions, considerably increases life satisfaction.

Regular exercising may be a factor enhancing the perceived life satisfaction. It is not without significance that practicing sport reduces the level of stress felt by Prison Service officers and increases the immunity to illnesses which are rather poor enhancers of happiness (Poklek, 2006). The research carried out by Voltmer and associates (2007) on the sample of over 10 thousand people of different professions in which also over 3 thousand of prison service officers participated showed that the latter presented the lowest levels of life satisfaction.

Jung-Wan and Hyun-Jung (2006) conducted surveys at Korean penitentiary institutions and proved that permanent contact with inmates and a shift work system affected the officers' well-being.

Research of Johnson and his team (2005) resulted in showing that service at penitentiary institutions considerably lowers the level of physical health and mental well-being. On the other hand, the research of Kiely and Hodgson (1990) confirmed the positive influence of exercising on the officers' well-being.

The research conducted by Lambert and his team (2009) on penitentiary officers showed that the level of financial awards, professional position and financial status, gender or education level do not have a significant relation with life satisfaction. However, such a relation is present when it comes to the level of satisfaction with work and increased conflicts between work and personal life.

Some interesting survey into the quality of life was conducted by Rożnowska (2009). The average level of life satisfaction among Prison Service officers was 24.03, whereas the value was 20.91 for recidivists and 18.10 for those imprisoned for the first time.

In terms of continued research into the quality of life of uniformed services it seems appropriate to explore the data in those services which employ a large percentage of women. Thus the idea appeared to conduct the research among women employed with the Prison Service.

2 MATERIALS AND METHODS

2.1 PARTICIPANTS

50 women employed with the Prison Service participated in the research. Their average age was 35.3 years and the standard deviation was 3.5. Their education was as follows: 31.5% secondary level, 25.5% bachelor's degree level, 42.6% master's degree level. The women represented all departments of the Prison Service: penitentiary, security, health care, quartermaster and therapeutic. 44.4% of them served as the non-commissioned officers, 35.2% as warrant officers and 20.4% as officers. 68.5% of the sample examined worked at prisons and 31.5% at remand centres.

2.2 RESEARCH TOOLS

The following tools were used for the purposes of the research:

- (1) *The scale of satisfaction with particular fields and aspects of life*, commonly applied in research into the quality of life (Derbis, Bańska 1998). On the scale from 1 to 6 the female officers marked the extent to which they were satisfied with specific areas of their lives. Number 1 was for *very satisfied* and number 6 for *very dissatisfied*.
- (2) Czapiński's *The will to live scale* (1992) was applied to measure the will to live. The scale consisted of one item where the respondent was supposed to mark one of the numbers from 0 to 9, where 0 meant the total lack of the will to live (*I don't want to live at all*) and 9 stood for the strongest will to live (*I really and truly want to live*).
- (3) The next tool was Czapiński's *The happiness scale* (2009) where the respondents were supposed to mark their level of happiness by choosing one of the answers: *very happy, quite happy, not very happy, unhappy*.
- (4) Another tool applied was *The scale of evaluation of life as a whole* (Czapiński, Panek, 2009). The options to choose from were: *wonderful, fine, quite good, neither good nor bad, not very good, unhappy, terrible*.
- (5) The last tool applied was Cantril's Ladder on which the respondents chose from 0 (the worst life I could ever fear) to 10 (the best life I could ever expect).

2.3 STATISTICAL ANALYSIS

The statistical analysis was carried out with the use of the SPSS 20.0 software. Its main methods consisted in comparing the average results and analysing the frequency. Wherever possible the results obtained were compared with the sample data gathered by Czapiński and Panek (2013) concerning the general population of 25 thousand respondents.

RESULTS

The first stage of statistical analyses revealed that female officers evaluated their lives as a whole. The results are juxtaposed in Table 1 with the all-Poland sample data collected by Czapiński and Panek (2013)

Table 1. The percentage and average scale value of responses to the question: “How do you evaluate your life to date as a whole?” in the all-Poland sample and among the Prison Service female officers.

Response	All-Poland sample	Prison Service
1 Wonderful	4.2	3.7
2 Fine	40.8	35.2
3 Quite good	33.9	42.6
4 Neither good nor bad	15.5	13.0
5 Not very good	4.6	5.6
6 Unhappy	0.7	0
7 Terrible	0.3	0
Average	2.79	2.81

Source: Own study and based on: CZAPIŃSKI Janusz a. i. 2013. Indywidualna jakość i styl życia. Diagnoza Społeczna 2013 Warunki i Jakość Życia Polaków - Raport. [Special issue]. *Contemporary Economics* , 7, p. 163

From the analyses and comparisons it results that the examined female officers less than the examined all-Poland respondents evaluated their lives as wonderful or fine. The majority of women (42.6%) chose the option that their lives were quite good and this result is much higher than in the reference group.

The results showing low esteem of life by the female officers (unhappy, terrible) are similar to the results obtained in the general population sample. Supplementary to the life evaluation data may be the parameters obtained by analysing the results of Cantril's Ladder. The data are presented in Table 2.

Table 2. Cantril's Ladder results for the sample of Prison Service female officers

Responses	%
0	0
1	0
2	0
3	1.9
4	1.9
5	18.5
6	11.1
7	13.0
8	33.3
9	18.5
10	1.9

Source: Own study

The advantage of Cantril's Ladder is the easiness of its application and precise measurement for large samples. From the analyses it results that over 50% of female officers marked the maximum values (8-10), which coincides with the results of the all-Poland sample (Czapiński, 2012). At a further stage of analyses the feeling of happiness in the female penitentiary staff was examined. The results and the all-Poland sample data are presented in Table 3.

Table 3 The percentage of responses in the all-Poland sample and of the Prison Service female officers to the question: "All things considered, how would you evaluate your life these days – could you state it is:"

Responses	Prison Service	All-Poland sample
Very happy	20.4	10.0
Quite happy	59.3	70.3
Not very happy	20.4	18.0
Unhappy	0	1.6

Source: Own study and based on: CZAPIŃSKI Janusz, PANEK Tadeusz a. i. 2009. *Diagnoza Społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa : VIZJA PRESS&IT, p. 163.

Over 80% of the female officers were very happy and quite happy, whereas the result is 10% lower in the all-Poland sample. Worth noticing is the fact that none of the respondents in the Prison Service sample marked the option *unhappy*. Interesting also is the fact that the number of very happy female officers is twice as big as the number of respondents in the general population sample.

While analysing the quality of life data it is impossible to omit the indicator of the strength of the desire for life. Table 4 presents the data concerning the desire for life of Prison Service female officers compared with the general population data.

Table 4. The percentage and average scale value of responses to the question: “What is your desire for life these days?” in the all-Poland sample and among the Prison Service female officers

Response	All-Poland sample	Prison Service
0 I don't want to live at all	0.4	0
1	0.4	1.9
2	0.8	0
3	1.7	1.9
4	5.1	7.4
5	6.0	7.4
6	9.7	3.7
7	17.1	11.1
8	17.4	16.7
9 I really and truly want to live	44.4	50.0
Average	8.47	7.57

Source: Own study and based on: Czapiński, J. (2013). Indywidualna jakość i styl życia. Diagnoza Społeczna 2013 Warunki i Jakość Życia Polaków - Raport. [Special issue]. *Contemporary Economics*, 7, p. 166.

The analysis of the desire for life shows that there are no significant discrepancies between the low results in the Prison Service female officers sample and in the all-Poland representative sample.

The biggest discrepancies refer to number 7 and the maximum result. Also the average differs, although slightly, adversely for the female penitentiary officers. Also the evaluation of particular areas of life were analysed. Similarly to the previous tables, the results are juxtaposed with the all-Poland sample. The results are presented in Table 5.

The data contained in Table 5 demonstrate that in the majority of examined areas (except for the evaluation of satisfaction with: town/city of residence, moral standards prevailing in the surrounding and the situation in Poland) the Prison Service female officers are more satisfied than respondents in the all-Poland sample.

Table 5. The average level of satisfaction with particular fields and aspects of life in the all-Poland sample and among the Prison Service female officers, where the scale is “1 – very satisfied”, “6 – very dissatisfied”

Satisfaction with	All-Poland sample	Prison Service
Children	1.78	1.40
Marriage	2.02	1.90
Relations within the closest family	2.16	2.09
Relations with mates (a group of friends)	2.43	2.18
Town/city of residence	2.50	2.61
Sex life	2.70	2.50
Safety in the town/city of residence	2.56	2.59
Residential conditions	2.68	2.53
Work	2.76	2.49
Level of available goods and services	2.84*	2.68
Possibility of satisfying the need for food	2.86*	2.40
Way of spending free time	2.79	2.37
Own achievements in life	2.90	2.59
Own education	2.92	2.07
Own health	2.93	2.14
Moral standards prevailing in the surrounding	3.18*	3.48
Financial situation of own family	3.32	3.03
Present incomes of the family	3.49*	3.14
Perspectives for the future	3.46	3.07
Situation in Poland	4.32	4.07

Note: The lower the result, the higher level of satisfaction with the selected aspect of life.

* Data from 2009

Source: Own study and based on: CZAPIŃSKI Janusz, PANEK Tadeusz a. i. 2011. *Diagnoza Społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa : VIZJA PRESS&IT, p. 164; CZAPIŃSKI Janusz, PANEK Tadeusz a. i. 2009. *Diagnoza Społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa : VIZJA PRESS&IT, p. 157.

A significant part of the penitentiary staff lives in small towns where the level of quality of life is lower and the availability of attractive forms of spending free time is smaller. Taking into account the fact that everyday female officers meet inmates who are undoubtedly more and more depraved, the lower evaluation of the moral standards and situation in Poland should not be surprising.

CONCLUSIONS

When analysing the collected data, the limitations resulting from the size of the sample should be remembered. It is not without significance that the compared sample of general population included also the elderly, the unemployed or the disabled. For this reason the collected data should be interpreted carefully. All the same, we can claim the presented parameters of the quality of life of female penitentiary staff do not significantly differ from the representative sample of Poles.

Over 70% of women employed with the Prison Service consider their lives to be quite good and fine, or even wonderful. Over 50% of them marked the maximum results while evaluating their lives on Cantril's Ladder and almost 80% are happy. The desire for life is slightly lower than in the all-Poland sample. In most cases of evaluating particular areas of life, the women employed with the Prison Service had better results than the respondents in the research conducted by Czapiński and Panek (2013).

BIBLIOGRAPHY:

- ARGYLE Michael a. i. Przyczyny i korelaty szczęścia. In *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*. Warszawa : 2005, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 165–203.
- CANTRIL Hadley a. i. *The patterns of human concerns*. New Brunswick : Rutgers University Press, 1965.
- Csikszentmihályi Mihály a. i. *Przepływ*. Wrocław : Moderator, 2004.
- CZAPIŃSKI Janusz a. i.. *Psychologia szczęścia. Przegląd badań i zarys teorii cebulowej*. Warszawa, Akademos, 1992.
- CZAPIŃSKI Janusz a. i. Psychologiczne teorie szczęścia. In *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005, s. 51–102.
- CZAPIŃSKI Janusz, PANEK Tadeusz a. i. 2009. *Diagnoza Społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa : VIZJA PRESS&IT
- CZAPIŃSKI Janusz, PANEK Tadeusz a. i. 2011. *Diagnoza Społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa : VIZJA PRESS&IT.
- CZAPIŃSKI Janusz a. i. Ekonomia szczęścia i psychologia bogactwa, *NAUKA*, 1/2012, s. 51-88.
- CZAPIŃSKI Janusz a. i. 2013. Indywidualna jakość i styl życia. *Diagnoza Społeczna 2013 Warunki i Jakość Życia Polaków - Raport. [Special issue]. Contemporary Economics* , 7, s. 161-175.

- DIENER Ed, Larsen Randy a. i. Temporal stability and cross-situational consistency of affective behavioral and cognitive responses, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1984, 47, s. 580–592.
- DIENER Ed, LUCAS Richard, OISHI Shigehiro a. i. Subjective well-being: The science of happiness and life satisfaction. In Wokół pojęcia jakości życia, *Psychologia jakości życia*, 2002, 1 nr 2, s. 80-94.
- DIENER Ed, LUCAS Richard a. i. Personality and subjective well-being. In *Well-being: The foundations of hedonic psychology*. New York : Russell Sage Foundation, 1999, s. 213–229,
- DIENER Ed, BISWAS-DINER Robert a. i. 2010. *Szczęście*. Sopot : Smak Słowa.
- Doroszewicz Krystyna a. i. Bliskie związki a jakość życia. *Psychologia jakości życia*, 2008, 7, s. 5–18..
- Gadacz Tadeusz a. i. 2008. *O ulotności życia*. Warszawa : Wydawnictwo Iskry.
- GLEN Norwald, WEAVER Charles a. i. A multivariate study of material happiness. *Journal of Marriage and the Family*, 1979, 40, s. 269-282.
- GÓRNIK-DOROSE Małgorzata a. i. Psychologiczne koszty materialnego dobrobytu czyli dlaczego nie jesteśmy tym szczęśliwsi im bogatsi. *Kolokwia psychologiczne*, 2005, 13, s. 202–218.
- JOHNSON Sheena, COOPER Cary, CARTWRIGHT Sue, DONALD Ian, TAYLOR Paul, MILLET Clare a. i. The experience of *work-related stress* across occupations. *Journal of Managerial Psychology*, 2005, 20, s. 178-187.
- JUNG-WAN Koo, HYUN-JUNG Kim a. i. 2006. *The factor affecting job stress and psychosocial well-being of prison officers*. International Congress Series, Volume 1294, Evidence-Based Occupational Health. Proceedings of the International Congress on Occupational Health Services held in Utsunomiya City, Japan between 1 and 3 December s. 175-178,
- KIELY Julia, HODGSON George a. i. Stress in the prison service: The benefits of exercise programs. *Human Relations*, 1990, 43, s. 551-572.
- KLONOWICZ Tatiana, CICHOMSKI Bogdan, ELIASZ Andrzej a. i. Pieniądze dają szczęście, zdrowie i... *Psychologia jakości życia*, 2002, 1, s. 19–33.
- LAMBERT Eric, HOGAN Nancy, ELECHI Oko, JIANG Shanhe, LAUX John, DUPUY Paula, MORRIS Angela a. i. A further examination of antecedents of correctional staff life satisfaction. *Social Science Journal*, 2009, 46, s. 689-706,
- LYKKEN David a. i. Wrodzony potencjał szczęścia: jak i dlaczego ludzie różnią się pod względem odczuwanego dobrostanu. In *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005, s. 257–283.
- MACHEL Henryk a. i. 2001.. *Psychospołeczne uwarunkowania pracy resocjalizacyjnej personelu więziennego*. Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- OSTASIEWICZ Walenty a. i., *Badanie jakości życia z perspektywy historycznej*. In *Ocena i analiza jakości życia*, Wrocław : Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, 2004, s. 11–47.
- PETERSON Christopher, SELIGMAN Martin a. i. 2004. *Character strengths and virtues: A handbook and classification*. Washington : American Psychological Association.
- MICHALAOS Alex a. i. Multiple discrepancy theory. *Social Indicators Research*, 1985, 16, s. 347-413.
- PIOTROWSKI Andrzej a. i. 2010. *Stres i wypalenie zawodowe funkcjonariuszy Służby Więziennej*. Warszawa : Difin.
- PIOTROWSKI Andrzej a. i. Jakość życia i satysfakcja funkcjonariuszy Służby Więziennej. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, 2012, 74-75, s. 107-138.
- PIOTROWSKI Andrzej a. i. Jakość życia kobiet – żołnierzy pełniących służbę w Marynarce Wojennej. In *Obywatel w mundurze. Aksjologiczny wymiar funkcjonowania nowoczesnych sił zbrojnych*. Wrocław : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych im. gen. Tadeusza Kościuszki, 2012, s. 325-338.
- POKLEK Robert a. i. Elementy kultury fizycznej w psychologicznym warsztacie antystresowym. In *Promocja zdrowia we współczesnym więziennictwie*. Kalisz : COSSW, PTNKF, PSNARiT, 2006, s. 111–122.
- PLOPA Mieczysław a. i. 2004. *Psychologia rodziny. Teoria i badania*. Kraków : Oficyna Wydawnicza Impuls.

- ROSTOWSKA Teresa a. i. Aktywność zawodowa małżonków a jakość ich życia. In *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*. Warszawa : Difin, 2009, s. 60–80.
- ROŻNOWSKA Anna a. i. 2009. *Podmiotowe obszary jakości życia osób z różnych grup społecznych*. Słupsk : Wydawnictwo Akademii Pomorskiej.
- SNYDER Eric, LOPEZ, Shane a. i. 2002. *Handbook of positive psychology*. Oxford : Oxford University Press.
- TRZEBIATOWSKI Jakub a. i. Jakość życia w perspektywie nauk społecznych i medycznych – systematyzacja ujęć definicyjnych. *Hygeia Public Health*, 2011, 46, s. 25-31,
- TATARKIEWICZ Władysław a. i. 1999. *O szczęściu*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN.
- WILSON Warner a. i. Correlates of avowed happiness. *Psychological bulletin*, 1967, 67, s. 294–306.
- WOLAN-NOWAKOWSKA Mariola a. i. *Praca zawodowa a jakość życia małżeńskiego*. In *Psychologia w służbie rodziny*. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2003, s. 109 – 117.
- VOLTMER Edgar, KIESCHKE Ulf, SPAHN Claudia a. i. Work-related behavior and experience patterns of physicians compared to other professions. *Swiss Medical Weekly*, 2007, 11, s. 448-53,
- ZATORSKI Mateusz a. i. W czterech ścianach szczęścia, *Psychologia jakości życia*, 2002, 1, s. 132.

Prof. Beata Pastwa-Wojciechowska
dr Andrzej Piotrowski

Instytut Psychologii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Bażyńskiego 4, 80-952 Gdańsk
piotrowski_andrzej@wp.pl

Recenzował:

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, FSV Vroclavskej univerzity, Vroclav, Polsko
Dr. hab. Jacek DVORZECKI, Fakulta verejnej správy Vysokej školy Polície, Szczytno, Polsko

PRACA W WIĘZIENIU A SAMOPOCZUCIE I ŻYCIE OSOBISTE
FUNKCJONARIUSZY SŁUŻBY WIĘZIENNEJ
RELATIONS BETWEEN WORKING IN PRISON WELL-BEING AND PERSONAL
LIFE OF THE PRISON SERVICE OFFICERS

Robert POKLEK

STRESZCZENIE

Więzienie stanowi organizację społeczną opisaną przez Goffmana jako instytucja totalna, która wpływa negatywnie nie tylko na znajdujących się wewnątrz więźniów, ale również na sprawującymi nad nimi władzę funkcjonariuszami Służby Więziennej. Negatywne skutki pracy w miejscu napiętnowanym agresją, przemocą oraz biurokracją wpływa na psychospołeczne funkcjonowanie znajdujących się tam osób, co przekłada się nie tylko na samopoczucie w trakcie wykonywania czynności służbowych, ale również życie osobiste, rodzinne i towarzyskie. Opracowanie przedstawia wyniki badań sondażowych ponad 200 funkcjonariuszy Służby Więziennej. W badaniach ankietowych ustalono, że praca w więzieniu wpływa negatywnie na samopoczucie i życie rodzinne, natomiast nie ma istotnego wpływu na życie towarzyskie.

Słowa kluczowe: więzienie, służba więzienna, personel więzienny, wpływ pracy na personel

ABSTRACT

Prison is a social organisation described by Goffman as a total institution, which has a negative impact not only on its prisoners, but also on officers of the Prison Service governing them. The negative effects of working in a place affected by aggression, violence and bureaucracy influence the psychosocial functioning of people located there, which translates into not only well-being in the performance of official duties, but also personal, family and social life. The paper presents the results of surveys of more than 200 officers of the Prison Service. The survey found that working in a prison negatively affects the well-being and family life, and has no significant impact on social life.

Keywords: prison, Prison Service, prison personnel, the impact of work on personnel

INTRODUCTION

The social reality of a penitentiary institution is affected by both the institutional environment properties of prison, and the sites of interaction (the prisoners – officers)¹. The penitentiary institutions are of a total character - the concept introduced by E. Goffman to describe social organisations which are established by the state to achieve important social objectives (psychiatric hospitals, prisons, military bases). Execution of the tasks in such institutions is strictly regulated by law and involves the isolation of persons residing within these institutions from the rest of society and the numerous restrictions of freedom and autonomy in decision making².

¹ R. POKLEK, *Instytucjonalne i psychospołeczne aspekty więzienia*, Kalisz 2010, s. 3.

² E. Goffman, *Instytucja totalna. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, Sopot, 2011, s. 13-125.

1 THE IMPACT OF PRISON ON PRISON PERSONNEL

A prison, in addition to the formal social structure, has an informal system of social roles resulting from the status in the hierarchy and the natural stratification mechanisms¹. Officers are equipped with the mental definitions and scripts of prison reality - theories about the attitudes of prisoners, their normal and deviant behaviour. According to these definitions, prisoners are labelled to such an extent that prisoners lose their own identity and begin to follow the assigned stigma. The same phenomenon of adjusting to the role and acquiring a new identity also applies to the personnel of a total institution. It is a specific relationship between a social organisation and the personal experience². Living in such a specific social environment, with numerous restrictions on freedom of prisoners and specific authority of the personnel, results in loosening of emotional ties between people who are in prison, and creation of the psycho-social processes affecting interpersonal contacts in a destructive way³.

Prison is a place marked by a permanent state of conflict because of the antagonistic goals of the penitentiary administration and prisoners⁴. Therefore, the interaction between inmates and officers play a key role in ensuring discipline and security, surveillance and control, while creating the conditions for social rehabilitation of prisoners⁵. These adverse interactions can be the factor affecting the direct threat of physical aggression⁶, and besides violence, the officers are exposed to verbal forms of aggression and the signs of disrespect⁷. An additional stress is caused by the pressure in the form of threats, blackmail and exposure to manipulation by the prisoners,⁸ which can degenerate into corruptive situations.⁹

¹ A. KRUKOWSKI, *Socjologia zakładu karnego (podstawowe zagadnienia)*, [w:] *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, (red.) B. Hołyst, Warszawa 1984, s. 43-55.

² G. KUNDA, *Jak zostać etnografem. Opowieść konfesyjna*, [w:] *Badania jakościowe. Podejścia i teorie. Tom I*, (red.) D. JEMIELNIAK, Warszawa 2012, s. 194.

³ Por. P.G. ZIMBARDO, *Efekt Lucyfera*, Warszawa 2008.

⁴ K. JĘDRZEJAK, *Rozwiązywanie sytuacji konfliktowych w służbie więziennej za pomocą przymusu prawnego – aspekt edukacyjny*, „Zeszyty Naukowe. Poglądy i Doświadczenia”, WSOL, Wrocław 1997, s. 204.

⁵ M. GILBERT, *The Illusion of Structure: A Critique of the Classical Model of Organization and the Discretionary Power of Correctional Officers*, „Criminal Justice Review”, 1997, nr 22, s. 49-64.

⁶ P. FINN, *Correctional officer stress: A cause for concern and additional help* „Federal Probation”, 1998, nr 62(2), s. 65 i nast.; A. PIOTROWSKI, S. PICH, *Sense of safety among mid-level medical personnel at polish penal institutions* [w:] *Komplexné sociálne zabezpečenie vojenského profesionála*, (red.) P. HAMAJ, M. MARTINSKA, E. ZAVODNA, Liptovský Mikuláš 2010, s. 190.

⁷ R. POKLEK, *Inwentarz Psychologiczny Syndromu Agresji Z. B. Gasia w diagnostyce penitencjarnej – normalizacja narzędzia*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2008, nr 61, s. 76-77.

⁸ H. CHMIELEWSKA, *Psychologiczne aspekty izolacji* [w:] *Zagadnienia penitencjarne. Skrypt dla słuchaczy szkoły podoficerskiej SW*, Kalisz 2004, s. 206.

⁹ S. PICH, I. WESOŁOWSKA-KRZYSZTOFEK, *Zanim będzie za późno. Zjawisko korupcji w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej*, Kalisz 2008, s. 39 i nast.

The burden for officers is the need to intervene and neutralise extreme situations, pathological reactions of mentally disturbed, depressed, disabled, addicted prisoners, and the interaction with people likely to have been infected with HIV or patients with AID¹. The source of the stress of the personnel may also be the responsibility for the inmates and the need to help them in their life situations². In addition, the excess burden of responsibilities and work³, as well as very large number of persons per one person on the staff responsible for them, may deepen the frustration⁴. Frustration of the penitentiary personnel is also linked with the performed occupational role⁵ and negative attitudes of other members of society for people working in prison⁶ as well as the need to interact in a very hierarchical structure of professional subordination⁷. The economic situation, staffing problems and underinvestment in prison system are not without significance to the stress of penitentiary personnel⁸. Not without impact on the mental health of the officers and their professional efficiency, the sense of the meaninglessness of their job⁹. This translates into a feeling of discomfort and dissatisfaction and the professional burnout among the prison personnel and, consequently, the feeling of the negative impact of work on their personal lives at home.

2 THE METHODOLOGY OF THE RESEARCH

The object of this research was the impact of job environment on well-being and personal life of the personnel. The prison as a work place, is saturated with aggression, numerous dangers and stressful situations, which certainly have a negative impact on the psychophysical condition of the personnel and, consequently on other areas of their personal life.

¹ M.C.W. PEETERS, W.B. SCHAUFELI, B.P. BUNK, *The role of attributions in the cognitive appraisal of work related stressful events: an event recording approach* "Work and Stress" 1995/ 9, s. 463-474; A. SZYMA-NOWSKA, *Więźniowie i funkcjonariusze wobec norm obyczajowych i prawnych*, Warszawa 1998, s. 13.

² J. PIĄTEK, *Stres pomagania ludziom w kryzysach* „Nowiny Psychologiczne”, 1998, nr 1, s. 15-23.

³ J.T. DIGNAM, M. BARRERA, S.G. WEST, *Occupational stress, social support and burnout among correctional officers* "American Journal of Community Psychology", 1986, nr 14(2), s. 177 i nast.

⁴ T. THOMPSON, *Holistic health comes to prison* "Federal Prison Journal", 1994, nr 3, 55-59.

⁵ W.B. SCHAUFELI, M.C. PEETERS, *Job stress and burnout among correctional officers: A literature review* „International Journal of Stress Management”, 2000, nr 7, s. 19-48.

⁶ E.E. CHEEK, M. MILLER, *The experience of stress for correctional officers: A double bind theory of correctional stress*, "Journal of Criminal Justice", 1983, nr 11(2), s. 105-120.

⁷ P. GOLDBERG, S. DAVID, M. LANDRE, M. GOLDBERG, S. DASSA, R. FUHRER, *Work conditions and mental health among prion Staff in France*, „Scand Journal Work Environ Health", 1996, nr 22, s. 45-54.

⁸ For further information on the occupational stress see: A. PIOTROWSKI, *Stres i wypalenie zawodowe funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Warszawa 2010.

⁹ O. HORA, *Bezpieczeństwo jednostek penitencjarnych a zadania dla personelu*, [w:] *Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, (red.) W. AMBROZIK, H. MACHEL, P. STĘPNIAK, Poznań – Gdańsk - Warszawa – Kalisz 2008, s. 322.

The aim of the study was therefore to determine the relationship between work for a total institution and the personal life of penitentiary personnel. The following questions were formed before testing:

- 1) How does the work in a prison affect the well-being of the officers?
- 2) Does the work in a prison affect the family life of the officers?
- 3) Does the work in a prison affect the social life of the officers?

In addition, efforts were made to check whether these impacts are dependent on demographic variables (age and marital status) and professional ones (job seniority in prison and the service department).

To obtain the answers to the questions above, the research was conducted based on the method of a diagnostic survey, using survey techniques. The questionnaire used was entitled "Work and personal life of the prison officers". The author of the measuring tool is Wioleta Majtczak, who conducted a pilot study of 60 officers in the Prison in Garbalin during the diploma seminar¹. This research was conducted in the Central Training Centre for the Prison Service in Kalisz between October 2013 and May 2014, among students of vocational training for non-commissioned officers, warrant officers and officers.

A total number of 215 officers were examined, of which 45% were officers of the security department, 30% of the penitentiary department (correction officers) and 25% of administrative division's officers.

3 PRESENTATION OF THE RESEARCH RESULTS

First, the relationship was probed between the work in prison and the well-being of prison personnel, identifying the emotional tension, the psychophysical fatigue, the discomfort and positive emotions and satisfaction with the job of the Prison Service officer. Then, the author tried to get answers to the questions about the impact of the work on the personal, family and social life of the respondents.

A vast majority of officers indicates that they feel the emotional tension occurring at work (81% sometimes, 12% very often, 7% do not feel it at all). This tension appears during the routine activities (31%), in the contact with prisoners (16%), in the contact with supervisors (10%) and in relations with the officers of other departments (3%).

¹ W. MAJTCZAK, *Wpływ pracy w więzieniu na życie osobiste funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej, Kutno 2013, [niepublikowana praca licencjacka pod kierunkiem dr R. Pokleka].

Nearly one third of the respondents indicate the emotional stress as a reason for the occurrence of conflicts at different levels (with prisoners and other officers) (12% very frequent conflicts, 22% frequent conflicts). The continuous sense of discomfort at work is revealed by 18% of officers. The work in prison affects the psychophysical fatigue of the surveyed officers - both at work (60% sometimes, 22% very often, 18% does not affect) as well as outside the work (53% sometimes, 33% very often, 14% does not affect).

The analysis taking into account demographic and professional variables demonstrate that emotional tension, psychophysical fatigue occur much more frequently in the case of older respondents, who are in a stable relationship (married or informal relationship) and who have no professional experience due to their relatively shorter job seniority in prison. The largest group who experiences the discomfort at work (over 60%) include the officers in the age of 31-35. It seems that older people - above this age, stop paying attention to the problems at work. The biggest burden is experienced by the educators and the officers of the protection department.

It is encouraging, however, that the same respondents also pointed to the positive emotions in the context of their work (31% very often, 43% often, 26% do not feel). As the source of positive feelings, the respondents in the open-ended question mostly indicated the social contacts at work (42%), stable life (32%), and success (6%). To the question about the sense of satisfaction from doing their job, 65% of the respondents gave their positive response, 31% indicated the lack of satisfaction, and 4% did not answer this question. Positive emotions at work are much more common in younger officers, unmarried, with less seniority in the service, working in the penitentiary department and the prison administration.

The highest job satisfaction occurs in the respondents of younger age, unmarried or in informal relationship, with relatively shorter job seniority, working in the administration of the prison. To the question "Does the work in a prison affect the family life of the officers?" more than 70% of the respondents gave their positive response. As reasons for their reply, the respondents gave their touchiness, conflictuality, as well as the negligence of household duties. The unmarried and younger people pointed the negligence of the care over their parents and other sick family members. The married officers – the negligence of their parental responsibilities, through their isolation due to the fatigue after the work. 69% of the respondents admitted that their relatives frequently drew their attention to the often negative behaviours transferred from the prison environment back home. This usually referred to their quarrelsomeness in conversation, nervousness and aggression in contacts.

Married officers with long job seniority and working in the direct contact with inmates (protection of 85%, 84% teachers, administration, 56%), more often recognise the negative impact on their family life.

Nearly 60% of the respondents said that they prefer a more solitary lifestyle, the others see themselves more as social persons. After joining the Prison Service, over a half of the respondents have increased the number of social relationships. However, most of the respondents do not limit themselves only to friends from work, but they also have friends outside the prison. Only 15% of the officers admit that most of their friends are other officers. As the justification, they mainly list the limitation in contacts, due to the lack of time, the fatigue and unwillingness to maintain social contacts, the need to break the relationships with those who have had any conflicts with law. The group of friends outside of the work, the most common give the respondents a positive feedback: a permanent job, a good salary, the possibility of advancement, the work for a uniform formation.

CONCLUSIONS

The research has shown that working in a prison is an extremely difficult and burdensome job for the officers, especially those who work in the direct contact with prisoners. The negative psychophysical symptoms worsen with the job seniority in the service. Although the officers feel some positive emotions and satisfaction, the negative effects translate into their social relationships outside of work.

Although working in prison does not have a major impact on the social life of the officers, with the exception of reducing the frequency of meetings with friends, it affects quite significantly their family life, especially when dealing with the loved ones (nervousness, aggression, conflicts) and causes the negligence of the household duties and care. The prophylaxis of stress and the burnout undertaken in the framework of the Unit of Occupational Medicine in the Prison Service, should focus on the support for the officers in other - beyond professional - spheres of life, in addition to the diagnostic and emergency issues.

BIBLIOGRAPHY:

- CHEEK E.E., MILLER M., *The experience of stress for correctional officers: A double bind theory of correctional stress*, "Journal of Criminal Justice", 1983, nr 11(2)
- CHMIELEWSKA H., *Psychologiczne aspekty izolacji [w:] Zagadnienia penitencjarne. Skrypt dla słuchaczy szkoły podoficerskiej SW, Kalisz 2004*

- DIGNAM J.T., BARRERA M., WEST S.G., *Occupational stress, social support and burnout among correctional officers* "American Journal of Community Psychology", 1986, nr 14(2)
- FINN P., *Correctional officer stress: A cause for concern and additional help* "Federal Probation", 1998, nr 62(2)
- GILBERT M., *The Illusion of Structure: A Critique of the Classical Model of Organization and the Discretionary Power of Correctional Officers*, „Criminal Justice Review”, 1997, nr 22
- GOFFMAN E., *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, Sopot, 2011
- GOLDBERG P., DAVID S., LANDRE M., GOLDBERG M., DASSA S., FUHRER R., *Work conditions and mental health among prison Staff in France*, „Scand Journal Work Environ Health”, 1996, nr 22
- HORA O., *Bezpieczeństwo jednostek penitencjarnych a zadania dla personelu*, [w:] *Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, (red.) W. AMBROZIK, H. MACHEL, P. STĘPNIAK, Poznań – Gdańsk - Warszawa – Kalisz 2008
- JĘDRZEJAK K., *Rozwiązywanie sytuacji konfliktowych w służbie więziennej za pomocą przymusu prawnego – aspekt edukacyjny*, „Zeszyty Naukowe. Poglądy i Doświadczenia”, WSO im. T. Kościuszki, Wrocław 1997
- KRUKOWSKI A., *Socjologia zakładu karnego (podstawowe zagadnienia)*, [w:] *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, (red.) B. Hołyst, Warszawa 1984
- KUNDA G., *Jak zostać etnografem. Opowieść konfesyjna*, [w:] *Badania jakościowe. Podejścia i teorie. Tom 1*, (red.) D. JEMIELNIAK, Warszawa 2012
- MAJTCZAK W., *Wpływ pracy w więzieniu na życie osobiste funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej, Kutno 2013, [niepublikowana praca licencjacka]
- PEETERS M.C.W., SCHAUFELI W.B., BUNK B.P., *The role of attributions in the cognitive appraisal of work related stressful events: an event recording approach* "Work and Stress", 1995, nr 9
- PIĄTEK J., *Stres pomagania ludziom w kryzysach* „Nowiny Psychologiczne”, 1998, nr 1
- PICH S., WESOŁOWSKA-KRZYSZTOFEK I., *Zanim będzie za późno. Zjawisko korupcji w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej*, Kalisz 2008
- PIOTROWSKI A., Pich S, *Sense of safety among mid-level medical personel at polish penal institutions* [w:] *Komplexné sociálne zabezpečenie vojenského profesionála*, (red.) P. HAMAJ, M. MARTINSKA, E. ZAVODNA, Liptovský Mikuláš 2010
- PIOTROWSKI A., *Stres i wypalenie zawodowe funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Warszawa 2010
- POKLEK R., *Instytucjonalne i psychospołeczne aspekty więzienia*, Kalisz 2010
- POKLEK R., *Inwentarz Psychologiczny Syndromu Agresji Z. B. Gasia w diagnostyce penitencjarnej – normalizacja narzędzia*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2008, nr 61
- SCHAUFELI W.B., PEETERS M.C., *Job stress and burnout among correctional officers: A literature review* „International Journal of Stress Management”, 2000, nr 7
- SZYMANOWSKA A., *Więźniowie i funkcjonariusze wobec norm obyczajowych i prawnych*, Warszawa 1998
- THOMPSON T., *Holistic health comes to prison* "Federal Prison Journal", 1994, nr 3
- ZIMBARDO P.G., *Efekt Lucyfera*, Warszawa 2008

Mgr.Robert POKLEK, PhD.

ul. Armii Krajowej 15/16; 62-800 Kalisz;
 POLSKA
poklek@interia.pl

Recenzował:

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, FSV Vroclavskej univerzity, Vroclav, Polsko
 Dr. hab. Jacek DVORZECKI, Fakulta verejnej správy Vysokej školy Polície, Szczytno, Polsko

KVALITA ŽIVOTA - JEHO STRUČNÉ VYMEDZENIE A SPÔSOBY MERANIA

QUALITY OF LIFE - A CONCISE DEFINITION AND MEASUREMENT METHODS

Dušan POLONSKÝ

ABSTRAKT

Príspevok sa zaoberá stručnou charakteristikou kvality života, pričom poukazuje na jej podstatu, základné aspekty a faktory, ktoré ju podmieňujú. Spoločne s tým sa zaoberá problémom domén a indikátorov kvality života, ktorými ju možno merať.

Kľúčové slová: Kvalita života, domény a indikátory kvality života, spôsoby merania kvality života.

ABSTRACT

The paper deals with a brief description of the quality of life, pointing to its essence, the fundamental aspects and factors that it makes. Together with it addresses the problem domains and indicators of quality of life, which it can be measured.

Key words: Quality of life, domains and indicators of quality of life, ways of measuring quality of life

ÚVOD

V rozsahu tejto práce sa zameriame na stručnú konceptualizáciu pojmu „kvalita života“, ku ktorému sa v poslednom desaťročí vyslovilo mnoho odborníkov z rôznych vedných odborov, ako aj organizácií (napr. WHO). Nejde nám o vymenúvanie rozmanitých definícií kvality života, ale o poukázanie na „podstatu prvého radu“ vo väzbe koexistujúce vnútorné a vonkajšie faktory, interakcie a činnosti v základných spoločenských, na rôznych úrovniach, v prekrývajúcich sa sociálnych skupinách. V neposlednom rade môže byť život jednotlivca formovaný aj celým radom náhod a nepredvídateľných udalostí. Ďalej načrtne základné okruhy (domény) uvedenej konceptualizácie a im zodpovedajúce indikátory (ukazovatele, determinanty, faktory, identifikačné znaky) kvality života.

1 STRUČNÉ VYMEDZENIE PODSTATY KVALITY ŽIVOTA¹

Z hľadiska spoločenského vplyvu možno rozlíšiť dve skupiny faktorov, ktoré súčasne pôsobia na kvalitu života ľudí. Ide o faktory *endogénne* a *exogénne*.

¹ „Kvalita života“ ako všeobecný pojem, je určitou abstrakciou. V skutočnosti existujú len konkrétne kvality, ako kvality jednotlivých a zvláštnych fenoménov, ktoré sú nositeľmi jedinečných a zvláštnych vlastností, ale aj vlastností všeobecných, ktoré vyberáme do obsahu pojmu „kvalita“.

Endogénne faktory (sú považované za dôležitejšie), vytvárajú a rozvíjajú potenciál pre akceptáciu alebo odmietnutie exogénnych faktorov, ktoré pôsobia na skúmaný celok zvonka. Endogénne a exogénne faktory tak vytvárajú rámec pre kvalitu života.¹ Endogénne faktory tvoria poloha, humánný kapitál,² znalostná spoločnosť a regionálna konkurenčná schopnosť.

Hampl (2001) považuje za kľúčový faktor makro polohu štátu v zmysle gradientu západ – východ. V podmienkach Slovenska sa považuje za rozhodujúci pre vývoj jeho regiónov vzťah jadro – periféria, a to vo dvoch dimenziách: západ – východ a mesto – vidiek.

K **exogénnym faktorom** patria civilizačná zmena, globalizácia a konkurencia iných regiónov. Podnetné konštatovania v súvislosti s civilizačnými zmenami vyslovil S. P. Huntington nasledovne: „*Daleko významnejšie ako problémy ekonomie a demografie, sú problémy morálneho úpadku, kultúrnej samovraždy a politickej nejednotnosti Západu*“.³

Z dostupnej literatúry, ako aj z nášho každodenného prežívania je zrejmé, že kvalita života predstavuje mnohorozmerný fenomén, ktorý má niekoľko aspektov: *materiálny (materializovaný)* (napr. ekonomický, biologický, neurofyziologický a iné), *duchovný* (napr. politický, etický, estetický, axiologický, náboženský a pod.), *kultúrny* (napr. stav možností a dispozícií materiálnej, duchovnej a normatívnej kultúry) a dve základné dimenzie - *sociálnu* (spoločenskú a skupinovú) a *individuálnu* (osobnostnú). V konkrétnom reálnom naplnení uvedenej (nie jedine možnej) štruktúry môže niektorý z aspektov či dimenzií dominovať, iný môže byť potlačený do úzadia alebo aj deformovaný. Preto vymedzenie podstaty kvality života v jej optimálnej (optimalizovanej) úrovni a podobe musí nevyhnutne s touto polyrozmernosťou počítať, zohľadňovať ju vo vzťahu k štruktúre osobnosti, resp. určitého typu sociálnej skupiny (napr. rodiny), organizácie alebo spoločnosti ako celku.

Podrobnejšie uvedenú skutočnosť vyjadril J. Křivohlavý⁴ rozlišuje štyri úrovne, na ktorých možno posudzovať fenomén kvality života:

¹ MURGAŠ, F. Endogénne a exogénne predpoklady rastu kvality života. In: GeographiaCassoviensis I., Košice : UPJŠ, 2007, s. 133-136 ISBN 978-80-7097-700-2

² *Humánnym kapitálom* sa rozumie agregované pôsobenie ľudského, sociálneho a kultúrneho kapitálu. Koncepcia znalostnej (poznatkovej, vedomostnej) spoločnosti nahrádza prioritu informácií (ako kľúčového prvku informačnej spoločnosti) vedomosťami. Dôležitým prvkom popri informáciách a komunikačných technológiách je človek. Napr. aj úspešnosť regiónu v konkurencii s inými regiónmi je syntetickým vyjadrením exploatácie predpokladov rastu kvality života.

³ HUNTINGTON, S. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. 1. Vyd. Praha : Rybka Publishers, 2001. s. 371. ISBN 80 86182-49-5

⁴ KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologická pojetí a způsoby zjišťování kvality života* [online]. 2001. s. 163-164. [cit. 2006-12-29]. Dostupné na: [www<http://www.volny.cz/j.krivohlavy/clanky/c_kvalita.html>](http://www.volny.cz/j.krivohlavy/clanky/c_kvalita.html).

Na *makro úrovni* ide o stručné zamyslenie sa nad kvalitou života z pohľadu absolútneho zmyslu života, pretože tento pohľad je zameraný na kvalitu života veľkých spoločenských celkov (napr. určitej krajiny, kontinentu a pod.). V tomto smere sa problematika kvality života stáva súčasťou úvah a praktické činnosti politikov.

Mezo úroveň znamená meranie kvality života v kontexte sociálnych skupín alebo organizácií (armáda, škola, podnik, rodina a pod.). Popri docenení morálnej hodnoty človeka je skúmaná aj sociálna klíma skupín a interpersonálnych vzťahov, zdieľaných hodnôt, rovnako ako ne/uspokojovanie základných potrieb všetkých členov príslušnej skupiny.

Personálna úroveň je zameraná na život jednotlivca. Hodnotenie kvality života vychádza zo subjektívneho hodnotenia zdravotného stavu, bolesti, spokojnosti, nádeje a iných podobných ukazovateľov. S ohľadom na subjektívny charakter získavaných informácií je nevyhnutné brať do úvahy skutočnosť, že sa v tomto hodnotení premietajú také faktory, ako napr. osobné hodnoty jednotlivca, predstavy, očakávania, presvedčenia a pod., ktoré sú schopné chápanie kvality života významne ovplyvniť.

Úroveň fyzickej (telesnej) existencie je posudzovaná na základe pozorovateľného správania iných jednotlivcov, ktoré je objektívne merateľné a porovnateľné.

Z hľadiska rôznych definícií pojmu „kvalita života“ je väčšina autorov toho názoru, že univerzálne akceptovaná definícia tohto pojmu vlastne neexistuje. Príčinami niektorých ťažkostí pri formulovaní takejto definície je fakt, že rôzni ľudia si pod ňou predstavujú rôzny obsah. – dokonca aj vo vedeckej reflexii.

Keďže nemožno uviesť názory väčšieho množstva autorov, obmedzíme sa na základné a viac-menej všeobecnejšie prijímané vymedzenia.

Podľa WHO z hľadiska osobnej dimenzie kvalita života „... zahŕňa komplexným spôsobom jedincovo somatické zdravie, psychický stav, úroveň nezávislosti na okolí, sociálne vzťahy, jedincovo presvedčenie, vieru – a to všetko vo vzťahu k hlavným charakteristikám prostredia ... Kvalita života vyjadruje subjektívne ohodnotenie, ktoré sa odohráva v určitom kultúrnom, sociálnom a environmentálnom kontexte ... Kvalita nie je totožná s termínmi „životná spokojnosť“, „stav zdravia“, „psychický stav“ alebo „pohoda“. Ide skôr o multidimenzionálny pojem“.¹

¹ Pozri: www.who.int/evidence/assessment-instruments/qol/index.htm

M. Potůček a kol. kvalitu života chápu „... ako široký koncept, popisujúci objektivnu životnú situáciu ľudí a súčasne ich subjektívne vnímanie tejto situácie. Ide o multidimenzionálnu kategóriu, zahrnujúcu všetky podstatné charakteristiky individuálneho ľudského života, vzťahujúce sa k celkovej úrovni osobnej pohody jednotlivcov, žijúcich v spoločnosti. ... Kvalita a udržateľnosť života sú požadované viacerými autormi za definíčné kritériá ... transformácie od industriálnej zameranej transformácie k postindustriálnej modernizácii. ... aj my považujeme kvalitu a udržateľnosť života za cieľové funkcie vývoja a spoločnosti.“¹

P. Mühlbacher a kol., uvádza, že *objektívne chápanie* kvality života sa dotýka širokého spektra faktorov - materiálneho zabezpečenia, sociálnych podmienok života, sociálneho statusu a fyzického zdravia človeka. Ide teda o zistiteľné a merateľné veličiny, ktoré ovplyvňujú život človeka. *Subjektívne chápanie* kvality života „... sa týka jediného vnímania svojho postavenia v spoločnosti v kontexte jeho kultúry a hodnotového systému“.² Predstavuje tak vlastné chápanie sveta, vlastné nastavenie hodnôt a očakávaní v živote.

Spoločne s uvedeným sa kvalita života sa zaraďuje k postmodernistickým hodnotám.³ Ako uvádza D. Kováč „... to, čo vytvára kvalitu života, sú nadovšetko hodnoty vyznávané jednotlivcami, skupinami a spoločnosťou. Kvalita života kohokoľvek je v prípade nezohľadnenia hodnôt, ktoré sú vlastné jednotlivcovi či skupine, prázdny až zavádzajúci fenomén.“⁴

Vo Veľkom sociologickom slovníku autori J. Dufková a J. Linhart vymedzujú kvalitu života pomerne komplexným spôsobom ako „... kvalitatívne parametre ľudského života, spôsobu života, životného štýlu, životných podmienok spoločnosti. Je určený predovšetkým protikladom k objemovým, makroagregátovým ekonomickým a so ziskom súvisiacim kritériám výkonnosti a úspešnosti spoločenského systému“.⁵ Ďalej sú uvedené pojmy charakterizované ako na úrovni jednotlivca, tak aj z hľadiska riešenia globálnych problémov, životného štandardu a sociálnych hnutí.

¹ Pozri: POTŮČEK, M. a kol.: *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku*. Gutenberg, Praha 2002.s.3.

² MUHLBACHER, P.: Měření kvality života jako metodologická kategorie. In TOKÁROVÁ, A., KREDÁTUS, J., FRK, V., eds. *Kvalita života a rovnost příležitostí z aspektu vzdělávání dospělých a sociální práce*. Prešov : Prešovská univerzita, 2005, s. 59-70. Dostupné na: www.ff.unipo.sk/kvdsp

³ Pozri: MAŘÍKOVÁ, H., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A. et al., *Velký sociologický slovník I*. Praha : Karolinum, 1996. 440 s. ISBN 80-7184-164-1

⁴ KOVÁČ, D. *K pojmo-logike kvality života*. Československá psychologie, č. 5, roč. 48. Praha : Academia, 2004. s. 461. ISSN 0009-069X

⁵ MAŘÍKOVÁ, H., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A. et al., *Velký sociologický slovník I*. Praha : Karolinum, 1996. s. 557. ISBN 80-7184-164-1

„Na úrovni života jednotlivca býva idea kvality života stavaná proti tzv. konzumnému životnému štýlu s jeho preferenciou vlastníctva spotrebných predmetov, ktoré samé o sebe (podľa kritikov konzumentstva) nemôže človeka úplne uspokojiť a nahradiť mu redukovanie či absenciu uspokojovania iných potrieb, najmä duchovného charakteru. V tejto súvislosti kvalita života predstavuje niečo, čo prekračuje čisto materiálne potreby, ktoré je možné uspokojiť prostredníctvom tovarov, a vzťahuje sa k tzv. postmateriálnym hodnotám.“¹

Na základe uvedeného zmienení autori poukazujú na používanie pojmu “kvalita života” v štyroch dištinkčných (základných) určeníach:

V prvom určení ide o pojem, ktorý vyjadruje a operacionalizuje kvalitatívne stránky životných procesov a kritériá ich hodnotenia (neexistuje však všeobecnejšie prijímané a súčasne dostatočne konkrétne vymedzenie kvality života a medzi chápaním zo strany jednotlivých autorov existujú značné rozdiely). Kvalita života je posudzovaná predovšetkým podľa indikátorov životného prostredia, ukazovateľov zdravia a nemoci, úrovne bývania a rekreácie, medziľudských vzťahov, voľného času, sociálnych i technologických charakteristík práce, možností podieľať sa na riadení spoločnosti, podľa osobnej aj kolektívnej bezpečnosti, sociálnych istôt a občianskych slobôd. Spoločne s tým majú stále väčší význam indikátory, odvodené z riešenia globálnych problémov, hlavne vyjadrujúcich ekologické stránky života. Niektoré prístupy kladú dôraz na subjektívne hodnotenie (spokojnosť jednotlivca sa svojim životom); v rámci tzv. „hnutia sociálnych ukazovateľov“ sa naopak prejavuje snaha nachádzať objektívnejšie kritériá. Napokon je kvalita života je študovaná buď ako súhrn čiastkových „kvalít“ jednotlivých stránok a zložiek života, alebo holisticky ako celok s vlastnou štruktúrou a významom. Mnohokrát je celkom redukovaná na zisťovanie úrovni spokojnosti s daným stavom .

Druhým určením “kvality života” je v podobe „programového politického hesla, ktoré obracia pozornosť širokej verejnosti na nové úlohy spoločnosti, presahujúce materiálnu úroveň a vojenskou silu (zavedené v USA k zmene image „amerického spôsobu života“, zbaveného nekultúrnosti, tvrdého, nelútostného „boja o život“, všeobecnej neistoty, určitého primitivizmu, vykorisťovateľských prvkov a pod. – v 60. rokoch 20. stor.; smerovať mal k úcte k menšinám, k spolupráci, pomoci rozvojovým krajinám, k vysokému životnému štandardu, zbavenému manierov zbohatlíkov, okázalej spotreby a pod.).

¹ Tamtiež, s. 557.

Tretím určením „kvality života“ je *sociálne hnutie* („za kvalitu života“), ktoré sa utvára predovšetkým v rámci rôznych širších ekologických, protikonzumeristických, protirasových hnutí, bojov za občianske práva a pod.

Vo štvrtom určení je „kvalita života“ chápaná ako *reklamný (často bezobsažný) slogan*, ktorý objavuje pre spotrebiteľov nové oblasti konzumu (hlavne spojené s voľným časom, s cestovaním, s dovolenkou, s koníčkami, s bývaním a vnímaním umenia) a orientujúca konzumenta (v protiklade s jeho pôvodným zámerom) na oblasť prestížnej, demonštratívnej spotreby).¹

Kým základná zhoda panuje v tom, že kvalita života nie je synonymom *blahobytu*, nepanuje zhoda v tom, čo kvalita života je.

Dôvodom je chápanie samotného života. Zástancovia postmoderného prístupu ku kvalite života vychádzajú z názoru, že nie sme schopní definovať, čo to znamená byť človekom, resp. čo je to život.² Na základe toho nie je možné uvádzať hodnotové úsudky o kvalite života, pretože každý jednotlivec preferuje kvalitu života podľa vlastných kritérií. Ľuďom teda nie je možné hovoriť o tom, ako by mali žiť.

M. Potůček a kol. v zovšeobecnení vývoja hodnotových orientácií českej spoločnosti o i. konštatujú: „a) *pokles významu hodnotových orientácií všeobecne (pokles váhy otázok o kvalite, obsahu alebo zmysle života)*, b) *rast váhy hedonistických, individualisticky až sebecky zameraných hodnotových orientácií*, c) *značný pokles váhy altruisticky zameraných hodnotových orientácií, hodnotových orientácií, spojených so solidaritou*.“³ Autori ďalej zaznamenávajú rastúci priestor pre prázdne existovanie, zbavené ľudskosti.

Aj na základe uvedených názorov môžeme zhrnujúcim spôsobom uviesť, že fenomén *kvality života* má na jednej strane svoje *objektívne determinanty*, spočívajúce v prírodných, materiálno-technických a sociálnych podmienkach, v ktorých ľudia prežívajú každodenný život. Na druhej strane je kvalita života každého jednotlivca z jeho strany *subjektívne vnímaná a hodnotená* na základe saturácie jeho vlastných potrieb, napĺňania jeho životných očakávaní, porovnávaní s kvalitou života iných ľudí a podobne – spočívajúce aj na vlastnej aktivite a hodnotovej orientácii každého človeka.

¹ Podľa: MAŘÍKOVÁ, H., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A. et al., *Velký sociologický slovník I*. Praha : Karolinum, 1996. s. 557. ISBN 80-7184-164-1

² Pozri: BAUMAN, Z. Komunita (Hľadanie bezpečného sveta vo svete bez istôt). Bratislava: SSS, 2006. 122 s. ISBN 80-8061-225-0

³ Potůček, M. a kol: Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku. Gutenberg, Praha 2002. s. 227. dostupné na <http://ceses.cuni.cz/CESES-34-version1-pruvodce.pdf>

Napriek tomu, že univerzálna definícia kvality života nie je k dispozícii, M. Rapley hovorí o možnosti určitej špecifikácii v praxi, a to definovaním skupiny tzv. "konceptualizačných princípov". Navrhuje, že kvalita života je:

- tvorená takými faktormi a vzťahmi, ktoré sú dôležité ako pre ľudí s postihnutím intelektu, tak aj pre ľudí bez postihnutia,
- je zakúšaná, keď sa jedincove potreby uspokojili a keď človek má možnosť uskutočniť životné naplnenie v hlavných životných oblastiach,
- má objektívne aj subjektívne komponenty, no je to predovšetkým percepcia jedinca, ktorá odráža kvalitu života, ktorý on žije,
- je založená na jedincových potrebách, voľbách a kontrole,
- je multidimenzionálnym konštruktom, ovplyvneným osobnými a environmentálnymi faktormi, ako napr. intímnymi vzťahmi, rodinným životom, kamarátstvami, prácou, vzdelaním, bývaním, zdravím, životným štandardom, atď.¹

2. VZŤAH KVALITY ŽIVOTA, SPÔSOBU ŽIVOTA A ŽIVOTNÉHO ŠTÝLU

Spôsob života možno vyjadriť stručne ako systém významných činností a vzťahov, životných prejavov a zvykov, ktoré sú typické, charakteristické pre určitý subjekt - jednotlivca či skupinu, eventuálne aj spoločenstva či spoločnosti, čoby konkrétnych nositeľov životného spôsobu.² Spôsob života nejakého sociálneho subjektu však nie je iba mechanickým súhrnom individuálnych spôsobov života (životných štýlov), ale je osobitnou štruktúrou (napr. v rámci rozličných typov sociálnych skupín alebo v celej spoločnosti ako typický spôsob života) ktorá má svoj obsah a formy.³ Ide o rôzne druhy činností ľudí (pracovnú, profesionálnu, spotrebiteľskú, politickú, kultúrnu, ideovú, rodinnú, voľný čas a pod.) a ich podiel na tvorbe zložitej siete medziľudských vzťahov. Určujú ho aj konkrétne sociálno-ekonomické a duchovno-kultúrne podmienky spoločnosti, ako aj pôsobenie tradícií, zvykov, obyčají a rôznych spoločenských konvencií. Dôležitým podmieňujúcim faktorom pre zameranie spôsobu života je prevládajúca *hodnotová orientácia* ľudí.

¹ Podľa: RAPPLEY, M. Quality of Life Research. A Critical Introduction. London : Sage Publications, 2003, 286 s. ISBN 0-7619-5457-0

² DUFKOVÁ, J., URBAN, L., DUBSKÝ, J. 2008. *Sociologie životního stylu*. 1. vydanie, Plzeň: Vyd. A. Čeněk, 2008, 237 s. ISBN 978-80-7380-123-6

³ HALEČKA, T. Kvalita života ako pojem a problém sociálnej politiky a sociálnej práce. In: *Práca a sociálna politika*. č. 12. Ročník IX, 2001, ISSN 1210-5643

Na druhej strane „... spôsob života zahŕňa aj životnú úroveň, ktorá vyjadruje predovšetkým materiálne a ekonomické podmienky, ako prostriedky uspokojovania základných potrieb človeka.¹ Môžeme teda hodnotiť, že bez primeraného spôsobu života životnej úrovne niet kvality života. Záleží však na tom, či indikátory životnej úrovne spĺňajú požiadavky humanistickej hodnotovej orientácie spôsobu života a jeho zvnútornenia v životnom štýle alebo spôsob a štýl života deformujú. Životná úroveň sa tak realizuje prostredníctvom trhu.

Životný štýl je viac kategóriou sociálno-psychologickou s výrazným uplatnením hľadísk psychológie osobnosti. Možno ho stručne charakterizovať ako individuálny súhrn postojov, hodnôt a zručností, ktoré sa odrážajú v činnosti človeka.

Zahŕňa sieť medziľudských vzťahov, výživu, telesný pohyb, organizáciu času, záujmy, záľuby. Vyjadruje mieru zvnútornenia určitých sformovaných noriem a zvykov, ako aj podiel osobnostných fyzických a duchovných dispozícií, vlôh, schopností, vôľových vlastností, temperamentu, charakterových vlastností, poznania a zručností, návykov, stupňa socializácie jednotlivca atď.² Životný štýl je tak spôsob či forma sebarealizácie človeka, prostredníctvom ktorej si nachádza svoje miesto v spoločnosti.

Celostný individuálny životný štýl človeka je výrazom a výsledkom súhrnu všetkých stránok tohto štýlu (štýl práce, myslenia, tvorivosti, správania, obliekania, denného režimu, stravovania a pod.), ktoré je možné chápať aj ako parciálne životné štýly. Je možné kategorizovať ho na jednotlivé varianty či alternatívy podľa pohlavia, veku, životného cyklu, vzdelania, rodinného stavu a rodinnej dráhy, profesie a profesijnej dráhy, spôsobu využívania voľného času, podľa statusu, hodnotovej orientácie atď.

Životný štýl je komplexnejšie posudzovaný na základe vonkajších foriem života

jednotlivca a sociálnej skupiny, pričom sa berie do úvahy:

- špecifické spôsoby správania sa a konania jednotlivca, sociálnej skupiny – spôsob života, zvyky, sklony a pod.;
- vonkajšie formy života – organizovanie pracovného a voľného času, usporiadanie rodinného života, záujmy a pod.;

¹ TOKÁROVÁ, A., 2002. K metodologickým otázkam výskumu a hodnotenia kvality života. In: *Kvalita života v kontextoch globalizácie a výkonovej spoločnosti, Slovensko-poľský zborník štúdií a článkov*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Humanistický zborník 3. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2002. s. 12. ISBN 80-8068-087-6

² HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. 1. vyd. Praha : Portál, 2004. 774 s. ISBN 80-7178-303-X

- sociálne a psychologické zvláštnosti konania ľudí - ako znak ich jedinečnosti, ako prejav ich samostatnosti a schopnosti;
- formovanie na základe výchovy človeka – utvárania a rozvíjania jeho osobnosti, ľudskej individuality, jej zvláštnosti, jedinečnosti a originality;
- vplyv objektívnych možností v danom sociálnom systéme v súlade so subjektívnymi motívmi, ktoré ovplyvňujú správanie sa a konanie jednotlivca a sociálnej skupiny.¹

Zaujímavé sú aj rôzne typológie životného štýlu, ktoré sa však vo svojej podstate netýkajú životného štýlu ako celku (ako takého), ale nejakého iného „objektu“, často sú to iba čiastkové súvislosti životného štýlu alebo určitého, síce kľúčového momentu životného štýlu, ale bez prihliadnutia k iným komponentom životného spôsobu aj k jeho celku.² Uvedieme príklad od M. Žumárovej, ktorá uvádza (podľa iných zdrojov) nasledujúce druhy životného štýlu (súvisiacim aj s kvalitou života) – podľa orientácie na prácu a voľný čas:

- *pracovne orientovaný* - hlavným zmyslom života človeka je profesijná činnosť a voľný čas je chápaný ako zostatková kategória, ktorá slúži hlavne na telesný odpočinok, na rekreáciu a zotavenie človeka;
- *hedonistický* - orientovaný hlavne na oblasti trávenia voľného času, na rodinu a na súkromné záujmy; samotná práca je nevyhnutná k užívaniu vlastného voľného času;
- *celistvý* – so snahou obmedziť oddelenie voľného času a práce.³

V neposlednom rade (tak, ako aj v prípade kvality života), možno vymedziť dve základné skupiny faktorov, ktoré podmieňujú vytváranie a rozvoj životného štýlu. Ide o nasledujúce faktory:

Objektívne spoločenské faktory – sú dané ekonomickými a politickými pomermi. Ekonomická situácia vytvára predpoklady pre pracovné aj voľnočasové aktivity. Významnú úlohu tu zohrávajú aj kultúrne tradície, či už národné alebo krajové. Premietajú sa do života jednotlivca, skupiny a celej spoločnosti. Popri ekonomických a politických pomeroch v spoločnosti pôsobí na formovanie životného štýlu aj celková situácia, ktorá je daná úrovňou vedeckého a technického rozvoja, vývojovou fázou v civilizačnom procese. Táto prináša niekedy zmeny v spôsobe života, ktoré „prehlušia“ pôsobenie tradícií a aj iných faktorov.⁴

¹ MATIS, J. : *Spôsob života a životný štýl*. Liptovský Mikuláš: LIA, 2002. s. 9. ISBN 80-968719-8-6

² DUFKOVÁ, J., URBAN, L., DUBSKÝ, J. 2008. *Sociologie životního stylu*. 1. vydanie, Plzeň: Vyd. A. Čeněk, 2008, s. 131. ISBN 978-80-7380-123-6

³ Pozri In: KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. et al. *Člověk - prostředí – výchova*. Brno: Paido, 2001, s. 154 -155. ISBN: 80-7315-004-2

⁴ Tamtiež, s.155

Subjektívne osobnostné faktory – predstavujú nielen záujmy a potreby jednotlivca, sú dané osobnosťou samotnou a jej individuálnymi zvláštnosťami. Patria medzi ne hlavne intelektová úroveň, temperamentové dispozície, pohlavie, zdravotný stav, ktoré sa premietajú a kombinujú s výchovným pôsobením. Významný vplyv na životný štýl má aj vzdelanie a pracovná profesia (zmeny, turnusy) – napr. u vojakov, námorníkov, ale aj policajného zboru, hasičov a pod. Poučenie a vedomosti o zdravom životnom štýle vytvárajú predpoklady pre jeho realizáciu. Vo väzbe s výchovou je dôležité uviesť aj veľmi významnú úlohu rodiny. Spôsob, akým žije rodina, vytvára bázu celej osobnosti jedinca. Ďalšími faktormi tejto skupiny sú aj vek a zdravotný stav človeka.¹

Kvalita života (len stručne na dokreslenie) preniká ako spôsobom, tak aj štýlom života. Celý rad ukazovateľov (črt) môže charakterizovať kvalitu života vo vzťahu k spôsobu života v skupinovom alebo širšom spoločenskom rozsahu, ale aj vo vzťahu k životnému štýlu jednotlivca. Napríklad životné tempo, ako črta spoločenského spôsobu života alebo individuálneho životného štýlu. Na druhej strane celý rad individuálnych príbuzných životných štýlov môže nadobudnúť takú mieru frekvencie v spoločenskom živote, v spôsobe života ľudí, že ho môžu ovplyvňovať pozitívne alebo negatívne a problémovo. Takto však môžu vznikáť aj rozdiely medzi individuálnymi životnými štýlmi a prevládajúcim spôsobom života v spoločnosti alebo v pospolitosti. Spoločenské a individuálne sa z tohto hľadiska vzájomne prelínajú a prechádzajú jedno do druhého. Takto je to aj so spoločenským spôsobom života a individuálnym životným štýlom ľudí.

3. K MODELOM – DOMÉNAM A INDIKÁTOROM KVALITY ŽIVOTA

Špecifickým problémom pri poznávaní a usmerňovaní kvality života sa stali *domény a sociálne indikátory - ukazovatele*. Predpokladaným výsledkom aj prostriedkom objektívneho poznania kvality života sú **indikátory kvality života**. Chápeme ich ako kvalitatívno-kvantitatívne charakteristiky tých sociálnych procesov, ktoré obsahujú jednotlivé stránky a aspekty sociálneho rozvoja jednotlivcov a sociálnych skupín. Informácie (obsahová náplň ukazovateľ'a) sa získavajú najmä výpoveďou respondentov (subjektívne postoje, mienky, pocity, súdy, hodnotenia a pod.), s využitím objektívnych údajov (zozbieraných a spracovaných rôznymi inštitúciami, orgánmi, útvarmi – napr. Štatistický úrad SR, výskumné ústavy atď.).

¹ Tamtiež, s. 156

Kým spočiatku sa na kvalitu života nazeralo ako na celok, neskôr sa väčšia pozornosť venovala doménam, resp. jednotlivým indikátorom kvality života. Možno konštatovať, že domény sú súbormi (agregátmi) indikátorov. Indikátorom je údaj alebo hodnota rôzneho charakteru, vyjadrujúca okamžitý stav alebo úroveň zmeny sledovaného javu.¹

Sociálne indikátory možno charakterizovať tiež ako štatistiky, ktoré vhodne odrážajú dôležité sociálne podmienky a uľahčujú posúdenie týchto podmienok a ich vývoj. Sú využívané aj pre identifikáciu sociálnych problémov, ktoré si vyžadujú aktivity pre rozvoj priorít a cieľov, pre opatrenia a výdavky a pre vyhodnotenie účinnosti programov a politík .

Jedným zo syntetizujúcich **modelov kvality života** je model Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO), z roku 1997 (WHQOL 1997), v ktorom boli vymedzené štyri hlavné oblasti (domény) kvality života a ich vnútorné komponenty (indikátory). Týmito oblasťami kvality života sú:

Fyzické zdravie a úroveň nezávislosti – ukazovateľmi (indikátormi) sú: energia a únava, bolesť a nepohoda (diskomfort), spánok a odpočinok, mobilita, aktivity v každodennom živote, závislosť od liekov a zdravotných pomôcok, pracovná kapacita.

Psychické funkcie – medzi indikátory patria: imidž vlastného tela a zjavu, negatívne emócie, pozitívne emócie, sebahodnotenie, myslenie, učenie, pamäť, pozornosť, spiritualita (náboženstvo), osobné presvedčenia.

Sociálne vzťahy – indikátormi sú: osobné vzťahy, sociálna podpora, sexuálne aktivity.

Prostredie – jeho indikátory: finančné zdroje, sloboda, fyzická bezpečnosť, zdravotná a sociálna starostlivosť, prostredie domova, možnosti získať informácie a kompetencie, participácia na voľnočasových a rekreačných aktivitách, fyzikálne prostredie (emisie, hluk, premávka, klíma), doprava.²

Každý z uvedených indikátorov predstavuje sám o sebe zložitý problémový komplex. V rozličných spoločenských, geografických a iných objektívnych podmienkach, ale tiež v individuálno-ľudských varietach môže jeho kvantitatívne optimum predstavovať iné vyjadrenie. V sociálno-geografickom prístupe ku kvalite života je akcentované štúdium jej priestorovej diferenciácie a väzieb v jej osobnej (ľudskej) dimenzii. Podstatu tejto skutočnosti vyjadruje matica Veenhovenovej tabuľky – **vhodnosť prostredia pre život** (Tabuľka 1 na nasledujúcej strane). Model kvality života rozlišuje *vonkajšie* a *vnútorné* prostredie, každé z nich potom obsahuje štyri skupiny faktorov.

¹ HANUŠIN, J., HUBA, M., IRA, V., KLINEC, I., PODOBA, J., SZOLLOS, J. *Výkladový slovník termínov z trvalej udržateľnosti*. Bratislava : STUŽ/SR, 2000. 158 s. ISBN 80-968415-3-X

² World Health Organization. WHOQoL Measuring quality of life 1997, dokument je dostupný na internete: http://www.who.int/mental_health/media/68.pdf

Tabuľka 1 Model štyroch kvalít života (sumatívne vyjadrenie ôsmych matíc)¹

Dimenzie kvality života	Vonkajšie kvality života (Spoločenská dimenzia)	Vnútorne kvality života (Osobnostná dimenzia)
Životné šance, príležitosti	1. Vhodnosť prostredia Všeobecné aj zvláštne podmienky pre šťastie; príjem, sociálne kontakty, sociálna pozícia (bezpečnosť), príležitosti; politická podpora; sociálne vzťahy; rodová rovnosť; príjmová rovnosť; materiálne bohatstvo. Kvalita spoločnosti – skóre vhodnosti prostredia. Pozícia v spoločnosti – indexy deprivácie.	2. Životaschopnosť človeka Neexistencia limitov pre prácu a sociálne funkcie; dobré všeobecné zdravie, energický, bez nervozity; produktivita; autonómia; vzdelanie. Zníženie hodnoty indexov, pozitívne zdravotné predpoklady, testy schopností a úroveň vzdelávania.
Výsledky života	3. Užitočnosť, prospešnosť života Produktivita, sociálna zodpovednosť; nenahraditeľnosť;	4. Hodnotenie života Šťastie; spokojnosť s materiálnymi podmienkami, sociálnymi kontaktmi, sociálnou pozíciou, bezpečnosťou, slobodou; robiť zaujímavé veci; životná satisfakcia; životné skúsenosti. Sumárna spokojnosť so životom, vlastné hodnotenie šťastia a šťastných rokov života.

Zdroj: VEENHOVEN, R. *The four qualities of life. Ordering concepts and measures of the good life.*

Tokyo-NewYork-Paris : United Nations University Press, 2006.

Dostupné na: (www2.eur.nl/.../research/veenhoven/Pub2000s/2006)

Vonkajšie prostredie kvality života zahŕňa faktory, ktoré nie sú upravené verejnou politikou (klimatické podmienky, kvalita prírodného prostredia) a tie, ktoré formuluje verejná politika (politická stabilita, politické práva a občianske slobody, korupcia, hospodársky rast, sociálne zabezpečenie, atď.). Z hľadiska validity a spoľahlivosti zisťovania kvality života je však dôležité, aby nebola stotožňovaná len s individuálnou (subjektívnou) kvalitou života (životnou úrovňou), pretože aj vysoké ukazovatele prírodného, politického, ekonomického a sociálneho prostredia často môžu signalizovať vysokú úroveň kvality života v krajine, zatiaľ čo ľudia môžu byť nespokojní so svojim životom či jeho určitej časti.

¹ Uvedený teoretický model pre meranie kvality života bol formulovaný na základe nasledujúcich hlavných zásad:

- jednoduchosť - model a získané výsledky by mali byť jasné a ľahko interpretovateľné;
- spoľahlivosť a objektivita - štruktúra modelu musí byť logicky konzistentná musí byť aj metodicky a empiricky opodstatnený;
- zložitost' - model by mal analyzovať kvalitu život z rôznych pohľadov, zahŕňajúc celý rad faktorov a ukazovateľov kvality života, ktoré ich odrážajú;
- porovnateľnosť - výsledky získané pomocou modelu by mali umožniť porovnanie kvality života ľudí žijú v rôznych krajinách, a to ako medzi sebou, tak aj v časových obdobiach;
- univerzálnosť - model by mal byť univerzálny, by mal mať jasný praktický účel, teda jeho výsledky musia byť užitočné pre verejnú politiku.

To znamená, že je potrebné zohľadňovať aj životné (vnútorné) schopnosti človeka využívať vonkajšie prostredie k dosiahnutiu vyššej fyzickej a osobnej pohody.¹

Do **vnútorného prostredia** kvality života sú zaradené tieto faktory, ktoré väčšinou závisia na človeku samotnom. R. Veenhoven zdôrazňuje, že vonkajšie prostredie môže vytvárať len podmienky pre individuálne hľadanie vyššej kvality života jednotlivca.

Prvý okruh - Vonkajšie kvalita života – *Vhodnosť prostredia* – vypovedá o predpokladanej kvalite života v podobe životných šancí, ktoré má človek k dispozícii. Toto prostredie predstavuje len predpoklad pre lepší individuálny život, ktorý ja vyjadrovaný pomocou rôznych „životných indexov“ a „sociálnych ukazovateľov“ (vrátane tých, ktoré vyjadruje kvalitu života). Prvý kvadrant kvality života matice, je často nazývaný aj „životnou úrovňou.“² V uvedenej súvislosti je dôležité, aby znaky kvality života, spojené s externým prostredím a tvoriace iba podmienky pre život jednotlivca, neboli absolutizované na úkor aj ostatných úrovní kvality života, pretože sa tak výrazne znižuje validita a spoľahlivosť výsledkov rôznych výskumov kvality života. Napr.: ukazovatele prírodného, politického, ekonomického a sociálno-kultúrneho prostredia môžu signalizovať vysokú úroveň kvality života v krajine, zatiaľ čo ľudia môžu byť nespokojní so svojim životom či jeho určitej časti.

Z toho dôvodu je potrebné zohľadňovať aj *druhý typ* kvality života - *životaschopnosť človeka*, ktoré zahŕňa vnútorné schopnosti jednotlivca využívať vonkajšie prostredie, aby mohol dosiahnuť vyššiu úroveň fyzickej a osobnej pohody. Tento aspekt kvality života je analyzovaný vo výskumoch psychologických a medicínskych vied (aj ako „zdravý životný štýl a kvalita života“).

¹ Kombinácie dobrých a zlých objektívnych životných podmienok a ich pozitívneho alebo negatívneho ohodnotenia vytvárajú maticu, s ktorou prichádza H.H. Noll (2002). Tento jednoducho štruktúrovaný vzorec prinajmenšom napomáha zvýrazniť rozdiely medzi pojmami: *pohoda* (angl. well-being) v tomto priestore predstavuje výsledok kombinácie dobrých životných podmienok a ich pozitívneho ohodnotenia. Úplný opak podľa autora predstavuje *deprivácia*. Pojem *adaptácia* ďalej označuje kombináciu zlých životných podmienok a vysokého stupňa spokojnosti (tento paradoxný jav býva uvádzaný ako dôvod pre potrebu oddeleného merania objektívnej a subjektívnej stránky kvality života). Ako *disonancia* sa označuje opačná situácia.

² Autorka uvádza, že kvalita života je ovplyvňovaná hlavne týmito sociálnymi faktormi (<http://www2.eur.nl/fsw/research/veenhoven/Pub2000s/2001e-full.pdf>):

- *materiálne bohatstvo* – je vyjadrené hrubým domácim produktom a kúpnu silou príslušnej meny;
- *životný štandard* – predstavovaný je úrovňou výživy, hygieny a bývania;
- *ochrana osôb* – súvisí s bezpečnosťou, vraždami, násilím alebo s vandalizmom;
- *sloboda* – ide hlavne o dodržiavanie ľudských práv, politickú, individuálnu a osobnú slobodu;
- *sociálna rovnosť* – najmä rovnosť medzi pohlaviami a postavenie menších;
- *kultúrna klíma* – jej základom je prístup ku vzdelaniu a k informáciám;
- *sociálna klíma* – je ovplyvňovaná napr. toleranciou, dôverou k inštitúciám, k elitám, ale aj výdavky na zbrojenie;
- *populačná tlak* – vyznačuje sa zvyšujúcim sa podielom seniorov v populácii;
- *modernizácia* – súvisí s urbanizáciou, industrializáciou a individualizáciou.

Schopnosť jednotlivca vyrovnávať sa s rôznymi problémami, hľadať spôsoby dosahovania istej úrovne kvality život pomocou vlastných vnútorných vlastností, schopností, zručnosti a spôsobilostí. Ich formovanie významne ovplyvňujú všetky inštitúcie zdravotníctva, školstva a ďalších inštitúcií starostlivosti o človeka.

Tretím aspektom (v obrázku kvadrantom) kvality života je *užitočnosť života*.¹

Okrem iného zahŕňa aj utilitárny princíp maximalizácie šťastia a užitočnosti, čo znamená, že nejde primárne o aktéra samotného (v tomto prípade individuálneho), ale o všetkých, s ktorými je v sociálnej väzbe a v interakcii (čo môže kontrastovať so štvrtým kvadrantom matice – so subjektívnym hodnotením individuálneho šťastia a spokojnosti).

Štvrtý aspekt individuálnej kvality života zahŕňa *subjektívnu životnú spokojnosť* – hodnotenie vlastného života. Je organickou súčasťou osobných skúseností človeka a vnímania životného prostredia, ktoré najčastejšie zisťujú rôzne prieskumy verejnej mienky. Podľa R. Veenhoven predstavuje zjavnú kvalitu života, v podobe kvality životného prostredia a schopnosti jednotlivca využívať možnosti, ktoré životnom prostredie pre neho ponúka. Ide o dimenziu, ktorá by sa mala dostávať do výskumov kvality života, aby neboli obmedzené len na niektoré jej aspekty. Na druhej strane však (hoci predbiehame ďalší text), ako upozorňuje E. Heřmanová, môže veľký počet indikátorov (objektívne aj subjektívne agregovaných na makro, mezo a mikro úrovni spoločnosti), spôsobovať nezámerné aj zámerné skresľovanie skutočnosti – ak sa napr. viacero ukazovateľov zahrnie do jedného čísla (pre lepšiu prehľadnosť a pochopiteľnosť). Z toho dôvodu poukazuje na možnosť konštrukcie tzv. agregovaných hierarchických (hierarchizovaných) indexov, ktoré umožňujú relevantnejšiu interpretáciu čiastkových oblastí (u R. Veenhoven kvadrantov) a štruktúry kvality života.²

4. INDIKÁTORY VŠEOBECNEJ (VONKAJŠEJ) ÚROVNE KVALITY ŽIVOTA

Medzinárodné porovnávanie sú dôležitým nástrojom uvedomenia si reálnej pozície krajiny v určitom geopolitickom priestore a hľadania riešení pre žiaduce rozvojové trendy a stanovené ciele.

¹ R. Veenhoven označuje problém „užitočnosť života“ ako typickú „gul“u“ pre filozofov a etikov, ktorí sa zaoberajú problematikou individuálneho správania, morálkou a normami, rovnako ako morálnym a Pokračovanie odkazu z predchádzajúcej strany: materiálnym prínosom jednotlivca pre spoločnosť. Väčšinou sa snažia dokázať, že je dôležitý úprimný a zmysluplný život, zatiaľ čo ekonómia zdôrazňuje význam stabilného príjmu jednotlivca pre jeho vlastnú kvalitu života, rovnako ako aj pre spoločnosť. Sociológovia sa zameriavajú skôr na vzťahy medzi sociálnymi skupinami, na individuálnu a nezištnú starostlivosť o druhých, na prosociálne správanie s ohľadom na rôzne skupiny a spoločnosť ako celok.

² HEŘMANOVÁ, E. *Koncepty, teorie a měření kvality života*. Praha : SLON, 2012, s. 97-99. ISBN 978-80-7419-106-0.

Ukazovateľom vyspelosti štátov a komplexným ukazovateľom podmienok pre život ľudí je *index ľudského rozvoja* (HDI – Human Development Index), ktorý zostavuje od roku 1990 Rozvojový program OSN. Jeho výsledky každoročne zverejňuje OSN v podobe „Správy o sociálnej situácii“, kde určuje poradie všetkých združených štátov v oblasti ľudského rozvoja. Index ľudského rozvoja je sociálno-ekonomickým ukazovateľom, ktorým je meraný priemer, dosiahnutý v krajine na základe troch zložiek:

1. stredná dĺžka života obyvateľov (nádej na dožitie);
2. návštevnosť škôl, dĺžka školskej dochádzky a dosiahnuté vzdelanie (gramotnosť dospelého obyvateľstva);
3. príjem na osobu – parita kúpnej sily (reálny hrubý domáci produkt na jedného obyvateľa).¹

Dosiahnutá kvalita života sa skúma a meria aj *rodovo rozlíšeným indexom rozvoja* (GDI – Gender related Development Index). Index porovnáva zabezpečenie rovnakých podmienok a šancí pre mužov a ženy. Slovensko sa v roku 2013 umiestnilo na 37. mieste (<http://hdr.undp.org/en/content/table-5-gender-related-development-index-gdi>). Dlhodobu však pretrvávajú potreba legislatívneho a inštitucionálneho riešenia existujúcich diferencií medzi mužmi a ženami.

Na ukazovatele kvality života je možné pozrieť sa aj z iného, *negatívneho hľadiska*, v rámci ktorého je možné uviesť aspoň tieto hlavné faktory narušenia a rozkladu kvality života: devastácia prírody a narušenie životného prostredia technosférou, vojny, ozbrojené konflikty a uplatňovanie rôznych foriem násillia, dehumanizujúce dôsledky odcudzenia trhu v oblasti ekonomiky, politiky a kultúry, nespravodlivé sociálno-ekonomické spoločenské vzťahy a ich odraz v prehlbovaní sociálnej nerovnosti, narušenie noriem demokracie v spoločenských vzťahoch a porušovanie ľudských práv jednotlivých občanov a rôznych spoločenských skupín, resp. ignorovanie humanistických zásad a významu sociálnej politiky.² Uvedené ukazovatele kvality života tvoria podmienky formovania spoločenského spôsobu života a možnosti jeho individuálnych modifikácií v podobe mnohotvárnosti životných štýlov jednotlivých ľudí v závislosti od ich individuálnych odlišností.

¹ Podľa správy o sociálnej situácii OSN z roku 2013 je krajinou s najvyššou kvalitou života Nórsko. Za ním nasledujú Austrália, Švajčiarsko, Holandsko, USA, Nemecko atď. (<http://hdr.undp.org/en/content/table-2-human-development-index-trends-1980-2013>). Slovenská republika sa v tomto rebríčku nachádza v skupine 49 krajín s najvyšším stupňom ľudského rozvoja na 37. Mieste. Z krajín V4 sa pred SR umiestnili Česká republika (28) a Poľsko (35).

² HALEČKA, T. Kvalita života ako pojem a problém sociálnej politiky a sociálnej práce. In: *Práca a sociálna politika*. č. 12. Ročník IX, 2001, ISSN 1210-5643

5. INDIKÁTORY INDIVIDUÁLNEJ KVALITY ŽIVOTA

Podľa viacerých autorov (Massam, 2002, Pacione, 2003b, Mühlpachr, 2005, Mareš, 2006) má kvalita života dve dimenzie – *osobnú* (subjektívnu, psychologickú) a *priestorovú* (objektívnu). Možno konštatovať, že existencia dvoch dimenzií kvality života, napriek ich rôznemu terminologickému označeniu, je všeobecne akceptovaným konsenzom.

V súvislosti s výberom indikátorov M. Huba a V. Mezřický konštatujú nadbytok parciálnych indikátorov. Vyslovujú požiadavku znižovania ich počtu a zároveň presadzujú posun k indikátorovým rámcom s vnútornou príčinnou súvislosťou. Domnievajú sa, že výpovednú schopnosť indikátorov zvyšuje ich naviazanie na referenčnú, resp. cieľovú hodnotu.¹

Individuálnu úroveň kvality života je možné postihnúť iba prostredníctvom individuálneho postoja, ktorý je výsledkom procesu sebareflexie, v ktorom jednotlivec skúma a hodnotí vlastné predstavy a aspirácie, mieru ich realizácie s mierou realizácie ostatnej časti spoločnosti. V tejto súvislosti sú rozhodujúce subjektívne kritériá a kontextuálny aspekt (objektívne podmienky). Názory na druh a počet indikátorov individuálnej kvality života sa líšia. Všeobecne sa za základ hodnotenia považuje šesť ukazovateľov: fyzická pohoda, materiálna pohoda a kvalita medziľudských vzťahov, sociálne a občianske aktivity, osobnostný rozvoj, seberealizácia, rekreácia.²

Hlavnými zložkami väčšiny definícií kvality života a indikátorov individuálnej kvality života sú pohoda (*well-being*) a spokojnosť (*satisfaction*) v rozličných oblastiach života. Väčšina psychologických koncepcií kvality života sa zameriava na spomínané *well-being* – doslovne „dobré bytie“, či voľnejšie *dobré cítenie sa, pohoda – subjektívna pohoda*. Štruktúru prežívanej pohody vytvárajú najmä: výskyt pozitívnych, resp. negatívnych emócií v dlhšom časovom úseku, absencia nepríjemných telesných pocitov, akými sú napr. mierna bolesť alebo únava, pozitívne sebahodnotenie, permanentné zmysluplné aktivity, optimistické postoje k životu, k ľuďom, k svetu atď. Chápanie pohody sa na jednej strane prelína s vymedzením spokojnosti a na strane druhej s chápaním šťastia.

¹ Pozri práce: HUBA, M.: *Stav rozpracovanosti problematiky indikátorov trvalo udržateľného rozvoja*, Geografický časopis, 2001, 53, 75-92. (Online). Dostupné na: http://www.sav.sk/index.php?lang=sk&charset=&doc=journallist&part=list_articles&journal_issue_no=11112733#abstract_7460 a tiež MEZŘICKÝ, V. ed. *Environmentálna politika a udržateľný rozvoj*. Praha : Portál, 2005, 208 s. ISBN 80-7367-003-8

² TOKÁROVÁ, A., 2002. K metodologickým otázkam výskumu a hodnotenia kvality života. In: *Kvalita života v kontextoch globalizácie a výkonnej spoločnosti, Slovensko-poľský zborník štúdií a článkov*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Humanistický zborník 3. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2002. s. 26. ISBN 80-8068-087-6

Dôležitým a určujúcim faktorom spokojnosti ľudí so životom sú ich očakávania (*expectation*). *Kvalitu života* je možné potom chápať ako rozdiel medzi očakávaním a tým, čo človek v skutočnosti v živote dosiahne. Čím menší je tento rozdiel, tým je vyššia kvalita života. Formálne logicky platí, že čím menej je človek schopný dosiahnuť svoje očakávania, tým horšia je kvalita jeho života.

Z praxe máme skúsenosti, že existujú chronicky nespokojní a úzkostliví ľudia s povahovými rysmi perfekcionizmu, ktorí svoj život normálne zvládajú, ale kvalitu svojho života vnímajú ako veľmi nízku, pretože ich výkon nezodpovedá stopercentnej predstave a výkon na deväťdesiat percent je pre nich nedostatočný. Odborné posudzovanie kvality života podľa položiek hlavných oblastí môže pomôcť odhaliť pravý dôvod nespokojnosti jednotlivca – porovnaním emocionálneho prežívania a skutočnej výkonnosti človeka.

Jedným z modelov, ktoré tieto aspekty zahŕňajú, je **model subjektívnej kvality života** Centra pre podporu zdravia Torontskej univerzity. Tento viacrozmerný model, vychádzajúci z holistického chápania kvality života, je zložený z troch hlavných oblastí - domén (“byť”, “niekde patriť” a “realizovať sa”) a k nim priradených indikátorov (Tabuľka 2).

Tabuľka 2 Model kvality života QOL Research Unit (Univerzita Toronto)

Domény	Indikátory
1. BYŤ – Charakteristika osobnosti	
Fyzické bytie	fyzické zdravie, osobná hygiena, výživa, cvičenie (pohyb), odievanie, celkový fyzický vzhľad
Psychologické bytie	psychické zdravie a nálada, vnímanie, pocity, sebaúcta, sebakoncepcia, sebaovládanie a sebakontrola.
Duchovné bytie	osobní hodnoty, štandardy správania, hodnoty, náboženská viera, spojenie s prostredím niekoho
2. NIEKDE PATRIŤ – prostredie	
Fyzické príslušnosť	domov, pracovisko, škola, okolie, obec
Sociálna príslušnosť	rodina, priatelia, spolupracovníci, susedia a komunity
Komunitná príslušnosť	zodpovedajúce príjmy, zdravotné a sociálne služby, zamestnanie, vzdelávacie programy, rekreačné programy, spoločenské podujatia a aktivity
3. REALIZOVAT SE - dosahovanie osobných cieľov, nádej a túžby (ašpirácie)	
Praktická realizácia	domáce aktivity, platená práca, školské a dobrovoľnícke činnosti, starostlivosť o zdravie a sociálne potreby
Voľnočasová realizácia	aktivity, ktoré podporujú relaxáciu a zníženie stresu
Rastová realizácia	aktivity, ktoré podporujú zachovanie a zlepšenie vedomostí a zručností, prispôbenie sa (adaptácia) zmenám

Zdroj: www.utoronto.ca/qol/projects.htm

Reálna kvalita života človeka je tvorená ako zo subjektívnej stránky (sociálne, hodnotovo a kultúrne) podmieneným významom jednotlivých vymedzených oblastí, tak aj mierou, v ktorej sa jednotlivcovi darí tieto domény (oblasti života) skutočne realizovať a ako túto skutočnosť sám vníma a hodnotí.

J.C. Flanagan (1978) vymedzil batériu indikátorov, ktorá zahŕňa 15 ukazovateľov kvality života, rozdelených do piatich domén (Tabuľka 3).

Tabuľka 3 Domény a indikátory kvality života (Flanagan, 1978)

1. Fyzická a materiálna pohoda	<ul style="list-style-type: none"> • materiálny blahobyť a finančné zabezpečenie • zdravie a osobná bezpečnosť
2. Vzťahy s ostatnými ľuďmi	<ul style="list-style-type: none"> • vzťahy s partnerom • mať a vychovávať deti • vzťahy s rodičmi, súrodencami a inými príbuznými • vzťahy s priateľmi
3. Sociálne spoločenstvo a občianske aktivity	<ul style="list-style-type: none"> • činnosti, súvisiace s pomocou a podporou iných ľudí • činnosti, súvisiace s miestnou a národnou mocou
4. Naplnenie osobného rozvoj	<ul style="list-style-type: none"> • duševný vývin • osobné porozumenie a plánovanie • pracovná rola • kreativita a sebaujadrnenie
5. Rekreačia	<ul style="list-style-type: none"> • socializácia • pasívne rekreačné činnosti • aktívne a participatívne rekreačné činnosti

Ústav experimentálnej psychológie SAV vytvoril *hypotetický model kvality života* (Obrázok na nasledujúcej strane), ktorý sa skladá z troch úrovní a ich indikátorov:

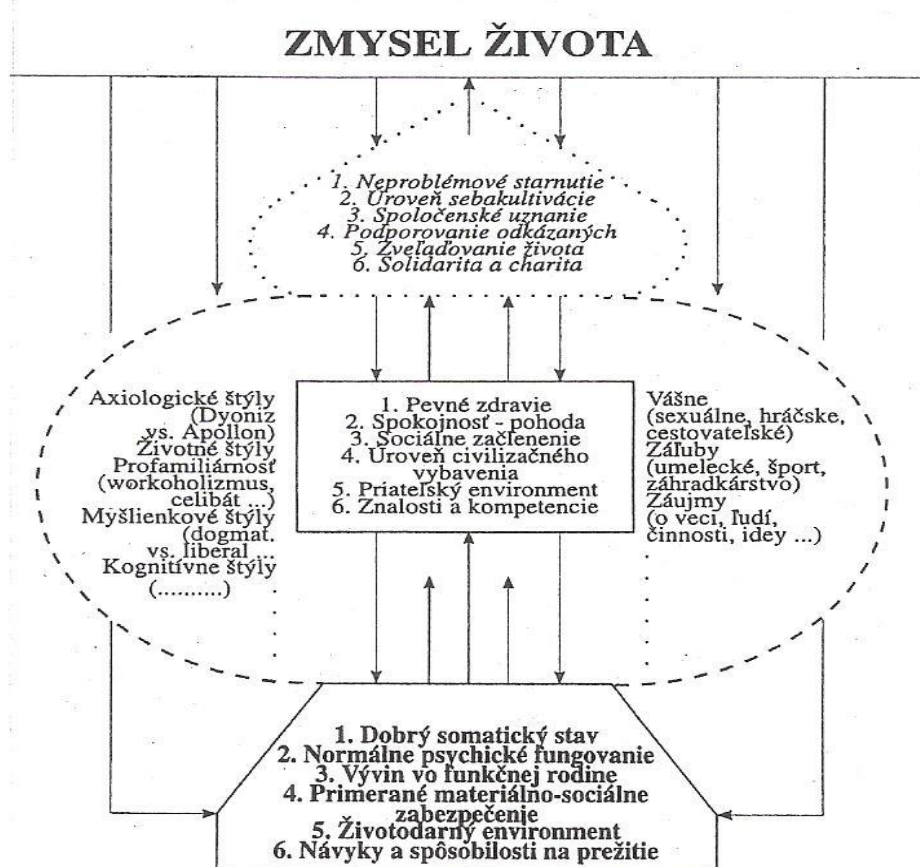
1. bazálna, existenčná (všel'udská) - tvoria ju oblasti života, ktoré sýtia kvalitu či nekvalitu života ktoréhokoľvek človeka na tomto svete a to somatický stav, psychické fungovanie v norme, funkčná rodina, materiálno-sociálne zabezpečenie, životodarné okolie, nadobudnutie základných spôsobilostí potrebných na prežitie;

2. mezo individuálno-špecifická (civilizačná) - tvoria ju pevné zdravie, priaznivé sociálne začlenenie, úroveň civilizačného rozvoja, priateľský environment, stupeň získaných znalostí a kompetencií, zážitky spokojnosti – pohody;

3. meta elitná (kultúrno-duchovná) úroveň kvality života - tvoria ju neproblémové starnutie, požívanie zaslúženého uznania, diapazón konania dobra, prispievanie k rozvoju života, adekvátnosť solidarity a prosociálneho správania, intenzita sebakultivácie.¹

¹ KOVÁČ, D. *K pojmo-logike kvality života*. Československá psychologie, č. 5, roč. 48. Praha : Academia, 2004. s. 461. ISSN 0009-069X

Na vrchu trojrozmerného modelu je *zmysel života*, ktorý môžeme vymedziť ako individuálne vytváraný systémový regulátor ľudského konania intrapsychického zloženia, ktorým jednotlivec pripisuje podstatný, existenčný význam vlastnému bytiu druhým ľuďom, svetu, a to v súlade s vyznávanými hodnotami.

Obr. Trojúrovňový a viacdimenzionálny model kvality života

Každá z oblastí bazálnej úrovne kvality života má svoju kvalitatívne vyššiu reprezentáciu na mezo aj na meta úrovni (napr. telesný stav predstavuje na mezo úrovni pevné zdravie a na meta úrovni neproblémové starnutie, končiacie sa prirodzenou smrťou). Tento model len naznačuje, ale nijako nešpecifikuje vzťahy medzi jednotlivými komponentmi kvality života, či už v horizontálnej alebo vo vertikálnej rovine.

Na báze uvedeného modelu kvality života boli autorom vytvorené skupiny domén a indikátorov kvality života, ktoré sú vyjadrené v prehľadnej tabuľke 4 .

6. K MERANIU INDIVIDUÁLNEJ ÚROVNE KVALITY ŽIVOTA

Meranie kvality života prebieha v podstate dvomi základnými spôsobmi (podľa faktorov, ktoré ju tvoria), a to pomocou *objektívnych kritérií* - sociálnych a ekonomických ukazovateľov, bez ich zaťaženia osobnými skúsenosťami a individuálnym vnímaním okolitého prostredia zo strany jednotlivcov. Cieľom je analyzovať vonkajšie (životné) prostredie prostredníctvom kompozitných indexov.

Tabuľka 4 Domény a indikátory kvality života (D. Kováč)

DOMÉNA	INDIKÁTORY
1. Telesné zdravie	Energia a únava Bolesť a diskomfort Spánok a odpočinok
2. Psychické funkcie	Imidž vlastného tela a zjavu Negatívne emócie Pozitívne emócie Sebahodnotenie Myslenie, učenie, pamäť, pozornosť
3. Úroveň nezávislosti	Mobilita Aktivity v každodennom živote Závislosť od liekov a zdravotných pomôcok Pracovná kapacita
4. Sociálne vzťahy	Osobné vzťahy Sociálna podpora Sexuálne aktivity
5. Prostredie	Finančné zdroje Sloboda, fyzická bezpečnosť Zdravie a sociálna starostlivosť Prostredie domova Možnosť získať informácie a kompetencie Fyzikálne prostredie (hluk, premávka, klíma) Doprava
6. Spiritualita (náboženstvo, osobné presvedčenia)	

Subjektívna kvalita života znamená predovšetkým vnímanie osobnej pohody človeka a hodnotenia vlastnej pozície v živote na základe osobných skúseností. Kvalitu života človeka nie je ale možné metodologicky uchopiť len jednorazovým meraním, dotazníkom alebo jednoduchým zohľadňovaním tzv. objektívnych faktorov alebo subjektívnych činiteľov. Komplexnejšie ju možno na báze uplatnenia viacerých výskumných metód a techník.

Uvedieme len niektoré, využiteľné pre jednoduchšie zisťovania. J. Křivohlavý uvádza možné metódy zisťovania úrovne kvality života podľa toho, kto je hodnotiteľom:

- hodnotiť ju môže iná osoba (objektívne meraná kvalita života), kedy je cieľom určiť zdravotný stav človeka z fyziologického hľadiska. Predchodcom týchto metód mohli byť tzv. Health State – HS registre zdravotného stavu pacienta alebo súbor jeho zdravotných problémov;
- keď je hodnotiteľom daná osoba (subjektívne meraná kvalita života). Sem patria napr. konkrétne techniky: DDRS (Distress and Disability Rating Scale) – škálu na posúdenie stresu a neschopnosti, ďalej SWLS (The Satisfaction with Life Scale) – stupnica spokojnosti so životom, ako aj SEIQoL (Schedule for the Evaluation of Individual Quality of Life) – systém individuálneho hodnotenia kvality života;
- zmiešané metódy, založené na rôznej kombinácii metód objektívnych aj subjektívnych.¹

Podľa J. Křivohlavého ďalšími jednoduchými spôsobmi merania toho, ako nám je dobre, je používanie tzv. *barometra každodenných nálad*. Vtedy človek v pravidelných časových intervaloch zaznamenáva, ako mu je – napr. *metódou VAS* (krížikom na úsečke od “strašne zle” po “veľmi dobre”).²

Medzi dokonalejšie spôsoby patrí tzv. “*pípavá metóda*”, kedy je človek vybavený zariadením, ktoré mu v nepravidelných časových intervaloch dáva akustické znamenie, aby zaznamenal, ako sa v danej chvíli cíti.³

Uviest' možno aj často používanú *Dienerovu metódu*, ktorá využíva výsledky faktorovej analýzy prídavných mien, vzťahujúcich sa k náladám. Jedna z najznámejších dotazníkových metód (techník) (The Satisfaction with Life Scale) je zameraná na kognitívne zložky nášho zážitku (Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, T., Griffin, S., In: Křivohlavý, 2004).⁴

P. Mareš rozdeľuje metódy skúmania kvality života na: *kvantitatívne* (dotazníky a posudzovacie škály), na *kvalitatívne* (rozhovor, kresba) a na *zmiešané*. Z hľadiska ich použiteľnosti na metódy:

- *generické* – ktoré sú použiteľné bez ohľadu na to, či je človek zdravý alebo nemocný, ako aj bez zreteľa na typ onemocnenia;

¹ KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologická pojetí a způsoby zjišťování kvality života* [online]. 2001 [cit. 2006-12-29]. Dostupné na: http://www.volny.cz/j.krivohlavy/clanky/c_kvalita.html.

² KŘIVOHLAVÝ, J. *Kvalita života*. In HNILICOVÁ, H., ed. *Kvalita života*. Kostelec nad Černými lesy : IZPE, 25.10.2004. [online], 2014, cit. [20-10-2014]. Dostupné na [www:< https://www.ipvz.cz/download.aspx?item=1105&%3E >](http://www.ipvz.cz/download.aspx?item=1105&%3E)

³ Tamtiež,

⁴ Tamtiež,

- *špecifické* – tie je možné použiť len v konkrétnom kontexte (napr. u detí a dospievajúcich, u dospelých, v prípade rôzneho druhu onemocnenia, napr. u pacientov s poruchou reči, u onkologických pacientov, schizofrenikov, atd.);
- zmiešané – kedy sa generické metódy rôzne kombinujú s metódami špecifickými.¹

Z odlišných troch perspektív klasifikujú zisťovanie Kirby a kol.:

- ako *objektívne meranie subjektívnych ukazovateľov* – uplatňuje sa hlavne pri zisťovaní kolektívnej kvality života, napr. pre medzikultúrne porovnávanie a pre porovnávanie rôzne definovaných skupín populácie (etnických skupín);
- ako *subjektívny odhad celkovej spokojnosti so životom* – je to výsledok osobných hodnôt a životného štýlu človeka, ktorých prostredníctvom sa snaží svoj život naplniť. Autor súčasne upozorňuje, že celková spokojnosť človeka nesúvisí len s počtom oblastí, v ktorých je spokojný, ale so spokojnosťou v tých oblastiach, ktoré on sám hodnotí ako pre neho dôležité;
- ako *subjektívny odhad spokojnosti s jednotlivými životnými oblasťami* – pritom ide o pomerne veľké množstvo rôznorodých oblastí života, s ktorými človek vyjadruje spokojnosť alebo nespokojnosť (nejde teda o zisťovanie životnej úrovne ako takej – objektivizovanej).²

Je len samozrejmé, že existujú ďalšie metódy a techniky pre merania individuálnej kvality života (ktoré napr. uvádza aj J. Křivohlavý), na ktoré poukazujú mnohí autori. Z hľadiska rozsahu tejto štúdie ich nebudeme uvádzať, nachádzajú sa však v zozname použitej literatúry.

ZÁVER

Skúmanie kvality života predstavuje v súčasnosti interdisciplinárny problém mnohých vedných disciplín, pretože ide o fenomén, ktorý má ako objektívne, tak aj subjektívne aspekty, možno ho analyzovať ako na celospoločenskej, tak aj skupinovej a individuálnej úrovni. Tak isto je spojený so všetkými oblasťami spoločenského života (ekonomickou, politickou, kultúrou a duchovnou), ktoré vytvárajú životné prostredie ľudí.

¹ MAREŠ, J. Kvantitatívni generické nástroje pro diagnostiku kvality života u dětí. In MAREŠ, J. a kol. *Kvalita života u dětí a dospívajících I*. Brno: MSD 2006, s. 107-140. ISBN 80-86633-65-9

² DRAGOMIRECKÁ, E., ŠKODA, C. Měření kvality života v sociální psychiatrii. In: *Česká a slovenská psychiatrie*, roč. 93, č. 8, Praha : Sept. 1997, s. 423-432, ISSN 0069-2336

V štúdií sme poukázali na základné (nie jedine možné) prístupy k vymedzeniu podstaty a obsahu pojmu „kvalita života“ – aj vo väzbe na ďalšie kategórie, prostredníctvom ktorých ho možno lepšie uchopiť. Spoločne s tým sme poukázali na niektoré modely, spredmetňujúce objektívne a subjektívne aspekty kvality života a poukázali sme na konkrétne oblasti (domény) a indikátory, ktoré jednotliví autori uvádzajú pre skúmanie kvality života. To aj cieľom prispieť k ich stručnej komparácii z hľadiska tvorby výskumného nástroja – určitej podoby dotazníka.

LITERATÚRA:

- BAUMAN, Z. *Komunita (Hľadanie bezpečného sveta vo svete bez istôt)*. Bratislava: SSS, 2006. 122 s. ISBN 80-8061-225-0
- DAVIESOVÁ, C. *101 spôsobov ako si zlepšiť život*. Bratislava: Egmont, 2000. ISBN 80-7134-986-0
- DRAGOMIRECKÁ, E., ŠKODA, C. Měření kvality života v sociální psychiatrii. In: *Česká a slovenská psychiatrie*, roč. 93, č. 8, Praha : Sept. 1997, s. 423-432, ISSN 0069-2336
- DUFKOVÁ, J., URBAN, L., DUBSKÝ, J. 2008. *Sociologie životního stylu*. 1. vydanie, Plzeň: Vyd. A. Čeněk, 2008, 237 s. ISBN 978-80-7380-123-6
- FLANAGAN, J.C. A research approach to improving our quality of life. In: *American Psychologist* 1978, 33:138-147. Dostupné na: <http://psycnet.apa.org/journals/amp/33/2/138/>
- HALEČKA, T. Kvalita života ako pojem a problém sociálnej politiky a sociálnej práce. In: *Práca a sociálna politika*. č. 12. Ročník IX, 2001, ISSN 1210-5643
- HANUŠIN, J., HUBA, M., IRA, V., KLINEC, I., PODOBA, J., SZOLLOS, J. *Výkladový slovník termínov z trvalej udržateľnosti*. Bratislava : STUŽ/SR, 2000. 158 s. ISBN 80-968415-3-X
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. 1.vyd. Praha : Portál, 2004. 774 s. ISBN 80-7178-303-X
- HEŘMANOVÁ, E. *Koncepty, teorie a měření kvality života*. Praha : SLON, 2012, 239 s. ISBN 978-80-7419-106-0.
- HUBA, M.: *Stav rozpracovanosti problematiky indikátorov trvalo udržateľného rozvoja*, Geografický časopis, 2001, 53, 75-92. (Online). Dostupné na: [http://www.sav.sk/index.php?lang=sk& charset=&doc=journallist&part=list_articles&journal_issue_no=11112733#abstract_7460](http://www.sav.sk/index.php?lang=sk&charset=&doc=journallist&part=list_articles&journal_issue_no=11112733#abstract_7460)
- HUNTINGTON, S. *Sřet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. 1. Vyd. Praha : Rybka Publishers, 2001. ISBN 80 86182-49-5
- IRA, V., ANDRÁŠKO, I. *Kvalita života z pohľadu humánnej geografie*. Geografický časopis, 2007, 59, s. 159-179 [online]. cit. 2014-10-20]. Dostupné z: <http://www.sav.sk/iournals/uploads/03221150GC-07-2-IraAndrasko.pdf>
- IRA, V., HUBA, M. *Udržateľnosť a kvalita života: niekoľko poznámok k teórii a konceptom výskumu*. In NOVÁČEK, P. ed. *Udržateľný rozvoj. Nové trendy a výzvy*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2007, s. 195-204. ISBN 978-80-244-1814-8
- IRA, V., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. Kvalita života a životné prostredie človeka. In MLÁDEK, J., KUSEDOVÁ, D., MARENČÁKOVÁ, J., PODOLÁK, P., VAŇO, B. eds. *Demografická analýza Slovenska*. Bratislava: UK, 2006, s. 142-144. ISBN 80-223-2191-5
- KOVÁČ, D. *K pojmo-logike kvality života*. Československá psychologie, č. 5, roč. 48. Praha : Academia, 2004. s. 460-464 2004. ISSN 0009-069X
- KOVÁČ, D. *Kvalita života – naliehavá výzva pre vedu nového tisícročia*. Československá psychologie, č. 1, roč. 45. Praha : Academia, 2001, s. 34-44. ISSN 0009-069X
- KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. et al. *Člověk - prostředí – výchova*. Brno: Paido, 2001, 199 s. ISBN: 80-7315-004-2
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologická pojetí a způsoby zjišťování kvality života* [online]. 2001 [cit. 2006-12-29]. Dostupné na: [www<http://www.volny.cz/j.krivohlavy/clanky/c_kvalita.html>](http://www.volny.cz/j.krivohlavy/clanky/c_kvalita.html).

- KŘIVOHLAVÝ, J. Kvalita života. In HNILICOVÁ, H., ed. *Kvalita života*. Kostelec nad Černými lesy : IZPE, 25.10.2004. [online], 2014, cit. [20-10-2014]. Dostupné na [www:<https://www.ipvz.cz/download.aspx?item=1105&%3E>](http://www.ipvz.cz/download.aspx?item=1105&%3E)
- KUBÁTOVÁ, H. *Sociologie životního způsobu*. Praha : GRADA Publishing a.s., 2010, 272 s. ISBN 978-80-2472456-0
- MAREŠ, J. Problémy s pojetím pojmu „kvalita života“ a jeho definováním. In MAREŠ, J. et al., eds. *Kvalita života u dětí a dospívajících I*. Brno : MSD, 2006, s. 11-28. ISBN 80-86633-65-9
- MAREŠ, J. Kvantitativní generické nástroje pro diagnostiku kvality života u dětí. In MAREŠ, J. a kol. *Kvalita života u dětí a dospívajících I*. Brno: MSD 2006, s. 107-140. ISBN 80-86633-65-9
- MAŘÍKOVÁ, H., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A. et al., *Velký sociologický slovník I*. Praha : Karolinum, 1996. 440 s. ISBN 80-7184-164-1
- MASSAM, B. H.: *Quality of life: public planning and private living*. Progress in Planning, Volume 58, Issue 3, 1 October 2002, pgs. 141-227. ISSN 0305-9006
- MATIS, J. *Spôsob života a životný štýl*. Liptovský Mikuláš: LIA, 2002. ISBN 80-968719-8-6
- MEZŘICKÝ, V. ed. *Environmentálna politika a udržateľný rozvoj*. Praha : Portál, 2005, 208 s. ISBN 80-7367-003-8
- MUHLPACHER, P.: *Měření kvality života jako metodologická kategorie*. In TOKÁROVÁ, A., KREDÁTUS, J., FRK, V., eds. *Kvalita života a rovnosť príležitostí z aspektu vzdelávania dospelých a sociálnej práce*. Prešov : Prešovská univerzita, 2005, s. 59-70. Dostupné na: www.ff.unipo.sk/kvdsp
- MURGAŠ, F. Endogénne a exogénne predpoklady rastu kvality života. In: *GeographiaCassoviensis I*, Košice : UPJŠ, 2007, s. 133-136 ISBN 978-80-7097-700-2
- MURGAŠ, F. *Regionálna diferenciácia kvality života na Slovensku*. Regionální studia, 2/2008, Praha: VŠE, s. 13–21, ISSN 1803-1471.
- NAKONEČNÝ, M. *Lexikon psychologie*. Praha: Portál, 1998. 397 s. ISBN 80-85255-74-X
- NOLL, H. H. *Social indicators and quality of life research: Background, Achievements and Current Trends*. Dostupné na: www.gesis.org/fileadmin/upload/.../isscnoll.pdf
- PACIONE, M. *Urban environmental quality and human wellbeing – a social geographical perspective*. Landscape and Urban Planning, 2003, 65, s. 19-30. ISSN 0169-2046
- POTŮČEK, M. a kol: *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku*. Gutenberg, Praha 2002. Dostupné na [www: http://ceses.cuni.cz/CESES-34-version1-pruvodce.pdf](http://ceses.cuni.cz/CESES-34-version1-pruvodce.pdf)
- PUKELIENE, V., STARKAUSKIENE, V. Quality of Life: Factors Determining its Measurement Complexity. In *Inžinerine Ekonomika-Engineering Economics*. Kaunas : Vytautas Magnus University, 2011, 22(2), Pages 147-156. ISSN 1392 – 2785 (print), ISSN 2029 – 5839 (online). Dostupné na: <http://www.inzeko.ktu.lt/index.php/EE/article/.../830>
- RAPLEY, M. *Quality of Life Research. A Critical Introduction*. London : Sage Publications, 2003, 286 s. ISBN 0-7619-5457-0
- SMITH, A. *Researching Quality of Life of Older People: Concepts, Measures and Findings*. Staffordshire : Centre for Social Gerontology. Working Paper No 7. November 2000 ISBN 1900842021 Dostupné na: www.keele.ac.uk/.../centreworkingpapers/research_q...
- SOCIOLOGICKÝ SLOVNÍK, Bratislava: Epoque, 1970. 704 s.
- ŠVEHLÍKOVÁ, L., HERETIK, A. ml. *Kvalita života – o čom to hovoríme ?* In: *Psychiatria psychoterapia-psychosomatika*, 15, 2008, č. 3, s. 194-198. ISSN 1338-7030
- TIMORACKÝ, M. Kvalita života. In GÁL, F., MESEŽNIKOV, G., KOLLÁR, M., eds. *Vízia vývoja SR do roku 2020*. Bratislava : Veda, 2003, s. 185-198. ISBN 80-88935-42-3
- TOKÁROVÁ, A., 2002. K metodologickým otázkam výskumu a hodnotenia kvality života. In: *Kvalita života v kontextoch globalizácie a výkonovej spoločnosti, Slovensko-poľský zborník štúdií a článkov*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Humanistický zborník 3. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2002. s. 11-29. ISBN 80-8068-087-6
- VEENHOVEN, R. The four qualities of life. Ordering concepts and measures of the good life. Published In: Mark McGillivray & Mathew Clark (Eds.) *'Understanding Human Well-being'*, 2006, United Nations University Press. Tokyo-NewYork-Paris. Pages 74-100, ISBN 92-808-1130-4.

ZBORNÍK PRÍSPEVKOV Z KONFERENCIE: *Kvalita života*. Kostelec nad Černými lesy : IZPE, 25.10.2004. [online], 2014, cit. [20-10-2014]. Dostupné na [www:<https://www.ipvz.cz/download.aspx?item=1105&%3E>](https://www.ipvz.cz/download.aspx?item=1105&%3E)

Prof.PhDr.Dušan Polonský, CSc

Katedra sociálnych služieb a poradenstva
Fakulta sociálnych vied Univerzita
sv.Cyrila a Metoda v Trnave, Trnava, Slovensko
dusan.polonsky@ucm.sk

Recenzoval:

doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD., AOS, L. Mikuláš, Slovensko

Doc. Karol MURDZA, PhD., Akadémia policajného zboru, Bratislava, Slovensko

ZVLÁDÁNÍ NÁROČNÝCH SITUACÍ RODINY VOJENSKÉHO PROFESIONÁLA

COPING WITH STRESSFUL FAMILY SITUATION OF A PROFESSIONAL SOLDIER

Roman POSPÍŠIL

ABSTRAKT

Kvalita života rodiny profesionálního vojáka často závisí na její schopnosti zvládat náročné životní události a přizpůsobovat se změnám. Příspěvek se zaměřuje na psychologické aspekty této schopnosti v analýze několika faktorů, z nichž hlavní důraz klademe na problematiku resilience, tzn. Na vlastnost, která významně přispívá k udržení rovnováhy a zavedených vzorců chování v rodině. Dále si všímá požadavků a způsobů, jak se vyrovnat s rodinným stresem a hledá zdroje, které pozitivně přispívají k odolnosti a stabilitě v nepříznivých podmínkách.

Klíčové slova: odolnost rodiny, zvládání, adaptace, rodinné hodnoty

ABSTRACT

Quality of life of a professional soldier families often depends on its ability to cope with stressful life events and adapt to change. This article focuses on the psychological aspects of this ability in the analysis of several factors, of which the main emphasis on the issues of resilience, ie. The property that significantly contributes to maintaining the balance and established patterns of behavior in the family. In addition, notices of requirements and ways to cope with family stress and it is looking for resources that positively contribute to the resilience and stability in adverse conditions.

Keywords: family resilience, coping, adaptation, family values

ÚVOD

Rodina bude stále patřit mezi hodnoty, o jejichž naplnění budou lidé usilovat. Je však otázkou, v jaké míře se ideál rodinného života bude i nadále prosazovat. Kontext vojenského prostředí, jeho charakter, funkce a smysl, lze chápat jako specifický subsystém, ve kterém rodina vojenského profesionála bude vždy vystavována některým situacím, které budou vyžadovat zvýšené nároky na adaptaci jejich členů. Není pochyb o tom, že vojenská služba je náročná nejen z hlediska fyzického, ale také psychického. Zejména ti vojáci, kteří odjíždějí do zahraničních misí, by proto měli být velmi dobře připraveni na zvládání i vysoce zátěžových a stresových situací, které se negativně projevují také ve vztahové rovině (odloučení od rodiny, osobní konflikty apod.). Kvalita života rodin vojenských profesionálů je tak výrazně modifikována tím, jak se s problémy a změnami dokáží vyrovnat.

V centru pozornosti psychologů a dalších odborných kruhů je proto řešení jedné důležité otázky: „Jak je možné, že některé rodiny jsou schopné zvládat problémy s větší lehkostí, resp. co přispívá k tomu, že se s nároky dokáží lépe vyrovnat oproti rodinám jiným?“

1 VYMEZENÍ KVALITY ŽIVOTA Z PSYCHOLOGICKÉHO POHLEDU

Bez ohledu na to zda chceme nebo nechceme, služba v profesionální armádě vyžaduje a bude vyžadovat náročné požadavky na každého jejího člena, počínaje vstupními osobnostními podmínkami, přes výuku a školení v obsluze stále složitějších zbraní a zbraňových systémů, až po nároky morální povahy. To s sebou nese nemalé náklady nejen na vykonavatele vojenských funkcí, ale i na celý rodinný systém, blízké či přátele, kteří se ocitají v síti této sociální reality. Chceme - li najít odpověď na otázku, kterou jsme si položili v úvodu tohoto příspěvku a k tomu se pokusit perspektivně uvažovat, jakým směrem by se mohla kvalita života rodiny vojenského profesionála ubírat v budoucnu, je zapotřebí problém blíže vymežit. „Kvalitu“ obecně můžeme chápat jako jakost či určitou hodnotu. „Kvalitou života“ se zabývají mnohé disciplíny, jež kladou větší či menší důraz na různé aspekty tohoto složitého fenoménu. V anglické terminologii se používá nejčastěji termín „quality of life“. Výčet různých podobných pojmů podává např. Heřmanová, když např. uvádí well-being (pocit pohody), happiness (štěstí), satisfaction (spokojenost) a další.¹

V širším (filozofickém) pojetí jde do určité míry o to, co bylo označováno v antickém pojetí termínem "eudaimonia", v hebrejském a křesťanském pojetí termínem "šalom" (celost života, zahrnující jak kvalitu života, tak celé zdraví) atp.² V psychologickém pojetí byla kvalita života dlouho považována za ekvivalent obsahu počtů. Teprve relativně nedávno si odborníci začali všimnout kvality lidského života ve zdraví a nemoci. Podle Světové zdravotnické organizace (SZO) je kvalita života vázána na to, jak člověk vnímá své postavení ve světě v kontextu kultury a hodnotových systémů, ve kterých žije a to nejen ve vztahu ke svým osobním cílům, očekáváním, zájmům a životnímu stylu.³ V odborných kruzích se výrazněji začal užívat název „pohoda“, případně „osobní pohoda“ (well-being). Podle definice zdraví, kterou zveřejnila SZO, do ní patří duševní, tělesná i sociální dimenze. Je snaha hledat v těchto dimenzích určité standardy. Problémem jsou rozdíly mezi objektivním vymezením a subjektivním vnímáním kvality života. Potíže způsobuje komplexnost tohoto jevu, zahrnující příliš mnoho aspektů, např. koncepce lidského života a zdraví, zvažování typu a stupně závažnosti choroby atp.⁴

¹ HEŘMANOVÁ, Eva. *Koncepty, teorie a měření kvality života*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. 239 s. (Studijní texty; 54). ISBN 978-80-7419-106-0.

² KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Psychologická pojetí a způsoby zjišťování kvality života*. Dostupné z WWW: mujweb.cz/j.krivohlavy/clanky/c_kvalita.html [online]. 2014 [cit. 2014-06-11].

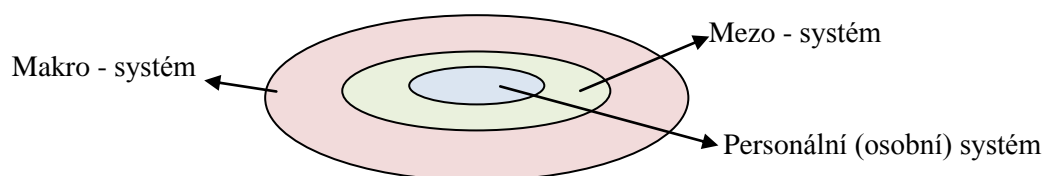
³ GURKOVÁ, Elena. *Hodnocení kvality života - Pro klinickou praxi a ošetrovatelský výzkum*. 1. vyd. Praha: Grada publishing, 2011. 224 s. ISBN 978-8-247-3625-9.

⁴ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Psychologická pojetí a způsoby zjišťování kvality života*. Dostupné z WWW: mujweb.cz/j.krivohlavy/clanky/c_kvalita.html [online]. 2014 [cit. 2014-06-11].

Z výše uvedeného je patrné, že problematiku kvality života lze sledovat v různě odlišných úrovních, které se liší rozsahem pojetí. Bergsma a Engel (In Křivohlavý, 2002) rozlišují následující roviny:

- a) *makro-rovina*: řeší otázky kvality života velkých společenských celků - např. dané země, kontinentu atp. (zahrnuje nejhlubší zamyšlení nad problematikou kvality života - absolutní smysl života). Život je v tomto pojetí chápán jako absolutní morální hodnota a kvalita života musí tento závěr ve své definici plně respektovat. Problematika kvality života se tak stává součástí základních politických úvah.
- b) *mezo-rovina*: řeší otázky kvality života v tzv. malých sociálních skupinách - např. škole, nemocnici, závodě atd. Zde jde nejen o respekt k morální hodnotě života člověka, ale i o otázky sociálního klimatu a vzájemných vztahů mezi lidmi, otázky uspokojování základních potřeb každého člena dané společenské skupiny, existence tzv. sociální opory (social support system) včetně sdílených hodnot.
- c) *personální rovina*: řeší život jednotlivce - individua, přičemž při stanovení kvality života jde o osobní - subjektivní hodnocení zdravotního stavu, bolesti, spokojenosti, nadějí atp. V této rovině každý osobně hodnotí kvalitu vlastního života. Do hry tak vstupují osobní hodnoty jednotlivce - jeho představy, pojetí, očekávání, přesvědčení atd.¹

Záleží tedy na šířce rozsahu, v jakém chceme kvalitu života hodnotit. Psychologický pohled se nejvíce zaměřuje na poslední uvedenou rovinu, přičemž zdůrazňuje emocionálně vnímanou kvalitu života. Přesto, že rozlišujeme jednotlivé roviny kvality života, ve skutečnosti je můžeme považovat za součást jednoho a téhož celku. To znamená, že celkový systém kvality života je složen z několika subsystémů (uvažovaných rovin), které fungují ve vzájemné dynamické interakci, jak mezi uvedenými třemi subsystémy, tak i uvnitř nich samotných. (viz obrázek 1)

Obrázek 1 Rozsah hodnocení kvality života

¹ KŘIVOHLAVÝ, J.: *Psychologie nemoci*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2002. 198 s. ISBN 80-247-0179-0

V podobném pojetí chápe rodinu i Zdeněk Matějček, když přirovnává rodinu k interakční jednotce, ve které každý člen působí na ostatní členy a chování každého člena je zase zpětně ovlivňované chováním druhých členů rodiny.¹

2. ZMĚNY V RODINĚ

Rodina je primární sociální skupinou, která je založena na manželských nebo příbuzenských vztazích, na společném životě a vzájemné odpovědnosti. V průběhu posledních let však prodělala výrazné změny. Ve společnosti dlouhou dobu přetrvával *model tradiční rodiny* a v jeho rámci také tradiční pojetí manželského svazku. *Alternativní formy rodinných soužití* se začaly v daleko větší míře uplatňovat až v posledních několika desetiletích a děti se tak nyní podstatně častěji rodí i do svazků, které nejsou právně zakotveny. Tyto formy partnerských vztahů však často nejsou, na rozdíl od názorů převažujících v minulosti, vnímány ze společenského hlediska jakožto podřadné.

Sobotková uvádí, že „*funkčnost rodiny se odvíjí v první řadě od toho, co v rodině probíhá, nikoli jak je uspořádána.*“² Tato funkčnost úzce souvisí se zvladatelností nároků. Otázkou disponibilních zdrojů, z nichž rodina čerpá nelze opomíjet. Důležitá je především odolnost členů rodiny, tzn. schopnost odolávat, zotavit se a růst tváří v tvář stresorům a měnícím se požadavkům. Být odolný neznamená to, aby příslušníci rodiny byli vystavováni emocionální „bolesti“ a utrpení, když se např. potýkají s krizí. Místo toho to znamená, že jsme schopni obnovy a dokonce „sílit“ z našich zkušeností. V tomto kontextu uvažujeme o zvyšování kvality života tím, že budeme vědět, co a jakým způsobem dělat pro zvýšení odolnosti sebe a své rodiny.

Změny, které nastaly v rodinném soužití, význam rodiny nesnižují. Rozvíjí se v ní základní smysl pro lidská práva, odpovědnost a povinnosti. Základní hodnotová orientace člověka, včetně jeho vztahu k prostředí, závisí především na vztahu k sobě, na sebedůvěře a na vědomí vlastní ceny, které se utváří především v rodině. Formování osobnosti je pak přímým odrazem kvality rodiny. Rodina může navenek působit jako harmonický akceschopný celek, paradoxně ale i v rodinách s vysokou socio-ekonomickou úrovní, kde však na dítě rodiče nemají čas, kde je nevídané či stojí příliš v pozadí v řadě různých jiných hodnot a zájmů rodičů, může docházet k problematickému vývoji.

¹ MATĚJČEK, Z.: *Po dobrém, nebo po zlém?* 6. vyd. Praha: Portál, 2007. 109 s. ISBN 978-80-7367-270-6.

² SOBOTKOVÁ, I.: *Rodina v souvislostech dnešní doby: obavy a výzvy.* Dostupné z WWW: <http://www.cmps.ecn.cz/pd/2006/texty/pdf/sobotkovai.pdf> [online]. [cit. 2014-10-06].

Z pohledu psychologických teorií o rodině jsou dnes vlivné zejména teorie ekologické. Ty vnímají rodinu jako ekosystém, který je v neustálé interakci s dalšími systémy (například sociálně-kulturním či přírodním, fyzikálně-biologickým). Ekologické teorie rodiny jsou rozvíjeny především na univerzitách v USA. Jedná se o tzv. life-support systém, který zahrnuje jak přírodní prostředí z pohledu fyzického přežití, tak sociálním prostředím, které se změřuje na lidské hodnoty, kvalitu a smysl života. Udržování rovnováhy mezi prospěchem jednotlivce, prospěchem rodiny a společností vyžaduje uplatnění morálních principů, bez kterých by se ekologie rodiny neobešla. Praktické uplatnění ekologie rodiny můžeme nalézt ve vytváření programů prevence pro různé typy rodin. Ekologie rodiny bere v úvahu i rodinné zdroje sil a zvládání, čímž má blízko k teorii rodinné resilience.¹

V armádním prostředí dochází k neustálým změnám. Neujasněnost vojenských koncepcí a téměř „permanentní“ reorganizace v AČR v posledních letech, způsobovaly zvýšený tlak na umění rodin zvládat své základní funkce, zejména výchovné. V prostředí, kde je plnění nároků na mobilitu a přispůsobivost vysoce žádoucí, dochází a bude docházet i v budoucnu k velmi složitým životním situacím, které budou vyžadovat mentální výdej ve schopnosti udržet alespoň přiměřené sociální vztahy. Dlouhé služby, služební cesty, odloučení vojenských profesionálů v zahraničních misích a další aspekty vojenského života, jsou barometrem kvality a hloubky těchto vztahů. Na druhé straně lze očekávat narůstající trend v oblasti využití komunikačních technologií, další mohutný rozvoj ve sféře sociálních sítí apod., které alespoň částečně zmírní negativní dopady na rodiny vojenských profesionálů z hlediska usnadnění možností spojení. Hromadné sdělovací prostředky, jak se zdá, budou postupně nahrazovat socializační funkci rodiny. Zůstává otázkou, jaké následky bude mít toto „odlidšťování“ ve smyslu snižujícího se přímého kontaktu a vztahu.

Ekonomické systémy ve své podstatě fungování, obecně zaměřují orientaci na vyšší pracovní výkon. Od jedince se očekává, že bude flexibilní, že se bude rychle schopen přizpůsobovat změnám v pracovní činnosti a trávit v práci stále více času. Toto zrychlování dynamiky pracovního života se neblaze projevuje i v osobním a rodinném životě. Již tak složité situace nepřispívá ani současná pracovní vytíženost manželek a dalších rodinných příslušníků v širším rodinném společenství vojenských profesionálů. Vlivem nepříznivé ekonomické situace přibývá v ČR stále více pracujících důchodců, kteří již nemohou věnovat tolik času své rodině, jako tomu bylo dříve.

¹ BEAL, Al. *Post-traumatic stress disorder in prisoners of war and combat veterans of the Dieppe Raid: a 50-year follow-up*. *Can J Psychiatry*, 1995 May, roč. 40, č. 4, s. 177184. Dostupné z WWW: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1487483/>[online]. [cit. 2014-06-11].

To vše vyvolává nárůst poptávky po výchovných, sociálních a dalších institucích, které postupně přebírají funkce tradiční rodiny. Zamýšlíme-li se nad kvalitou života rodin vojenských profesionálů, nelze si nevšimnout i dalších negativních aspektů. Trend ve snižování počtu zaměstnanců resortu obrany se záměrem redukovat náklady na mandatorní výdaje, přivádí příslušníky AČR na cestu, na níž se zvýšené pracovní zátěži nemají příliš šancí efektivně bránit. Začíná postupně scházet čas potřebný na regeneraci sil a osobní nespokojenost s tímto stavem logicky plodí konflikty v mnohých rodinách.

Zrychlování dynamiky a zvyšování nároků na výkon však nejsou lidskému druhu zcela přirozené. Je potřeba zdůraznit, že každý člověk, i trénovaný, má své biologické a psychické limity. V souvislosti s tím můžeme očekávat zesilující zájem o služby psychologů, především v oblasti poradenství, terapie a pravděpodobně i koučů. Neblahým důsledkem tohoto stavu je rovněž další nárůst tzv. civilizačních chorob a psychosomatických onemocnění souvisejících se stresem.

U příslušníků armády se nejčastěji dnes hovoří o problémech souvisejících s posttraumatickou stresovou poruchou (PTSD), která i do budoucna bude v centru pozornosti odborníků v hledání cest, jak zmírnit její neblahé dopady včetně interakce a komunikace v rodinné konstelaci. Některé výzkumné studie ukazují, že lidé, kteří zažili traumatické události během války (např. ztráta či hrozba ztráty života, bombardování, spatření zničených domů atd.), mají emocionální a psychiatrické problémy jako je uvedená PTSD, anebo trpí depresemi i o 50 let později, kdy k těmto událostem došlo.¹

Na situaci můžeme nahlížet i z jiného úhlu pohledu a ptát se, proč lidé, kteří rovněž zažili traumatické události, žádnými podobnými problémy netrpí nebo jejich dopady zvládají s menšími obtížemi. V tomto pojetí se např. nese výzkumná studie Vivian Kraaij a Nadii Garnefski, uveřejněná v odborném periodiku „Anxiety, Stress and Coping“ v roce 2006. Výsledky výzkumu u 248 osob poukázaly na významnou roli kognitivních strategií při hodnocení událostí. Lidé, kteří používali zvládací strategie jako je „pozitivní změna zaměření“ nebo „pozitivní přehodnocení“, označovali posttraumatické stresové reakce a depresivní symptomy za významně méně závažné, než lidé, kteří tyto pozitivní copingové strategie neuváděli.²

¹ KRAAIJ, Vivian, GARNEFSKI, Nadia. *The role of intrusion, avoidance, and cognitive coping strategies more than 50 years after war*. In *Anxiety, Stress, and Coping*, March 2006, roč. 19, č. 1, s. 1-14. Dostupné z WWW: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10615800500412449#.VF-TmfGaw> [online]. [cit. 2007-01-25].

² MAREŠ, Jiří. *Posttraumatický rozvoj: Nové pohledy, nové teorie a modely*. Praha: Psychologický ústav AV ČR. Československá psychologie, 2008, roč. 52, č. 6, s. 567-573. ISSN 0009-062X.

V protikladu k PTSD se v současné době slibně rozvíjí nový pohled na negativní důsledky životních událostí, který nejčastěji bývá označován termínem „posttraumatic growth“, což znamená „posttraumatický rozvoj“. Tadeschi, Park a Calhoun definují posttraumatický rozvoj jako významnou pozitivní změnu v kognitivním a emočním životě. Při této změně se jedinec dostává nad svou úroveň adaptace psychologického fungování a chápání života.¹ Salomon a Dekelová, kteří zkoumali izraelské vojáky s odstupem 30 let po té, co prožili válečné zážitky, přišli s hypotézou, že mezi PTSD a posttraumatickým rozvojem je nelineární vztah, který by se dal znázornit jako „obrácené U“.² Z toho vyplývá, že největší posttraumatický rozvoj by měl nastávat při středně závažné životní události. Při události lehčího charakteru se nedostaví a při těžkém traumatu je rozvoj blokován.³

Z nemnoha prací z armádního prostředí v ČR se jeví zajímavé zjištění E. Pindešové z roku 2010. Ve zkoumaném souboru 126 studentů bakalářského stupně vojenských studijních oborů Univerzity obrany v Brně, v němž byl použit dotazník SVF 78, se ukázala vyšší saturace v užívání strategií tzv. manažerské trojky – strategie kontroly situace, reakce a pozitivní sebeinstrukce. Tyto copingové strategie úzce souvisí s procesy vnímání, hodnocení, sebekontrolou a jako užitečné bývají posuzovány i v kontextu velitelském, resp. vůdcovském.⁴ Pozitivní korelace ve vztahu k úspěšnému zvládnutí u jedince, mohou nalézt své uplatnění také v širším rodinném okruhu, v jehož intencích se dále blíže vymežeme.

Způsoby, jakými rodina vojenského profesionála přistupuje k řešení a zvládnutí náročných situací, závisí na tom, jestli důsledky různých možností pozná, uvědomuje si je, ovládá konstruktivní, efektivní formy postupu a je na ně připravena. Pokud jsou naplněny tyto předpoklady, tak pro vojenského profesionála funguje rodinný systém jako významná sociální opora. V tomto duchu by měla být orientována nejen příprava vojenských profesionálů, ale i jejich rodinných příslušníků. Domníváme se, že péče o rodiny vojáků z povolání v české armádě by měla být komplexnější, s větším důrazem na prevenci. Inspiraci v oblasti prevence lze nalézt u Ministerstva obrany USA, které klade obrovský zřetel nejen na péči o své vojáky, ale také o jejich rodinné příslušníky a válečné veterány.

¹ In MAREŠ, Jiří. *Posttraumatický rozvoj: Nové pohledy, nové teorie a modely*. Praha: Psychologický ústav AV ČR. Československá psychologie, 2008, roč. 52, č. 6, s. 567-573. ISSN 0009-062X.

² Tamtéž,

³ PINDEŠOVÁ, Eva. *Psychologické aspekty kompetencí vojenských profesionálů v kontextu rozvoje a kultivace profesních kvalit*. Disertační práce nepublikovaná. Olomouc: Katedra psychologie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, 2010.

⁴ Family Resilience Training Program. Dostupné WWW: <http://www.military.com/military-report/family-resilience-training-program> [online]. [cit. 2013-11-25].

Spokojený voják a jeho rodina, dobrý sociální program pečující o zdraví a další potřeby rodiny vojáka, to je podle podle ní základ, který upevňuje "Esprit de corps" („Bojového ducha“) mezi vojáky, spojuje lidi a jako celek je pak americká armáda silnou, efektivní a dobře fungující organizací, která nemá nouzi o nové zájemce o službu. V rámci US Army existuje organizace „Family and MWR“ (Morale, Welfare and Recreation) která se úzce specializuje na rodinu, její morálku, sociální péči a rekreaci. Sociální, sportovní a kulturní programy jsou poskytovány nejen vojákům, ale také civilním zaměstnancům Ministerstva obrany USA. Do balíčku služeb MRW patří rodinné programy i kulturní akce. Vždy mají nějaký cíl: odbourávání nahromaděného stresu, zvyšování odolnosti (jak fyzické, tak psychické), stabilizační poradenská pomoc atp. Dále jde o služby pro děti, mládež a školy. V USA mají např. vojáci jistotu místa ve školce pro své děti. Velká pozornost se věnuje komunitním rekreacím, aktivnímu odpočinku, relaxaci a kulturnímu vyžití, jak pro vojáky s rodinami v místě jejich bydliště, tak také pro vojáky nasazené v zahraničních misích. Většina programů pro rodiny vojenských profesionálů je zde poskytována zdarma.¹ Důležitější ovšem je, že se tyto aktivity uskutečňují společně, čímž mají rodiny vojenských profesionálů možnost se navzájem lépe poznat a sdílet podobné osudy. Tato skutečnost je významným protektivním faktorem.

3. RESILIENCE RODINY A JEJICH CHARAKTERISTIKY

K problematice resilience se začalo výrazněji vědecky přistupovat až v 70. letech. Také v tomto období se dává do souvislosti s pojmem kompetence, jako schopnosti buď situaci zvládnout, event. se jí přizpůsobit. Spojitost kvality života a resilience si všímá i Světová zdravotnická organizace (WHO) ve své deficienci zdraví, když ji chápe jako aktivitu zaměřenou na to, aby i přes překážky a nepříznivé okolnosti, člověk dosáhl patřičné kvality života.² Přestože resilience má v českém překladu svůj ekvivalent v pojmu odolnost, převládá jeho původní termín. V českých poměrech se o uvedení pojmu resilience zasloužili nejvíce Zdeněk Matějček a Zdeněk Dytrych, a to publikováním studie „Riziko a resilience“ v *Československé psychologii* v roce 1998.³

¹ LACKOVÁ, Lucia, SOBOTKOVÁ, Irena. *Primární rodina a resiliencia osobnosti*. In Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, *Fakultas Philosophica, Varia Psychologica X*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 2005, roč. 10, č. 34, s. 115-137. ISSN 1214-3251.

² WHO – Constitution. 45th edition (2006): [cit. 01-04-2009] Dostupné na internete: <http://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf>

³ MATĚJČEK, Zdeněk, DYTRYCH, Zdeněk. *Riziko a resilience*. *Československá psychologie*, 1998, roč. 42, č. 2, s. 97-105. ISSN 0009-062X.

Dalším významným autorem je Jaro Křivohlavý. Pojem resilience zmínil ve své publikaci „Psychologie zdraví“, v níž specifikuje nezdolnost v pojetí resilience.¹

První zmínky o „rodinné resilienci“ zazněly později, a to v září roku 2002 na Psychologických dnech v Olomouci.²

Již dlouho se diskutuje o tom, jaké faktory přispívají ke schopnosti rodin zvládat náročné situace. Jednou z možností, jak přistoupit k řešení této problematiky, je aplikace modelu resilience. Tento model byl vypracován v 90. letech 20. století týmem Hamiltona McCubbina z Centra rodinných studií na Univerzitě ve Wisconsinu – Madisonu. Do jaké míry je rodina resilientní, souvisí podle nich s více faktory:

- a) Závažnost stresoru – míra, s jakou stres ovlivňuje stabilitu rodiny a jak vysoké nároky má vzhledem k reálným možnostem.
- b) Zranitelnost (vulnerabilita rodiny) – je určena zejména interpersonálními vztahy a organizační strukturou rodiny.
- c) Zdroje odolnosti rodiny – jedná se o zdroje hmotné a psychosociální, kterými rodina disponuje:
 - vnější zdroje: zdůrazňována je sociální podpůrná síť, socioekonomická stabilita a kulturní úroveň,
 - vnitřní zdroje: rozlišujeme zdroje rodinné (soudržnost, flexibilita, rodinné tradice, organizace a pravidla) a osobní (znalosti a dovednosti členů rodiny, fyzické a psychické zdraví, sebedůvěra a pozitivní sebepojetí, pocit smysluplnosti života),
- d) Způsob, jak rodina hodnotí a interpretuje stresovou situaci – v případě, že je stres chápán jako výzva či úkol, předpoklady k jeho zvládnutí jsou lepší.
- e) Strategie řešení problémů v rodině – jak je rodina schopna se zorganizovat a iniciovat kroky k řešení problému, hledat nové způsoby činnosti a vzorce komunikace.
- f) Strategie zvládnání těžkostí – to, co rodina dělá, jde tedy o prostředky k získávání a využívání zdrojů odolnosti rodiny. Patří zde i využívání nejbližší sociální podpůrné sítě.
- g) Osobnost rodičů – jedná se o jeden z nejdůležitějších faktorů, osobnost rodičů a jejich vzájemný vztah. Z hlediska dobré odolnosti rodiny je možno uvést několik osobnostních kvalit jako např.: pocit kontroly dění, pocit zvládnutelnosti situace, hluboký pocit zakořeněnosti a odevzdanosti určitým hodnotám, přijímání životních výzev jako užitečných, podporujících osobnostní růst a aktivní životní orientaci.³

¹ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Psychologie zdraví*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001, s. 71. ISBN 80-7178-551-2.

² SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. s. 81. ISBN 978-0-7367-250-8.

³ Tamtéž;

V roce 1993 manželé Wolinovi definovali resilienci jako proces obrácení se od nepřízně a uvádějí faktory, které pomáhají člověku vyrovnat se se zátěžovými situacemi v okolí. Níže uvedené faktory můžeme pozitivně vnímat i ve vztahu k řešení nejrůznějších zátěžových situací v rodině vojenského profesionála:

- a) vhled – vývoj vhledu, porozumění a pochopení začíná vnímáním, určitým druhem intuice, která upozorňuje na nebezpečí. S intelektuálním vývojem, růstem, intuice přechází k vedení, poznání problému a v dospělosti dozrává k pochopení sebe samého i ostatních.
- b) nezávislost – schopnost zachovat si odstup od rodiny a jejich problémů a zároveň s ní zůstat emočně spojený. Jedná se o určitý kompromis pominout to špatné a zachovat dobré.
- c) vztahy – určitý druh důvěrné a uspokojující vazby k lidem, kde jedinec lásku nejen poskytuje, ale i jemu je láska poskytována. Vztahy mimo rodinu hledají hlavně děti, které jsou od ní odmítané a nepřijímané.
- d) iniciativa – počáteční krok, impulz k rozhodnutí zvládnout prostředí, ve kterém jedinec žije. Resilientní osobnost se zaměřuje na úspěch v oblasti, kterou může zvládnout a snaží se z ní vyjít se zdravým sebevědomím.
- e) tvořivost a humor – tyto vlastnosti obracejí realitu na ruby. Jedinec uniká do svého světa, který mu umožňuje načerpat nové síly prostřednictvím imaginární energie. Tyto aktivity vědomě popírají těžkosti každodenního života.
- f) morální zásady – vycházejí z minulosti a směřují do budoucnosti. Děti srovnávají sebe a svou rodinu s jinými. Resilientní děti vyjadřují problémy, i když to může mít pro ně v rodině negativní následky.¹

Dá se konstatovat, že resilience je určitou vlastností rodiny, která je schopna udržet zavedené vzorce chování a fungování v situacích objevení se rizikového faktoru a zároveň dokáže rodinu vyvést ze situace, která vyvolala změny v rodinném fungování. Tato soudržnost má přímý dopad na kvalitu rodinného života, protože bezprostředně ovlivňuje intimitu, blízkost a sounáležitost. Zdravá soudržnost je tedy předpokladem, má-li zůstat rodina vojenského profesionála funkční. To ovšem vyžaduje přiměřenou autonomii všech členů rodiny, tzn. vyvažování směrem k jejich nezávislosti, podpořenou otevřenou komunikací. Náročným situacím lépe odolávají pružné, flexibilní rodiny, které se zpravidla vyznačují optimistickým pohledem na život.

¹ WOLIN, Steven, J., WOLIN, Sybil. *The Resilient Self: How Survivors of Troubled Families Rise Above Adversity*. New York: Villard Books, 1993. 252 s. ISBN 0-8129-9176-1.

Členové těchto rodin navzájem vidí své silné stránky a poskytují povzbuzení k překonání obtíží. Pružné rodiny se dokáží přizpůsobit změnám ve vztahu k rolím a pravidlům, do nichž vhodně zakomponují nové životní výzvy. Rovněž Lazarus ve své teorii, v níž odlišil dvě základní skupiny zvládacích strategií, strategie zaměřené na problém a na emoce zaměřené zvládnutí, později rozšířil pojetí antici-povaných situací v relevanci ke stresu o situace, které mohou být chápány jejich nositeli jako výzvy (challenge).¹ Tendence hodnotit náročné situace spíše jako výzvy, než jako ohrožení, je také součástí konceptu „hardiness“,² který bývá nejčastěji překládán jako „nezdolnost“.

V době plnění úkolů vojenských profesionálů v zahraničních misích či jiném delším odloučení, vyžaduje někdy život v rodinách výraznější změny rolí, které mohou narušit stabilitu rodiny. Mladiství často oproti svým vrstevníkům v civilních rodinách přebírají větší odpovědnost v pomoci rodině (např. pomoc při výchově o mladší sourozence). Na jedné straně sice narůstá jejich větší sebevědomí a zvyšují se některé kompetence, na druhé straně nemají tolik času na své aktivity, které by přináležely k jejich věku.³ V této souvislosti můžeme zmínit Wernerovou a Smitha, věnující pozornost protektivním faktorům, které tlumí individuální zranitelnost.⁴ Kromě protektivních faktorů, které se nacházejí v jedinci samotném a protektivním faktorům ve společnosti, se vyjadřují rovněž k protektivním faktorům v rodině, přičemž zdůrazňují fakt, že pro jedince je důležité mít hluboký vztah alespoň k jedné kompetentní, emocionálně stabilní osobě.⁵ Tímto způsobem se vytváří bazální pocit bezpečí jako jedné z nejdůležitějších potřeb v životě člověka. Někdy se však mohou vyskytnout případy, kdy z nejrůznějších důvodů nelze navázat tento vztah k rodičům. Alternativou v takových případech mohou být i osoby z širší rodiny.

ZÁVĚR

Služba v profesionální armádě klade náročné požadavky na každého jejího člena i členy jeho rodiny. Voják je povinen sloužit podle potřeb armády v místě, které může být vzdálené i tisíce kilometrů od svého domova.

¹ LAZARUS, Richard S., FOLKMAN, Susan. *Stress, Appraisal, and Coping*. 2. vyd. New York: Springer Publishing Company, Inc., 1982. 456 s. ISBN 0-8261-4191-9.

² KOBASA, Suzane, C., MADDI, Salvatore, R., KAHN, Stephen. *Hardiness and health: a prospective study*. Journal of Personality and Social Psychology. Washington: American Psychological Association, 1982, roč. 42, č. 1, s. 168-177. ISSN 022-3514

³ Tamtéž;

⁴ LACKOVÁ, Lucia, SOBOTKOVÁ, Irena. *Primární rodina a resiliencia osobnosti*. In Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Fakultas Philosophica, Varia Psychologica X. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 2005, roč. 10, č. 34, s. 115-137. ISSN 1214-3251.

⁵ Tamtéž;

Ke kvalitě výkonu jeho služby významně přispívají nejen jeho odborné kompetence a osobnostní vlastnosti, ale rovněž kvalita vztahů k jeho blízkým. Ty se nejzřetelněji projeví ve chvíli, kdy se musí vojenský profesionál vyrovnávat se zátěží, kterou můžeme vnímat jako důležitou změnu vztahů vnějšího nebo vnitřního prostředí, jež výrazněji působí na rovnováhu dosavadního systému, v našem případě systému rodinného. Na dosažení nové rovnováhy se podílí také kvalita života rodiny vojenského profesionála v kontextu toho, jak se dokáže vyrovnávat s nejrůznějšími zátěžovými faktory. Resilience rodiny se tak stává jedním z klíčových modulátorů této kvality. Stupeň a charakter prožívané zátěže je vždy subjektivní, což bude vyžadovat i do budoucna potřebu zabývat se konkrétními životními podmínkami a situacemi s ohledem na předchozí vývoj a integritu každé jednotlivé rodiny.

Způsoby, jakými rodina situace řeší, závisí do značné míry na tom, zda si své možnosti uvědomuje a ovládá konstruktivní formy postupu. To vytváří východisko nejen pro přípravu vojenských profesionálů, ale i jejich rodin. Úspěšná příprava může napomoci člověku se lépe zorientovat, nesoustředit se na překážky a ztráty a naopak hledat a brát do úvahy podpůrné faktory směřující k řešení dané situace a zvládnutí zátěže. Přitom by si rodina měla být schopna zachovat dosavadní rodinné rituály a tradice, které zajistí stabilitu ve vztazích mezi rodiči a dětmi a zároveň i respekt v manželském či partnerském vztahu.

LITERATÚRA:

- HEŘMANOVÁ, Eva. *Koncepty, teorie a měření kvality života*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. 239 s. (Studijní texty; 54). ISBN 978-80-7419-106-0.
- KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Psychologická pojetí a způsoby zjišťování kvality života*. Dostupné z WWW: mujweb.cz/j.krivohlavy/clanky/c_kvalita.html [online]. 2014 [cit. 2014-06-11].
- GURKOVÁ, Elena. *Hodnocení kvality života - Pro klinickou praxi a ošetrovatelský výzkum*. 1. vyd. Praha: Grada publishing, 2011. 224 s. ISBN 978-8-247-3625-9.
- KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Psychologie nemoci*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2002. 198 s. ISBN 80-247-0179-0.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Po dobrém, nebo po zlém?* 6. vyd. Praha: Portál, 2007. 109 s. ISBN 978-80-7367-270-6.
- SOBOTKOVÁ, Irena. *Rodina v souvislostech dnešní doby: obavy a výzvy*. Dostupné z WWW: <http://www.cmps.ecn.cz/pd/2006/texty/pdf/sobotkovai.pdf> [online]. [cit. 2014-10-06].
- BEAL, Al. *Post-traumatic stress disorder in prisoners of war and combat veterans of the Dieppe Raid: a 50-year follow-up*. *Can J Psychiatry*, 1995 May, roč. 40, č. 4, s. 177184. Dostupné z WWW: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1487483/> [online]. [cit. 2014-06-11].
- KRAAIJ, Vivian, GARNEFSKI, Nadia. *The role of intrusion, avoidance, and cognitive coping strategies more than 50 years after war*. In *Anxiety, Stress, and Coping*, March 2006, roč. 19, č. 1, s. 1-14. Dostupné z WWW: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10615800500412449#.VF-TmfGaw> [online]. [cit. 2007-01-25].
- MAREŠ, Jiří. *Posttraumatický rozvoj: Nové pohledy, nové teorie a modely*. Praha: Psychologický ústav AV ČR. Československá psychologie, 2008, roč. 52, č. 6, s. 567-573. ISSN 0009-062X.

- PINDEŠOVÁ, Eva. *Psychologické aspekty kompetencí vojenských profesionálů v kontextu rozvoje a kultivace profesních kvalit*. Disertační práce nepublikovaná. Olomouc: Katedra psychologie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, 2010.
- Family Resilience Training Program. Dostupné WWW: <http://www.military.com/military-report/family-resilience-training-program> [online]. [cit. 2013-11-25].
- LACKOVÁ, Lucia, SOBOTKOVÁ, Irena. *Primárna rodina a resiliencia osobnosti*. In Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Fakultas Philosophica, Varia Psychologica X. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 2005, roč. 10, č. 34, s. 115-137. ISSN 1214-3251.
- WHO – Constitution. 45th edition (2006): [cit. 01-04-2009] Dostupné na internete:<http://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf>
- MATĚJČEK, Zdeněk, DYTRYCH, Zdeněk. *Riziko a resilience*. Československá psychologie, 1998, roč. 42, č. 2, s. 97-105. ISSN 0009-062X.
- KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Psychologie zdraví*. 1.vyd. Praha: Portál, 2001, 279 s. ISBN 80-7178-551- 2. s. 71.
- SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. 176 s. ISBN 978-0-7367-250-8. s. 81.
- WOLIN, Steven, J., WOLIN, Sybil. *The Resilient Self: How Survivors of Troubled Families Rise Above Adversity*. New York: Villard Books, 1993. 252 s. ISBN 0-8129-9176-1.
- LAZARUS, Richard S., FOLKMAN, Susan. *Stress, Appraisal, and Coping*. 2. vyd. New York: Springer Publishing Company, Inc., 1982. 456 s. ISBN 0-8261-41919.
- KOBASA, Suzane, C., MADDI, Salvatore, R., KAHN, Stephen. *Hardiness and health: a prospective study*. Journal of Personality and Social Psychology. Washington: American Psychological Association, 1982, roč. 42, č. 1, s. 168-177. ISSN 022-3514
- LESTER, Patricia, FLAKE, Eric. *How Wartime Military Service Affects Children and Families*. Dostupné: WWW: <http://futureofchildren.org/futureofchildren/publications/docs/Chapter%2006.Pdf> [online]. [cit. 2014-11-06].

Roman POSPÍŠIL PhDr. Mgr. Bc.

Univerzita obrany, Katedra leadershipu,
Kounicova 65, 662 10 Brno, Česká republika
roman.pospisil@unob.cz

Recenzoval:

doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD., AOS, L. Mikuláš, Slovensko

Doc. Karol MURDZA, PhD., Akadémia policajného zboru, Bratislava, Slovensko

BEZPIECZEŃSTWO I JAKOŚĆ ŻYCIA W W KONCEPCJACH PERSONALIZMU

SAFETY AND LIFE QUALITY IN N THE CONCEPTS OF PERSONALISM

Janusz ROPSKI

ABSTRACT

Personalism as one of the directions of contemporary philosophy is reflected in teaching about education and as a pedagogical thought it means attitude or doctrine that puts the fundamental value of human beyond any reason of state, economic interests or any impersonal institution. Its purpose is to maintain respect towards human being in spite of living conditions in the contemporary world. In relation to security, personalism refers to all of the currents and trends in educational theories that present the value of human, his/her dignity, selfawareness, rationality, freedom, an ability to actualize, excellence and an ability to love. Security in personalistic pedagogy refers to freedom of self-determination as autonomic and inalienable values. The main point is that each man should decide independently on conduct and values he/she perceive as appropriate and right

Key words: Security, life quality, values in human life

STRESZCZENIE

Personalizm, jako jeden z kierunków współczesnej filozofii ma swoje odzwierciedlenie w naukach o edukacji i jako myśl pedagogiczna oznacza postawę albo doktrynę stawiającą ponad wszelką racją stanu, interesem ekonomicznym czy jakakolwiek bezosobową instytucją podstawową wartość osoby ludzkiej. Celem jego jest zachowanie szacunku dla człowieka mimo warunków życia istniejących w świecie współczesnym. W odniesieniu do bezpieczeństwa, personalizm dotyczy tych dotyczy tych wszystkich prądów i nurtów w teoriach edukacyjnych, które eksponują wartość osoby, jej godność, samoświadomość, rozumność, wolność, zdolność urzeczywistniania, doskonałość, zdolność do miłości. Bezpieczeństwo w pedagogice personalistycznej odnosi się do wolności stanowienia o sobie jako wartości autonomicznej i niezbywalnej. Chodzi głównie o to, aby każdy człowiek wybierał samodzielnie takie postępowanie i wartości, jakie uznaje za właściwe i jemu odpowiadające.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, jakość życia, wartości w życiu człowieka

WSTĘP

Personalizm jako kategoria semantyczna został stworzony w 1903 roku przez Renouviere na oznaczenie jego filozofii i oznacza postawę albo doktrynę stawiającą ponad wszelką racją stanu, interesem ekonomicznym czy jakakolwiek bezosobową instytucją podstawową wartość osoby ludzkiej. Jak widać, personalizm jest doktryną społeczną, której podstawą jest szacunek dla osoby ludzkiej. Celem jego jest zachowanie tego szacunku mimo warunków życia istniejących w świecie współczesnym. Personalizm jako kierunek naukowy został stworzony przez Mouniera Zastępuje on myśl spekulatywną myślą zaangażowaną, głosi prymat problematyki społecznej i ludzkiej nad problemami metafizycznymi. Pozwala zachować wartość intymności i wyjątkowości wolności osobistej¹.

¹ J. Didier, *Słownik filozofii*, Wyd. Książnica, Katowice 1995, s. 291-292.

1 ROZUMIENIE BEZPIECZEŃSTWA W PERSONALIZMIE

Personalizm (łac. *persona* - osoba) - ogólna nazwa koncepcji filozoficznych, których punktem wyjścia jest metafizyczne pojmowanie osoby jako autonomicznego bytu (natury duchowej), obdarzonego wolnością i moralną odpowiedzialnością, świadomością i wolą. J. Maritain ujmuje człowieka jako jednostkę (byt w porządku świeckim) oraz jako osobę (istotę transcendującą ku Bogu)¹.

Zwolennicy personalizmu przypominają, że człowieka nigdy nie wolno traktować jako środek do celu, gdyż ze swej natury jest on zawsze celem działań. Integralnemu rozwojowi osoby mają być podporządkowane wszystkie partykularne wartości, realizowane zarówno w życiu jednostkowym, jak i społecznym. Właściwą przestrzenią rozwoju osoby są relacje społeczne z innymi osobami, w tym także (lub przede wszystkim) z Bogiem².

W odniesieniu do bezpieczeństwa, personalizm dotyczy tych wszystkich prądów i nurtów w teoriach edukacyjnych, które eksponują wartość osoby, jej godność, samoświadomość, rozumność, wolność, zdolność urzeczywistniania, doskonałość, zdolność do miłości³.

Edukacja młodego człowieka w gimnazjum nie odbywa się w próżni społecznej, lecz w obecności innych osób. Jednostka doświadcza drugiego człowieka postrzegając jego odmienność, indywidualność i zajmuje względem niego określoną postawę, sytuuje własną osobę w relacjach interpersonalnych wartościując w ten sposób siebie i otaczających ją ludzi.

Stąd też doświadczenie człowieka łączy się z innymi wartościami takimi jak wolność i niezależność. Wolności doświadcza człowiek w wyborach wartości w celu ich urzeczywistniania. Być wolnym jako człowiek - według T. Gadacza - to być już odniesionym do tego świata wartości, które poprzez swe istnienie wzywają do urzeczywistnienia, poprzez, które wzbogacamy świat o nowe jakości.

Bezpieczeństwo w pedagogice personalistycznej i pedagogii gimnazjum odnosi się do wolności stanowienia o sobie jako wartości autonomicznej i niezbywalnej. Chodzi głównie o to, aby każdy gimnazjalista jako wychowanek wybierał samodzielnie takie postępowanie i wartości, jakie uznaje za właściwe i jemu odpowiadające.

¹ J. Dębowski i inni, *Mała encyklopedia filozofii. Pojęcia. Problemy. Kierunki. Szkoły*, Wyd. Branta, Bydgoszcz 1996, s. 349-350.

² A. Maryniarczyk (red.), *Powszechna encyklopedia filozofii, tom 8*, Wyd. PT Tomasza z Akwinu, Lublin 2007, s. 122-123.

³ B. Śliwerski, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Wyd. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1998, s. 64.

2 IDEE POSTMODERNIZMU W BEZPIECZEŃSTWIE

Postmodernizm jest fenomenem kulturowym, którego istota wymyka się tradycyjnym formułom i strukturom. Dla jednych jest on określeniem zjawisk zrodzonych przez kryzys kultury cywilizacji, dla innych zaś - nazwą pewnego myślenia o świecie, które obejmuje nie tylko problemy filozofii, sztuki czy nauki, ale także kreujące kulturę masową zjawiska społeczne. W latach osiemdziesiątych stał się na świecie przedmiotem dyskusji nie tylko w estetyce, filozofii, ale także w naukoznawstwie, teologii, prawie, etyce i pedagogice¹.

Postmodernizm likwiduje w klasie szkolnej różnicę kulturową, etniczną, płciową czy religijną. W tym kontekście kultury i religie Zachodu przestają pełnić rolę standardu, wobec którego wszystkie alternatywy postrzegane są jako gorsze lub nie do zaakceptowania. Nauczyciel nie ma także podstaw do narzucania stałej, zróżnicowanej grupie uczniowskiej jednej perspektywy postrzegania rzeczywistości. Postmodernizm otwiera więc przestrzeń dla edukacji wielokulturowej i dialogu międzykulturowego, a także dla dyskursów pełnego równouprawnienia kobiet.

Przyjęcie perspektywy postmodernistycznej przywraca znaczenie w codziennym życiu klasy szkolnej temu, co codzienne i popularne. Rezygnacja ze sztywnego intelektualizmu i encyklopedyzmu oraz tradycyjnych form nauczania sprawia, iż szkoła przestaje być instytucją transcendentną i zaczyna wpisywać się w społeczne doświadczenia uczniów i ich przeżywanie świata².

W odniesieniu do bezpieczeństwa człowieka i edukacji główne tezy postmodernizmu dają się sprowadzić do stwierdzeń, że opisywane i aktualne wychowywanie nie realizuje takich kardynalnych wartości, jak: prawda i doskonałość, dobro, piękno i sprawiedliwość. Zatem krytyka ta wydobywa to, że wychowanie rozmija się z aktualną wiedzą i pojmowaniem doskonałości, powoduje więcej złego, niż dobrego, nie kształtuje umiejętności pięknego działania (naśladującego naturę, gdzie jest ona doskonała i uzupełniającego naturę tam, gdzie ona jest niedoskonała), nie sposobi do wymogów aktualnych potrzeb współżycia i życia.

W niektórych koncepcjach wychowania formułowane są postulaty zgłaszane przez postmodernizm pedagogiczny, takie jak³:

¹ B. Śliwerski, *Nauki o wychowaniu wobec wyzwań postmodernizmu*, „Chowanna” nr XLVI, t 1, Katowice 2013, s. 9.

² Z. Melosik, *Pedagogika postmodernizmu*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki, tom 1*, Wyd. PWN, Warszawa 2011, s. 461.

³ Tamże, s. 55-56.

1. Rozwój osobowości i predyspozycji naturalnych człowieka. Idzie więc o uwalnianie osobowości, jej potencji i predyspozycji. Nie wskazane jest tutaj korygowanie tego, co naturalne. Rola wychowawcy jest tutaj rolą opiekuna, który troszczy się o to, aby nie zakłócać naturalnej aktywności i oparcia do realizowania siebie, swej natury i swoich predyspozycji. Rozwój ten jest podstawową i autonomiczną wartością, która wskazuje cel działań wychowawczych.
2. Wolność woli, a więc wolność i stanowienie o sobie przez każdego człowieka jest tutaj wartością autonomiczną i niezbywalną. Idzie zaś o to, aby każdy wychowanek wybierał samodzielnie takie postępowanie, które uznaje za właściwe i jemu odpowiadające. Rola wychowawcy jest tutaj rolą informatora i ewentualnie konsultanta, który przedstawia możliwe warianty decyzji, jakie wolny człowiek może wybrać.
3. Samorealizacja, a więc wolność i konsekwentne realizowanie stanowień woli. Rola wychowawcy jest tutaj znikoma ponieważ ogranicza się jedynie do zdobywania informacji, sugestii i wiedzy o możliwych wariantach decyzji.
4. Integracja człowieka i świata, która polega na właściwym usytuowaniu człowieka w jego otoczeniu. Takie usytuowanie plasuje człowieka jednocześnie jako przedmiot i podmiot wychowania. Wychowanie polega więc na zrozumieniu samego siebie i świata, a więc tego, co jest zależne od człowieka i tego, co jest od niego niezależne.

Bezpieczeństwo jest obiektem starań, troski i dążeń, pragnień i zabiegów ludzi. W takim sensie jest dobrem i jednocześnie celem zabiegów edukacyjnych i wychowawczych. Edukacja w tym zakresie jest procesem intencjonalnego oddziaływania na osobowość człowieka i jego naturę, podkreśla wagę troski o trwanie, przetrwanie i doskonalenia życia, a także odpowiedzialność za jego realizację.

Człowiek zatem daje się wychować i wychowywać, zarówno do łagodności, współdziałania z innymi ludźmi i wyrzekania się przemocy - wręcz do pokoju i spokojnego życia - jak i do srogości, przemocy i agresji - wręcz do wojny, które potrafi prowadzić w sposób dziki, barbarzyński i bestialski, przy pomocy narzędzi i sił zbrojnych, a także w inny sposób- niosąc pomoc, przywracając nadzieję, podtrzymując i utrzymując pokój. Takie wychowanie do wojny, jako antywojny i operacji innych niż wojna znajduje uznanie w filozofii bezpieczeństwa. Bynajmniej nie preferuje ona wychowania do działań barbarzyńskich i bestialskich, które traktuje jako niegodne człowieka i niekonieczne¹.

¹ Tamże, s. 58.

3 ZAŁOŻENIA SPOŁECZEŃSTWA EPOKI NOWOCZESNOŚCI W WYBRANYCH PRACACH A. GIDDENSA

Zdaniem A. Giddensa - świat, w którym dzisiaj żyjemy, jest niebezpieczny i pełen napięć. Przyczynia się to nie tylko do osłabienia założenia, że pojawienie się nowoczesności doprowadzi do powstania szczęśliwszego i bardziej bezpiecznego systemu społecznego, czy też zmusza do wyrażenia wobec niego zastrzeżeń.

Utrata wiary w postęp jest oczywiście jednym z czynników stojących za rozpuszczeniem się narracji historii. Chodzi jednak o coś więcej niż stwierdzenie, że historia prowadzi donikąd. Społeczeństwa muszą opracować instytucjonalną analizę obosiecznego charakteru nowoczesności. W ten sposób ludzkość jest w stanie nadrobić niektóre ograniczenia klasycznych perspektyw socjologicznych - ograniczenia, które mają wpływ na współczesne teorie socjologiczne¹.

Definicja słowa zaufanie w *Słowniku języka polskiego* wyjaśnia je jako „zawierzenie”². Zaufanie powinniśmy rozumieć szczególnie w odniesieniu do ryzyka: terminu, który pojawia się dopiero w świecie nowoczesnym.

Zaufanie zakłada świadomość warunków ryzyka, podczas gdy zawierzenie - nie. Zarówno zaufanie, jak i zawierzenie odnoszą się do oczekiwań, które mogą zostać zawiedzione lub porzucone. Zawierzenie, oznaczałoby postawę przyjmującą za pewnik, iż rzeczy znane nie ulegną zmianie³.

Tam, gdzie w grę wchodzi zaufanie, rozwiązania alternatywne są świadomie brane pod uwagę przez jednostkę, która podejmuje decyzję wyboru konkretnych działań. Zatem jednostka, która nie bierze pod uwagę rozwiązań alternatywnych, jest ufna, natomiast ktoś, kto próbuje w związku z tym zapobiec ryzyku - okazuje zaufanie.

W warunkach nowoczesności zaufanie istnieje w kontekście:

- ogólnej świadomości, że ludzkie działanie - obejmujące wpływ technologii na świat materialny - jest tworzone społecznie, a nie wpisane w naturę rzeczy lub dane dzięki wpływom boskim;
- niezwykle szerokich przekształceń zakresu ludzkiego działania, wynikających z dynamiki nowoczesnych instytucji społecznych⁴.

¹ A. Giddens, *Konsekwencje nowoczesności*, Wyd. UJ, Kraków 2008, s. 7.

² M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego, tom 3*, Wyd. PWN, Warszawa 1988, s. 971.

³ A. Giddens, *Konsekwencje nowoczesności...*, dz. cyt. s. 22.

⁴ Tamże, s. 25.

Ryzyko zakłada właśnie istnienie niebezpieczeństwa (choć niekoniecznie jego świadomość). Ktoś, kto coś ryzykuje, kusi niebezpieczeństwo, rozumiane jako zagrożenie dla pożądaných wyników działania. Każdy, kto dokonuje kalkulacji ryzyka, jest świadom zagrożenia lub zagrożeń, które pociąga za sobą konkretne działanie. Niewątpliwie jednak jednostka może podejmować jakieś działania, lub znajdować się w sytuacjach z gruntu ryzykownych, nie mając świadomości ponoszonego ryzyka. Innymi słowy może być nieświadoma grożącego jej niebezpieczeństwa¹.

4 BEZPIECZEŃSTWO ONTOLOGICZNE

Bezpieczeństwo ontologiczne odnosi się do *bycia*, czy też mówiąc w kategoriach fenomenologicznych, *bycia w świecie*. Jest to jednak bardziej zjawisko natury emocjonalnej, niż kognitywnej, zakorzenione w nieświadomości. W osobowości człowieka dorosłego zaufanie, bezpieczeństwo ontologiczne oraz poczucie ciągłości rzeczy i osób są ściśle ze sobą związane.

Zaufanie do innych jest uparcie powracającą potrzebą psychologiczną. Opieranie własnej pewności na wiarygodności czy zawodowej uczciwości innych jest rodzajem odtwarzania emocjonalnych nawyków, towarzyszącemu doświadczeniu znajomej sytuacji społecznej i materialnej.

Bezpieczeństwo ontologiczne i rutyna są bardzo blisko ze sobą związane za sprawą wszechobecnego wpływu nawyku. Przewidywalność drobnych czynności rutynowych życia codziennego ma głęboki związek z poczuciem psychologicznego bezpieczeństwa. Kiedy tego rodzaju rutyna ulega rozbiciu, to niezależnie od przyczyny tego stanu, mamy gwałtowny zalew niepokojów i nawet najsilniej ugruntowane aspekty osobowości jednostki mogą zniknąć albo ulec zmianie².

Wraz z rozwojem nowoczesnych instytucji społecznych pojawia się pewna równowaga między zaufaniem i ryzykiem oraz bezpieczeństwem i zagrożeniem. W warunkach nowoczesnych niebezpieczeństwa, którym stawiamy czoła, nie wywodzą się już głównie ze świata natury. Ryzyko i zagrożenie doświadczane z perspektywy bezpieczeństwa ontologicznego uległy sekularyzacji, podobnie jak większość innych aspektów życia społecznego.

¹ Tamże.

² Tamże, s. 69.

KONKLUZJA

Bezpieczeństwo w wybranych teoriach i kierunkach pedagogicznych odnosi się do wolności stanowienia o sobie jako wartości autonomicznej i niezbywalnej. Bezpieczeństwo i zagrożenie, zaufanie i ryzyko w teoriach epoki nowoczesności spletają się ze sobą, ale głównie zaufanie zwykle ogranicza lub zmniejsza niebezpieczeństwa związane z konkretnym typem działań, a główną cechą nowoczesności jest to, że ryzyko definiowane jest przez wiedzę i można go szacować. Jednym z charakterystycznych znaków naszych czasów jest dynamiczność zmian, a najbardziej dojmującym doświadczeniem ponowoczesności jest brak pewności siebie.

Współczesna edukacja – w tym edukacja dla bezpieczeństwa - wciąż poszukuje lepszych, bardziej skutecznych sposobów upowszechnienia wiedzy i wykształcenia w społeczeństwie, organizowania i ukierunkowania procesów edukacyjnych, a w prowadzonych rozważaniach nad edukacją, kategoria mądrości powinna odegrać znaczącą rolę.

LITERATURA:

- DĘBOWSKI J. I INNI, *Mała encyklopedia filozofii. Pojęcia. Problemy. Kierunki. Szkoły*, Wyd. Branta, Bydgoszcz 1996.
- DIDIER J., *Słownik filozofii*, Wyd. Książnica, Katowice 1995.
- Giddens A., *Konsekwencje nowoczesności*, Wyd. UJ, Kraków 2008.
- MARYNIARCZYK A. (RED.), *Powszechna encyklopedia filozofii, tom 8*, Wyd. PT Tomasza z Akwinu, Lublin 2007.
- MELOSIK Z., *Pedagogika postmodernizmu*, [w:] Kwieciński Z., Śliwerski B. (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki, tom 1*, Wyd. PWN, Warszawa 2011.
- SZYMCZAK M. (red.), *Słownik języka polskiego, tom 3*, Wyd. PWN, Warszawa 1988.
- ŚLIWERSKI B., *Nauki o wychowaniu wobec wyzwań postmodernizmu*, „Chowanna” nr XLVI, t. 1, Katowice 2013.
- ŚLIWERSKI B., *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Wyd. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1998.

dr Janusz ROPSKI, PhD.

Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki
w Katowicach, 40-065 Katowice, ul. Mikołowska 72 A,
Polska. e-mail: janrop@op.pl , tel. +48 507 85 37 37

Recenzował:

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, FSV Vroclavskej univerzity, Vroclav, Polsko
Dr. hab. Jacek DVORZECKI, Fakulta verejnej správy Vysokej školy Polície,
Szczytno, Polsko

AKO PLATNÁ PRÁVNÁ ÚPRAVA OVPLYVŇUJE KVALITU ŽIVOTA PROFESIONÁLNEHO VOJAKA OZBROJENÝCH SÍL SLOVENSKEJ REPUBLIKY

HOW IS A LIFE OF A PROFESSIONAL SOLDIER OF THE SLOVAK ARMED FORCES AFFECTED BY LEGISLATION

Peter TOMA a Miriam DROPOVÁ

ABSTRAKT

Tento príspevok sa zaoberá problematikou právnej úpravy a jej vplyvu na život profesionálneho vojaka, ale aj jeho rodiny. Pojednáva o vybraných statiach v jednotlivých právnych predpisoch, ktoré majú najväčší význam vo veci predpokladov a požiadaviek na PfV, sociálne zabezpečenia, konkurenčného výberu, potreby služobného úradu a zdravotnej starostlivosti. Vzhľadom ku skutočnosti, že je pripravený návrh nového zákona, článok sa zaoberá nielen právnou úpravou de lege lata, ale aj úpravou de lege ferenda.

Kľúčové slová: požiadavky na výber profesionálneho vojaka, sociálne zabezpečenie, konkurenčný výber, potreby služobného úradu, zdravotná starostlivosť, osobný život

ABSTRACT

This article treats the area of legislation and its influence on a life of a professional soldier and his family as well. It concerns certain parts of individual legal regulations influencing the most matters of preconditions, requirements of a professional soldier, social security, competitive selection, needs of the personal service and healthcare. Taking into consideration the draft of a new law is almost ready to be laid in the parliament, the treatise deals with not only de lege lata legislation but also de lege ferenda.

Keywords: requirements of a professional soldier, social security, competitive selection, needs of the personal service, healthcare, personal life

ÚVOD

Snahy o globalizáciu Európskeho či celosvetového prostredia sú čím ďalej tým viac zreteľnejšie. Globalizácia ako taká je asi nezastaviteľným procesom, ktorý výraznou mierou zasahuje do osudov všetkých ľudí. Globalizáciu či už európskeho alebo celosvetového prostredia nemožno zaviesť odrazu, je to sled postupných krokov jednotlivých štátov reprezentovaných svojimi národnými vládami. Štáty ako subjekty medzinárodného práva sa za týmto účelom združujú v rôznych zoskupeniach, vytvárajú medzinárodné organizácie a medzinárodné orgány. So združením sa štátov v medzinárodných organizáciách, či vytvorením medzinárodných organizácii dochádza z pozície jednotlivých štátov k odovzdaniu časti svojej moci (najmä legislatívnej) na zriadené subjekty. Vytváraním medzinárodných organizácii či medzinárodných orgánov má za následok, že tieto inštitúcie v mene štátov, ktoré ich vytvorili, riadia procesy v jednotlivých štátoch s cieľom zjednotiť ich právne systémy.

Zjednocovanie právnych systémov v jednotlivých štátoch s cieľom na postupnú globalizáciu má samozrejme za následok aj ovplyvňovanie kvality života jednotlivých občanov toho ktorého štátu. S poukazom na súčasný globalizačný efekt, ekonomicko-politický vývoj vo svete, na meniacu sa klímu, nárast migrácie a pod. je veľká pravdepodobnosť vznikov rôznych lokálnych nepokojov v malom ale i väčšom rozsahu.

Zabrániť takýmto nepokojom je takmer nemožné, čo však je v silách jednotlivých zodpovedných orgánov, je to byť v predstihu a v dostatočnej miere pripravený na včasné odhalenie rodiaceho sa krízového stavu, diagnostikovanie jeho príčin a následne elimináciu vzniku krízového stavu, prípadne jeho „bezproblémové“ zvládnutie a navodenie resp. priblíženie sa stavu pred jeho vznikom.

Globalizácia má svojich priaznivcov aj odporcov, ktorí sa snažia a aj naďalej budú snažiť o vyvolanie a eskaláciu napätia a konfliktov. Jednotlivé štáty či už samostatne alebo s možnosťou spolupráce s inými štátmi sú povinné prijímať účinné opatrenia na ochranu a obranu svojich záujmov a hodnôt proti vyvolávanému násiliu. Za týmto účelom je potrebná dokonalá koordinácia všetkých zodpovedných rezortov a neustále precvičovanie tímov manažujúcich túto činnosť ako aj tímov reálne na saditeľných v krízových situáciách. Toto všetko si však s poukazom na neustále sa meniacu situáciu vyžaduje prijať kvalitnú právnu úpravu, pomocou ktorej sa dajú efektívne prijímať účinné opatrenia.

Takmer každý štát má vytvorené ozbrojené bezpečnostné zbory za účelom preventívneho a v prípade nutnosti aj aktívneho pôsobenia voči možným narušovateľom a podnecovateľom nepokojov. V prípade Slovenskej republiky sú to okrem zložiek polície aj Ozbrojené sily Slovenskej republiky. Činnosť ozbrojených bezpečnostných zborov musí byť prísne riadená zákonmi. Príslušníci ozbrojených bezpečnostných zborov sú spravila príslušníkmi daných štátov, na ktorých sú kladné zvýšené požiadavky na ich fyzickú či psychickú odolnosť. Títo príslušníci sú predovšetkým plnoprávnymi občanmi jednotlivých štátov so všetkými právami a povinnosťami.

Ak štát požaduje od príslušníkov ozbrojených bezpečnostných zborov zvýšené nároky na výkon ich služby v porovnaní s tzv. civilným sektorom, je logické že štát by teda mal vytvárať vhodné právne prostredie, ktoré by garantovalo aj zvýšenú kvalitu života profesionálov - vojakov ozbrojených síl Slovenskej republiky zaradených v týchto službách, či tomu tak v skutočnosti je alebo nie, sa pokúsime nájsť odpoveď v jednotlivých článkoch tohto príspevku.

1 PRÁVNÝ RÁMEC VÝKONU ŠTÁTNEJ SLUŽBY PROFESIONÁLNEHO VOJAKA OZBROJENÝCH SÍL SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Ozbrojené sily Slovenskej republiky (ďalej len „OS SR“) sú zriadené zákonom č. 321/2002 Z.z. o OS SR. Citovaný právny predpis vymedzuje postavenie a úlohy ozbrojených síl, určuje kompetencie v oblasti riadenia a velenia. Samotný právny predpis sa týka výlučne OS SR ako určitého imaginárneho subjektu, ktorý z hľadiska tematiky konferencie, nemá výrazný vplyv na kvalitu života profesionálneho vojaka a jeho rodiny.

„Možno konštatovať, že kvalita života je výsledkom vzájomného pôsobenia sociálnych, zdravotných, ekonomických a environmentálnych podmienok, týkajúcich sa ľudského a spoločenského rozvoja. Na jednej strane predstavuje objektívne podmienky na dobrý život a na strane druhej subjektívne prežívanie dobrého života.“¹ Je to takpovediac „jeden nesmierne komplexný pojem, ktorý je ovplyvnený množstvom faktorov, v podstate ide o jeden určitý stav - kvalitu, ktorá vychádza zo základného ľudského inštinktu, t. j. prežiť nepriaznivé situácie, do ktorých sa dostaneme, ochrániť sa pred ohrozením a udržať si vlastný život a zdravie, ale aj život svojich potomkov a blízkych.“²

1.1 ZÁKON O ŠTÁTNEJ SLUŽBE PROFESIONÁLNEHO VOJAKA OZBROJENÝCH SÍL SLOVENSKEJ REPUBLIKY č. 346/2005 Z. z.

Zákon o štátnej službe profesionálnych vojakov ozbrojených síl Slovenskej republiky č. 346/2005 Z. z. v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon“) je základným právnym predpisom, ktorý upravuje vznik, trvanie a zánik služobného pomeru profesionálneho vojaka. Zákon ďalej upravuje výstrojné, cestovné, platové a iné náležitosti profesionálneho vojaka. Môžeme konštatovať, že zákon ako celok sa dotýka každodenného života vojaka-profesionála, a teda značnou mierou ovplyvňuje jeho kvalitu života, ale i kvalitu života rodiny profesionálneho vojaka.

Zákon pre vznik služobného pomeru profesionálneho vojaka upravuje podmienky prijatia, ktoré sú odlišné od civilného sektora. V nich sa vyžaduje: bezúhonnosť, zdravotná spôsobilosť, psychická spôsobilosť, kvalifikačné predpoklady na výkon funkcie a je obmedzená veková hranica pre vznik služobného pomeru.

¹ PETRUFOVÁ, M., NEKORANEC J. Kvalita života v podmienkach Ozbrojených síl Slovenskej republiky. In *Kvalita života II*. Prešov: Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove. 2010. ISBN 978-80-89372-26-3, s. 216

² POPOVIČ, D. Teoretické východiská skúmania kvality života. In *Kvalita života v podmienkach globalizácie – zborník príspevkov z vedeckej konferencie Štatistického úradu SR*. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky. 2011. ISBN 978-80-8121-107-2, s. 31

Okrem týchto atribútov zákon profesionálnym vojakom obmedzuje aj určité ústavné práva, napr. zákaz byť politicky činný, zákaz inej zárobkovej činnosti, zákaz zakladať a združovať sa v odborových organizáciách, zákaz petičného práva s výnimkou individuálnych žiadostí apod.

Po splnení podmienok je občan prijímaný do služobného pomeru profesionálneho vojaka OS SR a jeho ďalšia kariéra je riadená v súlade so zákonom, kde je zákonom zverená právomoc konať vo veciach služobného pomeru do rúk rôznym funkcionárom od hlavného veliteľa ozbrojených síl, ministra obrany, cez spleť jednotlivých vedúcich služobných úradov a veliteľov. Každý z dotknutých funkcionárov má určité právomoci a oprávnenia na konania, ktoré majú vplyv na trvanie či zánik služobného pomeru profesionálneho vojaka OS SR.

Pri analyzovaní dopadov platnej právnej úpravy na kvalitu života profesionálneho vojaka a jeho rodiny sa nedá opomenúť inštitút tzv. služby podľa potrieb služobného úradu (§ 13 ods. 1. písm. o); § 15 ods. 5 písm. e) bod 3; § 22 ods. 2 písm. c); § 26 ods. 4; § 27a ods. 1,2; § 31 ods. 1; § 119 ods. 1 písm. c) zákona). Výkon štátnej služby „*podľa potrieb služobného úradu*“ má z hľadiska vplyvu na kvalitu života profesionálneho vojaka a jeho rodinu značný význam. Za týmto inštitútom je potrebné vidieť skutočnosti spájané s častou zmenou miesta výkonu služby bez nutnosti zo strany služobného orgánu skúmať, či profesionálny vojak so zmenou miesta výkonu štátnej služby súhlasí. Z hľadiska platnej právnej úpravy je možné profesionálneho vojaka bez jeho súhlasu vyslať aj na plnenie úloh mimo územia Slovenskej republiky a to napr. do krízových oblastí v rámci rôznych misií (OSN, NATO). Faktor neustálej možnosti zmeny miesta výkonu štátnej služby určite neprispieva k budovaniu stability a istôt u profesionálneho vojaka a jeho rodiny. So zmenou miesta výkonu štátnej služby je späté sťahovanie, adaptácia v novom pracovnom, ale i v civilnom prostredí, s novým kolektívom, susedmi a podobne. Toto postihuje nielen samotného vojenského profesionála, ale i jeho rodinu, ktorá profesionálneho vojaka spravidla nasleduje a sťahuje sa s ním (nie je to však pravidlom). Nemožno opomenúť skutočnosť, že v Slovenskej republike sú značné rozdiely najmä medzi západom a východom krajiny, čo sa týka zamestnanosti a možnosti pracovných príležitostí v prípade, že sa rodina profesionálneho vojaka sťahuje a pre manžela/ku profesionálneho vojaka nie je v novom pôsobisku jednoduché nájsť prácu. Súčasný plat profesionálneho vojaka s prihliadnutím na vývoj cien určite nie je taký, aby jeho rodina mohla byť odkázaná výlučne na príjem, ktorý profesionálnemu vojakovi plynie z výkonu štátnej služby.

Navyše platná právna úprava nedovoľuje profesionálnemu vojakovi vo svojom voľnom čase vykonávať aktivity spojené s možnosťou vedľajšieho príjmu (s výnimkou určitých veľmi úzko špecifických činností uvedených v zákone), toto je značný rozdiel od právnej úpravy napr. v susednej Českej republike, kde takáto možnosť je a je podmienená písomným súhlasom veliteľa profesionálneho vojaka. Neochota rodiny profesionálneho vojaka nasledovať ho do nového miesta výkonu štátnej služby je taktiež v mnohých prípadoch spojená so školskou dochádzkou jeho detí, ktoré sa rovnako musia adaptovať do nového prostredia. Vieme aká je situácia v školstve, je nedostatok voľných kapacít v predškolských zariadeniach (jasle, materské školy), systém vzdelávania na jednotlivých základných školách nie je kompatibilný, pravdou je, že ak má ísť o presťahovanie zo západu na východ, zohráva v tomto rolu aj veľké percentuálne zastúpenie rómskeho etnika v triedach základných škôl, kde v mnohých prípadoch ide kvalita výchovno-vzdelávacieho procesu smerom dole. V Slovenskej republike nie je vybudovaná infraštruktúra, najmä cestná sieť, čo značne sťažuje možnosť denného dochádzania profesionálneho vojaka, tento je nútený v novom pôsobisku zostať sám bez rodiny, čo v niektorých prípadoch má za následok aj rozpad rodín profesionálnych vojakov.

„Oddelenie psychologických a sociologických činností Personálneho úradu OS SR v Liptovskom Mikuláši sa v rámci svojej výskumnej činnosti venovalo pomerne intenzívne aj problematike rodiny profesionálneho vojaka v kontexte výkonu vojenského povolania.

V roku 2010 Z dôvodu výkonu vojenského povolania napríklad:

- viac ako 20% profesionálnych vojakov odkladá založenie rodiny,
- viac ako 30% profesionálnych vojakov nemá také množstvo detí ako by si želali
- vyše 40% profesionálnych vojakov konštatovalo, že kvôli nárokom vojenského spôsobu života boli ich partneri obmedzovaní v získavaní finančných prostriedkov z ich vlastnej práce.¹

S inštitútom „*služby podľa potrieb služobného úradu*“ úzko súvisí aj inštitút „*konkurenčného výberu*“ a inštitút „*doby výsluhy v hodnosti*“. Od doby výsluhy v hodnosti je určená doba, kedy profesionálny vojak bude zaradený do konkurenčného výberu a od toho závisí, či bude postupovať v kariére a teda bude povýšený do vyššej hodnosti alebo bude ponechaný na pôvodnej hodnosti a funkcii, prípadne bude s profesionálnym vojakom skončený služobný pomer.

¹ CZIRÁK, P. Kvalita života. Starostlivosť o rodiny profesionálnych vojakov vyslaných do operácií medzinárodného krízového manažmentu. Zriadenie centier pre podporu rodiny. In *Vojenská osвета 1/2013*. Liptovský Mikuláš: Personálny úrad OS SR. 2013. ISBN 978-80-89609-01-7, s. 71 a nasled.

Tieto inštitúty boli do zákona zavedené s odôvodením, že má ísť o zabezpečenie kariérneho rastu a kvality personálu. Už pri zavedení týchto inštitútov boli odporcovia takejto úpravy, ktorí upozorňovali na nevhodnosť takejto úpravy na podmienky v Slovenskej republike. I napriek upozorneniam, nebola vykonaná v tejto oblasti dostatočná analýza dopadov, časté zmeny tzv. modely OS SR ukázali, že takáto právna úprava nie je na podmienky Slovenskej republiky vhodná, a preto bol pripravený nový zákon, ktorý inštitút konkurenčného výberu neupravuje a doby výsluhy v hodnostiach upravil liberálnejšie. V súčasnosti sa očakáva jeho predloženie na prerokovanie do NR SR.

1.2 ZÁKON O SOCIÁLNO M ZABEZPEČENÍ PROFESIONÁLNYCH VOJAKOV OZBROJENÝCH SÍL SLOVENSKEJ REPUBLIKY č. 328/2002 Z. z.

Zákon č. 328/2002 Z.z. sociálnom zabezpečení policajtov a vojakov, v znení neskorších predpisov je tiež jedným z nosných a v súčasnosti hádam najviac diskutovaných tém u profesionálnych vojakov. Tento zákon výrazne ovplyvňuje život profesionálneho vojaka, tak počas jeho aktívnej služby. Zákon o sociálnom zabezpečení upravuje nemocenské zabezpečenie, ktoré zahŕňa dávky nemocenského zabezpečenia, výšku služobného platu pri dočasnej neschopnosti vykonávať službu (PNka) a nárok na výplatu materskej dávky vojačky (policajtky). Úrazové zabezpečenie zahŕňa zodpovednosť pri úmrtí vojaka (policajta) následkom služobného úrazu, rozsah a spôsob náhrady škody. Výsluhové zabezpečenie upravuje nároky v oblastiach: výsluhového príspevku, odchodného, úmrtného, výsluhový dôchodok, invalidný výsluhový dôchodok, vdovecký dôchodok a sirotsky dôchodok. Zákon o sociálnom zabezpečení tiež upravuje rekreačnú a kúpeľnú starostlivosť.

Hlavná pozornosť zo strany profesionálnych vojakov smerom k zákonu je venovaná najmä oblasti výsluhového zabezpečenia, ktoré upravuje náležitosti spojené so skončením služobného pomeru. U profesionálnych vojakov, ktorí nedovŕšili vekovú hranicu pre priznanie výsluhového dôchodku je to výsluhový príspevok a u tých, ktorí splnili nárok na priznanie výsluhového dôchodku, je to okrem priznania samotného výsluhového dôchodku aj výška odchodného.

Zákon o sociálnom zabezpečení bol v roku 2013 novelizovaný zákonom č. 80/2013 Z .z., ktorý nadobudol účinnosť 01. 05. 2013. Táto zmena výrazne zasiahla do dosiaľ zavedeného sociálneho zabezpečenia, ktoré štátnu službu robil pomerne atraktívnou. Ide najmä o úpravu doby štátnej služby, ktorá zakladá právny nárok na výplatu výsluhového dôchodku. Novelou bola táto doba zmenená z pôvodných pätnástich na dvadsaťpäť rokov.

Je potrebné dodať, že v záujme zachovania sociálnych istôt pre slúžiacich profesionálnych vojakov, tých sa nové podmienky nedotkli vôbec resp. dotkli čiastočne. U profesionálnych vojakov, ktorí ku dňu účinnosti zmeny zákona o sociálnom zabezpečení mali dobu služby viac ako 15 rokov sa zmena netýka. Tí profesionálni vojaci, ktorí ku dňu účinnosti zákona (30.04.2013) nemali odslúžených pätnásť rokov služby, bola im proporcionálne upravená doba vzniku nároku na výsluhový dôchodok a to takým spôsobom, že kto mal ku dňu účinnosti zákona menej ako pätnásť rokov prirátala sa mu doba jedného roka, kto mal menej ako štrnásť rokov prirátala sa mu doba dvoch rokov atď. Táto skutočnosť výrazne zasiahla do sféry života profesionálnych vojakov, pretože tí vidinu slušného výsluhového dôchodku vnímali vo väčšine prípadov ako najväčší benefit štátu za výkon štátnej služby, ktorý si vyžaduje oproti civilnému sektoru zvýšené požiadavky na osobu profesionálneho vojaka. Zmeny v sociálnom zabezpečení sa samozrejme dotkli aj tých profesionálnych vojakov, ktorí do systému nastúpili s vidinou istoty výsluhového dôchodku v pomerne krátkom čase (15 rokov) a zrazu došlo k takejto výraznej zmene. Prihliadnuc k inštitútom doby výsluhy v hodnosti, konkurenčného výberu a služby podľa potrieb služobného úradu, mnohí určite s veľkou pravdepodobnosťou nespĺnia podmienky nároku na výsluhový dôchodok.

Posledná novela zákona o sociálnom zabezpečení takto výrazne zasiahla do kvality života najmä u tých profesionálnych vojakov, ktorí do služobného pomeru vstupovali starší vo veku tridsať rokov a viac, boli do OS SR regrutovaní a presviedčaní o sociálnych istotách vzhľadom na ich odbornosť. Títo profesionálni vojaci nemajú nikým a ničím garantované istoty, pre ktoré do systému vstúpili. *„Vo výskume Personálneho úradu z marca až júna 2007 na vzorke 664 profesionálnych vojakov, je aj nasledujúci graf. V ňom sú usporiadané názory respondentov na predložené aspekty vojenskej služby a to podľa toho, aké sú pre nich dôležité. (Stupnica hodnotenia bola od 1 - veľmi dôležité do 5 - nedôležité.) Z grafu vyplýva, že pre úspešnú a celkovú pracovnú spokojnosť považujú opýtaní za najviac dôležitú istotu stáleho príjmu a práce - v priemere 1,09. Ďalšími oblasťami sú výška príjmu, ktorá predstavuje hodnotu priemeru 1,13 a materiálne vybavenie s priemerom 1,24 odpovedí. Následnými sú indikátory ako vzťahy, sociálne zabezpečenie a pracovné prostredie. V porovnaní s predošlými výsledkami z roku 2006 pritom nedošlo k žiadnemu výraznému posunu v otázke dôležitosti v jednotlivých indikátoroch. Istota stáleho príjmu a práce a výška príjmu zaujímajú z dlhodobého hľadiska neustále prvé pozície v poradí dôležitosti.“¹*

¹ BERKY, E. Motivácia profesionálnych vojakov pre výkon služby. In *Vojenská osveta 1/2008*. Trenčín: Kultúrne a metodické centrum OS SR Trenčín, 2007. ISBN 978 - 80 - 969458 - 4 - 9, s. 133 a nasled.

2 ZHODNOTENIE STAVU PLATNEJ PRÁVNEJ ÚPRAVY

Súčasná platná právna úprava priznáva profesionálnym vojakom OS SR v porovnaní s civilným sektorom mierne nadštandardné podmienky či benefity. Ide najmä o platové náležitosti, ktoré sú v porovnaní s civilným sektorom o niečo vyššie. Čo sa týka platových náležitostí, plat profesionálneho vojaka závisí od jeho hodnosti a dĺžky služby, platová tabuľka nebola už niekoľko rokov novelizovaná, čo má dopad na fakt, že platy v civilnom sektore sa pomaly približujú platom vojakov, najmä tým u nižších t.j. poddôstojníckych hodnostiach.

Zákon o štátnej službe profesionálnych vojakov OS SR priznáva vojakom príspevok na bývanie, ktorý je vo výške cca 230,- Eur/mesiac, tiež je možnosť priznať vojakom po splnení nároku aj náhradu výdavkov na návštevu rodiny u tých profesionálnych vojakov, ktorí boli premiestení v záujme služobného úradu. Príspevok na návštevu rodiny patrí jedenkrát za týždeň tam a späť vo výške cestovného pravidelnej verejnej prepravy osôb.

V oblasti sociálneho zabezpečenia je to najmä možnosť preventívnych rehabilitácií či možnosť rekreačnej starostlivosti.

Významné sú aj náležitosti týkajúce sa výsluhového zabezpečenia, ktoré sú však atraktívne už len pre profesionálnych vojakov slúžiacich dlhšiu dobu a to najmä v podobe, že istota výsluhového dôchodku im zabezpečí základné potreby na život po ukončení štátnej služby. Tento benefit je stimulujúcim faktorom, ktorý výraznou mierou vplýva na podvedomie profesionálneho vojaka a tým podstatne ovplyvňuje kvalitu jeho života, pohodu na pracovisku a samozrejme aj súkromný život.

ZÁVER

Ústava Slovenskej republiky v čl. 55 zakotvila princípy ústavnosti o tom, že naša spoločnosť sa zakladá na princípoch sociálne a ekologicky orientovanej trhovej ekonomiky. Na základe tohto princípu je možné konštatovať, že platná právna úprava ovplyvňuje kvalitu života každého jednotlivca. Platná právna úprava regulujúca vzťahy profesionálneho vojaka OS SR na jednej strane a štátu na strane druhej. Táto platná právna úprava v poslednom období výraznou mierou vstúpila do tohto procesu a to takým spôsobom, že citeľne došlo k sprísneniu podmienok pre nároky sociálneho zabezpečenia vojakov. I napriek tomu, že štát, najmä poslednou novelou zákona o sociálnom zabezpečení vojakov, ubral vojakom zo sociálnych benefitov podstatným spôsobom, neurobil to vo vzťahu kladených požiadaviek na vojakov, z ktorých nič neubral.

Pripravuje sa nový zákon o štátnej službe, kde sa dá ťažko predpokladať ako budú nastavené markanty majúce vplyv na platy vojakov, ktorý je jedným z najväčších činiteľov ovplyvňujúcich kvalitu života profesionálneho vojaka. Na verejnosť sa dostávajú informácie o druhej vlne úpravy zákona o sociálnom zabezpečení, kde sa dá priaznivejší vývoj vzhľadom na vývoj ekonomiky a bezpečnosti v Európe a vo svete len ťažko predpokladať.

Vojaci OS SR robia svojej vlasti dobré meno, bezpečnostná situácia vo svete nie je priaznivá, je namieste udržovať ozbrojené sily v čo najlepšej kondícii a pripravenosti, a preto otázky kvality života profesionálneho vojaka vo veciach jeho materiálneho zabezpečenia v profesijnej oblasti, ale i jeho zabezpečenia týkajúce sa primeraného finančného zabezpečenia sa znášajúce riziko a zabezpečenia po aktívnej službe by nemali ísť do úzadia. Je potrebné vytvoriť vhodné ekonomické nástroje ako službu profesionálneho voja OS SR zatriktívniť, aby profesionál OS SR sa aspoň priblížil kvalite života a zabezpečeniu, akú majú profesionálni vojaci z väčšiny krajín združených v aliancii NATO.

LITERATÚRA

- BERKY, E. Motivácia profesionálnych vojakov pre výkon služby. In *Vojenská osвета 1/2008*. Trenčín: Kultúrne a metodické centrum OS SR Trenčín, 2007. ISBN 978 - 80 - 969458 - 4 - 9, s. 133 a nasled.
- CZIRÁK, P. Kvalita života. Starostlivosť o rodiny profesionálnych vojakov vyslaných do operácií medzinárodného krízového manažmentu. Zriadenie centier pre podporu rodiny. In *Vojenská osвета 1/2013*. Liptovský Mikuláš: Personálny úrad OS SR. 2013. ISBN 978-80-89609-01-7, s. 71 a nasled.
- PETRUFOVÁ, M., NEKORANEC, J. Kvalita života v podmienkach Ozbrojených síl Slovenskej republiky. In *Kvalita života II*. Prešov: Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove. 2010. ISBN 978-80-89372-26-3, s. 216
- POPOVIČ, D. Teoretické východiská skúmania kvality života. In *Kvalita života v podmienkach globalizácie – zborník príspevkov z vedeckej konferencie Štatistického úradu SR*. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky. 2011. ISBN 978-80-8121-107-2, s. 31
- Zákon č. 328/2002 Z.z. sociálnom zabezpečení policajtov a vojakov, v znení neskorších predpisov
- Zákon č. 346/2005 Z. z. o štátnej službe profesionálnych vojakov ozbrojených síl Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov
- Zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky

JUDr. Peter TOMA
externý doktorand, katedra
Bezpečnosti a obrany
AOS Liptovský Mikuláš
peter.toma13@gmail.com

Mgr. Miriam DROPOVÁ
externá doktorandka, katedra
Bezpečnosti o obrany
AOS Liptovský Mikuláš
miriamdroppova@szm.sk

Recenzoval:

Doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD., AOS, L. Mikuláš, Slovensko

Doc. Karol MURDZA, PhD., Akadémia policajného zboru, Bratislava, Slovensko

ВНЕЗАПНАЯ СЕРДЕЧНАЯ СМЕРТЬ У МОЛОДЫХ СПОРТСМЕНОВ

SUDDEN CARDIAC DEATH IN YOUNG ATHLETES

Nataliya VOLNENKO

АННОТАЦИЯ

В работе рассмотрены некоторые вопросы проблемы возникновения внезапной сердечной смерти у молодых спортсменов (эпидемиология, причины возникновения, стратификация риска, скрининг) на основании анализа литературных источников.

Ключевые слова: внезапная сердечная смерть, стратификация риска, причины возникновения, скрининг

ABSTRAKT

This article discusses some issues of the problem of sudden cardiac death in young athletes (epidemiology, etiology, risk stratification, screening) on the basis of the analysis of the literature.

Keywords: sudden cardiac death, risk stratification, etiology, screening

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время внезапная сердечная смерть (ВСС) представляет одну из важнейших проблем кардиологии. Один из ведущих специалистов по изучению этой проблемы Bernard Lown писал: «Каждые девяносто секунд в течение суток от кардиологического заболевания внезапно и неожиданно умирает один человек. Внезапная смерть — наиболее катастрофическое проявление болезни сердца — приходит без предупреждения, как тать в ночи. Смерть является первым и последним признаком наличия болезни сердца у 25% жертв. В случаях, когда пациенты страдают сердечными заболеваниями, смерть наступает у 60%».¹ В настоящее время ВСС составляет 15–20% всех случаев ненасильственной смерти среди жителей экономически развитых стран. Распространенность внезапной смерти у мужчин составляет 21%, а у женщин — 14,5%.² Распространенность ВСС среди молодых (до 40 лет) варьирует от 0.4 до 13.4 на 100000 в год. По данным американской статистики: в возрасте 15–34 лет ВСС происходит у 4–6 человек из 100 тысяч населения, среди 35–44-летних — в 3 раза чаще.

¹ Е.В. Филиппов, С.С. Якушин Внезапная сердечная смерть: проблема стратификации риска и выбора лекарственного препарата «Рациональная фармакотерапия в кардиологии», 2011, № 7 (2): 212–218

² Е.В. Филиппов, С.С. Якушин Внезапная сердечная смерть: проблема стратификации риска и выбора лекарственного препарата «Рациональная фармакотерапия в кардиологии», 2011, № 7 (2): 212–218

1 РЕЗУЛЬТАТЫ ВРОЖДЕННОЙ ПАТОЛОГИИ

Согласно данным проспективного популяционного исследования, проведенного в регионе Венето (Италия), в среднем было зарегистрировано 2,3 случаев внезапной смерти (2,6 случаев среди мужчин и 1,1 – среди женщин в возрасте от 12 до 35 лет) на 100 тыс. спортсменов в год по всем причинам и 2,1 случаев внезапной смерти на 100 тыс. спортсменов в год вследствие заболеваний сердечно-сосудистой системы.¹ Несмотря на то что доминирование случаев смерти среди спортсменов-мужчин связывают с бóльшим числом участников соревнований среди мужчин, чем среди женщин, недавно полученные данные свидетельствуют о том, что мужской пол сам по себе может быть фактором риска внезапной смерти, связанной с серьезными физическими нагрузками. Вероятно, это является следствием большей подверженности и/или предрасположенности молодых мужчин к развитию сердечно-сосудистых заболеваний, повышающих риск возникновения аритмической остановки сердца, таких как ГКМП и ранняя ишемическая болезнь сердца.²

У молодых людей ВСС может быть результатом врожденной патологии, которая иногда протекает и без каких-либо проявлений. ВСС может случиться и на фоне физических нагрузок, интоксикации, употребления алкоголя, даже недостатка кислорода. Само по себе все это может быть не критично, но в сочетании с другими обстоятельствами – привести к ВСС.

Первые упоминания о взаимосвязи физических нагрузок и внезапной смерти, согласно легенде, относятся еще к 490 г. до н.э., когда молодой греческий солдат Фидипид умер сразу после преодоления бегом расстояния от Марафона до Афин (42 километра 195 метров), чтобы сообщить о победе греков над персами. Сенат отдал распоряжение провести расследование, выяснить причины смерти и определить виновных.³

Спорт - это особый вид деятельности человека, сопряженный с регулярными высокими физическими и эмоциональными нагрузками, повышенными требованиями к здоровью. Внезапная смерть спортсмена, особенно хорошо известного, являющегося символом здоровья и силы, всегда имеет широкий общественный резонанс.

¹ Corrado D., Basso C., Rizzoli G. et al. Does sports activity enhance the risk of sudden death in adolescents and young adults? J. Am. Coll. Cardiol. 2003; 42: 1959–63. PMID:14662259, DOI:10.1016/j.jacc.2003.03.002

² Corrado D., Basso C., Rizzoli G. et al. Does sports activity enhance the risk of sudden death in adolescents and young adults? J. Am. Coll. Cardiol. 2003; 42: 1959–63. PMID:14662259, DOI:10.1016/j.jacc.2003.03.002

³ Смоленский А.В., Любина Б.Г. Внезапная смерть в спорте: мифы и реальность. Теория и практика физ. культуры. 2002; 10: 39–42. [\[Fulltext HTML\]](#)

Спорт, как таковой, не является причиной повышенной смертности — он лишь создает условия для возникновения опасных для жизни нарушений со стороны сердечно-сосудистой системы чаще всего на фоне врожденных пороков и аномалий развития сердца и коронарных сосудов.

По данным D.Corrado с соавторами (2012) частота внезапной смерти у спортсменов составляет 2,6 у мужчин и 1,1 у женщин на 100 000 спортсменов в год, что в 2,4 раза выше, чем в популяции [4].¹ Проспективное исследование, проведенное во Франции, дало значительно более тревожный результат. ВС оказалась значительно выше - 6,5 на 100 000 (Chevalier L., 2009). В таких видах как футбол, баскетбол, теннис сердечные смерти превалируют над другими причинами летальных исходов от травм. В противовес этому, альпинисты, пловцы, велосипедисты и лыжники чаще погибают от травм, чем от сердечных приступов (таблица 1).

Таблица 1. Доля разных видов спорта в общем количестве случаев ВСС²

Американский футбол	30%
Баскетбол	22%
Футбол	6%
Бейсбол	6%
Автоспорт	6%
Легкая атлетика	5%
Борьба	4%
Бокс	3%
Плавание	2%
Лыжи	1%
Теннис	0,5%
Фигурное катание	0,5%
Гимнастика	0,1%
Гольф	0,1%

Трудность прогноза ВС в спорте состоит в том, что подавляющее большинство умерших (около 80% случаев), по данным предшествующих трагедии обследований не предъявляли жалоб накануне смерти и не имели семейного анамнеза высокого риска ВСС. Более 90% случаев ВС составляет кардиальная патология, иными словами, в подавляющем большинстве случаев речь идет о ВСС.

¹ Corrado D., Basso C., Thiene G. Sudden cardiac death in athletes: what is the role of screening? Curr. Opin. Cardiol. 2012; 27 (1): 41–48. PMID:22139701, DOI:10.1097/HCO.0b013e32834dc4cb.

² Maron BJ, Doerer JJ, Haas TS, et al: Sudden death in young competitive athletes: Analysis of 1866 deaths in the United States, 1980–2006. Circulation 2009;119:1085.

2 АНАЛИЗА ПРИЧИН ВСС

При анализе причин ВСС можно объединить отдельные диагнозы в четыре группы. Первую группу (20% случаев) составляет ВСС, вследствие внезапно развившейся фибрилляции желудочков после тупой травмы прекардиальной области, так называемое commotio cordis – сотрясение сердца.¹ Эта причина смерти связана со спортивной травмой и возможности ее профилактики весьма ограничены. Однако, остальные группы причин ВСС, а это более половины всех случаев ВСС, приходится ту часть кардиальной патологии, которую можно диагностировать при жизни.

Нераспознанные заболевания миокарда (миокардит, ИБС) составляют вторую группу. Различные врожденные и наследственные нарушения и заболевания сердца, аорты и клапанного аппарата (синдром Марфана, дилатационная кардиомиопатия, аритмогенная кардиомиопатия, бicuspidальная аорта, сопровождающаяся стенозом аорты, «туннельные» коронарные артерии и прочее) составляют третью группу.

Наконец, четвертая группа может быть составлена из случаев несбалансированной гипертрофии миокарда (ГМ), которую наши западные коллеги называют гипертрофической кардиомиопатией (ГКМП). Последняя, становится причиной ВСС в 26% случаев и более распространена у афроамериканских спортсменов. Если к этой категории добавить 7% случаев так называемой «недифференцированной гипертрофии», станет очевидным, что несбалансированная ГМ оказывается причиной ВСС у трети всех умерших спортсменов.

Стратификация риска определяет стратегию профилактики ВСС. В большинстве исследований по ВСС приводятся следующие факторы риска:

1. Табакокурение, по данным Framingham Study, повышает риск ВСС в зависимости от возраста в 2–3 раза. Поэтому отказ от курения — одно из главных условий в профилактике ВСС.²
2. Чрезмерное употребление алкоголя (> 40 г/сут в пересчете на этанол) также повышает относительный риск ВСС в 3 раза, что может быть связано с развитием у пациентов феномена «праздничного сердца» и желудочковых аритмий, что в свою очередь приводит к ВСС. По данным И.Е. Ганелиной и соавторов, у 46,7% пациентов в возрасте до 49 лет, умерших внезапно, выявляли алкоголь в крови .

¹ Leikin S.M., Pierce A., Nelson M. Sudden cardiac death in young athletes. Dis Mon. 2013; 59 (3): 97–101. PMID:23410670, DOI:10.1016/j.disamonth.2012.12.005

² Rowland T. Prevention of sudden cardiac death in young athletes: controversies and conundrums. Med. Sport Sci. 2011; 56:171–86. PMID:21178373, DOI:10.1159/000320647.

3. Выявлена взаимосвязь гипертонической болезни и сахарного диабета с ВСС. Случаи ВСС увеличивались с развитием у пациентов гипертрофии левого желудочка (ЛЖ). Отягощенная наследственность по ВСС также является фактором риска.
4. Важное влияние на развитие ВСС также оказывают психосоциальные факторы. Показано, что пациенты с низким уровнем образования, неквалифицированные рабочие имеют более высокий риск ВСС. Это, по-видимому, связано с большим распространением в этой группе традиционных сердечно-сосудистых факторов риска. Тревножно-депрессивные расстройства также повышают риск ВСС за счет активации симпатической нервной системы и развития нарушений variability сердечного ритма (ВСР). В ряде работ было показано, что назначение антидепрессантов этой группе пациентов улучшает показатели ВСР.
5. Низкая физическая активность и частота сердечных сокращений (ЧСС) > 70 уд./мин могут ассоциироваться с повышением риска ВСС. Однако данные по этим факторам риска остаются противоречивыми .

3 ИНФОРМАТИВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ОТНОСИТЕЛЬНОГО РИСКА ВСС

Тем не менее, все вышеперечисленные факторы риска имеют низкую предсказательную ценность и не могут использоваться в стратификации ВСС, но влияние на них позволяет снизить риск ВСС. По данным исследований С.А. Болдуевой, наиболее информативными показателями относительного риска ВСС являются поздние потенциалы желудочков, фракция выброса (ФВ) ЛЖ, значимые желудочковые аритмии, перенесенный инфаркт миокарда (ИМ), гипотензия при ортостатических пробах (табл.2).

Таблица 2. Наиболее информативные показатели в стратификации риска ВСС¹

Показатель	Относительный риск	95% доверительный интервал	P
Поздние потенциалы желудочков	22,8	3,2 -84,5	0,033
Фракция выброса ЛЖ	4,7	1,5 – 15,4	0,038
Желудочковые аритмии	3,2	1,7 – 13,7	0,001
Перенесенный инфаркт	2,6	1,1 – 4,8	0,043
Гипотония в ортостатических пробах	1,9	1,1 – 3,6	0,028

¹ S.A.Boldueva et al., 2007

Предсказательная точность этих факторов составила 99,2%, положительная предсказательная ценность — 78,8%.

Для уменьшения частоты внезапной смерти среди спортсменов Европейское общество кардиологов (ESC) и Американская ассоциация сердца (AHA) рекомендуют проводить скрининговые обследования спортсменов, которые должны включать подробный сбор анамнеза, физикальный осмотр и ЭКГ. Рутинное использование ЭКГ для скрининга спортсменов одобрено Международным Олимпийским Комитетом. В 2002 году совместными усилиями НИИ спорта Италии (Рим) и Центра гипертрофической кардиомиопатии США (Миннеаполис) были разработаны нормы эхо-кардиографических параметров для спортсменов:

- у мужчин толщина миокарда не должна превышать 13 мм, а конечно-диастолический размер левого желудочка - не более 65 мм;
- у женщин - 11 и 60 мм (соответственно);
- у подростков 15-17 лет мужского пола - 12 и 60 мм;
- у подростков 15-17 лет женского пола - 11 и 55 мм.

4 ПРОФИЛАКТИКА ВСС

В настоящее время предложено несколько протоколов для профилактики ВСС в спорте (американский, европейский и итальянский). Рекомендации группы экспертов American Heart Association «12 шагов» для предупреждения ВСС у спортсменов (2007) включают в себя сбор анамнеза и физикальное обследование.

Европейский протокол кардиологического обследования молодых спортсменов включает также проведение электрокардиографии с последующим дополнительным обследованием в случае выявления на ЭКГ патологии.

Итальянский протокол (Basso C., Corrado D., Thiene G.; 2009) включает также проведение ЭКГ и ЭхоКГ. В 2006 году Консенсус группы экспертов Отдела Спортивной Кардиологии Комиссии по Сердечно-сосудистой Реабилитации и Физиологии Sports и Комиссии по Заболеваниям Миокарда и Перикарда Европейского Кардиологического общества разработал рекомендации по отбору и ведению спортсменов с сердечно-сосудистыми заболеваниями для профилактики у них ВСС.

Клинические рекомендации исследовательской группы спортивной кардиологии Европейского общества кардиологов подтверждают необходимость предварительного обследования всех молодых спортсменов, собирающихся участвовать в спортивных соревнованиях, и рекомендуют соблюдать общий Европейский протокол проведения скрининговых обследований, основанный на выполнении ЭКГ в 12 отведениях.

Согласно этим рекомендациям, отстранение от занятий спортом должно проводиться при изменении интервала QT на ЭКГ у спортсменов QT более 440 мс у мужчин и более 460 у женщин. Кроме того, спортивные нагрузки противопоказаны при следующих пороках сердца:

- аортальная недостаточность при наличии регургитации, гемодинамически значимых желудочковых нарушений ритма в покое или во время нагрузочного теста, дилатации восходящего отдела аорты;
- недостаточность трикуспидального клапана при любой степени трикуспидальной регургитации;
- митральная недостаточность при наличии регургитации, нарушении функции левого желудочка (фракция выброса <50%);
- аортальный стеноз - умеренный стеноз с дисфункцией ЛЖ в покое или при нагрузке, наличие симптомов или тяжелый стеноз;
- пролапс митрального клапана при наличии в анамнезе необъяснимых синкопальных состояний, или внезапной смерти у родственников, или сложных над- и желудочковых аритмий, или удлинении интервала QT, или тяжелой митральной регургитации.¹

Несомненным противопоказанием для занятий спортом являются следующие заболевания:

- синдром Марфана с полным фенотипом;
- гипертрофическая кардиомиопатия;
- дилатационная кардиомиопатия;
- аритмогенная кардиомиопатия правого желудочка;

¹ Cross B.J., Estes N.A., 3rd, Link M.S. Sudden cardiac death in young athletes and nonathletes. *Curr. Opin. Crit. Care.* 2011; 17 (4): 328–34. PMID:21716109, DOI:10.1097/MCC.0b013e328348bf84. and Asif I.M., Rao A.L., Drezner J.A. Sudden cardiac death in young athletes: what is the role of screening? *Curr. Opin. Cardiol.* 2013; 28 (1): 55–62. PMID:23196775, DOI:10.1097/HCO.0b013e32835b0ab9.

- активный миокардит или перикардит;
- ишемическая болезнь сердца.

Перерыв в тренировках по мнению экспертов необходим при: значимой синусовой брадикардии (менее 40 ударов в минуту) и/или синусовых паузах более 3 секунд, сопровождающихся клинической симптоматикой; тяжёлых нарушениях ритма. Такие спортсмены направляются на углубленное обследование. При отсутствии органической патологии им рекомендуются нагрузки динамического и статического характера низкой и умеренной интенсивности. Внедрение такого протокола обследования в практику врачебного контроля за спортсменами участвующими в соревнованиях способствует снижению числа трагических случаев среди спортсменов.

Что касается рекомендаций для спортсменов, относящих себя к «любительскому спорту», можно сказать, что, прежде всего, выбирая для себя тот или иной вид спорта, каждый человек должен осознавать имеющийся риск ВСС, поэтому:

- выбрать для себя вид спорта соответственно возрасту и физической подготовке;
- прежде чем приступить к основной нагрузке, необходимо осуществить разминочный комплекс;
- необходимо постепенное нарастание физической нагрузки;
- пульс на тренировке не должен превышать 170/мин;
- избегать перегрева, т.к. повышение температуры тела повышает частоту сердечных сокращений;
- реагировать на первые признаки (боль в груди, повышенная усталость и др.);
- избегать «сверх энтузиазма» - «финиш через боль» - это может быть действительно финиш, только уже не спортивный, а жизни;
- своевременное восполнение жидкости и минералов при их чрезмерном расходе (бег, велоспорт);
- избегать нагрузок после перенесенных заболеваний;
- не курить: т.к. способствует поражению коронарных артерий, а также изменяет обмен гормонов, что создает предпосылки для развития аритмий;
- не принимать препаратов - «допингов», так как механизмы негативного влияния фармакологических препаратов на организм не всегда ясны и причины смерти могут быть разные, но тем не менее всех их объединяет общая причина - отказ сердечно-сосудистой системы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В последнее время наблюдается значительный прогресс в отношении диагностических мероприятий и предотвращения случаев внезапной смерти среди спортсменов. Уже известны состояния сердечно-сосудистой системы, которые приводят к внезапной смерти. По-прежнему актуальна необходимость пересмотра и оптимизации рекомендаций относительно проведения скрининговых исследований, а также рентабельности проводимых мероприятий. Существует необходимость составления обширных международных регистров скрининговых программ и их результатов. Спортивные и образовательные учреждения, спортсмены, тренеры и врачи должны сотрудничать и оказывать друг другу помощь в организации, разработке и принятии мер, направленных на выявление заболеваний сердечно-сосудистой системы и предотвращение случаев внезапной смерти среди спортсменов.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Е.В. Филиппов, С.С. Якушин Внезапная сердечная смерть: проблема стратификации риска и выбора лекарственного препарата «Рациональная фармакотерапия в кардиологии», 2011, № 7 (2): 212–218
- Corrado D., Basso C., Rizzoli G. et al. Does sports activity enhance the risk of sudden death in adolescents and young adults? J. Am. Coll. Cardiol. 2003; 42: 1959–63. PMID:14662259, DOI: 10.1016/j.jacc.2003.03.002
- Смоленский А.В., Любина Б.Г. Внезапная смерть в спорте: мифы и реальность. Теория и практика физ. культуры. 2002; 10: 39–42. [\[Fulltext HTML\]](#)
- Corrado D., Basso C., Thiene G. Sudden cardiac death in athletes: what is the role of screening? Curr. Opin. Cardiol. 2012; 27 : 41–48. PMID:22139701, DOI:10.1097/HCO.0b013e32834dc4cb.
- Maron BJ, Doerer JJ, Haas TS, et al: Sudden death in young competitive athletes: Analysis of 1866 deaths in the United States, 1980-2006. Circulation 2009;119:1085
- Leikin S.M., Pierce A., Nelson M. Sudden cardiac death in young athletes. Dis Mon. 2013; 59 (3): 97–101. PMID:23410670, DOI:10.1016/j.disamonth.2012.12.005
- Rowland T. Prevention of sudden cardiac death in young athletes: controversies and conundrums. Med. Sport Sci. 2011; 56:171–86. PMID:21178373, DOI:10.1159/000320647.
- Cross B.J., Estes N.A., 3rd, Link M.S. Sudden cardiac death in young athletes and nonathletes. Curr. Opin. Crit. Care. 2011; 17 : 328–34. PMID:21716109, DOI:10.1097/MCC.0b013e328348bf84.
- Asif I.M., Rao A.L., Drezner J.A. Sudden cardiac death in young athletes: what is the role of screening? Curr. Opin. Cardiol. 2013; 28: 55–62. PMID:23196775, DOI:10.1097/HCO.0b013e32835b0ab9.

Prof., MUDr Nataliya VOLNENKO, DrSc

Kharkov Nationale Automobile and Hightway University.

Ul. Petrovskogo, 25. Kharkov, 61002 Ukraina

E-mail vnb-lekar@mail.ru

Recenzoval:

doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD., AOS, L. Mikuláš, Slovensko

Doc. Karol MURDZA, PhD., Akadémia policajného zboru, Bratislava, Slovensko

СИСТЕМА «ЧЕЛОВЕК-АВТОМОБИЛЬ-ДОРОГА»: ПРОБЛЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ

THE SYSTEM «HUMAN-CAR-ROAD» PROBLEMS OF THE SECURITY

Nataliya VOLNENKO a Anatoliy TURENKO,

АННОТАЦИЯ

Работа посвящена изучению вопроса различных аспектов безопасности системы «человек-автомобиль- дорога ». Представлен анализ технических и «гуманитарных» опасностей, которые развиваются внутри системы «человек- автомобиль- дорога ».

Ключевые слова: безопасность человека, система «человек- автомобиль -дорога», опасности

ABSTRAKT

The work is studies the issue of various security aspects of the system "human-car- road" Provides analysis of technical and "humanitarian" dangers, which developed into the the system " human-car- road " .

Keywords: human security, system " human-car- road ", dangers

ВВЕДЕНИ

В последние десятилетия наблюдаются высокие темпы прироста мирового парка автомобилей. Автомобильный транспорт играет все большую роль в развитии любой страны. Это можно объяснить высокой эффективностью работы автомобиля, по сравнению с другими видами транспорта, автономностью, развитой сетью дорог и т.д. Наряду с положительной ролью, которую играет автомобильный транспорт в развитии государства, рост автомобильного парка приводит к негативным последствиям: росту количества дорожно-транспортных происшествий (ДТП), приводящих к увеличению числа погибших и травмированных людей, росту загрязнений окружающей среды, повышению цен на энергоносители, снижению скоростей сообщения и т.д. По данным Европейской Экономической Комиссии ООН ежегодно на дорогах мира гибнут около 500000 человек и более 10 млн. получают травмы. Большая часть из 310 млн. инвалидов, насчитывающихся в мире, составляют жертвы ДТП, а число погибших в автомобильных катастрофах в 10 раз больше, чем в железнодорожных.

Безопасность - одно из важнейших требований, предъявляемых сегодня к современным средствам передвижения. На безопасность движения влияет большое количество факторов, порой не зависящих от конструкции автомобиля. В широком смысле речь идет о системе «человек - машина - среда» (ЧМС).

1 СИСТЕМА «ЧЕЛОВЕК - МАШИНА - СРЕДА»

При дальнейшей конкретизации системного подхода, можно перейти к системе «водитель-автомобиль-дорога». В этой системе каждый составляющий элемент имеет свою значимость. Например, анализ статистики ДТП показывает, что причинами ДТП в 50 - 60% случаев является водитель; в 15 - 25% - автомобиль; в 25 - 35% - дорога; и в остальных - среда. Улучшение условий труда человека-оператора (водителя) является сложной проблемой, так как ее решение находится на стыке технических, экономических, биологических, психологических и целого ряда других наук. Проблема обеспечения операторов нормальными условиями труда наряду с высокой травмобезопасностью в технологическом процессе требует применения системного подхода для ее исследования.

Среди проблем безопасности человека в условиях функционирования системы «ЧМС» необходимо выделить, так называемый, человеческий фактор и техническую составляющую. Комплекс средств, включающий элементы конструкции автомобиля, обустройство дорог, организацию дорожного движения, применение или использование которых реализуется через активные действия человека, управляющего транспортным средством, принято характеризовать как активную составляющую безопасности системы - "активная безопасность", а систему мероприятий, направленную на снижение тяжести последствий ДТП, - "пассивной безопасностью". Логично констатировать, что основой активной безопасности системы является водитель со стандартным набором функций оператора произвольной системы - прием и обработка информации, принятие решения и реализация управляющих действий в сфере профессиональной деятельности.¹

Повышение уровня безопасности подсистемы «человек» невозможно без результатов оценки условий труда, дающей не только количественную информацию о состоянии условий труда, но и позволяющей определять наиболее «слабые места» в системе ЧМС для адресной реализации организационных и технических мероприятий по охране труда. Безопасность под-системы «человек» в системе ЧМС зависит от каждого ее элемента. Если элементы «машина» и «среда» в настоящее время могут быть оценены различными показателями, то «человеку», как элементу системы ЧМС, не уделяется должного внимания при оценке безопасности системы в целом.

¹ БОГДАНОВ А. В. 2006 Определение класса безопасности мобильного средства: *Материалы XLV науч.-техн. конф.* / ЧГАУ. Челябинск, 2006. Ч. 4. С. 75-79.

2 КОНЦЕПЦИЯ ПРИЕМЛЕМОГО РИСКА

В настоящее время сложились представления о величинах приемлемого и неприемлемого риска. Концепция приемлемого риска состоит в стремлении к такой малой опасности, которую приемлет общество в данный период времени. Приемлемый риск сочетает в себе технические, экономические, социальные и политические аспекты и представляет некоторый компромисс между уровнем безопасности и возможностями её достижения. По данным некоторых ученых риск гибели на различных видах транспорта по отношению ко всему населению за год составляет:

- автомобильный транспорт – 0,0003;
- водный, воздушный транспорт – 0,000009;
- железная дорога – 0,000004.

Таким образом, очевидным становится факт, что автомобильный транспорт является наиболее опасным. В связи с этим, проблема безопасности дорожного движения сегодня является глобальной проблемой, находящейся в центре внимания ООН и других международных организаций. В рамках Глобального плана осуществления Десятилетия действий по обеспечению безопасности дорожного движения 2011-2020 гг., принятом на уровне ООН, Европейский Союз и Европейская конференция министров транспорта (ЕКМТ) определили задачу - сократить количество смертельных случаев при ДТП на 50 % до 2020 г.¹

Психология безопасности изучает применение психологических знаний для обеспечения безопасности деятельности человека, рассматривая психические процессы, свойства и различные формы психических состояний, наблюдаемых в процессе трудовой деятельности, в частности в транспортной сфере. Безопасность в сфере дорожного движения является в современных условиях одним из ключевых элементов в системе обеспечения общей безопасности жизнедеятельности общества. Несоблюдение требований безопасности на транспорте приводит к развитию ДТП.

В большинстве стран общественное мнение и официальная статистика органов регулирования движения чаще всего усматривают основную причину ДТП в небрежности, ошибках водителей. В выводах по результатам исследований часто высказывается мнение, что практически все автомобильные аварии могли быть предотвращены, если бы человек поступал адекватно.

¹ *Повышение глобальной безопасности дорожного движения Установление региональных и национальных целевых показателей сокращения числа жертв дорожно-транспортных происшествий. Доклад и рекомендации ООН и ЕЭК ООН, Нью-Йорк и Женева, 2010 г.*

Пока в транспортной системе самое ненадёжное звено - человек. Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) считает, что девять из десяти происшествий происходит по вине водителей, остальная их часть также в какой-то степени зависит от водителей. В то же время многие исследователи считают, что более 2/3 всех происшествий происходит по вине людей и около 1/3 падает на факторы, не зависящие от их воли и деятельности.

Рассматривая причины роста травматизма в связи с человеческим фактором, можно заключить, что развитие техники опережает психологические мероприятия по защите от её опасных и вредных воздействий. Опыт свидетельствует, что в основе аварийности нередко лежат не инженерно - конструкторские дефекты, а организационно психологические причины, слабое воспитание водительской дисциплины, недостаточная установка на соблюдение техники безопасности, допуск к управлению автомобилем лиц с повышенным риском травматизации, пребывание людей в состоянии утомления или особом психическом состоянии. От ошибочных действий оператора происходят не только аварии с потерей материальных ценностей, но и аварии, связанные с травматизмом и гибелью людей. При анализе технических систем широко используется понятие надежности, которая определяет эффективность функционирования технической системы во времени через свои показатели. Надежность работы оператора определяется как потребность успешного выполнения им работы или поставленной задачи на заданном этапе функционирования системы в течение заданного интервала времени при определенных требованиях к продолжительности выполнения работы. Надежность объекта (автомобиля) оценивается через показатели частных свойств – безотказности, долговечности, ремонтпригодности и сохранности – в отдельности или определенном сочетании.

3 ОШИБКА ЧЕЛОВЕКА

Человеку по его природе свойственно ошибаться. Некоторые аспекты человеческого поведения, несомненно, в контексте дорожной безопасности можно изменить. Тем не менее, частоту ошибок можно также эффективно снизить, изменив непосредственное окружение, а, не сосредоточиваясь только лишь на изменении человеческой природы.¹

¹ ОДИНЦОВ Л., ЗАПОРОЖЕЦ А. 2007 Критерии обеспечения безопасности на автомобильном транспорте *В журнале "Международные автомобильные перевозки"*.- Vol. 6 (76).- с.22-24

Современные взгляды на безопасность дорожного движения не ставят под сомнение то, что люди должны беспрекословно соблюдать важнейшие правила дорожной безопасности и избегать опасных ситуаций. Ошибка человека определяется как невыполнение поставленной задачи (выполнение запрещенного действия), которое может явиться причиной повреждения оборудования или имущества, или нарушения нормального хода запланированных операций. В обобщенном виде ошибки в системе "человек - машина" представлены в таблице 1.

Таблица 1. Виды ошибок в системе "человек-машина"

Виды ошибок	Характер и место проявления
Ошибки проектирования	Обусловлены неудовлетворительным качеством проектирования
Операторские ошибки	Возникают при неправильном выполнении персоналом установленных процедур
Ошибки изготовления	Имеют место на этапе производства в следствие: - неудовлетворительного качества работы; - неправильного выбора материала; - изготовления изделия с отклонениями от конструкторской документации
Ошибки технического обслуживания	Возникают в процессе эксплуатации: - некачественный ремонт - некачественный монтаж - неудовлетворительное оснащение инструментом и приспособлениями
Ошибки контроля	Связаны с ошибочной приемкой, как годного, элемента или устройства, характеристики которого выходят за пределы допусков
Ошибки обращения	Возникают вследствие неудовлетворительного хранения изделий или их транспортировки
Ошибки организации рабочего места	Теснота рабочего помещения, повышенный шум, температура, недостаточная освещенность

Если рассматривать безопасность автомобилей, то по сравнительным оценкам ИИНС (Страховой Институт Дорожной Безопасности) учитывают статистику вероятности быть вовлечённым в аварию, и тяжести последствий для водителя и пассажиров, ущерб от аварии в стоимостном выражении, также выплаты по компенсации за смерть, увечья, и на лечение.¹

¹ MACKAY G. Sharing responsibilities for road safety. Brussels, European Transport Safety Council, 2001.

Стоимостные показатели последствий для людей во много раз превосходят ущерб от краж (угона), повреждений автомобилей и придорожной обстановки. Суммы выплат по страховке прямо и косвенно служат объективной оценкой при сравнении разных автомобилей по их безопасности.

4 ПРИЧИНЫ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ ПРОИСШЕСТВИЙ

По материалам мировой статистики распределение причин дорожно-транспортных происшествий (ДТП) примерно следующее:

- из-за неправильных действий человека 60 — 70%,
- из-за неудовлетворительного состояния дороги и несоответствия дорожных условий характеру движения 20 — 30 %,
- из-за технической неисправности автомобиля 10 — 15%.

При этом наиболее частыми причинами ДТП по вине водителей являются: превышение скорости, несоблюдение дистанции, несоблюдение очередности проезда, невнимательность и нетрезвое состояние, по вине пешеходов, соответственно: переход в неустановленном месте, ходьба вдоль проезжей части, переход перед близко идущим транспортным средством, нетрезвое состояние.

Согласно решению Riksdag в 2009 году количество погибших на дорогах должно быть уменьшено вдвое к 2020 году по сравнению с данными за 2007 год. Это эквивалентно максимум 220 погибших в 2020 году, количество тех, кто серьезно ранен на дорогах сократится на четверть. В таблице ниже показано количество погибших и тяжелораненых (2012) на дорогах, а также показаны целевые уровни к 2020 году.

Таблица 2. Показатели смертности от ДТП и количество тяжелораненых на дорогах

	2006 - 2008	2012	Цель к 2020
Количество погибших на дорогах	440	286	220
Количество тяжело раненых на дорогах	5 500	4 400	4 100

Для 2012 года количество погибших оценивается в 286 человек, что на 33 меньше, чем в 2011. По сравнению со средним значением за 2006 – 2008 годы, количество погибших сократилось на 35%.

Для достижения цели не более 220 погибших в 2020 году, требуется ежегодное уменьшение на 5%. Между 2008 и 2012 года среднее ежегодное уменьшение было 8%. В обзоре промежуточных целей и показателей безопасности на дорогах (the Swedish Transport Administration, 2012:124), который был проведен в 2012 году написано, что будет разумным пересмотр целей до максимум 133 погибших в ДТП к 2020 году.

Количество погибших на дорогах на 100000 населения страны для некоторых стран Европы представлено на рис. 1.

В то же время фактическое количество ДТП, вызванных техническими неисправностями, более значительно. Наиболее опасными неисправностями, вызывающими чаще всего ДТП, являются неисправности в тормозной системе (50%), рулевом управлении (14%), системе освещения и сигнализации (16%). Безопасность зависит от трех важных характеристик автомобиля: размер и вес, средства пассивной безопасности, которые помогают выжить в аварии и избежать травм, и средства активной безопасности, которые помогают избежать дорожных происшествий [3, 5].¹ Однако при столкновении более тяжелые машины с относительно плохими оценками в краш-тестах могут показать лучшие результаты, чем легкие автомобили с отличными оценками. В компактных и малых автомобилях погибает в два раза больше людей, чем в больших.

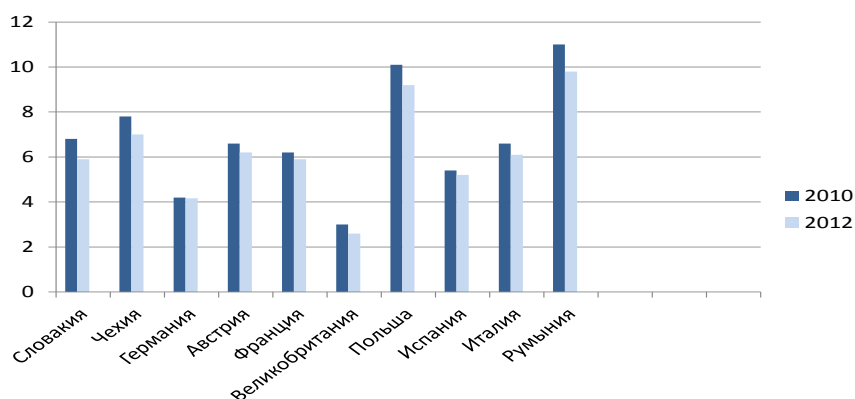

Рисунок 1. Количество погибших в ДТП на 100 тыс. населения для некоторых стран Европейского Союза в 2010-2012 годах (Analysis of Road Safety Trends 2012: 17)

¹ ОДИНЦОВ Л., ЗАПОРОЖЕЦ А. 2007 Критерии обеспечения безопасности на автомобильном транспорте В журнале "Международные автомобильные перевозки".- Vol. 6 (76).- с.22-24 and Road Safety Performance National Peer review: Russian Federation, Update 2010, OECD

Эксперты отмечают, что на уровень смертности в ДТП влияет количество автомобилей в стране. Так, если в 2004-2005 годах в Украине было 50-60 автомобилей на 1000 населения, то в 2007-2008 годах (на пике продажи автомобилей – до 700 тысяч в год) это количество увеличилось до 150-160 на 1000 населения. При сравнении смертности от ДТП в Украине с худшим из приведенных данных (США) отмечается в полтора раза большая смертность (на 100000 жителей), но учитывая тот факт, что «автомобилизация» в США почти в семь раз выше, то на каждый купленный автомобиль смертность в Украине в 11 раз выше. При этом в странах СНГ ежегодный пробег автотранспортных средств на душу населения составляет 800 км, а в Западной Европе – более 12 000 км (таблица 3).

Таблица 3. Показатели смертности от ДТП и количества автомобилей в различных странах Европы и мира

Страна	Смертность в ДТП (на 100000 человек)	Количество автомобилей (на 1000 человек)
Голландия	4,8	417
Германия	6,0	519
Франция	7,5	565
Великобритания	5,4	426
Япония	5,0	543
Канада	8,8	563
Австралия	7,8	619
США	13,9	765
Украина	21,5	160

При этом смертность от аварий на дорогах за 2009 год составила 71 смерть на 100 тыс. автомобилей, в то время как в Германии — 10,3 смерти на 100 тыс. автомобилей, а в целом по ЕС этот показатель составляет 16,2.

В отчете Европейской Экономической Комиссии (2011) представлена статистика ДТП по Украине и некоторым странам Европейского Союза и США (табл.3).¹

Любая безопасность транспортного средства складывается из двух составляющих: технических мер (активная и пассивная безопасность автомобилей, разделительные барьеры и т. д.) и организационных мер (ПДД, ГИБДД).

¹ The UNECE Road Traffic Accidents Statistics 2011

Таблица 3. Сравнение количества ДТП в Украине и некоторых странах Европы

Страна	Площадь (км ²)	Население (1000)	Число происшествий, убитых и раненых людей					
			Происшествия	Убитые	Раненые	из которых происшествия с участием лиц в состоянии опьянения (%)		
						Происшествия	Убитые	Раненые
Албания	28748	3182	1208	303	1256	5,5	7,9	6,2
США	9363520	304060	1630000	37261	2346000	11,2	41,5	9,8
Словакия	49036	5407	8343	606	10886	16,5	4,0	12,4
Швейцария	41285	7648	20736	357	25556	10,3	16,2	10,2
Чешская Республика	78866	10424	22481	1076	28501	10,4	7,9	10,4
Российская Федерация	17075400	141956	218322	29936	270883	8,3	9,9	8,9
Украина	603700	46078	51279	7718	63254	6,9	6,7	6,8

Источник: The UNECE Road Traffic Accidents Statistics 2011

Существующие технические средства гарантируют определенную безопасность на относительной скорости до 60 км/ч, то есть, при лобовом столкновении автомобилей, едущих на скорости всего 30 км/ч. Таким образом, при скоростях более 30 км/ч современный автомобиль не гарантирует безопасность даже того кто соблюдает все правила. Только за счет введения функциональной классификации дорог и упорядочения скоростного режима, в Голландии добились сокращения более чем на одну треть среднего числа аварий с телесными повреждениями в расчете на один миллион километров пробега автомобиля.¹ Среди причин ДТП следует отметить низкую культуру вождения, отсталую дорожную инфраструктуру, не поспевающую за стремительной автомобилизацией, ослабление контроля за безопасностью движения. По данным Госавтоинспекции каждое четвертое ДТП в Украине происходит из-за превышения скорости, а каждое пятое - из-за нарушений правил маневрирования, причем большинство столкновений на дороге - следствие сознательного нарушения правил дорожного движения. С организационной частью безопасности дорожного движения всё обстоит ещё хуже: мало того, что правила дорожного движения противоречивы сами по себе, так ещё и на практике в нашей стране вообще не обязательны к исполнению, так как объективного и полного контроля в принципе нет (видеокамеры стоят кое-где и не обязаны работать постоянно).

¹ Всемирный доклад о предупреждении дорожно-транспортного травматизма. World Health Organization Geneva 2004

Но самое плохое, что такая даже полностью рабочая система неэффективна. Так как выполняет по сути роль патологоанатома (определяет виновных и считает погибших, вместо их предотвращения). Практически во всех документах, принятых международными организациями, в качестве первоочередного мероприятия, рекомендуется определение ведущего ведомства, обеспечивающего разработку и реализацию государственной политики в области безопасности движения и ответственного за безопасность дорожного движения.

5 ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ АКТИВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АВТОМОБИЛЯ

Сущность основных функций активной безопасности автомобиля - отсутствие внезапных отказов всех его систем (отказная безопасность), особенно связанных с возможностью маневра автомобиля, а также обеспечение возможности для водителя уверенно, с комфортом управлять механической подсистемой "Автомобиль-Дорога".

Основными качествами конструкции автомобиля, влияющими на активную безопасность, являются:

- компоновка автомобиля;
- устойчивость (способность автомобиля противостоять заносу и опрокидыванию в различных дорожных условиях при высоких скоростях, движения);
- управляемость (эксплуатационное качество автомобиля, позволяющее осуществлять управление при наименьших затратах механической и физической энергии, при совершении маневров в плане для сохранения или задания направления движения);
- маневренность (качество автомобиля, характеризующееся величиной наименьшего радиуса поворота и габаритными размерами);
- стабилизация (способность элементов системы АВД противостоять неустойчивому движению автомобиля или способность системы сохранить оптимальные положения естественных осей автомобиля при движении);
 - тормозная система;
 - рулевое управление;
 - правильная установка управляющих колёс автомобиля;
 - надежные шины;
 - сигнализация и освещение.

К дорожным условиям, снижающим безопасность, относятся в частности следующие факторы:

- несоответствие размеров геометрических элементов дороги (ширины проезжей части, габаритов мостов, путепроводов, радиусов закруглений дорог в плане, уклонов, виражей) фактическим скоростям движения автомобиля;
- неудачное сочетание элементов плана и профиля дороги на соседних участках, способствующих возрастанию, а потом резкому снижению скорости движения (кривые в плане малых радиусов в конце спусков или горизонтальных прямых; короткие горизонтальные прямые на извилистых трассах);
- плохое состояние проезжей части и обочин (недостаточная ровность и шероховатость покрытия, рыхлый грунт неукрепленных обочин, грязь на проезжей части от снега, дождя, камни и другие посторонние предметы); уровень безопасности резко снижается на дорогах с низкими сцепными качествами.
- неправильное расположение массивных препятствий (опор освещения, дорожных знаков, опор путепроводов, зданий, автобусных павильонов и т.д.);
- недостаточная информация о границах проезжей части, полосах движения, протяженности и форме опасных участков, характере возможной опасности, рекомендуемых действиях по управлению автомобилем и ограничениях в движении, отсутствии заграждений, удерживающих автомобиль от съездов с дороги и переездов через разделительную полосу);
- плохая видимость ночью;
- гололед, туман, атмосферные осадки.

Мировой банк оценивает совокупные потери украинской экономики от ДТП в 9 млрд долларов в год. По прогнозам в 2020 г., если не принять меры, гибели в ДТП выйдут на 3 место после сердечно-сосудистых заболеваний и тяжелых стрессов.

По показателю смертности от ДТП Украина занимает четвертое место в Европе. Каждый третий погибший в ДТП в Украине — молодой человек до 29 лет.

Ежегодно более 5 тысяч украинцев гибнут из-за аварий на дорогах (при этом не учитываются те пострадавшие, которые умирают не на месте ДТП, а в больнице), еще 40 тысяч человек получают в них травмы. Всего за годы независимости на дорогах Украины погибли около 140 тыс. человек, 900 тыс. – травмированы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, для обеспечения безопасности системы «водитель-автомобиль-дорога-среда», необходимо кардинальное изменение, как состояния дорог, так и поведения водителей на дорогах. Необходимо проведение профилактической работы по предупреждению ДТП, а также обучение будущих водителей (во время занятий в автошколах) и уже состоявшихся водителей, прежде всего, культуре вождения автомобиля, уважению других участников дорожного движения. На основании вышеизложенного можно сформулировать в обобщённом виде требования, которым должен отвечать водитель: обеспечивать функционирование автомобиля в реальных дорожных условиях производительно, экономично и безопасно. Безусловно, важнейшим определяющим фактором активной и пассивной безопасности автомобиля, является безотказность всех его жизненно важных систем, агрегатов и узлов.

БИБЛИОГРАФИЯ

- БОГДАНОВ А. В. 2006 Определение класса безопасности мобильного средства: *Материалы XLV науч.-техн. конф.* / ЧГАУ. Челябинск, 2006. Ч. 4. С. 75-79.
- Повышение глобальной безопасности дорожного движения Установление региональных и национальных целевых показателей сокращения числа жертв дорожно-транспортных происшествий.* Доклад и рекомендации ООН и ЕЭК ООН, Нью-Йорк и Женева, 2010 г.
- ОДИНЦОВ Л., ЗАПОРОЖЕЦ А. 2007 Критерии обеспечения безопасности на автомобильном транспорте *В журнале "Международные автомобильные перевозки".*- Vol. 6 (76).- с.22-24
- МАСКАУ G. Sharing responsibilities for road safety. Brussels, European Transport Safety Council, 2001.
- Road Safety Performance National Peer review: Russian Federation, Update 2010, OECD
- The UNECE Road Traffic Accidents Statistics 2011
- ЕВСЕЕВ П.П. 2013 Энергетические показатели для оценки функционирования системы «Водитель-автомобиль-дорога-среда».- <http://intermediaprg.narod.ru/download/articles/Energetic.zip>
- Analysis of Road Safety Trends 2012, Management by Objectives for Road Safety Work, Towards the 2020 Interim targets ISBN: 978-91-7467-548-1

Prof., MUDr Nataliya VOLNENKO, DrSc

Doc. ing. Yevgeniya Turenko,

Kharkov Nationale Automobile and Hightway University

Ul. Petrovskogo, 25. Kharkov, 61002 Ukraina

E-mail vnb-lekar@mail.ru

Recenzovali:

doc. RSDr. Jozef MATIS, PhD., AOS, L. Mikuláš, Slovensko

prof. dr. hab. Jan MACIEJEWSKI, FSV Vroclavskej univerzity, Vroclav, Pol'sko

Názov: **Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie**
„Súčasný stav a možný vývoj kvality života
rodiny profesionálneho vojaka “
(elektronická forma)

Vydal: Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava
Štefánika,
Liptovský Mikuláš

Editori zborníka: PhDr. Mária MARTINSKÁ, PhD. (vedecká redaktorka)
Mgr. Et Mgr. Adrián SIPKO, PhD. (vedecký redaktor)

Grafická úprava: Mgr. Róbert KANDRIK

Náklad: 100 kusov

Počet strán: 425

Vydanie: prvé

Formát: elektronický

Vydané: 2015

ISBN: **978-80-8040-499-4**
(Elektronický zborník príspevkov – CD nosič)